

FRÅN ÖVERSÄTTNING TILL ETIK

En festskrift till Irma Sorvali på hennes 60-årsdag
den 15 oktober 2005

**PAULA
ROSSI (red.)**

Humanistiska fakulteten,
Institutionen för tyska, franska
och nordiska språk,
Uleåborgs universitet

OULU 2005

Abstract in English

PAULA ROSSI (red.)

FRÅN ÖVERSÄTTNING TILL ETIK

En festskrift till Irma Sorvali på hennes 60-årsdag
den 15 oktober 2005

OULUN YLIOPISTO, OULU 2005

Copyright © 2005
University of Oulu, 2005

ISBN 951-42-7799-6 (nid.)
ISBN 951-42-7800-3 (PDF) <http://herkules.oulu.fi/isbn9514278003/>
ISSN 0355-3205 <http://herkules.oulu.fi/issn03553205/>

OULU UNIVERSITY PRESS
OULU 2005

Rossi, Paula (ed.), From translation to ethics. Festschrift presented to Professor Irma Sorvali on the occasion of her 60th birthday, 15th October 2005

Faculty of Humanities, Department of German, French and Scandinavian Languages, University of Oulu, P.O.Box 1000, FIN-90014 University of Oulu, Finland
2005

Oulu, Finland

Abstract

This publication is dedicated to Irma Sorvali, Professor of Nordic Philology at the University of Oulu, on the occasion of her 60th birthday, 15th October 2005. The volume contains 35 articles written by her former and current colleagues, students and friends. Most of the articles are in Swedish or Finnish, but there are also contributions in German, English and French. Due to the differing backgrounds of the contributors, the articles explore very different subjects: they deal – in with a variety of approaches and from different points of view – with language, literature and culture in a wider sense.

Keywords: culture, ethics, language, literature, translation

Rossi, Paula (red.), Från översättning till etik. En festskrift till Irma Sorvali på hennes 60-årsdag den 15 oktober 2005

Humanistiska fakulteten, Institutionen för tyska, franska och nordiska språk, Uleåborgs universitet, PB 1000, FIN-90014 Uleåborgs universitet, Finland

2005

Oulu, Finland

Abstract

Denna festskrift är tillägnad professorn i nordisk filologi vid Uleåborgs universitet Irma Sorvali på 60-årsdagen den 15 oktober 2005. Publikationen innehåller sammanlagt 35 artiklar, som är skrivna av Irma Sorvalis kolleger, studerande och vänner. Artiklarna är skrivna på många olika språk, på svenska, finska, tyska, engelska och franska. Författarna representerar många olika discipliner, men temat i artiklarna är språk, litteratur eller kultur.

Nyckelord: etik, kultur, litteratur, språk, översättning

Förord

Denna festskrift är tillägnad professor Irma Sorvali på hennes 60-årsdag den 15 oktober 2005.

Irma Sorvali (f. Korkkanen) studerade vid Helsingfors universitet och blev filosofie magister år 1969. Hon kände ett stort intresse för forskning, och det dröjde inte länge förrän hon blev filosofie licentiat och filosofie doktor. Hennes doktorsavhandling heter *Studier i de svenska översättningarna av Vergilius*. Avhandlingen kombinerade hennes två ambitioner, svenskan och latinet. Hon var inte 40 år fyllda när hon utnämndes till sin nuvarande tjänst; år 1983 blev hon professor i nordisk filologi vid Uleåborgs universitet. Under alla dessa år har ett stort antal studerande hunnit delta i hennes inspirerande föreläsningar och seminarier.

Irma Sorvali har under sin karriär ägnat sig åt många forskningsområden. Översättningsvetenskap har länge legat henne varmt om hjärtat. Under de senaste åren har hon känt ett speciellt intresse för semiotik och etik. I slutet av boken finns en förteckning över hennes viktigaste publikationer där man kan läsa att hon har varit en flitig och ambitiös skribent.

Flera artiklar i boken behandlar de områden som Irma Sorvali känt intresse för, men även andra forskningsområden finns representerade. Det är inte endast nordister utan även andra specialister som bidragit med texterna. Texterna är därför skrivna på många olika språk, på svenska, finska, tyska, engelska och franska. Artiklarna publiceras i alfabetisk ordning efter författarnamnet.

Ett varmt tack till artikelskribenterna – det har varit ett nöje att samarbeta med er! Jag tackar också institutionens kanslisteri Sari Tuppurainen och Helena Karjalainen för hjälp med redigeringen och det praktiska arbetet.

Med festskriften hyllar alla skribenter sin kollega, lärare och vän på hennes bemarkelsedag.

Gratulerar på födelsedagen, Irma!

Uleåborg i juni 2005

Paula Rossi

Innehåll

Abstract in English	
Abstract på svenska	
Förord	
Ovanliga svenska släktnamn i dagens Finland	15
<i>Marianne Blomqvist</i>	
Identität, Erinnerung und Generationendiskurs. Anmerkungen zu Jana Hensels <i>Zonenkinder</i>	21
<i>Lothar Bluhm</i>	
The concept of ethnolect: Ethnolectification and de-ethnolectification of varieties of Norwegian vernaculars in language contact areas	33
<i>Tove Bull</i>	
Fokusoinnin havaitsemisesta ja tuottamisesta ranskan kielessä	41
<i>Heli Heinonen-Aho</i>	
Täynnä iloa ja hämmästystä – norjalaisen kastevirren saksannoksen ja suomennoksen vertailua	53
<i>Irmeli Helin</i>	
Kansallislaulumme ensimmäisistä suomennoksista	65
<i>Rune Ingo</i>	
Några stilistiska synpunkter på C.G.E. Mannerheims resedagbok <i>Resa genom Asien</i>	77
<i>Ulla Kampman</i>	
Från original till kopia – När ord blir termer och termer ord	89
<i>Merja Koskela & Nina Pilke</i>	
Översättning i språkutbildningen	97
<i>Riitta Kosunen</i>	

I språkets vida rum	103
<i>Pirjo Kukkonen</i>	
Vad är språket – en paradigmväxling	123
<i>Christer Laurén</i>	
Partikelförbindelser och alternativa bundna adverbial hos finska språkbads elever	131
<i>Ulla Laurén</i>	
<i>Altså hoppas jag min Engell kan nu komma</i> – om hoppas och grammatikalisering	143
<i>Hanna Lehti-Eklund</i>	
Översättning eller imitation? Översättning och svenskspråkig tidningspress i Finland under åren 1776–1829.....	151
<i>Pirkko Lilius</i>	
Editionsfilologins etik	163
<i>Harry Lönnroth</i>	
Kulttuuriperintö kirjeissä.....	175
<i>Raija Majamaa</i>	
Dire l'indicible – Quelques aspects de l'écriture de Pascal Quignard	181
<i>Xavier Martin</i>	
Vår bästa tid är nu. Beteckningar för äldre i finlandssvensk press	191
<i>Kristina Nikula</i>	
Teman med emotioner i dagstidningarnas småannonser	203
<i>Marianne Nordman</i>	
Oma kieli – rakkautemme, rikkautemme	213
<i>Marjatta Norman</i>	
Runouden kääntämisestä	217
<i>Tuomo Pekkanen</i>	
Sara Wacklins <i>Hundra minnen från Österbotten</i> som tidens tolk	229
<i>Taina Pitkänen-Koli</i>	
<i>Nu blir det vinter. Att skriva om ett givet tema utgående från rubrik, stimulusord eller stimulusbilder</i>	241
<i>Jaana Puskala</i>	
Logos och pathos på Runebergsfest	257
<i>Carita Rosenberg-Wolff</i>	
”Välöversatt”. Om översättare och översättningar i en tidning.....	265
<i>Paula Rossi</i>	
<i>Men det är Oululaista att ej förstå sig på prester. Några drag i folkskollärarinnan Sofia Berghs brev</i>	273
<i>Mirja Saari</i>	

Columbus translator – Die Neue Welt der Übersetzung.....	283
<i>Gerhard Schmitt</i>	
Yrityksen tekstinä.....	295
<i>Satu Selkälä</i>	
Från jag vil idher berättat till här måste jag berätta för er – strukturförändringar vid verbet <i>berätta</i>	303
<i>Beatrice Silén</i>	
Management by perkele eller management by förankring?	315
<i>Kristiina Suikkari</i>	
Iakttagelser över bruket av <i>hem-</i> och <i>hemma-</i> som partiklar i verbsammansättningar.....	327
<i>Pirjo Söderholm</i>	
Projektet <i>Uttal med fonetik</i> i samarbete med studerande i nordisk filologi	337
<i>Birgitta Tamminen & Kirsi Lepistö</i>	
Oscar Parland – ”dionysinen primitivisti”	343
<i>Eero Tarasti</i>	
Die Translation als Kommunikation und der Translator als Kommunikator	351
<i>Leona Van Vaerenbergh</i>	
Kielenopetusta kielikeskuksen intensiivikursseilla – pohdintoja pohjoisesta.....	365
<i>Birgitta Vehmas</i>	
Författare.....	373
Irma Sorvalis viktigaste publikationer	375

Ovanliga svenska släktnamn i dagens Finland

Marianne Blomqvist

1 Om svenska släktnamn i Finland

Datamaterial visar att det bland befolkningen bosatt i Finland år 1998 fanns närmare 128 000 olika släktnamn. Av namnen uppskattades ca 40 % vara finska, 35 % icke-finska och 25 % s.k. dubbelnamn. (Mikkonen & Paikkala 2000: 33 ff.) Av de icke-finska namnen kan man räkna med att de svenska svarar för merparten. Därtill kommer andra nordiska namn, ryska, tyska, turkmeniska, franska och ett flertal namn ur språk som invandrare under de senaste åren berikat vår namnflora med.

Räknar man latiniseringar och greciseringar av typen *Lilius*, *Topelius* och *Alopaeus*, *Nylander* som svenska, vågar man uppskatta antalet olika svenska släktnamn i Finland i dag till omkring 25 000. De svenska namnen är ofta lågfrekventa. En undersökning som jag (Blomqvist 1993: 264; jfr Blomqvist 1990) gjorde 1993 med utgångspunkt i datamaterial från 1990 visade att det då vanligaste svenska släktnamnet *Johansson* bars av totalt 8 727 finländare. Rang nummer 1 000 delades av tre namn: *Byskata*, *Båsk* och *Modig*. Bärarna av dem var 130 respektive. Situationen har knappast ändrats under de gångna åren. Flertalet svenska släktnamn i Finland får m.a.o. beskrivas som ovanliga.

Jag kommer i det följande att ge en översikt över när dessa ovanliga svenska släktnamn sannolikt tillkommit och i vilka sociala och regionala miljöer det kan ha skett. Jag diskuterar också nybildningar och byten av namn under de senaste åren och jämför med situationen i Sverige.

2 Har medeltida binamn blivit släktnamn?

Att bära släktnamn, dvs. 'namn som går i arv i en släkt' eller såsom termen ska uppfattas enligt Finlands lag 'det namn som följer på förnamnen', är som känt en sen företeelse bland de skandinaviska folken. Modet kom söderifrån med hanseaterna och togs först i

bruk i de högre stånden. Steg för steg spred det sig neråt i hierarkin. Så länge bosättningarna var små, räckte det med förnamn, titlar och/eller binamn av olika slag för att en person skulle bli igenkänd. I medeltida handlingar omtalas därför personer oftast endast som *Cristofer gulsmedh* (Åbo 1427), *Paetar Aleninghe* (Stockholm 1400), *Niclis i Gamsböle* (Tenala 1438) eller *Ingeborgh Hakonsdotter* (Tenala 1439). Någon sträng censur i hur personer antecknades tycks inte ha rått, det visar rikssvenska belägg som *Ingridh Tiwffua finger*, *Jusse Paithu* och *Peder Timberman medh ena ögat*. (Se Modéer 1964: 96 ff.)

Metronymika, morsnamn, förekom också under medeltiden och var då inte ned-sättande utan berättade att modern var av finare börd än fadern. Men med tiden blev *Annasson* och *Annasdotter* liktydiga med att bärarna var födda utom äktenskapet. I dag är metronymika på *-son* i Finland originella. I funktion av förnamn känner jag belägget *Runasson*, i funktion av släktnamn inget. Några fasta släktnamn på *-dotter* bildade till mansnamn finns däremot, bland dem *Ersdotter* och *Stefansdotter*. I Sverige är däremot typen *Annasson*, *Annasdotter*, *Eriksdotter* som efternamn helt accepterad (Brylla 2002: 86 f.).

3 Hemmansnamn som *Smeds* och *Lillkung*

I de stora europeiska kulturerna påträffar man rikligt med släktnamn av typen *Taylor*, *Müller*, *Charpentier*. Varför heter inte vi *Skräddare* eller *Mjöltnare*? Helt enkelt för att när yrkesbeteckningarna under medeltiden var ett viktigt kännetecken på en person, så var det inte aktuellt i den samhällskategorin i Finland eller Sverige att anta fasta släktnamn. När hantverkarna på 1700-talet började lägga sig till med släktnamn, då rådde andra namnmoden.

Men det finns i Finland personer som heter *Fiskars*, *Gästgivars*, *Klockars*, *Skeppars*, *Smeds*, *Snickars* osv. Namnen är likväl inte primära personnamn, utan hemmansnamn som i andra hand fått släktnamnsfunktion. Den smed som gav upphov till ett gårdsnamn *Smeds* levde kanske på 1500- eller 1600-talet. Men det var först mot slutet av 1700-talet som präster och häradskrivare i officiella källor i större utsträckning började identifiera personer efter gården. (Jfr Blomqvist 1988.) Att *Smeds* ursprungligen var ett gårdsnamn visar *s:et* på slutet. Ibland föll *s:et* bort i skrift. Sådana är t.ex. *Båtmästar*, *Glasmästar*, *Murmästar*, *Skinnar*, *Skräddar*, *Skytte*, *Svarvar* som också är eller varit i bruk som släktnamn.

Beläggen är från Österbotten, där hemmansnamn i regel övergick till släktnamn, inte endast de nyss nämnda utan många, många fler. Och flertalet hör till de ovanliga namnen: *Antfolk*, *Bjons*, *Björses*, *Brommels*, *Djupsjöbacka*, *Gullmes*, *Ivars*, *Sand*, *Slotte*, *Thors* – för att nämna några typer. (Se vidare Karsten 1923; Blomqvist 1988.) Hemmansnamn togs också i bruk som släktnamn i östra Nyland, men mindre vanligt blev det i mellersta och västra Nyland att officiellt kallas efter gården. Där bildade landsbygdsbefolkningen namn efter modell av adeln, borgare och soldater. Åland är ett revir för sig. Där etablerades ofta, liksom i Sverige, patronymikonen som fasta släktnamn.

Utomlands har jag stött på personer som heter *Halbreich*, *Metdepenningen*, *Beaumariage* och *Goodlad*. Inte heller den typen av smek-, ök- eller hedersnamn har i

allmänhet blivit fasta släktnamn i Finland. Orsaken är densamma som i fråga om yrkesbeteckningarna. Men någonting av den forna binamnshumorn påträffar man i hemmansnamnen, t.ex. i *Baddar, Bröms, Döragrip, Emaus, Gråbbil, Kamb, Korf, Kråka, Skåtar, Skägg, Slåthår, Storkung, Lillkung, Strömming, Stubb, Stöfvell, Willför*. Av dessa lever vissa kvar som släktnamn, andra har bärarna senast på 1900-talet avstått från.

4 Adelsnamn

Adeln var de första som på svenskt språkområde antog fasta släktnamn. Adelsnamnen kom att fungera som förebild för senare namnbildning – och gör det allt fortfarande. En del äldre adelsnamn går tillbaka på medeltida binamn, bland dem *Fleming, Trolle, Posse* 'påse', andra är tagna efter vapenskölden, såsom *Blåfield, Ugglå, Svinhufvud*. Gamla adelsnamn har förblivit unika. För dagens namnbrukare ter sig några rätt originella, t.ex. de rikssvenska *Bråkenhielm, Bongenhielm, von Gavel, Natt och Dag* eller de finländska *Gyllenbögel, Hästesko af Målagård, Pistolekors, Tandefelt* och *Torvigge*. För att skilja åt ätter som bar samma vapen och därmed samma namn, fogades bestämmingar som *af Spurila, af Åminne* till huvudnamnet. Det var så prepositionen *af* efter modell av *von* och *de* blev en adlig markör.

5 Soldatnamn

Det befäl som gav namn åt dragoner, soldater och båtsmän i den av Karl XI uppsatta rotearmén förefaller ofta ha haft adelsnamn och binamn i tankarna. Brist på uppfinningsrikedom led dessa namngivare inte av. Som soldatnamn känner man utan svårighet igen *Tapper, Ferm, Frimodig, Nöjd, Rolig* ('lugn'); *Buller, Kula, Lantz, Plit, Skott, Stål, Svärd*. Namnen karakteriserade knappast soldaten i fråga, de var avsedda att beskriva en idealisk soldat i den svenska armén. Gamla soldatnamn är ofta korta såsom *Apelsin, Roos, Hök, Mård, Elg, Sommar, Punkt* och *Slut* liksom de nyss nämnda *Tapper* osv. I verkligheten är merparten av de svenska soldatnamnen tvåledade, bildade efter adliga och borgerliga förebilder (se nedan). Men det är ofta svårt att skilja sådana soldatnamn från borgerliga namn med undantag av fall som *Krabbstjärt, Ruutskiägg, Wackerbart, Hiärtskräck, Svanstrupe* och *Oxhorn*. De namnen finns inte längre i vårt förråd av släktnamn. Men man frågar sig varför man inte kan heta *Svanstrupe*, då *Svinhufvud* går an? (Om soldatnamn se Panelius 1984; Mikkonen 1986 m.fl.)

Vad har då överlevt av soldatnamnen? I allmänhet de tvåledade av traditionell borgerlig karaktär: *Friberg, Forsberg, Berglund, Kullberg, Backström, Nyström, Nyberg, Nyman, Weckman*. I mindre utsträckning de korta namnen. Men jag tycker mig ha märkt att namn som *Krut, Mild, Munter, Nöjd, Åhrlig* oftare påträffas bland finskspråkiga än svenskspråkiga. Kanske för att namnen är namn och man inte förstår de bakomliggande orden. Ett soldatnamn jag nyligen stött på är *Gåpå* – ett s.k. imperativt namn, stavat med två svenska *å* och buret av en helt finsk familj.

6 Lärda namn och senare nybildningar

De latiniserade och greciserande prästnamnen från 1600-talet bidrar också till att göra det svenska släktnamnsförrådet i Finland varierat. Tyvärr har många av de namnen dött ut, bl.a. *Cygnaeus*. Nybildningar förekom på 1800-talet, bland dem *Helenius*, *Roselius*, *Sibelius*, *Waselius*. När latinets ändelse *-(i)us* på 1700-talet kändes omodern och ströks, uppstod nya slutstavelser. Ur *Montanus* som förkortades till *Montan*, *Castrenius* till *Castren*, *Castrén* osv. var det lätt att extrahera suffixen *-an*, *-án*, *-én*, *-in*, *-lin*, *-ell*. Accenten lånades in från franskan. De här suffixen är produktiva än i dag och har gett upphov till namn som *Bertell*, *Bygdén*, *Edén*, *Granér*, *Merén*, *Sordán*, *Thorsén*, *Wiklén*.

7 Efter 1809

Namn är goda barometrar på vad som rör sig i samhället. Tidigare än det vanliga ordförrådet brukar de avslöja förändringar. Så har skilsmässan från Sverige 1809 satt sina spår i det svenska namnskicket utveckling. Trenden gick mot förenkling: man nybildade inte lika fördomsfritt släktnamn som förut, man plockade ur ett existerande förråd. Därmed ökade antalet *Blomqvistar*, *Ekmän*, *Lindholmar*, *Nylundar* m.fl. i frekvens.

Ännu på 1700-talet och förra hälften av 1800-talet påträffas bland borgerskapet i de finländska städerna originella släktnamn. I Uleåborgs kyrkböcker stöter man på namn som *Curtell*, *Kemelius*, *Kurkelin*, *Lassén*, *Siklander*, *Ulbohm*, *Uhlbrandt*; i Vasas *Cronbeck*, *Grundberg*, *Hausell*, *Humbla*, *Sidensnöre*, *Thölberg*, *Wetterblad*; i Björneborgs *Bollstedt*, *Båge*, *Carhelin*, *Hjulgren*, *Kyrén*, *Lenman*, *Yllengren*; i Ekenäs' *Argelin*, *Backros*, *Hässling*, *Misander*, *Odenström*, *Pastell*, *Waxbom*. Men efter 1860 förefaller det som om få tagit mod till sig att nybilda ovanliga namn, en likriktning började göra sig gällande. Därmed kom exempelvis terrängord som *fjärd*, *flada*, *grund*, *klippa*, *kobbe*, *skär*, *udd* eller *ör* sällan eller aldrig till användning som senare led i släktnamn, trots att vi omgas av en rik flora av skärgårdsnamn.

Antagande av släktnamn var på 1800-talet ett led i demokratiseringen. Torpare och drängar, som flyttade in till svenska kuststäder, lade sig senast då till med släktnamn. Många av inflyttarna var finskspråkiga och för dem kändes det kanske tryggare att ta ett existerande namn än att försöka sig på att konstruera något nytt på ett språk man inte behärskade. Så byttes t.ex. *Muurimäki* ut mot *Blomqvist*!

8 Kring 1900

Det nyskifte av jorden som t.ex. i Österbotten påbörjades i slutet av 1800-talet eller början av 1900-talet påverkade också släktnamnskicket i landsändan, på så sätt att många hemmansnamn i släktnamnsfunktion blev ovanliga eller dog ut. Det berodde på att vid klyvningarna skulle endast stomhemmanet behålla hemmansnamnet, medan de yngre, utbrutna delarna skulle ges nya namn. Det uppfattade österbottingarna ofta så, att de som inte bodde på stomhemmanet också måste byta släktnamn. Det gjorde de senast

1.1.1921 då släktnamnslagen trädde i kraft. Hemmansnamn som i dag inte längre är i bruk som släktnamn är t.ex. *Antbrams, Dahlkarl, Harv, Hovman, Hovslagars, Krutar, Näcksund, Rännars, Rös, Sköring, Snull, Spikars, Mickelsbacka, Sisbacka, Torgare*. I deras ställe kom fler *Rönnqvistar, Nybergar, Lundar* och *Dahlar* men – bör det framhållas – också ovanligare bildningar som *Hed, Hägn, Päv, Stral, Lillbligt, Lilldoktar, Nybo, Nynabb, Nystrand, Solgård, Strandback*.

9 Förfinskning av svenska släktnamn

Den förfinskning av släktnamn som skedde på Snellmansdagen 1906 och genom speciallagen 1934 drabbade främst svenska namn, vanliga och ovanliga. Bland ovanligare namn som byttes ut, kan nämnas *Berglind, Domander, Dufva, Frigård, Grålund, Hahnfelt, Julén, Järving, Leiqvist, Rooslander, Savón, Tamlander* och *Törneroo*. (Se Närhi 1972, Paikkala 2004 m.fl.)

10 Dagens situation

Den som vill byta släktnamn i Finland i dag är tvungen att rätta sig efter gällande lag. Enligt finsk lag är alla släktnamn som är registrerade i befolkningsregistrets databas numera skyddade – *Runeberg* likaväl som *Blomqvist*. Befolkningsregistrets databas visar vilka namn som är i bruk i vårt land. Ett existerande namn får man ta endast om det funnits i släkten, i allmänhet högst fem generationer bakåt. Vill man hitta på något nytt namn ska det ”i fråga om form och skrivsätt överensstämma med namnskicket i landet” och ”inte vara till men för bäraren”. Det finns en trend i dag att återta namn som funnits i släkten. Finländarna släktforskar, upptäcker sina rötter och vill återuppliva ett ovanligt namn, ett namn som kanske är internationellt mera gångbart. Det kanske ersätter ett mindre lyckat finskt namn som farfar(sfar) påtvingats eller i den nationella yran i 1900-talets början bytt till. Några exempel på släktnamn som återtog under år 2002 är *Berghem, Dragon, Karppelin, Monthan, Neppius, Ramstadius, Räf* och *Syrlin*.

För den som vill ta ett nytt finskt släktnamn och inte klarar av att skapa ett själv, tillhandahåller *Suomalaisuuden liitto* (Finskhetförbundet) en förteckning på ”lediga” namn. I Sverige har man med datorns hjälp ända sedan 1960-talet konstruerat nya efternamn genom att kombinera leder i ortnamn och släktnamn med varandra. För finlandssvenskarna eller finnar som vill ta ett nytt svenskt släktnamn finns däremot ingen lista över namnförslag. En brist som borde avhjälpas, om än behovet att byta till ett nytt svenskt namn inte är så stort.

Man önskade att de som har för avsikt att skapa nya släktnamn skulle studera den kreativitet som rådde på 1700-talet eller liksom förr snegla västerut. De kanske märker att namn som *Bjurholm, Björnell, Hagelius, Juslander, Settergård, Silfverfors* och *Törnmark* är ”lediga” släktnamn hos oss. Men det finns också gränser för vad som kan beskrivas som lämpliga namn. De gränserna kan enligt min och många andras språkkänsla nog sägas ha överskridits, då svenska myndigheter godkänt efternamn som *Beckenridge, Dreamin, Lionlord, Newson* och *Swedenrose*.

Litteratur

- Blomqvist M (1988) Från tillnamn till släktnamn i österbottnisk allmogemiljö. (Akad. avhl.) Arkiv för svenska Österbotten 18, Skrifter utgivna av Svensk-österbottniska Samfundet 44. Vasa.
- Blomqvist M (1990) Swedish Family Names in Finland. In: Leskinen H & Kiviniemi E (eds) Finnish Onomastics. *Studia Fennica* 34, 130–140.
- Blomqvist M (1993) Personnamnsboken. Oy Finn Lectura Ab, Helsingfors.
- Brylla E (2002) Ursäkta, hur var namnet? Personnamn i praktiskt bruk. Bokförlaget Bombus, Uppsala.
- Karsten TE (1923) Svensk bygd i Österbotten II. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CLXXI. Helsingfors.
- Mikkonen P (1986) De finländska rotesoldaternas tillnamn. I: *Studia Anthroponymica scandinavica* 4: 57–72.
- Mikkonen P & Paikkala S (2000) Sukunimet. Otava, Keuruu.
- Modéer I (1964) Svenska personnamn. Handbok för universitetsbruk och självstudier. *Anthroponymica suecana* 5. Studentlitteratur, Lund.
- Närhi EM (1972) Ei susikaan sukunimestään suutu. Katsaus suomalaisten sukunimiin. Teoksessa: Sihvo H (toim.) *Nimikirja. Kalevalaseuran vuosikirja* 52. WSOY, Porvoo, 41–63.
- Paikkala S (2004) Se tavallinen Virtanen. Suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921. SKS 959. Helsinki.
- Panelius O (1984) Östnyländska soldatnamn. I: Huldén L & Thors C-E (utg.) *Festskrift till Åke Granlund* 28.4.1984. *Studier i nordisk filologi* 65, 189–197.

Identität, Erinnerung und Generationendiskurs

Anmerkungen zu Jana Hensels *Zonenkinder*

Lothar Bluhm

1 Herkunft, Erinnerung, Gedächtnis

Zu den Sommerloch-Ereignissen im Medienjahr 2003 gehörte sicherlich die ein wenig skurrile, aber durchaus anrührende Geschichte der Astrid Bouteuil. Die vaterlos aufgewachsene Tochter einer Münchner Hutmacherin hatte nach Jahrzehnten der Ungewissheit die Suche nach ihrem Erzeuger aufgenommen, von dem sie wusste, dass er längst gestorben war und dass der Name, unter dem sie ihn kannte, Careu Kent, Teil eines geheimnisvollen Versteckspiels war, mittels dessen die Mutter seine Identität vor den drei Kindern und dem Rest der Welt verschleiert hatte. In einer alten Schachtel findet Astrid Bouteuil schließlich ein paar alte Negative, die den Vater zwar zeigen, weitere Hinweise auf seine Identität jedoch ebenso wenig vermitteln wie der Fund von 150 handschriftlichen Briefen des Vaters auf dem Dachboden. Ein wichtiges Indiz bringt aber die Erinnerung an ein seltsames Gebaren der Mutter, die ihrem Kind einst die Ausgabe eines *Time Magazine*s aus der Hand gerissen hatte, um ein paar Seiten herauszutrennen. Um die Erzählung abzukürzen: Die Recherche beim *Time Magazine* ist schließlich erfolgreich. Astrid findet die entsprechende Ausgabe und in ihr Photographien ihres Vaters Careu Kent – allerdings unter seinem richtigen Namen: Charles Augustus Lindbergh, Atlantikflieger und einer der Medienstars des frühen 20. Jahrhunderts. Ein DNA-Test hat die Herkunft nach Zeitungsberichten inzwischen bestätigt und der Geschichte ein insgesamt wohl versöhnliches Ende beschert.

Die Suche nach den eigenen Quellen, um mit ihrer Hilfe die eigene Identität zu bestimmen, hat seit Jahren Konjunktur in Deutschland. Und sie hat ihre eigene, darüber hinaus reichende Geschichte: In der Einleitung zu einem kürzlich erschienenen Tagungsband haben die Herausgeber diesen Hintergrund in prägnanter Weise skizziert, indem sie mittels des Prinzips der ‚harten Fügung‘ an die Sommerloch-Berichte um Astrid Bouteuil und die gegenwärtige Hochkonjunktur von Vaterschaftstests sowie

sonstiger aktueller Ursprungssuche ein ‚Herkunftsnarrativ‘ der Antike, nämlich die sophokleische Tragödie des *König Ödipus*, anschließen:

Auch hier geht es um eine ungeklärte Herkunft und um damit verbundene Verunsicherungen, die gleichermaßen das Individuum und die Gemeinschaft betreffen. Und auch hier führt der Bewältigungsversuch krisenhafter Verunsicherung durch die ungelöste Frage nach der Herkunft zu einer komplexen Verflechtung von rationalen Lösungsversuchen und mythischen Erzählungen. (Thums u.a. 2004: 8)

Zu den Gemeinsamkeiten der genannten kulturgeschichtlichen Pole und des sie verbindenden Diskurses von Herkunftserzählung und Identitätssuche gehört das Ineinander von Personalem und Kollektivem. So stehen beim König Ödipus zwei Initialmomente am Beginn seiner Suchwanderung: Die Bedrohung der Polis durch die Pest und die Unsicherheit über die eigene Herkunft. Diese Doppelung ist der Geschichte der Astrid Bouteuil sicherlich nur sehr bedingt eingeschrieben, da hier allein die personale Frage nach der eigenen Herkunft gegeben ist. Die Dimension des Kollektiven zeigt sich aber auf jeden Fall in der allgemeinen Aufmerksamkeit, die die veröffentlichte Meinung ihr und ihrer Lebensgeschichte entgegengebracht hat. In diesem Aufmerksamkeitswert wiederum spiegelt sich jene umfassende gesellschaftliche Unsicherheit und Krisenhaftigkeit, die sich nicht nur, aber besonders im Deutschland der Nachwende-Zeit allenthalben manifestiert, nicht zuletzt im Bereich der Literatur. Die Erforschung der eigenen Herkunft, Erinnerung und Gedächtnis sind „weniger auf die Vergangenheit, als auf gegenwärtige Bedürfnisse, Belange und Herausforderungen von sozialen Gruppen oder Gesellschaften“ ausgerichtet (Erl 2004: 4) – sie haben vor allem mit der Gegenwart zu tun.

Noch einmal aber zum sophokleischen *König Ödipus*: Das Wissen vom Orakelspruch, der ihm kündete, er werde seinen Vater töten und mit seiner Mutter Kinder zeugen, vermochte ihn, wie bekannt, von seinem Streben, die dunklen Rätsel seiner Biographie zu erhellen, nicht abzuhalten. Der Ausgang dieses – wenn man so will: vermessenen – Erkenntnisstrebens ist ebenfalls bekannt: Die Entschleierung brachte Ödipus gleichermaßen Identitätsgewinn und Identitätsverlust. Sie brachte ihm vor allem die Einsicht, dass der menschliche Blick zurück in die Urgründe der eigenen Herkunft immer seinen Preis hat und dass das menschliche Auge, der Mensch und die Gemeinschaft manches Licht recht eigentlich nicht ertragen: So sticht Ödipus sich in seiner „Einsicht in die eigene Verblendung“ (Thums u.a. 2004: 9) die Augen aus und geht ins Exil, seine Gattin und ineins Mutter Iokaste ersticht sich, die Söhne bringen sich beim Kampf um Theben gegenseitig um und die Tochter Antigone erhängt sich im Grabgewölbe, in das ihr Onkel sie hat einmauern lassen.

2 Herkunftssuche und Identitätsfrage

In der Sophokles nachfolgenden Kultur- und Literaturgeschichte sind die Suche nach der eigenen Herkunft und die Frage nach der eigenen Identität als menschliche Existentialien immer wieder thematisiert worden. Die jeweiligen Realisationen sind dabei durch Konstanten gekennzeichnet; sie lassen sich – wie skizziert – bereits am *König Ödipus*

festmachen: Zu ihnen gehören die Ungeklärtheit, das Moment der Verunsicherung, die Verflechtung von rationalem Lösungsversuch und mythischer Erzählung, häufig genug auch das Scheitern, das mit solchem Bestreben verbunden sein kann und möglicherweise sogar verbunden sein muss.

Augenfällig, und schon vielfältig aufgezeigt, ist die Konjunktur von solcherart Selbstvergewisserungsversuchen in den vergangenen fünfzehn Jahren in Deutschland. Sicherlich darf darin ganz allgemein erst einmal eine Reaktion auf die jüngsten Entwicklungen der Mediengeschichte gesehen werden, wo insbesondere der „weltweite Präsentismus des Internets die Vorstellung von Kultur als Gedächtnis“ als möglicherweise „obsolet erscheinen“ lässt (Assmann A. 2004: 57). Doch gehören ohne Zweifel auch ganz konkrete politisch-soziale Ereignisse der jüngeren und jüngsten Geschichte zu den Bedingungsfaktoren dieser Gedächtnis-Konjunktur: „Das Ende der herrschenden Gesellschaftsform im Osten Deutschlands hat nach 1989 zu Sinnkrisen und zahlreichen Bilanzierungsversuchen des eigenen Lebensentwurfs geführt“, leitet etwa Torsten Pflugmacher im Eingang seines jüngst erschienenen Aufsatzes über erinnerte Medien und Erinnerungsmedien in der zeitgenössischen Autobiografie ein: „Diese Schnellschüsse waren mehrheitlich dem Genre der Rechtfertigungsautobiografie zuzurechnen und wurden dementsprechend nur kurz rezipiert. Zehn Jahre später“, so fährt Pflugmacher fort, „kommen nun autobiografische Texte von Spätgeborenen hinzu, die zu Recht auf das – noch – existierende Phänomen zweier kollektiver deutscher Gedächtnisse hinweisen und diese Situation aus der Perspektive des kleineren Erinnerungskollektivs zu beschreiben versuchen.“ (Pflugmacher 2004: 109) Dass in einer Anmerkung dazu auf Jana Hensels Buch *Zonenkinder* – wenn auch mit falschem Erscheinungsjahr – als Beleg verwiesen wird, ist kein Zufall. Im Rahmen der „allgemeine[n] autobiografische[n] Erinnerungswelle“ (Pflugmacher 2004: 109) ist dieses Buch tatsächlich von einigem Interesse, nicht zuletzt, weil sich an die Veröffentlichung recht schnell eine heftige Debatte anschloss. Sie entzündete sich daran, dass die Erinnerungsarbeit der Autorin mit Blick auf ihre Kindheit in der DDR sowie den Übergang und die Anpassung ihrer Generation an die Verhältnisse im Westen selektiv voranschritt und aus der Sicht des Kindes die Alltagsgeschichte der DDR perspektivierte, nicht die politische mit ihren Zwängen und Verwerfungen.

3 Jana Hensel und ihre *Zonenkinder*

Als im September 2002 im Rowohlt-Verlag Jana Hensels Buch erschien, war die Autorin von *Zonenkinder* dem Lesepublikum noch eine gänzlich Unbekannte: 1976 in Leipzig geboren, hatte sie den Mauerfall und die deutsch-deutsche Vereinigung als 13- bzw. 14-jährige erlebt, hatte später in Leipzig, Marseille, Berlin und Paris Germanistik und Romanistik studiert, um anschließend in Berlin als freie Publizistin zu arbeiten, wo sie auch heute lebt. 1999 hatte sie die Leipziger Literaturzeitschrift *EDIT* und 2000 zusammen mit Thomas Hettche die Internetanthologie *NULL* herausgebracht, was ihr aber natürlich nur eine verhältnismäßig kleine Publizität sicherte. Mit dem Erscheinen der *Zonenkinder* sollte sich dies ändern, und zwar grundlegend. Ausschlaggebend war sicherlich erst einmal eine recht breite und ausgesprochen kontroverse Medienberichter-

stattung, die ein weiteres Leserinteresse auf das Buch richtete und die Verkaufszahlen in die Höhe schnellen ließ. Im ersten Jahr nach dem Erscheinen verkaufte sich das Buch über 160 000-mal und war in dieser Zeit durchgehend auf der Bestsellerliste des *Spiegels* vertreten. Inzwischen ist der Band auch mindestens schon in drei Sprachen, ins Dänische, Finnische und Englische, übersetzt. (Kraushaar, Hrsg., 2004: 54)

Bereits sehr schnell nach seinem Erscheinen war der Titel in die Feuilleton-Seiten der großen Blätter gerückt. Dass die Bewertungen dabei ausgesprochen kontrovers ausfielen, wird dem Aufmerksamkeitswert des Buchs keineswegs geschadet haben: Am 8. September wurde *Zonenkinder* etwa von Volker Weidermann in der *Frankfurter Allgemeinen Sonntagszeitung* ausgesprochen positiv besprochen, mit heftigem negativen Affekt am 26. des Monats von Susanne Ostwald in der *Neuen Zürcher Zeitung*, zwischen Zustimmung und Abstand wahrer Ironie schwankte Michael Pilz am 2. Oktober in der *Welt*, während am 7. Oktober Reinhard Mohr im *Spiegel* wieder eindeutig positiv urteilte und dezidiert negativ dann zwei Tage später wieder Jens Bisky in der *Süddeutschen Zeitung*. Auch in den Leserbrief-Rubriken zeigten sich schnell Reaktionen, wobei die zustimmende Wortmeldung der CDU-Vorsitzenden Angela Merkel in der *FASZ* vom 22.9. allein schon wegen der Prominenz des Namens besonders hervorsteicht. Im unmittelbaren Vorfeld der Bundestagswahl 2002 war ihr Lob des Buchs als „Beitrag für ein gewachsenes Selbstbewusstsein aller, die aus der früheren DDR kommen“ (Kraushaar, Hrsg., 2004: 76), natürlich auch ein Stück Wahlkampf im Osten.

Überhaupt ist die Tatsache, dass im Sommer und Herbst 2002 „das kontroverse Gedenken an die ‚verlorene Heimat‘ der Ostdeutschen zur Leitdebatte in den Feuilletons“ wurde, wie Tom Kraushaar konstatiert, dieser Rahmenbedingung des Bundestagswahlkampfes mit geschuldet. Die hohe Publizität, die die Autorin und ihr Buch in dieser Zeit erreichten, zeigte sich in der Vielzahl öffentlicher Lesungen im In- und Ausland sowie den Auftritten in den verschiedensten Talk- und anderen Shows des bundesdeutschen Medienbetriebs. Höhepunkt dürfte wohl im November 2002 der Auftritt als Gast in der *Harald Schmidt Show* im deutschen Privatfernsehen gewesen sein. Spätestens zu diesem Zeitpunkt durfte die Autorin für sich beanspruchen, ‚Kult‘ zu sein. Zur Publizität beigetragen hat neben dem Gegenstandsbezug sicherlich das ausgesprochen hohe Maß an Souveränität und intellektueller Präsenz, das die Autorin bei ihren öffentlichen Auftritten zeigte. In literaturwissenschaftlichen Studien zur Gegenwartsliteratur führt sie bislang zwar nur ein gewisses Schattendasein und kommt über Randnotizen und eine Anmerkungsexistenz noch nicht hinaus, doch ist immerhin inzwischen, nämlich im Juni 2004, schon eine kleine Dokumentation zur Geschichte der Debatte um das Buch erschienen (Kraushaar, Hrsg., 2004). Weitere Studien werden sicherlich folgen.

4 Die *Zonenkinder*: Einblicke und Reaktionen

Das Buch selbst beschreibt in der erzählenden Form einer Autofiktion in acht Kapiteln den Übergang von einer Kindheit in der ausgehenden DDR zum Jugend- und Erwachsensein im wiedervereinten Deutschland. Die Spanne und die Entwicklung wird im Kontrast der Überschriften zum ersten und zum abschließenden Kapitel unmittelbar

fassbar: „Das schöne warme Wir-Gefühl“ (Hensel 2002: 11) zum einen, „Go West!“ (Hensel 2002: 153) zum anderen. Unüberhörbar ist ein gewisses Moment der Ironisierung und Vorbehaltlichkeit: Das „schöne warme Wir-Gefühl“ war so ganz heimelig eben wohl nicht, und der Aufbruch in die strahlende Zukunft wird durch manche Verdrängung und Erinnerungsverluste orchestriert und lässt den kritischen Unterton ahnen, der die Beschreibung der vielfältigen Anpassungen an das Erfolgsmodell West begleitet. In einer ursprünglich zur Inverlagnahme angebotenen Fassung hatte das Buch nicht acht, sondern wohl neun Kapitel. Ein eigenes Kapitel war nach mündlicher Mitteilung der Autorin der Diskussion des Begriffs und des Problemfeldes „Identität“ gewidmet und sollte auch diesen Titel tragen. Es ist erst auf Anregung und wohl auch sanften Druck des Verlags herausgenommen worden, um den narrativen Charakter des Buchs nicht zu unterlaufen. Wie auch immer das Kapitel inhaltlich ausgesehen haben mag, war die Streichung sicherlich eine gute Entscheidung. Sie gibt dem Erzählcharakter ein stärkeres Gewicht und rückt das Buch in der Spanne von Literatur und Dokumentation auf jeden Fall näher an den Pol der Fiktionalität heran.

Ein Gutteil der kritischen Stimmen zu Hensels *Zonenkindern* resultiert aus einer Lesart, die das Buch als dokumentarisches Zeugnis einer rückwärtsgewandten ‚Ostalgie‘ missversteht – wie die *Zonenkinder* überhaupt häufig als Auslöser dieses in den neuen Bundesländern tatsächlich zu beobachtenden eher folkloristischen als politischen Phänomens beschrieben werden. In aller Schärfe findet sich dieser Vorwurf etwa bei Susanne Ostwald, die in der *Neuen Zürcher Zeitung* von einer „kruden Mischung aus Selbstbezeichnung und Ostalgie, Selbstironie und pubertärem Mitteilungsdrang“ sprach, der sich in „Plattitüden“ erschöpfe. Hintergrund der Erregung sind letztlich zwei Merkmale des Buchs, die in den verschiedensten Rezensionen immer wieder angesprochen werden: Es ist zum einen die Fokussierung des Blicks auf die DDR als Ort einer Kindheitserinnerung, einer „Märchenzeit“ (Hensel 2002: 14). Entsprechend erinnert die 1976 geborene Autorin die DDR eben nicht als den Unrechtsstaat, als den ihn Ältere in vielen Fällen wenigstens auch erfahren haben, sondern als Hintergrund von Familien- und Schulleistungen ohne im engeren Sinne politischen Akzent. Dass dieser gleichwohl nicht ausgeblendet ist, wird indes schon in den ersten Sätzen deutlich, die die autofiktionale Erinnerungsfigur in eine der Leipziger Montagsdemonstrationen führen. In der Polemik gegen Hensels Kindheits-Perspektive schwingt oft genug eine gewisse political correctness mit, die die DDR ausschließlich auf ihren Charakter als Zwangsinstitution zu reduzieren einfordert. Diese Lesart kann sich selbst noch im Lob zeigen: „Hensels Buch ist dort am besten,“ findet Susanne Ostwald als einzigen Lichtblick, „wo es – und das ist keineswegs durchgängig der Fall – auf die spezifischen Absurditäten einer institutionalisierten DDR-Erziehung zu sprechen kommt.“ (Ostwald 2002) Vor allem manifestiert diese Ablehnung sich jedoch in der Forderung, die Kindheitserinnerungen zu komplettieren: „dass Kinder in der DDR nicht mit Äpfeln und Birnen, sondern mit Panzern und Kalaschnikows rechnen lernten, hätte sie [Jana Hensel] auch noch erwähnen können“, moniert zum Beispiel die NZZ-Rezensentin zum Abschluss.

Das zweite Merkmal von Hensels *Zonenkindern*, das Widerspruch und Polemik provozierte, ist der sprachliche Gestus des „Wir“. Sie hänge sich an die „Inflation der selbst konstruierten ‚Generationen‘ nach 1989“, schimpfte etwa Ingo Arend im *Freitag* (Kraushaar, Hrsg., 2004: 40). Doch zeigt sich gerade an dieser Stelle auch der Riss in der

Bewertung. Mit Blick auf eben diesen sprachlichen Gestus wird die Autorin innerhalb der positiven Beschreibungen gern als Ostvariante der Pop-Literatur vereinnahmt, wobei immer wieder der Vergleich mit Florian Illies' *Generation Golf* herangezogen wird. Und in der Tat ist die Konstruktion einer Generation nicht zuletzt unter Zuhilfenahme von Archivierungsstrategien – die Auflistung von Marken zur Kennzeichnung einer gemeinsamen Erinnerung – ein augenfälliges Merkmal, das Hensel an diese Literatur in einer Weise heranrückt, die vereinzelt sogar die Rede von einer „epigonalen Abhängigkeit“ (Krellner 2004: 175) hat aufkommen lassen. Das „Geheimnis des Erfolges“ der „Erinnerungs- und Ich-Beschreibungsbücher West“ sei die in dieser Literatur der 1990er Jahre prononcierte „Selbstvergewisserung, Selbstbestätigung, Selbstwiederfinden – Identifikation“, meint Volker Weidermann in seiner Rezension der *Zonenkinder* mit Blick auf die Karriere so unterschiedlicher Autoren wie Benjamin Lebert, Judith Hermann, Benjamin von Stuckrad-Barre und eben Florian Illies (Kraushaar, Hrsg., 2004: 13).

Gegner wie Verteidiger in dieser Debatte um ‚Wir‘-Perspektive und Generationenanspruch rekurren gleichermaßen auf die von Hensel offen gelegte Programmatik ihres Buchs, die sie aus der Erfahrung eines Entwicklungsbruchs und des Erinnerungsverlustes entfaltet. So beschreibt sie den schwierigen Prozess einer Selbstfindung der „zwitterige[n] Ostwestkinder“ (74), wie sie diese „Zwischengeneration“ (155 f.) an einer Stelle nennt, geradezu provokativ: „Das einzige Kontinuum unseres Lebens aber mussten wir uns selbst erschaffen: Das ist unsere Generation.“ (Hensel 2002: 160 f.) Damit fügt sich das Buch in jenen weiten Horizont, der durch den Begriff der ‚Hybridkultur‘ beschrieben werden kann (Schneider u.a., Hrsg., 1997). Identität erscheint in diesem Zusammenhang als etwas stets Dynamisches, das als ‚transkulturelles‘ Provisorium konstruiert wird und jeweils immer den Zustand eines ‚In-between‘ (Homi K. Bhabha) darstellt, eines Zwischenstadiums, aber auch einer emergenten Grenzüberschreitung und -verschmelzung.

Der Wechsel von einer ‚Ich‘- zu einer ‚Wir‘-Perspektive ist überhaupt ein augenfälliges Merkmal in der jüngeren Geschichte des Erinnerungsdiskurses in Deutschland, das insbesondere mit Bezug auf das Referenzfeld Nationalsozialismus und Holocaust zu beobachten ist. Augenfällig ist der „Wandel von einer Abgrenzung gegenüber den am Nationalsozialismus Beteiligten zu einem «wir» (das den Beobachter mit einschließt)“ (Prinz 2004: 180). Diese Annäherung hängt damit zusammen, dass die Vertreter der tatsächlich beteiligten Generationen allmählich „sterben beziehungsweise gestorben sind“ (Prinz 2004: 180) und die unmittelbare Entgegensetzung kaum noch möglich und auch gar nicht mehr notwendig ist. Entsprechend fällt auch die kritische Selbstbefragung späterer Generationen nun leichter und ebenso das Eingeständnis von der Möglichkeit der eigenen Verführbarkeit; doch signalisiert der Perspektivwechsel ebenso eine gewisse Relativierungstendenz, die dem Erinnerungsdiskurs der letzten Jahre insgesamt zunehmend eigen geworden ist.

5 Erinnerungsverlust, Fremdheit und Entfremdung

Ausgangspunkt der Identitätskonstruktion in Hensels *Zonenkinder* ist ein Erinnerungsverlust, den die Autorin in einer Vielzahl kleiner Alltagsszenen und Beobachtungen plastisch werden lässt. Er zeigt sich zuerst als ein ganz individueller, besser: als personaler. Entsprechend wechselt der sprachliche Gestus an dieser Stelle ganz augenfällig vom die Generation bezeichnenden „Wir“ zum personalen „Ich“: „Es fällt uns nicht leicht, uns an diese Märchenzeit zu erinnern, denn lange wollten wir sie vergessen [...]“, setzt die entsprechende Erinnerungsarbeit und deren Reflexion ein:

Ganz so, wie unser ganzes Land es sich gewünscht hatte, ist nichts übrig geblieben von unserer Kindheit, und auf einmal, wo wir erwachsen sind und es beinahe zu spät scheint, bemerke ich all die verlorenen Erinnerungen. Mich ängstigt, den Boden unter meinen Füßen nur wenig zu kennen, selten nach hinten und stets nur nach vorn geschaut zu haben. Ich möchte wieder wissen, wo wir herkommen [...]. (Hensel 2002: 14)

Die anfänglich erwähnten Momente der ungeklärten Herkunft und die daraus resultierende Verunsicherung, die Verbindung von Personalem und Kollektivem, der Bewältigungsversuch durch Erhellung dieser Vergangenheit, das Wiederholen und Vergewärtigen des Verlorenen durch Narration lassen sich auch hier wieder ausmachen.

Dieser Vorgang ist zuerst einmal das Erinnern des Verlusts als eine Erinnerung an das Verlorene, die in gewisser Hinsicht selbst als ein rückgängig machen des Verlusts im Gedächtnis des Schriftkörpers fungiert: „Die Kaufhalle hieß jetzt Supermarkt, Jugendherbergen wurden zu Schullandheimen, Nickis zu T-Shirts und Lehrlinge Azubis.“ Der Erinnerungsverlust wird ganz konkret als Sprachersetzung rekapituliert:

In der Straßenbahn musste man nicht mehr den Schnipsel entlochen, sondern den Fahrschein entwerten. Aus Pop-Gymnastik wurde Aerobic, und auf der frisch gestrichenen Poliklinik stand eines Morgens plötzlich „Ärztelhaus“. Die Specktonne verschwand und wurde durch den grünen Punkt ersetzt. Mondos hießen jetzt Kondome [...]. (Hensel 2002: 21)

Was mit dem Verlust der Sprache, mit dem Verlust der Erinnerung einher ging – bzw. was so beschrieben wird –, ist der Verlust von Gemeinschaft und die Erfahrung einer Fremdheit selbst unter den Gleichaltrigen anderer Herkunft, deren Erinnerungen ein weites Maß an Gemeinsamkeiten aufweist: „Ich wollte meine Geschichten genauso einfach erzählen wie die Italiener, Franzosen oder Österreicher, ohne Erklärungen zu suchen und meine Erinnerungen in Worte übersetzen zu müssen, in denen ich sie nicht erlebt hatte und die sie mit jedem Versuch ein Stück mehr zerschlugen.“ (26). Die gleiche Fremdheit kommt auch in der Gemeinschaft mit Westdeutschen zum Tragen, mit Freunden, Geliebten oder deren Eltern. Selbst die zunehmend gelingende Anpassung an die neuen politisch-sozialen Bedingungen wird als nicht ausreichend dargestellt, diesen Erinnerungsverlust auszugleichen – sie bleibt äußerlich. Sie befördert die personale Fremdheit sogar noch, da sie zu einer Entfremdung von der in ihrer gewachsenen

Identität verbliebenen oder wieder in sie zurückgekehrten Elterngeneration führt und nun sogar die alte Ost-Heimat, die ‚neuen Bundesländer‘, fremd werden lässt. So ist die Ankunft der ‚Zonenkinder‘ in Hensels Buch – ‚Wir sind die ersten Wessis aus Ostdeutschland‘ (166) –, zwar ein ‚Abschied von unserem Heimatland‘ (167), aber eben doch ein missglückter, da die Leerstelle, den die Kindheit in der eigenen, nun westgerichteten Biographie noch immer ausmacht, nicht verleugnet werden kann.

6 Pathographie und ‚Heilung‘

Jana Hensel hat sich in Interviews selbst immer wieder zu ihrem Buch und der Debatte darum geäußert: Sie habe die DDR nicht als politisches System beschreiben wollen, sondern als ‚Herkunftsraum‘, weil sie darauf abgezielt habe, die ‚Erinnerung ideologisch zu entschlacken‘ (Kraushaar, Hrsg., 2004: 95). Dabei macht sie keinen Hehl aus dem autofiktionalen Charakter ihrer Darstellung; sie habe versucht, nachdem sie recherchiert und sich ‚das ganze Material angelesen hatte, zu überlegen, was davon eigentlich in meinen [also: ihren] Erinnerungen heute noch da‘ sei (ebd.: 97). Erinnerungen und Rechercheergebnisse seien als ‚lebendiges, organisches Material‘ genutzt worden. So sollte die ‚Form des Buches‘ betont ‚nicht eindeutig‘ sein: ‚Sie oszilliert‘, so Hensel, ‚zwischen Autobiographie und soziologischer Studie, Subjektivität und Pauschalität, Literatur und Non-Fiction.‘ (ebd.: 98).

Die Konstruktion einer Generation von ‚Zonenkindern‘, die sich als eigene Erinnerungsgemeinschaft konstituiert, die Setzung einer eigenen personalen wie kollektiven Identität, wird von Hensel als provokativer Akt verstanden (99), der darauf abzielt, das Vergessen zu thematisieren und das Vergessene als etwas Erinnerungswürdiges schreibend wieder zurückzuholen. Aus der impliziten Kritik des Buchs am Vergessen, aber auch an der sich aus dem Geist eines Verdikts über die gesamte Vergangenheit der DDR speisenden Forderung danach soll letztlich eine Kritik am ‚blinden Pragmatismus‘ der Gegenwart erwachsen: ‚Es geht um den Zweifel an der Faktizität der Gegebenheiten und um den Glauben, dass man die Gegebenheiten nicht mehr so hinnehmen muss‘ (109), erläutert die Autorin mit Blick auf ihr Engagement als Journalistin beim *Spiegel*. So dient die ‚mythische Erzählung‘, wenn man Hensels narrative Wiedergewinnung der Erinnerung an die eigene Herkunft als eine solche einschätzen mag, der Pathographie und der ‚Heilung‘ einer beschädigten personalen wie kollektiven Identität. Und sie zielt letztlich ab auf eine Veränderung der gegenwärtigen Verhältnisse, der Warenwelt des Hier und Jetzt, eingeklemmt zwischen der ‚Krise der New Economy‘ und der ‚Auflösung des Sozialstaates.‘ (110)

7 Erinnerung und Literaturgenese

Wie zu Beginn der Ausführungen sei auch am Schluss eine ‚harte Fügung‘ gewagt: Gunter Martens leitet seinen jüngst erschienenen Versuch, den Handschriftenbefund von Hölderlins ‚Mnemosyne‘ – eine der ‚großartigsten Gedichtprojekte‘ aus der Spätzeit des

Tübingers – zu analysieren, mit einer Reflexion ein, die das Thema von Hölderlins Dichtung anklingen lässt, aber auch zu unserer Diskussion passt:

Erinnerungen abzurufen und zu fixieren, stößt oftmals auf unüberwindliche Schwierigkeiten. Schon der Absicht, das Gedächtnis zu aktivieren, um Vergangenes in die Gegenwart zu holen, sind enge Grenzen gesetzt: Vieles erscheint nicht abrufbar, widersprüchlich oder verworren, manches in Zeit und Raum verschoben oder von verschiedenen Stimmen überlagert. Und die Probleme häufen sich beim Versuch, das Erinnernte festzuhalten: Es sperrt sich, will sich nicht vertrauten Kategorien fügen, nicht in Worte fassen lassen. Und doch ist die Erinnerung eine der Hauptquellen der Poesie; in der griechischen Mythologie war Mnemosyne nicht nur die Göttin der Erinnerung, sondern bezeichnenderweise zugleich auch die Mutter der Künste und damit auch der Dichtung: Zusammen mit Zeus zeugte sie die neun Musen. (Martens 2004: 165)

Mnemosyne, Dichtung, Zeus und die Musen passen auf Hölderlin und sein Spätwerk, sicher nicht auf Jana Hensel und ihre *Zonenkinder*. Angemessen scheint es mir aber darauf hinzuweisen, dass die Erinnerungsarbeit in ihrem Buch, die einer personalen wie kollektiven Identitätskonstruktion dient, sich nicht allein in dieser Funktionalisierung erschöpft und auch mehr ist als eine jener „psychologisierenden Selbstdeutungen“ (Bogdal 2004: 88), als die sie gelegentlich bezeichnet wurde. Sie besitzt m.E. tatsächliche erzählerische Potenz, auch wenn die Blickrichtung dieser Ausführungen nicht auf diesem Aspekt lag. Und so zeugt, wie ich meine, auch dieses 170-seitige Büchlein erneut von dem in der Geschichte immer wieder erneut bestätigten Vermögen der Erinnerung, die Genese von Literatur zu befördern.

8 Erinnerungsarbeit und Traditionsbruch

Ein letzter Bezug sei hergestellt, um auch den verdeckten theoretischen Referenzraum der Ausführungen wenigstens kurz zu erhellen: In seinen Studien zum kulturellen Gedächtnis und zu den Erinnerungskulturen verweist der Ägyptologe und Kulturwissenschaftler Jan Assmann gern auf die „konnektive Struktur“ von Kultur (Assmann J. 2002: 16). Sie realisiert sich in einer Sozial- und einer Zeitdimension, ist mithin an „gemeinsame Regeln und Werte“ und an die „Erinnerung an eine gemeinsam bewohnte Vergangenheit“ gebunden. Auf diese Weise entstehen ein gemeinsames Wissen und ein gemeinsames Selbstbild. Die Erinnerung vollzieht sich dabei nach bestimmten Mustern als Wiederholung und/oder als Vergegenwärtigung. In Schriftkulturen überwiegt das Element der Vergegenwärtigung, das anders als die Wiederholung stets einen Akt der Deutung darstellt. Daraus ergibt sich eine Dynamik. „Gesellschaften“, akzentuiert Assmann, „imaginieren Selbstbilder und kontinuierieren über die Generationenfolge hinweg eine Identität, indem sie eine Kultur der Erinnerung ausbilden [...]“ (ebd.: 18). Damit ist der Schritt zum Gedächtnis getan: Man könnte sagen, „daß im kulturellen Gedächtnis faktische Geschichte in erinnerte und damit in Mythos transformiert wird.“ Dabei ist „Mythos“ eine fundierende Geschichte, eine Geschichte, die erzählt wird, um eine Gegenwart vom Ursprung her zu erhellen. [...]

Dadurch wird sie nicht unwirklich, sondern im Gegenteil erst Wirklichkeit im Sinne einer fortdauernden normativen und formativen Kraft.“ (ebd.: 52) Kommt es zu einem Traditionsbruch, kann die mit der Erinnerungsarbeit verbundene Entstehung von Vergangenheit eine zunehmende Dynamik und das Nebeneinander heterogener Herkunftsnarrationen zur Folge haben. Ziel der verschiedenen Erzählungen ist es letztlich, Deutungsmacht zu gewinnen, um das sich bildende ‚kulturelle Gedächtnis‘ zu präformieren. Im ‚kulturellen Gedächtnis‘ aktualisiert sich ein „dynamisches und labiles Verhältnis zwischen dem, was gänzlich vergessen, verdrängt, abgestoßen wird, dem, was gespeichert und aufbewahrt wird, und dem, was aktuell von vielen als Teil ihrer kulturellen Identität erinnert wird“ (Assmann A. 2004: 59). Als eine Praxis des kollektiven Erinnerens geht es hier nicht um etwas, was autopoietisch allein aus sich selbst heraus entsteht, sondern um etwas eben auch Gemachtes, ein Konstrukt.

Seit 1989/90 ist in Deutschland eine Diskursentwicklung zu beobachten, bei der verschiedene, z.T. konfligierende Herkunftsnarrationen um ihre Gültigkeit, ihre Wirkung und damit ihre diachrone Wirklichkeit streiten: Daraus erklärt sich nicht zuletzt die Heftigkeit der Auseinandersetzung um Erinnerungsentwürfe, wie sie in den publizistischen Literaturstreits der 1990er Jahre – um Christa Wolf, Botho Strauß oder Martin Walser – zutage getreten ist (vgl. Bluhm 2004). Es ging in diesen Literaturstreiten wie in den divergenten Herkunftsnarrationen nicht um eine für sich abgeschlossene Vergangenheit, sondern mit der Definition des Woher ebenso um eine solche des Wohin, also um Zukunft und Zukunftsbestimmung. Spätestens damit ist Erinnerungsarbeit dann auch ein Machtspiel im Hier und Jetzt. Doch ist das schon nicht mehr das Thema dieser Ausführungen.

Literaturverzeichnis

Primärliteratur

Hensel J (2002) Zonenkinder. Rowohlt, Reinbek b. Hbg.

Sekundärliteratur

Assmann A (2004) Zur Mediengeschichte des kulturellen Gedächtnisses. In: Erll A & Nünning A (Hrsg.) Medien des kollektiven Gedächtnisses. Konstruktivität – Historizität – Kulturspezifität. de Gruyter, Berlin, 45–60.

Assmann J (2002) Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. 4. Aufl. (1997; erstmals erschienen 1992). Beck, München.

Bluhm L (2004) Standortbestimmungen. Anmerkungen zu den Literaturstreits der 1990er Jahre. Eine kulturwissenschaftliche Skizze. In: Kammler C & Pflugmacher T (Hrsg.) Deutschsprachige Gegenwartsliteratur seit 1989. Zwischenbilanzen – Analysen – Vermittlungsperspektiven. Synchron, Heidelberg, 61–73.

- Bogdal K-M (2004) Deutschland sucht den Superstar. In: Kammler C & Pflugmacher T (Hrsg.) Deutschsprachige Gegenwartsliteratur seit 1989. Zwischenbilanzen – Analysen – Vermittlungsperspektiven. Synchron, Heidelberg, 85–94.
- Erl A (2004) Medien des kollektiven Gedächtnisses: Ein (erinnerungs-)kulturwissenschaftlicher Kompaktbegriff. In: Erl A & Nünning A (Hrsg.) Medien des kollektiven Gedächtnisses. Konstruktivität – Historizität – Kulturspezifität. de Gruyter, Berlin, 3–22.
- Kraushaar T (Hrsg.) (2004) Die Zonenkinder und Wir. Die Geschichte eines Phänomens. Mit einem Nachwort von Moritz Baßler. Rowohlt, Reinbek b. Hbg.
- Krellner U (2004) Grenzen des Pop-Projekts. Über einige Unzulänglichkeiten der deutschen Gegenwartsliteratur bei der Darstellung von (Lebens)Geschichte. In: Platen E & Todtenhaupt M (Hrsg.) Grenzen – Grenzüberschreitungen – Grenzauflösungen. Zur Darstellung von Zeitgeschichte in deutschsprachiger Gegenwartsliteratur (III). Iudicium, München, 170–183.
- Martens G (2004) Über Handschriften gebeugt. Ein Versuch, Hölderlins ‚Mnemosyne‘ zu fassen. In: Plachta B (Hrsg.) Literatur als Erinnerung. Winfried Woesler zum 65. Geburtstag. Niemeyer, Tübingen, 165–192.
- Ostwald S (2002) Die Generation, das bin ich. Jana Hensel erinnert sich an ihre zu kurze DDR-Kindheit. In: Neue Zürcher Zeitung vom 26. September 2002. <NZZOnline: <http://www.nzz.ch/servlets/ch.nzz.newzz...?url:/2002/09/26/fe/article8EKK1.nzzoml>>.
- Pflugmacher T (2004) abstand gestalten. Erinnerte Medien und Erinnerungsmedien in der Autobiografie nach 1989. In: Kammler C & Pflugmacher T (Hrsg.) Deutschsprachige Gegenwartsliteratur seit 1989. Zwischenbilanzen – Analysen – Vermittlungsperspektiven. Synchron, Heidelberg, 109–125.
- Prinz K (2004): „Mochte doch keiner was davon hören“ – Günter Grass’ *Im Krebsgang* und das Feuilleton im Kontext aktueller Erinnerungsverhandlungen. In: Erl A & Nünning A (Hrsg.) Medien des kollektiven Gedächtnisses. Konstruktivität – Historizität – Kulturspezifität. de Gruyter, Berlin, 179–194.
- Schneider I & Thomsen CW (Hrsg.) (1997) Hybridkultur. Medien, Netze, Künste. Wienand, Köln.
- Thums B, Mergenthaler V, Kaminski N & Bischoff D (2004) „Forschen nach der Herkunft“. In: Thums B, Mergenthaler V, Kaminski N & Bischoff D (Hrsg.) Herkünfte: historisch, ästhetisch, kulturell. Beiträge zu einer Tagung aus Anlaß des 60. Geburtstags von Bernhard Greiner. Winter, Heidelberg, 7–11.

The concept of ethnolect

Ethnolectification and de-ethnolectification of varieties of Norwegian vernaculars in language contact areas

Tove Bull

1 The art of classification

Since linguistic variation and change govern the use of any natural language it is essential that we have adequate and appropriate tools with which to analyse these phenomena. Suitable systems of classification and categorisation are indispensable. Any system of classification should be able to classify salient variation of a given language variety in accordance with the purpose of the analysis being done. Needless to say, a system that can classify what linguists consider relevant and disregard what is irrelevant for a given purpose is, of course, preferable to a system that cannot do this.

So then, what are we to call varieties that differ linguistically according to certain external factors, such as geography, social strata, gender, ethnicity, age etc.? How many external factors do we have to take into account if our aim is to establish a global system of classification? What are the most appropriate labels to use, and for what purposes? Traditionally, on a global level, the general concepts have been very few; for most purposes the terms 'language' and 'dialect' have been considered sufficient. This distinction between language and dialect, of course, originates from the era when the written language was considered primary and a point of departure of any linguistic analysis, 'language' thus denoting standard written and spoken language, and 'dialect' referring to any kind of substandard speech, any kind of language usage that were considered deviations from accepted standard norms, the most widespread type of dialectal differentiation being geographical. Needless to say, this was also an era without any developed technology for recording speech.

The word *dialect* originates from Ancient Greek *dialektos*, 'discourse, language, dialect', which is derived from *dialegethai*, 'to discourse, talk'. Originally it was used to

cover certain language varieties that were not *koiné*, but still acceptable compared to varieties considered provincial or uncivilised, which often meant unintelligible. The history of the term ‘dialect’ is in itself very interesting and deserves to be looked much more closely into than has been done so far, to my knowledge at least.

In modern linguistics, however, the concept ‘dialect’ primarily aims at covering regular variation within a given language, with a strong focus on linguistic forms that vary systematically according to geography. For that reason, certain kinds of variation have throughout the history of linguistics been considered more valuable and more acceptable than others. Geographical variation that may be explained in accordance with current theories of language origin and language development has always been given priority. This dates back to at least the neo-grammarians era. Consequently, the theoretical and methodological implications of the binary distinction between language and dialect are still an implicit problem in language variation studies.

In the Nordic countries, dialectological studies reached its peak in the last part of the nineteenth and first half of the twentieth century. Since dialectology was preoccupied with what was considered regular linguistic variation in accordance with geography, there was a tendency for all other kinds of variations to be ruled out. In historic linguistics, this has led to deplorable lacunae as to e.g. language contact phenomena. There is, for instance, a large lacuna in the study of Irish English of the formative period between 1750 and 1900¹. A lack of empirical data makes our knowledge of Irish English in this important period very patchy, indeed. In the view of one of the very first commentators on Irish English (Hume 1878: 5–6) its newness and instability made it impossible to conduct dialect studies in Ireland. However, it is these very qualities of newness and instability that make Irish English of this era, interesting, given the fact that it is at this time that the effects of language contact between Gaelic and English are most apparent. In other words, the concept ‘dialect’ thus contributed to the ruling out of the study of linguistic variation within Irish English for almost 150 years. What would have happened, we may wonder, if the classification and labelling system of the linguists of the time had been more refined and elaborated? Would the concept of ethnolect have been of help, for instance? Is it of any help today?

2 Language variation and multilingualism in the North of Norway

The purpose of this paper is not, however, to discuss the need of developing a new *overall* classification system for linguistic variation. My aim is a much more modest one, namely to find out whether there is a need to differentiate between dialects and ethnolects in variation studies, in particular in language contact studies. And if there is such a need, what are the motivating and justifying factors behind it? I will take my data from Norwegian vernaculars in language contact areas in the North of Norway. As was the case of Irish English, for a very long time, these varieties were not considered fit for dialect studies, partly probably for the same reasons as were given for Irish English, that they were new and unstable, but mostly because they were not ‘Norwegian’ enough. It was not

¹ Thanks to Kevin McCafferty who has pointed this out to me.

until the latest decades of the 20th century that fairly reliable records of some of these varieties were made available.

Modern Norway dates her independent history from 1814, the year of the constitution. This was the time of romanticism and nationalism. Since the national-romantic concepts of nation and nationality were built on the slogan ‘one nation – one language’ the multilingual regions of Northern Norway were bluntly disregarded by the ‘fathers’ of the nation, and also by linguists; in the latter case on the basis of a science founded on that very same romantic and nationalistic ideology. These linguists naturally did not feel any demand for categories that could cater for variation and diversity they neither knew, nor would be interested in if they had known. Rather than attracting interest from linguists these varieties were subjected to what Dorian (1981) has called “the ideology of contempt”, an ideology that had a strong influence on lay-people as well as on linguists pursuing dialectological research.

As was the case of Irish English, these northern varieties in Norway (and in Scandinavia in general) were characterized by newness and instability to a larger extent than was the case of the ‘traditional’ dialects. Very high degree of variation has been found in these varieties up to the present time. Whether this is still the case, and to the same degree as previously, remains to be investigated. I would hypothesise it is not, at least not to the same degree as it used to be. However, a classification system able to cater for the linguistic development of languages in contact has to capture the diachronic perspective of the process of language shift, which probably means that we would need a differentiated and elaborated terminology of classification to cope with the high degree of linguistic variation that would be expected in the first phase when a new variety is under creation, as well as the lesser degree of variation that one would expect when this ‘new’ variety has survived a couple of generations.

3 Norwegian in Sápmi

As far back in time as there is documentation, the languages in contact with one another in the Northern parts of what is now Norway, were Sámi, Finnish and Norwegian, and to a certain degree Russian. Of these languages, Sámi has the longest history in the region. The Northern borders between the respective countries were drawn in the middle of the 18th century, affecting language use in the long run, if not in the short. However, the socio-linguistic development within the nation state of Norway, formally established in 1814, eventually deprived Sámi and Finnish of all public and most cross-cultural functions in the region, resulting in a process of assimilation and Norwegianisation of the Sámi and Finnish speaking population. This very active policy of Norwegianisation was pursued by the state for more than a hundred years, from the second half of the nineteenth century up to long after World War II.

Today, we can conclude that this policy of assimilation was not at all successful. The Sámi and the Kven or Finnish speaking populations are still among us. Nevertheless, in certain communities the assimilation policy eventually led to a process of language shift. It is the outcome of this process that is the focus of the remaining parts of the present paper.

It is primarily in the coastal and fjord-areas that the original Sámi population have undergone assimilation and have lost their Sámi language. As a consequence, in these coastal and fjord communities today, none or only a few elderly people have Sámi as their first language, and even so Sámi is mostly used for private purposes. In other words, a language shift process from Sámi to Norwegian has taken place over several generations. In certain originally Sámi speaking communities this process has been completed; this means that Norwegian has taken over within all linguistic functions.

Accordingly, the present linguistic situation in the area must be interpreted against the background of this long period of politically monitored language shift from Sámi and Kven/Finnish to Norwegian. After World War II, however, official linguistic and ethnic attitudes have changed. In fact, as regards the Sámi population, the official policy is the reverse of what it used to be during the assimilation period. At present, the official goal for language education is functional bilingualism. Both Sámi and Finnish are taught in schools, Sámi both as a first and second language, Finnish mostly as a second language.

In the late nineteneighties, I did linguistic fieldwork in a language community that was undergoing language shift from Sámi to Norwegian. Cp. Bull 1991, 1992, 1994, 1995a, 1995b and 2003. The oldest members of the community, those over 50–60, were genuinely bilingual. The majority of the middle generation did not speak Sámi, but most of them understood a good deal, and some were what Nancy Dorian (1981) calls semi-speakers. The youngest ones were monolingual in Norwegian. In other words, Sámi was no longer transmitted as a natural language from one generation to the next.

4 Language contact features

In the Norwegian spoken by the community members of all generations I found a large amount of Sámi substratum or interference phenomena (e.g. Bull 1992). However, the frequency was higher among the old bilingual community members than among the younger monolingual ones. Some of these linguistic features were – and still are – highly stigmatised. Moreover, some of them are highly overt phenomena, in morphology and syntax e.g., and also in prosody, especially stress patterns. So one might think that the speakers very easily could replace them with more standard, or at least more socially accepted forms. Still, they did not. Suffice it to give a single example. Sámi and other Finno-Ugric languages consistently put the stress on the first syllable of any word and any first element in a syntagm. Consequently, syntagms like *'Anne Lise* (a proper name) or *'tante Lise* (aunt Lise) would, according to the stress-rules of Sámi, be pronounced with the stress on the first element, in opposition to the 'normal' Norwegian pronunciation, stressing the second word. Similarly, words beginning with a prefix are stressed according to the first syllable rule, with the stress on the prefix, e.g. *'fortelle* (tell), *'betale* (pay). Stressing a prefix in this way does not occur in any other varieties of Norwegian. Applying Sámi and Finnish stress rules in Norwegian examples like these (and many other ones as well) is very frequent in the language contact areas, and also very stigmatising. Stress may safely be considered an overt linguistic phenomenon where speakers apparently have the possibility of alternative options. So when speakers consciously choose to use stigmatised linguistic forms explanations are required.

Like these stress rules, various other linguistic features, in phonetics, phonology, morphology, syntax, and intonation, and to a certain extent in vocabulary, were and are unmistakably Sámi or Finnish. Cp. Sollid 2001a and b, 2002 a and b and 2003. In the area of Norway in question, nobody using these features in their Norwegian can avoid being taken for a Sámi (or a 'kven', i.e. a person growing up in a Kven or Finnish speaking environment) with the consequences that inevitably entail, not the least of which was – and perhaps still is – risking being exposed to 'the ideology of contempt' (cp. Dorian 1981).

Why, then, do so many of them choose as they do, and over such a long period of time? The only way I was able to understand and explain the maintenance and the active use of such stigmatised and marginalized linguistic forms in the data I collected was through the concept of *ethnolect*. Psychologically, these features seemed to function as some kind of ethnic device for the Sámi population of this particular community undergoing language change, from once having been a monolingual Sámi community, to heading towards becoming a monolingual Norwegian community in the relatively near future. These specific linguistic features of the Norwegian language variety of the community seemed symbolically to function as some sort of identity markers for the people involved. It seems as if the loss of their Sámi language in a subtle way was compensated by these substratum phenomena in their Norwegian speech.

During the 1990s, however, this seems to have changed radically, at least in parts of Sápmi. Unfortunately, the frequency of these ethnic markers in the Norwegian spoken by people with a Sámi background, have never been seriously investigated. However, Sollid (2003) has investigated certain syntactic constructions in one of these previously multilingual communities in North Norway, and has been able to show a reduction and a levelling over time in the use of these ethno-linguistic syntactic contact features. She suggests two different phases in a language shift process, a first phase during which a new variety is being established, and a second phase (with new generations of language users) which she calls 'the phase of stabilisation' ('stabiliseringsfasen'). Her data give great support for such a developmental approach.

5 De-ethnolectification – dialectification

According to what Sollid has been able to show, it is a fair hypothesis that these language contact phenomena are rapidly dying out. In 2002, I spent several months in Guovdageaidnu/Kautokeino in the Sámi core area, and had the opportunity to observe – informally – the linguistic behaviour of young bilingual Sámi in different settings. The young Sámi in Guovdageaidnu/Kautokeino no longer seem to speak a Norwegian ethnolect, they speak a Norwegian dialect that can be localized to Finnmark, the county in which Guovdageaidnu/Kautokeino is situated. And that's it. You can no longer hear that the person speaking this dialect is a Sámi. What I think I have been observing, is the disappearance of an ethnolect; i.e. it is a de-ethnolectification of a linguistic variety that is about to be turned into or replaced by a Norwegian dialect. Moreover, I would hypothesize that the pace of the disappearance of the relevant ethnolectic features is highest in the core Sámi areas where the level of functional bilingualism seems to be

highest. This, of course, is based on rather informal observations, so these are definitely areas that would benefit from more careful study in the future. Observations by Corson (1995: 508), however, supports those made by myself:

School graduates in Kautokeino and Karasjok are fully bilingual in Norwegian and Sámi; they are the most successful bilinguals in the country. There is now greater Sámi language use among children than 15 years ago, even in mixed Norwegian/Sámi households. Even non-Sámi-speaking parents in the Sámi districts prefer to enrol their children in the Sámi-speaking classes, since the status of Sámi has increased because of the laws. Sámi graduates outside the six districts are less proficient in the Sámi languages, although this varies with the quality of the teachers and the teaching they receive.

How is the content of these observations to be explained? A tentative explanation may be deduced from what I have already said. It is not at all unusual that Norwegian-speaking Sámi say that they have lost their language; they have lost their mother tongue. The choice of the verb 'lose' is interesting; from a technical or instrumental point of view, Norwegian is their mother tongue; they have never learnt Sámi, and they cannot have lost something they have never had. Nevertheless, they express a feeling of loss, a feeling of lack, of want, of missing something valuable. Linguists should of course take these feelings very seriously. As already mentioned, I interpret the ethnolectic features in many of the varieties of Norwegian in Sápmi as an unconscious way of trying to compensate for this loss. Now then, when a person fully masters his or her mother tongue, Sámi, and his or her language rights are being maintained, and this person in addition is bilingual with full proficiency in Norwegian, there is no need for compensating any loss. There is in fact no loss, and therefore no need of signalling or indicating Sámi identity through a language other than Sámi. On the other hand, in the areas where Sámi or Kven/Finnish now is obsolete, the feeling of loss will of course disappear with new generations to whom the language shift process took place in the distant past. Consequently, in the long run, they will no longer need to signal ethnicity through their language choices.

6 Conclusion

What I have said so far, clearly indicates that I find the concept 'ethnolect' to be a useful one, and that I, moreover, can see many reasons why it is worthwhile to distinguish between 'dialects' and 'ethnolects'. Firstly, the varieties taken into account in this paper are new Norwegian varieties that have evolved during a process of language shift from Sámi and Finnish to Norwegian. Compared to 'traditional' Norwegian dialects, these northern varieties are not dialects with a more or less direct link back to Old Norse. Their language history is a very different one. Secondly, as long as the respective varieties are characterised by a rather high frequency of interference substratum phenomena this in itself indicates a very strong link to another ethnic group, and to another language. On the other hand, if it is correct that the Norwegian variety used by young Sámi speakers in Guovdageaidnu/Kautokeino has abandoned all or most of these substratum phenomena

and, with the result that this Norwegian variety is now indistinguishable from neighbouring Norwegian varieties, then of course, it is justifiable to call it a dialect. Thirdly, we can probably learn from the history of linguistics that the way dialectology monopolised variation studies has had a very strong and unfortunate impact on the ruling out of significant linguistic variation. If not for any other reason, so only for this, the concept of ‘ethnolect’ should be given a chance.

On the other hand, I see no reason to use the concept of ‘ethnolect’ for all contact varieties. It does not seem likely that language contact between e.g. Danish and German calls for such a concept. The adjective ‘ethnic’ and the noun ‘ethnicity’ are often used in a somewhat biased way; the words normally denote groups of people that in some way or other are considered ‘exotic’ by the majority; ‘ethnic groups’ are groups that have minority status, groups that differ distinctly from the majority groups and often are marginalized in one way or another. The empirical data that have inspired me to use the term ‘ethnolect’ about the language contact varieties in Northern Scandinavia derive from contact situations between a national majority language and a marginalized ‘ethnic’ language, i.e. a language spoken by a group that by others is referred to by the term ‘ethnic’. We normally do not talk about ‘ethnic’ Norwegians, but we never refrain from characterizing Sámi people through the notion ‘ethnic’. Hypothesizing that his asymmetry between the groups in question also implies an asymmetrical pattern of language contact, it seems to me that such an asymmetrical contact situation is a ‘*conditio sine qua non*’ for us to label a language variety ‘ethnolect’. However, given that we deal with this kind of asymmetry, in my opinion, the term ‘ethnolect’ has proved to be a useful concept.

Bibliography

- Bull T (1991) Språklig identitet i ei nordnorsk fjordsamebygd. I: Danske folkemål 33. Institutt for dansk dialektforskning. C.A. Reitzels forlag, København, 23–35.
- Bull T (1992) A contact feature in a language contact area in Northern Norway. In: Jahr EH (ed) *Language Contact, Theoretical and Empirical Studies*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 17–36.
- Bull T (1994) Språkskifte og språkbevaring blant norske kystsamar. I: Kotsinas U-B & Helgander J (utg.) *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden*. MINS, Stockholms universitet, Stockholm, 129–139.
- Bull T (1995a) Language maintenance and loss in an originally trilingual area in North Norway. *International Journal of the Sociology of Language* 115: 125–134.
- Bull T (1995b) Language contact leading to language change: The case of Northern Norway. In: Fisiak J (ed) *Linguistic Change under Contact Conditions*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 15–34.
- Bull T (2003) Reversing Language Shift and De-ethnolectification of the Majority language: the Case of Northern Sámi. *Applied Language and Literacy Research*, the refereed e-journal of the Centre for Applied Language and Literacy Research. Edith Cowan University, Perth, Australia, 23 p. <<http://www.ecu.edu.au/ses/research/CALLR/onlinejournal/fronti.htm>>.

- Corson D (1995) Norway's 'Sámi Language Act': Emancipatory implications for the world's aboriginal peoples. *Language in society* 24: 493–514.
- 'Dialect', *Encyclopædia Britannica* (2003), online 04 Aug 2003 <<http://search.eb.com/eb/article?eu=114871>>.
- Dorian N (1981) *Language Death. The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Hume A (1878) *Remarks on the Irish dialect of the English Language*. T. Brakel, Liverpool.
- Sollid H (2001a) Språkmøter i Nord-Norge i går og i dag. I: Saxena A (red.) *Språkets gränser och gränslöshet. Då tankar, tal och traditioner möts. Humanistdagarna vid Uppsala universitet*. Uppsala universitet, Uppsala, 215–225.
- Sollid H (2001b) Attitudes towards a syntactic construction in a Kvencommunity. Paper – 8th Nordic Conference on Bilingualism, Stockholm, November 2001.
- Sollid H (2002a) Syntaktiske konstruksjoner med nordlig utbredelse. I: Moen I, Simonsen HG, Torp A & Vannebo KI (red.) *MONS 9. Utvalgte artikler fra Det niende motet om norsk språk*. Novus, Oslo, 221–229.
- Sollid H (2002b) Relexification in a north Norwegian dialect. Paper – Scandinavian Conference on Linguistics Tromsø, January 2002.
- Sollid H (2003) *Dialektsyntaks i Nordreisa: språkdannelse og stabilisering i motet mellom kvensk og norsk*. Dr.art.-dissertation, Faculty of humanities, University of Tromsø.

Fokusoinnin havaitsemisesta ja tuottamisesta ranskan kielessä

Heli Heinonen-Aho

1 Johdanto

Intonaatioon ja painoon liittyvänä ilmiönä fokusointi on jo pitkään ollut tutkimuksen kohteena useissa kielissä ranska ja suomi mukaan lukien (mm. Lehiste 1979; Bolinger 1989; Cruttenden 1986; Ladd 1996; Hirst & Di Cristo 1998; Toivanen 1999). Sen rakenteesta ja funktiosta on saatavilla paljon tietoa, vaikkakin siihen liittyvien akustisten parametrien osuudesta on olemassa monenlaisia näkemyksiä (Gårding 1974; Cutler & Ladd 1983; Fox 2000; Iivonen 2005). Fokusointia, intonaatiota ja prosodisia seikkoja ylipäänsä on tutkittu myös kontrastiivisesta näkökulmasta, mutta nimenomaan ranskan ja suomen kontrastiivinen tutkimus alalta on vähäistä (Vihanta 1991). Olisikin siis tarpeellista selvittää tiettyjä aiheeseen liittyviä seikkoja toisaalta puhtaasti foneettisista lähtökohdista mahdollisen uuden tiedon saamiseksi ja toisaalta kielenopetuksen näkökulmasta. Tällöin voitaisiin pohtia miten saatua tietoa olisi mahdollista hyödyntää erityisesti suomea äidin-kielenään puhuvien ranskan kielen ja ääntämisen opettamisessa.

Suomenkielisille opiskelijoille ranskan intonaation oppiminen tuottaa usein hankaluuksia. Intonaatiohan ei ole pelkästään sävelkulun vaihteluita ilmentävä prosodinen ilmiö, vaan ranskassa kuten monessa muussakin kielessä sillä on myös distinktiivinen funktio, joka mahdollistaa mm. kysymyksen tai toteamuksen erottamisen toisistaan. Näin ollen väärä tai epätarkka tuotos on erityisen haitallinen, koska ilmaisuuden merkitys muuttuu tai jää epäselväksi. Olisikin kiinnostavaa tutkia, mikä intonatiivisten seikkojen havaitsemisessa ja tuottamisessa on nimenomaan suomenkielisille vaikeaa samoin kuin mikä on akustisten parametrien merkitys oikean havainnon kannalta.

Asian selvittämiseksi tämä tutkimus keskittyy intonatiivisen fokusoinnin tuottamiseen ja havaitsemiseen ranskan kielessä. Fokusointi voidaan tuottaa paitsi intonatiivisesti myös syntaktisin tai leksikaalisin keinoin, mutta tässä tapauksessa kyseessä on yksinomaan intonaation avulla toteutettu fokusointi. Sillä tarkoitetaan syntaktisen jakson, joka voi olla

tavu, sana tai laajempi kokonaisuus, korostamista (Cruttenden 1986: 81). Pääpaino osuu tällöin yleensä fokusoidun syntagman yhdelle tavulle. Fokusoinnin funktiona voi olla emfaasin tai, kuten tässä, kontrastin aikaansaaminen, kyseessä on siis kontrastiivinen paino (Iivonen, Nevalainen, Aulanko & Kaskinen 1987: 232). Joten sen lisäksi, että fokus korostaa tiettyä tuotoksen osaa, se sulkee pois muita vaihtoehtoja. Tutkimusta varten on suoritettu alustavia tuotos- ja havaitsemiskokeita, joiden osalta keskitytään siihen, miten syntyperäiset ranskanpuhujat ja suomenkieliset henkilöt havaitsevat fokusoidut ja fokusoiattomat tuotokset sekä siihen, miten eri puhujien vastaavat tuotokset akustisesti poikkeavat toisistaan.

2 Tuotoskoe

Fokusoinnin tuottamisen testaamiseksi laadittiin äänitettävä materiaali, joka koostuu seuraavista lausekategorioista:

- a) *Madame a mis la lame dans la malle.*
- b) *L'ami de madame a mis la lame dans la malle.*
- c) *Madame a mis la lame de l'ami dans la malle.*
- d) *Madame a mis la lame dans la malle de l'ami.*

Lauseiden perusrakenne on kaikissa tapauksissa sama – *Madame a mis la lame dans la malle.* – mutta kategorioihin b), c) ja d) tehtiin lisäys fokusoidun syntagman paikan vaihtelemisen mahdollistamiseksi. Esimerkiksi: ***Madame a mis la lame dans la malle.*** (fokusoitu syntagma, lihavoitu, lauseen absoluuttisessa alussa) tai *L'ami de **madame a mis la lame dans la malle.*** (sama fokusoitu syntagma lauseessa toisena). Lisäys on kaikissa tapauksissa geneetiivimääre ilmaisten b):ssä omistamisen kohdetta sekä c):ssä ja d):ssä omistajaa. Foneettisesti lauseet koostuvat pelkästään soinnillisista ääniteistä, vokaaleista ja soinnillisista konsonanteista (nasaali, likvida ja soinnillinen klusiili), jotta analyysissä tarvittavista spektrogrammeista ja perustajuuskäyristä tulisi mahdollisimman selkeitä. Muodoltaan ja rakenteeltaan lauseet ovat väitelauseen kaltaisia: subjekti + predikaatti + objekti + adverbiaali. Näin ollen syntaksi tai sanasto eivät saa aikaan fokusvaikutelmaa vaan sen tuottamiseen on käytettävä yksinomaan intonatiivisia keinoja. Tuotoskokeen koehenkilöinä oli neljä syntyperäistä ranskanpuhujaa, kaksi naista ja kaksi miestä. Koehenkilöt työskentelivät fonetiikan laboratorion kaiuttomassa huoneessa pareittain siten, että toinen esitti kysymyksen, johon toinen vastasi ohjeen mukaan joko ilman fokusointia (*Madame a mis la lame dans la malle.*) tai tietyn syntagman fokusoiden (*Madame a mis la lame dans la malle.*). Esimerkiksi seuraavaan tapaan:

Puhuja A: *Que se passe-t-il?*

Puhuja B: *Madame a mis la lame dans la malle.*

Puhuja A: ***Monsieur a mis la lame dans la malle?***

Puhuja B: *Non, **madame a mis la lame dans la malle.***

Näin toimittiin, jotta analyysimateriaali olisi lähempänä luonnollista tuotosta. Jokainen kysymys ja vastaus tuotettiin kaksi kertaa. Saatu korpus koostuu yhteensä 18 fokuksen suhteen erilaisesta lauseesta (ainoastaan vastaukset siis otettiin mukaan), ja koska ne toistettiin, tuotoksia tuli puhujaa kohti 36 kpl ja yhteensä 144 kpl. Materiaalin analysointiin käytettiin foneettista Praat (4.2) -tietokoneohjelmaa.

3 Havaitsemiskoe

Havaitsemiskokeeseen osallistui kolme 6-henkistä koehenkilöryhmää. Ryhmä I koostui syntyperäisistä ranskanpuhujista (kolme miestä ja kolme naista), ryhmä II suomenkielisistä yliopiston aineopintotason ranskanopiskelijoista (yksi mies ja viisi naista) ja ryhmä III suomenkielisistä, ranskaa osaamattomista henkilöistä (kolme miestä ja kolme naista). Koehenkilöryhmät I ja II valittiin, jotta saataisiin tietää miten syntyperäisten ja ranskaa vieraana kielenä puhuvien suomenkielisten henkilöiden havainnot mahdollisesti eroavat toisistaan. Ryhmä III otettiin mukaan, jotta voitaisiin selvittää, mikä on akustisen tason parametrien osuus silloin, kun havaitseminen perustuu pelkkään akustiikkaan ja lingvistisen tiedon osuus on poissuljettu. Koemateriaalina oli tuotostestistä saatu aineisto, eli ainoastaan vastaukset, joista kieltosana *non* oli myös editoitu pois. Koehenkilöille selitettiin esimerkin avulla mitä fokuksella tarkoitetaan ja sen jälkeen heitä pyydettiin merkitsemään ruudukkoon rastilla ne kohdat, joissa he mielestään havaitsivat fokuksin tai jättämään ruutu tyhjäksi, mikäli eivät sitä havainneet. Testituotokset esitettiin satumanvaraisessa järjestyksessä siten, että yhden puhujan tuotokset kerrallaan kuunneltiin, sitten siirryttiin seuraavaan jne. Eri puhujien tuotokset olivat myös keskenään erilaisessa järjestyksessä. Koe suoritettiin kielistudio-olosuhteissa niin, että jokainen koehenkilö sai kuunnella kuulokkeilla yhden kerran kaikki tuotokset. Kokeen kesto oli n. 20 minuuttia.

4 Tulokset

Tulokset osoittavat eri puhujien tuotosten poikkeavan toisistaan havaitsemisen helppouden suhteen; virrehavaintojen määrä vaihteli paljonkin eri puhujien tuotosten kohdalla. Puhujan A (nainen, yleiskielen puhuja) tuotokset koettiin kaikissa koehenkilöryhmissä ehdottomasti helpoimmiksi. Kyseisissä tuotoksissa tehtiin koehenkilöryhmässä I (syntyperäiset ranskanpuhujat) vain 1 virrehavainto, ryhmässä II (suomenkieliset ranskanopiskelijat) virrehavaintoja oli yhteensä 3, ja ryhmässä III (ranskaa osaamattomat suomenkieliset) niitä oli yhteensä 29.

Puhujan B (nainen, etelämurteen puhuja) tuotosten havaitsemisessa sekä ryhmä I että III tekivät toiseksi vähiten virrehavaintoja (11 ja 39), kun taas ryhmässä II kyseiset tuotokset olivat toiseksi vaikeimpia (virrehavaintoja 25).

Puhuja C (mies, yleiskielen puhuja) osoittautui puhujan D ohella vaikeimmaksi ryhmässä I. Virrehavaintoja oli kummassakin tapauksessa 12, kuitenkin sillä erotuksella, että puhujalla C ne jakautuivat tasaisemmin kaikille tuotoksille, kun taas D:llä ne keskittyivät tiettyihin kohtiin, millä perusteella puhujan C tuotoksia voitaisiin pitää ehkä hieman vai-

keampina. Ryhmissä II ja III puhuja C oli vaikein, virrehavaintoja oli vastaavasti 28 ja 51.

Puhuja D (mies, etelämurteen puhuja) oli siis ryhmässä I puhujan C ohella vaikein (virrehavaintoja 12), ryhmässä III toiseksi vaikein (virrehavaintoja 42) ja ryhmässä II toiseksi helpoin (virrehavaintoja 16).

Taulukossa 1 esitettyjen virrehavaintojen kokonaismäärien perusteella puhuja A oli helpoin (virrehavaintoja yhteensä 33), sitten D (virrehavaintoja 70), seuraavaksi B (virrehavaintoja 75) ja vaikein oli C (virrehavaintoja 90).

Taulukko 1. Virrehavaintojen kokonaismäärät kaikissa ryhmissä eri puhujien osalta.

koehenkilöryhmä	puhuja A	puhuja B	puhuja C	puhuja D
I	1	11	12	12
II	3	25	28	16
III	29	39	51	42
virrehavainnot yht.	33	75	90	70

Eri koehenkilöryhmissä puhujien järjestys vaikeusasteen mukaan (ks. taulukko 2) vaihteli jonkin verran. Puhuja A oli kuten todettua kaikissa ryhmissä selvästi helpoin. Ryhmässä I kolmen muun puhujan väliset erot virrehavaintomääriensä olivat hyvin pieniä (B: 11, C: 12, D: 12), joten puhujien vaikeusasteen suhteen ei syntynyt isoja eroja. Ryhmässä II eroja oli enemmän (B: 25, C: 28, D: 16), ja ryhmässä III ne olivat määrällisesti kaikkein suurimmat (B: 39, C: 51, D: 42).

Taulukko 2. Puhujien järjestys vaikeusasteen mukaan eri koehenkilöryhmissä.

koehenkilöryhmä	helpoin puhuja	2. helpoin puhuja	2. vaikein puhuja	vaikein puhuja
I	A	B	D (/C)	C (/D)
II	A	D	B	C
III	A	B	D	C

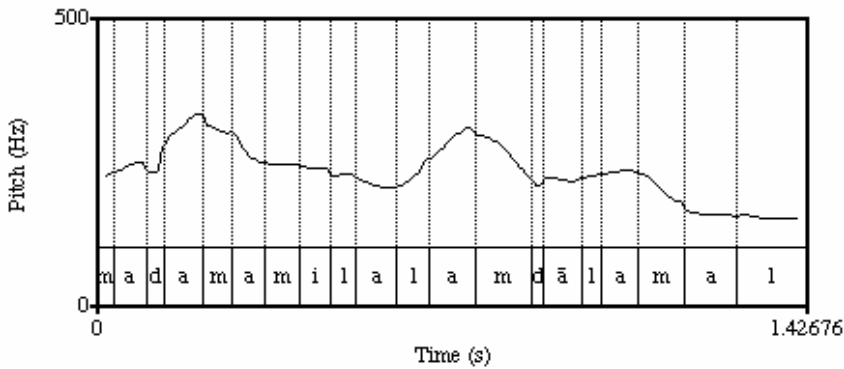
5 Tulosten tarkastelua akustiikan näkökulmasta

Intonaation ja painon akustisen tason parametreillä kestolla, intensiteetillä ja perustaajuudella eli F0:lla on kaikilla osuutensa fokuksen havaitsemisessa (esim. Iivonen 2005). Kuten Fox (2000: 123) toteaa, useiden, ja jo varhaistenkin, tutkimusten mukaan perustaajuuden katsotaan olevan merkittävä, ellei merkittävin, vihje fokuksesta. Keston ja intensiteetin osuus on epäselvempi ja mahdollisesti vähäisempi, sillä ne ilmaisevat usein subjektiivisia seikkoja. Näiden testitulosten osalta keskitytäänkin tarkastelemaan pelkästään perustaajuutta ja sen vaihteluita, jotta saataisiin selville, mistä johtuu huomattava ero erityisesti helpoimmaksi koetun puhujan ja muiden puhujien tuotosten välillä.

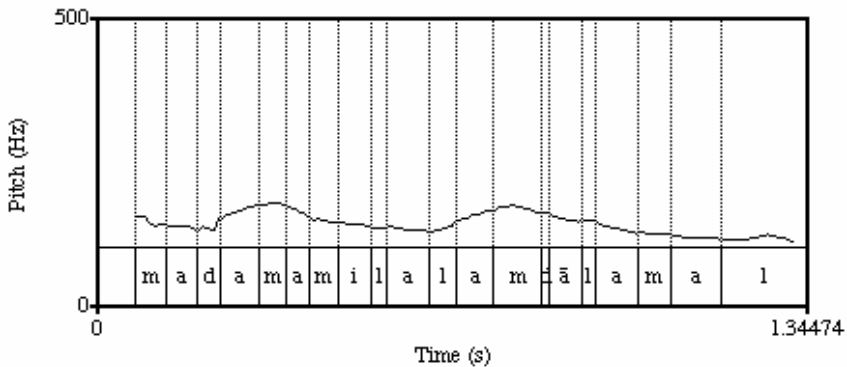
Perustaajuuden korkeutta tarkasteltaessa havaitaan, että ero puhujan sukupuolen mukaan toteutuu oletustasi; mm. Cruttenden (1986: 4) toteaa, että miehillä perustaajuus on matalampi, n. 60–240 Hz, kuin naisilla, n. 180–400 Hz. Tässä kokeessa miesten perustaajuuden vaihteluväli oli n. 100–200 Hz ja naisten n. 160–480 Hz. Perustaajuuden

absoluuttisen korkeuden ei itsessään voida katsoa vaikuttavan havaitsemisen helppouteen, sillä toisen naispuhujan (A) tuotokset olivat havaitsemisen suhteen ylivoimaisesti helpoimpia, kun taas naispuhujia B ja miespuhujia D olivat vaikeusasteen osalta melko lähellä toisiaan. Syitä on näin ollen etsittävä muista perustaaajuuteen liittyvistä seikoista, kuten sen vaihtelusta.

Perustaaajuuskäyrän vaihtelussa voidaan havaita eroja puhujien välillä. Fokusoimattomissa tuotoksissa naispuhujilla on suurempia F0-käyrän vaihteluita kuin miespuhujien vastaavissa tuotoksissa. Toisin sanoen kunkin intonaatio- eli rytmijakson kohdalle muodostuvat F0-hiiput erottuvat kyllä kaikilla, mutta naisilla ne nousevat huomattavasti korkeammalle. Tämä havainnollistuu kuvissa 1a ja 1b, joissa on esitetty lauseen *Madame a mis la lame dans la malle*. F0-käyrä nais- (1a) ja miespuhujan (1b) tuottamana. Lause koostuu kolmesta intonaatiojaksosta 1) [*Madame*] + 2) [*a mis la lame*] + 3) [*dans la malle*], joille jokaiselle osuu käyrän huippu.

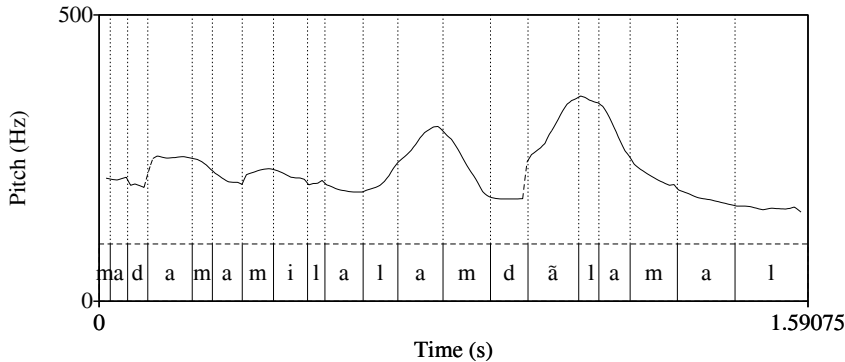

Kuva 1a. Perustaaajuuskäyrä naispuhujan A tuottamasta fokusoimattomasta lauseesta *Madame a mis la lame dans la malle*.

Kuva 1b. Perustaaajuuskäyrä miespuhujan C tuottamasta fokusoimattomasta lauseesta *Madame a mis la lame dans la malle*.

Fokusointitapauksessa korkein F0-huippu muodostuu yleensä fokusoituun kohtaan. Tästä esimerkkinä kuva 2, jossa nähdään edellä mainittu lause puhujan A tuottamana, fokus viimeisellä intonaatiojaksolla (*Madame a mis la lame dans la malle.*). F0-käyrässä näkyy siis edelleen kolme huippua, mutta fokusoidun syntagman huippu on muita korkeampi.

Kuva 2. Perustaajuuskäyrä naispuhujan A tuottamasta fokusoidusta lauseesta *Madame a mis la lame dans la malle.*

Tarkasteltaessa perustaajuuden lisäystä (Hz) fokusoidussa syntagmassa verrattuna vastaavaan fokusoimattomaan syntagmaan löytyy puhujakohtaisia eroja. Puhujalla A lisäys on kaikissa fokusointitapauksissa suurin, varsinkin lyhyiden lauseiden kategoriassa a), verrattuna puhujaan B, jolla on toiseksi suurimmat lisäysarvot. Puhujalla C vastaavat lisäykset ovat kaikkein vähäisimpiä, ja D:llä toiseksi pienimpiä (taulukko 3). Kategoriassa d), jossa lauseet ovat pitempiä, A:n vaihtelut ovat edelleen suurimmat, mutta eroa seuraavaan eli B:hen on vähemmän kuin edellisissä lauseissa. Seuraavana on B, ja C:n ja D:n ero pienenee niin, että toisissa kohdin toisen erot ovat pienimmät toisissa toisen.

Taulukko 3. Esimerkki perustaajuuden lisäyksestä eri puhujilla kategorian a) lauseiden fokusoiduissa jaksoissa verrattuna vastaaviin fokusoimattomiin jaksoihin.

puhujaja	perustaajuuden lisäys (Hz)			
	<i>madame</i>	<i>a mis</i>	<i>la lame</i>	<i>dans la malle</i>
A	90	252	112	156
B	37	147	78	114
C	12	49	-5	4
D	26	58	-5	68

Todettiin siis, että perustaajuuskäyrän lisäys eri puhujilla vaihtelee. Kiinnostavaa olisi myös selvittää onko lisäyksen suuruudella oleellista merkitystä fokuksen havaitsemisessa. Esimerkiksi puhujan A tuotos kategorian d) lauseesta *Madame a mis la lame dans la malle de l'ami.* havaittiin vaikeuksista fokusoimattomaksi, kun taas puhujalla B saman lauseen kyseessä ollen tehtiin kaikissa koehenkilöryhmissä paljon havaitsemisvirheitä.

Mistä tämä voisi johtua? Molempien puhujien perustaajuuskäyrissä nähdään selkeät huiput (kolme, yksi jokaisella intonaatiojaksolla), mutta sillä erotuksella, että A:lla korkein huippu sijoittuu aivan tuotoksen alkuun tavulle [-dam] (sanassa *madame*), ja ero korkeimman ja seuraavan huipun välillä on n. 45 Hz. Puhujan A F0-huiput siis madaltuvat ja F0-käyrä laskee loppua kohden.

Puhujalla B sitä vastoin vastaava huippu on keskellä tuotosta (toisella intonaatiojaksolla), tavulla [-lam] (syntagmassa *la lame*), ja ero korkeimman ja alempien huippujen välillä on n. 17 Hz. Tämän perusteella voitaisiin olettaa, että puhujan A tuotos on helpompi havaita oikein, sillä se noudattaa ”normaalia” väitelauseen F0-käyrämallia, jossa korkein huippu sijoittuu tuotoksen alkuun käyrän laskiessa loppua kohti (Gårding 1983; Vaissière 1983), kun taas B:llä näin ei ole asian laita.

Puhujan A b)-kategorian lause *L'ami de madame a mis la lame dans la malle*. aiheutti virrehavaintoja molemmissa suomalaisryhmissä II ja III. Myös tässä tapauksessa tuotos toteutettiin F0-huippujen sijainnin suhteen kuten A:n tuotoksessa edellä, mutta nyt korkeimman ja seuraavaksi korkeimman huipun ero oli pienempi, n. 30 Hz. Puhujan toinen tuotos samasta lauseesta havaittiin sitä vastoin melkein aina oikein, ja tällöin vastaava huippujen korkeusero oli n. 44 Hz. Kyseinen ero näyttäisi olevan tarpeeksi suuri oikean havainnon tekemiseksi, kun taas edellisessä tapauksessa se jää liian pieneksi, ts. vain riittävä korkeusero mahdollistaa oikean havainnon.

Puhujan B c)-kategorian lauseen *Madame a mis la lame de l'ami dans la malle*. havaitsemisessa tehtiin virheitä kaikissa ryhmissä. Tässä tapauksessa lause toteutettiin perustaajuuden suhteen samoin kuin edellä mainitussa B:n tuotoksessa, ts. korkein huippu oli keskellä tuotosta, ja korkeusero edellä olevaan oli pieni, n. 12 Hz ja seuraavaan n. 42 Hz. Sitä vastoin puhujan toinen tuotos samasta lauseesta havaittiin melkein aina oikein. Nyt korkein huippu sijoittui lauseen alkuun, ja ero seuraavaan oli vähäinen, n. 3 Hz, sen sijaan ero toisella intonaatiojaksolla sijaitsevaan huippuun oli suurempi, n. 49 Hz. Tämä tulos tuntuisi vahvistavan jo edellä oletettua seikkaa siitä, että huippujen korkeuseroilla ja eron suuruudella on merkitystä; mikäli ero on liian pieni, vaikka kaksi ensimmäistä huippua ovatkin muita korkeampia, havainto vääristyy. Näin pienen analyysimateriaalin perusteella on tietenkin mahdotonta määrittää eron havaitsemisen kynnsrajaa, mutta tässä tapauksessa n. 12 Hz:n ero näytti olevan liian pieni ja n. 45 Hz:n ero puolestaan riittävä.

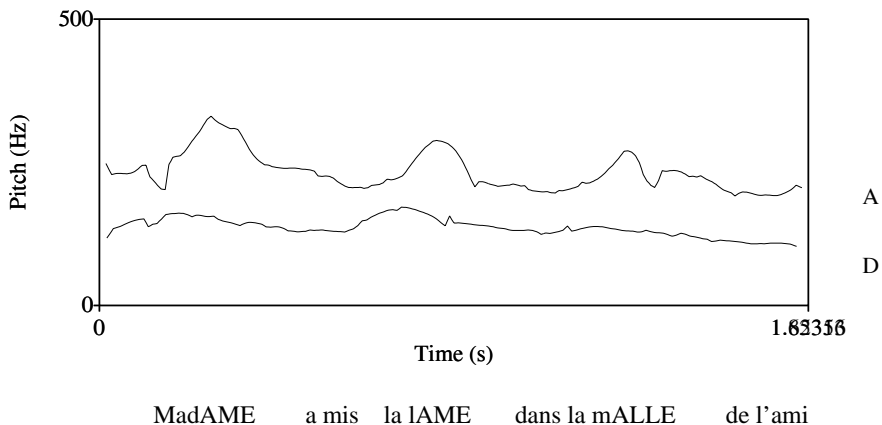
Puhujan A fokusoidussa, pitkässä, d)-kategorian lauseessa *Madame a mis la lame dans la malle de l'ami*. vain ryhmä III teki virheitä. F0-käyrässä havaitaan selkeät huiput, joista korkein sijoittuu lauseen loppuun, fokusoidulle syntagmalle. Ero korkeimman ja seuraavan huipun välillä on suuri, n. 61 Hz, joten sen perusteella fokusoinnin havaitsemisen pitäisi olla mahdollista, ja näin olikin syntyperäisillä ja ranskanopiskelijoilla. Kieltä osaamattomille ero ei kuitenkaan näyttänyt olevan riittävä. Voidaan ehkä olettaa, että kun fokus sijoittuu pitkän tuotoksen loppuun, korkeakaan F0:n nousu ei ole riittävä vihje fokuksen havaitsemisesta silloin, kun havainto perustuu pelkkään akustiikkaan eikä lingvistinen tieto ole vaikuttamassa.

Miespuhujien F0-käyrien vaihtelut ovat kauttaaltaan pienempiä kuin naispuhujilla. Tästä esimerkkinä kuvat 3a ja 3b, joista ensimmäisessä on esitetty perustaajuuskäyrät naispuhujan A (ylempi käyrä) ja miespuhujan D (alempi käyrä) tuottamasta fokusioimattomasta d)-kategorian lauseesta *Madame a mis la lame dans la malle de l'ami*. Puhujan A tuotoksesta tuli vain yksi virrehavainto ryhmässä III. Tulos selittyy F0-käyrän normaallilla vaihtelulla; korkein huippu on alussa, ja käyrä laskee loppua kohden.

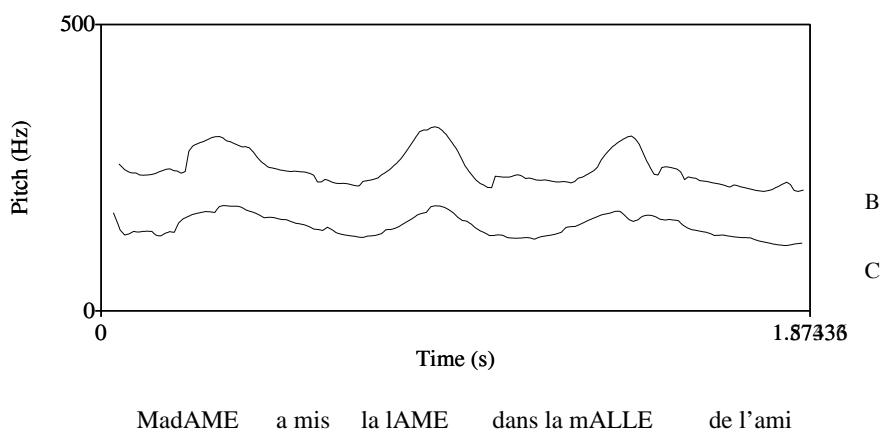
Puhujan D kohdalla taas kyseinen lause tuotti virrehavaintoja joka ryhmässä (yht. 10). F0-huiput ovat korkeuden suhteen melko lähellä toisiaan; korkeimman ja seuraavan ero on n. 10 Hz ja toinenkin ero vain n. 25 Hz. Myös tässä tapauksessa, kuten puhujan D useissa muissakin tuotoksissa, korkein huippu on keskellä tuotosta eikä alussa. Luultavaa on, että F0-käyrän poikkeava vaihtelu ja huippujen vähäiset erot aiheuttivat virrehavainnot.

Kuvassa 3b näkyvät perustaaajuuskäyrät naispuhujan B (ylempi käyrä) ja miespuhujan C (alempi käyrä) tuotoksista samasta lauseesta kuin edellä (*Madame a mis la lame dans la malle de l'ami.*). Puhujan B tuotos aiheutti virrehavaintoja erityisesti ryhmässä II. Väärä tulkinta fokusoinnista tässä johtunee korkeimman F0-huipun sijoittumisesta keskelle tuotosta eli siis epätavalliseen paikkaan. On kuitenkin mielenkiintoista, että syntyperäiset kielenpuhujat tekivät kaikissa tapauksissa oikean havainnon. Voisiko siis olettaa, että he pystyvät erottamaan tässä kohdin normaalin intonaatiovaihtelun, joka liittyy tiettyyn murteeseen, tulkitsematta sitä fokusoinniksi?

Toisen miespuhujan, C, kohdalla mainittu lause tuotti virrehavaintoja joka ryhmässä. Tässä tapauksessa F0-huiput ovat kahdessa ensimmäisessä kohdassa samat ja viimeisessä on ero edellisiin vain n. 10 Hz. Tämäkin tulos tuntuisi vahvistavan sitä, että havainto vääristyy, jos huippujen korkeusero on liian pieni, vaikka kaksi ensimmäistä huippua ovatkin muita korkeampia.

Kuva 3a. Fokusioimattoman lauseen *Madame a mis la lame dans la malle de l'ami.* perustaaajuuskäyrä puhujan A (ylempi käyrä) ja puhujan D (alempi käyrä) tuottamana.

Kuva 3b. Fokusoimattoman lauseen *Madame a mis la lame dans la malle de l'ami*. perustaajuuskäyrä puhujan B (ylempi käyrä) ja puhujan C (alempi käyrä) tuottamana.

Puhujien väliset erot voivat johtua useistakin seikoista, ne voivat olla mm. henkilökohtaisia tai murretaustaan liittyviä eroja. Koska tässä alustavassa kokeessa käytetty materiaali oli hyvin suppea, ei tulosten perusteella voida tehdä yleistyksiä, mutta joitakin suuntaviivoja erojen syistä ehkä saadaan. Puhuja A käyttää normin mukaista yleiskieltä, kun taas puhujat B ja D ovat kotoisin Ranskan eteläiseltä murrealueelta, jossa puhe rytmittyy hyvinkin poikkeavasti yleiskieleen verrattuna (mm. tavujako ja siitä johdun myös painotus muuttuvat). Tämä heijastuu siten myös puheen akustiikkaan eli esimerkiksi perustaajuuden vaihteluun. Toisaalta taas puhuja C on kotoisin Pariisista ja A:n tavoin yleiskielen puhuja, mutta hänen tuotoksensa osoittautuivat kuitenkin kaikkein vaikeimmin havaittaviksi. Hänen kohdallaan perustaajuuden vaihtelut virrehavaintoja tuottaneissa tapauksissa näyttivät kyllä olevan normin mukaisia, mutta liian pieniä. Joten voidaan ehkä päätellä, että toisaalta normista liikaa poikkeavat ja toisaalta norminmukaiset, mutta liian vähäiset perustaajuuden vaihtelut, vaikeuttavat fokuksen tai sen puuttumisen havaitsemista.

6 Yhteenveto

Ranskan oikean intonaation oppiminen on suomenkielisille opiskelijoille usein vaikeaa, koska oman äidinkielen vastaava systeemi ei toimi samalla tavoin. Jotta intonaation ja erityisesti sen osa-alueisiin kuuluvan fokuksinnin rakenteesta ja toiminnasta saataisiin mahdollisesti uutta tietoa, jota ehkä voisi hyödyntää ääntämisen opettamisessa suomenkielisille, perehdytään jatkossa tarkemmin fokuksintoihin ranskan kielessä.

Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää ensinnäkin, miten hyvin syntyperäiset ranskanpuhujat, suomenkieliset ranskanopiskelijat ja suomenkieliset ranskaa taitamattomat henkilöt erottavat fokuksinnin syntyperäisten ranskalaisten tuotoksissa. Toiseksi haluttiin tutkia miten fokuksoidut ja fokuksioimattomat lauseet oli tuotettu. Näiden seikko-

jen selville saamiseksi tehtiin alustavat tuotos- ja havaitsemiskokeet. Tuotosten analysoinnissa keskityttiin perustaajuuden ja sen vaihteluiden tutkimiseen. Lisäksi pyrittiin selvittämään, mikä merkitys perustaajuudella akustisena vihjeenä on fokusoinnin havaitsemisessa ja onko se sama syntyperäisillä, jonkun verran kieltä osaavilla ja henkilöillä, joilla kyseisen kielen kompetenssia ei ole havainnon perustuessa täten pelkkään akustiikkaan.

Tulokset osoittivat eri puhujien tuotosten poikkeavan toisistaan sen suhteen, miten hyvin tai huonosti ne havaittiin oikein. Toinen naispuhujista, jolla murretausta ei kuulunut puheesta, osoittautui ylivoimaisesti muita helpommaksi, kun taas toinen miespuhujista, joka niinkään käytti yleiskieltä, oli havaitsemisen suhteen vaikein. Eri koehenkilöryhmissä kuitenkin puhujien järjestys vaikeusasteen mukaan vaihteli hieman.

Perustaajuutta tutkittaessa havaittiin, että sen absoluuttisella korkeudella, joka oletusti oli naisilla korkeampi kuin miehillä, ei ollut vaikutusta havainnon laatuun. Sen sijaan perustaajuuskäyrän vaihtelulla, joka naispuhujilla oli suurempaa kuin miehillä, näytti olevan merkitystä fokuksen tunnistettavuuden kannalta.

Tuotokset, joissa F0-käyrä noudatti väitelauseen perustaajuuskäyrän mallia eli korkein huippu sijoittuu tuotoksen alkuun ja käyrä laskee loppua kohti, oli helpompi havaita oikein kuin tuotokset, joissa käyrä vaihteli poikkeavasti, esimerkiksi fokuoimattomassa lauseessa korkein huippu sijoittui tuotoksen keskellä olevalle intonaatiojaksolle.

Edelleen F0-huippujen korkeuseroilla ja niiden suuruudella tuntuisi olevan vaikutusta fokuksen havaitsemiseen, ts. mikäli ero on liian pieni, havaitseminen vaikeutuu. Aineiston suppeuden vuoksi ei havaitsemiskynnyksen tarkkoja Hz-rajoja voida päätellä, mutta tässä testissä n. 12 Hz:n ero näytti olevan liian pieni ja n. 45 Hz:n ainakin riittävä. Toisaalta taas suurikaan ero pitkän tuotoksen loppuun sijoittuvan fokuksen kohdalla ei näyttäisi toimivan riittävänä vihjeenä fokuoinnista silloin, kun havainto tapahtuu ainoastaan akustiikan avulla eikä lingvistikompetenssista saada tukea. Näin ollen sekä normista liikaa poikkeavat että normin mukaiset, mutta liian pienet perustaajuuden vaihtelut näyttäisivät vaikeuttavan fokuksen havaitsemista.

Tämän kokeen tulosten perusteella ei voi tietenkään tehdä yleistyksiä johtuen sen suppeasta puhuja- ja koehenkilömäärästä, mutta joitakin suuntaa-antavia viitteitä se kuitenkin tarjoaa, jotta tutkimusta voidaan lähteä laajentamaan ja syventämään.

Lähteet

- Bolinger D (1989) *Intonation and its Uses: Melody in Grammar and Discourse*. Edward Arnold, London.
- Cruttenden A (1986) *Intonation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cutler A & Ladd DR (eds) (1983) *Prosody: Models and Measurements*. Springer, Berlin.
- Fox A (2000) *Prosodic Features and Prosodic Structure: The Phonology of Suprasegmentals*. Oxford University Press, Oxford.
- Gårding E (1974) *Kontrastiv prosodi*. Gleerup, Lund.
- Gårding E (1983) *A Generative Model of Intonation*. In: Cutler A & Ladd DR (eds) *Prosody: Models and Measurements*. Springer, Berlin, 11–25.

- Hirst D & Di Cristo A (eds) (1998) *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Iivonen A (toim.) (2005) *Puheen salaisuudet: fonetiikan uusia suuntia*. Gaudeamus, Helsinki.
- Iivonen A, Nevalainen T, Aulanko R & Kaskinen H (1987) *Puheen intonaatio*. Gaudeamus, Helsinki.
- Ladd DR (1996/1998) *Intonational Phonology*. University Press, Cambridge.
- Lehiste I (1979) *Suprasegmentals*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Toivanen J (1999) *Perspectives on Intonation: English, Finnish and English Spoken by Finns*. University of Oulu, Oulu.
- Vaissière J (1983) A Generative Model of Intonation. In: Cutler A & Ladd DR (eds) *Prosody: Models and Measurements*. Springer, Berlin, 53–66.
- Vihanta V (1991) Signalisation prosodique de la structure informationnelle dans le discours radiophonique en finnois et en français. Dans: *Actes du XIIème Congrès international des sciences phonétiques, 19-24 Août 1991, Aix-en-Provence, vol. 2, 422–425*.

Täynnä iloa ja hämmästyä – norjalaisen kastevirren saksannoksen ja suomennoksen vertailua

Irmeli Helin

1 Taustaa

Laaja tutkimusaiheeni käsittelee Jaakko Finnon virsikirjassaan 1583 julkaisemia virsiä, jotka ovat yhä jäljellä uudessa suomalaisessa virsikirjassa 1986. Näitä virsiä on 34, joista 27 on käännetty saksasta ja vain seitsemän muista kielistä, pääasiassa ruotsista. Tutkin tätä korpusta nimenomaan selvittääkseni, miten kääntäjä on suhtautunut lähtökielen kulttuuriseen antiin. Onko hän välittänyt sen sellaisenaan, lokalisoinut tai jopa luonut aivan uuden tekstin, jolla ei juuri ole yhtymäkohtia alkutekstiin? Miten alkutekstin luomisen aikaan vallinnut yhteiskunnallinen ilmapiiri on vaikuttanut virren sisältöön ja miten se on mahdollisesti siirtynyt kohdekieliseen tekstiin? Onko lähtötekstiin tehty muutoksia myöhemmissä virsikirjoissa? Onko uudessa suomalaisessa virsikirjassa olevat Finnon virret käännetty uudelleen vaiko muokattu hänen alkuperäisestä käännöksestään? Vertailumateriaaliksi olen ottanut 34 uutta virttä, jotka eivät ole ennen olleet suomalaisessa virsikirjassa sekä vastaavasti 34 uutta virttä saksalaisesta virsikirjasta (EG = Evangelisches Gesangbuch 1991).

Artikkelini käsittelee yhtä vertailumateriaaliin kuuluvaa uutta virttä, suomalaisen virsikirjan kastevirttä 217. Sen on kirjoittanut norjalainen Svein Ellingsen vuonna 1971 ja suomentanut Anna-Maija Raittila 1979. Saksalaisessa virsikirjassa (EG) se on virsi 212, jonka saksannos on Jürgen Henkysin vuodelta 1982. Norjalaisessa virsikirjassa virren numero on 618. Tarkastelen alkuperäistekstiä ja käännöksiä ensin lingvistisesti ja kvantitatiivisesti saadakseni selville, onko käännöksissä sekä lähtötekstiin verrattuina että keskenään eroja persoonamuotojen käytössä siten, että niiden perusteella voitaisiin tehdä johtopäätöksiä taustalla olevista yhteiskunnallisista ja kulttuurisista eroista, jotka vaikuttavat yksilön käsityksiin itsestään ja suhteestaan muihin ihmisiin ja perimmäisiin kysymyksiin. Tämän jälkeen paneudun lähtötekstin ja käännösten kommunikatiivisiin piirteisiin, jotka tukevat olettamustani lingvistisin keinoin pääteltävistä eroista tai

mahdollisesti kumoavat ne. Lopuksi tarkastelen vielä joitakin leksikaalisia piirteitä, joissa käännökset eroavat toisistaan ja alkutekstistä. En puutu tässä tutkimuksessa varsinaisiin runousopin ja runouden kääntämisen kirjallisuustieteellisiin näkökohtiin, vaan pyrin pitäytymään lingvistisessä tutkimusperinteessä ja tekemään johtopäätökseni sen perusteella.

2 Ellingsenin virsi

Svein Ellingsen on siis tehnyt sanat tähän tutkimukseen valittuun virteen vuonna 1971, ja sen on säveltänyt Egil Hovland vuonna 1976. Virressä on kuusi säkeistöä, kussakin neljä säettä, joista aina neljäs säe on kolmannen toisto. Lähtötekstin kolme ensimmäistä säkeistöä alkaa samoilla sanoilla, *Fylt av glede, fylt av beven, fylt av undring*, jotka saksantaja on toistanut käännöksessään vain ensimmäisessä säkeistössä *Voller Freude über dieses Wunder*, suomentaja sen sijaan kahdessa ensimmäisessä (1) *Täynnä kiitosta ja hämmästyttä* sekä (2) *Täynnä pelkoa ja hämmennystä*. Virsirunoilija kuvaa lapsen tuomista kasteelle ja tunteita, jotka vanhempien ja muiden tuojien mielessä tässä tilanteessa risteilevät (2–4). Hän pohtii kasteen merkitystä ja ihmisen pienuutta maailmankaikkeudessa sekä rakkautta, joka auttaa ihmistä elämään uskossa ja luottamuksessa. Kasteen valo jää voimaan silloinkin, kun ihmisestä aika jättää, koska kaste on suurin rikkaus, jonka ihminen voi itselleen saada (5). Siksi runoilija pyytää lopuksi virren laulajien suulla, että usko olisi täynnä iloa (6).

3 Saksannos ja suomennos

Saksannos pitäytyy lähtötekstin kuvassa, jossa vanhemmat tuovat lapsensa kasteelle, kun taas suomennos puhuu vain vastasyntyneen *tuudittamisesta* elämän luojaan edessä. Kumpikin puhuu vanhempien tunteista ja peloista, jotka erityisesti lapsen tulevaisuuteen liittyvät (2–4) ja kumpikin toteaa myös elämän rajallisuuden ja kasteen voiman kestämisen rajan tuollekin puolen (5) sekä kasteen suuruuden (6). Kasteen lahjan rikkauden saksannos on muuttanut Jumalan rikkaudeksi, ja suomennos muotoon *paljon enemmän kuin ymmärrämme*. Sen sijaan suomennos toistaa viimeisen säkeistön pyynnön ilolla täyttämistä, *Herre, la vår tro bli fylt av glede!* muodossa *Itse meidät ilollasi täytyä*. *Uskosta* puhuminen näyttää olevan suomalaiselle vaikeampaa kuin saksalaiselle. Esim. 4. säkeistössä lähtötekstin *usko*, *Til et åpent liv i tro og tillit*, toistuu saksannoksessa *Eint im Glauben uns mit deinem Christus*, mutta ei suomennoksessa, jossa käännösvastineena on vain *luottamus: avoimiksi uuteen luottamukseen*.

Sen sijaan tutkimukseni mukaan *armo* näyttää olevan suomalaisessa virsirunoudessa suosituimpi käsite kuin saksassa. Tässäkin virressä se on lisätty suomennokseen, vaikkei sitä ole alkutekstissä eikä saksannoksessakaan:

Dåpens lys förblir når livet slukner (no)
Wir verlöschen. Deine Kerze leuchtet (sa)
Armon valo jää, kun kaikki sammuu (su)

Vastaavasti olen uudelleenkäntämistä tutkiessani todennut, että suomalaiseen perusuunteeseen kuuluvaksi katsottu melankolia tai pessimismi, voisi myös puhua uskonkäsityksen synkkyudesta, toistuu muutenkin virsikäännösten leksikossa tai virsäsävelmien mollivoittoisuudessa. *Armoa* ei voi pyytää tai toivoa, ellei tunne syyllisyyttä. Siksi sekä *armo/armahtaa* että *synti/syntinen* ovat vanhojen saksalaisten virsien suomenoksissa (32 ja 41) yleisempiä kuin lähtöteksteissä (30 ja 29), samoin vastaavien virsien nykyversioissa (su 56 ja 30, sa 28 ja 24). Sama suuntaus on nähtävissä myös uusia virsiä vertailtaessa (su 29 ja 24, sa 4 ja 14).

4 Persoonamuodot lähtötekstissä ja käänöksissä

Haluan laajassa tutkimuksessani selvittää, ovatko yhteiskunnassa vallitseva yksilöllisyys ja yhteisöllisyys kulttuurikohtaisia vai pikemminkin aikaansa sidottuja ja universaaleja eurooppalaisessa kulttuurikontekstissa. Nyt analysoitavan virren saksannos ja suomennos kuuluvat vertailumateriaaliin. Niiden persoonamuotojen tutkiminen auttaa erityisesti toteamaan, onko nykyinen yhteiskunta niin yksilökeskeinen ja egoismin läpitunkema kuin mielellään väitetään. Taulukkoon on laskettu lähtötekstin ja käänösten persoonapronomit, verbien persoonamuodot ja suomen possessiivisuffixit sekä merkitty vielä erikseen imperatiivin yksikön 2. persoonan esiintymät, joita voidaan myös pitää itsekkyyden ilmenemismuotoina.

Taulukko 1. Persoonamuodot.

NP + VP	norja	saksa	suomi
Yks. 1. pers. Y1	-	-	-
Yks. 2. pers. Y2	16	16	13
Yks. 3. pers. Y3	8	17	5
Mon. 1. pers. M1	12	19	17
Imperat. Y2	2	1	2

Virren luonteesta johtuen ei yksikön 1. persoonasta ole teksteissä yhtään esiintymää. Lapsi tuodaan kasteelle aina ryhmässä, pitäähän jo kirkkolainkin mukaan tilaisuudessa olla mukana vähintään kasteen todistajat eli kummit. Yhdessäkään versiossa ei mainita, kuka lapsen tuo kasteelle, vaan kaikissa korostetaan yhteisöllisyyttä. Yksikön 2. persoonasta (Y2) on lähtötekstissä 16 esiintymää, samoin saksannoksessa, kun sen sijaan suomennoksessa niitä on kolme vähemmän. Persoonamuodon kannalta lähinnä ekvivalentti on esim. 3. säkeistön alku, joskin lähtötekstin subjekti M1 vaihtuu käänöksissä Y2:een:

Fylt av undring (i) er vi i din naerhet! (no)
 Stauend (i) hören wir: Du bist ganz nahe (sa)
 Tässä Herra,(i) olet meitä länä! (su)

Jokaisessa versiossa on toteutettu kommunikatiivisuus (i), joskin vain suomennoksessa on eksplisiittisesti mainittu, ketä virressä puhutellaan (*Herra*). Lähtötekstin 3. säkeistön toisen säkeen Y2 ja siihen liittyvä relatiivilause on siirretty suomennokseen eksplisiittisesti relatiivilauseena, mutta saksannoksen relatiivilauseen korrelaattia on etsittävä edellisestä säkeestä. Relatiivipronominin muoto osoittaa implisiittisesti faktiseksi korrelaatiksi ja kommunikaation kohteeksi Jumalan (*Gott/Herr*), joka suomennoksessa on eksplisiittisesti mainittu (ks. yllä):

Du som baerer verdensrommets dybder (no)
 Der Weltall trägt mit seinen Tiefen (sa)
 Sinä joka avaruutta ohjaat (su)

Ja vastaavasti Y2 esiintyy saksannoksessa mutta puuttuu suomennoksesta esim. 2. säkeistön alusta:

Legger vi vårt barn i dine hender. (no)
 Legen wir das Kind in deine Arme (sa)
 Turvaudumme kasteen salaisuuteen (su)

Dine løftes-ord ved døpefonten (no)
 Aber deine Taufversprechen bleiben (sa)
 Lupauksen kaste meidät kantaa (su)

Toisaalta saksannokseen on lisätty Y2, vaikka sitä ei ole lähtötekstissä eikä myöskään suomennoksessa:

Dåpens lys förblir når livet slukner (no)
 Wir verlöschen. Deine Kerze leuchtet. (sa)
 Armon valo jää, kun kaikki sammuu. (su)

Ero imperatiiviesiintymien määrässä johtuu kunkin säkeistön 3. säkeen toistosta. Lähtötekstissä 6. säkeistön 3. säkeen imperatiivi toistetaan 4. säkeessä, samoin suomennoksessa. Saksannoksessa sen sijaan imperatiivi esiintyy jo 2. säkeessä:

Herre, la vår tro bli fylt av glede! (no)
 Hilf uns, dass wir aus der Taufe leben (sa)
 Itse meidät ilollasi täytä. (su)

Sekä yksikön 3. persoonaa (Y3) että monikon 1. persoonaa (M1) käytetään saksannoksessa enemmän ja eri tavoin kuin lähtötekstissä, mutta niiden esiintymiä on suomennoksessakin runsaammin kuin norjankielisessä virressä, mikä johtuu myös runomuodon edellyttämästä lauserakenteesta esim. 4. säkeistössä. Siinä lähtötekstin M1 ja koko säkeistön ainoa finiittiverbi *er vi født* muuntuu saksannoksessa neljäksi Y3 (*deine Liebe wirkt, öffnet, (2x) eint*) ja yhdeksi M3 (*was verschlossen wären*) finiittiverbiksi. Suomennoksessa säkeistössä on kaksi Y2 finiittiverbiä (*otat, luot*). Muita esimerkkejä persoonamuodon muutoksesta lähtötekstiin verrattuna ovat mm.

Og ved tidens grense lever fortsatt (no)
 Unsre (M1) Zeit kommt bald an ihre Grenze (sa)

Større rikdom enn hva ord kan romme (no)
 Du (Y2) bist reicher, als wir (M1) sagen können (sa)
 Paljon enemmän kuin ymmärrämme (M1) (su)

Yleistyksiä ei näin pienen korpuksen perusteella voi tehdä, mutta tulos on joka tapauksessa samansuuntainen kuin koko materiaalissani eli saksankielisissä teksteissä yhteisöllisyys eli monikon 1. persoonan käyttö on selvästi yleisempää kuin suomalaisissa, olivat ne sitten käännöksiä tai alunperin suomeksi kirjoitettuja.

5 Kommunikatiivisuus

Seuraavaksi tarkastelemme lähtötekstin ja käännösten kommunikatiivisia eroja ja yhtäläisyyksiä. Kommunikatiivisuudella tarkoitan tässä puhuttelua ja virteen sisältyvää diskursiivisuutta, vuoropuhelumaisuutta, *me ja sinä* tai *sinä ja me*, possessiivisuutta, jolla esillä oleva asia tuodaan kohti puhujaa (*minun, meidän*) tai hänestä pois päin (*sinun, hänen, teidän, heidän*). Verbitason kommunikatiivisuudeksi katson virsissä ja niiden käännöksissä myös aspektin, ts. onko kyseessä imperfektiivinen tila vaiko suoritus, prosessi, joka viedään tai on viety päätökseen. Esimerkki viime mainitusta on, kuten alussa jo oli puhe, virren ensimmäinen säkeistö, jossa sekä lähtötekstissä että saksannoksessa puhutaan aktiivisesta, suorittavasta tekemisestä, lapsen tuomisesta kasteelle

Med et nyfødt barn i vre hender, kommer vi til deg som gav oss livet. (no)
 Unser Neugebornes auf den Armen kommen wir zu dir: Du gabst uns Leben. (sa)

kun taas suomennos ei mainitse prosessia vaan imperfektiivisen tilan, jolle ei anneta eksplisiittistä selitystä:

tuuditamme vastasyntyntä edessäsi elämämme luoja. (su)

Tyypillinen esimerkki kommunikatiivisista diskursiivisuudesta on edellisen lisäksi saksannoksen 5. säkeistön kerrattava 3. säe:

Wir verlöschen. Deine Kerze leuchtet. (sa)

Se on modifioitu lähtötekstin Y3 rakenteesta, jota myös suomennos noudattaa:

dåpens lys forblir når livet slukner. (no)
 Armon valo jää, kun kaikki sammuu. (su)

Taulukko 2. Kommunikatiivisuus.

Muoto/aspekti	norja	saksa	suomi
Sinä + me	8	6	10
Me + sinä	4	7	3
Possessiivimuoto	8	8	6
Y2	4	7	5
M1	4	1	1
Tila (imperfektiivinen)	7	9	13
Suoritus (perfektiivinen)	14	20	10

Lähtötekstissä on yhteensä 12 diskursiivista esiintymää, joissa kahdeksassa suunta on (i) *sinä* → *me*, neljässä suunta (ii) *me* → *sinä*. Molemmissa käännöksissä näitä esiintymiä on yksi enemmän, mutta siinä missä suunnat esiintyvät saksannoksessa tasaisemmin kuin lähtötekstissä, suomennoksessa on erityisen vahvana suunta (i) *sinä* → *me* (10).

Kommer vi til deg (ii) som gav oss (i) livet. (no)
 Kommen wir zu dir (ii): Du gabst uns (i) Leben. (sa)
 Edessäsi elämämme luoja (i). (su)

Fylt av undring er vi i din naerhet! (ii) (no)
 Staunend hören wir: Du bist (ii) ganz nahe. (sa)
 Tässä Herra, olet meitä läsnä! (i) (su)

Ved ditt verk [...] er vi født på ny til liv i Kristus (i) (no)
 Deine Liebe [...] eint im Glauben uns mit deinem Christus (ii) (sa)
 Meidät kaikki otat (ii) lapsiksesi. Uusiksi luot meidät (i) Kristuksessa. (su)

Suomennos korostaa selvästi sekä puhuttelun suunnassa että imperfektiivisen verbin käytön yleisyydessä suomalaiselle perinteiselle kulttuurille tyypillistä auktoriteettiä ja tyytymistä esivallan edessä ("sinä annat, me otamme vastaan") ja kenties myös pelkoa oman mielipiteen ilmaisemiseen ja oman tahdon osoittamiseen. Mehän olemme kuuluisia vaikenemisestamme "monella kielellä" ja vastahakoisuudestamme keskusteluun virheiden pelosta esim. opetustilanteessa tai riskinottoon yleensäkin. Toisaalta suomalainen pitää kiinni yksityisyydestään, mikä näkyy laajemman tutkimukseni Y1-muotojen ylivoimaisuudessa niin vanhoissa kuin uusissakin virsissä saksalaisiin lähtöteksteihin verrattuna. Suomalaisen näyttää olevan helpompi puhua vain omasta puolestaan kuin yhteisönsä puolesta. *Minän* sanomiseen ei sisälly yhtä suurta riskiä kuin *meidän*. Verrattakoonpa tässä tuttua *Matkamiehen virttä* (Vk 631), jossa kommunikaatio tapahtuu indikatiivissa ja imperatiivissa pelkästään Y1:n ja Y2:n välillä suuntana *minä* → *sinä*.

Possessiivimuodot lähtö- ja kohdekielisissä teksteissä vastaavat kohtuullisen hyvin toisiaan. Saksannoksessa niitä on yhtä monta kuin norjalaisessa tekstissä, joskin ne jakaantuvat eri tavoin Y2:n ja M1:n kesken. Suomennoksessa niitä on kaksi vähemmän. Esimerkkinä mainittakoon 5. säkeistön toinen säe: *Dine løftes-ord ved døpfonten*. Kohdekielinen säe on myös saksannoksessa possessiivinen, *aber deine Taufversprechen bleiben*, mutta suomennos häivyttää possessiivisuuden: *lupauksen kaste meidät kantaa*.

Tämän 5. säkeistön saksannos sisältää kaksi kommunikatiivista vuoroa, joissa kummassakin on sekä perfektiivinen (kursivoitu) että imperfektiivinen verbimuoto:

1. Unser Zeit *kommt* bald an ihre Grenze, aber deine Taufversprechen bleiben.
2. Wir *verlöschen*. Deine Kerze leuchtet.

Lähtöteksti käyttää implisiittistä diskurssia, jossa *meitä* ei mainita:

Og ved tidens grense lever fortsatt dine løftes-ord ved døpefonten, dåpens lys forblir når livet *slukner*.

Suomennos sen sijaan tyytyy toteamaan tilanteen, josta puuttuu kommunikatiivisuus ja perfektiivisuus viimeistä finiittiverbiä lukuunottamatta, kuten myös lähtötekstissä:

Läpi elämän ja kuolemankin lupauksen kaste meidät kantaa. Armon valo jää, kun kaikki *sammuu*.

Norjalaisen lähtötekstin seitsemän imperfektiivistä verbimuotoa vastaavat saksannoksen yhdeksää ja suomennoksen 13 esiintymää, kun taas sen 14 perfektiivisen esiintymän määrä kohoaa saksannoksessa 20:een, mutta jää suomennoksessa kymmeneen, siis vähempään kuin lähtötekstissä. Tärkein esimerkki imperfektiivisyyden ja perfektiivisyyden vastakkainasettelusta on virren 1. säkeistö, jonka lähtötekstissä ja saksannoksessa virren esittäjät *tuovat* lapsen *kastettavaksi*, kuten jo tämän kappaleen alussa oli puhe, eivät pelkästään *tuudita* häntä kuten suomennoksessa, joka ”laimentaa” lapsen tuojat tietämättömiksi siitä, mitä tilanteesta oikeastaan tapahtuu. Myös 2. säkeistön 3. säkeessä on sama vastakkainasettelu lähtötekstin ja saksannoksen perfektiivisyyden ja suomennoksen imperfektiivisyyden välillä:

Fylt av beven foran ukjent fremtid *legger vi* vårt barn i dine hender. Det som skjer i dåpen, *gir* oss trygghet (no)
 Bange vor der unbekanntes Zukunft *legen wir* das Kind in deine Arme. Du *willst taufen*. Das *gibt* uns Gewißheit (sa)
 Täynnä pelkoa ja hämmennystä tulevasta tuntemattomasta turvaudumme kasteen salaisuuteen. (su)

Kolmannen säkeistön sisältö toistuu sekä saksannoksessa että suomennoksessa siten, että myös perfektiivisuus säilyy:

Du som *bærer verdensrommets dybder, venter på* de små og *tar imot* oss. (no)
 [Herr] Der Weltall *trägt* mit seinen Tiefen, *wartet auf* die Kleinen und *empfängt* uns. (sa)
 Sinä joka avaruutta *ohjaat, tunnet meidät, otat meidät vastaan*. (su)

Kommunikatiivisuudessa on siis selvä ero saksannoksen ja suomennoksen välillä, ja toisaalta saksannos noudattaa tarkemmin lähtötekstin diskursiivisuutta ja perfektiivisyyttä kuin suomennos. Suomen kieli eroaa rakenteeltaan selvästi indoeurooppalaisista kielistä,

ja sillä voidaan selittää erilaisia käännostratkaisuja, joiden ekvivalenssi on helpompi toteuttaa kahden sukulaiskielen välillä, kun lähtö- ja kohdekielen rakenteet ja leksikko sisältävät paljonkin yhteisiä piirteitä. Silti virsien sisältämän vuoropuhelun eroja on etsittävä muualta kuin varsinaisista kielellisistä ratkaisuista. Ne perustuvat kulttuurisiin ja yhteiskunnallisiin sekä historiallisiin eroihin. Yhteinen luterilaisuuskaan ei pysty niitä täysin häivyttämään.

6 Leksikaaliset erot

Tarkastelen vielä lopuksi joitakin leksikaalisia eroja, joita lähtötekstin ja käännosten välillä voidaan havaita. Tässä analyysissä käyttämäni lekseemit sisältyvät myös niihin lekseemitaulukoihin, joihin olen koonnut esiintymät laajasta korpuksestani. Olen kuitenkin nostanut tällä kertaa esiin vain muutaman.

Taulukko 3. Leksikaaliset erot lähtötekstissä ja käännoksissä.

lekseemi	norja	saksa	suomi
Luoja/Isä	-	-	3
Herra	2	-	1
Kristus	1	2	1
elämä	8	2	3
rakkaus	1	1	-
kuolema	-	-	1
usko	4	2	-
kaste	6	4	4

Suomen sanojen pituudesta johtuen suomennoksen sanamäärä (93) on huomattavasti pienempi kuin lähtötekstin (170) tai saksannoksen (149). Se ei kuitenkaan yksin selitä käännoksiin tehtyjä leksikaalisia muutoksia, kun kuitenkin virren aihepiiri on kaikissa versioissa sama.

Kohdetta, jota virressä alusta loppuun puhutellaan, ei saksannoksessa ole mainittu eksplisiittisesti kertaakaan. Lähtötekstissä *Herre* esiintyy kaksi kertaa 6. säkeistön kolmannen säkeen toistossa. Suomennoksessa sen sijaan puhutellaan *luojaa* 1. säkeistössä ja *taivaan Isää* viimeisessä säkeistössä. *Herra* esiintyy kerran 3. säkeistön alun puhuttelussa. *Kristusta* ei puhutella, vaan nimi esiintyy lähtökielessä ja saksannoksessa kollokaatioissa sekä suomennoksessa uskonnolliselle kielelle tyypillisessä inessiivirakenteessa:

Er vi født på ny til liv i Kristus (no)
 Eint im Glauben uns mit deinem Christus (sa)
 Uusiksi luot meidät Kristuksessa (su)

Elämän lähtöteksti mainitsee kahdeksan kertaa, kun taas saksannos ja suomennos kumpikin vain kolme kertaa, tosin kolmas esiintymä saksannoksessa on verbin *leben*

infinitiivimuoto. Yllä olevassa esimerkissä *elämä* mainitaan lähtötekstissä, mutta ei kummassakaan käännöksessä. Ekvivalentti käännös lähtötekstistä on sen sijaan sekä saksannoksen että suomennoksen 1. säikeistön kolmannessa säikeessä:

Kommer vi til deg som gav oss livet (no)
 Kommen wir zu dir: Du gabst uns Leben (sa)
 Edessäsi elämämme luoja (su)

Suomennos asettaa *elämän* ja *kuoleman* vastakohtaisuuden esiin 5. säikeistön alussa. Lähtöteksti ja saksannos sen sijaan puhuvat kuolemasta vain implisiittisesti, eufemismia käyttäen. Saksannos on ottanut eufemismiksi *ajan rajan saavuttamisen* suoraan lähtötekstistä. Vastasyntyneestä, vasta elämänsä alussa olevasta ihmisestä puhuttaessa kuoleman eksplisiittinen mainitseminen onkin yllättävä, eikä lähtöteksti sitä edellytä. Suomennos käyttää siis implisiittisyyden tasossa erilaista strategiaa kuin alkuteksti ja saksannos.

Og ved tidens grense lever fortsatt (no)
 Unsre Zeit kommt bald an ihre Grenze (sa)
 Läpi elämän ja kuolemankin (su)

Vastaavasti suomennoksesta puuttuu kokonaan termi *rakkaus*, joka mainitaan sekä lähtötekstissä että saksannoksessa 4. säikeistön ensimmäisessä säikeessä. Suomennos substituoi sen kollokaatiolla *lapsiksi ottamisesta*. Suomennokseen on siis eksplikoitu *kuolema*, johon viitataan lähtötekstissä vain implisiittisesti, ja vastaavasti lähtötekstin lekseemi *rakkaus* on implikoitu laimennetulla parafraasilla. Ratkaisun saattaa selittää jo edellä esitetyn suomalaisen uskonnäkemyksen synkkyuden yleiskuva, mutta toisaalta se perustuu myös länsimaisen kulttuurin kuolemakäsitysten muutoksiin, joita pohdin enemmän diakronisessa käännösvertailussani, kun käsittelem minäkuvan muutoksia eri aikakausina ja niiden vaikutuksia virsiteksteihin. Tässä tyydyn vain toteamaan, että tähän artikkeliin analysoidun virren suomennoksessa positiivinen kielikuva on korvattu eksplisiittisellä termillä ja positiivinen termi substituoitu implisiittisellä kollokaatiolla.

Ved ditt verk, ved Kjaerlighetens vilje (no)
 Deine Liebe wirkt die neue Schöpfung (sa)
 Meidät kaikki otat lapsiksesi. (su)

Lähtöteksti mainitsee *uskon* neljä kertaa ja virren ydintermin *kaste* kuusi kertaa. Saksannoksessa *usko* toistuu kahdesti ja *kaste* neljästi. Suomennoksessa ei *uskoa* mainita, mutta sen sijaan *kaste* samoin neljä kertaa. Kun lähtöteksti ja saksannos puhuvat *uskosta*, suomennos tyytyy parafraasiseen kollokaatioon, *uuteen luottamukseen* lähtötekstissä olevan *tro og tillit* ilmauksen käännösvastineena:

Til et åpent liv i tro og tillit (no)
 Eint im Glauben uns mit deinem Christus (sa)
 Avoimiksi uuteen luottamukseen (su)

Kasteesta puhutaan sekä lähtötekstissä että käännöksissä kolmessa säkeessä, nimittäin 2. säkeistön kolmannessa, 5. säkeistön toisessa ja 6. säkeistön toisessa säkeessä:

Det som skjer i dåpen gir oss trygghet (no)
 Du wills taufen. Das gibt uns Gewißheit. (sa)
 Turvaudumme kasteen salaisuuteen. (su)

Dine løftes-ord ved døpefonten (no)
 Aber deine Taufversprechen bleiben. (sa)
 Lupauksen kaste meidät kantaa. (su)

Har du gitt oss gjennom dåpens gave (no)
 Hilf uns, daß wir aus der Taufe leben (sa)
 Taivaan Isä kasteessamme annoit. (su)

Lähtötekstissä *kaste* antaa turvallisuutta, *trygghet*. Saksannos puhuu varmuudesta, *Gewißheit*, mutta suomennos kuvaa kastetta *salaisuutena*, johon voidaan *turvata*. Kuten jo kommunikatiivisuuden yhteydessä totesimme, lähtötekstin ja saksannoksen perfektiiivisyys tuottaa varmuuden, jota teksti vielä eksplisiittisesti korostaa. Suomennoksen imperfektiivinen tilaa osoittava verbi ja siihen yhdistetty salaisuuden mystiikka antavat erilaisen kuvan suomalaisesta uskonkäsityksestä norjalaiseen tai saksalaiseen verrattuna. Tässäkin tulevat kulttuurierot esiin käännöksessä.

Mielenkiintoinen ero on myös lähtötekstin viimeisen säkeistön alun ja sen käännösten välillä. Lähtöteksti puhuu sanoin kuvaamattomasta *rikkaudesta*, joka virsirunoilijan mukaan *meille on kasteessa annettu (har du gitt oss gjennom dåpens gave)*.

Større rikdom enn hva ord kan romme, har du gitt oss gjennom dåpens gave (no)

Saksannoksen laatija taas modifioi tekstin siten, että puhuttelun implikoitu kohde on *rikaampi* kuin *me pystymme sanomaan (reicher, als wir sagen können)*. Implikoitu subjekti omistaa *rikkautta*, jota ei siis saksannoksessa faktisesti luovuteta ihmisille kasteessa, vaan se jää omistajalleen. Toinen säe ei myöskään kohesiivisesti liity ensimmäiseen eikä niissä ole keskinäisiä viittaussuhteita, vaikka kumpikin on samalla tavoin diskursiivinen suunnassa Y2 → M1. Toinen säe on itsenäinen, imperatiivinen pyyntö:

Du bist reicher, als wir sagen können. Hilf uns, daß wir aus der Taufe leben: (sa)

Suomennos on hyperonymiatasolla osittain ekvivalentti lähtötekstin kanssa siten, että se korvaa lähtötekstin termin *rikkaus* yläkäsitteellisellä kielikuvalla *paljon enemmän kuin ymmärrämme*. Vastaavasti puhuttelun implikoitu kohde *antaa* kääntäjän tulkinnan mukaan tämän entiteetin kasteen yhteydessä:

Paljon enemmän kuin ymmärrämme, taivaan Isä kasteessamme annoit. (su)

Leksikon ja syntaksin tasolla voidaan todeta, että ekvivalenssi lähtötekstin kanssa on suurin viimeisen säkeistön suomennoksessa ja ensimmäisen säkeistön saksannoksessa.

Muissa säkeistöissä sisällön välittäminen ohittaa makrotasolla syntaktisen tai leksikaalisen ekvivalenssin, mikä on yleensä tyypillistäkin riimilliselle runoudelle. Virret kuuluvat säännönmukaisesti tähän kategoriaan, mutta analysoidussa lähtötekstissä ei ole loppusointuja, ja ne puuttuvat myös käännöksistä. Sama sävelmä on kuitenkin pakottanut myös kääntäjät tarkkoihin kehyksiin, jotka ovat heidän ratkaisujaan rajanneet.

7 Lopuksi

Meidän aikaamme pidetään yleisesti individualismin, itsekkyyden ja oman edun tavoittelun aikakautena. Kaihotaan menneitä vuosikymmeniä ja -satoja, jolloin yhteisöt toimivat kollektiivisesti ja jäseniään tukien ja auttaen. Tottako vai tarua? Voiko käännöstutkija osoittaa materiaalistaan lingvistisiä piirteitä, kieliopillisia tai leksikaalisia, jotka vahvistavat tai kumoavat tämän väitteen? Vertailen laajassa tutkimuksessani sekä vanhaa lähtö- ja kohdetekstiä että niiden uusia versioita kontrastiivisesti ja kielensisäisesti. Vertailumateriaaliksi otin uusia suomalaisia ja saksalaisia ”nykyvirsiä” vanhimpien kanssa samoista osastoista. Tähän artikkeliin valitsin niistä yhden, jonka norjankielistä lähtötekstiä ja käännöksiä olen analysoinut.

Suuren korpukseni puhtaasti kvantitatiivinen persoonamuotojen analyysi viittaa tällä hetkellä siihen, että yksilön tai yhteisöllisyyden korostaminen riippuu sekä lähtö- että kohdekielisen yhteisön historiasta ja kulttuurista. Monet näkevät individualismin nousussa tilaisuuden, joka mahdollistaa myönteisessä mielessä minuuden nostamisen elämän keskipisteeksi. Toiset taas tunnistavat yksilön eristäytymisen ja yhteiskunnan solidaarisuuden vähenemisen ja puhtaan itsekkyyden kasvamisen vaaran. Virret ovat ihmisten sisäisten tunteiden peili ja tarjoavat kulttuurienvälisen keinon pohtia, onko maailma todella muuttunut niin paljon kuin helposti havaintojemme perusteella oletamme.

Lähteet

Aineisto, virsilähteet

EG 212 Evangelisches Gesangbuch (1991).

Norsk Salmebok 618 <<http://www.kirken.no/nyheter/nyhetDetAll.cfm?pNyhetId=924&pNyhetKat=Tema>>.

Vk 217. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virsikirja (1986).

Keskeistä kirjallisuutta

Arffman K (1996) Mitä oli luterilaisuus? Yliopistopaino, Helsinki.

van Dülmen R (2001) (toim.) Entdeckung des Ich. Die Geschichte der Individualisierung vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Böhlau Verlag, Köln etc.

Lönroth L (1978) Den dubbla scenen. Muntlig diktning från Eddan till ABBA. Prisma, Stockholm.

- Mikkeli H (1999) Euroopan idea. Eurooppa-aatteen ja eurooppalaisuuden pitkä historia. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Pakkasvirta J (2003) Monitiede vai monta tiedettä? Näkökulmia poikkitieteelliseen kulttuuri-, yhteiskunta- ja aluetutkimukseen. Renvall-instituutti, Helsinki (verkkokirja).
- Palkki R (2000) Abckiriasta almanakkaan: kirjoitetun suomen alkuvuosisadat. Kielikello 1: 8–12.
- Reckwitz A & Siever H (1999) (toim.) Interpretation, Konstruktion, Kultur. Ein Paradigmenwechsel in den Sozialwissenschaften. Westdeutscher Verlag.
- Ruokanen M (1987) hermeneutica moderna. Teologinen hermeneutiikka historiallis-kriittisen raamatuntutkimuksen aikakaudella. Gaudeamus, Helsinki.
- Schulz K (1976) Aus deutscher Vergangenheit. Ein geschichtlicher Überblick. Max Hueber Verlag, München.

Kansallislaulumme ensimmäisistä suomennoksista

Rune Ingo

Juhana Ludvig Runeberg kirjoitti "Vårt land" -runon Porvoon luonnonkauniissa saaristos- sa sijaitsevan Lill-Kroknäsin saaren kesämökkillään vuoden 1846 kevään ja kesän aikana, ilmeisenä tarkoituksenaan antaa Suomen silloiselle suuruhtinaskunnalle oma kansallis- laulu. Aikakausi oli Euroopassa otollinen kansallishenkisten runojen teolle, ja mahdollisia kirjallisia esikuviakin löytyy. Pirkko Alhoniemi (1968: 156–) mainitsee tällaisina Unkarin kansallislaulun tekijän Vörösmartyn lisäksi ruotsalaiset runoilijat B. E. Malmströmin ja David Aspelinin. Tuleva kansallislaulummehan on "Fänrik Ståls sägner" -runokoelman aloitusruno, mutta tiedetään, että hän jo aikaisemmin oli ehtinyt kirjoittaa eräitä muita tämän tulevan kokoelman runoista. Näistä mainittakoon esimerkiksi "Sven Dufva", "Döbeln vid Jutas", "Molnets broder" ja "Otto von Fieandt". Kauniin saariston lisäksi Sisä-Suomen luonnonkauniit seudut, joihin nuori Runeberg oli tutustunut varsinkin toimiessaan kotiopettajana Ruovedellä, innoittivat häntä ylistämään isänmaamme kau- neutta samaan tapaan kuin hän "Vänrikki Stoolin tarinoiden" sankarien rohkeuden ja isänmaanrakkauden kautta runossaan ilmaisi ihailunsa ja rakkautensa tämän maan kansan sitkeyttä ja rohkeutta kohtaan.

"Vårt land" -runo levisi painamattomana jo samana vuonna Runebergin lähimmässä ystäväpiirissä, ja seuraavana vuonna säkeistöt 1–3 ja 8–10 painettiin – ilman runoilijan lupaa – tammikuun 2. päivänä 1847 sanomalehdessä *Borgå Tidning*. Saman vuoden huh- tikuussa *Fosterländskt Album III* julkaisi runon kokonaisuudessaan. (Nousiainen 1961: 8–9) Suurimman levinneisyytensä runo kuitenkin sai vuonna 1848 ilmestyneen "Fänrik Ståls sägner" -kokoelman ensimmäisen osan aloitusrunona. Kokoelman toinen osa ilmestyi vuonna 1860.

Kajoamatta tässä yhteydessä lähemmin "Vårt land" -runon mielenkiintoiseen sävelityshistoriaan todettakoon, että tuleva kansallislaulumme esitettiin Fredrik Paciuksen sävelityksenä ensimmäisen kerran julkisesti Helsingin ylioppilaiden Kukan (Floora) päivänä 1848 Kumpulän kentällä pitämässä kevätkuullassa, jossa säveltäjä itse johti ylioppilaiden kuoroa. Jo tästä päivästä lähtien laulua on pidetty ensin autonomisen ja

myöhemmin itsenäisen Suomen kansallislauluna, vaikkakaan sen asemaa kansallislauluna ei aina eikä kaikissa piireissä ole pidetty itsestään selvänä. Tämän asemansa se on kuitenkin saanut mutkattoman yksinkertaisena, suorana ja muodoltaan lähinnä täydellisenä ylistyslauluna köyhälle ja karulle isänmaalle ja sen uutteralle ja rohkealle kansalle. Mainittakoon, että vaikka aloitusruno henkii samanlaista isänmaanrakkautta kuin "Fänrik Ståls sägner" -kokoelman muut runot, Juhana Vilhelm Snellman olisi omasta puolestaan toivonut kansallisen hengen ja itsetunnon voimakkaampaa korostamista esimerkiksi Saksan, Ranskan ja Britannian kansallislaulujen tyyliin. Hän myönsi kuitenkin samalla, että tämän hengen mukaisen kansallislaulun kirjoittaminen tuskin olisi ollut mahdollista vielä tuohon aikaan, siis Venäjän vallan aikana. Snellman korosti kuitenkin myös, että "Fänrik Ståls sägner" -kokoelman muiden runojen voimakas isänmaallinen henki hyvin korvasi aloitusrunon "riittämättömyydet", kuten hän asian ilmaisi. (Nousiainen 1961: 7–8)

Olen aikaisemmin verrannut "Vårt land" -runon kahta tunnetuinta käännöstä, Paavo Cajanderin ja Otto Mannisen suomennoksia, keskenään (Ingo 2003: 58–73). Näiden käännösten erinomainen laatu ja toimivuus ei voinut olla herättämättä kiinnostustani tutustua lähemmin kansallislaulumme tekstin syntyvaiheisiin. Ilmenikin, että varsin monet kääntäjät ovat käyneet kansallislaulun tekstin suomennostyöhön käsiksi, ja että Cajander ja Manninen ovatkin itse asiassa mukana monien kääntäjien muodostamassa ja useita vuosikymmeniä kestäneessä ketjussa, jonka työn tuloksia he ovat voineet hyödyntää. Tämä tosiasia ei tietenkään millään tavalla vähennä heidän työnsä arvoa. Mutta se osoittaa, että samaan tapaan kuin Runeberg saa kiittää "suomentajiaan" Cajanderia ja Mannista kansallisrunoilijan asemastaan, nämä saavat vastaavalla tavalla kiittää aikaisempia kääntäjäsukupolvia omasta asemastaan kansallislaulumme kääntäjinä. Tässä lyhyessä artikkelissa ei ole mahdollista tarkastaa kaikkia tämän kääntäjien ketjun suomennoksia, vaan keskityn tässä nimenomaan ketjun alkupäähän eli kolmeen ensimmäiseen löytämäni käännökseen, joita tarkastelen etupäässä muodon, varsinkin runorakenteen kannalta. Sisältöä käsittelen hieman yleisemmällä tasolla.

1 Runeberg: "Vårt land"

(kirjoitettu 1846, julkaistu lehdissä 1847, runokokoelmassa "Fänrik Ståls sägner I" 1848)

Runebergin "Vårt land" on **jambinen** runo, jossa on **11 säkeistöä**. Jokaisessa säkeistössä on yhteensä **kuusi säettä**: neljä kahdeksan tavun säettä (säkeet 1, 3, 4 ja 5) ja kaksi kuuden tavun säettä (säkeet 2 ja 6). Pidemmissä säkeissä on siis neljä jambijalkaa ja lyhyemmissä vain kolme jambia. Poikkeuksia tavumäärästä ei esiinny, ja Runebergin jambit ovat yleensä luontevia siinä mielessä, että jambin nousu lankeaa yhteen sanan painollisen tavun kanssa. Joskus tarvitaan kuitenkin pientä skanderausta, jotta jambinen mitta säilyy. Yleensä on tällöin kysymys siitä, että sanan painoton tavu tai yleensä painoton yksitavuinen sana esiintyy jambin nousussa (tärkeimmät tapaukset merkitty kursiivilla). Kysymyksessä on siis samantyyppinen ilmiö kuin tuttu kalevalainen "murrelmasäe".

	tavut	riimikaava	sointu	skandeeraus
- + - + - + - +				
1. Vårt land,/ vårt land,/ vårt fos/terland, ljud högt, o dyra ord!	8 6	a b	vkk vkk	sk
Ej lyfts en höjd mot himlens rand, ej sänks en dal, ej sköljs en strand, mer älskad än vår bygd I nord, än våra fäders jord.	8 8 8 6	a a b b	vkk vkk vkk vkk	
2. Vårt land är fattigt, skall så bli för den som guld begär. En främling far oss stolt förbi; men detta landet älska vi, för oss med moar, fjäll och skär ett guldland dock det är.	"	"	v: vk v: vk vk	
3. Vi älska våra strömmars brus och våra bäckars språng, den mörka skogens dystra sus, vår stjär/nenatt,/ vårt som/marljus, allt, allt, vad här som syn, som sång vårt hjärta rört en gång.	"	"	vk vkk vk vkk vkk	sk
4. Här striddes våra fäders strid med tanke, svärd och plog, här, här, i klar som mulen tid, med lycka hård, med lycka blid, det finska folkets hjärta slog; här bars, vad det fördrog.	"	"	vk vk vk vk vk vk	
5. Vem täljde väl de striders tal, som detta folk bestod, då kriget röt från dal till dal, då frosten kom med hungerns kval, vem mätte allt dess spillda blod och allt / dess tå/lamod?	"	"	vk vk vk vk vk vk	sk
6. Och det var här, det blodet flöt, Ja, här för oss det var, och det var här, sin fröjd det njöt, och det var här, sin suck det göt, det folk, som våra bördor bar långt före våra <u>dar</u> .	"	"	vk vk vk vk vk vk	

7. Här är/ oss ljuvt,/ här är/ oss gott, här är oss allt beskärt; hur ödet kastar än vår lott, ett land, ett fosterland vi fått. Vad <u>finns</u> på jorden mera värt att hållas dyrt och kärt?	"	"	vk: vkk vk: vk: sk vkk vkk
8. Och här och här är detta land, vårt öga ser det här; vi kunna sträcka ut vår hand och visa glatt på sjö och strand och säga: se det landet där, vårt fosterland det är!	"	"	vkk vk vkk vkk vk vk sk
9. Och fördes vi att bo i glans bland guldmoln i det blå, och blev vårt liv en stjärnedans, där tår ej göts, där suck ej fanns, till detta arma land ändå vår längtan skulle stå.	"	"	vkk v: vkk sk vkkk v: v:
10. O land, du tusen sjöars land, där sång och trohet byggt, där livets hav oss gett en strand, vår forntids land, vår framtids land, var <i>för</i> din fattigdom ej skyggt, var fritt, var glatt, var tryggt!	"	"	vkk vk:k vkk vkk vk:k 2 sk vk:k
11. Din blomning sluten än i knopp, skall mogna ur sitt tvång. Se, ur vår kärlek skall gå <u>opp</u> ditt ljus, din glans, din fröjd, ditt hopp, och högre klinga skall en gång vår fosterländska sång.	"	"	vk: vkk vk: vk: vkk vkk sk

Riimit ovat yksitavuisia, ns. urossointuja ja noudattavat riimikaavaa **abaabb**. Kaikki a-riimit ovat nelijambisissa säkeissä, kun taas kaksi b-riimiä on sijoitettu kolmijambisiin säkeisiin kaksi ja kuusi ja kolmas b-riimi nelijambiseen säkeeseen viisi. Ruotsin kielen rakenteelle tyypillisenä piirteenä ovat konsonanttiriimit, jotka ovat sekä yleisiä että muodoiltaan vaihtelevia. Pitkään tai kahteen konsonanttiin päättyviä riimejä on runsaasti (huom. erityisesti säkeistön 10 b-riimi, jossa pitkää *g*-äännettä seuraa toinen konsonantti *t*: *byggt* – *skyggt* – *tryggt*). Sen sijaan vain kaksi riimisarjaa koko runossa päättyy vokaaliin (2. säkeistön a-riimi *bli* – *förbi* – *vi* ja yhdeksännen säkeistön b-riimi *blå* – *ändå* – *stå*). Toisessa näistä tapauksissa sointuva vokaali kirjoitetaan vaihdellen: *gott* – *lott* – *fått*, säkeistö 7).

Tyyliltään runo on vertauskuvineen (*kriget röt* 'sota karjui' säkeistö 5 ja *ödet kastar lott* 'kohtalo heittää arpaa' säkeistö 7) ja toistoineen (*allt, allt* säkeistö 3, *här, här* säkeistö 4, *och det var här* säkeistö 6 *och här och här* säkeistö 8) sekä ylevä että tyylillisesti yhtenäinen ja johdonmukainen. Ainoat mahdollisiin tyylivaihteluihin viittaavat kohdat ovat lyhytmuodot *dar* (pro *dagar* säkeistö 6) ja *finns* (pro *finnes* säkeistö 7). Adverbi *opp* (säkeistö 11) on luonteeltaan sekä puhekielinen että kaunokirjallinen, joten se lienee ollut runoudessa täysin käypä jo Runebergin aikoihin.

Runon ylevyydestä huolimatta sen kielellinen rakenne on kovin yksinkertainen, sen lauseenrakenne paljolti normaaliproosan, jopa puhekielen tapainen. "*Det enkelt sagda är det klart tänkta*" voisi hyvinkin sanoa, tuttua ruotsalaista sanontaa mukailen. Harvoina ylätyyliin viittaavina piirteinä pitäisin paria jälkiattribuuttia (*strand, mer älskad* säkeistö 1, *blomning sluten än i knopp* säkeistö 11).

Selkeään ja yksinkertaiseen sanontaan on siroteltu eräitä tyypillisiä runokuvia ja luontevasti sopivin välein ne tärkeät riimit, siinä mielestäni Runebergin runon yksinkertainen ja samalla niin tehokas rakenne, joka yhtyneenä isänmaalliseen sisältöön nostaa runon parhaiden kansallislauluiksi kelpuutettujen runojen tasolle.

2 "Suomenmaa"

(1848, tekijä tuntematon)

Ensimmäinen tapaamani suomennos, joka on varsin lyhyt kuusi säettä käsittävän säkeistön mittainen "tiivistelmäkäännös", on peräisin vuoden 1848 *Suomettaren* numerosta 21 (26. toukokuuta), eli se ilmestyi jo samana vuonna kuin "Fänrik Ståls sägner" -kokoelman 1. osa. Ja ensimmäisistä lehdissä painetuista ruotsinkielisistä versioista on siis ehtinyt kulua vain noin vuosi. Runon nimenä on "Suomenmaa", kääntäjältä ei ole mainintaa, mutta kytkentä Runebergin runoon on kiistaton. Mielenkiintoista on, että kääntäjä on lähtenyt tuottamaan jambista runoa:

Suomenmaa (Laul. kuin: "Vårt land, vårt land") (lähetetty)	tavut	riimikaava	sointu	skanderaus
- + - + - + - +				
Isä /ni maa, / <i>isä</i> /ni maa,	8	a a a	kv:	2 sk
Rakas waikk' nuorukka!	6	b a b	kv	2 sk
Tott' Kalewala muistetaan	8	c b (a)	kv:k	2 sk
Ja Suomess' aina lauletaan	8	c b (a)	kv:k	sk
Ett' oma maa on mansikka,	8	b a b	kv	sk
Mut muu on mustikka.	6	b a b	kv	sk
(Suometar 1848, 26/5, s. 1)				(9)

Runomuoto on jo tässä yllättävän lähellä alkurunoa. Kyseessä on sama kuuden säkeen säkeistö kuin Runebergillä, ja tavujen määrä on tuttu 8, 6, 8, 8, 8, 6. Runon riimitys ei käy kiistattomasti ilmi. Tarkka tulkinta olisi a, b, c, c, b, b. Jos sen sijaan muotoja *maa* ja *nuorukka* (säkeet 1 ja 2) *a*-loppuisina pidetään riimiparina, riimi on a, a, b, b, a, a. Jos

taas *maa*, *muistetaan* ja *lauletaan* hyväksytään samaan riimiin, vaikka ykkössäkeen viimeinen sana *maa* ei aivan motteettomasti soinnu säkeiden 3 ja 4 loppujen kanssa, kolmas tulkinta voisi myös olla Runebergin alkurunon mukainen riimitys a, b, a, a, b, b.

Jambien tuottaminen on säkeissä 1–3 ollut hankalaa, ja jambitulkitta edellyttääkin melko paljon skanderaamista: yhteensä kuusi tavua joudutaan painottamaan normaalista poikkeavasti (korostettavat tavut on kursivoitu). Eniten häirinnevät ne tapaukset, joissa normaalisti painoton sanan toinen tavu sijoitetaan jambijalan nousuun (*Isä/ni*, *isä/ni* ja *Rakas*) ja sanan pääpainollinen alkutavu samalla sijoittuu jambin laskuun (*Isä/ni*, *isä/ni* ja *Rakas*). Olen yllä laskenut tällaiset toisiinsa kytkeytyvät tavuparit (*isä/-*) yhdeksi ainoaksi skanderaustapaukseksi. On pantava merkille, että säkeen alkuun sijoitettu yksitavuinen sana (*Tott*, *Ja*, *Ett'*, *Mut*), joilla siis periaatteessa myös on pääpaino, paljon helpommin voidaan painottomina lausuttuna sijoittaa jambin alkulaskuun. Säkeet 4–6 osoittavat puolestaan selvästi, että tuntematon kääntäjä on pyrkinyt tuottamaan jambista runoa. Tähän hän on päässyt sijoittamalla yksitavuinen, luontevasti painottomana lausuttava sana säkeen alkuun. Skandeerattavia tavuja kertyy siis tästä yhdestä säkeistöstä yhteensä 9 kpl. Vertailun vuoksi mainittakoon, että vastaavasta säkeistöstä Cajanderilla löytyi 8 kpl ja Mannisella 4 kpl skandeerattavia tavuja. Skandeerattavien tavujen yhteismäärä koko runossa oli Runebergillä noin 10, Cajanderilla noin 70 ja Mannisella noin 50, joten näkyy selvästi, miten myöhemmät kääntäjät ovat hioneet jambejaan yhä parempaan kuntoon. "Käänteisesti" painotettavia tavupareja (tyyppiä *isäni*) on Cajanderilla koko runossa 7 ja Mannisella 6, jotka kaikki ovat säkeen ensimmäisessä runoalassa.

Kielellisesti voi kiinnittää huomiota passiivimuotoihin (*muistetaan*, *lauletaan*), joissa *h:n* poisjätö varmaan on tapa päästä eroon ylimääräisestä tavusta (vrt. *muistetahan*, *lauletahan*). Loppuheiton runsas käyttö noudattaa puolestaan vanhan runouden yleistä käytäntöä. Samalla se on mukana luomassa runotyylä.

Sisältö on vain kahden ensimmäisen säkeen osalta tavanomaista semanttispainotteista käännöstä: *Isäni maa*, *isäni maa* vastaa toistoinen aika hyvin lähtötekstiä (vrt. *Vårt land*, *vårt land*, *vårt fosterland*) ja toinen säe *Rakas waikk' nuorukka* ilmaisee rakkautta tähän maahan lähtötekstin tapaan (vrt. *mer älskad än vår bygd i nord*). Pragmaattisesti mielenkiintoisia kytkeviä supisuomalaisiin arvoihin ja sanakulttuuriin löytyy säkeistä 3 sekä 4–6. Näistä säe 3 *Tott' Kalewala muistetaan* vetoaa suomalaisten sydämiin kytkeväällä runon jo kansallissymboleiksi nousseisiin ns. Alku-Kalevalaan (vuodelta 1833) ja Vanhaan Kalevalaan (vuodelta 1835). Samalla sitä voidaan myös pitää kääntäjän tapana huomauttaa siitä, että tässä ei nyt mennä "normaalialia" neljän trokeen kalevalanmittaa, vaan yritetään toteuttaa ruotsinkielisen alkurunon nousevia jambijalkoja, mikä suomessa ei olekaan aivan helppoa. Säkeet 4–6 (*Ja Suomess' aina lauletaan*, *Ett oma maa on mansikka*, *Mut muu on mustikka*) taas ilmaisevat sananlaskun muodossa Runebergin runon monessa paikassa ilmaisemaa isänmaanrakkautta (vrt. esim. *En främling far oss stolt förbi*, *men detta landet älska vi*, säkeistö 2, sekä kokonaiset säkeistöt 3, 7, 8 ja 9). Runebergin runon toinen tärkeä teema, sodan kauhut ja kansan kärsimykset, sen sitkeys, rohkeus ja valmius puolustaa isänmmaataan (ks. säkeistöt 4, 5, 6) jää tässä yhden säkeistön suomennoksessa tuomatta esiin, samoin maamme luonnon kauneus. Voisi sanoa, että tiivistelmään mahtuu hyvin mukaan isänmaanrakkaus mutta eivät sen varsinaiset syyt.

3 Kaarle Martti Kiljander (?): "Maamme" (1849)

Jo seuraavan vuoden *Suomettaresta* n:o 35 (31. elokuuta) löytyy "Vårt land" -runon "Maamme"-niminen täyspitkä 11 säkeistön käännös. Suomentajan alkukirjaimet K. K. viitannevat Kaarle Martti Kiljander -nimiseen Lapinlahdella ja Nilsiässä pappina toimineeseen runoilija-kääntäjään, joka näihin aikoihin käänsi ruotsinkielistä kaunokirjallisuutta (mm. Stagneliuksen "Martyrat" v. 1848) ja myöhemmin suomensi myös Runebergin tekstejä (esim. "Nadeschda" 1860, "Fjalar kuningas" 1876 ja "Salaminin kuninkaat" 1880).

Maamme (Runebergin mukaan)	tavut	riimikaava	sointu	skanderaus
Oi Suomen maa, i siimme maa,	8	a a	v:	2 sk
Soi kultanen sana!	6	b b	v	2 sk
Ei kumpua, ei kukkulaa,	8	a a	v:	2 sk
Ei lampia, ei laksoa	8	b (a)	v	2 sk
Oo niin rakasta, niin somaa	8	a (b)	v:	2 sk
Kuni isiimme maa. (1)	6	a (b)	v:	2 sk
				(12)
On maamme köyhä, jääpi niin	8	a	v:k	
Jos pyydät kultoa,	6	b	v	sk
Ja wieras meitä kiertääkin,	8	a	vk	sk
Waan meille on tä rakkahin,	8	a	vk	sk
Tä wuorinen, wesinen maa	8	b	v:	2 sk
On meille kultala. (2)	6	b	v	sk
				(6)
On meille koskein kuohumus	8	a	vk	sk
wakaista ainiaan,	6	b	v:k	2 sk
<i>Ikuisten</i> honkain huoka'us,	8	a	vvk	2 sk
Kesäisten öiden kirkkaus,	8	a	vvk	2 sk
Ja kaikki, kuin on saanut waan	8	b	v:k	
Sydäntä liikkumaan. (3)	6	b	v:k	2 sk
				(9)
Sukumme tässä kyntäen,	8	a	vk	2 sk
Sotien raateli,	6	b	vkv	2 sk
Ja tässä onni oiwanen	8	a	vk	sk
Ja onni wiekas, wilppinen	8	a	vk	sk
Iloja sille anteli	8	b	vkv	2 sk
Sekä kuritteli. (4)	6	b	vkv	3 sk
				(11)
Kuka sen kansan kaikkia	8	a	v	2 sk
Kipuja kertaisi,	6	b	dkv	2 sk
Sota kuin riehui raiwossa	8	a	v	2 sk
Ja halla poltti peltoja,	8	a	v	sk

Ku wertoansa mitta <i>isi</i> ,	8	b	dkv	sk
Sen kärsimystä <i>ki</i> ? (5)	6	b	v	sk (9)
Ja aiwan tässä wuoteli	8	a	v	sk
Werensä eestäm <i>me</i> ,	6	b	vk:v	2 sk
Ja juuri tässä riemuit <i>si</i>	8	a	v	sk
Ja tässä huolten huokaili	8	a	v	sk
Se kansa, joka eelläm <i>me</i>	8	b	vk:v	sk
Jo kantoi kuormam <i>me</i> . (6)	6	b	k:v	sk (7)
Sulo inen meille tässä on!	8	a	vk	sk
On suotu kaikkia.	6	b	v	sk
Nyt onnen arpa liikkukoo <i>n</i> ,	8	a	v:k	sk
Waan maa omain <i>en</i> meillä on,	8	a	vk	sk
Mi maailmass on ansawa (?)	8	b	v	2 sk
Rakkautta runsaampaa? (7)	6	b	v:	2 sk (8)
Ja tässä, tässä on se maa,	8	a	v:	
On eessä silmäm <i>me</i> .	6	b	k:v	sk
Kät emme voimme suorittaa	8	a	v:	2 sk
ja näyttäin järwein rantoja	8	a	v	sk
Sanoa : tuossa tuo, kas se	8	b	v	sk
On maa isiem <i>me</i> . (8)	6	b	k:v	2 sk (7)
Ja meitä kultapilvi <i>hin</i>	8	a	vkvk	sk
Jos vielä wietäisi <i>in</i> ,	6	b	v:k	sk
Jos tähti-tarhain tanssi <i>hin</i>	8	a	vkvk	sk
Iloihin loppumattomi <i>in</i> ;	8	b (a)	v:k	2 sk
Me pyrkisimme kuitenkin	8	a (b)	vk	sk
Tähän kowaan koti in. (9)	6	b	v:k	3 sk (9)
Oi maa, tuhat -wesinen maa,	8	a	v:	2 sk
Runoin , totuuden maa,	6	a (b)	v:	2 sk
Elomme wirran walkama,	8	b (a)	v	2 sk
Sä muistola, Sä toiwola,	8	b (a)	v	2 sk
Elä u jostu, raukkala,	8	b	v	3 sk
Ole wapa , waka! [sic!] (10)	6	b	v	3 sk (14)
Sun heilimasi heittäwä	8	a	v	2 sk
On kerran kuorensa,	6	b	v	sk
On syömissämme syntywä	8	a	vkv	sk
Walosi , riemus <i>i</i> hywä,	8	a	vkv	3 sk
Ja laulu kerran kaikuwa	8	b	v	sk
Somem min Suomessa. (11)	6	b	v	2 sk
(Suometar 1849, 31/8, s. 1)				(10)
(K. K.)				

Tavujen lukumäärä on tässäkin käännöksessä Runebergin mallin mukainen 8, 6, 8, 8, 8, 6. Mielenkiintoinen yksityiskohta on *isimme*-muodon käyttö (säkeistö 1) ylimääräisen tavun poistamiseksi (vrt. *isemme*, säkeistö 8). Riimikaava ei sen sijaan ole yhtä johdonmukainen kuin alkutekstin, vaan säkeistöjä on tässä käännöksessä kolmenlaisia:

1. a- ja b-riimit erottuvat selvästi toisistaan säkeistöissä: 3 (-us ja -aan-lopun), 4 (-en ja naiselliset -eli-lopun), 5 (a- ja i-lopun), 6 (i- ja e-lopun) ja 11 (ä- ja a-lopun).
2. a- ja b-riimit erottuvat toisistaan, mutta sarjojen toteutuksessa on sisäisiä hankaluuksia säkeistöissä: 2 (a-sarjassa lyhyen ja pitkän i:n, b-sarjassa lyhyen ja pitkän a:n vaihtelua), 7 (a-sarjassa lyhyen ja pitkän o:n, b-sarjassa lyhyen ja pitkän a:n vaihtelua) ja 8 (a-sarjassa pitkän ja lyhyen a:n vaihtelua).
3. a- ja b-riimit eivät erotu selvästi toisistaan säkeistöissä: 1 (pitkät ja lyhyet a:t sekaisin), 9 (lyhyet ja pitkät i:t sekaisin) ja 10 (lyhyet ja pitkät a:t sekaisin).

Runojalat (jambit) syntyvät tässä usein vasta skanderaamalla. Skanderaustapauksia kertyy yhteensä yli 100 (vrt. Runebergillä n. 10, Cajanderilla n. 70 ja Mannisella n. 50). Näistä "käänteisesti" painotettavia tavupareja (tyyppiä *isäni*), joissa sanan **pääpainollinen** ensitavu sijoittuu runojalan laskuun ja *painoton* toinen tavu nousuun, on todella paljon yli 30 kpl, ja niitä esiintyy myös säkeen ensijalkaa edempänä säkeessä, missä runomittallinen kuri yleensä on ankarampi kuin ensijalassa. Kovin väkinäisiltä tuntuvia jambisäkeitä ovat näin ollen esimerkiksi **Sekä kuritteli** (säkeistö 4), **Tähän kowaan kotiin** (säkeistö 9), **Ole wapa, waka!** [sic!] (säkeistö 10) ja **Walosi, riemusi hywä** (säkeistö 11).

Sisällöllisesti tärkeä lisäys Runebergiin verraten on Suomen nimen mainitseminen (säkeistö 1), mikä sinänsä on Snellmanin esittämien toivomusten mukaista. Lisäystä voi pitää rohkeana, sillä se antoi kieltämättä esimerkiksi sotaa käsittelevien säkeiden sisällölle melko lailla tarkemman merkityksen.

4 Taneli Europaeus: "Runo" (1853)

Runebergin "Vårt land" -runoon pohjautuvana voidaan pitää myös "Runo"-nimistä vapaata suomennosta, jonka tekijä Pirkko Alhoniemen (1969: 121) mukaan on muun muassa kansanrunojen kerääjänä tunnettu Taneli Europaeus. Europaeuksen runo (Suometar 28.1.1853, n:o 4) on käännöksenä mielenkiintoinen varsinkin sen takia, että se pääosiltaan noudattaa Kalevalan nelitrokeista ja riimitöntä runomittaa. Vain runon *kursivoidut* säkeet voitaisiin skanderaamalla saada jotenkuten hyväksyttäväksi jambisäkeiksi. Kalevalalle tyypillisinä piirteinä on lisäksi pantava merkille a) ylimääräisten tavujen hyväksyminen säkeen ensimmäisessä runojalassa (alla sanat **lihavoituina**), b) säännöllisten säkeistöjen puute, c) alkusoinnun erittäin runsas käyttö (alla alkujakson soinnut alleviivattuina) ja d) mieltyminen kerron käyttöön (*Jota lie lemmitty enemmin, / Ahkerammin armastettu; Laulat wirren laadullisen, / Wirren kaunihin kajatat, jne.*):

Runo

*Oi Suomi sulo kotimme,
Asuinmaamme armas Suomi!
Soi nimi sulosorea,
Kuulu kullan helkkäwäinen,
 Sit' ei kumpua kohonne,
 Sit' ei alhoa alenne,
Luotu ei lahtaisen syltä,
Säätty ei saaren kainaloo,
Jota lie lemmitetty enemmin,
Ahkerammin armastettu.*

*On kullan kumartajia,
Hopealle huojujia,
 Jotka maataamme sanowat,
Kotiamme kelleäwät
Kullan köyhäksi peräksi,
 Hopean warattomaksi;
 Ei se mieltämme menetä,
Lempeämme laimennuta,
Kodistamme kultaisesta,
 Maastamme hopeaisesta.*

*Ei oo kaukana kotimme,
Maamme matkojen takana,
Sen me istumme sylissä,
 Sen me käymme kainalossa;
 Tuoll' owat omat kylämme,
Saaret, salmet ja salomme,
 Joissa soipi Suomenkieli,
 Laulu kaunoinen kajaapi,
 Surut kultihin kuwaten,
Huolet werho'on hopea,
Toiwot tuottaen ihanat,
Halut mielen hartahimmat.*

Waikka meitä wietäsihin [sic!]
Koin ruskon kotimajoihin,
 Waikka meitä wietäsihin
 Tähtien ilotaloihin,
 (1) Mieli sieltäkin tekisi, (9)
 Halu sieltäkin palaisi
 Alas maahan armahasen,
 Kohti lempemme kotia.

Oi armas asuntomaamme,
 Ihana ikikotimme!
 Laulujen iki-asunto,
 Iki-maa rehellisyyden! (10)
 Ei oo syytä surraksesi,
 Aihetta aletaksesi
 (2) Köyhyyttäsi, kurjuuttasi,
 Aiwan alhaista tilaasi.

Kuin tulee tulewa aika,
 Aika toinen armahampi,
 Wielä kukkana kukoistat,
 Heinän wartena heloitat,
 Oman lemmen lämpimessä (11)
 Oman suosion sulossa;
 (8) Sitte laulat laadummasti,
 Kaunihimmasti kajatat,
 Laulat wirren laadullisen,
 Wirren kaunihin kajatat,
 Kodin kullan kunniaksi,
 Iki-Suomemme iloksi.

Runebergin runo on Europaeuksen esittämässä asussa vahvasti muokattu Suomessa silloin vallinneiden tilanetekijöiden pohjalta, sekä muodon että sisällön osalta. Ensiksi perusmuodoksi on luonnollista kyllä valittu tuttu ikioma kalevalamitta – elettiinhan tuolloin ns. uuden Kalevalan julkaisemisen (v. 1849) jälkeistä kulta-aikaa. Sisällön osalta kysymyksessä on varsin vapaa "Vårt land" -runon tulkinta, jonka jakso (1) melko hyvin vastaa Runebergin runon 1. säkeistöä. Jakso 2 on toisaalta suhteellisen vapaa vastine alkurunon säkeistölle 2, toisaalta se kuvaa myös säkeistöjen 3 ja 7 ilmaisemaa isänmaanrakkautta. Autonomian aikana varmaan poliittisesti arat Venäjää vastaan käytyjä sotia

koskevat alkurunon säkeistöt 4–6 on tässä jätetty kääntämättä. Jaksot 8–11 ovat taas alkurunon vastaavien säkeistöjen vapaita vastineita.

Europaeuksen "Runo" on siis paitsi suomennettu myös suomalaistettu ilmestymisen aikoihin Suomessa vallinneiden tilannetekijöiden ja kääntäjänsä vapaasti valitsemilla ehdoilla. Nämä ehdot perustuvat toisaalta – muodon osalta – suomen kielen äännerakenteeseen ja Kalevalan edustamaan runoperinteeseen, toisaalta – sisällön osalta – silloisten poliittisten olojen ja suomalaisten heräävän itsenäistymisajatuksen väliseen ristiriitaan. Käännöshistoriallisesti se kertoo, että aikaisessa vaiheessa oli Runebergin runolle tarjolla myös tällainen kansallinen, kalevalainen käännösvaihtoehto.

5 Lopuksi

Tuntemattoman kääntäjän, Kaarle Kiljanderin ja Taneli Europaeuksen tekemät kolme "Vårt land" -runon suomennosta ovat viitoittaneet tietä – itse asiassa kahta kovin erilaista tietä – runon tulevalle käännöstyölle. Kiljander kävi, kuten tuntematon lyhyen tiivistelmäkäännöksen tekijäkin, rohkeasti käsiksi ruotsin ja vieraiden kielten ehdoilla kirjoitetun jambisen runon suomentamiseen näiden kielten ehdoilla. Europaeus osoitti puolestaan samanlaista rohkeutta yrittäessään "kotiuttaa" runon suomeen tämän kielen ja runoperinteen pohjalta. Tiedämme nyt, miten tässä tapauksessa kävi: "tuntemattoman" ja Kiljanderin edustaman linjan toisessa päässä ovat meille tutut Cajanderin ja Mannisen käännökset. Uranuurijat osoittivat, että tulevan kansallislaulun suomentaminen kurinalaiseksi jambiseksi runoksi, oli täysin mahdollista. Yllä esiin tulleet lähinnä muotoon liittyvät vaikeudet puolestaan osoittavat, että jambien pienoista hiontaa on vielä tarpeen. Samoin pyrkimykset kohti säkeiden ja säkeistöjen käännösvastineiden yhä suurempaa tarkkuutta selittävät sen, että tästä eteenpäin tarvitaan vielä monen kääntäjän vaivanäköä, jotta "kerran laulus, synnyinmaa, korkeemman kaiun saa".

Lähteet

- Alhoniemi P (1968) 'Vårt land' ja virikkeet. Suomen Kielen Seuran vuosikirja, Sananjalka 10: 156–162.
- Alhoniemi P (1969) Isänmaan korkeat veisut. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Ingo R (2003) *Vårt land och Maamme laulu* – Nationalsång i översättning. Teoksessa: Pörn M & Åstrand A (toim.) *Kieli tienhaarassa*. Juhlakirja Maija Grönholmin 60-vuotispäivän kunniaksi 23.9.2003. Åbo Akademis förlag, Åbo, 58–73.
- Nousiainen O (1961) *Vänrikki Stoolin maailma*. Runojen elämää ja taustaa. Otava, Helsinki.
- Runeberg JL (1918) *Fänrik Ståls sägner, förra samlingen*. Albert Bonniers förlag, Stockholm.
- Runeberg JL (1959) *Vänrikki Stoolin tarinat*. Manninen O (suom.). Selityksillä varustettu koulupainos. Viides, muuttamaton painos. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo/Helsinki.

- Runeberg JL (1986) Vänrikki Stoolin tarinat. Cajander P (suom.). Kuvittanut Albert Edelfelt. 3. painos. Arvi A. Karisto, Hämeenlinna.
- Suometar (1848) N:o 21. Öhmanin kirjapaino, Helsinki.
- Suometar (1849) N:o 35. Öhmanin kirjapaino, Helsinki.
- Suometar (1853) N:o 4. Öhmanin kirjapaino, Helsinki.

Några stilistiska synpunkter på C.G.E. Mannerheims resedagbok *Resa genom Asien*

Ulla Kampman

1 Syfte och material

Syftet med föreliggande uppsats är att ta upp några drag som är stilistiskt typiska för Mannerheims resedagbok *Resa genom Asien*. Som primärkälla har jag använt C.G. Mannerheims *Resa genom Asien I* och *II* (1940). Sidorna efter valda dagboksanteckningar, som representerar olika ämnesområden, hänvisar till detta verk. Jag har inte kunnat undvika subjektiva lösningar. Mannerheims beskrivningar är oftast mycket långa och därför har jag varit tvungen att förkorta dem.

Mannerheim inledde sin resa den 6 juli år 1906 från Petersburg och avslutade den i Peking under sensommaren 1908. Han hade då rest 14 000 km på den uthålliga och orädda hästen Filips rygg (jfr Mannerheim 1950: 48, 124; Lappalainen 1989: 229).

2 Vad är syftet med Mannerheims resa?

Min vistelse i Helsingfors blev snart avbruten av en uppmaning att infinna sig på generalstaben i Petersburg, där generalstabschefen, general Palitsyn, förelade mig en överraskande uppgift konstaterar Mannerheim (1950: 45) i sina *Minnen*.

Den ryska generalstaben, som intog en självständig ställning direkt under kejsaren, ”sökte en lämplig officer för att rekognoscera förhållandena i Centralasien, särskilt i kinesiska Turkestan, alldeles speciellt i norra Sin-kiang samt att utforska de geografiska förhållandena där – vägarna framför allt – med tanke på eventuella militära operationer i framtiden” (Jägerskiöld 1965: 13 f.).

Uppgiften var militär-politisk och krävande. Detta rekognosceringsuppdrag ville generalstabschefen Palitzyn anförtro Mannerheim. Därför kallades Mannerheim till generalstaben i Petersburg i början av mars år 1906 (jfr Jägerskiöld 1965: 14).

Kinas politiska betydelse och också militära styrka hade vuxit och därför hade Rysslands intresse för det inre Asien ökats ”efter förlusten av stödjepunkterna vid havet” (Jägerskiöld 1965: 14). *Det gällde att rida genom hela Centralasien från ryska Turkestan till Kinas huvudstad, en expedition som beräknades kunna taga ända upp till två år i anspråk*, fortsätter Mannerheim (1950: 45) sitt konstaterande i *Minnen*. Det var inte en kommendering utan ett erbjudande som Mannerheim mottog av generalstabschefen Palitzyn (jfr Jägerskiöld 1965: 15).

3 Varför emottog Mannerheim rekognosceringsuppdraget?

Vilka var Mannerheims motiv att emotta den svåra och krävande uppgiften? *Uppgiften tycktes onekligen intressant, och den omständigheten att färden skulle göras till häst avskräckte mig icke.*, skriver Mannerheim (1950: 47) i sina *Minnen*. En orsak var ”lusten att utforska nya områden av det hemlighetsfulla Asien” (Jägerskiöld 1965: 15). Men var detta det viktigaste motivet? Jägerskiöld anser att Mannerheim ville utträtta något stort och ovanligt och att Mannerheims beslut ”kan sättas i samband med tidiga starka intryck”, t.ex. med bilden av den berömde polarforskaren A.E. Nordenskiöld, som var släkt med Mannerheim (Jägerskiöld 1965: 15). Mannerheims far, Carl Robert, hade tre systrar Sofia, Vilhelmiina och Anna, som var gift med Vegaexpeditionens ledare, den ryktbare geografen A.E. Nordenskiöld, som redan under Mannerheims pojkkår blev en imponerande gestalt (jfr Jägerskiöld 1964: 11, 25).

Mannerheim var ca 40 år gammal och han hade redan avancerat långt på den militära banan, ”han hade ett gott namn som officer och han hade utmärkt sig i kriget” (Jägerskiöld 1965: 15). Han var överste och hade deltagit i det rysk-japanska kriget 1904–1905 (jfr Jägerskiöld 1964: 265, 310, 1965: 15). Mannerheim skriver i sina *Minnen*, att han ”under sin färd kanske skulle bli i tillfälle att samla geografiskt, etnografiskt och arkeologiskt material av vetenskapligt värde”, konstaterar Jägerskiöld (1965: 16). Det var dessa perspektiv som troligen lockade honom mest, konstaterar Jägerskiöld (1965: 16).

Mannerheim lägger upp ett vetenskapligt program. Han blir bl.a. medlem av Finsk-ugriska sällskapet i Helsingfors. ”Han åtar sig uppdrag för Finlands Nationalmuseum” (Jägerskiöld 1965: 16). Mannerheim måste maskera sin identitet, därför att uppdragets natur krävde att det hölls hemligt (jfr Jägerskiöld 1965: 20 f.). Han färdades med ett pass, som var utskrivet på *Ma-Ta-Khan*, som betyder *Hästen som spränger genom moln* (Lappalainen 1989: 232). Programmet var mera omfattande än hos vanliga upptäcktsresande, det var bl.a. militärt, administrativt, geografiskt, arkeologiskt, naturvetenskapligt och topografiskt (Mannerheim I 1940: VII).

4 Hur definierar man begreppen *dagbok* och *dagboksskrivande*?

Begreppet *dagbok* är inte alls entydigt och dagbokstexter kan variera i många hänseenden. Dagböckerna kan indelas i olika kategorier, t.ex. i bondedagbok, borgerlig dagbok, kvinnodagbok, litterär dagbok och resedagbok (Svenske 1993: 18). Mannerheims dagbok hör till kategorin *resedagbok*.

Svenske definierar begreppen *dagbok* och *dagboksskrivande* på följande sätt:

En dagbok är ett dokument, tillkommet genom ett regelbundet, privat skrivande av en enda författare under viss tidsperiod och textindelad i markerat omfångsbegränsade, dagsdaterade notiser med i huvudsak tidpunktsanknutet innehåll. I dagboksnotisen redovisar, kommenterar och/eller kompletterar författaren, i regel i jagform, med begränsad tid för planering och genomförande samt under intryck av sina upplevelser i skrivögonblicket, företrädesvis ett urval av egna yttre aktiviteter, mottagna informationer inklusive synförmimmelser och/eller egna känslor och tankar sedan ett dygn tillbaka. (Svenske 1993: 20)

Mannerheim var i sitt dagboksskrivande bunden vid sin rekognosceringsuppgift. Han måste ta hänsyn till vissa saker, han måste anteckna t.ex. vägar och terräng i sin dagbok. Han kunde inte skriva så fritt som en dagboksskrivare i allmänhet. I det följande tar jag upp olika ämnesområden som Mannerheim beskriver i sin dagbok. Jag försöker besvara två frågor: Vad beskriver Mannerheim och på vilket sätt?

5 Var skrev Mannerheim sina dagboksanteckningar?

Resa genom Asien består av Mannerheims dagboksanteckningar, som han flitigt skrev under hela resan. Han beskriver sitt dagboksskrivande på följande sätt:

Dagboken hade för det mesta skrivits i mörka kirgisjurter, i sarters lerkojor och på ofta ännu mindre komfortabla ställen, mången gång efter tio till tolv timmars ritt på besvärliga bergsstigar och ökenvägar. Den var därför språkligt och stilistiskt sätt allt annat än fulländad och hade varit i behov av revidering. Därav blev dock intet. Ordförandeskapet i försvarsrådet i en kritisk tid samt det krig, som bröt ut hösten 1939, hindrade mig från att anslå tid till detta arbete. Anteckningarna, försedda med ett urval av mina fotografier, kommo sålunda år 1940 att utges i oförändrad form på Finsk-ugriska sällskapets försorg. Mitt företal är undertecknat i februari samma år i finska arméns högkvarter. (Mannerheim 1950: 126 f.)

Avresa från Petersburg söderut

Efter att ha lagt sista handen vid min utrustning och förkovrat mig i fotografering och i användningen av alla de instrument jag skulle behöva i mitt topografiska arbete, avreste jag den 6 juli 1906 från Petersburg. Färden gick med tåg över Moskva till Nizjnij Novgorod, vidare med flodbåt längs Volga till Astrachan och därifrån över Kaspiska havet via oljestaden Baku till Krasnovodsk. Efter sju

månaders vistelse i Europa beträdde jag åter Asiens jord. Framför mig låg en okänd och lockande värld.

På detta sätt beskriver Mannerheim (1950: 48) sin avresa i sina memoarer. Avresan började den 6 juli år 1906. Beskrivningen är detaljerad, särskilt resrutten skildras noggrant.

Den 8 juli 1906 skriver Mannerheim i sin dagbok på följande sätt:

Nizjnij Novgorod

Resan helt angenäm. Upphållen korta. Det går med fart. Den ena vackra tavlan avlöser den andra, och landskapet erbjuder under sin långsamma övergång från en kuperad skogstrakt till en flack gul sandstepp en serie typiska och vackra bilder. En i förhållande till folkmängden för stor areal, bebyggd med små, illa underhållna, av dåligt skötta trädgårdar omgivna hus, förenade genom dammiga, illa eller icke alls stenlagda gator, längs vilka löpa gungande trottoarer av tvenne på kubbar lagda parallella bräder. Läggas härtill i de större samhällena en snuskig hästspåravn, vars stackars dragare ingiva ömkan, så är bilden komplett.

Efter 5 dagars resa kommer man till Astrahan, belägen vid en arm av Volga-deltat, så bred att man kunde taga den för en havsvik. En oändlig mängd båtar, fartyg, pråmar, flytande kontor, stockflottor, beljanor, naftakaravaner etc. bidraga att mer än vanligt liva floden. Ankomst till redden först mot kvällen och avgång omedelbart. Redden långt ute i Kaspiska havet – himmel och oöverskådligt vatten. Inemot 100 fartyg och flytande kontor förankrade. I kvällens mörker taga sig deras mångfaldiga eldar med sina reflexer i vattenytan bra ut. (del I: 1 f.)

I början av texten är satserna mycket korta liksom i ett telegram. Nominalsatserna ger fart åt berättelsen, t.ex. *Upphållen korta* (jfr Cassirer 1979: 77). I början av texten ger Mannerheim en allmän översikt över terräng och städer, men så småningom blir satserna längre och iakttagelserna noggrannare. Han använder också asyndes för att räkna upp saker och ting och för att ge fart åt texten (jfr *En oändlig mängd båtar, fartyg, pråmar ...*). Bilden påminner om August Strindbergs Stockholmskildring i *Röda rummet*, där han ger en livlig bild av den nyvaknade staden (jfr Strindberg 1912: 5). Bilderna är lika åskådliga och levande i båda fallen. En detaljerad bild gör texten åskådlig. Det visuella intrycket är dominerande både hos Strindberg och Mannerheim.

Historiska minnesverk

d.26 juli 1906 Samarkand

Onsdagen den 26 juli om kvällen anträdde resan till Tsjernjajevo, den sista tullstationen i och för vissa formaliteter, därifrån jag viker av till Samarkand för att där övertaga de två uraliska kosacker, vilka i enlighet med en kejsrerlig order komma att ställas till mitt förfogande. Staden Samarkand ligger ett par verst från stationen med samma namn.

På aftonen besökte jag sarternas stad, som är enastående vad storartade historiska minnesverk beträffar. Staden, som daterar sig från urminnes tid – redan Alexander den store hade valt den till residens i Centralasien – blev jämnad med marken av Djingis Chan, men uppbyggd med ny prakt 150 år senare (1370) av

Tamerlan, som jämte närmaste efterkommande här höll sitt lysande hov. De vackraste och mest storartade moskéruinerna datera sig från slutet av 1300- och början av 1400-talet.

Rigistan-torget, från tre sidor omslutet av granna gamla moskéer, gör ett storartat intryck, i synnerhet en fredag kl.12, då tusende muhammedaner komma för att göra sina böner. Från alla håll skynda de till moskén – några stannande under vägen för att skölja sina fötter i aryken¹ – breda ut sina dukar och mattor i långa rader på stenläggningen utanför den redan fyllda moskén och övergå till sina knäfall och böner. Mollans (prästens) entoniga röst gör då och då ett avbrott i tystnaden och man ser ett hav av vita turbaner i en underbar enstämmighet resa sig eller ånyo sjunka till jorden. Högre uppsatta muhammedaner komma till moskén ridande vackra rikt utrustade boharska hästar.

Utom staden finnes en med tillbyggnader från en något senare epok försedd, ovanligt vacker moské byggd av Tamerlan eller – såsom sarterna vördnadsfullt uttala hans namn – Tymurlung. I en klyfta visas lejongropan, i vilken Daniel kastades, och på dess rand finnes hans grav. (del I: 7 ff.)

Mannerheim beskriver historiska minnesverk på ett noggrant sätt. Han nämner namnen på historiska personer och platser och berättar om historiska händelser.

På ett åskådligt sätt berättar han också om muhammedaner, som gör sina böner. Man får veta detaljer (*för att skölja sina fötter, breda ut sina dukar och mattor*), men man får också en helhetsbild av hela händelsen, som kommer fram t.ex. i följande bild: ... *man ser ett hav av vita turbaner i en underbar enstämmighet resa sig eller ånyo sjunka till jorden, särskilt i bilden ett hav av, och i skildringen av rörelse. I kontrastbilden tillägger Mannerheim också ett hörselintryck Mollans (prästens) entoniga röst gör då och då ett avbrott i tystnaden* och bilden fortsätter med det visuella intrycket. Han använder också några adjektiv, som gör bilden åskådligare (*entonig, vit, underbar*).

Kameler, hästar, åsnor och karavaner

d.14 augusti 1906 Gultsja

Kl.7 börjades lastandet och sadlandet, men vi kommo ej i väg förrän kl.8,45 f.m. Nästa läger skulle slås upp 24 verst längre söderut. Dessa sena uppbrott äro så tillvida olämpliga, att man sitter i sadeln de hetaste timmarna av dygnet och har svårt att hinna med några exkursioner, innan mörkret bryter in.

Vägen följer troget den rätt strida Gultsjafloren i dess otaliga svängningar utför en dalgång av sällsynt naturskönhet. De omgivande branta bergsslutningarna skifta i de vackraste färgtoner och erbjuda de mest omväxlande konturer. Vägen är farbar med hjulåkdon men går hela tiden upp och ned längs bergsslutningarna – broarna i gott skick.

Trafiken betydligt större än hittills – betydande karavaner från Kasjgar och Chotan, lastade med ull eller läder. Kamelen ses allt oftare. Vi mötte flera ett hundratal kameler starka karavaner. Man ser dem på avstånd med deras kadencerande rörelser, hemlighetsfulla och värdiga. Särskilt dekorativa äro större nomadfamiljer på resa med ett tiotal kameler. Deras i vackra färger hållna kostymer

¹ aryk (turk.) 'bevattningskanal'

och på kamelens ryggar utbredda mörkröda mattor göra sig väl. Än är det en hästkaravan med sina kupformiga packsadlar, än några tital små åsnor strävande på spänstiga små ben upp för en brant backe med packningar lika enorma som hästarnas.

Folket, som sysslar med transport av varor på hästryggen, sadlar aldrig av sina lastdjur, emedan man med svårighet ånyo skulle kunna sadla dem, vilka brutits av sadeln. De anspråkslösa djuren nöja sig med ett oftast underhaltigt bete, och överallt ser man sadlade djur gå och söka sin föda. I betraktande av den svåra terrängen måste man erkänna, att denna tidsödande transport göres oerhört billigt. (del I: 23 f.)

Först ger Mannerheim en översikt över det natursköna landskapet. Det visuella intrycket (floden, bergssluttningarna) fullbordas med färgförmimmelser. På ett skickligt sätt ger han först en helhetsbild av karavaner och nomadfamiljer. Man ser dem först liksom på avstånd och sedan närmar de sig så småningom och man får se detaljerade närbilder av nomadfamiljernas kostymer och mörkröda mattor. En rörelse skildras noggrant, t.ex. *några tital små åsnor strävande på spänstiga små ben upp för en brant backe*. Beskrivningen blir noggrannare också genom olika adjektiv (t.ex. *små, spänstiga, brant, enorma*). Utan att glömma sin rekognosceringsuppgift nämner Mannerheim också i detta fall att *vägen är farbar ..., broarna i gott skick och att trafiken betydligt större än hittills*.

Den svenska missionären Gustaf Raquette

d.15 oktober 1906 Jarkand

I Jarkand träffar Mannerheim den svenska missionären Raquette och hans hustru. Raquette är också läkare och forskare. Mannerheim berättar om honom och om hans verksamhet på följande sätt:

I Jarkand besökte jag den där stationerade svenska missionären Gustaf Raquette. Utom sin missionärsverksamhet är han mycket upptagen av sin läkarepraktik och turkiska språkstudier och forskning. Under loppet av denna vinter torde han få färdig en turkisk grammatik på engelska och därefter kunna ägna mera tid åt utarbetandet av en vidlyftig ordbok.

På missionen finnes ett rikt försett apotek, där befolkningen för en minimal avgift kan förse sig med läkemedel, en vacker samling glänsande instrument och en gratissäng för behandling av obemedlade patienter. Som bäst inredes en skola för ett 40-tal elever, som där utom allmän undervisning i läsning, skrivning, aritmetik, geografi och något naturvetenskaper, komma att under ledning av en muhammedansk molla² få lära sina muhammedanska böner – ett vackert bevis på den fördragsamhet, som lägges i dagen av den svenska missionen. (del I: 65)

Mannerheim redogör i detalj för olika fakta och riktar uppmärksamheten på själva saken. Raquette är en mångsidig man. Man får också en positiv bild av den svenska missionens verksamhet i Jarkand.

² molla, mulla (arab.) 'lärdd man, lärare'

En sartisk stad

d.18 oktober 1906 Jarkand

Ett besök, som jag i sällskap med herr Raquette i dag gjorde på basaren satte mig i tillfälle att se något av staden Den som beskrivit en sartisk stad har beskrivit dem alla. Livet och rörelsen koncentrerar sig kring städernas täckta basargator, på vardera sidorna, om vilka köpmännen sitta på en gemensam längs gatan löpande lerterrass framför var sin butik eller snarare var sitt lagerupplag, till dimensioner och anordning påminnande om våra marknadsstånd. De inrymmas alla i långa, längs gatorna löpande, låga lerbyggnader. Då de äro stängda, slutas de framtill med några vertikalt bredvid varandra fogade bräder.

Basaren i Jarkand föreföll mig ojämförligt mera animerad än i Kasjgar. Det formligen kokade av folk och hade ej en uniformerad sart av distriktschefens polisstyrka beredvilligt börjat med skrik och knuffar bana oss väg, så hade vi haft bra svårt att röra oss. Till vår uniformerade beskyddare fogade sig snart en annan amatör och slutligen växte styrkan till 3 man stark. Hojtandet och utdelandet av knuffar beredde dem tydlig en stor glädje, och ingen syntes missnöjd eller ens förvånad däröver.

Vi gjorde en tur längs basargatan, som från den sartiska staden förde oss in i det kinesiska Jarkand eller Jartsjang, som kineserna benämna staden. Där besöktes ett par kinesiska tempel. (del I: 66 f.)

Mannerheim ger också i detta fall en mycket detaljerad beskrivning av basargatan med butiker, köpmän och lerbyggnader. Gatan vimlar av folk, vilket ger en livlig bild av omgivningen. Mannerheim ger en humoristisk bild av deras uniformerade beskyddare. Bilden innebär också akustiska intryck (*skrik, hojtandet*). Participiformerna är typiska för denna skildring.

En angenäm julkväll

d.24 december 1906 Jarkand

I dag tillbragte jag en angenäm julkväll i dr Raquettes gästfria hus. Gröten, jultårtan, det hembryggda ölet, ja t.o.m. en imitation av lutfisk bidrogo att giva oss illusionen av en julafton i nordens. Det var för mig roligt att se den hyllning i form av en mängd brickor, dignande under frukter och sötsaker, för vilken den sympatiska doktorn och hans älskvärda fru voro föremål. Jag blev t.o.m. utsatt för att få julklappar, ett av fru R. broderat etui för näsdukar och en förträfflig kranio-meter av herr R., ett verligt "kraftprov" att i Jarkand hava kunnat åstadkomma ett sådant instrument. (del I: 124)

Mannerheim berättar på ett positivt sätt om den angenäma julkvällen. Herr och fru Raquette har lyckats skapa en riktig julstämning med många julrätter och julklappar. Mannerheim tycks vara mycket nöjd med sin julkväll (jfr adj. *angenäm, rolig, förträfflig*).

En jämförelse mellan dolonerna och sarterna

d.8 februari 1907 Maral Basji

Jag gjorde i dag en tur i stadens omgivningar och mötte några doloner. De synas vara större till växten än sarterna, snyggare och bättre klädda. Denna senaste

omständighet är troligen att tillskriva bättre ekonomiska omständigheter. Kindknotorna väl markerade, men ansiktena långt från fula. Händer och fötter välformade, fingrarna långa och smala, den andra tån längre än stortån. Hullet gott och vittnar om tillräcklig föda. De förefalla skyggare än sarter, vilket ej är så underligt, om man betänker, att de för ej så länge sedan förde ett halvt nomadliv med ett slags riskojor i stället för hus. Det lär först vara exemplet av under senaste tider hitflyttade sarter, som lärt dem att bygga sig ordentliga hus. Numera är det endast herdarna som bebo "dsjulgan" (deras betesmarker) med dess hyddor. Boskapsmängden är rätt stor. Nästan var och en har ett 10-tal kor, men mångens hjordar räknar i hundratal hästar, kor och får, vilka året om beta ute i dsjulgan (del I: 143 f.)

En jämförelse mellan dolonerna och sarterna består framför allt av en detaljerad yttre skildring av båda folken, av deras boendeförhållanden och boskap. Om folkens inre egenskaper kan Mannerheim bara säga att doloner är skyggare än sarter och vad det beror på.

Byn Shatå och den storslagna naturen **d.4 april 1907**

Två dagars ritt förde oss till Shatå. Den 3:e om morgonen bröto vi upp från Chan Jailyk. Natten hade varit kall och i den tidiga morgontimmen frös man ordentligt, då det gällde att under vägen göra anteckningar. Så snart emellertid solen hunnit över bergen, blev vädret härligt, så varmt att jag knäppte av mig pälsen.

Att beskriva dessa vägar utan att tala om den storslagna natur, de löpa igenom, är omöjligt, men varje bild är blek och färglös vid sidan av de tavlor, som tjusa ögat. Vägen följer Tugr su's klyfta, numera kallad Shatå Musur su, mellan de två bergsmassiver, som sedan Muz davan omslutit den. Längs berget på vänster hand löper ett oavbrutet brett mörkgrönt band av högväxta granar; på det till höger däremot växande endast ställvis i skrevor, längs vilka de i långa smala tungor smyga sig högt upp på bergsslutningen.

Då och då korsar vägen en skogsdunge, som längs någon stenig backe från det ena berget söker sig över till det andra. Den gräsbevuxna dalen smalnar allt mer, och terrängen blir mer kuperad och stenig, där vägen löper, än längs det ena bergets ofta branta sluttning, än längs den strida lilla flodens bädd. (del I: 228)

I fråga om att konstnärligt återge den yttre världen så skiljer man mellan två huvutyper: en *saklig* och en *målerisk* inriktad typ (Abenius 1931: 65). Den sakliga typen riktar uppmärksamheten på själva saken, t.ex. "Detta är ett träd", men målarstypen "framställer det hela som tavla" och fäster uppmärksamheten vid effekten och attributen. Målarstypen använder ofta t.ex. adjektivattribut i sina beskrivningar, t.ex. när det är fråga om former och färger (t.ex. "trädet's svarta grenverk, blå himmel"). (Abenius 1931: 65) Nils Svanberg använder termen *beskrivande* stil, som motsvarar målarstypen i Abenius undersökning (jfr Abenius 1931: 65; Svanberg 1929: 26). Enligt min mening hör Mannerheim till målarstypen. Han använder orden *tavla* och *bild* i sina beskrivningar (jfr ovan *varje bild är blek och färglös vid sidan av de tavlor, som tjusa ögat*). Han använder också adjektivattribut (jfr ovan *den tidiga morgontimmen, den storslagna natur, längs*

den strida lilla flodens bädd). Han beskriver också former, och färgadjektiven är vanliga (jfr ovan *ett oavbrutet brett mörkgrönt band av högväxta granar, längs det ena bergets ofta branta sluttning*). Det visuella intrycket är dominerande. Läsaren kan liksom "se" det hela som en tavla.

Mannerheims fotografier

d.10 maj 1907

Mina fotografier av klosterföreståndaren och de äldsta lamorna hade stor framgång. De gingo från hand till hand och framkallad mycken munterhet bland klostrets invånare, av vilka säkert 99 % aldrig sett en fotografi. Tack vare detta goda intryck lyckades jag få dem att gå in på att fotografera en pågående gudstjänst. De beskedliga lamorna avbröto den och stodo, medan jag räknade till 60, orörliga i full ornat under det pojkarne fingo order att endast låtsas traktera trummor och trumpeter av koppar med silverbeslag, av vilka de största äro 1½ famnar långa och ligga på en bänk som stöd. (del I: 268)

Mannerheims skildring av sin fotografering är humoristisk. De flesta har inte sett någon fotografi som är ett stort under för dem. Mannerheim fick sedan också fotografera deras gudstjänst.

Poststationen Pati Tsachar (Hsiao Ts'u)

d.21 juli 1907

Hettan i Toksun har varit mycket stark under senaste 2 dagar. Maximum-temperaturen steg i skuggan till +31,9 R. Vinden dagligen stark, men varm som den var bidrog den ej mycket att temperera hettan. Om natten sjönk temperaturen endast obetydligt; värmen försvårade betydligt sömnen.

Jag ställde upp min tält-säng mitt på den rymliga sarajgården³ för att om möjligt få litet luftdrag omkring mig. Hade man äntligen med svårighet lyckats somna in, väcktes man vanligen mycket snart. Än var det ett frenetiskt hundskall, än en hund, som kom och nosade en i ansiktet, än fick man yrvaken i hast rädsla sig och sin säng undan en arabkaravan, som med klockspel, klatschande, hojt och skrik kom inkörande. Då ett tiotal arbor⁴, var och en förspända med 4–5 hästar, ställts upp sida vid sida, låt vara mycket skickligt, upptaga de i en handvändning en stor gård. Genast därpå spännas hästarna ur redet och det första, de göra, är att energiskt rulla sig på marken rörande upp moln av damm.

Folket börjar söka sig rum eller inreda nattläger på gården, och det är ej litet buller ett 20-tal högljudda kineser därunder åstadkomma. Med ett ord, hur trött man än är, måste all tanke på sömn uppgivas.

Dagama tillbragte jag i en liten trädgård strax bakom sarajen, där jag etablerat mitt numera rätt beresta, men också mycket vingliga arbetsbord i skuggan av ett träd. För att skaffa mig någon svalka knackade Ismail hål i en lervägg, skrapade jordytan, och i ett nu hade jag en porlande aryk⁵ mellan bordsfötterna. Om någon

³ saraj, karavansaraj (pers.) 'härbärge för karavaner'

⁴ arba, araba (turk.) 'vagn, tvåhjuligt åkdon'

⁵ aryk (turk.) 'bevattningskanal'

timme kom värden förtvivlad inspringande. Sarajgården höll på att översvämmas. Vägghålet kittades igen med en lerklimp, jordytan jämnades, och det var slut med svalkan. (del I: 358 f.)

I detta fall återger Mannerheim flera olika sinnesintryck, inte bara visuella intryck, som oftast är dominerande i hans skildringar. På ett humoristiskt och livligt sätt berättar han om hettan och dess följder (känselintryck). På ett åskådligt sätt nämner han många sådana händelser som försvårar honom att somna in t.ex. *ett hundskall, en hund, en arbakaravan*. Här kommer fram andra sinnesintryck, t.ex. hörselintryck, som är ganska dominerande i denna episod (*ett 20-tal högljudda kineser, ett hundskall, klockspel, klatschande, hojt, skrik*). På poststationen händer mycket under en natt. Lika humoristisk är berättelsen om hur han försöker få lite svalka på dagen, men förgäves.

Språkfrågor

d.11 december 1907, Staden Tsinta

Namnet Tsinta: Namnet borde skrivas Tinta eller Kinta under förutsättning, att man giver konsonanten det mjuka ljud ett efter den följande i förläner den i kinesiska, ryska och ofta svenska. Något "s" hör man ej. Jag har emellertid skrivit namnet som på de ryska kartorna. På kvällen mottog jag besök av sonen till ortens mandarin. Han hade vistats i Tyskland och lärt sig något tyska, som han rådbåkade på ett hyggligt sätt. Då han ej fann ett uttryck, hade han ett lustigt sätt att stöda sitt pekfinger mot nästippen, som starkt tillplattades under det han skevade på densamma. Operationen hade en ofelbar verkan, visserligen ofta ej det rätta, men uttalade det med mycken precision om också med en på otroliga ansträngningar, ja verkliga lidanden tydande mimik.

Då jag i dag besökte mandarinens stack jag mig in hos den unge mannen. Hans lilla halvörka, kalla och fuktiga lerkula var full av böcker och kartor, många sådana, som man hos oss snarare skulle få se hos halv vuxna ynglingar eller större barn än hos en ung man på några och 20 år. (del II: 84 f.)

Mannerheim har också tänkt på språkfrågor, såsom t.ex. på namnet *Tsinta*. Med humorn beskriver han mandarinens son, som försöker hitta på det rätta tyska ordet.

På en kinesisk järnvägsstation

d.3 juni 1908, Staden Kai-fóng fu

Det var med en odelad känsla av välbehag jag den 30 maj satte mig i en bekväm järnvägsvagn, som på ett par timmar förde mig till provinsen Honans huvudstad, Kai-fóng fu. Banan är enspårig med den för kinesiska banor vanliga spårvidden 1,44 m. Växlar endast på stationerna.

Det går livligt till vid tågets ankomst till en kinesisk järnvägsstation. Knuffande varandra och högljutt skrikande trängas värdshusens representanter i en tät hop in på vagongernas dörrar och fönster. Genom att sticka in en liten vit flagga med värdshusets namn i svarta hieroglyfer och intensivt svänga den omkring en resandes huvud söker var och en att suggerera honom till att välja det värdshus, han representerar.

Utanför stationen stå massor av vagnar och rikshor, vars kör- och dragsvenner i sin tur råka i raseri och begynna ett vilt skrikande och fåktande, då man med sina saker närmar sig hopen.

En lång rad soldater i gevär med påskruvade bajonetter göra gevärsgrepp på kommando av en officer eller underofficer och inskränka sig till att imponera på publiken genom sitt mer eller mindre prydliga yttre, ty de förbliva fullkomligt passiva åskådare av den kamp, som med raseri utkämpas av världshusrepresentanter, bärare, resande och en mängd sysslolösa åskådare.

Bagaget är vidlyftigt och inpackningen ofta sådan, att de typiska ryska resandena med sina bolsterlika dynor, samovarer m.m. skulle förefalla helt ”businesslike” i bredd med kinesen. Här kommer en gumma ut ur en III klass vagn med en otalig mängd knyten och lådor av alla upptänkliga slag. Där stiger en mandarin högtidligt ur en I klass eller ledes hans hustru och döttrar målade i samma granna färger som kinesiska populära färgtryck fram till ur bagagevagnen utlyftade bärstolar. De följas av en otalig mängd tjänare och tjänarinnor bärande allt möjligt smått. (del II: 335 f.)

Mannerheims beskrivning är full av små detaljer. Det är också fart i skildringen. Det händer mycket på en gång på stationen. Mannerheim riktar uppmärksamhet på några passagerare genom att använda orden *här* och *där*, beskrivningen är som en tavla, t.ex. *Här kommer en gumma, Där stiger en mandarin.*

6 Slutord

Man kan konstatera att Mannerheims dagbok är en ytterst noggrann beskrivning av hans resa genom Asien. Resan gick till stor del genom sådana trakter, där ingen vetenskapsman hade rört sig före honom (Lappalainen 1989: 229). Asiens karta hade många ”vita fläckar”, ”som han tog som utmaningar” (Lappalainen 1989: 229). Men det var det erbjudna rekognosceringsuppdraget som utgjorde den främsta avsikten med hans resa (Lappalainen 1989: 229). Under svåra förhållanden genomförde Mannerheim sitt uppdrag. Han träffade intressanta personer under sin färd, t.ex. Dalai Lama (jfr Lappalainen 1989: 232). Han ritade vägkartor över 3 000 km, han tog 1 500 fotografier, gjorde arkeologiska utgrävningar, fann värdefulla manuskript, handlingar och böcker. Han företog också filologiska undersökningar och antropologiska mätningar. Och dessutom förde han hela tiden en mycket noggrann och levande dagbok. Han fick redogöra för sin resa inför kejsar Nikolaj II. Mannerheim publicerade de vetenskapliga resultaten av sin färd längs Sidenvägen åren 1911 och 1940. (Jfr Lappalainen 1989: 232 f.)

Mannerheims dagbok är intressant och stilistiskt givande. Stilen är beskrivande, som betyder att Mannerheim använder adjektivattribut, han beskriver former, och färgadjektiv är vanliga vid beskrivningar av miljöer, särskilt av bergssluttningar, dalar, träd, städer osv. Han är en målartyp som riktar sin uppmärksamhet på effekten och framställer t.ex. hela landskapet som tavla utan att glömma små, intressanta detaljer. Bilderna är åskådliga och fulla av detaljer. Det är oftast visuella intryck som Mannerheim återger. Detta gäller

framför allt naturskildringar. Hallberg har undersökt de olika sinnenas roll i naturskildringar och konstaterat att sinnesområdena bildar en hierarki, där synsinnet är det viktigaste området (Hallberg I 1951: 95). Björck (1963: 246) betonar, att det är synsinnet som är beskrivarens viktigaste verktyg. Andra sinnesförmimmelser, t.ex. akustiska intryck, förekommer då och då hos Mannerheim, men t.ex. doftintryck är sällsynta hos honom. Mannerheim berättar också om små episoder, som han beskriver på ett humoristiskt sätt.

Resultaten av Mannerheims intressanta färd bekräftade följande påstående: Framstående soldater och vetenskapsmän har liknande egenskaper. *De bör kunna planera på lång sikt, ha god fysik och psykisk kondition, äga förmåga till kritisk granskning samt kunna anpassa sig till växlande och svåra förhållanden. De bör vara fördomsfria och vidsynta. Alla dessa egenskaper var utmärkande för Mannerheim.* (Lappalainen 1989: 227)

Litteratur

Undersökningsmaterial

Mannerheim CG (1940) Resa genom Asien I, II. Stockholm.

Övriga källor

Abenius M (1931) Stilstudier i Kellgrens prosa. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

Björck S (1963) Romanens formvärld. Studier i prosaberättarens teknik. Natur och Kultur, Stockholm.

Cassirer P (1979) Stil, stilistik och stilanalys. AWE/Gebbers, Stockholm.

Hallberg P (1951) Natursymboler i svensk lyrik. Från nyromantiken till Karlfeldt 1–3. Göteborg.

Jägerskiöld S (1964) Den unge Mannerheim. Holger Schildts förlag, Helsingfors.

Jägerskiöld S (1965) Gustaf Mannerheim 1906–1917. Otava, Helsingfors.

Lappalainen M (1989) C.G.E. Mannerheim. The Marshal of Finland. Recalled, Klaukkala.

Mannerheim G (1950) Minnen I 1882–1930. Holger Schildt, Helsingfors.

Strindberg A (1912) Röda rummet. A.-B. Fahlcrantz' boktryckeri, Stockholm.

Svanberg N (1929) Stilistisk jämförelse. Nysvenska studier 9: 61–72.

Svenske J (1993) Skrivandets villkor. En studie av dagboksskrivandets funktioner och situationella kontexter utgående från Backåkers Eriks dagbok 1861–1914. Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, Uppsala.

Från original till kopia – När ord blir termer och termer ord

Merja Koskela & Nina Pilke

1 Inledning

Terminologins teori utgår från att termer är uttryck för definierade begrepp som hör till ett begreppssystem inom ett specialområde (se t.ex. Laurén 1993: 97). Termer skiljer sig därmed från ord i allmänspråket¹ som får sin betydelse i det sammanhang där de används. Allmänspråk och fackspråk är emellertid inte varandras motsatser som klart kan avgränsas från varandra, utan de befinner sig på ett kontinuum.

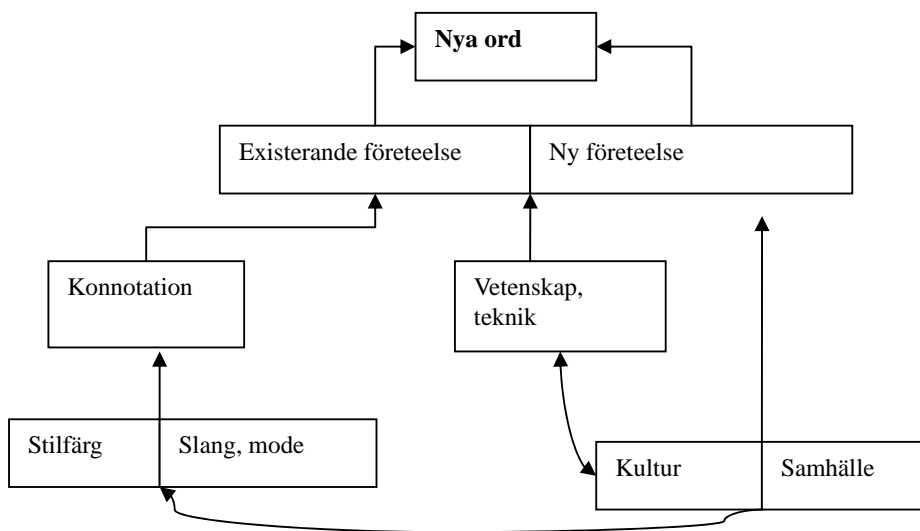
Växelverkan mellan fackspråk och allmänspråk bygger på att fackspråk inte kan existera utan allmänspråk. Båda språkformerna delar på samma grammatiska former och basordförråd. Därmed utgör allmänspråket grunden för alla fackspråk. Fackspråkets mest synliga kännetecken är det speciella ordförrådet, termerna. Bakom termerna finns det alltid en strävan att göra fackspråket entydigt, exakt och ekonomiskt. Detta leder till att fackspråket är en reglerad företeelse jämfört med allmänspråket som är ett mera öppet system med flera olika förändringsprocesser som inverkar samtidigt.

I denna artikel diskuterar vi vilka faktorer som bidrar till att å ena sidan nya allmänspråkliga ord och å andra sidan facktermer skapas. Speciellt sätter vi växelverkan mellan fackspråk och allmänspråk på ordnivå i fokus för vårt intresse. Utgångspunkten i vår diskussion ligger i skärningspunkten mellan vardagligt vetande och vetenskapligt vetande.

¹ Begreppet 'allmänspråk' avser ett språk som har spridning över ett större område och som används vid kommunikation mellan personer från olika platser (Dahl 2000: 123). För oss utgör allmänspråk således motpolen till fackspråk. (Jfr finskans *yleiskieli* som har betydelsen standardspråk.)

2 Förändring skapar uttryck: ord och termer

Språket förändras hela tiden, nya ord kommer till, gamla ord försvinner, existerande ord får nya betydelser och gamla betydelser försvinner (Dahl 2000: 103). Detta gäller både allmänspråk och fackspråk. Faktorer som bidrar till denna ständiga förändring är av varierande slag, i synnerhet när det gäller allmänspråk. I allmänspråk framhävs språkets sociala funktion på bekostnad av dess informationsbärande funktion. Den informationsbärande funktionen spelar dock en roll även i allmänspråk och därför måste förändring och norm vara i balans. Detta är en förutsättning för att vi förstår varandra. (Rapola 1947: 83–84.) Speciellt i ordförrådet är förändringarna snabba och synliga. Nya ord uppstår i en sådan takt att det t.ex. är omöjligt att ha ordböcker som är helt tidsenliga. En del av dessa ord är av övergående natur, medan andra blir bestående. Exempel på centrala faktorer som bidrar till förändring i allmänspråkets ordförråd åskådliggörs i figur 1.

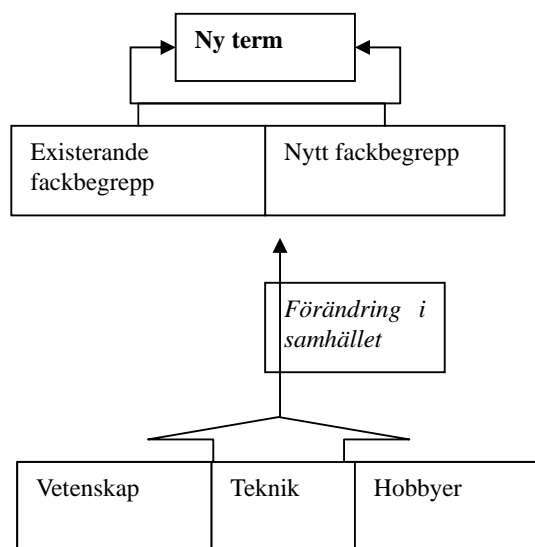
Figur 1. Centrala faktorer bakom nya ord i allmänspråk.

Som det framgår av figur 1 kan nya ord uppstå i allmänspråket när en existerande företeelse av en eller annan orsak får en ny benämning eller när en ny företeelse behöver benämnas. Existerande företeelser kan få nya namn när språkbruket ändras, t.ex. så att ord som tidigare har upplevts som vardagliga börjar accepteras i skrift. Det kan vara fråga om språkinterna eller språkexterna faktorer som orsakar dessa förändringar (jfr Dahl 2000: 105–106). Ett exempel på språkintern förändring utgör ordet *bio* som är en kortform av ordet *biograf*. Den kortare formen upplevdes först som vardaglig, men nuförtiden accepteras den också i standardspråk och så småningom har den så gott som helt ersatt den längre formen. Existerande företeelser kan också påverkas av språkexterna faktorer t.ex. genom främmande inflytande. På grund av denna typ av inflytande kan inhemska ord bytas ut mot lånord eller tvärtom. När till exempel ett existerande ord inte

har en tillräcklig uttrycksförmåga för nutida behov kan ordet ersättas med ett lånord. Detta var fallet när *sekelskifte* blev *millenniumskifte*. Ett motsatt exempel utgörs av lånordet *magnetofon* som har fått ge vika för ordet *bandspelare*. Även stiltfärgen hos orden kan leda till att existerande ord ersätts med nya. När ett fenomen börjar värderas på ett nytt sätt behövs nya uttryck: *dårhus* blir *mentalsjukhus* och *städerska* blir *lokalvårdare*.

I takt med vetenskapens och teknikens utveckling uppstår det nya företeelser som behöver benämnas, de får en term. Samhälls- och kulturutvecklingen bidrar till att en del av dessa termer blir en del av allmänspråket, ord som får sin betydelse i kontexten där de används. När människor till exempel har börjat resa allt mera och antalet bilar och andra trafikmedel ökat, har kulturen börjat främja säkerheten i trafiken. Som en följd av detta har termen *säkerhetsbälte* blivit en del av vårt allmänna ordförråd, en term har blivit ett ord. Säkerhetsbältet i bilen har på svenska preciserats med termen *bilbälte*, medan finskan saknar denna specificering.

Också termer kan uppstå huvudsakligen på två grunder. Även i fackspråk är den ena grunden att ett nytt språkligt uttryck börjar representera ett gammalt begrepp av någon orsak. Den andra grunden är att det kan uppstå ett helt nytt begrepp inom ett specialområde och detta begrepp behöver få en ny term som dock inte behöver vara ny som ord. I figur 2 beskrivs vilka faktorer som ligger bakom nya termer.

Figur 2. Centrala faktorer bakom nya termer.

Som figur 2 visar kan vetenskap bidra till uppkomsten av nya termer. Då det uppstår nytt vetande uppstår det även nya termer. Den process där vetenskapen direkt påverkar fackspråket illustreras av följande citat som beskriver uppkomsten av begreppet 'energi':

Ordet *energi* är förvånansvärt nytt och kan i sin moderna betydelse bara spåras tillbaka till mitten av 1800-talet. Det var inte så att människor tidigare inte hade förstått att det fanns olika krafter i naturen – den knastrande och sprakande statiska elektriciteten eller vindpusten som plötsligt fyller ett segel. Det var bara det att man trodde att dessa krafter inte hade något med varandra att göra, det fanns ingen övergripande föreställning om ”energi” som omfattade dessa skiftande händelser. (Bodanis 2000: 21.)

Även teknikens framsteg kan leda till nya begrepp och därmed nya termer. ’Memory stick’ (usb-minne) till exempel är ett nytt begrepp som har uppstått när datatekniken har tagit fram ett nytt lagringsmedium. För det tredje kan en hobby ligga bakom ett nytt begrepp som i fråga om termen *rollspel*.

Som det framgår av figur 2 kan en förändring i samhället ge upphov till nya termer. För det första kan den förorsaka att det uppstår ett nytt begrepp och därmed en ny term. *Yrkeshögskola* utgör ett exempel på detta. När utbildningssystemet förändras och förändringen leder till nya begrepp, behöver nya begrepp nya benämningar. För det andra kan ett gammalt begrepp få en ny benämning på grund av förändringar i samhället. Här är det ofta fråga om att ett begreppssystem omorganiseras. Medlemskapet i Europeiska unionen har till exempel lett till att mjölkkategorierna ändrades i Finland. Detta ledde till att mjölk med en fetthalt på minst 3,5 % som tidigare kallades för *konsumtionsmjölk* blev *helmjölk*. Förändringarna i samhället tar ofta direkt eller indirekt avstamp i vetenskap, teknik eller hobbyverksamhet.

Alla fenomenen i figur 2 kan vidare delas in i ett antal underkategorier och det finns växelverkan mellan de olika faktorerna, t.ex. mellan vetenskap och teknik, teknik och hobbyer osv. I denna artikel sätter vi emellertid vetenskap i fokus för intresset eftersom vårt mål är att diskutera växelverkan mellan allmänspråk och vetenskapens språk – ord och termer.

I vår artikel har vi med tanke på analysen beskrivit processerna som leder dels till nya ord och dels till nya termer i två skilda figurer. Detta beror på att det är fråga om två olika processer med olika villkor och olika egenskaper. När språket används finns det dock en ständig växelverkan på ordnivå. Vilken term som helst kan i princip bli en del av det allmänspråkliga ordförrådet eller vilket allmänspråkligt uttryck som helst kan bli en term. Ord blir termer och termer ord. Växelverkan på ordnivå har sin grund i den växelverkan som finns mellan det vetande som finns bakom orden och termerna. Nedan beskriver vi mera ingående denna växelverkan när det gäller vetandet.

3 Vardagligt vetande och vetenskapligt vetande

Det speciella med vetenskapens språk är att det bygger på *vetenskapligt vetande* medan allmänspråket är nära sammanbundet med *vardagligt vetande*. Laaksovirta (1986: 57 ff.) diskuterar det vetenskapliga vetandet i relation till vardagligt vetande som hon definierar som erfaret, subjektivt vetande vilket gör att det bl.a. inte kan särskiljas från den person som vet. Hon presenterar tre teser gällande förhållandet mellan dessa två typer av vetande:

- 1) vetenskapligt vetande och vardagligt vetande är inte samma sak
- 2) vetenskapligt vetande och vardagligt vetande är sammanbundna fenomen
- 3) vetenskapligt vetande och vardagligt vetande kompletterar varandra

Enligt **den första tesen** överskrider det teoretiskt-abstrakta vetenskapliga vetandet det vardagliga genom att problematisera och ifrågasätta även sig självt. Det vetenskapliga vetandet föregås vid sidan av fria associationer och erfarenheter alltid av systematiskt läsande, den vetenskapliga gemenskapens styrning, tillägnande av vetenskapliga arbetsmetoder m.m. Detta återspeglas även i vetenskapens språk bl.a. så att ett begrepp i idealfallet motsvaras av endast en term och alla forskare inom samma vetenskapsområde använder samma term för samma företeelse. Växelverkan mellan vetenskapens språk och allmänspråk är i viss mån beroende av vilket vetenskapsområde det är fråga om. Termerna inom ett område som inte har en naturlig koppling till det vardagliga livet syns mera sällan eller aldrig i allmänspråket. Det vetenskapliga vetandet lever sitt eget abstrakta liv. Dock innehåller alla vetenskapsområden en skiktning vetande som utgör den abstrakta grunden för vetenskapen som inte har beröringspunkter med vardagligt vetande och som därför inte heller leder till att termer från dessa skiktningar syns i allmänspråket. Få av oss kan t.ex. ha hört talas om *noumenon* (Platons filosofi).

Enligt **den andra tesen** skall skillnaden mellan det vardagliga och det vetenskapliga vetandet dock inte ses som absolut, eftersom värdeomdömingar som är sammanbundna med det vardagliga vetandet tränger igenom det vetenskapliga då forskaren av nödvång är bunden till sina egna tolkningar, värdeomdömen och sin egen världsbild. Att försöka hålla de två olika typerna av vetande isär är inte ändamålsenligt om ens möjligt, eftersom det enligt den andra tesen är fråga om två nära sammanbundna fenomen. Växelverkan syns i ordförrådet i växelverkan mellan fackspråk och allmänspråk. Termer blir delar av allmänspråket och ord från allmänspråket blir termer. Ordet *krigsbarn* till exempel uppstod i Finland när tiotusentals finska barn skickades till Sverige på 1940-talet. Senare har detta ord blivit en term, till exempel i historievetenskapen.

Enligt **den tredje tesen** innebär den kompletterande funktionen å ena sidan växelverkan där vardagligt vetande fungerar som utgångspunkt för vetenskapligt vetande och å andra sidan växelverkan där det vetenskapliga vetandet bearbetas till vardagligt vetande.

När det gäller växelverkan där vardagligt vetande fungerar som utgångspunkt för vetenskapligt vetande kan man urskilja två synvinklar. För det första kan vardagligt vetande t.ex. visa att vintrarna har blivit varmare och somrarna regnigare, vilket kan leda till att man börjar forska i fenomenet, bildar ett begrepp av det och därmed ger fenomenet ett namn, *växthuseffekt*. För det andra kan vetenskapligt vetande också påverka perceptionen så att man fäster uppmärksamhet vid sådant som man annars inte skulle märka eller sätta namn på. När tillräckligt många på samma sätt fäster uppmärksamhet vid samma fenomen och använder termen blir termen så småningom en del av allmänspråket som exemplet med energi ovan visar.

Det vetenskapliga vetandet bearbetas till vardagligt vetande t.ex. när man i populärvetenskap förklarar en term för lekmän första gången när den förekommer i en text, och därefter förutsätts termen vara känd. Samma gäller i princip lärobokstexter med den skillnaden att avsikten är att termen gärna skall förbli en bestående del av ordförrådet hos läsaren. När en störtvåg till exempel julen 2004 slog ner i Asien blev termen *tsunami*

snabbt en del av det vardagliga ordförrådet. Som typiskt är för vardagligt vetande används termen även om begreppets hela omfång inte är helt klart. Man kan t.ex. fråga sig om termen *tsunami* står för en enskild våg eller om den står för hela fenomenet som har sin utgångspunkt i ett jordskalv som förorsakar flera vågor.

Då det gäller att gestalta verkligheten kompletterar det vetenskapliga och det vardagliga vetandet varandra genom att de gestaltar samma fenomen på olika sätt. Ytterligare en sammanbindande faktor är det snabba utnyttjandet av det vetenskapliga vetandet. Tillämpningarna förverkligas idag under en mycket kort tidsperiod och på detta sätt blir det vetenskapliga vetandet en allt mera central del av vardagen. (Laaksovirta 1986: 57 ff.) Den snabba utvecklingstakten syns i att vi får allt flera nya ord i allmänspråket vilka har sitt ursprung i vetenskapen. Vårt tidigare exempel *memory stick* illustrerar hur engelskpåverkan i svenskan i samband med nya innovationer ser ut att bli allt starkare. Med tiden kan allmänspråket ändra benämningen till en inhemsk variant (jfr *magnetofon* ovan) i synnerhet om det utländska uttrycket visar sig vara klumpigt i bruk. I fråga om termen *memory stick* kunde detta innebära att man i svenskt allmänspråk enligt dansk och norsk modell så småningom börjar använda uttrycket *minnepinne*. Att få detta uttryck att slå igenom bland vetenskapsmän kan vara svårare p.g.a. det vetenskapliga vetandets kumulativa, mera reglerade karaktär.

4 Växelverkan på ordnivån

Växelverkan mellan fackspråk och allmänspråk sker i båda riktningarna: allmänspråkets ord kan bli termer och termer kan bli en del av det allmänspråkliga ordförrådet. Detta är dock inte utan konsekvenser. Trots att ett ord och en term kan se likadana ut är det inte fråga om samma sak. De fackspråkliga termerna är till sin karaktär neutrala, medan allmänspråket kännetecknas av konnotationer. När en term blir en del av allmänspråket följer en del av det vetenskapliga vetandet med uttrycket, men långtifrån allt. Därtill fyller allmänspråket på med sina konnotationer och föreställningar. När ett allmänspråkligt ord blir en term är det inte ändamålsenligt med tanke på den fackspecifika kommunikationens särdrag att ordets hela betydelseinnehåll med alla konnotationer och föreställningar förknippas med termen. Det begrepp som finns bakom termen avgränsar betydelseinnehållet hos termen när fackmän använder den i den fackinterna kommunikationen.

Fackspråkliga termer övertas av allmänspråket när ett fenomen i vetenskapen eller i tekniken blir aktuellt för en större allmänhet via massmedia, i synnerhet reklam. Termen för med sig till allmänspråket bara den del av det fackspecifika vetandet som har relevans för lekmannen och är förståeligt för denna. Sjukdomar till exempel kan bli aktuella och komma nära stora folkmassor i snabb takt: *sal*, *hiv*, *aids*, *bse* (galna ko-sjukan) osv. Dessa förkortningar har blivit en del av allmänspråket även om vi vet relativt litet om de bakomliggande medicinska fenomenen. Liknande exempel finns inom tekniken. Hur många av oss vet till exempel i grund och botten vad som finns bakom ordet *Internet*? För oss som lekmän räcker det att det någonstans finns lagrad information som kan sökas fram med hjälp av en dator.

När allmänspråkets ord *mus* har blivit en term inom adb har man inte tagit med ordets hela betydelseinnehåll. I början var det fråga om en metafor som baserar sig på likheter i utseendet: liten och rund med svans. När tekniken har utvecklats kallas även sådana möss för *mus* som inte har kvar de egenskaper som framkallade metaforen.

5 Slutord

En språkbrukare kan inte alltid veta vad som är original och vad som är kopia när det gäller termer och ord. Originalen kan vara en term med sitt exakta begrepps-innehåll som förvandlas till en kopia eller snarare en klon när den kommer in i allmänspråket. Likaså kan originalet vara ett ord som kan förlora hela eller en del av sin betydelse när det får ett nytt för vetenskapliga ändamål lämpligt innehåll.

För språkanvändare har ordens ursprung inte betydelse utan det är viktigt att uttrycken är funktionella i det sammanhang där de används. Det är språkets informationsbärande funktion som fokuseras. Frågeställningen blir aktuell närmast när det dyker upp problem med förståelsen. Ibland tror man sig förstå en text, eftersom orden som används är bekanta från allmänspråket, men gör det ändå inte, eftersom det bakomliggande vetenskapliga vetandet är dolt. Detta kan i värsta fall leda till missförstånd med allvarliga konsekvenser.

I början av vår artikel har vi påstått att fackspråk är mera reglerat än allmänspråk. Detta stämmer på vetandets nivå, dvs. på begreppsnivån. Inom ett vetenskapsområde måste man ha en strikt överenskommelse om begreppsintensionen. När det gäller ordnivån är dock situationen mera komplicerad. Även i fackspråket syns språkets sociala funktion i att det trots normering finns synonymer och stilistisk variation på olika nivåer. De dynamiska processerna som förorsakar variation och ändring på ordnivå kan sägas vara en förutsättning för fungerande kommunikation och därför är de närvarande både i allmänspråk och i fackspråk. Och den växelverkan som finns mellan allmänspråk och fackspråk är i sig viktig med tanke på hur språket och via det sättet att tänka utvecklas.

Litteratur

- Bodanis D (2000) *E=mc 2*. Norstedts, Stockholm.
 Dahl Ö (2000) *Språkets enhet och mångfald*. Studentlitteratur, Lund.
 Laurén Ch (1993) *Fackspråk. Form, innehåll och funktion*. Studentlitteratur, Lund.
 Laaksovirta T (1986) *Tieteellisen tiedon välittyminen yhteiskuntaan. Tutkimus tietee-lisen tiedon (lääketiede) välittymisestä ja välittämisestä terveystieteiden alueella Suo-messa*. Acta Universitatis Tamperensis, ser. A vol 210. Tampereen yliopisto, Tampere.
 Rapola M (1947) *Kieli elää. Pakinoita ja tutkielmia*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo, Helsinki.

Översättning i språkutbildningen

Riitta Kosunen

Översättningskurser utgör traditionellt en viktig del av kursutbudet vid institutionerna för främmande språk. De har blivit en så integrerad del av undervisningen, att deras funktion i läroplanen sällan diskuteras. Studerandena anses dra nytta av översättningsövningar oavsett om de kommer att syssla med professionell översättning i sitt framtida yrke eller inte. I Faircloughs (1995: 27–53) termer har översättningskurser och -övningar blivit en *naturaliserad* del av ämnesinstitutionernas diskursiva praktiker: översättning representerar både för lärare och studerande en form av verksamhet vars nytthet är mer eller mindre självskriven och inte behöver problematiseras desto vidare.

Uppfattningarna om *varför* översättning kan tänkas vara nyttigt för språkstudier och *vad* man lär sig genom att översätta har emellertid varierat genom tiderna. De kan också variera individuellt från lärare till lärare och från studerande till studerande. Ur ett sociokulturellt perspektiv kan översättningsövningar betraktas som diskursiva verktyg som kan mediera flera olika typer av pedagogisk verksamhet och tjäna flera olika syften (om mediering se t.ex. Säljö 2001). I den här artikeln diskuterar jag översättandets och översättningsroll i språkutbildningen på universitetsnivå i syfte att mot bakgrund av pedagogisk och översättningsvetenskaplig forskning explicitgöra min egen uppfattning om varför användning av översättningsövningar i främmandespråkutbildningen kan anses vara motiverat.

1 Skiftande funktioner för översättning i språkutbildningen

Traditionellt förknippas översättning i språkundervisningen med grammatikundervisning. När de första professurerna i moderna språk inrättades vid universiteten på 1800-talet, var de klassiska språkens status som intellektuell disciplin fortfarande hög inom utbildningen. Eftersom studierna i moderna språk dessutom till en början var filologiskt

och språkhistoriskt inriktade, var det tämligen naturligt att undervisningen anpassade sig till de klassiska språkens undervisningspraxis med grammatisk analys och översättning (Tornberg 1997: 27). Översättning som språkundervisningsmetod har sina rötter i den så kallade *klostertraditionen*, som betonar formella aspekter i språkinläringen samt överföring av ett kulturellt, religiöst, litterärt och ideologiskt arv till en liten grupp av samhällselit (Lindberg 2000: 10).

Det är inte heller överraskande att kritik mot den formella grammatik- och översättningsmetoden kom från mer praktiskt orienterade och talspråksnära språkundervisningsinriktningar. Redan runt sekelskiftet 1800/1900 framförde anhängarna till den så kallade direktmetoden kritik mot grammatik- och översättningsmetoden med motiveringen att den ignorerade talspråk, utgick från förklaringar på modersmålet, opererade med isolerade exempelmeningar, uppmuntrade till vilseledande uppfattningar om formell motsvarighet mellan språken samt ledde till ett onaturligt språk som man inte kunde möta i verkliga språkanvändningssituationer (Tornberg 1997: 29 ff.; Cook 2001: 117). Kritiken fortsatte långt in på 1900-talet. Robert Lado (1964) hävdade att översättning innebär en mer komplicerad process än de fyra basfärdigheterna (lyssna, tala, läsa, skriva) och lämpar sig därför inte som övningsform i språkundervisningen (Malmkjær 1998: 5). Han menade att man borde lära sig språket först, sedan översättning som specialfärdighet. Stephen Krashen (1982) liknade andraspråksinläring med förstaspråksinläring och kontrasterade formell, medveten språkinläring (*learning*) med spontant, omedvetet språktillägnande (*acquisition*). *Learning* ansåg han vara av begränsat värde och menade att språkundervisningen skulle satsa på *acquisition*, det vill säga skapa gynnsamma förutsättningar för naturligt tillägnande genom att erbjuda eleverna tillräckligt mycket med kommunikativ input av ungefärligt anpassad svårighetsgrad. Översättning som övningsform hade ingen funktion i denna agenda.

När vi närmar oss samtiden har översättandets roll inom språkutbildningen småningom börjat rehabiliteras. När den häftigaste vågen av rent kommunikativt inriktad språkundervisning på 80- och början av 90-talet avtog, började man åter betona vikten av språklig medvetenhet och fokus på form (se t.ex. Long & Robinson 1998). Inläring enbart genom erfarenhet ansågs vara ineffektivt. Rätt använd kunde fokus på form snabba upp inlärningsprocessen, menade man. Den kanadensiska språkbadsforskningen visade dessutom att en ensidigt innehållsinriktad språkundervisning ledde nog till flyt (*fluency*), men inte till tillräcklig noggrannhet (*accuracy*). Merrill Swain framlade hypotesen om *framtingat utflöde*, som betonade vikten av tillräckligt krävande egen språkproduktion på målspråket för effektiv språkutveckling (Swain 1985, 2000; se även Lindberg 1996, 2000, 2004). Enligt hypotesen räcker det inte med att inläraren förstår och gör sig förstådd, utan han måste pressas till att uttrycka sig så precist som möjligt för att verklig språkutveckling ska äga rum. Det gäller att märka brister i sin egen språkförmåga och överkomma dessa. Mot bakgrund av sådana tankegångar ter sig översättning som en rimlig övningsform. Eftersom översättningsuppdraget och originaltexten styr innehållet och formen i kommunikationen har språkinläraren inte lika stora möjligheter att ty sig till undvikningsstrategier som vid fri textproduktion (Ingo 1990: 59; Cook 2001: 119).

En annan viktig argumentation som också talar för användning av översättningsövningar i språkutbildningen är att översättning är en praktisk färdighet som är nyttig i sig. Blivande språkexperter behöver grundläggande insikter i vad översättning innebär som professionell verksamhet, även om de inte själva översatte i sitt blivande

yrke (jfr t.ex. Ingo 1990: 57 ff.; Vienne 1998: 115; Preložníková & Toft 2004: 83 ff.). En allt större del av kommunikationen i dagens globaliserade värld sker med hjälp av översatta texter. Kännedom om översättningsprocess och översättningsverksamhet främjar effektivt samarbete i internationella, tvärprofessionella nätverk. Utöver grundläggande förståelse om översättning behöver blivande språkexperter också tillfällen att öva sig i att dela på sina kunskaper och erfarenheter och på så sätt förbereda sig för arbetslivets kollaborativa skrivpraktiker.

Från dessa två argumentationer, översättning som effektivt medel för språkutvecklande semantisk och syntaktisk processning samt översättning som praktisk arbetslivsfärdighet, är det inte långt till den sociokulturella synen på lärande, som erbjuder en tredje, i många avseenden syntetiserande, synvinkel på användning av översättning i språkutbildningen.

2 Översättning ur ett sociokulturellt perspektiv

Inom sociokulturell teori ses den tänkande och lärande individen som en integrerad del av ett aktivitetssystem bestående av såväl mänskliga, materiella som konceptuella resurser. Människans intelligenta verksamhet är med andra ord beroende av arbetskamrater, vänner, lärare, böcker, pennor, datorer, datorprogram, arbetsplaner, begrepp, regler, normer, räkne- och skrivsystem, arbetsfördelning osv. Analysenheten för lärande blir således större än individen: fokus ligger på medierad, måldriven verksamhet. I ett sociokulturellt perspektiv kan man säga att kunskap och färdighet inte ägs av individen, utan föds i samspel med den sociala kontexten. Snarare än att veta i förväg, handlar kunnande och expertis om aktivt och konstruktivt deltagande i en social gemenskap, som man som individ står i ett systemiskt förhållande till. (Lantolf 2000; van Lier 2000; Säljö 2001; Dysthe 2003)

Ett centralt begrepp inom sociokulturell teori är *närmaste utvecklingszonen*, som Vygotsky (1978) lanserade. Begreppet hänvisar till avståndet mellan det som en individ kan prestera ensam och det som han kan prestera tillsammans med andra. Vygotsky menade att individens potentiella utvecklingsmöjligheter riskerar att bli förbisedda om man endast fokuserar på vad denne kan utföra självständigt. En grundläggande insikt som Vygotsky framförde är att individens utveckling alltid föregås av deltagande i social interaktion. ”Det som man kan klara av tillsammans med andra idag, kan man klara på egen hand imorgon” är en vanlig formulering av tanken. Det sociala blir således själva skådeplatsen för lärande. Yttre aktiviteter förvandlas till inre mentala aktiviteter genom en internaliseringsprocess. I denna process spelar semiotiska verktyg, speciellt språket, en viktig medierande roll. (Vygotsky 1978: 84–91, 1986: 34 f.; Bråten 1998)

I linje med dessa teoretiska tankegångar betonar den sociokulturella teorin kollaborativa inlärningssituationer, där de lärande utmanas att överträffa sin egen förmåga med hjälp av stöd från varandra, läraren och olika typer av materiella och konceptuella resurser i lärmiljön. I motsats till traditionell undervisning, som framskrider lärarstyrt och programmerat från små kunskapsbitar till större helheter, gynnas holistiska, problemorienterade uppgifter, som inte har någon på förhand definierad lösning. Fördelen med dessa är att de förbereder de lärande att hantera komplexa arbetslivssituationer samt att de erbjuder multipla utvecklingszoner för en heterogen inlärarygrupp. Som komplicerad

och mångskiktad kommunikationsprocess utgör översättning ett bra underlag för mångsidiga tanke- och språkutvecklande diskussioner.

Frågan vad exakt man kan lära sig genom översättning kan närmas genom begreppen *översättningskompetens* och *översättarkompetens*. Dessa är beskrivningar av vilka olika typer av kunskaper och färdigheter en översättares yrkesskicklighet består av, men de kan också betraktas som definitioner på den läropotential som översättning kan medföra för språkutbildningen.

Neubert (2000) skiljer mellan fem olika typer av kompetenser i samband med översättning. Dessa är språklig, textuell, ämnesmässig och kulturell kompetens, samt en transferkompetens, som innebär verkställande av de övriga kompetenserna. En översättare måste med andra ord ha kunskaper i käll- och målspråkets grammatiska och lexikala system, vara medveten om språkbrukets situationsbundenhet och föränderlighet (t.ex. i form av register- och genrevariation), ha tillräcklig kännedom om det ämnesområde som texten handlar om, vara medveten om de kulturella betingelserna som styr textproduktion och -mottagande i de olika språken samt ha förmåga att tillämpa all denna kunskap i det faktiska översättningsarbetet.

Kiraly (2000, 2003) lägger till ytterligare en dimension och betonar att utöver översättningskompetens behöver översättaren översättarkompetens, det vill säga förmåga att på ett konstruktivt sätt agera i ett socialt nätverk av olika aktörer och resurser. Kiralys synvinkel är alltså uttryckligen sociokulturell (eller socialkonstruktivistisk, som han själv föredrar att kalla det). Enligt min mening kan Kiralys översättarkompetens betraktas som en utvidgad explicering av Neuberts transferkompetens. Det som översättaren enligt Kiraly behöver kunna göra, utöver att skapa en acceptabel översättning av originaltexten, är förmåga att använda moderna översättningsverktyg på ett professionellt sätt, undersöka nya ämnen snabbt och effektivt, försvara och diskutera sitt arbete när nödvändigt samt förhandla och samarbeta med uppdragsgivare, sakkunniga och andra översättare. Ett viktigt mål som Kiraly ställer för översättarutbildningen är att de graduerade ska vara så pass konfidenta och initiativrika att de kan åta sig språkliga uppdrag som inte ens existerade när de studerade (Kiraly 2000: 13, 2003: 12 ff.). Han betonar alltså sociala färdigheter och förmåga till snabba anpassningar efter nya krav i samhället (se även Carroll 2004).

Om man godkänner Neuberts respektive Kiralys översättnings- och översättarkompetens som legitima beskrivningar av vad en översättare bör kunna och, indirekt, vilken läropotential översättning kan erbjuda för språkutbildningen, ter sig översättning som en motiverad och motiverande studieform. Översättningsövningar utgör en tacksam utgångspunkt för kollaborativa, studerandecentrerade och problemorienterade studiearrangemang helt i linje med den rådande sociokulturella synen på kunskap och lärande (för exempel på praktiska studiearrangemang se t.ex. Kiraly 2000; Kosunen & Tensing 2001). Som jag tidigare påpekat (Kosunen 2000: 73), finns det en anmärkningsvärd överlappning mellan moderna beskrivningar av läro- respektive översättningsprocess. Både språkinläring och översättning innebär komplexa processer av medvetet och icke-medvetet lärande i en social kontext. Varje individ agerar på sitt eget sätt och konstruerar sin egen version av kunskap och betydelse. Det som institutionellt lärande kan göra för att stöda denna process är att erbjuda tillräckligt rika studiearrangemang med holistiska uppgifter som lämnar utrymme åt många olika typer av problemformuleringar och lösningar.

Litteratur

- Bråten I (1998) Om Vygotskijs liv och lära. I: Bråten I (red.) Vygotskij och pedagogiken. Studentlitteratur, Lund, 7–32.
- Carroll M (2004) Translation – A Changing Profession. *Translating Today Magazine*. Issue 1, October 2004: 4–7.
- Cook G (2001) Language Teaching, Use of Translation in. In: Baker M (ed) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Routledge, London, 117–120.
- Dysthe O (2003) Sociokulturella teoriperspektiv på kunskap och lärande. I: Dysthe O (red.) *Dialog, samspel och lärande*. Studentlitteratur, Lund.
- Fairclough N (1995) *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman, London.
- Ingo R (1990) *Från källspråk till målspråk*. Studentlitteratur, Lund.
- Kiraly DC (2000) *A Social Constructivist Approach to Translator Education*. St. Jerome Publishing, Manchester, UK.
- Kiraly DC (2003) From Instruction to Collaborative Construction. A Passing Fad or the Promise of a Paradigm Shift in Translator Education? In: Baer BJ (ed) *Beyond the Ivory Tower. Rethinking Translation Pedagogy*. John Benjamins, Philadelphia, PA, USA, 3–27.
- Kosunen R (2000) Kieli, viestintä ja oppiminen dialogisena prosessina. Näkökulmia kielenopettamiseen ja kääntämiseen. Teoksessa: Sorvali I (toim.) *Kääntämisen tutkimuksen päivät Oulussa 15.12.1999*. Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B, nr 25. Pohjoismainen filologia, Oulun yliopisto, 73–84.
- Kosunen R & Tensing M (2001) Konsultatiivinen metodi työskentelymuotona ainelaitoksen käännöskurssilla. Teoksessa: Sorvali I (toim.) *Kääntämisen tutkimuksen päivät Oulussa 12.12.2000*. Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B, nr 26. Pohjoismainen filologia, Oulun yliopisto, 8–34.
- Krashen SD (1982) *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press, Oxford.
- Lado R (1964) *Language Teaching: A Scientific Approach*. McGraw-Hill, New York.
- Lantolf JP (2000) Introducing Sociocultural Theory. In: Lantolf JP (ed) *Sociocultural Theory and Second Language Learning*. Oxford University Press, Oxford, 1–26.
- van Lier L (2000) From Input to Affordance: Social-Interactive Learning from an Ecological Perspective. In: Lantolf JP (ed) *Sociocultural Theory and Second Language Learning*. Oxford University Press, Oxford, 245–259.
- Lindberg I (1996) *Språka samman. Om samtal och samarbete i språkundervisningen. Natur och kultur*, Stockholm.
- Lindberg I (2000) Några forskningsperspektiv på interaktionens roll i andraspråksinläring. I: Keski-Raasakka K & Söderholm P (red.) *Svenskan i Finland 5. Föredrag vid femte sammankomsten för beskrivningen av svenskan i Finland*. Joensuu 7–8.5.1999. Ruotsin kieli, Joensuun yliopisto, 9–25.
- Lindberg I (2004) Samtal och interaktion – ett andraspråksperspektiv. I: Hyltenstam K & Lindberg I (red.) *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*. Studentlitteratur, Lund, 461–499.

- Long MH & Robinson P (1998) Focus on Form. Theory, Research, and Practice. In: Doughty C & Williams J (eds) *Focus on Form in Classroom Second Language Acquisition*. Cambridge University Press, Cambridge, 15–41.
- Malmkjær K (1998) Introduction: Translation and Language Teaching. In: Malmkjær K (ed) *Translation and Language Teaching*. Language Teaching and Translation. St. Jerome Publishing, Manchester, UK, 1–11.
- Neubert A (2000) Competence in Language, in Languages, and in Translation. In: Schäffner C & Adab B (eds) *Developing Translation Competence*. John Benjamins, Amsterdam, 3–18.
- Preložníková S & Toft C (2004) The Role of Translation Studies within the Framework of Linguistic and Literary Studies. In: Malmkjær K (ed) *Translation in Undergraduate Degree Programmes*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 83–96.
- Swain M (1985) Communicative Competence: Some Roles of Comprehensible Input and Comprehensible Output in Interlanguage Development. In: Gass S & Madden C (eds) *Input in Second Language Acquisition*. Newbury House, Rowley, Massachusetts, 235–253.
- Swain M (2000) The Output Hypothesis and Beyond: Mediating Acquisition through Collaborative Dialogue. In: Lantolf JP (ed) *Sociocultural Theory and Second Language Learning*. Oxford University Press, Oxford, 97–114.
- Säljö R (2001) *Oppimiskäytännöt. Sosiokulttuurinen näkökulma*. WSOY, Helsinki.
- Tornberg U (1997) *Språkdidaktik*. Gleerups, Malmö.
- Vienne J (1998) Teaching What They Didn't Learn as Language Students. In: Malmkjær K (ed) *Translation and Language Teaching*. Language Teaching and Translation. St. Jerome, Manchester, UK, 111–116.
- Vygotsky L (1978) *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Vygotsky L (1986) *Thought and Language*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.

I språkets vida rum

Pirjo Kukkonen

1 Prosaepoet *I salen på Alastalo* – en skärgårdsskildring

År 1933 skriver Volter Kilpi (1874–1939) i ett brev till sin förläggare Alvar Renqvist på Otava att skärgårdsskildringen *Alastalon salissa* I–II inte kan uppfattas som en roman, eftersom den genremässigt är svår att placera, men att ”den riktigaste uppfattningen om skildringens art fås antagligen ändå om den kallas för ett epos” som ”ett prosaepos, som i stället för ett lyft av versformen bärs upp av ett sväll i strukturen. Händelserna i boken upptar endast fem–sex timmar, och ’handlingen’ består endast i att ett fundamentsbrev för ett barkskepp blir upprättat ’i salen på Alastalo’ (så heter boken), men jag hoppas, att en hel socken med sina särpräglade invånare och livsnyanser därigenom småningom gestaltas för läsaren lika levande och liksom påtagligt som desslikes till en näring för hans fantasi och en outtömlig upplevelsereservoar”. Handlingen i boken är inte typisk för en romanberättelses fasta struktur, utan ”skildringen har sin egen långsamma strömfåra, som till synes nyckfullt slingrar sig fram, men som obetingat söker sig mot sina mål enligt lagarna för sin egen avvägning. Också själva diktionen är epos-mässig, visserligen på prosa, men bildligt, rytmiskt och klangmässigt bunden så, att de formella besvärligheterna i skildringen bildar samma slags tröskelterrasser och patossväll som en poetisk form skulle göra. Någon lektyr kommer min bok inte att vara, [...]”, skriver Kilpi (1997: 19–21, 30.3.1933).¹

Alastalon salissa. Kuvaus saaristosta på 924 sidor utkom år 1933. Tre år senare skriver Kilpi (1997: 53, 23.12.1936) till sin förläggare: ”Mitt verk har inte trängt igenom med sin tyngd i någon allmän finsk medvetenhet. Alltså den finska medvetenheten, ty allt vad jag har skrivit är så djupt försänkt i det finska språket, att knappast ens en enda mening av det går att överflytta till något främmande språk, annat än omdiktad på detta”. Elmer Diktonius hade försökt översätta Kilpi men ansåg att texten var omöjlig att

¹ Se Lyytikäinen (1992: 101–122) om genren epos och Kilpis skärgårdsskildring.

översätta. Diktonius skriver till Kilpi ”att detta uppdrag skulle han inte längre, då han nu vet arten av det, åtaga sig ens för 15 000 mk, eller rättare sagt inte till något pris. ’Litterär kontrapunkt har jag visserligen fått lära mig av det’, säger han på sitt musikerspråk om sitt försök”, citerar Kilpi Diktonius (Kilpi 1997: 55, 23.12.1936; se också Tarkka 1990: 166–170). Thomas Warburtons (f. 1918) mästerliga svenska översättning *I salen på Alastalo. En skärgårdsskildring I–II* utkom år 1997.

I Kilpis prosaepos finns ett svall, en rytm och en dynamik, en musikalitet med ett genialt semiotiskt nätverk som byggs upp av en rikedom av språkets och tankens olika tecken i det snabba ögonblick då det verbala tecknet tolkas som tecken, då det får sin betydelse, sin tolkning och ingår i en semiosis, i en dynamisk betydelseaktualiseringsprocess, ”the act of signification” (EP2: 4–10, 1894: 411–413, 1907). Kilpis skärgårdsskildring har en symbolik, retorik och poetik som saknar motstycke i finsk litteratur och – i svensk översättning. *I salen på Alastalo* har Warburton i sin svenska översättning återskapat känslan och stämningen i den finska förlagan. Illusionen av det finska originalets poetik överförs till den svenska läsaren med en rik repertoar av olika uttrycksmöjligheter. Den finska förlagan och den svenska översättningen kan läsas parallellt med samma välbehag och vällust, dvs. upplevelsen av att dessa båda skönlitterära versioner ger uttryck för läsandets *plaisir* och *jouissance*, det som Roland Barthes talar om i *Le Plaisir du texte* ([1973] 1993: 36, 69, 81). Som läsare av detta väldiga prosaepos blir man hänförd av alla de möjligheter språket ger: att språkets syntaktiska, semantiska och pragmatiska strukturer kan skapa en sådan semiosis som för tankarna till ett väldigt böljande hav, en metafor för människans existentiella frågor, tal och tankar, med litterära och filosofiska allusioner. I sin svenska översättning har Warburton omdiktat Kilpis finska text; dock så att han är lojal mot författaren men samtidigt återskapar förlagans poetiska stil med hjälp av svenskans strukturella och poetiska medel.

Kilpis prosaepos ger uttryck för ett helt nytt poetiskt språk som väver en mångdimensionell text (jfr latinets *texō*, grekiskans *tektainomai*). Kilpi ville skapa en totalitetsbild av människan med en mikroskopiskt noggrann beskrivning av människans inre, hennes språkliga beteende och karaktärsdrag med ett bildspråk som bygger på hav och båtar. Minnen och händelser går igenom i de inre monologerna tills de får sin kulmen i en replik. Språkligt är *I salen på Alastalo* ett ymnighetshorn: det finns en mängd semiotiska tecken att tyda. Barkmötet i salen är en enda stor metafor för framtidstro, havet är metafor för tankens möjligheter (”mielen meri”, Lyytikäinen 1992), livet är som ett väldigt gästabud (”elämän pidot”, Lyytikäinen 1992). Tankarna skapar en ”långsam strömfåra” (jfr *adagio*) eller de gungar och böljar som havet, det oändliga och det mäktiga (se Krogerus 2000). Talet kan vara som ett fiskstim som Alastalo-Evastinas och dottern Siviäs tal, rörelser och kroppsspråk (jfr *allegro*, *allegretto*, *presto*, *prestissimo*, *furioso*). Bildspråket flödar mellan stiltje och storm. Kilpis ordrikedom och nyskapande språk skapar ständigt nya tecken och nya betydelser. Hans stil bildas av de långa meningsbyggnaderna och invävda satserna, vilka syftar till att beskriva det komplexa – människans medvetandeström och ”tränga in i varje skrymsle av en tanke”.

2 Det poetiska språket – semiosis – den semantiska flodens mångtydighet

Kilpis prosaepos är ett mäktigt verk som exempelvis av Einojuhani Rautavaara kallats en symfoni där form och innehåll bildar en harmoni såsom i Bruckners väldiga partiturstudier. Med hänvisning till Milan Kundera (1986) som beskriver sin berättarteknik med musikanalogier, kunde också Kilpis språkliga symfoni beskrivas med musikertermer som *adagio*, *allegro*, *allegretto*, *presto*, *prestissimo*, *furioso* etc. Den franska filosofen Gaston Bachelard (1884–1962) konstaterar i sin bok *La poétique de l'espace* (1957) att litteraturens uppgift är att hålla språket levande med att skapa nya bilder, allt finns i nyansen. Den fenomenologiska grundläggande händelsen i Bachelards poetik² är det ögonblick då en oväntad poetisk bild uppenbarar sig i läsarens medvetande (se Roinila 2003: 7–15, 17–18).

Det poetiskt retoriska med de överraskande bilderna skapar i Kilpis verk en helhet av tankar, tal och berättarens beskrivningar och kommentarer (Lyytikäinen 1992: 20). I monologerna visar Kilpi hur människans tankeprocesser och sinnestämningar skiftar, hur minnen och händelser varvas, vilka mått till exempel avundsjuka och agg kan få tills den inre monologen får ett uttryck i den fysiska miljön för att sedan kulminera i en replik (Lyytikäinen 1992: 21, 29). I Kilpis epos skapar de olika språkliga strukturerna betydelse, en semiosis, en polyfoni; en idé som återfinns i den modernistiska litteraturforskningen (Lyytikäinen 1992: 509) såsom polyfonin i Dostojevskijs romaner (se Bachtin 1991). Genom den noggranna beskrivningen bygger Kilpi i likhet med Marcel Proust i *På spaning efter den tid som flytt* upp en helhet av människans minnen och självbespeglingar. Romanens yttre handling är enkel: en dag mitt i veckan träffas ett antal sockenbönder för att diskutera ett gemensamt barkbygge. Deras inre monologer är desto rikare. Humorn är det som modifierar Kilpis poetiska text och utgör hela textens modalitet; den rika symboliken är kärnan (Warburton 1970, 1976; Lyytikäinen 1992: 164, 261). Solen symboliserar idealet, havet är livets och tankens symboler, barken är en symbol för människans strävanden. Humorn, skrattet och humorns retorik syftar till att beskriva det abstrakta, tankeprocesserna (Lyytikäinen 1992: 27, 163, 146–147). Här finns både konkreta och abstrakta semiotiska tecken att tolka: salen, havet, gungstolarna, skinnsoffan, båtarna, piporna, kärleken, skönheten, solen, ”jaget”, ”det Andra” etc. Det är alltså inte de yttre händelserna utan de tysta inre monologerna, människosinnets rörelser som Kilpi vill komma åt med språkets hjälp, såsom han (1997: 9–11) beskriver sin skärgårdsskildring i ett brev från år 1931 till sin förläggare:

Metoden är en ögonblicksskildring i det nederländska genremåleriets anda, där berättelsestoffet är det minsta möjliga, men människorna själva växer fram inom sin egen ram till meddelaktighet för läsaren. Särskilt gäller att inte låta berättaren själv berätta, utan skildringen får flöda likt en älv som till synes nyckfull slingrar sin egen väg, men ändå ständigt forslar sina vatten mot sitt bestämda mål. [...]. Metoden är alltså ögonblicksbildens, där personernas inre föreställningar korsas som i en brännpunkt till en livstotalitet. Varje kapitel ger på så sätt, med ett till ett

² Om *topos*, rummets poetik, se Bachelard ([1957] 2003: 50–53, 65–66, 82–89).

minimum inskränkt yttre skeende som vehikel, en inre människa i hennes helhetsgestalt med hela hennes genomlevda livsbakgrund. De ymniga bilderna i framställningen, som kanske i förstone kan förefalla överordrik, är helt och hållet hämtade ur de skildrades egna livs- och känslörevir, och deras syfte är att ge skildringen atmosfär och på samma gång lyfta den till episk festivitet. Språkmaterialet är i mån av min förmåga genomgående öst ur det västfinska folkspråkets källor, sådana dessa källor lever inom mig själv. Några folkloristiska syften har framställningen inte, och inte heller är de kanhända ymnigt förekommande ordspråksliknande skämtsamma slängarna och liknelserna någon mosaik som jag lagt ur mitt minnesförråd, utan framfödda av själva skildringens impuls och mimetiska endast för personerna de gäller. Överallt närvarande är skärgårdstullvaron som en helhet, vilken likväl inte blir direkt beskriven utan återges endast på det sätt den finns som en livskänsla inom levande människor.

Nedan diskuterar jag endast några händelser som äger rum i "salen" och vilka ger uttryck för det som Bachtin (1991: 14) kallar *kronotop* (*chronotopos*) i ordagrann betydelse 'tidrum', om den ömsesidighet som råder i relationerna mellan tid och rum, den oupplösliga enheten mellan tid och rum. I den litterära kronotopen förtätas tiden och rummet intensifieras. Tid och plats vävs samman och skapar betydelse, en semiosis. En avgörande kronotop i *I salen på Alastalo* är då mannen i början av boken kommer till Alastalo, går över tröskeln – en kronotop (se Bachtin 1991: 157) som innebär en förändring – och stiger in i salen, den viktigaste kronotopen, för att delta i barkmötet på Alastalo hemman, i den sydvästfinska skärgårdssocken Gustavs en höstdag år 1864. En förändring i berättelsen sker också då värdinnan Evastina och dottern Siviä kommer in i salen med kaffe, bullar och toddyvatten. I slutet av boken bjuds på middag, ett gästabad, som avslutning på att barkmötet har nått sitt mål: fundamentsbrevet till en tremastig bark är undertecknat och dokumentet inlåst i Alastalos klaffbyrå. Den fysiska tiden i prosaepoet utgör fem–sex timmar en eftermiddag mitt i veckan, den litterära kronotopen, tids- och rumsrelationerna,³ omfattar betydligt flera tidsplan och platser: dåtid, nutid och framtid. Salen, havet, barkbygget och människans existens väver minnets väldiga konstruktion i likhet med Proust i romansviten *På spaning efter den tid som flytt*.

I det följande ger jag endast några exempel på Kilpis sätt att differentiera sina personer med språkliga och stilistiska medel (se Liljestränd 1983; Londen 1989): tal och tankar, personernas sätt att vara och röra sig i kombination med det för Kilpi karakteristiska humoristiska inslaget.

3 Salen som kronotop – "Hiljaa hyvää syntyä"

– "Vad gott är det sker småningom!"

Det 924 sidor långa prosaepoet inleds av att hemmansägaren Alastalo tar emot sina gäster, hälsar dem välkomna och småpratar med sina gäster. "Skildringens långsamma strömfåra" syns exempelvis i de avsnitt där det tar 26 sidor för Pukkila att gå över

³ Om den litterära kronotopen, se Bachtin (1991: 14–165).

salsgolvet och 73 sidor för Malakias Afrodite Härkäniemi att gå fram till piphyllan och välja sig en pipa. När kvinnorna kommer in i salen med kaffet inför Kilpi en annan ton och rytm i berättelsen, det lyriska registret i form av en helt annan ljud- och rytm-målning (Lyytikäinen 1992: 112–113).

De inre dramatiska höjdpunkterna sker i huvudpersonernas, männens tankar och tankeprocesser. Den yttre ramen är den enklaste möjliga förklarar Kilpi (1997: 11) år 1931 i ett brev till sin förläggare: ”man bara sitter allvarligtvis samlade i salen på Alastalo och diskuterar bygge av den första barken i socknen. Endast människorna ger framställningen innehåll, i den mån de i sin egen livsfullhet blir förmedlade till läsaren, och genom dem åter hela den livshelhet i vars krets de lever”. *I salen på Alastalo* är salen en litterär kronotop (Bachtin 1993: 14–15, 136–137, 159–160). Det lokala draget finns i den fysiska salen men också i språket (se Vadén 2003: 48–65). Prosaeposets tid och rum för det sex timmar långa mötet är den sydvästhöjdpunkterna är exempelvis då bönderna en och en kommer uppför brinken till Alastalo hemman där hemmansägaren Alastalo tar emot sina gäster vid farstudörren – husets kvinnor kommer in i salen först i kapitel 5. Boken börjar med följande beskrivning:

ENSIMMÄINEN LUKU

Alastalo ottaa vieraita vastaan.

Kaksitellen ja kolmitellen heitä verkalleen asteli rantamäkeä ylös, välistä useampikin mies yhdessä joukossa, kuinka paatit olivat rantaan saapuneet ja kuinka oli seisokeltu ja odoteltu muitakin, kun päästeli-vät purjeitansa alas ja laittelivat venheitänsä jättökuntoon. Alastalo seisoi kuistin suulla vieraitansa vastassa, kätteli mies mieheltä ja röhösi hyvänahkaista puhetta, opasteli ja lykkiskeli kuistin puolelle ja sieltä tampo-uurin kautta saliin. ”Istumaan, istumaan vaan! Lämmittelemäänkös sinä istut, Mikkels-son, kun kohta oven pieleen itsesi jätät, kakluu-nin viereen? Ei se kyllä enää kuumia hekot-tele, Valpuristi sitä viimeksi on prasutettu, ja almanakka on jättänyt jo Mikkelin-kin taakseen! keinutuolejakin on salissa, ei suinkaan ison Krooklan isäntä oven suuhun jää!” kehoitteli hän pitkäleukaista äijän-kränää, joka itse pintaisesti kuitenkin jäi tuo-lille, jonka oli valinnut. ”Peremmälle, pe-remmälle vaan, kyllä meillä tuoleja on

1. Alastalo tar emot gästerna.

Två i sänder och tre i sänder, ibland även fler i klunga, kom de sävligt vandrande uppåt brinken allt efter hur sluparna tagit i land och hur man stått och väntat på andra som firade segel och ställde sina båtar i skick att lämnas. Alastalo stod i farstudörren och mötte sina gäster, tog en efter annan i hand och grymtade godlynta ord, rädde och nödde karlarna inåt farstun och vidare genom tamburen till salen. ”In och sitt, in och sitt! Ska du sitta och värma dig, Mickelsson, och stanna strax vid dörrn, inpå kakelugnen? Men den basar ingen värme nu, sista brasan var till Valborg, och nu har almanackan hunnit förbi Mickel! det står gungstolar i salen vet jag, husbond på stora Kråks ska väl inte stanna i dörrhålet heller!” manade han på ett långhakat gubbskrangel, som i alla fall satt envist kvar på den stol han valt sig. ”Stig in nu, längre in vet jag, vi har nog stolar därborta med!” lämpade

<p>takaseinälläkin!” tyrkki ja kehoitteli Alastalo vieraitaan; kuistinporstuassa kopisi jo uusia askelia. Alastalossa oli iso päivä tänään. [...]</p>	<p>och manade Alastalo sitt främmande vidare; i farstun kom redan nya klamp. I dag var en stor dag på Alastalo gård. [...]</p>
---	--

<p>Kilpi, <i>Alastalon salissa</i> I, [1933] 1997: 19</p>	<p>Kilpi, <i>I salen på Alastalo</i> I, 1997: 23</p>
---	--

Läsaren stiger in i texten och går långsamt tillsammans med gästerna uppför brinken och registrerar det fysiska rummet: *rantamäki, ranta, kuistin suu, kuistin puoli, tampuuri, sali / brinken, land, farstudörren, farstun, tamburen, salen*. Tiden är mera obestämd och den anges såsom i förbifarten: ”idag”, ”Nyt suvella vasta kuitenkin [...]” (I: 19) och ”Ja niin pitkällä oltiin nyt siis, [...]” (I: 21) / ”Men nu först i somras [...]” (I: 23) och ”Och nu var man alltså kommen därhän, [...]” (I: 25). Senare får läsaren veta att det är mitt i veckan och att det är eftermiddag, i slutet av boken att barkmötet med kaffeservering och toddy har tagit sex timmar: ”Efter en sextimmars tämligen ihållande seta och en lika ihållande, om även endast småningom utvecklad anspänning och mangrant och samfällt utövad förståndsverksamhet kan även ett rymligt och ännu helt nyss utmed sina fulla väggmått med skuldra vid skuldra befolkat rum te sig som en anmärkningsvärt stillsam och övergiven plats” (II: 420), och ”solen sken in från sin västerhimmel i stället för från sin förmiddagsöster” (II: 420).

Redan på de första raderna i boken får läsaren en bild av Kilpis språk och prov på Warburtons uttrycksmöjligheter att hantera förlagans speciella poetiska språk och stil i svensk översättning: presentationen av tid och rum och Alastalos sätt att ta emot sina gäster. Alastalo vet hur han skall handskas med de olika personligheterna, varför han småpratar med sina gäster och använder ett bildligt språk som passar var och en. Barkmötet kräver en viss diplomati; han ”lät pratet strömma i flyt: ville man behålla ordet undan Pukkila måste man låta munnen gå [...] Bäst att börja trätan allaredan i farstun, så fick den andre mindre etter kvar inne i salen!” (I: 27). Medan Alastalo tar emot sina gäster har Pukkila i sin avund en inre monolog om Alastalos sätt att tala, hans planer på att bygga en brigg och hans karaktärsdrag: ”Pukkila nappade in ett rev i talet. ’Antageligen, antageligen!’ lät han höra ett mummel i skägget [...] Må de bygga den barken-den barken, gärna för mig denna barken-barken, men nog skal jag salta på-salta på, salta på-salta på! Alastalo har stora öronklappar, kungliga öronlappar, håvar till öronlappar, vi ska släppa in lite ordmygg och surra i dem: de rymmer mycket [...]” (I: 27–28). Pukkila, som är ilsken och snabb i rörelserna, avundas Alastalo för allt som Alastalo är och heter: Alastalo gård är rikare, salsgolvet längre, möblerna, gungstolarna och skinnsoffan präktigare än på Pukkila gård. Piphyllan är respektingivande med de olika piporna som tecken på makt och social ställning. Redan i de inledande kapitlen får läsaren via Härkäniemi en noggrann karaktäristik av huvudpersonerna; vad de tänker, hur de tänker och varför de tänker och talar på ett visst sätt. I Härkäniemis inre monologer finns samma grepp och berättande som hos Proust *I spaning efter den tid som flytt* i huvudpersonen Marcells berättande (se t.ex. Laitinen 1988: 213–216; Lyytikäinen 1992: passim).

Den språkliga ordrikedomen och det specifika poetiska språket med sin lokalfärg kommer till uttryck på varje rad i boken. Kilpi beskriver noggrant sina personers

språkliga beteende både paralingvistiska, talåtföljande drag (ton, tempo, rytm, röststyrka, röstfärgning etc.) och extralingvistiska drag som blickar, ansiktsuttryck, gester och kroppsställning (se Liljestrand 1983: 185–193) av vilka bl.a. ögat och blicken har en central roll i berättelsen. I ett brev till sin förläggare skriver Kilpi 30.3.1933: ”att min egen språkgrund – som blivit kallad västfinskt mager och fördärvad – är en sådan urskog som den trots allt är, då man vänder tillbaka till dess rötter. Det västfinska språket – den gamla grunden för vårt högspråk, fastän under ett helt sekel så gott som helt övergivet! – rymmer värden som förtjänar en renässans! Det innehåller ett slags dynamisk kraftuppdämning [...] Det är inte någon dialekt jag menar, utan de språkliga krafter, som utgör dialektens rötter, en framhämtning av dess uttrycksdynamik”, konstaterar Kilpi (1997: 19–20). Det är alltså Kilpis barndomsmiljö och den sydvästfinska delen av landet som stått som modell för språket (jfr Ikola 1946; Penttilä 1947; Häkkinen 2001). Han har också velat fånga det humoristiska i personernas karaktärer och människornas sätt att småprata, dvs. deras förmåga att vara humoristiska i förbifarten, något som enligt Kilpis egen utsaga är karakteristiskt för människor i skärgårdssocknen Gustavs (Lyytikäinen 1992: 18–21).

4 Det kvinnliga i salen – ”... en smak av halleluja i gomtaket ...”

En dramatisk höjdpunkt är då kaffe och toddyvatten bärs in i salen av husets kvinnor, Evastina, värdinnan på Alastalo och dottern Siviä, som är 17 år. Detta sker efter 200 sidor i kapitel 5. Kilpis språk och ordrikedom i kombination med det humoristiska elementet är så uppfinningsrikt att det är möjligt att endast med några korta citat belysa det kvinnliga inslaget i den överlag manliga texten:

[...] Mitä sittenkin nyt oli kuitenkin itsekullakin ajatuksen hajua päässä ja puheenkua poskipielen tallessa, se oli nyt kumminkin joka tapauksessa pidettävä visusti prosentien kasvulla omista nahoissa, sillä tuvan puolella olivat asiat nyt viimeinkin valmiit, etukamarin ovesa krapahti niin kuin Pukkila oli aavistanut krapahtavan, ovi lensi auki selkoselälleen ja avoimesta ovesta purjehti etukamarin puolelta miestäyteiseen saliin edellä tytär, Alastalon Siviä, jälestä äiti, Alastalon Eevastiina, Siviä kohohameissa ja tärkkiesiliinoin, poskien valkealla hipiällä tuore ja raikas puna, silmien vireässä sinessä nuori toimi ja raikas hymy, Eevastiina, silkinmustaa solmuröyhelönä päälleen harmavilla, emännän taatti yllä ja kapteenskan kahaa lie-

[...] Vad som trots allt kunde ligga tillreds hos en och annan av tankefrön i skallen och pratgrodd mellan kindbenen, det måste nu i varje fall lämnas på tillväxt med ränta strängt innanför vars och ens eget skinn, för på stugsidan var nu omsider allting blevet klart, det krabblade i mellankammardörren som Pukkila hade gissat att det krabbla skulle, dörren flög upp på vid gavel och genom det öppna gattet ineglade från mellankammaren i den karlfyllda salen först husets dotter, Alastalo-Siviä, sedan modern, Alastalo-Evastina, Siviä i krinolin och stärkförkläde, med en färsk och frisk röda på kindernas vita hy, med ung bestyrksamhet och friskt löje i ögonens livliga blå, Evastina med sidensvart krus överst på grånande hjässan, värdinnefint på kroppen och kaptenskefras i

peissä, nopsava liikkumilta, näpsävä kielen pidolta, rypyn ketterää kasvojen elossa, silmien nurkissa valppaus kotona ja kerkeys kestinä; tytär huolin ja huomioin, sulavin väistöin ja siroin viistoin, neuvokkain taidoin ja taipuvin kumartumin ohjaten ja opastellen, pujotellen ja poimutellen pihtipieliä ohitse kantaumusta käsivarsillaan laveampaa reunanhelävystä reunanhelävään kuin oli hyvää pääsemisen tilaa pielestä pieleen kyynärän ja kolmen korttelin ovesa, äiti takana kiirehtien kielin ja mielin, jalka vielä kynnyksen tuolla puolen, mutta silmäpari jo lentämässä salissa tyttären kummankin olan ylitse, helmat hopussa, vaikkei jalka vielä livaamassa, kieli karussa, vaikkei puhe vielä papenilla, sämpyläkori kukuillansa sylyn täytenä käden kokoilla [...] Jopa oli kuitenkin onnella tarjotin salin puolella, Siviä sipsaten menossa, emäntä konkaten kulussa, vieraat hyryllä ympärillä. [...]

Kilpi, *Alastalon salissa I*, [1933] 1997: 192–193

fällarna, kvick i sin rörelse, snabb i sin tunga, med viga rynkor i ansiktets liv, invant vaksam och förvissat ferm ut i ögonvråna; dottern med omsorg och akt, flytande väj och sirliga böjar, rådiga knep och buktande bockar styrande och lotsande, trädande och vinklande förbi dörrposterna sina armars börda bredare från klirrbrädd till klirrbrädd än gott utrymme fanns mellan post och post i en dörr på en aln och tre kvarter, modern bakefter skyndande på i maning och mening, med en fot ännu kvar bakom tröskeln, men ögonen redan på flykt i salen över bägge axlar på dottern, med kjorteln i sväng fastän foten ännu inte lyftes, med tungan på språng fastän orden ännu inte trillade, bullkorgen rågad i famnen på sammanhopade händer [...] Men så var brickan i alla fall lyckligen inne på salssidan, Siviä trippande främst, moran i kånkande gång, gästerna surrande kring dem.

Kilpi, *I salen på Alastalo I*, 1997: 200–201

Evastina och Siviä beskrivs noggrant till det yttre, deras sätt att röra sig medan de bjuder på kaffe och bullar, men också deras språkliga beteende karakteriseras in i minsta detalj, ofta med allitererande uttryck (med drag ur Kalevalaspråket) som bidrar till rytmen i texten. Det är berättaren Härkäniemi som registrerar det yttre men samtidigt går han via Evastina och Siviä genom sin egen kärleks- och skönhetslängtan, Eros, med allusioner till Platons dialoger (*Symposium*, *Gästabudet* 191c–d, 200e, 201b–c, 204d–206b; *Fhaedrus*, *Faidros* 249e, 250d, 251a–e, 255e, 265a; Kukkonen 1993: 19–25). Då kvinnorna kommer in i salen får berättelsen en annan ton och rytm, ”havet svallar”, en kontrast till männens långsamma episka inre monologer. I de avsnitt där husets kvinnor är i salen beskrivs kvinnornas språk, rörelser och kroppsspråk samt kjolarnas rörelser med havets, vågornas, båtars och fiskars rörelser eller med bilder ur vardagens kvinnoosysslor i skärgården:

[...] ja oli Eevastiinallakin nyt, Alastalon Eevastiinalla sekä kielen kerkiämistä että silmän kerkiävää, kun oli isovieras edessä ja itse Langholma praakattavana ja passattavana. ”Tässä olisi pientä vähäistä meidän tämmöistä, sämpylääkin, kun ei ole muuta, [...] ja puhelisi Helenalle korvat täyteen, kun kerta saan puhella: kielikin kasvaa homeelle, ellei sitä pidä liikkeellä, jollei koko liukare sitä ennen kuivu suussa kapakuorelle niin kuin särki ja ahvenen poika rantapuodin seinämällä auringon ahavassa! jestanpookenas ja kuun kuori taivaalla! puhelen ja prätistän kuin karitsan keritsijä enkä käske vierasta leipään enkä lapaan: rinkilä nyt, herran tähden! minä kun en puhukaan, niin minä en kehoita, mutta meillä otetaan käskemättä: kun sämpylän nielee, niin rinkilän tuppoo, ja molemmat mahtuvat, talo leipoo ja vieras syö, [...]!”

Sanaa juoksi Eevastiinan huulilta kuin langan lirppua rohtimen tukosta, kun käsi vain nyhtää, hiertää, jalka polkee ja ruginkehrä lentäen siukuu, Langholmakin oli nöyrä ja noukki liukkaasti käskyn mukaan niin sämpylän kuin rinkilänkin [...] (198–199)

[...] mutta kieli, kielen lippa suussa, se on karkupalanen, se on kärppä, se on syöstävä, se on kiiliäinen hammasrivin sisäpuolella: kaitse semmoista samassa karsinassa järkesi ja sylkesi kanssa, niin kaikki kolme ovat lennossa ja hameenliepeesi lisäksi! Kelpaa sinun, joka olet Härkäniemi ja mies ja Malakias, mutta minä olen emäntä ja Eevastiina ja Alastalon kapteenska ja hyrränkin täytyy vain hyrrätä, mutta minun pitäisi vielä pyöriäkin, ja pyöriä paitsi varpaitten kymmeneltä niin myöskin kielen yhdenneltätoista päältä! sanoin jo: ota sämpylää, sanoin jo: ota rinkilää, ota kukonvarvastakin kolmanneksi: sakara leivässä on sakaranlisä ymmärrykseen, sanoi isänikin aina ...”

[...] och även Evastina, Alastalo-Evastina hann uträtta mångt med både tunga och ögon, när hon stod inför storfrämmande och hade själve Langholmarn att bemöta och bepassa: ”Varsågod nu och ta lite smått och allgement av vårt lilla, bulle med, i brist på annat, (206) [...] och prata örona fulla på Helena när jag engång får prata: man får ju mögel på tungan om man inte håller den i gång, ifall det inte växer spickeskal på hela slinken som på en mört eller abborrpinne i solgass på strandbodsväggen! jesseminskapare och månen på himlen! här pratar och prällar jag som en fårklippare och bjuder ingenting åt främmandet: en kringla vetjag, i herrans namn! säger jag ingenting så har jag ingenting bjutt, men hos oss tar man för sig utan tillsägelse: kan man svälja en bulle så kan man klämma en kringla, och både två får rum, gården bakar och gästen smakar, (207) [...]!”

Orden lopp av Evastinas läppar som garnåt av blårtott, så länge handen plockar och tvinnar, foten trampar och spindeln svirrar och flyr, och till och med Langholmarn ödmjukade sig och grep medgörligt på befallning efter både bulle och kringla (207) [...]

[...] men tungan, tungfladdran i ens mun, den är en rymmare, den är en lekatt, den är en skottspole, den är en stickfluga innanför tandgården; försök valla en sån i samma kätte som förståndet och spottet, så har du alla tre i farten så kjolfällarna fläktar! Du har det bra du, som är Härkäniemi och karl och Malakias, men jag är mora och Evastina och kaptenska i Alastalo, och vad kan en snurra göra annat än snurra men jag måste snurra överallt, och det är inte bara på alla tie tärna utan på tungspetsen som elfte dessutom! jag sa: ta en bulle, jag sa: ta en kringla, ta en tuppaklo till påbröd: spets på brödet ger gadd på förståndet, sa far min alltid...”

Härkäniemen yllä ropisi sanakuuro kuin sade suvitaivaan kaatamalla levitetyn heinälappon niskaan juuri kun korjuuniityllä pouta on päässyt hellittävimmin paahtamasta korsiin. [...] (215)

Över Härkäniemi smattarade ordsuren som ett ösregn från sommarhimlen på strängt hö precis då solen slutar gassa som värst på slätterängen. [...] (224)

Kilpi, *Alastalon salissa* I, [1933] 1997: 198–199, 215

Kilpi, *I salen på Alastalo* I, 1997: 206, 207, 224

Evastinas frodiga språk, hennes fatiska tal, trugande och ordflöde gör Malakias Afrodite Härkäniemi matt och bedövd, men han tackar Gud att ordflödet äntligen tar slut. Han undrar i sitt stilla sinne om Siviä om några år talar på samma sätt som Evastina: ”Jumalan lycky, Jumalan lycky!” (I: 224), ”En Herrans tur, en Herrans tur!” (I: 233) och funderar vidare: ”Tuommoinkenkos läpän liuku on kielen kärkenä Siviänkin hereässä suussa parinkymmenen vuoden päästä?” (I: 224), ”Ska det sitta den sortens sladderklaff till tungskata i Siviäs rara mun också efter ett tjoftal år?” (I: 233). Med humor har Kilpi också differentierat kvinnorna med ett språk som inte har sitt motstycke i litteraturen; det fiktiva talspråket flyter och böljar. Språket porlar, pärlar, sorlar, det flödar, det flödar nästan över såsom det framgår av Härkäniemis inre monologer om Evastinas sätt att tala, när hon bjuder på sina bullar, kringlor och tuppaklor. Efter några sidor svarar han henne artigt: ”Ja sinä vain Eevastiina olet entiselläsi ja vanhassa kielen höykässä” (I: 226), ”Och du Evastina är dig lik med tungan på skaft som förr!” (I: 236). Det är inte mycket gästen hinner säga när Evastina talar i bilder och liknelser:

[...] ”... sananvuoro muille ja kielen-
vuoro minulle ja muunvuoro kaikille, että
hengittää kerkiävät, sillä tapaa minä aina
sanon, ajattelenkin, mutta sanon varsinkin,
Hermannillekin sanon, Alastalolle: annan
minun puhua, kun minä puhun, niin sinä
saat sitte puhua, kun sinä puhut, yks’ensisti
ja toinen toiseksi, niin molemmat ovat
vuorollansa. Härkäniemenkin kanssa äsken,
sainkos sananrakoa senverran, että säm-
pylää kerkesin käskemään ottamaan, karsi-
naan, hän sanoi, kieleni karsinaan, minä itse
karsinaan! pistäköön partansa karsinaan ja
järkensä liekaksi saman pensaan kaulaan,
ettei se tyhjissä heilu! totta kai kirppu kintut
silloin tarvitsee, kun se hyppää, ja tottamar
minä silloin puhun, kun minä sämpylää
tarjoon, vai vielä pitäisi pistää kriimu sen
ainoan kielensä päähän, mikä suuhun on
suotu, vaikka on pouhaa ihmisellä niin, että
kymmenenkin samaisia palasia saisi karata

[...] ”...andra till orda och tungan min till
tals och alla till allt annat, så de hinner
dra andan emellan, det är vad jag alltid
säger, och tänker med, men säger i
synnerhet, det säger jag till Herman med,
till Alastalo: låt nu mig tala när jag talar,
så får du tala sen när du talar, den ena
först och den andra därefter, så har båda
två sin rätta tur och ordning. Som nu med
Härkäniemi nyss, nått och jämnt att jag
kom åt att be honom ta en bulle, i kätte,
sa han, tungan min i kätte, jag själv i
kätte! skägget sitt kan han stoppa i kätte
och vettet sitt att tjudra densamma busken
med, så den inte vippar i tomma luften!
visst behöver ju loppan sina ben när hon
ska hoppa, och det förstås att jag säger
nånting när jag ska bjuda bullar, och så
skulle man till på köpet sätta grimma på
den enda tungan man har fått i sin mun,
fast en människa kan ha så bråttom att tie

suussa kärppinä eikä sittenkään olisi puurissa besättinkäitä kuin puoliksi tarpeisiin, otatkos sinäkin nyt käskemättä sämpylää, niin saan kieleni käyttää kiiruumpiin, otatkos sämpylää, otatkos rinkilää, otatkos varvasta, kukon-varvasta – kun en kerkiä koko sanaakaan hopussa sanomaan! [...]

likadana bitar fick fara kring som vesslor och ändå hade man inte besättning ombord till mera än halva nöden, ta nu en bulle du med utan att man ber dig, så får jag bruka tungan där det är mera bråttom, ska du ta bulle, ska du ta kringla, ska du ta klo, tuppaklo – man hinner ju inte säga hela ordet i brådskan ens! [...]

Kilpi, *Alastalon salissa* I, [1933] 1997: 239

Kilpi, *I salen på Alastalo* I, 1997: 248

I kapitel 23, som är bokens sista kapitel, träffar vi Evastina igen: ”ennenkuin taas ovi krapshaata ja Evastina seisoo kynnyksellä ja hallelujan maut tuntuvat kitalaessa” (II: 401), ”innan det igen skulle knäppa i dörren och hon stå på tröskeln och man fick en smak av halleluja i gomtaket” (II: 416). Hon har lagat ”nånting litet och smått till en munsbit” såsom hon anspråklöst uttrycker det, i själva verket är det frågan om åtminstone tio maträtter:

[...] ”Vai minusta täällä ja morsiamista puhutaan ja paasataan täysparroin! Paukui ja pauhasi Eevastiinan ääni Alastalon sanoihin. ”Jaa’ah, kun minäkin vielä olin nuori ja pojat juoksivat jäljissäni kuin hakavasikat laiumilla kiulun hännissä, ja Hermankin oli hupsu ja piti minusta ja osti käädyt ja kihlat kaulaani Tukholmasta saakka!” Eevastiina oli kuitenkin täydessä höykässään, eikä suinkaan haikailemisia ja huokailemisia varten pihtipieltien välissä. ”Laivoissanne ja asioissanne pärisette koko jumalan päivän kuin puskiaiset laho-kannossa, ettekä ruokaannekaan ajattele, ellei joku tule muistuttamaan! Tulkaa nyt etukamarin puolelle, laitun jotain pientä pöytäni meidän vähäisistä, ettei nälkinsä tarvitse talosta lähteä tuulta haukkaamaan,” [...] Emännän kehoitus oli loppumaton, hyrinä kynnyksillä katkeamaton ja kielessä virettä kuin viikon vetoisessa kellossa. ”Isäkin sanoi, pappavainaa aina: nälkä on paras särvin ateriapöydässä! sanoi-puheli, kun vieraita istutti Maanpään kamarissa: pieni pöytä, sanoi, mutta hyvä ruokahalu, niin maistuvat vaikka pehmiöksi keitetyt kivet karotissa!

[...] Jaså det är jag som är fästmö och brud och på tapeten här för fulla halsar!” dånade Evastinas stämman ihop med Alastalos ord. ”Ja-a, det var den gången jag ännu var ung jag med och pojarna löpte efter mig som kalvar i hagen efter stävan med mjölk, och Herman var tokig han också och tyckte om mig och köpte halsband och ringar ända bort i Stockholm!” Evastina var emellertid fullt sysselsatt och stod inte mellan dörrposterna för att sukta och sucka. ”Om era båtar och saker sitter ni och surrar hela guds långa dag som getingar i en ruttan stubbe och tänker inte ens på att äta emellan om inte någon kommer och påminner er! Nu ska ni komma över till mellankammaren, jag har dukat fram nånting litet och smått till en munsbit spå ingen ska behöva ge sig av ur huset och få bara blåsten i gapet,” [...] Morans mening var utan slut, surret på tröskeln oavbrutet och tungan uppdragen som en vecko-klocka. ”Det sa far min med, det sa min salig pappa: hugern är bästa kryddan på bordet! sa han när han fick främmande i kammaren på Maanpää: bordet är litet, sa han, men är matlusten god så smakar en

kehui, kun käski istumaan, ja oli ison-pitäjän kokki talossa, viikko juostu ja kymmenen räättiä pöydässä!”

Nämä viimeisensä lateli Eevastiina kuitenkin jo etukamarin puolilta ja kynnyksiltä väistyneenä, sillä salissa liikuttiin jo ja vierasta oli asetelmassa laattialla ja oli annettava tilaa ovesa. [...]

karott med kokta stenar om det vill sig! brukade han skryta när han bad folk slå sig ner, och då hade vi kock från kyrksocknen i huset, och hade sprungit en vecka och satte tie rätter på bordet!”

Detta sista radade Evastina fram inifrån mellankammaren efter att ha vikit undan från tröskeln, för i salen rörde man redan på sig, och somliga gäster var på väg över golvet och måste få plats i dörren. [...]

Kilpi, *Alastalon salissa* II, [1933] 1997: 401–402

Kilpi, *I salen på Alastalo* II, 1997: 417–418

Kilpi låter Evastinas talspråk flöda och därmed har han differentierat henne och gett henne en identitet som hennes språkbruk mycket väl beskriver; hon är Alastalos värdinna, Alastalo som hör till storbönderna i socknen. Medan männen i huvudsak karakteriseras via de långa inre monologerna där de formulerar det de skall säga, är Evastinas repliker motsatsen med olika teman både trugande med bullar och tuppaklor men också med parentesers parenteser om det som hänt och det som kommer att hända. Att bygga en bark är inte någonting för de fattiga bönderna, det är dessa storbönder som nu sitter i salen som har framtidstro och som får vara representanter för bondeseglationens uppsving och dess stora period på 1860-talet. Alastalo hör till storbönderna i socknen och det är Evastina medveten om. Att hon är hustrun till storbonden Alastalo visar hon både i ord och handling; ”kymmenen räättiä pöydässä” (II: 402), med tio olika maträtter som hon förberett i en vecka. Hon hinner inte med tysta inre monologer som männen i salen, hon talar utan att hinna tänka på det hon säger. Man kan säga att hon bryter mot samtalsmaximerna och hövlighetsprincipen (Grice 1975: 41–58) i och med att hon talar oavbrutet i bilder och liknelser, hon försöker vara artig och bjuda på bulle, kringla och tuppaklo, men samtidigt flödar talet både om det som hon bjuder på och det som har med annat att göra. Hennes gäster hinner inte få en syl i vädret förrän hon igen är inne på ett nytt tema och en ny parentes. Men Kilpi har gett henne en sydvästfinsk identitet med lokalfärg som uttrycker en ordglädje och en munvighet som inte är av denna världen.

Evastinas munvighet liknar ett glatt fiskstim eller en svallvåg. Därmed har Kilpi skapat en kontrast till männens episka, långsamma funderande och grubblande, sävlighet och maklighet, idén om ”Hiljaa hyvää syntyy” (II: 390), ”Vad gott är det sker småningom! (II: 406), som Langholmarn med sin ”Langholmarblick” uttalar. Kvinnorna i boken representerar det lyriska, själva skeendet, det rytmiska och språkets många möjligheter. Havet är metafor för tanken, hela prosaepoet är en symbol för livet, det dynamiska, allt flyter, *panta rei*. I Julia Kristevas ([1974] 1986: 93–98, 108–109, 115–117) termer kunde man här använda begreppet *chora* ’rytmisk plats’ för det poetiska språkets rytm, dvs. hur det kvinnliga, det rytmiska, dynamiska och semiotiska är i dialog med det manligt symboliska. Kilpis poetiska stil innebär en revolution i språket (se Vadén 2003: 59–60). Med den mikroskopiska beskrivningen har Kilpi skapat en speciell rytm och dynamik i språket som följer havets rörelser. I sitt förord till *I salen på Alastalo*

skriver Warburton (1997: 9–10) om sin översättningsstrategi: ”Det som var nytt och överraskande i Kilpis finska har en översättare inga rimliga chanser att återge. Språkstrukturer och former står för en stor del av originaliteten, och det låter sig helt enkelt inte efterbildas med hjälp av en annorlunda grammatik. Med satsbyggnad och språkrytm går det bättre. Vad man allra bäst kan hoppas på att återskapa är stämningarna, livskänslan, porträtteringens djup.” Det finska språket böljar som det oändliga havet, och den svenska översättningen har imiterat detta med en rik svensk språklig och stilistisk repertoar.⁴

5 Skönhetslängtan – ”... vetskapen om sin ungdom under glädjens hy ...”

Alastalos 17-åriga dotter Siviä (jfr namngivningen, fi. *siveä* ’sedlig, dygdig, kysk, pryd’) blir föremål för den 50-åriga ungarlen Malakias Afrodite Härkäniemis flirt och beundran ”että tyttö on heraa miehen silmään, ja Siviä eritoten” (I: 207), ”att en ung flicka är en smekning för ett karaöga, och Siviä i all synnerhet” (I: 217). Härkäniemi (jfr hans andra namn Afrodite) representerar längtan efter det sköna då han betraktar Siviä, men hon är inte den som finner sig i denna flirt, eftersom ”setä on niin vanha” (I: 209), ”farbror är så gammal” (I: 218). Här finns allusioner till Platons dialoger om Eros, längtan efter skönhet och kärlek (Platon 249c; 251a–b; se Lyytikäinen 1992: 215; Kukkonen 1993: 19–25):

[...] Siviä ei totisesti ymmärtänyt, pitikö hänen olla harmissaan vai nauraa. ”Setä ottaa kahvinsa nyt, eikä puhele turhia enempää! Kun setä on niin vanha, niin olkoon sovittu! Mutta setä muistaakin, että setäkin tarvitsee toruja, kun setä puhuu loruja!” Suu oli tuimalla nipistetty, mutta silmän valtoimet jo naurivat nuorella. ”Sedällä on partakin jo vanhempi kuin koko minun ikäni: ettei sekään setää neuvo, vaan tuoksii turhissa!” ripitteli kielenpää Eevan tyttären suussa nuoreltaankin Eevan tyttären kielenpään luonnoille lentäen silloin, kun on Aatamin sukuista muistettava ja sopii siemaista. Punahelakka turkasen kasvoilla, olikos se tällä haavaa enää närkästyksen liekkua hereillä hiipiäpäillä, vai muuten vain veren

[...] Siviä förstod sannerligen inte om hon borde förargas eller skratta. ”Nu ska farbror ta sitt kaffe och inte prata mera i vädret! Eftersom farbror är så gammal så ska vi vara vänner! Men farbror ska komma ihåg att också farbror behöver grälör när farbror pratar strunt!” Den bistra knep munnen stram, men den ungas ögon släppte redan skrattet lös. ”Till och med farbrors skägg är äldre än hela jag: tänk att inte ens det råder farbror rätt, utan fjäskar med onödigheter!” bannade tungspetsen i Eva-dotterns mun och skyndade så ung den var att låta som en tungspets i varje Evadotters mun då det gäller att erinra en Adamskönad om någonting och tillfälle ges. För attan, detta ansiktsbloss, var det i den stunden bara en rest av förargelsens

⁴ Om *mimesis* och *poiesis* i översättning, se t.ex. Godard (2003: 87–99).

- hilpeyttä nuoruutensa tiedossa ilahtuneella iholla? [...] (209–210)
- brand över den känsliga hyn, eller var det blodens munterhet i vetskapen om sin ungdom under glädjens hy? [...] (218–219)
- Kilpi, *Alastalon salissa* I, [1933] 1997: 209–210
- Kilpi, *I salen på Alastalo* I, 1997: 218–219

Siviä har ett temperament och ett språk som kommer till uttryck i kapitel 15 då hon hör sitt namn nämnas i salen av karlarna: ”Nu var måttet rågat, elden sköljde lös och fri över Alastalos dotters lågande panna” (II: 193) – ”minsta ärlespanta kan svära med sin kvitternäbb och även killingbocken stängas med hornknölarna under sina hårtottars silkeslåta, så hur skulle då en välvässt tungspets till humlegadd saknats i munnen på denna uppretade Evadotter och sinta Sulamit!” (II: 194), så beskrivs upprördheten hos Siviä som nu riktar sina ord till Härkäniemi:

[...] ”Kantakaa itse kannunne ja totiliemenne sen sijaan, että häkläätte, isot miehet, kuin Vanu-Miina villoja, ja jahtaatte kieltenne karttapiikeissä samaa syytöntä ihmistä koko kultaisen päivän, ja istumisen intillä niin kuin kärpänen, jota ei nimeltä sanota, lypsinlehmän takapuolia tarhalla!” sanoi tiuskaisi Alastalon Mattsonin tytär ja Eevastiinan flikka nasevasti kuin isä ja kielevästi kuin äiti: [...] ”Setäkin, parta jo yksin vanhempi kuin minun koko ikäni, ja kehtaa kieputtaa sitä, vaikkei ole parempaa pellavilla loukutamista kuin minun kastettu turha nimeni!” sai setä ryöpsyä suoraan räpsyville silmilleen ja torjuttavilleen, vaikka kimalaisella alkoi jo kuulua itkunhyrskää äänenkurkussa. ”Ei ihminen enää saa nimeänsäkään pitää rauhassa omanansa, vaan saa salisakin kuulustella ’Siviä-Siviä’ niin että ovissa paukkuu ja korvissa myös, kun tulee sisään! Mitä täällä riidellään ja kenen luvalla minusta puhutaan?” [...]

[...] ”Ni kan få bära ert toddyvatten och er kanna själva i stället för att sitta vuxna kararna och häckla folk som Kard-Mina häcklar ull och gnugga samma oskyldiga människa mellan taggarna hela guds långa dag och hålla på med det så envist som de flugorna jag inte nämmer namnet på sitter bakpå korna när man mjölkar!” fräste nu dottern till Alastalo-Mattson och Eva-stinna så träffsäkert som sin far och så munvigt som sin mor: [...] ”Och farbror sen, som blotta skägget är äldre på än hela jag, ska gitta sitta och flaxa med det fast inget bättre lin finns att klifta än mitt enkla dopnamn!” fick denne farbror en skurrätt mot sina blinkande ögon att värja av, även om man redan kunde lyssna sig till något av ett snyft i strupen på humlan ifråga. ”Ska en människa inte längre få behålla ens namnet sitt för sig själv i fred, utan att man får höra ’Siviä-Siviä’ så det ekar i salsdörren och i ens öron med när man kommer hit in! Vad är det som här grälas om och vem har lovt er att tala om mig?” [...]

- Kilpi, *Alastalon salissa* II, [1933] 1997: 187–188
- Kilpi, *I salen på Alastalo* II, 1997: 194

Kilpis språk med de oväntade poetiska bilderna beskriver olika karaktärsdrag hos Siviä: ungdom, skönhet, blyghet, humor, men också ilska och vrede. Det metaforiska språket i den 17 år gamla Siviäs vredesmod i ord och ansiktsuttryck gör att salen tystnar: ”hela salen, gamla såväl som yngre, fick sitta där och skrifa sig i sina egna tankar och undra vem som och om över huvud taget någon var den skyldige till att hela rummet nu var tommare än förr, mellankammardörren stängd, och att vattenkannen stod allvarstygnd på golvet framför Härkäniemi” (II: 199). Med detta dramatiska utspel får Härkäniemi och de andra karlarna i salen sig en varning och undervisning. Nu är det Härkäniemis tur att ”svettas i denna bastun” (II: 197) och försöka klara upp situationen så gott han kan för Siviä: ”Visst är du en honungsbit och sockersmula, men det sitter en gadd kvar i honungen och någon har lagt ett saltkorn i det sockersöta, ifall det är jag som just nu på fläcken ska fläkas och kryddas platt i en halvfjärding!”, konstaterar Härkäniemi med en havsmetafor: ”i denna krysslovering och motvindsstreta” (II: 197). I kapitel 5 får längtan efter kärlek och skönhet, Eros, sitt uttryck i Härkäniemis inre monologer och i repliker med Alastalos dotter Siviä, i kapitel 15 får mötet plötsligt en dramatisk vändning: ”Också i salen på Alastalo förhöll man sig nu aldeles stilla och tyst” (II: 200). Det är Härkäniemi som lyfter upp Siviäs toddyvattenkana som stått på golvet; ”Man satt alltså fortfarande tyst en liten stund i salen, även om stolarnas knak gav till känna och vissa benflytningar och fotombyten lät förstå, att en och var och många nog hade satt fart på tankarna” (II: 201). Kvinnorna i Kilpis prosaepos har en stark personlig integritet, de är temperamentsfulla personligheter som representerar ordning och trygghet men också det sköna och det estetiska. Därtill har de en stark språklig identitet. Kilpi har med sitt noggranna ordsnickeri också velat ”lokalisera”, verbalisera personernas tankeprocesser och karaktärsdrag konkret *i* och *med* språket (Lyytikäinen 1992: 19, 20; Vadén 2003: 48–65), dvs. ge uttryck för dialogen mellan det psykiska och det fysiska.⁵

6 Intuitionen som översättningsstrategi

– ”... som balanserar på två löpande hästar med en fot på vardera ...”

Hur översätter man ett prosaepos som *Alastalon salissa* som har ett så specifikt poetiskt språk? ”Han översätter på intuition” rubricerar *Dagens Nyheter* (DN 8.1.2002) en intervju med Thomas Warburton, som berättar att han medvetet undvikit att fördjupa sig i översättningsteori, att han arbetar på intuition. Detta låter sig ju sägas när det är frågan om ”en person vars bildning verkar omfatta allt och vars känsla för valörer, kulörer och tonlägen har en seismografs känslighet”, skriver Calle Pauli (2002). I sitt verk *Efter 30 000 sidor. Från en översättares bord* (2003) beskriver Warburton (2003: 5) sin verksamhet som översättare och samtidigt också översättarens olika roller:

Översättarens verksamhet har beskrivits med mångahanda liknelser, den ena vackrare än den andra. Hans funktion kan erinra om skådespelarens eller estradmusikers – han är då en tolkande, en reproducerande konstnär. Eller hon är en cirkusartist som balanserar på två löpande hästar med en fot på vardera. Så svårt

⁵ Vadén (2003: 48–65) diskuterar den lokala aspekten i Kilpis språk.

och krävande har någon påstått att det är. [...] Översättaren är en sorts hantverksskrivare, som helt enkelt anlitas för att sköta en bit av den litterära kommunikationen, en litteraturens rörmokare. Och sådana är nyttiga och bra, om de kan sitt yrke, och utan dem skulle allas vår vattentillgång inte alls vara vad den är och vad vi behöver.

Författarens integritet och trohet mot förlagan är det viktigaste, men en översättning kan enligt Warburton aldrig infra samtliga krav som ett original ställer. ”Ett översatt verk skall inte se ut som om det vore skrivet på svenska, det måste bära spår av sitt original-språk”,⁶ konstaterar han (Pauli 2002). Kilpispråket beskriver Warburton (2003: 118–119) på följande sätt:

Det var ju i språket som alla knutarna satt. Det går helt enkelt inte att på något som kan kallas svenska imitera Kilpis obesvärade bruk av finskans alla böjnings-, avlednings- och nyanseringsmöjligheter. Strukturen i språket kan inte härmas på svenska, det skulle bara bli sökt och konstlat. Kilpi låter till exempel med lätthet, eller skenbar lätthet, ordklasser byta plats och funktion, så att substantiv, adjektiv, verb eller adverb med ens uppträder som adverb, verb, adjektiv eller substantiv, och det är en förvandlingsdynamik som tillsammans med en mycket rikhaltig ordsfatt har en nyskapande kraft. Men detta är alltså en översättare så illa tvungen att avstå ifrån.

Kilpis ordriktedom och bruket av ovanliga ord är säregen och de har Warburton imiterat genom att ”göra sig lika ordsprängd som han” genom att ha läst t.ex. Elias Lönnrots ordböcker (1874–1886), stora klassiska prosaister, specialverk om sjöfart och gamla tiders lantbruk. En utmaning för Warburton var också rytmen och svikten i Kilpis långa, böljande meningar och satsfogningar; ”det är som sjösvall”. (Warburton 2003: 119.) Allt kan och behöver översättaren inte återge, någon grad av informationsförlust sker alltid. Kilpis finska ord som *tampuuri*, *prasutettu*, *flicka*, *fasuuna*, *riitinki*, *besätninki*, *trafikki*, *häklätä*, *kamraatti*, *kirkonkongi*, *kuutto*, *puksprötti*, *pykninki* och *retari*, för att nämna några ord med svensk påverkan och som ger texten lokalfärg, blir självfallet neutraliserade i den svenska versionen. Men Warburton har i sin översättning på 852 sidor ett omfattande språkligt register att ösa ur på andra ställen (se Zilliacus 1998: 15–19).

Efter översättningsarbetet på *Alastalon salissa* (1933) med sina 924 finska sidor, som blev 852 sidor svensk text, konstaterar Warburton (2003: 122): ”Ja, sedan var det färdigt, och jag kände det faktiskt lite tomt efter att ändå ha levat i Alastalo med omnejd under två-tre år. För jag insåg redan då, och har förstått det ännu bättre efteråt, att jag knappast någonsin har haft så roligt med någon översättning eller med något arbete över huvud taget, som med Kilpis jätteroman. Och jag insåg också snart, att något nytt översättningsarbete, av vad slag det vara månne, bara kunde bli en förskräcklig anti-klimax.” Att översätta är omöjligt, menar han, men med intuitionen som en central översättningsstrategi kan grundkraven för en god översättning formuleras: att över-

⁶ Jfr Venutis (1995) diskussion om att främmandegöra, fjärma (*foreignizing*) och domesticera, adaptera (*domesticating*) i översättning.

sättningen skall vara korrekt, att den skall flyta naturligt på målspråket och att den skall förmedla en bild av hur man uttrycker sig på källspråket. Med den svenska tolkningen och översättningen *I salen på Alastalo* har Warburton visat att man kan översätta det oöversättbara (se Korsström 1997, 2003), det som Diktonius ansåg vara omöjligt att översätta, har blivit möjligt. Kilpi ville att hans stil skall ”avväga, balansera, nyansera, fördela skugga och ljus, tränga in i varje skrymsle av en tanke” (Warburton 1976: 9), vilket Kilpi också lyckats göra. Kilpis språk är nyskapande, ”på finska en hämningslös lek med grammatik och ordklasser, på svenska uppfinningsrikt in i minsta detalj”, skriver Bengt Packalén (1997) eller såsom Clas Zilliacus (1998: 16) uttrycker det i sin artikel *Den finska romanens vida rum*: ”Warburton finner ersättning i ett språkligt register som är rymligt som själva salen på Alastalo”.

Litteratur

Undersökningsmaterial

- Kilpi V ([1933] 1997) *Alastalon salissa*: Kuvaus saaristosta. I–II. Otava, Helsingfors.
 Kilpi V ([1933] 1997) *I salen på Alastalo*: En skärgårdsskildring I–II. Det finska originalet *Alastalon salissa*: Kuvaus saaristosta. I–II 1933. Svensk översättning av Warburton T. Atlantis, Stockholm.

Övriga källor

- Bachelard G ([1957] 2003) *Tilan poetiikka*. Det franska originalet *La Poétique de l'Espace*. Finsk övers. och förord av Roinila T. Nemo, Helsingfors.
 Bachtin M (1991) *Det dialogiska ordet*. Övers. Öberg J. Anthropos, Gråbo.
 Barthes R ([1973] 1993) *Tekstin hurma*. Det franska originalet *Le Plaisir du texte*, 1973. Finsk övers. av Sironen R, efterord av Vainikkala E. Vastapaino, Tammerfors.
 EP2 = Peirce CS (1998) *The Essential Peirce*. Selected Philosophical Writings. Volume 2 (1893–1914). The Peirce Edition Project (ed) General Editor Nathan Houser. Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis.
 Godard B (2003) *Translation Poetics, from Modernity to Post-Modernity*. In: Petrilli S (ed) *Translation Translation*. Rodopi, Amsterdam & New York, 87–99.
 Grice HP (1975) *Logic and conversation*. In: Cole P & Morgan JJ (eds) *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. Academic Press, New York, 41–58.
 Häkkinen K (2001) *Volter Kilven kielestä*.
 <<http://www.hkkk.fi/~korpela/harraste/kirjat/Kilpi/VolterKilvenKielestä-HakkinenKaisa-20010814>>.
 Ikola N (1946) *Volter Kilven kielestä*. *Virittäjä* 50: 360–370.
 Kilpi V (1976) *I stugan på Ylistalo*. Det finska originalets titel *Ylistalon tuvassa*, 1934. Översättning och inledning av Warburton T. Forum, Stockholm.
 Kilpi V (1997) *Nio brev till en förståelsefull förläggare*. Svensk övers. av Warburton T. Atlantis, Stockholm.

- Korsström T (1997) Att översätta det ööversättbara. Hbl 28.9.1997.
- Korsström T (2003) Litteraturens rörmokare tar till orda. Hbl 4.3.2003. <<http://www.hbl.fi>>.
- Kristeva J ([1974] 1986) Revolution in Poetic Language. Det franska originalet *La Révolution du langage poétique*. Övers. av Waller M. In: Moi T (ed) *The Kristeva Reader*. Basil Blackell, Oxford, 90–136.
- Krogerus T (2000) Maisema ja merkki, kuvajainen ja kuva. Vesi ja vesiluonto kirjallisuudessa. *Elore* 1/2000. <http://cc.joensuu.fi/~loristi/1_00/kro100.pdf> [23.5.2005].
- Kukkonen P (1993) Kielen silkki. Hiljaisuus ja rakkaus kielen ja kirjallisuuden kuvastimessa. Helsinki University Press, Helsingfors.
- Kundera M (1986) Romankonsten. Det franska originalet *L'art du roman*. Svensk övers. av Löfgren M. Bonnier, Stockholm.
- Laitinen K (1988) Finlands litteratur. Översättning av Lindqvist K och Warburton T. Söderström & Co Förlags AB, Borgå.
- Liljestrand B (1983) Tal i prosa. Om svenska författares anföringsteknik. *Umeå Studies in the Humanities* 54. Universitetet i Umeå. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Londen A-M (1989) Litterärt talspråk. Studier i Runar Schildts berättarteknik med särskild hänsyn till dialogen. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 557, Humanistiska avhandlingar 3. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Lyytikäinen P (1992) Mielen meri, elämän pidot. Volter Kilven Alastalon salissa. Akadem. avh. SKST 571. Finska Litteratursällskapet, Helsingfors.
- Lönnrot E (1874–1886) *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. I: A–M (1874); II: N–Ö (1886). *Lisäviikko Elias Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaiseen Sanakirjaan* (1880). SKST 50. Finska Litteratursällskapet, Helsingfors.
- Packalén B (1997) Recension av Volter Kilpi: I salen på Alastalo. En skärgårdsskildring I–II. Svensk övers. Warburton T 1997. SR P1 30.10.1997. <<http://www.sr.se/p1/kulturnytt/recensioner/kilpi.htm>> [12.8.2003].
- Pauli C (2002) Han översätter på intuition. DN 8.1.2002.
- Penttilä A (1947) Vieläkin Volter Kilven kielestä. *Virittäjä* 1: 38–43.
- Platon = Plato (1997) *Symposium, Phaedrus*. In: Cooper JM (ed) *Complete Works*. Cambridge Hackett Publishing Company, Indianapolis.
- Proust M ([1919] 1982) På spaning efter den tid som flytt. 1. Swanns värld. Det franska originalet *À la recherche du temps perdu*, 1. *Du côté de chez Swann*, 1919. Svensk övers. av Vallquist G. Bonniers, Stockholm.
- Roinila T (2003) Gaston Bachelard, tilan ja poetiikan filosofi. Teoksessa: Bachelard G, *Tilan poetiikka*. Det franska originalet *La poétique de l'espace*, 1957. Finsk övers. och förord av Roinila T. Nemo, Helsingfors, 7–30.
- Tarkka P (1990) Volter Kilpi och Elmer Diktonius. *Nya Argus* 7: 166–170.
- Vadén T (2003) Volter Kilpi ja kielen paikallisuus. *Synteesi*. Taiteidenvälisen tutkimuksen aikakauslehti 4: 48–65.
- Warburton T (1970) Efterskrift. I: *Historien om Albatross*. Översättning och efterskrift av Warburton, T. Originalet utgörs av kapitel 13 i romanen *Alastalon salissa*, 1933. Schildts, Helsingfors, 111–125.

- Warburton T (1976) Inledning. I: I stugan på Ylistalo. Det finska originalets titel Ylistalon tuvassa, 1934. Översättning och inledning av Warburton T. Forum, Stockholm, 5–10.
- Warburton T (2003) Efter 30 000 sidor. Från en översättares bord. Söderström & Co, Helsingfors och Atlantis, Stockholm.
- Venuti L (1995) The Translator's Invisibility. A History of Translation. Routledge, London.
- Zilliacus C (1998) Den finska romanens vida rum. Nya Argus 1: 15–19.

Vad är språket – en paradigmväxling

Christer Laurén

Fokus för denna artikel är förskjutningen från lingvistik som en monodisciplinär vetenskap, med den abstrakta *kompetensen* i centrum, till en intressantare och tolerantare *språkbrukets* lingvistik som inkluderar människans kognition och kommunikationen i samhället (de Beaugrande 1997: kap. II.H § 132). Ett vetenskapligt-kulturellt krig pågår, sägs det (Jordan 2004: 1).

Mitt eget empiriska fotfäste i denna artikel finns i forskning i språkbad och i intresse för språkpedagogik. En språkpedagogisk praxis har länge, under femtusen år! (Laurén 1999: 30–35), talat för en annan syn på språket än den monodisciplinära. Denna förskjutning eller paradigmväxling på väg är därför värd uppmärksamhet.

1 Strukturalism och Chomsky

Strukturalismen har under 1900-talet i synnerhet för lingvister varit en av inspirationskällorna för språkpedagogiska projekt. Synen på vad språket är styr våra tankar om hur vi kan förmedla det till andra. Vi tänker oss ofta att det bästa sättet är att ge ett andraspråk vidare enligt det vi menar är språks karaktär generellt sett.

Under de sista årtiondena av 1900-talet har synen på hur vi lär oss språk dominerats av Noam Chomsky (f. 1928) och hans efterföljare av olika schatteringar. De flesta handböcker och översikter avslutas med redogörelser för hur man i dag ser på språktillägnet och detta utgående från Chomskys generativa grammatik, och man har talat om den som en kopernikansk händelse (Bartschat 1996: 167), som en revolution, fruktbar och inflytelserik (Mitchell & Myles 1998: 42, 69, 70). Därmed vill man säga att ett helt nytt ljus kastats över fenomenet, att ett helt nytt sätt att se vunnit insteg.

Chomsky är engagerad av tre fenomen som han förbinder med varandra, (a) hur människan kommer till språket, (b) den universella grammatiken (UG) och (c)

modularitetsprincipen. Då har han själv tänkt på förstaspråket engelska. Många har i hans efterföljd använt hans modell för studier i andraspråksinlärning.

Chomsky har sin bakgrund i äldre amerikansk strukturalism. Chomskys lärare Zellig Harris (1909–1992) introducerade den grammatiska transformationen i en uppsats från 1952. Leonard Bloomfield (1887–1949) med efterföljare bemödade sig, liksom Harris, om att ge en så formell och teknisk beskrivning av språket som möjligt.

Chomskys modell för språket är därför också av mycket formell art men gör anspråk på att vara relevant på ett psykologiskt och neurologiskt plan. Därmed gör modellen anspråk på att verkligen berätta vad språket är: "natural language is completely defined by the theory and therefore must be a formal system just like that theory", för att citera en intressant kritik (Salverda 1985: 137). Formuleringarna om och tolkningen av detta anspråk är omdiskuterade. Men modellens ambitioner och dess tilltalande formaliserbarhet är den främsta orsaken till att den har uppmärksammats av forskare som arbetar med språkinlärning. UG har varit en viktig referenspunkt för dem som studerar både första- och andraspråk.

Vetenskapsidealet kan ju variera från forskare till forskare, därmed också synen på vad som kan och skall ingå i vetenskapen (Törnebohm 1983: 7–12 och passim). Men i 1900-talets strukturalism har målet ofta varit att strikt avgränsa det som utgör vetenskapen lingvistik. Både filologin och litteraturen fick stryka på foten när den rena vetenskapen avgränsades (Hauge 1995: 72–111).

2 Kritik med alternativ

Michael Tomasello påpekar att det inte har visats att UG är en realitet. Verb och substantiv är möjligen universella, men därför att de hör samman med situationer där man säger något om något och där man refererar till något. Människor överallt möter liknande situationer och utvecklar därför vissa universella drag. Vissa kommunikativa uppgifter behöver de alla ha redskap för. (Tomasello 2003: 18 f.) Funktionen kräver och utvecklar ändamålsenliga redskap.

Det följande är en sammanställning av Tomasellos kritik (Tomasello 2003: passim) av Chomsky:

- * den antagna existensen av en UG är svår att försvara: det har inte gått att påvisa att universaler verkligen finns; arbete med människoapor som fått tillgång till liknande villkor som människor har givit intressanta resultat; vissa kognitiva och sociala färdigheter utvecklas och visar sig leda till kapacitet för viss kommunikation med människor; detta stöder tilltron till de kognitiva och sociala färdigheternas betydelse;

- * antagandet om existensen av och en kontinuitet för UG oberoende av människans ålder, dvs. att det krävs en UG för att man utgående från en relativt torftig input skall komma fram till vuxenspråk, kan inte stämma; hur kan barn koppla en oföränderlig och abstrakt UG till strukturer i ett specifikt språk som förändras under barnets uppväxt?;

* i stället för att formulera lingvistiska regler som algebraiska procedurer kan man se språkliga konstruktioner i sig själva som betydelsebärande konstruktioner; den grammatiska dimensionen av ett språk är då i stället ett resultat av historia och ontogenes;

* en mycket stor del av människans språkbruk består av rutinartat formelspråk, konventionaliserade och halvt konventionaliserade uttryck, idiom och fasta kollokationer; det är ett problem för en formell grammatik som den generativa att ta ställning till hur gränsen skall dras mellan grammatik och lexikon; frekvensundersökningar i texter bekräftar Tomasello i att vi talar och skriver med hjälp av fasta block av text (Allén 1973: 26; Schmitt 2004); barns inlärnin g av ett andraspråk innehåller typiskt så kallade helfraser (Björklund 1996: 52 ff.).

Tomasello beskriver därför en mogen språkkompetens som ett strukturerat förråd av konstruktioner. En del av dessa konstruktioner påminner mer om varandra och är samlade kring ett centrum medan andra har anknytning, och av olika art, till ett fåtal andra konstruktioner (Tomasello 2003: 6). Moderna studier i textstrukturerin g visar också på textplanet förekomsten av återkommande former för strukturerin g i samverkan med dynamik, dvs. alternativ och friheter (Schröder 2003).

Tomasello och andra har dock inte utsträckt sina studier till andraspråkstillägnande.

Intensiteten i intresset hos chomskyanerna i mindre länder som Finland och Sverige har lett till ensidighet i den forskning som får anslag. IT-erans beviljande myndigheter faller lätt för säljargumentet att man med ett begränsat antal regler tänker beskriva det oändliga och föränderliga.

Inom den nordamerikanska forskningen förde sociolingvistik en länge ett liv i skymundan. Eftersom språkbruket och därmed den sociala aspekten normalt inte intresserat chomskyanerna, kom inte heller språkforskningen med bidrag som intresserade gruppen språklärare. Snarare har strukturalistiska strömningar som påverkat språkundervisningen under 1900-talet gjort lärare besvikna och skeptiska inför språkforskningen som ses som främmande för deras praktiska och omedelbara problem.

Chomsky och hans efterföljare har alltför vidlyftiga ambitioner. Vetenskapligheten inom språkforskningen kan eventuellt definieras olika för olika kunskapsfält (Chalmers 1995: 180, 183), för att uttrycka detta tolerant gentemot den formalistiska ansatsen. Den formalistiska ansatsens misslyckande är uppenbart på det språkpedagogiska fältet. Där måste man ha en annan språksyn för att lyckas.

3 Språkbad och pedagogik

I Swain & Lapkin (1982: 5–8) finns en kondenserad beskrivning av hur arbetet i klassrummet går till, som jag använde mig av när jag informerade de allra första lärarna i landet i svenskt språkbad (Laurén 1999: 82–84):

språket inlärs genom

- meningsfull och autentisk interaktion,
- riklig input,
- lärarens språk är enbart språkbadspråket,
- betoning på innehållet,
- förståelsen prioriteras i början,
- läraren förstår elevens förstaspråk,
- gester, kroppsspråk,
- läsning inleds på badspråket,
- grammatik genom inriktning på kommunikativt viktigt stoff,
- implicita korrigeringar,
- elevinitiativ uppmuntras.

Det fanns dock en viktig iakttagelse forskare och lärare i Canada hade gjort som vi blev bekanta med tidigt: det var viktigt att eleverna deltog i och upplevde interaktion på badspråket utanför klassrum och skolväggar.

Det var klart genom den mycket korta beskrivningen att eleverna skulle till en början få mycket äkta input och de själva skulle kommunicera mycket. Men vi behövde mera vetande och kunnande för pedagogiken. I september 1988 var jag med om en konferens utanför Barcelona och fick där mina första kontakter med det katalanska språkbadet och med språkbadsläraren och forskaren Josep Maria Artigal. Hans specialisering var daghemsnivån där han själv hade fungerat som lärare. Vi engagerade honom nästan omedelbart för kurser för våra lärare och han satte mig i förbindelse med en språkbadsskola i industristaden Terrassa utanför Barcelona och med den fortbildning i Katalonien som fungerade mycket effektivt för språkbadet. Jag ordnade med ett avtal om lärarutbyte mellan skolan i Terrassa och språkbadet i Vasa. Både Artigal och Terrassalärare deltog med sitt kunnande som lärare i vår fortbildning som kom i gång 1991.

Hösten 1988 sökte jag upp en modellskola för vårt språkbad i Ottawaområdet, Glen Ogilvy Public School, med en pedagogiskt erfaren och medveten rektor; Spencer Stanutz, och en förträfflig lärarfortbildare, Michael McLellan, bland sina anställda. Båda medarbetade i vår fortbildning i början av 1990-talet.

Vid den tiden kunde man karakterisera det som hade skrivits om det kanadensiska språkbadet som forskning i produkten, dvs. i de uppnådda färdigheterna, medan det som man arbetade med i Katalonien främst var en fråga om klassrumsarbetet. Vi blev också besvikna över den pedagogik vi såg under skolbesök i Canada, bortsett från Glen Ogilvy Public School.

I Glen Ogilvy var klassrumsdörrarna vidöppna, eleverna arbetade i korridorerna och hade självständiga uppgifter, besökte det centralt placerade biblioteket, föräldrarna ställde upp som resurser för besök i och utanför skolan, skolarbetet upp till de första tonåren kunde vara organiserat som temainriktat, och temat och därtillhörande arbete påverkades och diskuterades fram tillsammans med eleverna. McLellans tumregel var att en lärare inte får tala med hela klassen på en gång mer än omkring 20 % av tiden. Man uppmuntrade och belönade aktiv användning av franskan och läraren skulle hjälpa fram aktiv språkanvändning när han visste att eleven rimligen borde klara av det.

I Juan Marqués Casals upprättade lärarna arbetsstationer tillsammans med eleverna under skollåret för olika syften. Eleverna medverkade också här i utformningen av uppgifterna och de gjorde det redan på daghemsnivå. De medverkade också genom att själva förse stationerna med material, ibland genom att skriva av böcker som placerades i bokhörnan och blev till nytta för andra. Närheten till och umgänget med omgivningen betonades liksom i det kanadensiska fallet.

Hur skall man då förklara språkbadskolans framgång i andraspråkstillägnande? De två modellskolornas indirekt förmedlade syn på språket sammanföll ingalunda med mainstreamlingvistik i Finland. Det förefaller mig plausibelt att förklara resultatet med hjälp av en allmän inlärningsteori, konstruktivismen, och med en specifik syn på vad språket är som klart skiljer sig från strukturalismens.

4 Konstruktivism

Jerome Bruner och Jean Piaget citerades flitigt i våra första kontakter med katalanska kolleger, av både lärare och forskare. Forskarna var och är främst specialister på pedagogisk psykologi och utvecklingspsykologi. Därmed fanns konstruktivismen i bakgrunden för vårt arbete. De kanadensiska lärarna från vår mönsterskola i Canada hänvisade på 1980-talet till The Whole Language Movement som en källa för deras sätt att arbeta. Namn som dök upp var John Dewey, Lev Vygotsky och Jean Piaget, dvs. också där konstruktivismen och den starka betoningen av språkets sociala roll.

Denna Hela Språket-rörelse som från mitten av 1980-talet varit stark i nordamerikanska skolmiljöer men också i andra anglosaxiska miljöer, först under allra senaste tid i Skandinavien, betonade t.ex. följande principer för klassrumsarbete (Goodman 1986: passim): språkets funktion är att konstruera betydelse, språket är både personligt och socialt, autenticitet och äkta social kontext, inläraren bygger på sitt tidigare vetande, den kognitiva och språkliga utvecklingen samverkar, inläraren läser och skriver på ett meningsfullt sätt utgående från sin erfarenhet och man tillägnar sig språk när man lär sig om världen (betoningen på innehållet). Principerna för klassrumsarbete som vi övertog genom de två mönsterskolorna kunde mycket väl formuleras så (jfr Laurén 1999: cursim).

Omsatt på språket innebär konstruktivismen att var och en bygger upp sina ordbetydelser av element som hör till de individuella erfarenheterna; dessa betydelse gör språkinläraren gångbara genom försök, misstag och framgång. De subjektiva betydelseerna modifieras ständigt i social interaktion. (von Glasersfeld 1996: 222, 216; Joseph, Love & Taylor 2001: 176–181) Man kan därför inte lära barn något; de måste själva komma på det (Bruner 2002: 12).

Konstruktivismen är en mycket gammal idé med många förgreningar och tolkningar. Man kan betona konstruktivismen som det väsentliga elementet i språkförvärv. Språktilläggnandet liknar och påverkas av förvärv av andra färdigheter och kunskaper.

Den schweiziske psykologen och filosofen Jean Piaget (1896–1980) är kanske den som har haft det största inflytandet på konstruktivismen (Piaget 2003 är hans egen översikt över sitt tänkande). Han var själv ursprungligen naturvetare och hans upptäckt har formulerats på följande sätt av en radikal konstruktivist: det som en naturvetare

kategoriserar som sin omvärld och sedan kausalt förknippar med beteendet hos en organism som han iakttar, detta finns i iakttagarens tidigare erfarenhetssfär, aldrig i en av honom oberoende yttre värld (von Glasersfeld 1996: 44).

Själv formulerar sig Piaget i en mycket sen intervju på tal om den kognitiva utvecklingen på följande sätt: Jag tror att alla strukturer konstrueras och att det fundamentala kännetecknet för förloppet är att det till en början inte finns något alls, bara en del grundläggande förutsättningar som allt annat är beroende av. Strukturerna existerar varken i det mänskliga sinnet eller i världen omkring oss i den form vi upplever och organiserar dem. (Bringuier 1977: 63) Detta passar samman med Tomasellos språkbruksbaserade syn på hur barnets förstaspråkfärdigheter växer fram, liksom för tidigt fullständigt språkbud där vissa insikter om världen förmedlas för första gången på badspråket genom skolans fackämnen.

Den konstruktivism vi nu har talat om betonar ofta den sociala sidan hos språket. Denna betoning framträder numera i allt starkare form inom vissa grenar av språkvetenskapen, psykologin och pedagogiken.

5 Socialisering som kännetecken för språk

Forskningen i andraspråksinläring (ASI; eng. SLA) har dominerats av ett paradig som har kritiserats för att det visat för lite intresse för språkbruket och för att det samlat data ur konstruerade situationer. Brouwer & Wagner (2004) föreslår att man skall utnyttja metoder och insikter från forskning i äkta interaktion som man använder inom konversationsanalysen. De hänvisar också till behovet av att utnyttja en radikal konstruktivistisk teori om inläring som en social process. Gardner och Wagner (2004: 2–4) påpekar att man inte har sett på interaktionsfenomen när andraspråkstalare medverkar i samtal, enbart på frekvenskillnader.

Firth & Wagner (1997) kristalliserar kritiken mot ASI i uttalanden som: ASI prioriterar en forskning som går ut på att koda och kvantifiera data och upprepa forskningsresultat. ASI prioriterar en forskning som tillåter forskaren att manipulera fram experimentmiljöer i stället för att studera verkliga. ASI ser kommunikationen som en process som överför information från en individs huvud till en annans.

I skarp kontrast till ASI och en formalistisk syn på språkets resurser har det sagts att dessa resurser ur ett sociokulturellt perspektiv i grunden är av social art och i allt väsentligt hör samman med språket i bruk. De språkliga resurserna är inte en utrustning som ställs till individens förfogande utan en resurs som uppkommer, utvecklas och förändras dynamiskt genom användning i interaktion (Hall 2002: 10). Detta kan också jämföras med Vygotskys och Bachtins betonande av språket som ett socialt fenomen. Bådas tänkande betonar vikten av interaktion för språktillägnande (Marchenkova 2005: 177).

Wagner m.fl. har med sin forskningsmetod visat på grundläggande kännetecken för samtal på ett andraspråk, även om metoden därmed inte går an för stora material. Deras insikter går i samma riktning som framgångsrik språkpedagogik och som mycken annan teoribildning inom psykologin. Detta är inte överraskande. Lingvistens ensidiga logik har försummat psykologin, trots anspråk i helt annan riktning.

Därmed är vi tillbaka vid utgångspunkten för det moderna språkbudet, det som inleddes i mitten av 1960-talet i Toronto på initiativ av en jurist, Harry Giles (Stanutz 1999: 63–64), och därefter, 1968, i det mångomskrivna St. Lambert, en förort till Montréal, utvecklat på föräldrars initiativ.

I en tvåspråkig miljö lade engelska föräldrar märke till att franska barn lärde sig engelska utanför skolan och innan skolan. Deras, liksom Harry Giles', sunda slutsats var att den metod som förekom på lekplatser och gator kunde användas i skolan. Därmed var det grundläggande utsagt. Deras lärare skulle använda enbart franska, de skulle börja mycket tidigt, före skolåldern, och språket skulle användas delvis för skolämnena. Innehållet var äkta, det vidgade elevernas världsbild. Här fanns i bakgrunden, hos lekmännen och i den praxis som utvecklades inom språkbudsskolorna, en helt annorlunda och intressantare syn på vad språket är än den dominerande samtida lingvistiska. Praxis gick före teorin.

6 Språket som interaktion

Att praktikerna i språkbud lyckas så väl med sina former för interaktion beror på två allmänna egenskaper människan har, som är grundläggande för vårt språkliga beteende: (a) förmågan att avläsa avsikt och (b) förmågan att finna mönster (se Tomasello 2003: 3–4). Språket ÄR social interaktion och i denna interaktion är avsikter och mönster väsentliga för framsteg. Vi har framför oss en intressantare och tolerantare språkbrukets lingvistik.

Litteratur

- Allén S (1973) Om fraser i svenskan. I: Hummelstedt C (red.) Svenskans beskrivning 7. Förhandlingar vid sjunde sammankomsten för svenskans beskrivning. Åbo den 7 och 8 april 1972. Folkmålsstudier XXIII, 24–31.
- Bartschat B (1996) *Methoden der Sprachwissenschaft*. Von Hermann Paul bis Noam Chomsky. Erich Schmidt Verlag, Berlin.
- de Beaugrande R (1997) *New foundation for a science of text and discourse*. Ablex, Norwood (NJ).
- Björklund S (1996) Lexikala drag och kontextualisering i språkbudselevens andraspråk. *Acta Wasaensia* 46. Universitas Wasaensis, Vasa.
- Bringuier J-C (1977) *Conversations libres avec Jean Piaget*. R. Laffont, Paris.
- Brouwer CE & Wagner J (2004) Developmental issues in second language conversation. *Journal of Applied Linguistics* 1.1: 29–48.
- Bruner J (2002) *Kulturens väv. Utbildning i kulturpsykologisk belysning*. Daidalos, Göteborg.
- Chalmers AF (1995) Vad är vetenskap egentligen? Om väsen och status hos vetenskapen och dess metoder. Nya Doxa, Nora.
- Firth A & Wagner J (1997) On discourse, communication, and (some) fundamental concepts in SLA research. *The Modern Language Journal* 81.3: 285–300.

- Gardner R & Wagner J (eds) (2004) *Second language conversations*. Continuum, London.
- von Glasersfeld E (1996) *Radikaler Konstruktivismus. Ideen, Ergebnisse, Probleme*. Suhrkamp, Frankfurt a. M.
- Goodman K (1986) *What's whole in Whole Language? A parent/teacher guide to children's learning*. Heinemann, Portsmouth, NH.
- Hall JK (2002) *Teaching and researching language and culture*. Pearson Education, London.
- Hauge H (1995) *Den litterære vending. Dekonstruktiv videnskabsteori*. Forlaget Modtryk, Århus.
- Jordan G (2004) *Theory construction in second language acquisition*. Benjamins, Amsterdam.
- Joseph JE, Love N & Taylor TJ (2001) *Landmarks in linguistic thought II*. Routledge, London.
- Laurén Ch (1999) *Språkbad. Forskning och praktik*. Vasa universitet, Vasa.
- Marchenkova L (2005) *Language, culture and self: The Bakhtin–Vygotsky encounter*. In: Hall JK, Vitanova G & Marchenkova L (eds) *Dialogue with Bakhtin on second and foreign language learning*. Erlbaum, London, 171–188.
- Mitchell R & Myles F (1998) *Second language learning theories*. Arnold, London.
- Piaget J (2003; 1970 i amerikansk encyklopedi) *Meine Theorie der geistigen Entwicklung*. Fatke R (Hrsg.) Kober H (Übers.). Beltz Verlag, Weinheim.
- Salverda R (1985) *Leading conceptions in linguistic theory*. Foris Publ., Dordrecht.
- Schmitt N (ed) (2004) *Formulaic sequences: acquisition, processing and use*. Benjamins, Amsterdam.
- Schröder T (2003) *Die Handlungsstruktur von Texten. Ein integrativer Beitrag zur Texttheorie*. Gunter Narr, Tübingen.
- Stanutz SM (1999) *Immersion programs in Canada. I: Laurén Ch (red.) En modell för språk i daghem och skola/ Language acquisition at kindergarten and school*. Vasa universitet. Fortbildningscentralen, Vasa, 63–80.
- Swain M & Lapkin S (1982) *Evaluating bilingual education: A Canadian case study*. *Multilingual Matters*, Clevedon.
- Tomasello M (2003) *Constructing a language. A usage-based theory of language acquisition*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Törnebohm H (1983) *Studier av kunskapsutveckling*. Doxa, Lund.

Partikelförbindelser och alternativa bundna adverbial hos finska språkbads elever

Ulla Laurén

1 Inledning

Olika studier i inlärares svenska ordförråd har visat att inlärare tenderar att ha mindre verbvariation och favorisera vissa verb i jämförelse med förstaspråkstalare (bl.a. Viberg 1996; Buss 2002). Det är därför naturligt att även de s.k. partikelverben vållar problem. Olika undersökningar om svenska som andraspråk har visat på svårigheter både i förståelsen (Rignell 1998) och i användningen av partikelverb (Enström 1988; Ekberg 1999). Enström och Ekberg visade att invandrarelever använder färre partikelverbskonstruktioner än enspråkiga svenska elever. I Enströms, men inte i Ekbergs, undersökning hade invandrareleverna mindre variation än enspråkiga svenska elever och de gjorde även en hel del fel i användningen av partikelverben. I de nämnda studierna har det varit fråga om invandrarelever med olika språkliga bakgrunder. Såväl Enström (1988: 165) som Ekberg (1999: 90) antar att de svenska partikelverbens komplicerade semantiska struktur är en viktig orsak till svårigheterna.

För finskspråkiga inlärare av svenska är skillnaderna mellan finskans och svenskans verbsystem påfallande. Typiskt för finskan som ett agglutinerande språk är användningen av kasusändelser, som motsvaras av bl.a. prepositioner i svenskan (Ingo 2000: 31). För finskans många verbavledning (Ingo 2004: 106–107) kan svenskan ofta ha motsvarigheter med partiklar i form av adverb och prepositioner. Direkta morfosemantiska ekvivalenter mellan finskan och svenskan kan förväntas utgöra en obetydlig del av de två språkens verbförråd.

Strömquist et al. (1995: 16–20) har undersökt hur finska och svenska barn på sina respektive förstaspråk beskriver en händelse som innebär förflyttning till en plats. De svenska barnen föredrog konstruktioner med partikelverb eller verb tillsammans med partikel/adverb och prepositionsfras, medan den vanligaste konstruktionen hos finska barn var en kasusböjd nominalfras utan partikel/adverb. Dessa preferenser i de svenska

och de finska barnens val återspeglar finskans och svenskans grammatiska egenskaper. I en pilotstudie (Laurén 1998) analyserade jag i likhet med Strömqvist et al. (1995) bl.a. vilka grammatiska konstruktioner språkbadsleverna använde för att kombinera predikatsverb med partikeladverbial och andra adverbial i en muntlig berättelsesekvens för att beskriva en händelse som innebar rörelse eller förflyttning till en plats. Pilotstudien stödde resultaten i Strömqvist et al. Språkbadsleverna i mitt material favoriserade verbfraser utan partikeladverbial, medan den svenska jämförgruppen föredrog konstruktioner med verb och partikel/adverb tillsammans med en prepositionsfras.

Det är ändå ingen självklarhet att stora kontrastiva skillnader ger svårigheter (se Laurén 1991: 228–229). Inputfaktorer, inlärningsmiljö och inlärarålder är väsentligare än de kontrastiva faktorerna. Sålunda fanns det inga signifikanta skillnader mellan simultant tvåspråkiga (finska–svenska) och enspråkiga svenska barn i åldern 10–13 år i fråga om andelen partikelverb av totalantalet verblöpord eller i fråga om andelen unika partikelverbskonstruktioner i muntliga återberättelser på svenska (Ylikiiskilä 2001: 128–129).

Finska språkbadslever lär sig svenska i en miljö som skiljer sig från den traditionella undervisningen i svenska som s.k. A-språk i finska skolor (se Laurén Ch. 2000: 16–29). Man kunde därför eventuellt finna skillnader i partikelverbsanvändningen mellan språkbadslever och elever med svenska som A-språk.

2 Material

I en tidigare studie har jag analyserat finska språkbadslevers muntliga och skriftliga berättelser främst ur ett berättelsegrammatiskt perspektiv, med en närmare redogörelse för hela materialet i Laurén (2003: 38–43). Föremål för min studie här är det skriftliga materialet, som omfattar berättelser skrivna av språkbadslever i årskurserna 8 och 9 i grundskolan. De skrivna berättelserna baserar sig på en bildserie med händelser, som innebär bl.a. upptäckande och förflyttning och som därför kan förväntas elicitera partikelverb. Jämförelsematerialet i den nu aktuella studien utgörs dels av motsvarande skriftliga berättelser av elever i finlandssvensk skola och dels av motsvarande skriftliga berättelser av finskspråkiga elever som läst svenska som s.k. A-språk enligt den traditionella läroplanen för ämnet svenska.

I tabell 1 redovisas de olika grupperna jämte använda förkortningar för grupperna, antal elever, dvs. antalet berättelser, och genomsnittligt antal ord per berättelse. För variationsvidd och signifikanta skillnader mellan grupperna hänvisas till Laurén (2003: 104–105). Som tabellen visar är berättelserna mycket olika i fråga om längd, speciellt stora är skillnaderna mellan språkbadsleverna och de svenska jämförgrupperna, och mellan de finska jämförgrupperna i årskurs 8 och 9.

Tabell 1. Skrivna berättelser. Grupper jämte förkortningar, antal elever samt genomsnittligt antal ord per berättelse.

Elevgrupp	Förkortning	Antal elever	Antal ord/ berättelse
<i>Språkbud</i>			
årskurs 8	USB2	17	121,2
årskurs 9	USB1	19	116,0
<i>Finsk jämförgrupp (svenska som A-språk)</i>			
årskurs 8	UFI8	17	62,5
årskurs 9	UFI9	19	113,0
<i>Svensk jämförgrupp</i>			
årskurs 8	USV8	17	218,2
årskurs 9	USV9	19	300,4

3 Några grammatiska begrepp: definitioner och avgränsningar

En verbfras bestående av ett verb och en tryckstark partikel kallas ofta partikelverb, utöver i de i inledningen nämnda partikelverbsundersökningarna så även t.ex. i Norén (1996) och Strzelecka (2003). I denna uppsats kommer jag i fortsättningen att använda SAGs benämning *partikelförbindelse*, och jag följer även de definitioner och avgränsningar som ges i SAG i fråga om partikelförbindelser och olika typer av adverbial inom verbfrasen.

Enligt SAG (III: 255, 409) delas adverbialen in i tre huvudgrupper efter graden av syntaktiskt beroende av verbet. Partikeladverbial är mest beroende av verbet och hör tillsammans med bundna adverbial till den inre verbfrasen, medan fria adverbial hör till den yttre verbfrasen. Gränserna mellan de olika typerna av adverbial är oskarpa. Bundna adverbial är av två huvudslag, objektliknande adverbial, som är beroende av verbets lexikala inflytande, t.ex. *se på en film*, *låna en bok till någon*, samt bundna omständighetsadverbial som anger rum, tid eller sätt m.m. (SAG III: 435–436).

En partikelförbindelse definieras i SAG som en enhet bestående av ett verb och ett partikeladverbial, vilket oftast utgörs av ett måladverb eller en preposition. Verbet och partikeladverbial bildar semantiskt-lexikalt, prosodiskt och placeringsmässigt en väl sammanhållen enhet. Partikeladverbial står framför objektet, och denna position är ett avgörande kriterium för att adverbial grammatiskt skall kategoriseras som ett partikeladverbial. En placering efter objektet innebär att adverbial betraktas som ett bundet adverbial. (SAG III: 409–428) I frasen *ta med mat* är sålunda *med* partikeladverbial, men i frasen *ta mat med* är *med* bundet adverbial. Även vid rörelseverb och adverb som anger riktning, t.ex. *hem*, *hit*, *dit*, är alternativ konstruktion med antingen partikeladverbial eller bundet adverbial möjlig, t.ex. *skjutsa hem gästerna* – *skjutsa gästerna hem* (SAG III: 433–435).

Mellan verbet och verbparketeln kan även förekomma ett reflexivt objekt. I SAG III räknas upp en rad exempel på sådana verbförbindelser med reflexivt pronomen och partikeladverbial, t.ex. *bry sig om ngt*, *ta sig fram*, *ge sig av*. Även grad- och sätts-

adverbial kan föregå partikeladverbial, t.ex. *bra* i *De kommer bra överens nu*, likaså en adjektivfras vid vissa partikelförbindelser, t.ex. *se trött ut*. (SAG III: 424–425)

När det gäller intransitiva verb påpekas det i SAG (III: 418, 423) att skillnaden mellan partikeladverbial och bundet adverbial kan vara svår att påvisa, eftersom objekt saknas, speciellt om adverbialen är riktningadverbial eller en absolut använd preposition. Norén (2000: 385) anser att partikelverben kan identifieras genom ett syntaktiskt test där satsen ändras till en presenteringskonstruktion, varvid den intransitiva partikelförbindelsen hålls samman före det egentliga subjektet: Några barn *sprang ut* till glassbilen – Det *sprang ut* några barn till glassbilen.

Placeringsmässigt brukar partikeladverbial normalt inte heller stå som fundament, med undantag av riktningadverb med kontrasterbar bibehållen rumsbetydelse, t.ex. *upp, ner, ut, in* (SAG III: 426–427).

4 Syfte och metod

Syftet i denna studie är att granska förekomsten och formen av de partikelförbindelser som språkbadseleverna använder. Därtill är jag intresserad av att studera om partikeladverbial tenderar att ersättas av alternativa möjligheter, främst i form av bundna adverbial. Detta gäller speciellt placeringen av objektet vid enkla verb och vissa reflexiva verb, vilket grammatiskt sett resulterar i antingen partikeladverbial eller bundna adverbial. Olika studier (bl.a. Laurén 1991; Kvist Darnell & Wide 2002) har visat att verbpartiklar som t.ex. *ut, bort* i texter producerade i Finland av tvåspråkiga elever och även av personer med svenska som förstaspråk kan placeras på det bundna adverbialens plats. En jämförelse mellan de olika grupperna i mitt material i fråga om placeringen av objekt och adverbial kan därför vara intressant att göra.

I syftet att notera preferenser hos de olika elevgrupperna i användningen av olika alternativa adverbiala konstruktioner även vid intransitiva rörelseverb har jag inom den inre verbfrasen registrerat bundna rumsbetecknande adverbial som till sin struktur består av en adverb- eller prepositionsfras eller dubbeladverbial enligt beskrivningen i SAG III (437–438). Därtill noterar jag också sådana nominalfraser som i materialet fått en adverbial funktion som rumsbetecknande adverbial.

I min framställning redovisar jag först förekomsten av partikelförbindelser och partikeladverbial ur ett kvantitativt och kvalitativt perspektiv. Därefter granskar jag alternativa konstruktioner med bundna adverbial och partikeladverbial för att konstatera om det finns olika tendenser i fråga om användningen av de alternativa konstruktionerna hos elevgrupperna.

Analysen omfattar sådana adverbial som enligt SAG (III: 255) hör till den inre verbfrasen. Materialet analyseras i fråga om partikelförbindelser och adverbialtyper enligt beskrivningen i avsnittet ovan om grammatiska begrepp.

5 Partikelförbindelser och partikeladverbial i materialet

Partikelförbindelser. De vanligaste partikelförbindelserna med tre eller flera förekomster, i frekvensordning inom de olika elevgrupperna, framgår av tablå 1. Tablå 1 visar att språkbadseleverna i både årskurs 8 och årskurs 9 favoriserar exakt samma partikelförbindelser med verben *klättra* och *komma* kombinerade med *upp/ner/dit*, och i båda grupperna står dessa mest frekvent använda kombinationer för hälften av alla partikelförbindelser.

Tablå 1 visar även att de finska jämförelseleverna oftast använder verben *gå* och *komma* tillsammans med *upp/ner/tillbaka*, som i vardera gruppen står för två tredjedelar av alla de använda partikelförbindelserna. De svenska jämförgrupperna visar på större variation i partikelförbindelserna. I årskurs 8 utgör sålunda de frekventaste partikelförbindelserna endast en fjärdedel av alla partikelförbindelser, med *klättra upp* och *hissa upp* som de två vanligaste kombinationerna. I årskurs 8 är de flesta partikelförbindelserna unika med bara ett, eller ibland två, belägg. I den svenska jämförgruppen i årskurs 9 är ca hälften av förekomsterna sådana som förekommer med tre eller flera belägg, med *klättra upp/ner*, *komma upp/ner* och *gå upp/ner* bland de oftast använda partikelförbindelserna.

De absoluta och relativa förekomsterna av partikelförbindelser i materialet visas i tabell 2. Språkbadseleverna i årskurs 8 har en större andel partikelförbindelser av alla verb än språkbadseleverna i årskurs 9. Båda språkbadsgrupperna har dock en klart mindre andel partikelförbindelser av alla verb än sina svenska jämförgrupper, men flera partikelförbindelser än de finska A-språksseleverna. Nästan alla språkbadselever och eleverna i den äldre finska jämförgruppen samt alla elever i de svenska jämförgrupperna använder partikelförbindelser, medan partikelförbindelser förekommer sparsamt inom den yngre finska jämförgruppen. Som jämförelse kan nämnas att i en undersökning av simultant tvåspråkiga barns och enspråkiga svenska barns muntliga återberättelser fann Ylikiiskilä (2001: 127) en andel på 18 resp. 17,1 procent partikelverb av alla verblöpd, vilket är en högre andel än hos alla grupper i mitt material.

Tabell 2. Förekomst av partikelförbindelser (PF) i absoluta och relativa antal.

Elevgrupp	PF, antal totalt	PF, förekomst i antal berättelser/alla berättelser	Antal PF/berättelse, Variationsvidd	Andelen PF av alla verb i %
USB2	50	16/17	0–8	10,0
USB1	41	17/19	0–6	7,5
UFI8	18	11/17	0–3	6,7
UFI9	35	17/19	0–5	6,3
USV8	117	17/17	3–13	14,8
USV9	188	19/19	3–21	14,5

Tablå 1. De vanligaste partikelförbindelserna (tre eller flera förekomster) i olika elevgrupper.

USB2	
<i>klättra upp</i>	(10)
<i>komma ner</i>	(8)
<i>klättra dit</i>	(3)
<i>komma dit</i>	(3)
Sammanlagt	(24), eller 48,0 % av partikelförbindelserna hos USB2
USB1	
<i>klättra upp</i>	(7)
<i>klättra dit</i>	(5)
<i>komma ner</i>	(5)
<i>klättra ner</i>	(3)
Sammanlagt	(20), eller 48,8 % av partikelförbindelserna hos USB1
UFI8	
<i>komma ner</i>	(5)
<i>gå tillbaka</i>	(3)
<i>gå ner</i>	(3)
Sammanlagt	(11), eller 61,1 % av partikelförbindelserna hos UFI8
UFI9	
<i>gå upp</i>	(9)
<i>komma ner</i>	(6)
<i>gå tillbaka</i>	(4)
<i>gå ner</i>	(3)
Sammanlagt	(22), eller 62,9 % av partikelförbindelserna hos UFI9
USV8	
<i>klättra upp</i>	(14)
<i>hissa upp</i>	(6)
<i>ha med sig</i>	(4)
<i>falla ner</i>	(3)
<i>ta med sig</i>	(3)
Sammanlagt	(30), eller 25,6 % av partikelförbindelserna hos USV8
USV9	
<i>klättra upp</i>	(19)
<i>klättra ner</i>	(11)
<i>komma upp</i>	(6)
<i>gå upp</i> (5), <i>ha med sig</i> (5), <i>komma på</i> (5)	
<i>komma ner/ned</i> (4), <i>slippa ner</i> (4), <i>ta med (sig)</i> (4)	
<i>breda ut</i> (3), <i>falla ner</i> (3), <i>få loss</i> (3),	
<i>hissa upp</i> (3), <i>komma hem</i> (3), <i>äta upp</i> (3)	
Sammanlagt	(85), eller 45,2 % av partikelförbindelserna hos USV9

Partikeladverbialen: struktur och frekvens. Partikeladverbialet utgörs enligt SAG (III: 409, 418–420) vanligen av ett kort adverb eller en absolut använd preposition, och ibland av en prepositionsfras eller annan fras. I mitt material är partikeladverbialets

vanligaste struktur i alla elevgrupper ett adverb. Hos språkbads eleverna i båda årskurserna är drygt 80 procent adverb och knappt 20 procent prepositioner. De finska jämförgrupperna har inga eller nästan inga prepositioner som partikeladverbial. Varken språkbads elever eller finska jämförelever använder någon prepositionsfras eller annan fras som partikeladverbial. De svenska jämförgrupperna har knappt 80 procent adverb, kring 20 procent prepositioner och 2–4 procent prepositionsfraser (t.ex. *i väg, i ordning*).

Vanliga som partikeladverbial (SAG III: 418) och också de vanligaste i mitt material är riktningssangivande adverb, vilket är naturligt med tanke på den skriftliga uppgiftens karaktär. Prepositionen *med* hör till de vanligaste partikeladverbialen i USB2, liksom i jämförgrupperna UFI9, USV8 och USV9, därtill prepositionen *på* i USV9.

I ordningsföljd är de fem vanligaste partikeladverbialen i USB2 *ner, upp, dit, med* och *bort*, som sammanlagt står för 72 procent av partikeladverbialen, och i USB1 *ner, upp, dit, tillbaka* och *med* (83 procent av gruppens partikeladverbial). Den finska jämförgruppen UFI8 har sammanlagt endast 5 olika partikeladverbial, nämligen *ner, upp, tillbaka, in* och *bort*. I UFI9 är de vanligaste *ner, upp, tillbaka, bort* och *med* (83 procent av gruppens partikeladverbial). I den svenska jämförgruppen USV8 är varianterna *upp/opp* vanligast, följda av *ned/ner, med, ut* och *hem*, vilka sammanlagt utgör 75 procent av gruppens partikeladverbial. USV9 har i ordningsföljd *upp, ner, med, ut* och på femte och sjätte plats *fast* och *på* med lika många förekomster (de 5 vanligaste utgör 68 procent av gruppens partikeladverbial). De olika grupperna har alltså oftast valt i stort sett samma partikeladverbial. Variationen i valet av partikeladverbial är störst i USB2 och i de svenska jämförgrupperna, vilket framgår av den procentuella andelen som de fem vanligaste partikeladverbialen utgör. En lägre andel innebär att andelen andra partikeladverbial är högre.

Betydelse. Betydelsen hos partikelförbindelser kan vara genomskinlig, dvs. helhetens betydelse kan någorlunda förstås utifrån delarnas, vilket ofta är fallet om partikeladverbialet är ett riktningssadverb. Lexikaliserade är partikelförbindelserna, om betydelsen inte utan vidare kan räknas ut på grundval av de ingående ordens betydelse. (SAG III: 428–431) Norén (1996: 7) skiljer mellan partikelverb med regelbunden betydelse som en frasbildande addition av verbets och partikels betydelse, och lexikaliserade förbindelser, som är ett resultat av avvikelser från denna addition. Avvikelserna kan vara av olika slag och omfattning vilket innebär att partikelförbindelserna kan vara i högre eller lägre grad lexikaliserade.

I mitt material utgörs de flesta verben i alla grupper av rörelseverb och partikeladverbialen av riktningssadverb. Betydelsen hos den övervägande delen av partikelförbindelserna är därför genomskinlig. Hos de två språkbadsgrupperna finns endast ett fåtal lexikaliserade partikelförbindelser, som *hitta på, tycka om*. I de finsk-språkiga jämförgrupperna finns sammantaget endast ett exempel på en lexikalisering, nämligen *komma ihåg*, i UFI9. Skillnaden mellan språkbads eleverna och de finska jämföreleverna ligger närmast i valet av verb i den genomskinliga partikelförbindelsen. De finska jämförgrupperna har en övergeneralisering av ett fåtal verb. I vardera gruppen utgörs verbdelen i partikelförbindelserna endast av sammantaget 5 olika verb, med *gå* och *komma* som de allra vanligaste (*gå hem/ner/bort/tillbaka/upp, komma ner/bort*). I språkbadsgrupperna varierar verbdelen i partikelförbindelserna betydligt mera: *falla, flyga, gå, ha, klättra, lägga, ramla, slippa, stanna, titta, ta, vandra, åka* m.fl. i kombination med olika adverb och prepositioner.

I de svenska jämförgrupperna ligger andelen lexikaliserade förbindelser grovt räknat kring 20 procent. Som exempel på lexikaliserade förbindelser hos USV8 kan nämnas *dricka upp, hitta på, känna på sig, svindla till, se (upprörd) ut, tycka om* och hos USV9 *byta om, passa på, skälla ut, stöta till, svalka av (sig), slå upp (i en blombok)*. De genomskinliga partikelförbindelserna utgör ändå flertalet av partikelförbindelserna hos de svenska jämförgrupperna. Vid sidan av intransitiva rörelseverb har de svenska jämförgrupperna relativt många transitiva verb med partikeladverbial, förutom en del av de tidigare nämnda partikelförbindelserna även t.ex. *hissa upp, lyfta upp, packa ihop, ta fram, äta upp*.

Procentandelen lexikaliserade partikelförbindelser i de svenska jämförgrupperna i mitt material ligger rätt nära de värden som Ekberg (1999: 92–93) uppger för andra generationens invandrarbarn jämte kontrollgrupp. Ekberg skiljer mellan ”förutsägbara”, och ”icke-förutsägbara” partikelverb. Icke-förutsägbara partikelverb är enligt Ekbergs definition alltid lexikaliserade medan de semantiskt förutsägbara är nybildade enligt grammatikens regler. I Ekbergs material utgör de icke-förutsägbara partikelverbstyperna 15 procent av det totala antalet partikelverbstyper i invandrargruppen och 26 procent i den enspråkigt svenska kontrollgruppen. Ekbergs resultat stöder alltså också resultatet i min undersökning med mindre andel lexikaliserade partikelförbindelser hos språkbadslevarna och de finska jämförgrupperna än hos de svenska jämförgrupperna.

6 Alternativa konstruktioner med bundna adverbial

I SAG (III: 433) påpekas att möjligheten att välja konstruktionsalternativ ofta är lexikalt fastlagd. Bland annat vid rörelseverb kan många riktningadverb alternativt stå som partikeladverbial eller som bundet adverbial. I det senare fallet utgör adverbet ofta första led i ett dubbeladverbial. Valet av konstruktion vid riktningadverb påverkar i det fallet hela konstruktionens betydelse. Ett partikeladverbial betonar resultatet, och ett bundet adverbial förflyttningen. I SAG konstateras vidare att vissa adverb, särskilt *hem, hit, dit, kvar, ombord*, oftare än andra adverbial används som bundet adverbial vid sidan av sin funktion som partikeladverbial. Också vid fall när partikeladverbial utgörs av en preposition (SAG III: 422–423) kan det ofta parafrastras med bundet adverbial: *bära med sig ngt – bära ngt med sig*.

Eftersom språkbadslevarna, och ännu tydligare de finska jämförelselevarna, har en klart lägre andel partikelförbindelser än de svenskspråkiga eleverna kan en förklaring tänkas vara olika val vid alternativa grammatiska konstruktioner. Preferenserna för val av bundet adverbial i stället för ett partikeladverbial kan förstärkas av språkbadslevarnas och de finskspråkiga elevernas förstaspråk med annorlunda ordföljdsregler än svenskan.

I mitt material har jag granskat förekomsten av konstruktioner med partikelförbindelser följda av objekt, t.ex. *hade med en picknickskorg¹, flög hem pojkarne, skickade ut en helikopter till stranden*. Därtill har jag granskat förekomster av verb med objekt följt av ett bundet adverbial, som utgörs av ett adverb eller en preposition och som alltså även teoretiskt kunde ha fungerat som partikeladverbial, t.ex. *drar pojkarne in i*

¹ Exempelen återges här och senare i autentisk form.

helikoptern, hade matkorgen med, hjälpte pojkarna bort. Ett sådant bundet adverbial kan i sin tur höra samman med och följas av reflexivpronomen, andra adverb eller prepositionsfraser, på samma sätt som även objektet efter en partikelförbindelse följs av bundna adverbial.

Tabell 3 visar att konstruktioner med partikeladverbial följt av objekt överhuvudtaget är mycket få till antalet i språkbadsgrupperna, och nästan obefintliga i de finska jämförgrupperna. I de svenska jämförgrupperna är konstruktionerna betydligt vanligare än konstruktioner med efterställda korta riktningssadverb eller prepositioner. De senare konstruktionerna är få till antalet och förekommer ofta i dubbeladverbial, t.ex. *hjälppte pojkarna upp i helikoptern, körde dom ner på det torra*, eller vid verb där variation är möjlig, t.ex. *tagit matsäck med (sig)*. I synnerhet i den finska jämförgruppen UFI9, men även i språkbadsgrupperna är däremot efterställda riktningssadverb eller prepositioner som bundet adverbial vanligare än partikeladverbial. Den yngre finska jämförgruppens texter är syntaktiskt mycket enkla och saknar nästan helt objekt med framför- eller efterställda riktningssadverb och prepositioner. I språkbadselevernas och UFI9:s texter finns efterställda partiklar i exempel av typen *ta/ha ngt med sig*, men även konstruktioner som *samla dem ihop, kastade också sina blommor ner, lyfte pojkarna upp*.

Tabell 3. Placeringen av adverb/preposition som partikeladverbial (PA) och som bundet adverbial i förhållande till objektet (O). Optionella delar av den inre verbfrasen anges inom parentes i kolumnrubriken. Absoluta förekomster och förekomst hos andel elever i gruppen i procent.

Elevgrupp	V + PA (+ refl.) + O (+ prep.fras)		V + O + adv./prep. (+ refl.) (+prep.fras/adverb)	
	Antal	Andel elever	Antal	Andel elever
	Förekomster	i gruppen	förekomster	i gruppen
USB2	5	29,4 %	12	47,1 %
USB1	6	26,3 %	12	52,6 %
UFI8	0	0,0 %	2	11,8 %
UFI9	2	10,5 %	21	73,7 %
USV8	32	76,5 %	7	41,1 %
USV9	54	89,4 %	8	42,1 %

Vid sidan av alternativ placering av adverb eller preposition vid transitiva verb med objekt kan den lägre andelen partikelförbindelser (enligt tabell 2 tidigare) hos språkbadseleverna och de finska jämförelseleverna än hos de svenska jämförelseleverna bero på olika konstruktioner med bundna rumsadverbial vid intransitiva rörelseverb, i analogi med finskans och svenskans olika konstruktioner vid rörelseverb (Strömquist et al. 1995). I tabell 4 visas i översikt val av grammatisk struktur hos adverbial med rumsbetydelse vid intransitiva rörelseverb i materialet. Kategorierna omfattar partikeladverbial samt bundna adverbial. Kategoriseringen av bundna adverbial har gjorts enligt strukturerna hos det adverbial som följer närmast efter verbet, vilket i materialet är antingen prepositionsfras eller adverb. Det första bundna adverbialet följs ibland av flera bundna adverbial. I materialet förekommer också ogrammatiska strukturer med prepositionslös nominalfras,

t.ex. *gå klippan*, eller överflödig preposition framför adverb, t.ex. *gå till hemma*, och sådana fall har fått bilda en egen kategori.

Tabell 4. Partikeladverbial (PA) och bundna rumsbetecknande adverbial (BA) vid intransitiva rörelseverb. Förekomster enligt grammatisk struktur i absoluta frekvenser och i procent.

Elevgrupp	Verb +PA (+ BA)		Verb + BA (prep.fras) (+adv. /+prep.fras)		Verb +BA (adverb) (+prep.fras/ +adverb)		Verb + BA (prep.lös nom.fras /prep.+adv.)		Tot. rörelseverb med PA och BA	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
USB2	42	62,7	23	34,3	2	3,0	-	-	67	100,0
USB1	34	50,7	26	38,8	7	10,4	-	-	67	99,9
UFI8	15	46,9	10	31,3	3	9,4	4	12,5	32	100,1
UFI9	32	50,8	21	33,3	7	11,1	3	4,8	63	100,0
USV8	53	58,2	31	34,1	7	7,7	-	-	91	100,0
USV9	85	60,2	49	34,8	7	5,0	-	-	141	100,0

Kategoriseringen är grov, men sammanställningen i tabell 4 visar vissa tendenser, dvs. de intransitiva verben är försedda med partikeladverbial jämförelsevis ofta hos språkbadsgruppen USB2 och de svenska jämförgrupperna. Den äldre språkbadsgruppen, USB1, låter oftare än de andra grupperna en prepositionsfras stå som första bundet adverbial. En noggrannare analys av valet av grammatiska konstruktioner vid intransitiva rörelseverb kräver dock en noggrannare lexikalisk-semantisk analys av de enskilda rörelseverben och de valda prepositionerna i sin kontext.

7 Sammanfattande jämförelse

Sammanfattningsvis kan konstateras att

- språkbadsseleverna har en klart lägre andel partikelförbindelser än de svenska jämförelseleverna,
- hos språkbadsseleverna står de vanligaste partikelförbindelserna för en större andel än hos de svenska jämförelseleverna, vilket betyder mindre variation i språkbadsselevernas användning av partikelförbindelser; de har också en lägre variation i fråga om användningen av olika partikeladverbial,
- de finskspråkiga jämförelseleverna har den lägsta andelen partikelförbindelser och också en lägre variation i fråga om användningen av olika partikeladverbial än de övriga grupperna,
- i fråga om konstruktioner med antingen ett partikeladverbial före objektet eller ett bundet adverbial med strukturen adverb eller preposition finns en tendens hos språkbadsseleverna att placera sådana bundna adverbial efter objektet; hos de svenska jämförelseleverna är partikeladverbial före objektet vanligare än korta riktningadverb och prepositioner som bundet adverbial efter objektet, och

- vid intransitiva rörelseadverbial använder den yngre språkbadsgruppen, USB2, och de svenska jämförgrupperna partikeladverbial i större utsträckning än de övriga grupperna.

Språkbadseleverna når således inte samma nivå som de svenskspråkiga eleverna i fråga om användning av partikelförbindelser, men deras användning är ändå mera differentierad än A-språksinlärnarnas. De svenska partikelverben är alltså svåra, men det finns en skillnad med hänsyn till arten av partikelförbindelse. De partikelförbindelser som både språkbadseleverna och de finska jämförelseleverna förefaller att ha lättast att tillägna sig för är de genomskinliga verbförbindelserna. Språkbadseleverna använder i dessa förbindelser olika verb på ett varierat sätt, medan de finska jämförelseleverna har ett begränsat förråd av verb i kombination med konkreta verbpartiklar.

Resultatet av denna undersökning kan med tanke på det språkpedagogiska tolkas på följande sätt. De syntagmer som här har undersökts kräver ett komplicerat regelsystem som till och med gäller det lexikala planet. Därför är något av informellt andraspråkstillägnande (jfr förstaspråkstillägnandet) nödvändigt för att påverka språkbudet, så som hos språkbadseleverna.

Litteratur

- Buss M (2002) Verb i språkbadselevs lexikon. En sociolingvistisk studie i andraspråket. Acta Wasaensia 105, Språkvetenskap 22. Universitas Wasaensis.
- Ekberg L (1999) Användningen av komplexa predikat hos invandrarbarn i Rosengård. I: Svenskans beskrivning 23. Lund University Press, Lund, 86–95.
- Enström I (1988) Invandrarelevs partikelverbsanvändning. I: Hyltenstam K & Lindberg I (utg.) Första symposiet om svenska som andraspråk. Volym I: föredrag om språk, språkinläring och interaktion. Centrum för tvåspråkighet, Stockholms universitet, 165–177.
- Ingo R (2000) Suomen kieli vieraan silmin. Vaasan yliopiston käännösteorian ja ammattikielten tutkijaryhmän julkaisut 26. Vaasa.
- Ingo R (2004) Finska som andraspråk. Studentlitteratur, Lund.
- Kvist Darnell U & Wide C (2002) Reflexiva partikelverb och liknande konstruktioner i sverigesvenska och finlandssvenska. I: Svenskans beskrivning 25. Åbo universitet, 108–119.
- Laurén Ch (2000) Kielten taitajaksi – kielikylpy käytännössä. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä.
- Laurén U (1991) Språkfel och interferens hos tvåspråkiga skolelever. En studie i fri skriftlig produktion på svenska. Vaasan yliopiston julkaisuja, Tutkimuksia 156, Filologi 20.
- Laurén U (1998) Narrative structures in the stories of immersion pupils in their second language. In: Arnau J & Artigal JM (eds) Immersion Programmes: a European Perspective. Publicacions de la Universitat de Barcelona, 522–531.
- Laurén U (2003) Språkbadselevs berättande. Studier i berättelsestruktur samt syntaktisk och lexikal kompetens i språkbadselevs muntliga och skriftliga produktion. Vaasan yliopiston julkaisuja, Tutkimuksia 247, Språkvetenskap 41.

- Norén K (1996) Svenska partikelverbs semantik. *Nordistica Gothoburgensia* 17. Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg.
- Norén K (2000) Partikelförbindelser och möjliga förblindelser. I: Engdahl E & Norén K (utg.) *Att använda SAG. 29 uppsatser om Svenska Akademiens grammatik. Meddelanden från Institutionen för svenska språket* 33. Göteborgs universitet, Göteborg, 383–393.
- Rignell H (1998) Komma åt och ta upp – en undersökning av svenskinlärares förståelse av partikelverb. *Meddelanden från Institutionen för svenska språket* 22. Göteborgs universitet, Göteborg.
- SAG I–IV = Teleman U, Hellberg S & Andersson E (1999) Svenska Akademiens grammatik. Svenska Akademien, Stockholm.
- Strzelecka E (2003) Svenska partikelverb med *in*, *ut*, *upp* och *ner*. En semantisk studie ur kognitivt perspektiv. *Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet* 62. Uppsala.
- Strömqvist S, Ragnarsdóttir H, Engstrand O, Jonsdóttir H, Lanza E, Leiwo M, Nordqvist Å, Peters A, Plunkett K, Richtoff U, Simonsen HG, Toivainen J & Toivainen K (1995) The Inter-Nordic Study of Language Acquisition. *Nordic Journal of Linguistics* 18:1: 3–29.
- Viberg Å (1996) The study of lexical patterns in L2 oral production. In: Sajavaara K & Fairweather C (eds) *Approaches to second language acquisition*. University of Jyväskylä, 87–107.
- Ylikiiskilä A (2001) Tvåspråkiga skolbarns verbanvändning i svenska. *Acta Universitatis Stockholmiensis* 24. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Altså hoppas jag min Engell kan nu komma – om *hoppas* och grammatikalisering

Hanna Lehti-Eklund

1 Inledning

Den 13 augusti 1651 skrev Johan Ekeblad till sin bror Claes:

1a. Iagh håppas wy skolla gå i dust med dom om gudh will. (JE)

Dom i exemplet ovan hänvisade till unga harar i skogen vid broderns gård. Följande år i slutet av januari skrev Johan följande:

1b. men iagh håppas **att** ett par skelmer skola intet rosza aff marknaden. (JE)

Den här typen av variation med utsatt *att*/icke-utsatt *att* i samband med *hoppas* är inte ovanlig i modern svenska, men konstruktionen subjekt, verbet *hoppas* och ett komplement med eller utan *att* förekommer också långt tidigare. Exempel 1a och 1b är från äldre nysvensk period, men det finns redan i fornsvenskan belägg på att *hopas* konstruerat med ett subjekt och ett komplement kan uppträda både med och utan *att* (se t.ex. Lindqvist 1912; Falk 1997: 106; Söderwall 1884–1918). Lindqvist (1912: 156 f.) anför följande exempel:

2a. Jach hopas jach ma thz göra mz skael (Svenska medeltidens rimkrönikor, II Nya eller Karlskrönikan v. 5445)

2b. Wi hoppes och **at** i ei vele förgieta om Helge Elf Pontificalia i Strängnäs (Brask, Hans, Brev. I: Linköpings biblioteks handlingar. D. 1: 153)

Syftet med min uppsats är att undersöka variationen i förekomsten av *att* i konstruktioner där *hoppas* står i en huvudsats med ett subjekt och ett komplement. Jag är i synner-

het intresserad av om konstruktionerna utan *att* kan tänkas uppvisa vissa tecken på tidig grammatikalisering, såsom specialisering eller rutinisering. En annan fråga som min uppsats snuddar vid är vad som är typiskt för de konstruktioner med *subjekt + verb* som i olika språk tenderar att utvecklas till diskurspartiklar. Hur stor roll spelar t.ex. verbets semantiska betydelse i processen? Det verkar nämligen vara typiskt för en del diskurspartiklar såsom bl.a. *jag menar* och *jag tycker/tycker jag* i svenskan, *I think* i engelskan och *ma arvan* i estniskan att de utvecklats ur produktiva syntaktiska konstruktioner med verb som uttrycker åsikt med möjligheten att ta *att*- eller liknande satser som komplement (se Saari 1986; Hopper & Traugott 1993; Karlsson 2003; Keevallik 2003; Thompson & Mulac 1996). Tidig grammatikalisering förknippas enligt Hopper & Traugott (1993: 87 f.) med att uttryck utvecklar pragmatiska funktioner (*pragmatic enrichment*). Även om bruket av frasen *hoppas jag* (ev. *jag hoppas*) i modern svenska mig veterligen inte studerats närmare kan man tänka sig att den förevisar liknande pragmatiska funktioner som *jag menar* eller *jag tycker*. I ex. 3 är *hoppas jag* en diskurspartikel som uttrycker talarens inställning till sitt yttrande:

3. Är ni fortfarande vänner? Det är vi hoppas jag. (SvD00)¹

I min artikel kommer jag att fokusera på perioden slutet av äldre nysvensk tid – början av yngre nysvensk tid (1649–1740). Belägg med *hoppas* verkar bli vanligare under den här tiden vilket gör det möjligt att studera skillnaderna mellan konstruktionerna i 1a och 1b. I synnerhet är jag intresserad av hur tätt ihop kopplade huvudsatsen med *hoppas* och komplementet är med varandra.

2 Verbet *hoppas*: historisk bakgrund och kategorisering

Det fornsvenska verbet *hopa* har lånats in från medellågtyskan (*hopen*). Den s-försedda formen förekommer redan i fornisländskan (se Lindqvist 1912: 155 f.) och i fornsvenskan uppträder *hopa* och *hopas* parallellt med samma betydelse och samma argumentstruktur (Falk 1997: 105). Falk (1997: 55) klassificerar *hoppas* i fornsvenskan som ett subjekt-orienterat, personligt konstruerat verb som också kan kombineras med ett oblikt subjekt (ex. 4). Hon (1997: 167) konstaterar att den opersonliga konstruktionen i fornsvenskan en tid uppträder parallellt vid sidan av den personliga även om den senare dominerar. Möjligheten att använda opersonlig konstruktion försvinner i slutet av den fornsvenska tiden (Sundman 1985: 96).

4. mik hopas til gudh thz wardhir aen got om sidhe (Siälinna Thröst: 453)

I början av äldre nysvensk tid tycks *förhoppas* användas frekvent vid sidan av *hoppas*

¹ Svenska Dagbladets årgång från 2000 är tillgänglig vid Språkbanken (<<http://spraakbanken.gu.se>>).

och verkar betydelsemässigt vara praktiskt taget synonymt med det senare verbet.² Det är först fr.o.m. mitten av 1600-talet som *hoppas* börjar förekomma oftare åtminstone i det material jag excerperat. Enligt SAOB (sp. H 1183–1185) betyder *hoppas* 'hysa förväntan om att något som man önskar skall inträffa'.

När det gäller verb som tar komplement, kan komplementens semantiska relationer vanligen beskrivas genom att man undersöker verbens semantiska egenskaper (Givón 1990: 516 f.). I sin typologiska studie om underordning indelar Cristofaro (2003: 99) verb som tar komplement i åtta klasser med bl.a. modala (*måste*), desiderativa verb (*hoppas*, *önska*), perceptionsverb (*se*, *höra*), verb som uttrycker kunskap (*veta*) och verb som uttrycker åsikt (*propositional attitude*, *tro*, *tycka*) (se också Noonan 1985). Enligt Givón (1990: 517) placerar sig verben på ett kontinuum med avseende på hur stark kopplingen är mellan verbet och komplementet, Cristofaro (2003: 122) uttrycker detta i termer av semantisk integration mellan verbet och komplementet. Verb som uttrycker modalitet placerar sig i ena ändan av kontinuumet med stark koppling mellan verbet och komplementet, medan verb som uttrycker åsikt såsom *mena* och *tycka* placerar sig i andra ändan med svag koppling eller ingen semantisk integration med komplementet. Därför kan de senast nämnda verben lättare lämna bort *att* före komplementet (Cristofaro 2003: 107, se också Anward 2003: 75).

Enligt Cristofaro (2003: 103 f., 122) tillhör verb av typen *hoppas* gruppen desiderativa verb som placerar sig i mitten av kontinuumet. De är hårdare knutna till sitt komplement och mer semantiskt integrerade än verb som uttrycker åsikt. Därför kunde man tänka sig att det för *hoppas* t.ex. i jämförelse med *tycka* eller *tro* är svårare att uppträda med komplement utan *att* och att tendensen att utvecklas till en diskurspartikel är svagare. I den här uppsatsen har jag inte möjlighet att testa den hypotesen. Sannolikt är det både semantiska och pragmatiska faktorer som inverkar på att diskurspartiklar utvecklas ur konstruktionen "första personens pronomen + verb". Verbets betydelse och relation till komplementet är en av faktorerna men inte den enda.

Alla desiderativa verb tycks nämligen inte uppvisa en tendens att ingå i en diskurspartikel. De används också i helt olika kontexter. De desiderativa verben omfattar även verb av typen *önska* som uttrycker ett hypotetiskt innehåll medan *hoppas* inte implicerar något om realiseringen av verbets komplement (Cristofaro 2003: 103). I motsats till *hoppas* är *önska* betydligt mindre frekvent som verb (i SvD00 finns 452 belägg på *önska* mot 2 465 belägg på *hoppas*). För språkbrukare är det mer typiskt att uttrycka förhoppningar om något som kan tänkas realiseras än att uttrycka önskemål som går mot det man tror är sannolikt. Bruket av verbet i vissa kontexter har troligen lett till att *hoppas jag* kan fungera som diskurspartikel (se ex. 3) men inte *önskar jag*.

² T.ex. Johan Ekeblad uttrycker förhoppning nästan genomgående med *förhåppas* i sina brev: 17.4.1650... iagh förhåppas nu om dronningen bättre bliffuer att thett som snaraste sin fortgång winna skall (JE: 18). Enligt SAOB (sp. F 2747–2748) betyder *förhoppas* '(kunna) förvänta l. hoppas att något skall ske'.

3 Material

Materialet för uppsatsen består av brev och dagböcker från 1600- och början av 1700-talet. En del av dem har jag excerperat manuellt och en del är hämtade ur korpusen *Fornsvenska texter* vid Institutionen för nordiska språk vid Lunds universitet. En förteckning över beläggen finns i tabell (1). Texterna som förkortningarna står för framgår av materialförteckningen i slutet av artikeln. Antalet belägg är inte stort men verken har excerperats i sin helhet.

Tabell 1. *Hoppas*: antalet belägg per person och tid.

Tid	Material	Antalet belägg
1649–1651	JE	3
1657	AH	2
ca 1675	SC	1
1697–1701	EOMS	5
1697–1704	MSEO	15
1700–1708	JS	25
ca 1710	JR	1
1713	EOMS	2
1740	CG	13
Totalt		67

4 *Hoppas* med och utan *att*

Jag har valt att gruppera beläggen med *hoppas* i fyra kategorier (A–D) beroende på ordföljd och förekomst eller avsaknad av *att*. I en studie av *tycka* i modern svenska verkade det finnas ett samband mellan ordföljd, förekomsten av *att* och knutenhet till komplement så att det gick att ställa upp ett kontinuum $A > B > C > D$ där A representerar den minst och D den mest knutna relationen mellan verb och komplement (se Lehti-Eklund u.u.).

Nedan illustreras kategorierna med exempel ur mitt material. I kategorierna A och B står subjektet i satsbasen, i A är *att* utsatt (ex. 5) men struket i B (ex. 6). Då subjektet saknas p.g.a. samordning eller av någon annan anledning har satser med ett tänkt subjekt förts in i A (ex. 7) eller B.

5. men iagh håppas **att** ett par skelmer skola intet rosza aff marknaden såm iagh aff deras spår märkia kunne där de hade fålas fram i skogen (A; JE 1652)
6. Enfin jag hoppas Ryssen ej kommer så snart igen (B; MSEO 1700)
7. ok hoppas **at** wij sku finna så wackre ok märckwärdige ord af dem som af någon utlänsk (A; SC 1675)

I C och D inleds satserna med ett annat led än subjektet i satsbasen, i C är *att* utsatt (ex. 8) och struket i D (ex. 9).

8. så hoppas iagh **att** wy få åka wthan twiffuel (C; JE 1649)
9. Altså hoppas jag min Engell kan nu komma (D; MSEO 1703)

Av tabell (2) framgår hur de olika kategorierna fördelar sig i materialet. X står för något led i satsbasen, vanligtvis ett konjunktionellt adverbial. Jag har inte funnit belägg med satsfläta i materialet. I tabellen har jag fått illustrera olika typer av subjekt. Det dominerar bland subjekten: i 48 fall av 67 står *jag* som subjekt, dessutom förekommer det som icke-utsatt subjekt i 6 fall.

Tabell 2. **Hoppas** + utsatt/icke-utsatt **att** enligt ordföljd och tid.

	A	B	C	D	N
	jag hoppas att kompl.	jag hoppas kompl.	X hoppas jag att kompl.	X hoppas jag kompl.	
1649–1651 JE	1	1	1		3
1657 AH	2				2
ca 1675 SC	1				1
1697–1701 EOMS	3		1	1	5
1697–1704 MSEO	6	6	1	2	15
1700–1708 JS	9	3	9	4	25
ca 1710 JR			1		1
1713 EOMS	1		1		2
1740 CG	1	12			13
N	24	22	14	7	67

Frekvenserna sjunker från vänster till höger så att typ A är vanligast. Beläggen utan *att*, dvs. kategorierna B och D, saknas nästan helt och hållet i materialet från 1600-talet. Det enda undantaget finns i ex. 1a.

Om man får tro Lindqvist (1941) är utelämnandet av *att* ett talspråkligt drag. Han (1941: xxiv f.) påpekar att ett drag i *Nya Testamentet 1526* ”som är typiskt för det vardagliga språkbruket [är] [...] utelämnandet av konjunktionen i vanliga att-bisatser”. Han påpekar också att GVB genomgående inför *att*. Lindqvist har ett exempel med *förhoppas* där det i *Nya Testamentet* står: ”och förhope han wardher oss ... friyandes, 2 Kor. 1 kap. (s. 545, r. 32 f.)” medan GVB har ”Och förhoppes, at han skall oss ... friya”. I mitt material är det den enda pjäsen (CG), Gyllenborgs *Swenska sprätthöken* som har speciellt många satser av typ B utan *att*.

När det gäller frågan om hur nära knutet verbet är till komplementet kan man t.ex. undersöka möjligheten att placera led mellan verbet och komplementet (se ex. 10 och 11). I min undersökning av *tycker* i nusvenska framgick det tydligt att kopplingen var mest lös i kategori A där det gick att placera flera led mellan *tycker* och *att*, medan verbet och komplementet utgjorde en helhet i D där det närmast var negationen *inte* som i enstaka fall kunde stå efter *tycker* och subjektet (Lehti-Eklund u.u.).

10. jag hoppas **ej, min kiäraste Fiken** at han kommer at öka hopen af mina Friare (CG 1740)
11. dock hoppas iagh **medh Gudhz hielph** att de[t] lærer intet länge vahra (JS)

Tabell (3) anger antalet belägg där ett eller flera led (Y) står mellan huvudsatsen och komplementet i de olika kategorierna.

Tabell 3. Antalet belägg med led mellan huvudsatsen och komplementet.

A	B	C	D	N
jag hoppas Y att komplement	jag hoppas Y komplement	X hoppas (jag) Y att komplement	X hoppas jag Y komplement	
13	2	7	–	22

Även om beläggen är rätt få uppvisar siffrorna vissa tendenser. När *att* inte är utsatt är det svårt att placera led mellan huvudsatsen och komplementet. I hela materialet finns det två belägg på detta. I det ena fallet är det inskjutna leDET *nu*, i det andra *medh Gudhz hielph* (se ex. 12):

12. Hopass **medh Gudhz hielph** iagh skall vehl kamma till rätta (JS)

På samma sätt som i fråga om modernt *tycker* går det i fråga om *hoppas* i mitt material att ställa upp ett kontinuum för anknytning mellan huvudsatsen och komplementet:

$A > C > B > D$

I kontinuumet är möjligheten att placera led mellan huvudsatsen och komplementet minst längst till höger. Detta finns det inte belägg på inom kategori D.

I sin artikel om *I think* och dess grammatikaliserings undersökte Thompson & Mulac (1991) också verbets benägenhet att stå med den första personens pronomen som subjekt. I fråga om *hoppas* utgörs de flesta subjekten i materialets brev av pronomenet *jag*: det faller sig naturligt att det är skribenten som uttrycker en förhoppning om något till mottagaren.

5 Slutsatser

Även om materialet i min undersökning inte är speciellt stort kan man avläsa några tendenser i det. Verbet *hoppas* förekommer både med och utan *att* under hela den undersökta perioden men beläggen utan *att* blir något vanligare fr.o.m. slutet av 1600-talet.

Vissa systematiska drag kan skönjas i bruket av *att*. Användningen verkar inte vara idiosynkratisk så att vissa skribenter brukar *att* och andra låter bli. Däremot kan utelämnandet av *att* tänkas vara ett talspråkligt drag. Det tycks finnas ett samband mellan ordföljden och bruket av *att* som överensstämmer också med liknande resultat i fråga om bruket av *tycker*. Kategori A är mest frekvent och D minst frekvent vad gäller båda verben, B och C placerar sig mellan dem. Kategori A tillåter mest variation i placeringen av led mellan verbet och *att*, i D finns det inte utrymme för något led mellan subjektet och komplementet: ”Nu **håpass iagh** du har fått dhe saker redhan i hender iagh skikadhe

medh Lieutn. Silf:rbrandh och Linghen” (JS). Enligt min mening kan man tänka sig kontinuumet $A > C > B > D$ som ett sätt att illustrera en grammatikaliseringsstig där kategori D bereder plats för diskurspartikeln *hoppas jag*.

Man kunde tänka sig detta även som en mer allmän grammatikaliseringsstig för diskurspartiklar av typen *verb i presens + jag/du* överlag, men för att hypotesen ska kunna bekräftas behövs det fler och djupare dykningar i språkhistorien. I den här artikeln har jag endast kunnat skrapa på ytan.

Litteratur

Undersökningsmaterial

AH = Agneta Horn (1959) *Beskrivning över min vandringstid*. Holm G (utg.) Nordiska texter och undersökningar 19. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

CG = Carl Gyllenborg (1959) *Swenska Sprätthöken*. Breitholz L (utg.) Uppsala. Texten är tillgänglig genom <<http://www.nordlund.lu.se/Fornsvenska/Fsv%20Folder/>>.

EOMS = Eva Oxenstierna & Magnus Stenbock (1913–1914) *Stenbock CM* (utg.) *En brevväxling II*. P. A. Norstedt & söner, Stockholm.

JE = Johan Ekeblad (1965) *Brev till brodern Claes Ekeblad 1639–1655*. Allén S (utg.) *Acta Universitatis Gothoburgensis, Nordistica Gothoburgensia 2*. Göteborg.

JR = Johan Runius: *Prosastycken på svenska*. Svenska författare utg. av Svenska Vitterhetssamfundet XVII:3. Sthlm. Texten är tillgänglig genom <<http://www.nordlund.lu.se/Fornsvenska/Fsv%20Folder/>>.

JS = Jon Stålhammars brev till hustrun Sofia Drake. *Karolinska krigares dagböcker VII*. Lund 1903. Texten är tillgänglig genom <<http://www.nordlund.lu.se/Fornsvenska/Fsv%20Folder/>>.

MSEO = Eva Oxenstierna & Magnus Stenbock (1913–1914) *Stenbock CM* (utg.) *En brevväxling II*. P. A. Norstedt & söner, Stockholm.

SC = Samuel Columbus: *Mål-roo eller Roo-mål*. Texten är tillgänglig genom <<http://www.nordlund.lu.se/Fornsvenska/Fsv%20Folder/>>.

Övriga källor

Anward J (2003) *att*. *Språk och stil* 13: 65–85.

Cristofaro S (2003) *Subordination*. Oxford University Press, Oxford.

Falk C (1997) *Fornsvenska upplevarverb*. Lund University Press, Lund.

Givón T (1990) *Syntax II*. John Benjamins, Amsterdam.

Hopper PJ & Traugott EC (1993) *Grammaticalization*. Cambridge University Press, Cambridge.

Karlsson S (2003) Interactional uses for an epistemic marker: the case of 'jag tycker'/'tycker jag' in Swedish. *Melbourne Papers in Linguistics and Applied Linguistics* 1: 5–23.

- Keevallik L (2003) From Interaction to Grammar. Estonian Finite Verb Forms in Conversation. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala.
- Lehti-Eklund H (u.u.) *Vi tycker alla det är lika gott fortfarande* – om narrativa bisatser utan *att*. Utkommer i Svenskans beskrivning 27.
- Lindqvist A (1912) Förskjutningar i förhållandet mellan grammatiskt och psykologiskt subjekt i svenskan. Gleerup & Otto Harrassowitz, Lund & Leipzig.
- Lindqvist N (1941) Nya testamentet i Gustaf Vasas bibel under jämförelse med texten av år 1526. Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag, Stockholm.
- Noonan M (1985) Complementation. In: Shopen T (ed) Language Typology and Syntactic Description 2. Cambridge University Press, Cambridge, 42–140.
- Saari M (1986) *Jag menar*. I: Saari M, Londen A-M & Nilsson K (red.) Xenia Huldéniana. En vänskrift tillägnad Lars Huldén på hans 60-årsdag 5.2.1986. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur B: 10. Helsingfors universitet, 329–337.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien (1898–) Lund.
- Sundman M (1985) Från *Mik angår* till *Jag ångrar*. Folkmålsstudier 29: 85–123.
- Söderwall KF (1884–1918) Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket. Lund.
- Thompson SA & Mulac A (1996) The discourse conditions for the use of the complementizer *that* in conversational English. Journal of Pragmatics 15: 237–251.

Översättning eller imitation?

Översättning och svenskspråkig tidningspress i Finland under åren 1776–1829

Pirkko Lilius

Översättningar har publicerats i finländsk tidningspress allt sedan de första tidningarna började utkomma på 1770-talet. Så gott som varje tidningsnummer innehöll texter som var översatta och som bildade stomme i tidningarna. Målet med dessa texter var enligt 1700-talsidealen dels att upplysa och lära, dels att underhålla och behaga. I början av 1800-talet kan man se de första tecknen på översättningarnas roll även i det s.k. nationsbygget. Då förde man fram bl.a. synen på översättningar av främmande nationers litteratur som bildningsmedel (*Åbo Morgonblad*, ÅM 3.10.1821).

Eftersom tidningarnas språk under perioden 1776–1829 var nästan uteslutande svenska var översättningarnas målspråk naturligtvis svenska. Några översättningar till finska och finska runor på originalspråket ingick dock i dessa tidningar. Dessutom kom vid denna tidpunkt ut en finskspråkig och två tyska tidningar. Den förra, *Turun Wiikko=Sanomat* (1820–1831), trycktes i Åbo och de två senare, *Wiborgs Mancherley* (1821) och *Wiborgs Wochenblatt* (1823–1832), i Viborg. De viborgska tidningarna ingår inte i det excerperade materialet. Den markanta ökningen av antalet finsk- och svenskspråkiga tidningar från och med 1830-talet har motiverat gränsen vid 1829 för materialvalet. Därefter var Åbo inte längre den centrala orten för tidningsutgivningen i Finland (Tommila 1988).

De krav som ställdes på de skönlitterära översättningarna var till en början mycket höga. Detta berodde på den utbredda åsikten om att den skönlitteratur som var skriven på svenska var mindre värd än den litteratur som var skriven på främmande språk. Läsarnas attityder hade i avsaknad av svenska originaltexter påverkats av de svenska 1700-talsöversättningarna av usla franska "Memoires" och "Loisirs", som alltså uppfattades som representanter för svensk skönlitteratur (se t.ex. *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo*, TSÅ 7.3.1782). Utbudet på högklassig skönlitteratur i utländska utgåvor var i slutet

av 1700-talet rikt i Åbo, något som framgår av bokhandlarnas annonser i tidningarna. Också i Helsingfors och Viborg kunde man köpa t.ex. Shakespeares, Moores och Schillers samlade verk eller *Tusen och en natt* på engelska.

1 Källtexter, översättare och översatta texter

I 1700-talstidningarna nämns nästan alltid den källa som översättningen baserar sig på. I fråga om artiklar anges originalverket, men i fråga om dikter, fabler eller andra berättelser är det författarens namn som är utsatt. På 1800-talet blir tidningarna mer sparsamma med källhänvisningar, kända författare nämns dock alltid vid namn. Däremot är det sällan möjligt att bestämma vem det var som hade gjort översättningen. Tidningens redaktörer fungerade utan tvekan som översättare, men deras namn bifogades inte till översättningarna. Eftersom tidningarna kunde publicera texter ur andra tidningar utan att ange källa, kan man tänka sig att de översättningar som anges vara insända till tidningen, är översatta i Åbo eller i Finland. De översättare som nämns i tidningarnas recensioner och bokhandlarnas annonser är så gott som de enda som inte förblir anonyma.

I stället för namn dyker pseudonymer och initialförkortningar upp i samband med översättningar från och med 1800-talets början. I årgången för 1824 trycktes i *Åbo Underrättelser* bland annat översättningar av signaturen I**m, det vill säga Gustaf Idman, senare Idestam, vars översättningar karaktäriserades som enkla och flytande (Söderhjelm 1895: 89). Även *Åbo Tidningars* redaktör Axel Gabriel Sjöström (1794–1846), som senare utnämndes till professor i grekiska vid Helsingfors universitet, gömde sig på 1820-talet bakom olika signaturer (Söderhjelm 1895: 65). Helt i enlighet med bruket i tidens medievärld använde han initialerna -l-l-m i tidskriften *Aura* och S**m i tidskriften *Mnemosyne* (om bruket se t.ex. Sarjala 2005: 103–111). Som parentes kan nämnas att utmärkande för Sjöströms arbeten var enligt Söderhjelm (1895: 178) att de representerar en ”till sina intentioner synnerligt aktningvärd, men till sina resultat oberäkneligt ojämn översättningskonst”.

Tidningstexterna verkar ibland ha varit s.k. allmångods som svenska tidningar lånade av varandra. Om texten saknade källa vid första publicering, trycktes den också i fortsättningen utan källa. En bekräftelse på att åtminstone en del av texterna var allmångods kan läsas ur en prenumerants insändare i Åbosällskapets tidning (TSÅ 7.1.1785). Signaturen Hieronymus Piexämäkipaeus Pungalaitis skriver att han var läsare även av ”Stockholms Post, Dagligt Allehanda, Upfostr. Sällsk. Tidn., Post- och Inr. Tidn.”. Han jämrar sig dels över ”det myckna torra, platta och odugliga, som beklagligen ofta nog påtrugas oss i våra Periodiska skrifter och Dagblad”, dels över att läsa ”ännu därtill tidt och träget nödgas läsa och återläsa samma stycken, så i vers som prosa, omtryckta och lurendrejade ifrån den ena Wecko-skriften i den andra”. ”Plundring” och ”plagium” av ”Lärdoms- och Witterhets-kram” fick enligt honom inte längre förtigas, utan varje tidning skulle sorgfälligt ange ”hwem de äro skyldiga sit lån”.

De översatta texterna är artiklar om naturvetenskapliga, personhistoriska och litterära ämnen, korta nyheter om händelser ute i världen samt dikter, berättelser, anekdoter eller epigram. De härstammar från ett imponerande antal utländska tidningar, tidskrifter och samlingsverk. Ur ett enda nummer av en tidning eller en volym av ett samlingsverk

hämtades ofta flera texter för vilka källan angavs på följande sätt: *Se, Ur/Utur, Tagen ur, Utdragit utur, Anledningen är hämtad ur, Sammandragen ur*. Under ett år, 1777, stod t.ex. i Åbosällskapetets tidning (TSÅ) följande tidskrifter som källa för följande översatta texter:

L'Esprit des Journaux: "Medgången och Motgången, Allegorie, öfversatt ifrån Ängelskan" (29.3.1777) och "Anmärkningar öfwer det wedertagna bruket, att begrafwa Lik i Kyrkor och innom Städens krets" (31.10.1777).

Mercure de France: "Skolgåssarne och Snöbällen. Fabel" (15.4.1777) och "En Österländsk Saga" (30.6 och 16.7.1777).

Choix Litteraire: "Bref ifrån Ängelsk Lands-Präst till en Lord av Phil. De Coverley" (15.4.1777), "Eliseiske Fälten. Allegorie. Af Herr de Vatel" (31.7 och 16.8.1777), "Obdiah, en Österländsk Saga" (16.6.1777) och "Menniskjornas Syslor: en Dröm" (16 och 31.10.1777).

Journal des Scavans: "Moraliska Betraktelser öfwer Sömmen. Öfversatte med någon förkortning, ur Journal des Scavans för 1765, Febr. T. VII s. 538 följ. Hålländska Upl. hwarest de äro införde ur en Engelsk weckoskrift kallad Weekly Amusement" (16 och 30.8.1777).

The Adventurer (en Ängelsk Wecko-skrift, hwars författare är Herr Hawkesworth): "Mirza, en Orientalisk Historia" (16.12.1777).

Vid sidan av tidskrifter hämtades texter ur böcker, t.ex. ur *Vermischte Gedichte von Ludw. Henr. Nicolai* (Berlin 1778, 1779; TSÅ 1782). Översiktsverk om varierande teman anlitas också flitigt. Exempel på denna typ av källor är bl.a. *History of English Poetry* (TSÅ 17.1.1782), *Essai sur la Littérature Romantique* (Paris 1825; *Tidningar ifrån Helsingfors*, TiH 19.1.1829), *Historia de las Guerras Civiles de Granada* (ÅM 20.1.1821). Reseskildringar var ytterligare ett omtyckt ämnesområde. Ett exempel är F. G. Georgis *Bemerkungen einer Reise in Russischen Reich in den Jahren 1773 und 1774* som gav stoff åt en sexdelad artikelserie om "Tscheremisserne" i *Åbo Tidningar* (1792), ett annat är artikelserien "Et Engelskt Fruntimmers resa i Swerge" i samma tidning (1797). Om den senare berättas det i en fotnot att den baserar sig på boken *Letters written in Sweden by Mary Wollstonecraft*. Boken hade kommit ut i London 1796 och visar också den att en del textmaterial var mycket aktuellt.

Bland artiklarna är synnerligen intressanta de som beskriver andra länders litteratur och författare. Så publicerade t.ex. *Åbo Underrättelser* under 1824–1826 artiklar om Cervantes, Jean Paul, Shakespeare, Treumund Wellentreter och Walter Scott. *Tidningar ifrån Helsingfors* presenterade 1829 Schiller, Shakespeare, Ossian och Torquato Tasso. Samma år gav *Helsingfors Tidningar* ut artiklar om Johanna Schopenhauer och "Berättarne i Österlandet".

Tidningarnas urval av utländska poeters och författares verk i svensk översättning inkluderar bland annat österländska sagor och berättelser, "ersiska skaldestycken", kinesiska sedesspråk, fabler, allegorier samt epigram. Översatta författare är framför allt Plato, Horatius, Catullus, Anacreon, Virgilius, Sallustius, Lucianus, den turkiske poeten Schemsi, Boccaccio, Ossian, Puschkin, Gessner, Schiller, Goethe, De Lamartine. Epigram och anekdoter tycks ha varit synnerligen omtyckta skönlitterära texter. Som en

intressant detalj kan nämnas att ett av epigrammen i det excerperade materialet är insänt och förmodligen också översatt av en kvinna (*Åbo Nya Tidningar*, ÅNT 15.1.1789).

Latinet är 1700-talstexternas källspråk framom andra, men så småningom börjar antalet engelska, franska, tyska, i någon mån också finska (den första diktöversättningen i TSÅ 31.5.1777) och ryska texter öka mer och mer. Finska dikter publicerades ofta på originalspråket utan översättning, finskan hade ju en specialställning som landets andra språk. Även arabiskan förekommer som källspråk, åtminstone till berättelsen om "Abdol-Malch öfwer sin afledne wänn Said" (ÅTr 20.1.1794) och till ett "Arabiskt skaldestycke" (ÅTr 11.4.1796). Av de nordiska språken nämns som källspråk norskan till artikeln om "Norska Nationens Character" (ÅTr 17.11.1794), isländskan till "Sagobrott om Nornagest" och danskan till den finska översättningen "Asko ja Walpuri" av A. G. Oehlen-schlägers "Siwald och Thora" (båda i ÅM 3.10.1821).

I synnerhet på 1700-talet redovisades även för de förmedlande språken, t.ex. i fotnoten till "Ode öfwer det Mänskliga Lifwet" beskrivs textens tillkomstshistoria på följande sätt: "Öfwersatt ifrån Holländskan på Fransyska, och ifrån sistnämnde språk på Swenska, af C. A. samt oss nyligen tilsänd ifrån en obekant hand" (TSÅ 24.10.1782).

2 Översättning eller imitation?

Tidningsutgivarna var ända från de första utgivningsåren ivriga att komma med egna kommentarer till de översättningar som de publicerade. Sin syn lade de ofta fram i en fotnot till den översatta texten. Exempelvis i Åbosällskapets tidning (TSÅ 31.5.1777) sägs det i fotnoten till översättningen av en finsk dikt så här: "Ehuru swårt det är, at på Swenska uttrycka fulla wigten och betydelsen af de Finska orden, så kan dock både meningen och wersernes art af denna öfwersättning någorlunda inhämtas."

Enklarest tydligast framträder tidningarnas syn på översättning i sättet att benämna en svensk text som hade en förlaga på ett annat språk. En sådan text kunde kallas för *översättning*, men vanliga är också benämningar som *ord ifrån ord översättning*, *fri översättning*, *fri och förkortad översättning*, *översättning med någon förkortning*, *översättning med någon ändring* eller *översättning i sammandrag, med några tillägningar*. Bruket av substantiven *översättning* och *översättare* var i och för sig relativt ungt på 1770-talet (enligt NEO i bruk sedan 1759). Däremot var bruket av verbet *översätta*, som hade bildats enligt lågtyskt mönster, betydligt äldre i svenskan (enligt NEO sedan 1616). Det hade så gott som ersatt det äldre ordet *försvenska* (enligt SAOB i bruk sedan 1562) i 1700-talets språkbruk. På substantivet *försvenskning* finns några belägg i materialet. Ordparet *översätta/försvenska* har ju som bekant fungerat som konkret modell för de finska motsvarigheterna *kääntää/suomentaa* (Paloposki 2004: 46–50). Även verbet *överflytta*, som dock i likhet med engelskans *transfer* hade en annan betydelsenysans än *översätta/translate*, förekommer någon gång. Den svenska versionen av Lord Byrons dikt "Mörker" beskrivs exempelvis som "det första försöket att på Swenska språket öfverflytta något arbete af Lord Byron" (ÅU 7.2.1824).

I 1770-talstidningarna bifogades originalet till en fri översättning ofta i en fotnot. Så behandlades nästan uteslutande översättningar av epigram. Nedan ett exempel på en

svensk översättning och bredvid det franska originalet som Åbosällskapets tidning (TSÅ 31.10.1777) publicerade i fotnot:

Där kostligt win jag får til bästa,	Où l'on me verse de bon vin
Jag gerna plägar länge gästa.	Volontiers je fais longue pause;
Jag utaf samma lynne är,	Comme les fleurs de mon jardin,
Med blomstren, som min kryddgård bär:	Je prends racine où l'on m'arrose.
Hwar mig en ymnig wätska när,	Panard
Jag är tilreds att rötter fästa.	

En tysk dikt som var skriven av kung Ludvig II av Bayern och som ingick i en artikel om Goethe, placerades däremot i den löpande texten efterföljd av en "ungefärlig" översättning till svenska (HT 7.1.1829). Orsaken till att tidningarna publicerade både original och översättning kan ha varit ett akademiskt intresse dels att ge läsaren en möjlighet att testa språkkunskaperna, dels att visa hur en text på ett främmande språk kunde anpassas till målspråkkulturen.

1700-talets dramaöversättningar illustrerar på ett konkret sätt behovet av att anpassa texten till åskådarna/läsarna så att dessa skulle kunna förstå pjäsen och njuta av den. Svensken Didrick Gabriel Björn (1757–1810) anses ha varit en mästare i att göra ändringar i och lokalisera de originalpjäser som han lånade (Nordisk Familjebok 1905). Bland annat gjorde han en fri översättning av L. S. Mercier's pjäs "L'Habitant de la Guadeloupe" (1782) under namnet "Westindienfararen, eller Dygdens Belöning" (1791). Händelserna i pjäsen flyttade Björn från Paris till Stockholm, huvudpersonen Vanglenne/Dourville döpte han till herr Thomson/Nordengren, den franska financiären och hans fru Dortigni fick heta Wexelhausen, madame Milville blev fru Svedenström och börsmäklaren Mulsons namn ändrades till Coursenberg. Björn anpassade även tilltalsskicket: i originalet tilltalar man och hustru varandra "Monsieur" och "Madame", medan det svenska paret använder uttryck som "Min kära Wän, Min kära Maka, Min Söta, Min kära Man". Alla personerna niar varandra. Pjäsen spelades med stor framgång också i Åbo, men givetvis utan lokalisering till de finländska förhållandena.

Redan på 1770-talet introducerades termen *imitation* som beteckning för fria tolkningar av original på främmande språk. Termen dyker första gången upp i en rubrik i Åbosällskapets tidning (TSÅ 16.6.1777). I början angav man ofta källspråket i samband med termen imitation, t.ex. "Imit. Ur Engelskan" eller "Imit. Ur Tyskan". I motsats till det ovan citerade Panard-epigrammet, som ju är en relativt fri tolkning av originalet, arbetade den som skapade en imitation med ännu friare händer. Av denna orsak ansåg tidningarna det ibland vara nödvändigt att ge en exakt översättning av originalet i en fotnot. Så står det exempelvis i en fotnot till dikten "Imitation af Horatii Carm.Lib.II.Od.X." hur "Öfwersättningen af denna Ode lyder ord ifrån ord". I det följande ett utdrag ur början av imitationen och dess motsvarighet i fotnoten (TSÅ 16.6.1777):

Att du på lifwets ocean,
 Min Wän, må lycklig resa göra,
 Håll medelvägens jämna ban,
 Låt wishet alltid styret föra:
 Far icke stranden alltför när,
 Långt ut på djupet dig ej wåga;
 Den wärsta tråldom fruktan är,
 Och ärelystnad wärsta plåga
 Den Måttan taga wet i agt
 Kan endast lyckan hos sig fästa;
 Om han är långt från hof och pragt
 Om han ej i palats får gästa;
 Han ej af twång och afund wet,
 Ej onåd kan hans ro förstöra,
 Och frihet jämte maklighet
 Hans låga boning dyrbar göra.

1. Du skall lefwa lyckeligare, Licini, om du hwarken alltid håller dig på djupet, ej heller, då du warsam fruktar för stormwågen, går för tätt in på den klippiga stranden.
2. Den som älskar den gyllne Medelmåttan, dwäljes ej under en ringa kojans förfallna tak; men att så behålla den, flyr han ock för hofwet, som upväcker afund.

Utöver den ordagranna översättningen var dikten försedd med fem fotnoter som innehöll översättarens anmärkningar till diktens innehåll. Ett så stort antal fotnoter var överhuvudtaget mycket ovanligt i samband med texterna. De var tekniskt sett besvärliga att hantera även om de inte var speciellt ovanliga i tidens skönlitterära verk. Redaktörerna tyckte väl att texterna borde kunna tala för sig själva utan ytterligare förklaringar. Detta kan ha varit orsaken till att redaktören för *Åbo Tidningar* (13.4.1795) tillade följande motivering till en fotnot som han hade godkänt för tryckning: ”Denna not kan tålas i et blad, som kommer ut wid et Universitet”.

Diskussionen kring översättning eller imitation kretsade ofta kring frågan om diktöversättning. En allmänt accepterad åsikt förefaller ha varit att i en översättning betonades formen och i en imitation innehållet. Exempelvis kan man i *Åbo Tidningar* (16.6.1794) läsa hur en dikt definieras som imitation på basis av versmåttet. Det handlar om dikten ”Lavinia, episod ur Thomsons Höst” som har fått följande anmärkning i en fotnot:

[...] den efter originalet imiterade wersarten, orimmad, torde behaga få. Om blott någon del af Originalets wäsentliga skönheter wore bibehållen i öfwersättningen torde bristen i wersens byggnad kunna öfwerses af Läsaren.

Av samma författare Thomson hade Åbosällskapets tidning redan tidigare publicerat en översättning vid namn ”Landlefwernet” som däremot ”Meddelas öfwersatt i lika slags werser som författaren brukat, til et försök huruwida de måga kunna behaga i Swenskan” (TSÅ 25.11.1784).

Ibland var tidningsredaktörerna tveksamma till om en text var en översättning eller en imitation. Så var fallet bland annat med Kryloffs ”Lögnaren” som ansågs vara ”mera en öfwersättning än imitation” (HT 17.1.1829) eller med dikten ”Den sluga Drengen” som saknar källa och bär definitionen ”Traducoriginalimitation” (ÅTr 17.6.1799). Ett sätt att kringgå frågan var att skriva, så som *Tidningar ifrån Helsingfors* (16.2.1829) gjorde i presentationen av den översatta romanen *Farväl*, att texten var ”efter Marie D’Heures och Renée Rogers fransyska original fritt bearbetad af Kruse”. Ett annat sätt var att kalla den svenska versionen en *härmming* – ett ord som redaktören för *Åbo Morgonblad*

(26.5.1821) använder i presentationen av en finsk runa i svensk version. Han noterar att "Det ursprungliga manér, som utmärker finska national skaldekonsten, är här så väl och noga träffadt, som det är möjligt för en härmning i ett fremmande språk".

Även ordet *återklang* användes för att beskriva en översättning som på ett markant sätt anpassats till målspråksmiljön. Så var fallet med den i *Åbo Morgonblad* (3.10.1821) publicerade finska översättningen "Asko ja Walpuri" av A. G. Oehlenschlägers "Siwald och Thora". I materialet ingår också exempel på att anmeldaren har velat försvara översättaren som inte har skapat en exakt motsvarighet till originalet. Det heter t.ex. om den recenserade tyska översättningen av Alexander Puschkins *Der Berggefangene* att "närwarande öfwersättning [...] wisst icke kan wara die Kehrseite eines Bildes." (ÅU 17.1.1824).

Ytterligare benämningar på svenska versioner av original på främmande språk är *copierad* och *sammandragen*. Intressant bruk av den förra benämningen finns i följande mening ur *Åbo Tidningar* (28.4.1794): "Denne naturliga och rörande målning, som här efter en Tysk öfwersättning är copierad beundras af alla Critici". I samma tidning (1.9.1794) finns också följande exempel på den senare benämningen: "Berättelsen är sammandragen ur London Magazine, april 1779".

En förklaring till de olika benämningarna ger *Åbo Morgonblad* (5.1.1821) som skriver om förhållandet mellan textens författare och dess läsare. I detta förhållande är det "en billigare begäran, att läsaren bör söka uppnå sin författare, än att denne skall nedsänka sig till hvar en af dem, som kasta en äfven flyktig blick på hans arbete". På samma sätt kan översättaren i en översättning försöka föra läsaren närmare författaren, medan han i en imitation för texten bort från författaren och närmare läsaren. Synsättet kommer mycket nära den teoretiska syn som ligger till grund för den skillnad mellan exotisering och domesticering som görs inom dagens översättningsvetenskap.

3 Tidningen som forum för översättningskritik

Ett första forum för översättningskritiken i de undersökta tidningarna var de historiska betraktelser av tryckta böcker som publicerades från och med 1770-talet. Ett första försök att skriva översättningens historia i Finland kan kallas den artikelserie som 1778 ingick i Åbosällskapets tidning under namnet "Kort historia om Finska Bibel-öfwersättningar" (TSÅ 30.6, 15 och 30.7, 15 och 30.11, 15.12.1778). Författaren till historiken anser bland annat att en förtjänst hos översättaren Mikael Agricola var att "han icke slafwiskt följt Swenska Öfwersättningarne". Som bevis på detta nämner han "at rand-glossorne, hwilka stundom äro flere och stundom färre än i Swenska Bibeln, äro ifrån Tyska originalet öfwersatte." I historiken hänvisas även till den kungliga befallning enligt vilken "Öfwersättaren borde rätta sig efter grundspråket och Dr. Luthers sidsta uplaga af Tyska Bibeln" (den från 1545). I den nya upplagan av Agricolas översättning från 1685 sägs ortografin och språket ha blivit förbättrade och tolkningen basera sig ännu mera på grundspråken. Redan i denna korta historik görs det alltså en viktig skillnad mellan bibelns grundspråk och parallellspråk. Det sägs nämligen att när en ny finsk översättning görs gäller det att "jämka orthographien och städa språket" samt "förbättra sielfwa öfwersättningen" och "jämka versionen emot sielfwa grundspråket". Samtidigt betonas

vikten av att bevara ”Finska språkets rätta art och lynne så at [...] mindre bruklige [...] ord och talesätt” undviks.

Synen på översättning i denna korta historik satte sina spår i de recensioner av religiösa texter som senare trycktes i både finska och svenska tidningar. Bland andra skrev redaktören för *Helsingfors Tidningar* på våren 1829 en flerdelad artikel om den finska psalmboken, ”Uudet Suomalaiset Kirkko-Wirret joita Uuden Ruotsalaisen Wirsi-Kirjan jälken ulosandanut on Carl Helenius”. Redaktören har en mycket kritisk inställning till översättningen. Enligt honom har översättaren berövat de ”ypperliga Swenska Kyrkosångerna poesiens värma och känslans rikedom”. Flera av sångerna saknar vidare enligt honom ”flerstädes tillbörlig reda och naturligt sammanhang hwaraf resultatet blifwer att åtskilliga satser och perioder gifwa en helt annan mening, än han åsyftar”. Dessutom påpekar recensenten att språket är ofinskt och fullt av opoetiska vardagsfraser, något som han menar att kan bero på att översättaren var en kustfinne vars språk påverkats av svenskan. Onödiga generaliseringar, som att t.ex. ”Liljan, oskuldens och helighetens symbol är gifwen med kukkain, blommor i allmänhet”, har enligt recensenten lett till en viss obestämdhet i uttrycksättet.

Annan än religiös äldre litteratur utgjorde också en gren av de historiska betraktelserna. Den historik över äldre finsk litteratur som ingick i *Åbo Underrättelser* 1824 nämner som exempel på tidiga svenska översättningar prästen Laurentius Johannes Freses (född Finnes) från tyska till svenska gjorda översättning som handlade om krigsväsendet och som bevarats i en handskrift från omkring 1563 (ÅU 8.5.1824). Också Wiborgs slotts ståthållare Henricus Joannis Carcells från latin till svenska översatta bok *Francisci Ragualis Lex Politica Dei* (Rostock 1607 och Stockholm 1638, 1651; ÅU 12.6.1824) finns med i serien.

Ett andra forum för översättningskritik var översikterna av aktuell litteratur som var tryckt i Finland. Dessa hade som primärt syfte att informera allmänheten om utbudet på böcker eftersom bokkataloger som skulle ha kunnat ge en överblick av bokproduktionen i landet saknades. I sina översikter i *Åbo Underrättelser* lade tidningens redaktör Lars Arnell (1781–1856) fram synpunkter på översättning och i synnerhet språket i översättningarna. Arnell hade flyttat i slutet av 1820-talet från Stockholm till Åbo och hade alltså en sverigesvensk språklig bakgrund, något som märks i hans frekventa kommentarer om provinsialismerna i de recenserade översättningarna (Lilius u.u.). Han säger sig bland annat ha lagt märke till ”någon osäkerhet om Substantivernes genera”, vilket har orsakat att ”manliga ord göras qvinliga” (ÅU 4.5.1831). I samma översikt kritiserar han Runebergs översättning *Serviska folksånger* (1830) för att den innehåller några hårda germanismer, till och med sådana som lösryckta ur sitt sammanhang ingen svensk kan förstå (ÅU 8.6.1831). Motsvarande översikter publicerades även av *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* 1778 och senare på 1820-talet av *Åbo Tidningar* och *Helsingfors Tidningar* som hade den tidigare nämnda Axel Gabriel Sjöström som redaktör. *Åbo Tidningar* (30.6.1830) presenterade t.ex. Arnells översättning av Thomas Moores *Lalla Rookh* (1829) och i det sammanhanget definierade tidningens redaktör sin syn på översättning så här:

All översättning är blott en copia, och, som sådan, blott en approximation; och alldrig ännu har det lyckats, och alldrig skall det lyckas och alldrig kan det lyckas en översättare, att överallt återge sin Auctor så, som en annan skulle hafwa

återgifwit honom, eller welat hafwa honom återgifwen. Men grader af godhet gifwas dock; herr Arnells översättning är i det hela bättre än den tyska.

Sitt egentliga forum fann översättningskritiken i modern mening i de anmälningar och recensioner som behandlade böcker som var översatta till svenska. Den första anmälan i de undersökta tidningarna ingick i Åbosällskapets tidning (TSÅ 8.5.1783). I den diskuterades de editioner av latinska auktorer som användes i latinundervisningen. Dessa editioner var enligt anmeldaren ”författade af de eländigaste stypare, som hwarken förstått sin auctors språk eller ämne”. Vidare heter det att de ”gifwa Gossarne et galet och orimligt begrep både om Latinska och Swenska språket”. Språket i översättningarna klassificerades som ”den lågaste, osmakligaste och felaktigaste Swenska”, även om det på titelbladet står att ”de nåttaste talesätten äro på god Swenska öfwersatte”.

De första recensionerna publicerades i *Åbo Tidningar* i form av en serie om böcker tryckta i Åbo åren 1796, 1798 och 1799. Särskilt intressant är recensionen av boken *Tidsfördrif för mina Barn* (ÅTr 29.4.1799) där recensenten citerar författarens företal. Denne motiverar sin syn på författarskapet så här:

Då jag med desse barnsliga tidsfördrif hwarken kunnat eller welat söka någon ära som Författare, har jag äfwen aktat det onödigt at utmärka, hwad deribland kan wara eget, eller lånt och öfwersatt ur några nyare och allmänt godkände Tyska Upfostrings-skrifter.

Med dessa ord ville författaren utan tvekan försvara sig mot eventuella kritiska kommentarer. Attityderna till författarskapet förändrades dock så småningom efter att lagen om upphovsmannarätt trädde i kraft 1829.

Översättarnas rättigheter till sina översättningar existerade så gott som inte alls vid den här tidpunkten, något som syns tydligt i avsaknaden av upphovsmannens namn efter de översättningar som publicerades i tidningarna. I recensionerna nämns däremot översättaren vid namn ifall namnet var utsatt i den recenserade boken eller i annonsen om boken. Det är svårt att avgöra om publiceringen av namnet bestämdes av översättarens sociala status eller yrkesskicklighet. Sådana namn som Sophie Gyllenborg, Carolina Weltzin, E. W. Djurström, Johan Gabriel Oxenstierna och Lars Arnell tyder dock på att dessa faktorer spelade en inte helt obetydlig roll. Ibland kan orsaken till anonymiteten ligga i redaktörens önskan att skydda översättaren så som till exempel recensenten i *Åbo Morgonblad* (7.7.1821) gjorde i sin presentation av översättningen av Shakespeares *Hamlet*. Översättningen hade mött mycken kritik och mot den framhöll recensenten nu positiva drag som att översättningen baserade sig på engelska och tyska versioner och att den innehöll få utslutningar. Som förmildrande omständighet framförde recensenten ytterligare att ”För dem som känner hvem öfwersättaren är och således vet att det är en gammal, under besörjandet af helt andra yrken grånad man, måste detta verk, inom Sveriges litteratur, förekomma ännu mera fenomenisk”.

Texten i en anmälan eller recension följde ända från början ett vedertaget mönster som omfattade tre delar: en resumé av innehållet, en helhetsbedömning av översättningen samt kommentarer till språkbruket eller versmåttet. På basis av det undersökta materialet kan man påstå att tidningsredaktörerna var vid sekelskiftet 1700/1800 mer konsekventa än dagens recensenter i att ge en helhetsbedömning av den anmälda översättningen.

Bedömningarna är oftast korta och omfattar bara ett eller två adjektiv, som ibland föregås av specificerande adverb, t.ex. *god, i allmänhet god, ren, ledig, ypperlig, trogen, tydlig, "wältraffad", i allmänhet tämligen lyckad*, men även något längre formuleringar förekommer, t.ex. "Öfversättningen är utförd med mycken skicklighet, värd ett bättre original" (ÅM 4.8.1821) eller "Öfversättningen äger dock wida mer finhet och behag, än originalet" (ÅU 5.5.1824).

Språkliga kommentarer var något som tidens recensenter var synnerligen aktiva att komma med. Kommentarererna gällde antingen språkets, både finskans och svenskans uttrycksmöjligheter eller direkta språk- och översättningsfel. Intressanta ur finskans synvinkel är de synpunkter som 1820 lades fram i *Turun Wiikko=Sanomat*. Det heter bland annat att finskan ännu är ett stelt ("kankea") språk, som nog kommer att utvecklas till ett rikt, präktigt och vackert ("rikas, pulskea ja soma") språk. Redaktören rekommenderar i likhet med flera av sina svenskspråkiga kolleger att man inte skall bruka alltför många lånord trots det stora behovet att låna ord från främmande språk såsom i finskans fall från svenskan. Även i *Åbo Tidningar* finns exempel på resonemang kring olika språks olika uttrycksmöjligheter. Bland andra skriver en av redaktörerna om översättningen av Gessners idyll "Korgen" att "Så wäl det naiva, som det målände, i hwilka hwardera Gessner är en mästare, ligga så i språket, at hela behaget deraf förflyger wid en öfversättning" (ÅTr 20.8.1798).

Redaktören för *Åbo Underrättelser*, Lars Arnell, var som sagt en av dem som läste andras översättningar med en språkvårdares ögon oberoende av om översättningarna var gjorda av Runeberg eller en mindre känd översättare. Osvenskt språkbruk togs upp även av recensenten av van de Veldes berättelse "Gunima" i *Åbo Morgonblad* (3.2.1821). Översättaren N.B. kritiserar för att han "använt sin talang på ett så svagt original" och därmed gjort ett dåligt arbete som lett till följande brister:

Här och där träffar man vissa ord och böjningar, som äro osvenska, i händelse de ej befinnas vara provinsialismer. Sålunda skrifver Öfvers. allestädes *rökade* i stället för *rökte* [...] *Bringade* för *bragte*. Andra fläckar [...] "Sökte nu att vedergälla de grymheter de fått lida med dubbelt värre". Lapsus calami. [...] interpunkteringen är högst missvårdad.

De språkliga kommentarernas art och mängd visar tydligt att recensenterna hade en stark känsla för sitt modersmål som de ville vara med om att vårda även i andras översättningar.

4 Slutord

Översättningsforskaren Anthony Pym (1998: 16) har sagt att översättningens historia är en del av ett lands kulturhistoria. Den berättar om orsakerna till kulturella förändringar som skett till följd av inverkan av främmande kulturer. I de finländska tidningarnas sätt att i slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet diskutera översättning kan man se hur de etablerade europeiska kulturernas attityder till översättning och översättare så småningom fann sin väg till Finland.

Det ligger i historieforskningens natur att de stora linjerna skapas av en stor mängd små detaljer. Även i översättningens historia är det samlandet av enskildheter, till exempel i tidningstexter, som ger ledtrådar till skapandet av en helhetssyn av översättning som en del av den kulturella verksamheten i ett samhälle.

Litteratur

Undersökningsmaterial

HT = Helsingfors Tidningar 1829.
 TiH = Tidningar ifrån Helsingfors 1829.
 TSÅ = Tidningar Utgifna Af et Sällskap i Åbo 1776–1785.
 ÅM = Åbo Morgonblad 1821.
 ÅNT = Åbo Nya Tidningar 1789.
 ÅTr = Åbo Tidningar 1791–1799, 1821–1829.
 ÅU = Åbo Underrättelser 1824–1826.
 Turun Wiikko=Sanomat 1820.
 Åbo Allmänna Tidning 1810–1819.
 Åbo Tidning 1800–1809.

Övriga källor

Lilius P (u.u.) Lars Arnell – kääntäjä ja käännöskriitikko 1830-luvun Turussa. Under utg. i Suomennoskirjallisuuden historia. SKS, Helsinki.
 NEO = Nationalencyklopedins Ordbok (1995) Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Bokförlaget Bra Böcker, Höganäs.
 Nordisk Familjebok (1905) Nordisk Familjeboks Förlags Aktiebolag, Stockholm.
 Paloposki O (2004) Suomennoskirjallisuus 1800-luvun alkupuolella. Teoksessa: Huomo K, Laitinen L & Paloposki O (toim.) Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla. SKS, Helsinki, 41–72.
 Pym A (1998) Method in Translation History. St. Jerome Publishing, Manchester UK.
 SAOB = Ordbok över Svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Nionde bandet (1928) Lund.
 Sarjala J (2005) Poeettinen elämä. Biedermeierin säveltäjä–kirjailija Axel Gabriel Ingelius. SKS, Helsinki.
 Söderhjelm W (1895) Axel Gabriel Sjöström och hans vittra värksamhet. I: Förhandlingar och uppsatser 9. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, 55–180.
 Tommila P (1988) Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859. Teoksessa: Tommila P (päätoim.) Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905. Kustannuskiila Oy, Kuopio, 77–265.

Editionsfilologins etik

Harry Lönnroth

Roget Does good science require a warm heart?

Fenwick I like to think so, Roget. In fact I suspect pure objectivity is an arrogant fallacy. When we conduct an experiment we bring to bear on it all our human frailties, and all our prejudices, much as we might wish it to be otherwise. I like to think that good science requires us to utilise every aspect of ourselves in pursuit of truth. And sometimes the heart comes into it.

– Ur skådespelet *An Experiment With An Air Pump* av Shelagh Stephenson (1998: 47)

1 Inledning

Forskningsetik har på senare år kommit att inta en allt synligare roll i den akademiska diskursen ända från den elementära grundutbildningen fram till den mest avancerade forskarutbildningen (se bidragen i Karjalainen et al. 2002). Bland annat Finlands Akademi fäster ökad uppmärksamhet på det etiska vid sin tilldelning av forskningsmedel. Inom humaniora, särskilt inom nordistiken hör Irma Sorvali till dem som aktivast pläderat för den integrerade etiska dimensionen i den vetenskapliga forskningen och

undervisningen. Hon har även uppmärksammat editionsfilologins¹, det vill säga den vetenskapliga textutgivningens säregna problematik (se Sorvali 1986: 29–43, 2004a, 2004b: 157).

Editionsfilologi, vanligen definierad som vetenskapen om textvarianter och deras förhållande till tryckta böcker, är ett forskningsområde vars mål är att åstadkomma kritiska utgåvor med inledning och kommentarer. Målgrupperna är såväl den vetenskapliga forskningen som den läsande allmänheten. Det är företrädesvis verk som hör till den nationella litteraturens kanon som drar till sig forskarnas utgivarintresse. En editionsfilolog etablerar en grundtext som den så kallade kritiska utgåvan bygger på och förser den med kommentar och ordförklaringar med eventuellt tillkommande variantapparat (för textkritiska aspekter vid edering av litterära texter se bidragen i Ståhle Sjönell 1991).

En editionsfilologs i många avseenden unika möte med sina arkivaliska primärkällor och de val som han gör är förknippat med ett stort vetenskapligt ansvar, vilket förutsätter extraordinär noggrannhet och metodisk styrka. De utgåvor som han åstadkommer är i princip att jämställa med originalet. De som i sin egen forskning använder sig av utgåvor av till exempel äldre historiska handlingar måste kunna lita på att utgivaren inte avsiktligt har förfalskat empirin; den mänskliga faktorn är en sak för sig. Utgivarens uppgift går ut på att analytiskt tolka och förmedla källan så att den är användbar för olika vetenskapliga ändamål. Från en forskningsetisk synpunkt är det framför allt utgivarens person som blir intressant. Det gäller inte minst hur han valt ut sitt manuskript och hur troget han återgett det i tryckt eller elektronisk form. Som Per-Axel Wiktorsson (2004: 235) har påpekat är ett diskuterande ”porträtt” av en utgivare och hans tid motiverat för att man skall kunna bilda sig en helhetsuppfattning om hans forskarinsatser (se Holm 1973/1996 som diskuterar C. J. Schlyters rättsfilologiskt epokgörande utgivargärning mot tidens europeiska bakgrund). En sådan här filologihistorisk och utgivarbiografisk presentation skulle i fortsättningen även kunna innehålla en kortfattad forskningsetisk diskussion. Detta är viktigt bland annat därför att olika historiska perioder har uppskattat olika sorters utgåvor och ställt olika krav på utgivarnas kompetens (se Lönnroth 2003 om hur man gett ut underrätternas domböcker i Finland).

Inom den nordiska språkvetenskapen hör editionsfilologin till de deldiscipliner som av gammalt konfronterats med forskningsetiska frågor, om än detta inte explicit framhållits (för textutgåvor i den finländska nordistikens historia se Lönnroth u.u.). I det tidigare filologiska paradigmet var frågorna oftast praktiskt betingade. Det handlade främst om hur den enskilda forskaren paleografiskt lyckades med sin utgivningsuppgift, till exempel med avseende på identifieringen av skrivarhänderna och tolkningen av svårtydda textpartier. Denna grundläggande filologiska aspekt är av central betydelse även i dag. En utgåva antingen står eller faller med noggrannheten av transkriptionen och behärskningen av den filologiska metoden. I och med ökade krav inom editionsfilologin har dock teoretiska och metodologiska färdigheter fått mera aktualitet. Sålunda har också området för editionsfilologins etik vidgats.

¹ Termen editionsfilologi (*scholarly editing*) används ofta synonymt med termen textfilologi (textkritik), det vill säga i betydelsen textstudium, texttolkning och textutgivning. I denna uppsats använder jag genomgående termen editionsfilologi och förstår den i denna vida filologiska bemärkelse.

2 Målsättning

I detta bidrag dryftar jag problematiken kring editionsfilologins etik utifrån två fiktiva verk. Följaktligen är formen som jag valt för min framställning delvis essäistisk. Det är fråga om ett mångfacetterat problemkomplex som inte fått någon uppmärksamhet i den tidigare forskningslitteraturen på nordisk mark. Eftersom det oftast är i skönlitterär form som etiska problem och frågor bäst kommer till synes baserar jag mitt resonemang på två engelska romaner som kommit ut inom 200 år. Den ena är *The Aspern Papers* av Henry James 1888, den andra *The Archivist* av Martha Cooley 1998.² Medan Henry James hör till världslitteraturens klassiker är Martha Cooley än så länge ganska okänd inom det nordiska språkområdet. Utifrån romanerna finner man att den etiska problematiken i stora drag uppvisar liknande tendenser även i ett längre historiskt perspektiv.

I fokus för uppsatsen ligger utgivaren som etisk aktör och hur han behandlas i skönlitteraturen av författarna. Jag vill med andra ord diskutera vilka val utgivaren gör då han väljer texter för publicering, särskilt när det gäller personliga dokument som brev och dagböcker. Det som jag däremot inte ägnar mig åt här är källutgivningens etik i strikt metodisk bemärkelse, det vill säga hur noggrant textutgivaren gått tillväga i sitt arbete och hur han har gett ut enskilda texter. En av de viktigaste kategorierna härvidlag är de så kallade ”stillatigande” emendationerna, det vill säga sådana ingrepp i texten som utgivaren inte redogör för i sin inledning (för *silent emendations* se Greetham 1994). Jag lämnar dem utanför behandlingen eftersom de inte aktualiseras i de studerade romanerna. Behandlingen av frågor som handlar om noggrannhet i transkriptionen och behärskningen av filologisk metod, inte minst principerna för utgivningen, hör i synnerhet till recensenterna av vetenskapliga utgåvor. För diskussionen om editionsfilologins etik vore det av betydelse om textutgåvor i större utsträckning än nu var föremål för recensenternas kvalitetskontrollerande öga i vetenskapliga tidskrifter.

3 *The Aspern Papers* av Henry James

Den amerikanske författaren Henry James (1843–1916) har karakteriserats som ”en artistisk moralist” som i sitt författarskap bland annat intresserat sig för människans

² Jag har genom R. B. Bernstein (New York Law School) och Beth Luey (Arizona State University) blivit uppmärksamgjord på romanerna. Internationellt, särskilt i USA ingår utgivningen och redigeringens etik (*ethics of editing*) också i utbildningen av professionella utgivare. I Beth Lueys (1990: 273–277) bibliografi över dokumentär utgivning finns det ett avsnitt med titeln ”Editorial Mysteries”, med hänvisningar till skönlitterära verk som även berör historiska eller litterära dokument eller utgivare av dessa. De romaner som jag behandlar nedan ingår inte i bibliografien.

samvetsproblematik (Lundkvist 1951/1991: 7). Denna specialtematik kommer tydligt fram i kortromanen *The Aspern Papers*, utgiven i första upplaga 1888.³

Att *The Aspern Papers* – härefter *Asperns brev* – lämpar sig som underlag för en diskussion om editionsfilologins etik beror på bokens övergripande tema: vetenskaplig besatthet. Författaren studerar vad en enskild forskare – filolog, litteraturvetare, historiker eller biograf – är beredd att göra för att komma åt det primärmaterial som han hyser åtrå efter. Ur ett filologiskt perspektiv är den centrala frågan vad man får ge ut och till vilket pris. Det är fråga om ett material som en expert anser vara av vetenskaplig och samhällelig relevans, i detta fall en känd författares efterlämnade brev. Forskaren representerar akademisk expertis och makt, den offentliga sfär som vill offentliggöra ett skriftligt dokument för det omgivande samhällets tjänst. Denna utgångspunkt är överlag kännetecknande för editionsfilologin som vetenskap. Källvärdet av en handling är över huvud den viktigaste enskilda faktor som avgör vilken text som accepteras för publicering eller vilken som förblir i arkivens gömmor och eventuellt tas fram i framtiden eller till och med gallras.

Forskarens och materialinnehavarens intressen sammanfaller inte utan vidare. Forskaren kan drivas framåt av professionell ambition, innehavaren kan dra sig undan för att skydda ett ömtåligt material. Därtill kan det utgivna materialet också angå andra parter än dem. Härmed är man inne på problematiken kring huruvida den allmänna nyttan överstiger den enskilda människans rätt till värdefulla dokument som hon förfogar över och vad forskarens moraliska ansvar i så fall är. Särskilt aktuell blir denna offentliga kontra privata aspekt vid utgivningen av brev, dagböcker och liknande personliga genrer. För olika människor kan ett sådant här material besitta olika värde; det kan gälla minnen, hemligheter och ömtålig personhistoria som inte tål dagsljus. För en forskare av facket är dessa dokument framför allt betydelsefulla empiriska dokument till exempel för förståelsen av en författares personliga och konstnärliga utveckling under ett skapande tidevarv. Ur denna synvinkel är personliga brev på sätt och vis "nationellt gemensam egendom". Den forskningsetiska aspekten är därför en balansgång där samarbetet mellan rättsinnehavare, utgivare och förlag spelar en central roll.

* * *

Asperns brev utspelas i Venedig på 1880-talet. Berättaren, en amerikansk litteraturforskare, är där för att studera sin landsmans – Jeffrey Asperns – efterlämnade papper. Aspern, som är en av författaren uppdiktad poet, är berättarens största föredöme; för hans skull är han beredd att göra vad som helst. Han befinner sig i Venedig eftersom han och hans kollega John Cumnor fått veta att Aspern i sin ungdom skrivit kärleksbrev till en amerikanska, den mystiska Juliana Bordereau. På sin ålderdom är Juliana Bordereau bosatt i Venedig med sin brorsdotter Tina i ett stort fallfärdigt palats, där de för ett isolerat och gåtfullt liv. Asperns efterlämnade brev lär fortfarande finnas i fröknarna

³ *The Aspern Papers* har utkommit i svensk översättning med titeln *Asperns brev*. I den svenska översättningen, som innehåller både *Asperns brev* och *Skruvens vridning*, har den förra översatts som *Jeffrey Asperns brev* (se James 1951/1991: 9). I översättningen heter brorsdottern till Juliana Bordereau genomgående Tita i stället för Tina. Hänvisningar till direkta citat ur romanen avser sidnummer i den svenska översättningen.

Bordereaus ägo. De är dock ovilliga att överlämna dem till en utomstående. För att få tillgång till de värdefulla papperen måste berättaren sätta sin etik som vetenskapsman på spel.

Boken aktualiserar följande problem som är relevanta för det aktuella ämnet. För det första finns det en känd, redan död författare, det vill säga upphovsmannen till texterna, vars produktion är av betydelse för allmänheten. För det andra finns det en privat person, det vill säga ägaren av dokumenten, som vill behålla minnen av författaren för sig själv. Denna person motsätter sig publiceringen av breven. För en privatperson är också en känd författare en privatperson. För det tredje kommer det också en tredje part, en forskare som är medveten om dokumentens källvärde. Å ena sidan måste han ta ställning till huruvida materialet är av sådan art att det förtjänar bli utgivet, å andra sidan måste han vidtala de berörda parterna för att skaffa deras samtycke till utgivningen.

Den etiska problematiken genomsyrar hela framställningen av James. Genast efter ankomsten till Venedig börjar berättaren förverkliga sin intrig. Han tror inte på fröknarna som brevlades meddelat att de varken känner Jeffrey Aspern eller hans brev. På basis av intern evidens i brevet lyckas berättaren dock avslöja att Juliana varit bekant med den kände poeten. I brevet som Tina på sin fasters vägnar skickat till berättaren står det att de inte har några brev av "mr Aspern" (s. 19). Av bruket av epitetet "mr" sluter berättaren sig till att de måste ha känt honom: ingen har texter av "mr Shakespeare". En väninna till berättaren, fru Prest, föreslår därefter att han skall bli hyresgäst hos Bordereaus i deras kolossala villa. På detta sätt kan han eventuellt få mera information om breven. Detta räcker inte för berättaren. Han väljer att använda ett uppdiktat namn; fröknarna kan ha hört eller läst något som han eller Cumnor publicerat med anknytning till Aspern. Detta är enligt berättaren den enda lösningen eftersom Juliana inte vill föra dokumenten på tal, vilket måste bero på deras intima innehåll. Om sin plan konstaterar han endast (s. 18): "Hyckleri och dubbelspel är min enda chans. Det är otrevligt, men för Jeffrey Asperns skull vore jag istånd att göra något ändå värre." Det yttersta medlet för honom är att "kurtisera" Juliana Bordereaus brorsdotter.

Berättaren anser att en genomgång av Asperns efterlämnade brev är motiverad. Han är övertygad om att han med sin kompanjon Cumnor i sina studier gjort mera för författarens minne än mången annan. Som forskare har de kastat ljus över hans liv samt bidragit till hans kanonisering och världsomfattande rykte. Det vetenskapliga motivet bakom editionsfilologins primära uppgift kommer härmed fram. För att möjliggöra nya tolkningar i tiden måste nya källor göras tillgängliga för forskarsamfundet. Ur etisk synvinkel är det dessutom intressant att berättaren anser att Aspern inte behöver vara rädd för deras skull. De är endast ute efter sanningen och på grund av tidigare forskning lär författaren inte ha några skelett i skåpet. Det långa tidsavståndet är ytterligare på författarens sida. Det som finns i de bevarade breven vet man dock inte något om. Detsamma gäller brevens vetenskapliga betydelse; det kan visa sig att breven är av noll och intet värde. Den eventuella hemligheten kan ha att göra med de kvinnor av vilka Juliana är en, som varit en del av författarens tillvaro. På grund av att Juliana är den enda av Asperns samtida som fortfarande är vid liv är hon en värdefull informationskälla för forskningen. För att kasta nytt ljus över förhållandet mellan Aspern och Juliana behöver berättaren – publicist och Asperns utgivare som han är – tillgång till det utgivna materialet.

För att ta sig in i Bordereaus skyddade lägenhet kommer berättaren på idén att använda den bordereauska trädgården som svepskäl. Han skulle kunna odla rosor i trädgården för att vinna förtroende hos fröknarna. Han talar om för Tina att han håller på med ett litterärt arbete och skulle därför behöva ro och möjlighet att vara ute i det fria. Ett rum som vetter mot trädgården skulle passa utmärkt för hans lärda mödor. Att han sist och slutligen lyckas bli inneboende hos Bordereaus betraktar han snarast som en triumf för honom som utgivare av Asperns verk, inte för honom som privatperson. Berättarens största farhåga är ändå att den gamla fröken när som helst kommer att dö. Han befinner sig i en tudelad situation. Å ena sidan kan Juliana dö innan han kommer åt det efterlängttade materialet, å andra sidan kan han då få en utomordentlig möjlighet att ta de papper som Juliana så ivrigt skyddat. Hans inre kamp belyser ett centralt problem inom såväl editionsfilologin som arkivvetenskapen; problematiken mellan det att förvara och det att förstöra.

Korrekt och hövligt lyckas berättaren till slut tala sig in i huset. Han får inte verka alltför ivrig. Om det visar sig att han är ”besatt av en hemlig avsikt” skulle hans motiv avslöjas (s. 31). I och med att han lyckas hyra ett rum är hans första hinder på vägen övervunnet. Priset, åtminstone det ekonomiska, är högt. Han är dock redo för ekonomiska uppoffringar för att nå sitt mål. Som kompensation ämnar han ta papperen från Juliana gratis. För att ta reda på var Juliana förvarar sitt värdefulla material undrar berättaren om Juliana vågar bevara stora penningssummor i sitt hem. Hennes svar är illustrerande (s. 35): ”Vem skulle jag vara rädd för, om jag inte är rädd för er?” Hon skyddar materialet på sitt sätt, han på sitt. Metaforen ”beskyddare” beskriver dem båda.

I sitt strategiska spel utnyttjar berättaren den lojala brorsdottern Tina. Juliana, som tror sig dö inom snar framtid, har avsett den stora hyresavgiften för Tinas försörjning och framtid. Berättaren är ständigt påmind om sin största rädsla, att Juliana skall tillintetgöra det skriftliga materialet. För att vinna förtroende hos Tina undrar han om Juliana har några misstankar mot honom. Tiden går, resultaten fördröjs, det rätta tillfället saknas. Enligt den ivriga fru Prest beror misslyckandet helt och hållet på berättarens bristande mod: Fröknarna Bordereau kommer att ödelägga honom ekonomiskt utan att han får något i utbyte. Huset står stilla och umgänge med omvärlden saknas. Mitt i allt detta får berättaren inte väcka misstro. Han känner ”ett moraliskt broderskap med alla dem som i det förflutna hade varit konstens tjänare” (s. 44–45). Såväl han som Aspern har som mål att dyrka det sköna. Det är forskarens ensak att föra skönheten i dagsljus. I detta avseende hyser han en stark tillit för sitt gebit. Denna övertygelse är också en av orsakerna till att han inte drabbats av samvetskval. Han tvivlar inte på att breven inte skulle finnas i Bordereaus rum. Där förvaras ”de invigdas hemligheter” (s. 45).

Att berättaren är intresserad av Juliana beror på följande hypotes. Om det är hon som i sin ungdom varit Asperns musa, innebär det att det är hon som inspirerat poeten till en hel del odödliga verser. Detta betyder sålunda att Juliana inte alltid varit så mån om sitt privatliv som nu. Något har fått henne att förändras. Det är något som hon vill skydda. Det gäller hennes rykte. För att kunna förstå en författares genialitet måste man känna till hans liv grundligt. Här är det texterna som hjälper. I dem återges de människor som han talat med och de händelser som han varit med om.

Den första som börjar misstänka att berättaren har en baktanke är Tina. Hon vill veta varför han så bestämt vill lära känna henne och hennes faster. I en diskussion i trädgården, som blir vändpunkten för hela berättelsen, avslöjar Tina något om livet i

huset, hon berättar om det glada sällskapslivet och den därpå följande förlamningen. Papperen är som en slöja som döljer husets historia. Så småningom börjar de diskutera Aspern för första gången. Berättaren säger sig läsa honom. Han frågar henne vidare (s. 62): "[T]illhörde inte Jeffrey Aspern hela mänskligheten?" Det framgår att Bordereaus också har läst honom, Juliana har till och med känt honom. Enligt berättaren måste Juliana berätta allt för honom; "det är en möjlighet som inte får försittas" (s. 63). För att få bekräftelse för sina misstankar frågar Tina till slut: "Skriver ni om *honom* – snokar ni i hans liv?" (s. 64). Berättaren medger: "Ja, jag har skrivit om honom och jag söker efter mer material. För guds skull, har ni något?" (s. 64).

Juliana, som hela tiden tigit, vill ha Aspern för sig själv men hon börjar ana berättarens dolda motiv. Hon vill att Tina och berättaren skall bli förälskade i varandra, så att han skall göra Tina levande igen. Tina ber berättaren dra sig ur projektet eftersom hon inte vill vara falsk mot sin faster. Berättaren tror att Juliana avböjt hans förfrågningar eftersom hon förfogar över Asperns brev. De är sannolikt komprometterande, innehåller pinsamma minnen. Berättaren vill ta Tina till sin hjälp och ber henne hindra att dokumenten förstörs vid Julianas instundande död. "Det är inte för min egen skull. Jag drivs inte av vinningslystnad. Det är endast för att allmänheten skulle ha ett oerhört intresse av dem. De skulle vara av omätligt värde som bidrag till Jeffrey Asperns historia", förklarar han (s. 79).

Uppgiften visar sig vara omöjlig. Juliana, som älskar sina papper som sitt liv, har tidigare jämfört forskare med djävulen. Berättaren vill dock varken be Tina ljuga eller stjäla, endast hindra förstörelsen. Metaforen som han använder är "helgerån" (s. 81). Han undrar om det finns något testamente till Tinas förmån. Det är hon som är arvingen, den som i sinom tid får dokumenten. Juliana frågar om berättarens yrke, och han säger att han skriver om "andras böcker" (s. 84). Han säger sig vara kritiker, historiker i smått. Sina ämnen väljer han enligt principen att han skriver om dem som är bättre än han själv. Med dem avser han främst litteraturens stora skribenter, det vill säga äldre tiders filosofer och skaldar. Med tanke på berättarens etik som editionsfilolog är följande konstaterande av betydelse. Han säger sig skriva om "de[m] som är döda och borta och inte kan tala för sig själva" (s. 85). Juliana förstår inte vad han skulle ha att säga om dem. Ur hennes synvinkel är det mera relevant att veta huruvida det är korrekt att "riva upp det förflutna" (s. 85). Utan att gräva kan man inte komma åt historien, svarar berättaren. Nuförtiden förstör man allt sådant, fortsätter han. Juliana säger sig tycka om historia men ogilla kritiker. Berättaren håller med. Han gillar dock deras upptäckter. Ömsom hittar de lögner, ömsom sanningen. Sanningen hör enbart till Gud, inte till människan, hävdar Juliana. Om folk vill ge publicitet åt något är de i stånd till att skända en grav, anser hon.

Julianas död nalkas. Hon är upprörd över fallet Aspern och de minnen som det väckt hos henne. Berättaren tar tillfället i akt och börjar leta i lägenheten. Han tror att Juliana förvarar papperen i en sekretär i sovrummet. Etiskt tycker han att detta letande är "vanhelgande" i en döende människas närvaro. Även Tina har letat efter papperen men kan inte bedra sin faster vid dennas dödsbädd. Detta får forskaren att avslöja allt, både sitt uppdiktade namn och brevet som han och Cumnor sänt. Han medger även att han är besatt av tanken på breven. Själv anser han att det största fel som han begått är taktlöshet, även om det finns förmildrande omständigheter. Han står inför ett gynnsamt tillfälle men kan inte stjäla. Tillfället gör dock tjuven. Han går in i sovrummet och börjar söka. Bakom hans rygg står Juliana i nattdräkt och tar honom på bar gärning. Han ser hennes ögon för

första gången under sin vistelse, samma ögon som Aspern skildrat i sin diktning. ”Å, ni skurk till författare!”, utropar Juliana (s. 109). Sedan svimmrar hon och faller ned på golvet.

Berättaren lämnar huset för ett tag för att företa en resa. Under tiden dör Juliana och blir begraven. Vetskapen tar livet av henne. Detta får berättaren att tro att papperen förvandlats till aska av henne. Tinas funktion i hans spel var endast praktisk: han behövde henne för att rädda papperen, någon kärlek var det inte fråga om från hans sida. Det är dock Tina som fortfarande har papperen men inte säger något om dem. Den gamla Juliana hade försökt bränna dem men Tina hade lyckats hindra det. Juliana hade förvarat papperen i sin säng mellan bolstrarna. Berättaren vill lämna Venedig. Tina kan inte ge papperen till en främling, endast till en släkting. Detta innebär ett indirekt erbjudande om äktenskap, för vilket berättaren dock inte är redo. ”[F]ör en bunt gamla papper [kan jag inte] gifta mig med en löjlig, patetisk gammal småstadskvinna”, utbrister berättaren (s. 125). Till slut kommer han på andra tankar och är beredd att gifta sig med Tina; tanken på papperen vinner till slut. Besatt av litterär lystnad antar han giftermålsanbudet. Men Tina, som trots att giftermålet inte är möjligt, har redan förstört papperen. Hon har bränt dem ett i taget i köket. Priset är högt; det oerhörda har inträffat.

4 *The Archivist* av Martha Cooley

Den amerikanska författaren Martha Cooleys debutroman *The Archivist* (1998) handlar om universitetsbibliotekarien Matthias Lane, med uppgift att bland annat ta hand om de brev som författaren T. S. Eliot utfärdat till sin väninna Emily Hale. I motsats till *Asperns brev* kretsar bokens tematik kring en verklig författare och dennes efterlämnade papper, förvarade i ett litterärt arkiv, inte i privat ägo. Den andra huvudfiguren i romanen är en ung poet, forskarstudenten i engelsk litteratur Roberta Spire. Hon anländer till arkivet för att studera breven, något som blir utgångspunkten för den andra boken om editionsfilologins etik.⁴

* * *

The Archivist utspelas i ett efterkrigstida New York och berättelsen förs ända fram till våra dagar. Den övergripande tematiken handlar bland annat om andra världskriget, judarnas öde, emigration till ett nytt land och konvertering till ny tro. Det blir också en berättelse om hemligheter, om det som lämnas osagt. Boken fokuserar mötet med gamla och svåra minnen representerade av texterna. Huvudfiguren Matthias för i likhet med Juliana i *Asperns brev* ett ensligt liv. Han har gått igenom sin hustrus skilsmässa och bortgång. Roberta Spire motsvarar den ivriga forskaren i *Asperns brev*, låt vara att hennes metoder och motiv är andra. I likhet med *Asperns brev* innehåller *The Archivist* synpunkter på vetenskaplig eller konstnärlig besatthet. Dels är det fråga om arkivariens strikta bevakningsskyldighet, dels en ung poets och students kunskapsörst och konflikten mellan dessa egenskaper.

⁴ *The Archivist* har inte kommit ut på något nordiskt språk.

Matthias uppgift är att ta hand om det så kallade Mason-rummet. Som arkivarie vaktar han många åtråvärda skriftliga objekt. En arkivarie är en portvakt: han utvärderar inte, han utövar en arkivaries makt. Matthias är arkivarie vid ett av de mest renommerade läroverken för högre undervisning i USA. Noggrant och omsorgsfullt sköter han sin tjänst. Han uppskattar humanistisk lärdom och läser flitigt. Mot sina föräldrars önskan blev han arkivarie och sökte sig till en forskarskola för biblioteksvetenskap. Han är lojal och stolt över sin arbetsplats. Han hyser stor respekt för sällsynta böcker och manuskript, anteckningar och döda diktares brev. Sin bana inledde han 1965, samma år då hans hustru Judith och T. S. Eliot dog. Han anser att de riktiga och genuina forskarna kommer till honom. Med dem avser han de som menar allvar, som lever för kunskapen och har viljan att lära sig. Pseudoforskare accepterar han inte.

Boken tangerar många människors öden. För det första är det T. S. Eliot med hustrun Vivienne samt Emily Hale, kvinnan som Eliot skrev till. För det andra är det Matthias Lane med sin poet till hustru Judith. För det tredje är det Roberta Spire med sina fosterföräldrar. Eliots författarskap hör eller har i något skede hört till alla deras liv. Matthias skyddar materialet av två skäl, dels yrkesmässiga, dels personliga. Han och hans hustru hade ofta läst Eliot och det är många minnen som är förknippade med hans författarskap. Dessutom liknar Eliots äktenskap deras eget; bådas hustrur togs in på mentalsjukhus. En annan parallell är att Matthias hustru under sin sjukdom i Hayden skrev på en dagbok som hon ville att hennes läkare skulle förstöra efter hennes självmord. Också T. S. Eliots väninna Emily Hale bevarade Eliots brev, mot Eliots uttryckliga vilja. De arkiverar sina minnen.

Man kan dra paralleller mellan arkivarien och Juliana i *Asperns brev*. Båda bevarar sina minnen, breven, in i det sista. Arkivarien skyddar även material som allmänheten och forskningen inte har tillgång till, det vill säga material som är hemligstämplat fram till ett visst datum. I likhet med Juliana anser Matthias att det är gravplundring att använda förbjudet material; Emily Hale-breven får offentliggöras först 2020. I Roberta återfinns berättaren i *Asperns brev*. Hon vill bekanta sig med de brev som T. S. Eliot sänt till Emily Hale. Deras korrespondens kom igång eftersom Eliots hustru befann sig på sanatorium, något som den ambitiöse Eliot inte kunde handskas med. Han upplevde sin hustrus öde som pinsamt. Det är relevant att läsa både Emilys brev till Eliot och Eliots brev till Emily, en aspekt som också finns i fallet *Asperns brev*. Korrespondensen ger uttryck för viktiga evenemang, tankar och känslor.

Roberta intresserar sig för de brev som Eliot skrivit till sin familj och sina vänner 1911–1914. Till en början är det två starka viljor som möts i arkivet, hennes och Matthias. Han förbjuder användningen av materialet. De två börjar dock ses och diskutera sina liv. Av vikt blir Robertas motiv att se materialet. Emily Hale är troligen den enda som Eliot anförtrött sig åt. Hon – som Juliana – har hört sanningen om en stor författare. Matthias hamnar inför ett etiskt problem: Varför skulle en ung poet få se ett material som inte ens forskare av facket får se? Roberta är inte forskare, hon är konstnär utan vetenskapliga ambitioner i motsats till berättaren i *Asperns brev*. Hon får inte någon direkt personlig ”nytta” av breven, hon vill endast utvecklas som människa. Den enda akademiska uppgift som sysselsätter Roberta är att hon skriver på en essä om Eliot med särskild hänsyn till hans konvertering. Denna tematik intresserar henne av personliga skäl. Hon är ytterligare intresserad av det mentala och emotionella pris som författaren fick betala för denna religiösa konvertering. I båda de aktuella böckerna är det fråga om

en känd författares texter. Skillnaden står att finna i forskarens attityd gentemot texterna; Roberta dyrkar inte Eliot som person. I hans texter hittar hon Eliots hustru och väninnan Hale. I *Asperns brev* är berättarens attityd mot Jeffrey Aspern beundrande. En gemensam faktor är att han också vill hitta Juliana i texterna.

En arkivarie är enligt Matthias åsikt inte någon detektiv, det är däremot forskaren i *Asperns brev*. För Roberta spelar det en stor roll att förstå varför Eliot konverterade och vad Emily visste om denna process. Denna information kan Roberta utnyttja i sin egen diktning och i sitt eget liv; Robertas familjebakgrund innehåller hemligheter som har att göra med emigration och konvertering. Detta väcker frågan om värdet av materialet. Om en författare har sagt allt i sina texter, innebär det att allt annat är oväsentligt? Sedermera utses Roberta till biblioteksbiträde inom ett projekt i Mason-rummet. Hon är ett steg närmare sitt mål. Hennes uppdrag är att sortera Emily Hale-breven i kuvert efter avsändare och datum. Själva innehållet får hon inte bekanta sig med.

Matthias drabbas av sitt livs största etiska problem. Han riskerar sin karriär och begår det enda oetiska företaget i sitt yrkesverksamma liv. Han börjar läsa Eliots brev till Emily Hale. Därtill studerar han det testamente som Hale gjort till bibliotekets förmån. Trots att Eliot bett Emily Hale förstöra breven, donerade hon breven till arkivet och lät försegla dem till och med 2020. Matthias erfar att breven även innehåller utdrag ur tidigare utgivna dikter av Eliot. Dem läser han inte. Han känner att han agerat mot sitt kall som arkivarie och måste i fortsättningen leva med denna synd.

En kväll besöker Matthias sin arbetsplats. Han – som Juliana i *Asperns brev* – upptäcker att Roberta sitter vid ett bord och studerar breven. Matthias börjar dock efter hand förstå Roberta. Han tar kopior av de dikter som finns bland de bevarade breven och ger kopiorna till henne. Därefter lämnar hon staden. En central aspekt i boken är vem en arkivarie – eller en editionsfilolog – sist och slutligen tjänar. Enligt Matthias tjänar en arkivarie åtminstone läsarens önskemål men hur är det med författarens behov och önskemål. Var går gränsen mellan läsarens nyfikenhet och författarens privatliv? Hur skall man ta hänsyn till dem som en eventuell publicering kan skada efter att skyddstiden för breven gått ut? I Eliots intresse ligger att breven skulle förstöras, han hade själv förstört de brev som Hale skickat till honom. Detta till trots beslutade Hale att donera materialet och bestämma en skyddstid för det. När kapseln öppnas 2020 är alla inblandade redan borta.

Matthias drar slutsatsen att det viktigaste i fallet Eliot–Hale ändå är litteraturen, resten av det bevarade materialet har föga betydelse i verkligheten. För att få inre frid börjar han förverkliga författarens intention och stjälar papperen i arkivet. I kapseln lämnar han endast dikterna – konsten – det som hör till allmänheten. Det som är privat – breven – förstör han. Han tar breven hem till sig och låter dem gå upp i rök. Avslutningsvis föreslår han att arkivet skall byta lås så att inte ens arkivarierna kommer åt materialet före 2020. Då skyddstiden går ut är han redan död och ingen kan skylla på honom, men alla skulle veta att det var han och inte Roberta som förstörde papperen. Långt innan den akademiska forskningen kommer åt papperen, har poeten Roberta Spire kunnat ösa ur dem.

5 Till slut

Skönlitteraturen erbjuder ett outnyttjat alternativ att närma sig problematiken kring editionsfilologins etik. Författarna, som inte själva är egentliga editionsfilologer, har med fiktionens medel reflekterat över faktisk problematik inom området; den editionsfilologiska aspekten är dock alltid en bihandling vid sidan av den egentliga tematiken. Det visar sig att etisk problematik hör till de eviga, universella frågeställningarna i allt – filologiskt, litterärt eller historiskt orienterat – utgivningsarbete. Trots att den internationella editionsfilologiska teori- och metoddiskussionen på senare år utvecklats är det tämligen få etiska faktorer som under årens gång förändrats. Med tanke på editionsfilologins etik är det viktigt att man tar hänsyn till de personer, levande som döda, som texterna direkt eller indirekt berör. Detta ställer höga krav på utgivarens profession och är en faktor som utbildningen av professionella utgivare framöver bättre måste tillmötesgå. För att ändamålet inte i verkligheten skall helga medlen behöver man en ökad editionsfilologisk diskussion och metodisk självreflektion i fråga om etik.

Litteratur

Undersökningsmaterial

- Cooley M (1998) *The Archivist*. Little, Brown and Company, Boston, New York & London.
 James H (1888/1994) *The Aspern Papers*. Penguin Books, London.
 James H (1951/1991) *Asperns brev och Skruvens vridning*. Fabel, Stockholm.

Övriga källor

- Greetham DC (1994) *Textual Scholarship. An Introduction*. Garland, New York & London.
 Holm G (1973/1996) Carl Johan Schlyter and Textual Scholarship. I: Platzack C & Teleman U (red.) *Nordiska studier. Femton uppsatser om ord, namn, dialekter, filologi, stilhistoria och syntax*. Festskrift till Gösta Holm på 80-årsdagen den 8 juli 1996. Lund University Press, Lund, 142–167.
 Karjalainen S et al. (toim.) (2002) *Tutkijan eettiset valinnat*. Gaudeamus, Helsinki.
 Luey B (1990) *Editing Documents and Texts. An Annotated Bibliography*. Madison House, Madison.
 Lundkvist A (1951/1991) Henry James (1843–1916). I: *Asperns brev och Skruvens vridning*. Fabel, Stockholm, 7–8.
 Lönnroth H (2003) *Domboksutgivningen i Finland. En kritisk översikt*. *Arkiv för nordisk filologi* 118: 179–196.
 Lönnroth H (u.u.) *Textutgåvorna och den finländska nordistikens tradition*. *Svenska språkets historia* 8.

- Sorvali I (1986) Introduktion till nordisk språkvetenskap. Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet A 8.
- Sorvali I (2004a) Integrerad etikundervisning i nordiska språk. Hämtat 14.4.2005 från <<http://www.uwasa.fi/hut/svenska/nords/smarre/sorvali.php3>>.
- Sorvali I (2004b) Nordistiken vid universitetet i Uleåborg. I: Lönnroth H (red.) Nordistikens historia i Finland. Tampere University Press, Tampere, 153–184.
- Stephenson S (1998) An Experiment With An Air Pump. Methuen Drama, London.
- Ståhle Sjönell B (red.) (1991) Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter. Svenska Vitterhetssamfundet, Stockholm.
- Wiktorsson P-A (2004) Några sätt att datera medeltida laghandskrifter. Arkiv för nordisk filologi 119: 227–244.

Kulttuuriperintö kirjeissä

Raija Majamaa

Kirjeet ovat ainutlaatuisia tutkimusaineistoja Suomessa, jossa jo 1700-luvulta peräisin oleva kirje on harvinaisuus. Suomen kielellä kirjoitettuja kirjeitä esiintyy yleisemmin 1830-luvulta lähtien, kun Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ryhtyi keräämään kaikkea suomen kielellä kirjoitettua käsikirjoitusaineistoa. Seuran olivat perustaneet 16.2.1831 kaksitoista yliopistoa lähellä olevaa tieteenharjoittajaa tavoitteenaan kehittää suomen kirjakielen tieteeseen ja taiteeseen soveltuva kieli. Toissijainen, vaikka yhtä tärkeä tavoite oli sivistyneistön suomalaistaminen. Vielä 1700-luvun alussa pappien, maaseudun säätyläisten, kauppiaiden ja kaupunkien muiden porvarien seurustelukieli oli voittopuolisesti suomi. Hallinnon ja oikeudenkäytön kieli oli ollut pääasiassa ruotsi ja korkeamman opetuksen kieli latina. Kansan suurelta, suomea puhuvulta enemmistöltä puuttui kirjakieli ja kirjallisuus, koululaitos ja lehdistö. Koulutuksen seurauksena tapahtui kielenvaihto, kun sivistyneistö ruotsalaistui. Kansallinen herätys virisi Kuninkaallisessa Turun Akatemiassa juuri äidinkieltään ruotsinkielisestä sivistyneistöstä, jolla saattoi olla monikielinen kotitausta.

Kansallinen herätys oli yleiseurooppalainen ilmiö, sillä oppineet olivat Napoleonin sotien jälkeen ja valistuksen hengessä kiinnostuneet kansan kielestä ja kulttuurista. Keisari Nikolai I piti virkamiehineen yllä sensuuria, jonka tarkoituksena oli estää julkaisemasta keisaria, uskontoa ja hallintoa vahingoittavaa aineistoa. Sensuuri kohdistui myös sanomalehtiin, joten vapaa käsitysten ilmaisu jäi yksityiskirjeiden varaan. Poliittiset vaikuttajat taktikoivat salaisissa kirjeissään suunnitelmiaan. Maastakarkoitettut – kuten A. I. Arwidsson – pitivät yhteyttä nuoriin kannattajiin ja sodan hävinnyt osapuoli sai äänensä kuuluviin kirjeissä, jotka suljettiin sinettilakalla. Kirjekuoreen suljettu arkkikirje yleistyivät vasta 1850-luvulla.

1 Kirjeen arvosta ja tyylistä

Kirje on kirjoitettu kuvitteelliselle tai todelliselle vastaanottajalle. Se kertoo kirjoittajan persoonallisesta otteesta elämään, eikä sen tarvitse olla puhtaasti taiteellisista lähtökohdista syntynyt. Runomuotoisia kirjeitä suosivat jo Horatius ja Ovidius. Plinius nuorempi ja Seneca käsittelivät kirjeissään tieteen kysymyksiä ja aikakauden tapahtumia, jotka oli tarkoitettukin julkisuuteen. Cicerolla oli oma tunnistettava tyylinsä. 1600-luvun Ranskassa kirjekulttuuri kukoisti, ja luetteloa voisi jatkaa Goethen *Nuoren Wertherin kärsimyksillä*, Goethen ja Schillerin välisellä kirjeenvaihdolla, Heinrich Heinen loisteli-aalla tyyllillä. Kirjeen verholla kirjoitettiin lehtiartikkeleita, matkakertomuksia, kirjero-maaneja ja käytiin julkista keskustelua vaikkapa herännäisyydestä J. L. Runebergin *Vanhan puutarhurin kirjeiden* tavoin. Luova yksilö tulkitsee taidetta, havainnollistaa näkemäänsä ja osaa kuvailla kirjeissä elämyksiään.

Kirjeet valaisevat aikakauden historiaa tuomalla esille unohtuneita kulttuuriverkostoja. Lukija ymmärtää aikalaiskirjeiden sanoman, mutta myöhemmät lukijat voivat tehdä väärää johtopäätöksiä tapakulttuurista, esimerkiksi 1800-luvun neitosten keskinäisistä rakkaudentunnustuksista ja uskonnollisista huokailuista. Tutkija löytää merkityksiä tekstistä ja kulttuurintutkija kontekstistä, kun pyritään seuraamaan luovan ajatuksen kehitystä.

Kirjeenvaihto on yksityisarkiston tärkein osa. Käsikirjoituksista poiketen kirjeet ovat useimmiten julkaisemattomia. Arkistojen tehtävänä on varmistaa kansalliseen kulttuuri-perintöön kuuluvien asiakirjojen säilyminen ja niiden käytettävyys. Kirjeet eivät sisälly kirjoittajiensa jäämistöihin, vaan ovat useimmiten laajalti hajaantuneina vastaanottajien hallussa. Arkistot ovat onnekkaita, jos vastakirjeet saapuvat näiden omistajien kirjallisen jäämistön mukana tutkijoiden ulottuville. Kirjeitä yritetään hankkia perikunnilta, jopa ostaa vastaanottajilta tai hankkia edes valokopio tai digitaalinen jäljennös tutkijoiden käytettäväksi. Arkistoinaistoja ei Suomessa yleensä huutokaupata, arkistot saavat ne lahjoituksina tai vähäistä korvausta vastaan. Mikäli arvokas kulttuuriomaisuus on vaarassa tuhoutua, on Kansallisarkistolla oikeus lunastaa aineisto omistajalta kohtuullista korvausta vastaan tai ottaa siitä kopio. Kulttuuriesineiden maastavientiä säätelee laki.

Kirjeet ovat yksityisomaisuutta, eikä niiden luovuttamiseksi julkiseen arkistoon ole lainsäädännöllistä veloitetta, kuten julkaisujen vapaakappalekirjastoihin. Kansallisarkistossa on suunnitteilla yksityisarkistojen järjestelmällinen keruuohjelma.

Suomen Muinaismuistoyhdistys julkaisi 21. joulukuuta 1891 allekirjoitetun anomuksen, jolla yhdistyksen edustajat J. R. Aspelin ja Hjalmar Appelgren käynnistivät kirjekoelmien keräyksen. Sen sanoma on yhä ajankohtainen.

Kirjekokoelmia koskeva kehoitus yleisölle!

Joka hetki syntyy sivistyneessä yhteiskunnassa kirjeitä, jotka ilmaisevat mitä tunteita kansalaisten sydämissä sykkii. Jos otaksuisimme sen mahdollisuuden että se ääretön kirjallisuus olisi koolla, niin se muodostaisi tutkijalle samallaisen kuohuvan lähteen, kuin on itse kansan elämä, – lähteen, jonka koko sisältöä historian tutkimus yhtä vähän ehtisi pohtia, kuin taide pystyy kuvaamaan koko kansan elämää. Mutta historiallisena lähteenä se olisi verratoin; sellainen kirjeaitta uhkuisi ihmiselämän todellisuutta tavalla, ett'ei sille mahtavinkaan hallinnollisia kirjoituksia sisältävä ar-

kisto voisi vetää vertoja. Sen vuoksi ei tutkija voi olla surkuttelematta että nuo tuhannet jokapäiväiset kirjeet ovat niin lyhytikäisiä, että harvoin niistä edes joku ainoa kirje saapuu arkiston talteen tutkijan käytettäväksi.

Kuinka viehättäviä kuvia voisikaan tutkija meille luoda entisajan oloista esim. keskiajalla, uskonpuhdistuksen tai Ruotsin mahtavuuden aikakausilla, jos hänellä olisi käytettävänä yksityisiä kirjevaihtoja minkä kansanluokan alalta tahansa! Mutta sellaiset kirjevaihdot ovat hävinneet ennen samalla tavalla ja samasta syystä, kuin nytkin. Kun kirjeiden tekijän muisto on haihtunut, niin on säilyttäjä käyttänyt kirjeitä käärypapereiksi, pannut niitä leivoksien alle paistinpelleillen jne., taikka arkantuntoisena kerrassaan polttanut, ett' ei muka kirjeiden tekijän yksityiset salaisuudet tulisi vieraan silmältäviksi! Kaikesta tuosta häviöstä siten saamme syyttää säilyttäjän ajattelemattomuutta tai turhaa luulemista. Edellisessä tapauksessa säilyttäjä ei ole ymmärtänyt että noilla kirjeillä voisi olla historiallista arvoa, toisessa on hän unohtanut, että yksityisen henkilön salaisuuksista ei kukaan muu kuin aikanaan hänen oma likeisin piirinsä olisi välittänyt rahtuakaan. Historiantutkija, joka kuvailee kansan elämää, ei suinkaan viitsi kiinnittää huomiotansa tuollaisiin jokaisessa ihmiselämässä sattuviin pykäliin. Tiedämmehän jokainen, kuinka omat salaisuutemme aikaa voittain kadottavat tärkeytensä. Ajan virta ne huuhtoo tuntemattomiksi yksityisen, saatikka sitten kansan elämässä!

Ne Suomen Muinaismuisto-Yhdistyksen jäsenet ja ystävät, jotka käsittävät yksityisten kirjekokoelmain tärkeyden tutkimukselle, pelastakoot sellaisia tulevaisuudelle ja lähettäkööt niitä yhdistyksen talteen. Ullakoilla, arkuissa, laatikoissa ja muissa komeroissa ajelehtii kirjekasoja, joita ei kukaan lue ja joiden hävitys on varma, jos eivät ajoissa tule tutkijain säilytettäväksi. Varustamalla niille yhteisen aitan Yhdistyksen huostassa, hyödyttää lahjoittaja isänmaallista tutkimusta ja kunnioittaa samalla vainajaa itseä. Muistakaamme erittäin kuinka kansamme tällä vuosisadalla on ikään kuin varustautunut alkaneita myrskyjä kestäämään, että paraat lähteet kansallisen herätyksemme historiaan piilevät yksityisissä kirjevaihdoissa, että historia vihdoin viimeinkin on kansan voimien mittaaja, niin ymmärrämme mikä kansallinen aarreaitta kirjevaihtojen keräämisellä voi syntyä.

Samoin kuin vanhimmat kirjeet, joiden tekijän muisto on haihtunut, ovat tutkimukselle kypsyneimmät, ei niiden luovuttaminenkaan voi säilyttäjää huolestuttaa. Mutta yhtä tervetulleet ovat myöhemmät kirjevaihdot, eikä mikään estä lähettäjää, jos hän perheellisistä taikkapa valtiollisista syistä katsoo niin suotavaksi, varustamasta kirjekääryä sinetillä ja määräämästä sitä avattavaksi vasta vuosien kuluttua. Sellaisen määräyksen johdosta avattiin esim. eräs Yhdistykselle aikanaan annettu kirjevaihto vasta kreivi A. Armfeltin kuoltua. Kaikissa tapauksissa voi lähettäjä olla vakuutettu siitä että kirjevaihtoa ei kukaan saa käyttää muihin tarkoituksiin, kuin isänmaan entisyyden valaisemiseksi.

Kirjeiden kulttuurihistoriallinen arvo on suuri, kun ne valaisevat kirjoittajansa itseidentiteetin muotoutumista ja toiminnan motiiveja. Yksityisarkistojen merkitys on tutkimuksen lähdeaineistona kasvanut sitä mukaa kuin viranomaisten asiakirjojen sisältö on kaavamaistunut ja köyhtynyt. Yksityisistä asioista tulee julkisia, kun kirjeiden avulla rakennetaan menneisyyttä: tutkimus on tulkintaa.

Virallisen arkistolaitoksen rinnalla on kaksitoista aatteellista arkistoa, joilla on valtakunnallinen tehtävä. Näitä ovat kansalliset kulttuurilaitokset, kuten Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Svenska Litteratursällskapet, kansanliikearkistot, ammattiyhdistys- ja puoluearkistot ja liike-elämän arkistot. Vapaan kansalaistoiminnan dokumentointia ovat myös yliopistojen arkistoiden ja -kirjastojen kokoelmat sekä paikallisarkistot. Julkiset arkistot eivät kilpaile toistensa kanssa aineistoluovutuksista.

2 Luovutussopimus

Arkistoaineiston elinkaaren kannalta on luovutussopimus olennaisen tärkeä. Siinä määritellään ehdot, joilla arkisto saa toimintavallan aineiston käsittelyyn. Sopimusosapuolet sopivat, onko kysymyksessä lahjoitus (omistusoikeus siirtyy arkistolle), talletus vai osto. Luovutetaanko aineisto alkuperäisenä vai korvaavana tallenteena, paperijäljennöksenä tai sähköisessä muodossa, merkitään sopimukseen. Vastaanottava arkisto varaa oikeuden palauttaa tai siirtää toiseen arkistoon epätarkoituksenmukaisen aineiston. Sovitaan, että arkisto on vapaasti tutkijoiden käytettävissä tai määritellään yksilöllisesti ehdot, joilla aineistoa saa käyttää. Käyttörajoitukselle määrätään tietty päättymisaika tai kenen luvalla arkistoa voi tutkia. Lainsäädäntökin asettaa esteen arkaluontoisen aineiston käytölle.

Arkisto varaa luovutussopimuksessa oikeuden julkaista luettelointitietoja tietosuojalainsäädännön sallimassa laajuudessa. Sopimuksella ei muuteta asiakirjoihin liittyviä tekijänoikeuksia, ellei toisin määrätä. Luovuttaja voi kieltää aineiston käytön, vaikka tutkijalla olisi tekijänoikeudet kokoelmassa olevaan kirjeeseensä tai sen vastauskirje hallussaan. Kirjeen omistusoikeus on sen saajalla, tekijänoikeus sen kirjoittajalla. Alkuperäistä aineistoa ei lainata arkiston ulkopuolelle. Tekijänoikeuden rauettua toimii korvaava tallenne, mikrofilmi tai digitaalimuotoinen jäljenne kaukolainana. Luovutussopimuksessa voidaan sopia aineiston käytöstä näyttelytarkoituksiin.

Yksityisestä kirjeestä tulee julkinen asiakirja, kun se saapuu julkiseen arkistoon yleisön saataville, ellei luovutussopimuksessa aseteta yksityisyyden suojaan liittyvää ehtoa. Ellei arkistolla ole lakiin tai asetukseen perustuvaa tehtävää, ei asiakirja tule julkiseksi. Tekijän eli kirjoittajan tietämättä oikeudettomasti tai vahingossa arkistoon luovutettu kirje ei tule julkiseksi. Tutkijan on erotettava käsitteet *julkistaa* ja *julkaista*. Kirje on julkaistu, kun sen kappaleita on tekijän suostumuksella levitetty, painettu tai saatettu Internetiin. Julkistetusta teoksesta saa jokainen valmistaa kopion yksityiseen käyttöön, mutta kopiota ei ole lupa käyttää muuhun tarkoitukseen.

Luovutussopimuksessa määritellään, että asiakirjoista saa teettää kopioita arkiston käytännön mukaisesti. Kirjeen saa kopioida kokonaan vasta 70 vuoden kuluttua kirjoittajan kuolemasta, mutta kirjeen sisällön saa jo aiemmin kirjoittaa tietokoneensa muistiin omaa käyttöä varten. Julkistettua ja julkaistua kirjettä saa siteerata hyvän tavan mukaisessa laajuudessa.

Julkisten arkistojen tilauskaavakkeessa tutkija sitoutuu noudattamaan viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetun lain (621/1999) 27 §:n ja henkilötietolain (523/1999) määräyksiä, ettei hän käytä tutkittavakseen saamaansa aineistoa arkistonmuodostajaa (tekijää) tai hänen omaisiaan halventavalla tai vahingoittavalla tavalla. Lopullinen vastuu

on tutkijalla, mikäli hän julkistaa epäeettisellä tavalla tietoja tekijän yksityiselämästä, vaikka kirje olisi hänen hallussaan yksityisen henkilön luovuttamana. Luottamuksellisten suhteiden säilyttäminen lahjoittajakuntaan on arkistotoiminnan ehdoton edellytys. Eettiset ohjeet ohjaavat arkistoaaineiston hankintaa, suhteita lahjoittajiin, kuvailua ja luettelointia, pysyvää säilytystä tai seulontaa eli koko asiakirjan elinkaaren ajan. ”Maan tapa” on usein ehdottomampaa ja se edeltää usein lain säätämistä: oikeusperiaatteet, maan tapa, henkiset arvot, moraalit ja kulttuuri antavat taustaa säännösten sanatarkalle soveltamiselle.

3 Kirje ja tekijänoikeus

Keväällä 2005 voimassa olevan tekijänoikeuslain mukaan saa itsenäinen ja omaperäinen kirje kirjallisena teoksena suojaa, kunnes 70 vuotta on kulunut tekijän kuolemasta, laskettuna hänen kuolinvuotensa viimeisestä päivästä. Mikäli kirjeellä on useita kirjoittajia, lasketaan suoja-aika viimeiseksi kuolleen tekijän kuolinvuoden päättymisestä. Teoskynnyksen ylittäminen on suojan edellytys, mutta kynnyksen alhainen. Lähes kaikki kirjeet voivat olla tekijänoikeudellisesti suojattuja, sillä kirjallisen teoksen edellytyksenä ei ole taiteellinen taso, vaan itsenäisyys ja omaperäisyys.

Tekijänoikeuslaki suojaa tekijää. Tekijänoikeudessa on kysymys yksinoikeudesta. Oikeus antaa tekijälle/tekijöille taloudelliset oikeudet ja oikeuden määrätä miten ja missä teosta käytetään.

Kirje voi olla kirjoitettu käsin, koneella, merkkimuotoisena tai sähköpostin välityksellä, morsemerkeillä, pikakirjoituksella tai salakielellä. Sähköpostin kasvussa näkyy kirjekulttuurin uusi tuleminen. Sähköpostissa vastaanotetut ja vastatut kirjeet kytkeytyvät toisiinsa, jolloin syntyy kirjeenvaihtoa. Kirjallisissa jäämistöissä on useimmiten säilynyt vain vastaanotettuja kirjeitä, ellei kirjoittaja ole säilyttänyt luonnoksia tai jäljenteitä. Puhkeen ja kirjoituksen väliin sijoittuva viestintä on elpynyt myös tekstiviestien myötä.

Tekijänoikeuslakia pyritään kehittämään vastaamaan tietoyhteiskunnan vaatimuksia. EY:n tekijänoikeusdirektiivin kansallinen voimaansaattaminen ei onnistunut suomalaisilta määräaikaan eli 21.12.2002 mennessä. HE 177/2002 tekijänoikeuslain ja -asetuksen uudistamiseksi raukeni valtiopäivien päättyessä keuhällä 2003. HE 28/2004 on toistaiseksi keuhällä 2005 vain hallituksen esitys, joka voi muuttua, kun tekijänoikeuslaki ja -asetus on lopullisesti hyväksytty tulemaan voimaan.

Kirjeen kirjoittajan tekijyys sisältää moraalisia ja taloudellisia oikeuksia. Tekijällä on moraalinen oikeus, vaikka taloudelliset oikeudet siirtyisivät toiselle hänen tahdostaan tai hänen kuolemansa jälkeen oikeudenomistajille perinnön tai testamentin kautta. Voimassa olevan lain mukaan (44a §) saa se, joka ensimmäisen kerran julkaisee tai julkistaa aikaisemmin julkaisemattoman tai julkistamattoman teoksen, joka on ollut Suomen lain mukaan suojattu ja jonka suoja on lakannut, teokseen lain 2 §:n mukaisen oikeuden eli taloudelliset oikeudet, kunnes 25 vuotta on kulunut siitä vuodesta, jona teos julkaistiin tai julkistettiin. Tämä pykälä viittaa ns. löytöihin.

Moraaliset oikeudet säilyvät suoja-ajan päätyttyäkin. Tämä ns. klassikkosuoja on viime kädessä opetusministeriön valvonnassa, mikäli kulttuuriperintöä käytetään väärin. Painovapauslaki estää julkaisemasta painosta yksityistä kirjettä, joka ei kuulu oikeusjut-

tuun, ilman kirjoittajan tai hänen oikeudenomistajansa suostumusta ennen kuin tekijän kuolemasta on kulunut 20 vuotta. – Kirjesalaisuus on perustuslain mukaan loukkaamaton.

Kirjeen saa julkistaa tutkimusaineistoksi ja julkaista kirjoittajan luvalla. Kirjeen asiasällön saa julkaista omin sanoin, mutta ei tekijän antamassa muodossa ilman hänen lupansa.

Avoim tietoverkko, Internet, on tekijänoikeudellinen haaste, jota koskevat samat tekijänoikeudelliset rajoitteet kuin muussakin julkaisemisessa. Suojattua aineistoa ei saa kopioida ja sijoittaa kotisivulleen.

Tietoyhteiskuntakehityksen edellyttämät arkistopalvelut perustuvat kattaville digitaalisille tietovarannoille. Digitalisointi ei voimassa olevan lain mukaan ole sallittua edes turvanäkökohtien edellyttämässä laajuudessa kirjeen säilymisen varmistamiseksi. Vain mikrofilmaus tai siihen verrattava kopiomenetelmä on toistaiseksi sallittua tietyissä, asetuksessa mainituissa arkistoissa. Sähköisen aineiston pysyvä säilytys edellyttää tietyin aikavälein sen siirtämistä, muuntamista ja tallentamista uusiin teknisiin muotoihin (eli konversiota ja emulointia), mitä vanhentunut laki ei salli. Rajoja ylittävät kulttuuripalvelut edellyttävät ratkaisua, mitä lakia sovelletaan globaaleihin transaktioihin, minkä maan viranomaiset ovat toimivaltaisia ja miten tutkinta oikeudenloukkaustapauksissa järjestetään ja vastuulliset saatetaan tuomioistuimen eteen.

Lähteet

Hämäläinen T (2003) Taiteen lahja. Taidemuseoiden kokoelmiin liitetyistä testamentti-, lahjoitus- ja talletusehdoista. Museotyöntekijän käsikirjasto. Taidemuseoalan kehittämisyksikkö KEHYS. [www] <<http://www.fng.fi/kehys>>.

Lainsäädäntö [www] <<http://www.eduskunta.fi>>, <<http://www.om.fi>>, <<http://www.minedu.fi>>.

Tietosanakirja (1912) Otava, Helsinki.

Dire l'indicible – Quelques aspects de l'écriture de Pascal Quignard

Xavier Martin

“ Ce que le langage oral ne peut dire, tel
est le sujet de la littérature ”
(*Vie secrète* : 215)

Prix Goncourt en 2002 pour *Les Ombres errantes*, Pascal Quignard s'est fait connaître par des romans : *Tous les matins du monde* notamment (adapté au cinéma par Alain Corneau – film avec Gérard Depardieu) et des essais : *Le sexe et l'effroi*, *La haine de la musique...* La bibliographie de cet auteur français né en 1948 compte déjà une quarantaine d'ouvrages et il publie à un rythme soutenu ; deux nouveaux livres viennent de sortir en début d'année.

On ne peut manquer d'être frappé par l'éclectisme de cet auteur. Il pratique plusieurs genres littéraires. Il parle aussi bien de musique, de peinture que de littérature dans ses essais. Ses romans se passent aussi bien à notre époque (*Carus*, *Le salon du Wurtemberg*, *Les escaliers de Chambord*, *L'occupation américaine*) qu'à des époques plus ou moins éloignées de nous : le dix-septième siècle français (*Tous les matins du monde*), européen (*La frontière*, *Terrasse à Rome*) ou l'Antiquité romaine (*Albucius*, *Les tablettes de buis d'Apronia Avitia*). Ses essais embrassent la pensée grecque et latine, comme la pensée de l'Asie ; Quignard affirme avoir des penseurs asiatiques pour maîtres.

Mais l'œuvre de Quignard est peut-être plus homogène qu'il n'y paraît au premier abord. Même si l'auteur investit plusieurs genres littéraires, il pratique aussi bien l'écriture de romans, de contes que celle de traités – c'est ainsi qu'il nomme ses essais – et d'études sur d'autres artistes littéraires ou non ; ce sont souvent les mêmes thèmes, les mêmes problématiques qui réapparaissent au fil des œuvres. Le commentaire, la réflexion théorique ont une grande place dans son œuvre, mais ils ne sont jamais vraiment coupés de la problématique des romans et des contes.

Dans son œuvre, Pascal Quignard développe une réflexion sur le langage qui mérite une étude attentive car cette vision conditionne sa façon de concevoir l'écriture et sa façon même d'écrire. L'auteur semble avoir besoin de théoriser l'écriture, comme si cela lui était nécessaire pour parvenir à écrire. La réflexion sur la manière d'écrire, sur ce qui conditionne l'écriture, sur ce qu'elle met en jeu, a une place qui est loin d'être négligeable dans son oeuvre. Elle pourrait donner une cohérence à l'ensemble de l'œuvre.

Nous allons interroger deux notions-clés dans l'écriture de Quignard : la défaillance, tout d'abord, qui insiste sur le sentiment de manque et provoque la nécessité d'écrire, le rêve, ensuite, vécu comme un don qui vient nourrir l'écriture. Auparavant il nous faudra préciser les caractéristiques du langage selon Quignard.

Pascal Quignard a une représentation très particulière du langage, il manifeste une méfiance viscérale vis-à-vis de cet instrument forgé par la société pour asseoir une domination. Le langage est ce qu'investit une société pour véhiculer, propager, imposer ses valeurs :

La société existe à travers le langage au point que société et langue s'identifient (*Vie secrète* : 197).

Le langage divise et règne. Les sociétés comme le temps se fondent dans le langage, divisant les nations entre elles, les sexes entre eux, les âges entre eux, les fonctions entre elles et, en les hiérarchisant, les entravent et les assujettissent. (Ibid. : 148)

Le langage est une collection collective. Il est toujours celui qui est de tous, disponible pour tous, avant d'être à soi, s'il l'est jamais. (...) il n'est jamais une création individuelle ou singulière. (Ibid. : 75)

Le langage façonne les modes de penser, c'est une arme au service de la domination du groupe sur les individus. Le travail que l'écrivain effectue à partir du langage se distingue très fortement de l'usage courant. Il a sa propre langue à forger, il a à inscrire ce qu'il est dans une création qui distinguera, peut-être, sa langue de celle des autres.

Parce qu'écriture et pensée sont intimement liées, l'écrivain se doit de se tenir à l'écart s'il ne veut pas reproduire les stéréotypes sociaux, répéter les schémas de la trivialité :

Dans les sociétés humaines l'identité de chacun est entièrement soumise au langage, c'est-à-dire à l'échange de soi par les autres ou de chacun par tous (Ibid. : 137).

Dès l'instant où l'individu trouve sa joie à se séparer de la société qui l'a vu naître et qu'il oppose à ses chaleurs et effusions, aussitôt la réflexion devient singulière, personnelle, suspecte, authentique, persécutée, difficile, déroutante et sans la moindre utilité collective (Ibid. : 17).

Le secret, l'écart, l'à part soi est la condition pour pouvoir penser (Ibid. : 219).

L'auteur travaille donc son sujet et son sujet, c'est en grande partie lui-même. C'est par le souci de soi, de ses états d'âme que l'auteur s'ouvre au monde ; il y traque des traces d'humanité, des manifestations sensibles chez les autres, elles viennent enrichir sa perception de lui-même, de l'écriture, de la vie. Dans son rapport au monde, Quignard se définit avant tout comme un lecteur. La lecture constitue un moment privilégié

d'ouverture à la connaissance, à l'autre et à sa langue. Mais dans le passage à l'écriture, Quignard est cependant confronté à cette difficulté : c'est sur le langage que se construit sa pensée mais le langage n'est pas lui, le langage est le fruit d'une domestication entamée dès la petite enfance :

Le tout petit enfant devant la puissance vitale et la taille gigantesque de sa mère se soumet automatiquement à la volonté de l'agresseur. Se soumettre irrésistiblement à la volonté de l'agresseur est ce qu'on appelle l'apprentissage de la langue maternelle. (Ibid. : 157)

Comment dès lors se retrouver en ayant à disposition un langage aussi rudimentaire, aussi éloigné de son intimité ? Ainsi face à ces difficultés, l'écrivain doit développer ses propres méthodes de travail, d'investigation. Dans ses essais, il confie ses idées, le fruit de ses recherches. On peut considérer chaque essai comme une tentative pour aborder un état de la question.

L'écriture comme plongée dans la défaillance

Le nom sur le bout de la langue peut constituer une première façon d'aborder sa conception de l'écriture. Le livre est construit autour de la notion de "défaillance du langage". Trois textes traitent de la question à des niveaux différents. Une anecdote *Froid d'Islande* vient retracer la genèse du projet, un conte *Le nom sur le bout de la langue* en est le cœur, le *Petit traité sur Méduse* traite la question sur un plan théorique :

La défaillance que je veux indiquer est une expérience commune à tous. Sa particularité tient à ce que, tout en étant indicible, tout en étant l'expérience concrète de l'indicible en nous, tout en étant la difficulté à dire l'acquisition du langage et la mort comme destins, elle n'est jamais vague. (63)

Voilà pour le thème général : la coupure entre l'expérience intime et le langage pour se dire. Plus loin, il associe cette notion de défaillance à l'origine même de son projet littéraire :

Personnellement je conviens que ce que je cherche en écrivant est la défaillance. Et qui n'en serait convaincu en voyant ce que j'écris. C'est cette possibilité de m'absenter de toute saisie réflexive de moi-même par moi-même dans l'instant où j'écris. C'est s'absenter jusqu'au temps où j'étais absent. C'est s'absenter où je devins. C'est le foyer. Ou du moins c'est l'énigme. (*Petit traité sur Méduse* : 95)

La question du sujet et de la constitution du sujet par et en l'absence du langage semble capitale. Il va cependant nous falloir faire quelques détours pour saisir la poétique de Quignard...

Quignard revient régulièrement, dans plusieurs de ses ouvrages, sur la période où l'enfant n'a pas l'usage de la parole, où "la maturité des structures limbiques du cerveau" (*Petit traité sur Méduse* : 65), n'est pas atteinte comme introduisant un décalage irrémédiable entre la sensation et son expression. Il en résulte un mot qui manque, et une nostalgie :

Cette nostalgie est première parce que ce manque du langage chez les hommes est premier. Elle précède l'objet perdu ; elle précède le monde. Cette nostalgie invente avec ses mots toujours en retard la chimère de fusion ou l'image de continu qui l'auraient précédée et à partir desquelles les objets peuvent prendre leur relief... (Ibid. : 68)

C'est par contrecoup que s'esquisse la figure de l'écrivain, celui qui ne se remet pas de ce manque, manque qu'il cherche à combler presque malgré lui :

J'ai été voué bien plus que je me suis voué à ce guet de langue perdue. La musique est cela en moi. Ecrire est cela en moi. (Ibid. : 85)

Ecrire, c'est entendre la voix perdue. C'est avoir le temps de trouver le mot de l'énigme, de préparer sa réponse. C'est rechercher le langage dans le langage perdu. C'est parcourir sans cesse l'écart entre le mensonge ou l'Ersatz et l'opacité inintelligible du réel, entre la discontinuité du langage voué à la dissidence des objets et impliqué dans l'identification des individus. (Ibid. : 94)

Il faut voir dans l'expérience du manque le moteur de sa tentative d'écriture. Sa traque des mots qui se fait dans l'angoisse et dans un sentiment de privation absolue peut réussir sous certaines conditions :

Un souvenir est à chaque fois autre chose qu'une trace mnésique inerte mise au jour sous les yeux d'une tête qui se tourne en arrière vers l'enfer. Pour que cette trace revienne, il faut que l'hallucination qui nie la perte ait subi une si terrible carence, un si douloureux sevrage, une si intolérable faim, qu'elle en vienne à voir la chose qui n'est pas et à la retracer. Qu'elle voie l'Ersatz. Cela s'appelle rêver. (Ibid. : 66)

L'hallucination n'est pas un simple processus intellectuel ; l'écriture selon Quignard n'est pas simplement un processus mental. L'hallucination, donc l'écriture, engage l'écrivain corps et âme pourrait-on dire. La carence, la faim sont les marques de la participation active du corps dans le processus hallucinatoire tel que l'envisage Quignard. Il s'écarte donc de la définition traditionnelle de l'hallucination qui n'est pas liée directement à un manque. Les différents enjeux de cette notion ont été analysés par Pierre Bayard dans son étude sur Maupassant, *Maupassant, juste avant Freud*, Les éditions de Minuit, 1994. Nous en relevons quelques passages qui pourraient concerner Quignard :

l'hallucination implique, notons-le, la disparition momentanée du sujet. (...) L'hallucination, ainsi, ne se réduit pas à un ratage, elle est bien plutôt le modèle de notre rapport perceptif à l'objet du désir, puisqu'elle est ce qui nous scinde de nous-mêmes. (...) Il faut avec Maupassant étendre le champ d'application de l'hallucination, et y voir notre mode même de rapport aux autres, dès lors que notre désir s'y trouve engagé (....) L'hallucination est moins une image fautive qu'une image indicible, une image qui ne trouve pas place dans le langage, son reste : elle est moins une forme pathologique de la représentation qu'elle ne dit la vérité de

toute représentation. Il faut dès lors supposer que le langage est la partie prenante de la problématique de l'hallucination, qu'il s'y trouve négativement impliqué.

Cette place respective du langage et des représentations permet de supposer que toute production littéraire, à des degrés divers, oscille entre deux pôles, à savoir une écriture de l'hallucination et une écriture de l'élaboration, ne cessant de retravailler, au fil de son déroulement, cette séparation des deux écritures. (...) Par écriture de l'hallucination, nous entendrions une écriture submergée par un trop-plein d'images, de représentations, presque possédées par elles. Au contraire une écriture de l'élaboration serait marquée par la maîtrise, le contrôle, l'explication. (138–140)

Paradoxalement on pourrait presque dire que, chez Quignard, l'hallucination permet de retrouver, par le manque, une unité perdue, une sensation précise où corps et présence intellectuelle, état d'esprit étaient liés. L'hallucination permet donc de mettre des mots sur une sensation, un état où les mots n'avaient pas leur place. On devine donc ici les deux processus définis par Pierre Bayard, hallucination et élaboration, mais l'hallucination ne s'inscrit pas directement dans l'écriture chez Quignard. Elle en reste au stade d'une image mentale que l'écrivain travaille et retravaille jusqu'à trouver ses mots. Son écriture est alors principalement une écriture de l'élaboration : une écriture contrôlée, maîtrisée, explicative des phénomènes complexes que traverse l'auteur pour arriver à ses fins. Dans la description de la défaillance et de l'attitude de l'écrivain qui lutte avec et contre elle, Quignard se veut extrêmement précis ; il relate des faits à partir desquels il réfléchit. Il traque l'apparition de l'hallucination dans la défaillance volontaire qu'il organise lui-même afin de mettre des mots sur des sensations indicibles. Le mot semble avoir une vie propre pour Quignard, il propose la définition de certains termes qu'il estime importants, il commente leur étymologie, le sens qu'ils ont pris, ce qu'il en retient. A partir de là, il construit des problématiques. Il expose ses idées, défend des thèses, développe des argumentations structurées de façon plus ou moins explicites, – dans *Vie secrète* par exemple, il numérote ses arguments, formule des corollaires, ... D'une manière générale, il cherche toujours à expliquer, à justifier ce qu'il entreprend. Il tente de préciser les causes et les conséquences de certains événements de sa vie.

Ce processus d'élaboration de soi par l'écriture a pris une importance capitale dans la vie même de l'auteur :

J'ai attaché au fait d'écrire une idée de devoir. Il me semblait que, faute de ces mots du silence, je ne survivrais pas d'un jour. (*Petit traité sur Méduse* : 104)

Si l'écrivain choisit (ou survit grâce à) l'expérience de l'écriture via la défaillance et l'hallucination, c'est qu'il se nourrit, revit dans l'opération. Réussie, elle aboutit au "poème", à la "poésie", qu'il faut entendre au sens classique de "fabrication, production, création d'une œuvre" :

Le poème est le nom trouvé. Le faire-corps avec la langue est le poème. (Ibid. : 73)
La poésie, le mot retrouvé, c'est le langage qui redonne à voir le monde, qui fait réapparaître l'image intransmissible qui se dissimule derrière n'importe quelle image, qui fait réapparaître le mot dans son blanc, qui réanime le regret du foyer toujours trop absent dans le langage qui l'aveugle, qui reproduit le court-circuit en

acte au sein de la métaphore. Les images ont besoin de mots retrouvés comme les hommes, chez qui le langage est second, tombent perpétuellement sous la nécessité d'être réagencés par le langage – d'être de nouveau acquis à l'idée de langage, doivent retrouver le langage... (Ibid. : 74)

“ Etre réagencés par le langage ” souligne aussi la capacité d'élaboration du langage.

Nous avons noté que l'hallucination était liée au rêve. Le rêve semble l'autre grand phénomène qui conditionne l'écriture chez Quignard.

L'écriture comme travail du (et sur le) rêve

Pour tenter de cerner la place et le rôle du rêve dans l'écriture de Pascal Quignard, nous nous appuyerons sur deux traités, le *Petit traité sur Méduse* que nous avons déjà entrepris de commenter tout à l'heure, et le Xème traité de *Rhétorique spéculative, Gradus*.

Qu'elle voie l'Ersatz. Cela s'appelle rêver. Tout rêve est un sein maternel qu'on fait venir en l'absence de son lait. Tout rêve est lui-même cette pénurie. C'est une tétée de l'irréel. (*Petit traité sur Méduse* : 66)

Quignard rattache ici l'hallucination, processus artificiel de plongée dans le manque, au phénomène naturel du rêve. D'une certaine façon, l'écrivain a deux voies d'accès à l'écriture : une naturelle, le rêve, l'autre quasi volontaire, l'hallucination issue d'une fixation sur la défaillance du langage. Cela n'est évidemment pas sans conséquence sur la conception de l'écriture ni sur la nature des productions littéraires. L'étude détaillée du rapport entre le rêve et le déclenchement de l'écriture devrait nous permettre de mieux comprendre les enjeux de la création littéraire selon Quignard.

Il utilise une métaphore récurrente pour décrire le rêve ; c'est “ un sein maternel qu'on fait venir en l'absence de son lait ” (Ibid. : 66). Le rêve est donc le résultat d'un manque, d'une “ pénurie ”. Voilà au moins un point commun avec l'hallucination. Le sein maternel et son lait renvoient le rêve et surtout le rêveur à un état très primaire de la vie humaine ; l'origine ou presque. En évoquant le nourrisson, Quignard associe le rêveur à un état de dépendance absolue vis-à-vis de la mère et une incapacité totale à avoir un regard extérieur, distancié sur le monde. L'écrivain, en tant que rêveur, remet en jeu, à chaque instant, la singularité de sa présence au monde (qui ne va pas de soi). Il introduit surtout l'idée de l'importance capitale du lien à la mère dans l'évolution de l'être humain. A lire Quignard, on dirait que l'être humain est totalement incapable de dépasser son état originnaire, que le temps ne permet aucunement de modifier la perception du passé, de la conception, de la petite enfance... qui reste à jamais fixée, inaltérable dans toutes les cellules de l'individu. En cela Quignard ne semble pas très éloigné d'une conception freudienne de la vie psychique. Il conviendrait toutefois d'étudier cette question en détail ; la pensée de Quignard ne se réduisant pas à une simple reprise des théories freudiennes...

“ La nuit est à la source des mots : le rêve qui hallucine des choses qui ne sont pas les fait naître ” (Ibid. : 68). Alors que l'hallucination ne permet que de retrouver le mot perdu ; le rêve est une véritable création, il donne naissance à “ des choses ”. Il entre en concurrence directe avec le réel, il permet de donner une existence à un autre monde qui a ses racines dans l'imaginaire du rêveur.

Dans son *Gradus*, Quignard dit payer sa dette au rêve “ son vrai maître ” (139). Il envisage le rêve dans plusieurs de ses dimensions :

1. Le rêve hallucine une bête, un mort, un objet, une femme, et les métamorphose. Une course qui est impatiente, ou qui est concupiscente, ou qui est dévoratrice trompe la faim, abuse le désir, protège le sommeil au cours d’une succession animée d’images.
2. La vie utilise ce rêve pour se dire elle-même et, ce disant, procure un orient au chaos des jours comme elle fournit une tanière à la répétition des besoins.
3. Les sociétés humaines reprennent ce rêve dit pour s’instituer, se raconter, se diriger, s’ennoblir, c’est-à-dire se séparer de leur source, dominer, tuer et se reproduire. (141)

On peut observer ici que le rêve est une expression de soi-même sans médiation par le langage, donc sans médiation par la société (même si la société récupère le rêve). C’est ce que l’écrivain cherche à reproduire : partir de l’intime pour exprimer l’intime sans médiation extérieure.

Quignard n’est pas très loin du “ déplacement, condensation, symbolisation ” opéré par le rêve selon Freud, mais il prend soin de s’écarter d’une formulation freudienne ou d’inspiration psychanalytique. Il semble avoir assimilé ce savoir et propose une formulation très personnelle de la définition du rêve, qui est un concept clé dans sa pensée. Il faudrait commenter la métamorphose opérée par le rêve, son rapport à la faim et au désir. Ce qui semble important ici, c’est que le rêve est tout d’abord une “ succession animée d’images ”. Ce que le rêve crée ce sont des images, elles sont le mode d’expression du rêve. Selon Quignard, la littérature entretient un rapport très particulier avec les images intérieures. A travers le rêve, c’est la relation à d’autres arts (peinture, cinéma) qu’il faudrait aussi interroger.

Plus loin, Quignard précise le rapport de ces images avec le langage :

Le rêve n’est jamais dans le langage. Le rêve n’est pas né du langage. Les animaux sans langage rêvent. (Ibid. : 186)

Voici une autre thèse importante dans la pensée de Quignard ; pour lui, rêve et langage ne sont pas liés puisque des animaux sans langage rêvent. Il semble que la psychanalyse ne pose pas la question du rêve en ces termes. La cure psychanalytique qui peut travailler sur les rêves ne s’y intéresse qu’à partir du moment où un sujet les met en mots. La psychanalyse travaille avant tout sur le langage, c’est la voie d’accès à l’inconscient. Quoi qu’il en soit, Quignard en vient à définir l’attitude de l’écrivain, il travaille à partir de rêves, d’images qui ne sont pas inscrites dans le langage et qui viennent du cœur de lui-même, et procède à la mise en mots de ses images. Il donne ainsi sa “ recette ” pour une cueillette efficace :

Travailler dès avant l’aube, c’est-à-dire avant que la nuit finisse. C’est-à-dire travailler avant que le rêve s’absente de l’obscurité qui enveloppe le visage de ceux qui parlent la même langue. Aucun jour ne peut être férié. Se tenir sur le qui-vive du vivant. (...) Pas plus que la musique n’est dans l’instrument à cordes, un roman

n'est dans le langage ordinaire. Un langage littéraire, un langage sans âge sont préférables à un langage vernaculaire, à un langage daté. Un roman n'est pas dans le langage. (...) Il faut savoir cueillir aussitôt l'image prête à se dissoudre. Une œuvre est pour ainsi dire manquée si sa rédaction est différée. L'œuvre est pour l'écrivain comme la pénitence de l'imagination. (Ibid. : 186–187)

L'auteur a le souci d'être au cœur de lui-même dans l'écriture, mais la formule " un roman n'est pas dans le langage " reste tout de même paradoxale. Il faut certainement comprendre que le roman n'est pas une production commune dans le langage collectif que se façonne une société. Il a un caractère irréductible qui fait qu'il ne peut être assimilé à un produit ordinaire, banal. Il sort de l'usage collectif de la société, il sort donc du langage dans une perspective quignardienne. Le refus d'un langage daté favorise sans doute l'émergence d'une écriture " classique ". Paradoxalement cette idée est à rattacher au XVIIème siècle français. L'écriture de Quignard doit beaucoup à cette période.

Dans le processus tel qu'il est décrit, on observe une double métamorphose ou deux métamorphoses successives ; le rêve est une métamorphose d'éléments tirés de la vie (cf. *Gradus* : 141), il en fait une " succession animée d'images ". Ensuite intervient l'écrivain qui métamorphose cette série d'images en un récit, une fiction, c'est-à-dire en mots régis par une syntaxe dans une langue particulière. On voit donc que l'écrit n'est pas sans rapport avec la réalité mais c'est une réalité revisitée, qui a subi des transformations successives. Elle est passée par le filtre du rêve, elle est aussi passée par la mise en mots d'images. Mais elle n'est pas seulement cela car l'auteur n'est pas seulement un collecteur d'images et leur adaptateur en mots. Quignard introduit la notion de défi dans cette entreprise :

Toute œuvre qui ne défie pas son rêve dans l'expression de son rêve est une œuvre morte. Si elle n'engage pas la totalité de la petite enfance de celui qui la compose, elle est inutile. (Ibid. : 150)

Dans le processus d'écriture, l'auteur doit avoir des intentions, d'une certaine manière il doit savoir ce qu'il fait de ses rêves et du langage :

Ne soyez pas noyé dans le langage. Connaissez le langage sur le bout des doigts puis oubliez le langage. Que le langage soit un instrument. (Ibid. : 186)

Avec la littérature, Quignard cherche à sortir de l'emprise sociale du langage, il fuit le collectif, les stéréotypes et les clichés. Il ne se contente pas de les relever comme Flaubert. Il veut façonner une langue personnelle, une langue d'auteur neuve, particulière. Sans doute il s'écarte aussi d'une vision mallarméenne de la poésie, de la littérature, " Donner un sens plus pur aux mots de la tribu " (*Le tombeau d'Edgar Poe*), c'est déjà plus se soucier de la tribu que de soi, c'est déjà intégrer une dimension sociale à une expression qui devrait être très personnelle.

Nous venons d'essayer de relever des traits révélateurs de la conception de l'écriture chez Quignard. Nous avons vu que l'écriture met en jeu la constitution du sujet, comment avec l'écriture il peut intégrer et verbaliser certaines sensations, images obsédantes. La distinction entre écriture de l'hallucination et écriture de l'élaboration semble pertinente

pour caractériser les pôles entre lesquels se situe l'écriture de Quignard. Cependant il est peut-être difficile de parler d'une véritable écriture de l'hallucination chez lui car l'hallucination n'est pas livrée telle quelle, elle est retravaillée consciemment par l'auteur. L'hallucination n'est qu'une étape dans le processus d'écriture, elle fournit une sorte de matière première. Le rêve est une autre matière première sur laquelle travaille l'auteur. Mais autant le passage par l'hallucination semble une voie douloureuse, déstabilisante, autant le rêve est présenté comme un don que reçoit l'écrivain. Mais Quignard insiste sur le travail nécessaire pour transformer le rêve en écriture et sur la nécessité de dépasser, de "défier" le rêve, pour accéder à l'écriture. Nulle notion de plaisir dans le processus, nul désir (affiché) de reconnaissance sociale, seulement une nécessité intérieure :

Je n'écris pas par désir, par habitude, par volonté, par métier. J'ai écrit pour survivre. J'ai écrit parce c'était la seule façon de parler en se taisant. Parler mutique, parler muet, guetter le mot qui manque, lire, écrire, c'est le même. (*Petit traité sur Méduse* : 62)

Bibliographie

- Bayard P (1994) Maupassant, juste avant Freud. Les éditions de minuit, Paris.
 Quignard P (1993) Le nom sur le bout de la langue. P.O.L., Paris.
 Quignard P (1995) Rhétorique spéculative. Calmann-Lévy, Paris.
 Quignard P (1998) Vie secrète. Gallimard, Paris.

Vår bästa tid är nu

Beteckningar för äldre i finlandssvensk press

Kristina Nikula

Med rubriken som utgör en anspelning på slutsången i musikalen *La cage aux folles* vill jag gratulera Irma och samtidigt tangera den forskning som hon bedrivit bland äldre ulcåborgare (jfr Sorvali 2005). Att närmare granska betydelsen och användningen av beteckningar för äldre är inte enbart av språkligt intresse utan också relevant ur samhällsrelig synvinkel. Etiketter kan fungera som utlösare av stereotypa uppfattningar om referenten (Williams & Nussbaum 2001: 48), något som i sin tur kan påverka inställningen till och umgänget med de individer eller den kategori som avses. Det har redan åtskilliga gånger konstaterats att t.ex. vårdpersonal kommunicerar med äldre som om dessa vore barn. (Se t.ex. Sachweh 1998: 154) Barnspråk kan i detta sammanhang vara ett uttryck för empati, eller ett sätt att förenkla för att säkerställa begripligheten (Maier 1998: 195), men är många gånger säkerligen också ett omedvetet uttryck för en stereotyp uppfattning om äldres kognitiva förmåga. Omvittnat är också att de äldre själva uppfattar *baby talk* inom vården och i andra sammanhang som kränkande. (Hummert 1994: 167 f.)

1 Syfte, material och metod

Syftet med detta arbete är att studera beteckningar för äldre i den finlandssvenska pressen. Materialet i undersökningen kommer från dagstidningarna *Hufvudstadsbladet* (Hbl), *Vasabladet* (Vbl) och *Åbo Underrättelser* (ÅU) från i huvudsak perioden augusti 2004 till mars 2005. Materialsamlingen är inte slutförd utan nya beteckningar noteras efter hand som sådana påträffas i anslutning till sammanställandet av en textkorpus bestående av texter om äldre och åldrande. Denna korpus är avsedd att ligga till grund för en undersökning av bilden av de äldre i finlandssvensk press (se Nikula 2005a). Eftersom

materialet har excerperats i dagstidningar innehåller detta åtminstone inte ännu rena invektiver (t.ex. *fossil*, *kalkskuta*). Det är ändå tänkbart att också denna typ av beteckningar med tiden kan beläggas, exempelvis i insändare, beroende på i vilken utsträckning språkliga ingrepp görs från redaktionens sida. I tysk press verkar invektiver inte vara sällsynta. (Jfr t.ex. Thimm 2000: 58 f.) Metoden är kvalitativ och kan närmast beskrivas som särdragsanalys i vid mening.

2 Tidigare forskning

Inom gerontologisk forskning uppfattas åldrande som en process som inleds redan i ungdomen och som pågår till livets slut. Livsförloppet kan delas in i olika faser: jag följer i fortsättningen en uppdelning i *kronologisk* resp. *social* ålder. Den kronologiska åldern, som anges i år, månader och dagar kan vidare delas in i *yngre äldre* (65–79 år) och *äldre äldre* (över åttio år). Den nedre gränsen tangerar pensionsåldern i flera europeiska länder. Den sociala åldern kan däremot inte automatiskt bindas till en viss kronologisk ålder. Denna ålder är relativ och hör samman med hur gammal en individ själv känner sig eller uppfattas av andra. Perioden som *yngre äldre* föregås av *medelåldern*.

Lingvistisk forskning om kategorin äldre är av ett förhållandevis ungt datum och inom nordiska språk saknas denna typ av forskning fortfarande. Längst hunnen är forskningen i USA, Kanada och Storbritannien, medan man i Tyskland alltjämt efterlyser större forskningsaktivitet på detta viktiga område. (Fiehler 1997: 345) En översikt över forskningen i äldres språk och bilden av de äldre fram till slutet av 1990-talet ges t.ex. av Filipp & Mayer i *Bilder des Alters. Altersstereotype und die Beziehung zwischen den Generationen* (1999). Kännetecknande för den forskning som redan gjorts är att denna är tämligen ensidig, eftersom den i huvudsak består av undersökningar av frekvensen av äldres närvaro i medierna eller av innehållsanalyser av det sätt på vilket äldre beskrivs i medierna.¹ En orsak till bristen på forskning kan förklaras med att åldrande betraktas som negativt av samhället och med en personlig olust att befatta sig med ett negativt laddat tema. (Fiehler & Thimm 1998: 7)

3 Beteckningar för äldre i finlandssvensk press

Bilden av de äldre är av allt att döma inne i ett brytningsskede i våra dagar. Den gamla stereotypa uppfattningen om de äldre som fattiga och eftersatta² är på väg att bytas ut mot bilden av dessa som ekonomiskt välbeställda och levnadsglada, dvs. av dem som enligt

¹ Återgivningen av äldre i bild i dagspressen är ännu sällsyntare än verbala beskrivningar. Bildredigering och positionering i bilden kunde ge värdefull information om dolda åldersstereotyper. (Filipp & Mayer 1999: 238 f.)

² Självbilden stämmer inte alltid överens med andras bild av en person, gamla är alltid de andra inte man själv. Det har visat sig att även om den generaliserade åldersbilden är negativ och onyanserad, är bilden av den egna ålderdomen i regel förknippad med positiva konnotationer; som äldre har man ro, gott om tid och möjlighet att upprätthålla kontakt med andra. (Thimm 2000: 41 f.)

Thimm (2000: 47) i tyskan går under namn av de *nya gamla* (*neue Alte*). Om denna kategori skriver Vbl: ”De är de friskaste, mest köpstarka och även de mest kräsna pensionärerna hittills.” (Vbl 21.11.2004). Denna nya stereotyp kan på sikt antas få följder inte enbart språkligt utan också i inställningen till de äldre, något som redan visat sig bl.a. i tysk press i hätska utfall mot de äldre då dessa av den yngre generationen upplevs som samhällsparasiter (se t.ex. Thimm 2000: 65 ff.; Kramer 1998: 257 f.).

Dagens människor är sålunda mera långlivade än tidigare generationer, de är aktivare och de vill framför allt verka ungdomliga upp i hög ålder. Med anledning av detta frågar sig en skribent i Hbl (2.12.2004) vad man skall kalla olika ålderskategorier och när en viss beteckning är på sin plats. Svenska språket lider enligt denne skribent brist på adekvata beteckningar i synnerhet för dem som kan kallas äldre. Existerande beteckningar för äldre kan därtill vara svårhanterliga inte enbart för att det i praktiken kan vara svårt att från fall till fall avgöra vilken beteckning som är adekvat utan också därför att deras betydelse förändras över tid och beroende på i vilken kontext de uppträder. (Williams & Nussbaum 2001: 52 f.)

Åldersdiskriminering eller ”ageism”³ (Nikula 2005b) är lexikaliskt närvarande i såväl tal som skrift men svenska beteckningar för äldre har inte dokumenterats lexikografiskt hittills. Undersökningar av tyska beteckningar för äldre har däremot gjorts på basis av bl.a. ordboksmaterial av t.ex. Thimm (2000: 50 ff.) och Kramer (1998) som också hänvisar till angloamerikanska undersökningar. De beteckningar som använts i finlandssvensk press behandlas i alfabetisk ordning nedan.

Emeritus/emerita s.

Beteckningen *emeritus/emerita* är det samma som det latinska *emeritus*, med betydelsen ’uttjänt’ (om soldat som fullgjort sina tjänsteår). I svenskan användes denna beteckning enligt SAOB E 509 ursprungligen om ämbets- eller tjänsteman som efter stadgat antal tjänsteår erhållit avsked från sin befattning med bibehållande av en viss del av sin lön; pensionerad ämbets- eller tjänsteman; nästan enbart om läroverks- och universitetslärare eller -tjänsteman samt präster, ex. ”Vår älskade mamma, syster, farmor och faster, *rector emerita* NN [kursiveringen i exemplen min]” (Hbl 16.4.2005). Trots att löneförmånerna fallit bort används *emeritus/emerita* fortfarande och främst, som det framgår av Språkbankens konkordanser (SvD00), om pensionerade professorer. Den feminina formen *emerita* förekommer också i Språkbankens konkordans, men i liten omfattning. SAOB anför inte den feminina formen. Beteckningen saknar negativa konnotationer, kan hända bland annat därför att denna används om förhållandevis högt uppsatta tjänstemän, men har till följd av sin begränsade användning inte heller gett upphov till sammansättningar i någon större utsträckning.

Farbror s.

Beteckningen *farbror* är egentligen ett släktskapsord, men kan enligt *Svensk ordbok* (SOB) också användas om annan äldre manlig person i synnerhet som tilltalsord. Enligt SAOB F 292 är en farbror vördig, men fryntlig och välvillig. I följande exempel är det

³ I analogi till sexism och rasism präglades i USA mot slutet av 1960-talet termen *ageism* med innebörden ’åldersdiskriminering’. Eftersom en motsvarande analogibildning knappast låter sig göra i svenskan använder jag *åldersdiskriminering* e. *åldersrasism* beroende på sammanhanget.

frågan om äldre män och inte släkt vilket framgår av kontexten: "Några *farbröder* sitter i varsin rullstol vid ett bord och spelar ett spel." (Vbl 14.10.2004). Eftersom *farbror* är så starkt förknippat med barns tilltal av äldre män är det inte långsökt att i exemplet uppfatta beteckningen som barnspråk och när *farbror* används av vuxna i sämsta fall som ett uttryck för förmyndarskap och infantilisering av referenten. Uppges farbröderna därtill vara sysselsatta med ett tidsfördriv eller med att spela ett spel stärks denna uppfattning ytterligare.

Femtioplus(are), 50+ s.

Femtioplus(are), 50+ utgör i likhet med *senior* (se nedan) en eufemism. *Femtiplus* dök för första gången upp i pressen 1995. (Nyordsboken) För att en person skall kunna omfattas av denna beteckning bör denne befinna sig i åldern 50–60 år, det vill säga åtminstone närma sig de yngre äldre, men beteckningen kan skämtsamt användas långt upp i åren, ex. "Klent utbud för *femtioplussarna*" (Hbl 28.11.2004). Vid en förfrågan om inställningen till olika beteckningar för äldre, *What's in a Namn?*, som för ett antal år sedan riktades till alla EU-länder, föredrogs framför andra klart neutrala, engelska beteckningar som *senior citizen* och *older people* (Kramer 1998: 273), medan t.ex. 50+ inte vann större popularitet.

Folkpensionär s.

Sammansättningen *folkpensionär* innebär 'person som uppbär folkpension särsk. om person som uppnått pensionsåldern' (SOB). Folkpension, som är till för att garantera pensionären en minimiutkomst, kan komplettera en eller flera arbetspensioner och sålunda utbetalas vid varierande ålder (Internetkälla 1). "*Folkpensionärer* får 1,83 euro per månad." (Vbl 16.10.2004)

Gamling s.

Avledningar på *-ing* betecknar en person som kännetecknas av den egenskap som adjektivbasen anger. Som bas tjänar ofta adjektiv med pejorativ betydelse, t.ex. *gammal* – *gamling*. (Thorell 1981: 118) Med *gamling* avses enligt SAOB G 89 'äldre person, gubbe resp. gumma och överåriga som åtnjuter undantag eller dylikt'. Beteckningen uppges vanligen användas något nedlåtande, men även smeksamt. Med *gamling* avses enligt den nyare SOB 'gammal (mans)person', ex. "Bland *gamlingarna* tycks alla kunna äta kräftor." (Hbl 9.9.2004). I detta fall refereras i själva verket till äldre av båda könen. *Gamling* används i exemplet skenbart "smeksamt", men exemplet ger i sin helhet indirekt uttryck för fördomen att gamla människor inte kan äta kräftor. Den ytligt sett smeksamma användningen av *gamling* kan tolkas som ett uttryck för förmyndarinställning till äldre människor. Förmynderi ifrågasätter äldre människors kompetens med åtföljande negativa konsekvenser för den äldres självuppfattning. Man kan likväl inte heller bortse ifrån att *gamling* reflekterar goda intentioner och ett försök att förmedla värme. (Hummert 1994: 167 f.)

Gammal s./a.

Den lexikala betydelsen av *gammal* är 'som har existerat under lång tid vanl. jämfört med det normala för den aktuella företeelsen' (SOB). Detta innebär att *gammal* i såväl attributiv som substantivisk användning efter hand som livslängden ökar får en ny

innebörd och att man i våra dagar kanske kan räknas som gammal först efter åttio. Åldrandet kan emellertid inte knytas till enbart den kronologiska åldern för det finns individer som mycket tidigt uppvisar alla de kännetecken som man av erfarenhet eller till följd av stereotyp tänkande brukar förknippa med åldrande.

Adjektivet *gammal* är mångtydigt och kan bland annat också anta betydelsen 'före detta', ex. "Är *gammal* gymnastiklärarinna och ger rådet: Rör på dig varje dag." (ÅU 11.9.2004). Som attribut kan *gammal* i betydelsen 'ålderstigen' enligt SAOB G 77 användas med huvudvikten på de känslor som tanken på någons eller någots ålder väcker: 'vördnad, tillgivenhet, äv. förakt, medlidande osv'. Att synen på åldrandet är motsägelsefull framgår tydligt av detta då adjektivet uppges kunna uppväcka såväl positiva som negativa känslor (jfr Öberg 1997: 28). I synnerhet i fråga om vissa artefakter ökar värdet med stigande ålder, *gamla saker* i betydelsen 'antikviteter' och i *gammal/t cognac/ost/vin* i betydelsen 'lagrad/t' innebär *gammal* en positiv bedömning. I fråga om personer är bedömningen inte lika självklart positiv, men förefaller inte heller vara lika negativ som i fråga om det tyska *alt*, som nästan genomgående uppfattas negativt som attribut till en beteckning för en mänsklig varelse (Thimm 2000: 50 ff.; Kramer 1998: 265). En stickprovskontroll i Språkbanken (SvD00) av de nominalfraser där *gammal* står som attribut visar att den negativa värderingen inte i första hand kan hänföras till *gammal* utan till dess huvudord eller den vidare kontext i vilken *gammal* ingår. I t.ex. "[...] restaurangen som via en snillrik ventilation får entréhallen att dofta av *gammal* barnbispisning." (SvD00) svarar substantivet med dess associationer till klimpig välling o.d. för den negativa laddningen. Sålunda kan *gammal* i följande exempel inte uppfattas som negativt: ex. "En *gammal* dam på 83 år blev ihjälkörd av en personbil i Brunakärr i Helsingfors på lördagskvällen." (Vbl 18.10.2004), "De dömda hade lurat *gamla* kvinnor på pengar [...]" (Hbl 10.2.2005).

Ett exempel på *gammal* med positiv innebörd är beteckningen *de gamlas dag* som firas av eleverna i vissa skolor dagen efter bänkskuddardagen, ex. "'De *gamla*' i Kimito uppförde dans" (ÅU 19.3.2005). Det är i detta fall således inte frågan om genuint gamla människor som firar, vilket också signaleras med citattecknet runt *de gamla*, utan om ungdom som är något äldre än ännu yngre ungdom. Om *gammal* omedelbart förknippades med negativa konnotationer skulle gymnasister förmodligen inte använda detta ord utan anspelar genom att kalla sig *gamla* snarast på ålder och erfarenhet.

Gamyl s.

Gamyl, som uppträder enbart i finlandssvenskan, betyder 'äldre person, äldre medlem t.ex. i skola eller på studentnation' (FSO). Beteckningen *gamyl* används av allt att döma skämtsamt i pressen bl.a. i en artikel som beskriver en kräftsativa på ett äldreboende i Helsingfors, ex. "Vem har sagt att kräftsativa med *gamyler* är tråkigt?" (Hbl 9.9.2004). Sällskapet bestod i det aktuella fallet av s.k. *gamyler* i åldern 80–90 år. Valet av beteckningen *gamyl* har av allt att döma fallit sig naturligt när det är frågan om en kräftsativa, eftersom student- och nationsliv också associerar till festande. I detta fall framgår också indirekt att artikelskribenten underskattar de äldre och tar för givet att umgänge med dessa är tråkigt, trots beteckningen *gamyl* med dess associationer till ungdom och festande.

Grand old man/Grand old lady s.

Beteckningen *Grand old man* eller 'betydelsefull, sedan länge verksam ledare eller företrädare för (viss) verksamhet' (SOB) påträffas i mitt material vanligen i intervjuer som publiceras med anledning av att en person fyller år, ex. "Televisionens *Grand Old Man*" (Hbl 21.11.2004). Åldern behöver likväl inte vara avgörande för att denna beteckning skall vara användbar, huvudsaken är att man som en av de första gjort sig bemärkt på ett visst område. I motsats till många beteckningar för äldre är denna entydigt positiv. Beteckningen, som från början användes om den engelske statsmannen W.E. Gladstone, innebär ungefär det samma som *nestor* (se nedan). Den engelska beteckningen *Grand old man*, med betydelsen 'gammal, stor man', har förekommit i svenskan sedan 1909. (NEO) Den motsvarande beteckningen för damer är *Grand old lady*. Denna beteckning återfinns något förkortad i följande exempel: "Det var många som förutspådde att NN skulle ryka ihop med sfp:s *Grand lady* [...]" (Hbl 6.4.2005). Om orsaken till strykningen av *old* kan bara spekuleras, men det är sannolikt att ordet strukits då man antagit att referenten knappast skulle uppskatta att omtalas som *old*.

Gubbe s.

En gammal man kan också vardagligt eller något vanvördigt kallas *gubbe*. Beteckningen har ursprungligen avsett något hopsjunket och framåtlutande och avser sålunda utseende, med andra ord är *en gubbe* en hopsjunket, framåtlutande man eller en gammal man. (SAOB G 1286) Också adjektivavledningen *gubbig* avser främst utseende. Medan *gubbig* är entydigt negativt, är kontexten avgörande för innebörden av *gubbe*, eftersom *gubbe* enligt SAOB vid sidan av i betydelsen 'gammal man' också kan användas bl.a. i betydelsen 'fryntlig eller jovialisk herre'. En positiv, eventuellt neutral, betydelse hos *gubbe* aktualiseras tack vare kontexten i "Historik spänner över hundra år: från hem för *gubbar* till modernt serviceboende" (ÅU 19.2.2005), medan detta knappast gäller i följande exempel: "Varför kallas man *gubbe* när man är en gentleman. Undrade NN och en vän till honom." (ÅU 19.2.2005). Bland många andra betydelser (se t.ex. SOB) kan *gubbe* också anta betydelsen 'man' i allmänhet som i följande exempel: "*Gubbarna* lär sig bygga timmerhus." (ÅU 27.3.2005). *Gubbe* ingår också som led i många sammansättningar (jfr SOB).

Nestor s.

Med *nestor* avses 'den äldste inom en viss grupp' (SOB), "*Nestor* är NN som sjunger i manskör och fyller 96 om knappt två veckor." (Hbl 19.9.2004). *Nestor* som förekommit i svenskan sedan 1920 (NEO) är i likhet med *Grand old man* en beteckning med positiv innebörd.

Pensionerad x s.

Nominalfraser där *pensionerad* ingår som bestämning är synnerligen frekventa i materialet, ex. "[...] *Pensionerade fyrmästaren* NN från Utö med fru NN lyssnar till Fork." (ÅU 26.10.2004), "På tisdag är det premiär för *pensionerade skådespelerskan* NNs Ubis salong på Folkhälsans Kvartersklubb i Åbo." (ÅU 16.9.2004).

Pensionstagare s.

Pensionstagare förefaller vara specifikt för finlandssvenskan, ex. "För *pensionstagare* i institutionsvård blir förhöjningen 2,81–3,02 euro i månaden." (ÅU 25.2.2005). Denna beteckning, som har påträffats enbart i text vars ursprung kan härledas till Folkpensionsanstalten, är närmast att beteckna som en fackterm.

Pensionär s.

Den lexikala betydelsen hos *pensionär* är enligt SAOB P 606 'person som åtnjuter (åtnjöt) pension'; enligt den nyare SOB 'person som pensionerats av åldersskäl'. Pensionsåldern har emellertid över lag blivit allt mera flexibel och är dessutom starkt varierande mellan olika yrkesgrupper, varför ålder inte kan utgöra ett kriterium på att en person är eller kan betraktas som gammal lika väl som en person som inte uppnått pensionsåldern i vissa fall kan upplevas som till och med mycket gammal. Den lexikala betydelsen av *pensionär* är därför närmast den som redovisas av SAOB. Ett utmärkt exempel på att en pensionär inte behöver upplevas som särskilt gammal är följande rubrik: "*Unga pensionärer flyttar utomlands*" (Vbl 21.11.2004). Samtidigt lever föreställningen om pensionären som en älderstigen person fortfarande kvar i folks medvetande. De stora årskullarna förknippar enligt artikeln i Vbl ordet *pensionär* med en skröplig 85-åring med rullator.

Beteckningarna för äldre är som framgått ovan ofta förbundna med negativa konnotationer. Andersson (1985: 47 f.) delar in de svenska orden i fyra kategorier (A–D) utgående från fulhetsgraden. I kategori A) ingår ord som varken till innehåll eller uttryck uppfattas som fula, t.ex. *näsa*. Ord vars innehåll är neutralt men vars uttryck är fult tillhör kategori B), t.ex. *kran* i betydelsen 'näsa'. Orden i den här gruppen är vanligen slangord, vilket medför vissa restriktioner vid användningen. I kategori C) ingår ord vars uttryck fortfarande är neutralt medan innehållet kan betraktas som motbjudande eller fult och vilka därför helst bör användas med försiktighet, t.ex. *avföring*. Den fjärde kategorin, D), innehåller slutligen ord som både till innehåll och uttryck upplevs som fula, t.ex. *skit*. Samma indelning applicerad på beteckningar för äldre tyder på att *pensionär* är på väg till eller för vissa språkbrukare redan befinner sig i kategori C).

Beteckningen *pensionär* har sålunda redan för många ett negativt innehåll som i viss mån smittat av sig på uttrycket och därmed är på god väg att göra detta till ett "fult" ord. Detta framgår bland annat av att personer i 60–65-årsåldern inte vill kännas vid ordet *pensionär*, vilket i sin tur har lett till att åtminstone en pensionärsförening enligt Vbl (21.11.2004) har bytt namn till *Seniorförbundet*. En specialförening som grundades inom Svenska folkpartiet 1999 bär namnet *Svenska seniorer i Finland* och vid Hbl existerar en sammanslutning som kallar sig *Hufvudstadsbladets seniorer*. Dagens pensionärsbegrepp är med andra ord redan stigmatiserat och därtill inaktuellt, eftersom särdraget ålder inte självklart gäller. Vid sidan av den gamla bilden av pensionären som en mer eller mindre orkeslös individ håller emellertid också en ny bild på att växa fram eller bilden av "en resglad, frisk, köpstark och flyttningsbenägen grupp" (Vbl 21.11.2004) som kräver en ny beteckning. Jfr *nya gamla* i tyskan ovan och *senior* nedan. Det stora antalet icke-negativa sammansättningar där *pensionär* ingår visar att beteckningen tidigare inte upplevts som negativ och inte alltid behöver vara detta i dag, ex. "Glada *pensionärer* från tre kommuner besökte skärgårdscentret." (ÅU 9.2.2005).

Senior s.

Som framgår i anslutning till beteckningen *pensionär* har detta ord allt oftare börjat ersättas med eufemismen *senior* i finlandssvenska sammanhang. *Senior* förekommer i svenskan vanligen som motsats till *junior*, men har också betydelsen 'den äldre i större grupp' (SOB) och avser då äldre män. I sverigesvenskan förefaller *senior* främst användas om idrottsutövare som överskridit en viss åldersgräns (Språkbanken, SvD00). Som ersättning för *pensionär* betecknar *senior* äldre av båda könen, t.ex. "Talesman för *seniorerna*" (Hbl 8.10.2004). I den mån beteckningen *pensionär* används är denna gångbar livet ut. Hur länge en person kan kallas *senior* i stället för pensionär är däremot ovisst, men beteckningen tycks var gångbar åtminstone så länge referenten är i sjuttioårsåldern, t.ex. "Seniorer 70–74 kan få halkskydd" (Hbl 28.10.2004). I tyskan används *Senior* i synnerhet under den tioårsperiod som följer efter pensioneringen (Thimm 2000: 58). I sverigesvenskan undergår *senior* i betydelsen 'pensionär' av allt att döma samma utveckling som *pensionär* i finlandssvenskan. Så har t.ex. en resebyrå med det tidigare namnet SENIORRESOR bytt namn till GRAND TOURS, vilket inneburit att flera av de så kallade fyrtiotalisterna lär köpa resor än före namnbytet. (Christine Lalander 15.2.2005) I vad mån *grand tour* i betydelsen 'bildningsresa' aktualiserats vid namnbytet må däremot vara osagt. De finlandssvenska sammanslutningarnas utbyte av *pensionär* mot *senior* följer sannolikt inte enbart av att *senior* uppfattas som neutralt utan kanske snarast av att detta med sin starka förankring i idrottspråket upplevs bättre motsvara den nya pensionärsbild som är på väg att uppstå. Vid den förfrågan om inställningen till olika beteckningar för äldre, som riktats till alla EU-länder (se ovan *femtioplus*), föredrogs framför andra klart neutrala, engelska beteckningar som *senior citizen* och *older people* (Kramer 1998: 273). I tyskan har *Senior* också visat sig vara populärt och synnerligen produktivt i nybildningar (Thimm 1998: 119). Också i finlandssvenskan förkommer *senior* i sammansättningar som *seniorhus*, *seniordans* o.a.

Tant s.

Grundbetydelsen av *tant* är '(medelålders eller äldre) kvinnlig släkting' (SOB), men kan utvidgat också användas om medelålders eller äldre kvinna oberoende av släktskap (jfr *farbror*). Då följande exempel är hämtat ur en artikel om äldreboende används *tant* i den senare betydelsen, t.ex. "De här *tanterna* begriper ingenting säger hon [...]" (ÅU 17.11.2004). Eftersom *tant* i exemplet används av en av hyresgästerna och således av en person som torde vara någorlunda jämnårig med dem som omtalas, har *tant* snarare en negativ än en positiv innebörd och signalerar också avståndstagande från gruppen tanter. Använt av vårdpersonalen skulle *tant* associera till barnspråk och kunna tolkas som ett uttryck för förmyndarskap. Sammansättningar och avledningar till *tant* är exv. *tantaktig* och *tantig* som enligt SOB är nedsättande.

Åldring s.

Åldring beskrivs av ordböckerna som 'gammal person' (SOB). Denna beteckning är synnerligen frekvent i den finlandssvenska pressen, t.ex. "Åldringar offer för luredrejure" (Hbl 11.9.2004), "Parken är specialplanerad för *åldringar* och finns strax bakom det servicehus där NN bor i en etta." (Hbl 15.9.2004). Även om beteckningar för äldre inte anses vara en språkvårdsfråga, tar språkvården avstånd från *åldring* med motiveringen att denna beteckning numera används rätt sparsamt i Sverige (Hbl

2.12.2004). Det urgamla föraktet för ålderdomen har också i det här fallet smittat av sig på uttrycket. Jfr *pensionär*.

Äldre s.

I absolut användning om person avses med *äldre* 'förhållandevis gammal' (SOB). Beteckningen, som är neutral, har stor användning i svenskan, ex. "S:t Karins bekostar *äldres* halkskydd" (ÅU 1.9.2004), "Både OECD och EU uppmanar arbetsgivarna att se *äldre anställda* som en resurs att värna om" (Hbl 31.12.2005). En förändrad syn på de äldre har i USA språkligt kommit till uttryck genom att synonymt till *elderly* numera förekommer flera beteckningar och förkortningar som är neutrala eller positiva (Kramer 1998: 273 f.).

4 Diskussion och sammanfattning

De svenska beteckningar för äldre som diskuterats ovan verkar vid första anblicken inte vara särskilt åldersdiskriminerande och är det inte heller om man ser till deras lexikaliska betydelse. I användning är förhållandet i flera fall likväldigt ett annat. *Tant* och *farbror* användas av yngre uttrycker närmast respekt, men i förening med *baby talk*, som är utbrett i synnerhet inom (äldre)vården, kan dessa beteckningar uppfattas som tecken på en negativ stereotyp uppfattning om de äldres mentala kapacitet och ett (omedvetet) uttryck för förmynderi. Också *gamling* kan användas både negativt och positivt.

Även om beteckningen *pensionär* inte är populär bland äldre kan *pensionerad fyrmästare/skådespelare* o.a. förmodas vara gångbara utan inskränkning också i framtiden, då ju t.ex. *pensionerad fyrmästare* på sätt och vis refererar till individen som en produktiv individ (*fyrmästare*) även om det i själva verket förhåller sig tvärtom, om med produktiv i detta sammanhang avses enbart yrkesverksam. Motviljan mot beteckningen *pensionär* kan kanske delvis förklaras med att denna beteckning fokuserar enbart på att referenten upphört att vara yrkesverksam, åtnjuter pension och oftast tillhör kategorin äldre, vilket i förening med den gamla ålderstereotypen gör beteckningen negativt laddad. *Folkpensionär*, som är lågfrekvent i mitt material, uppfattas sannolikt som ännu negativare eftersom denna beteckning dessutom väcker föreställningen om en låg pension.

Behovet av eufemismer som *senior*, *50+*, och lån som *grand old man/grand old lady* visar med önskvärd tydlighet att ålder uppfattas negativt. Trots den explicita tematiseringen av ålder i *grand old man* utgör *old* likväldigt i detta sammanhang inte ett negativt särdrag utan är närmast en "kvalitetsbeteckning" i likhet med *gammal* i fråga om vissa artefakter. Att beteckningen är engelsk medför säkerligen också en viss status. På väg att bli en beteckning för äldre är *fyrtioårig*. Kollektivt kan personer födda på fyrtioåret också beskrivas som tillhöriga *de stora årskullarna*.

Kategorin äldre växer snabbt och dagens äldre är framför allt i mångt och mycket olika dem som tidigare kallats äldre. Detta har till följd att det "fält" som beteckningarna för äldre konstituerar för närvarande genomgår en förvandling, som sannolikt kommer att leda till nya beteckningar och till förändrad betydelse hos de redan etablerade. Om ett tiotal år kan fältet sålunda mycket väl se rätt annorlunda ut än i dag.

Inledningsvis konstaterades att mitt material inte innehåller invektiver. Det växande antalet äldre och konkurrensen om knappa resurser på olika områden kan med tiden dessvärre förmodas föra med sig spända relationer mellan generationerna, vilket i sin tur kan ge upphov till negativa beteckningar för de äldre. Men den förväntade bristen på arbetskraft efter de stora årskullarnas pensionering kan också medföra att äldres kunskaper och erfarenhet med tiden börjar uppskattas i synnerhet om dessa visar sig villiga att kvarstå i arbetslivet så länge som möjligt.

Sammanfattningsvis kan konstateras att i pressen används ett ytterst begränsat antal beteckningar för de personer som kan kallas äldre. Om man därtill tar hänsyn till att flera av dessa är knutna till bestämda kontexter eller åtföljs av bestämda konnotationer återstår bara *äldre* som kan användas om båda könen och som åtminstone hittills uppfattas som en neutral beteckning.

Litteratur

Undersökningsmaterial

Hufvudstadsbladet: augusti 2004–mars 2005.

Vasabladet: augusti 2004–mars 2005.

Åbo Underrättelser: augusti 2004–mars 2005.

Internetkällor

Internetkälla 1 Pensionsanstalten. <<http://193.209.217.5/in/internet/svenska.nsf>>. Hämtat 20.4.2005.

Språkbankens konkordanser [www]. Tillgängliga på Internet: <<http://spraakbanken.gu.se/lb/konk>>.

Övriga källor

Andersson L-G (1985) Fult språk, svordomar, dialekter och annat ont. Carlssons, Stockholm.

Fiehler R (1997) Kommunikation im Alter und ihre Sprachwissenschaftliche Analyse. Gibt es einen Kommunikationsstil des Alters? In: Selting M & Sandig B (Hrsg.) Sprech- und Gesprächsstile. de Gruyter, Berlin & New York, 345–370.

Fiehler R & Thimm C (1998) Das Alter als Gegenstand linguistischer Forschung – eine Einführung in die Thematik. In: Fiehler R & Thimm C (Hrsg.) Sprache und Kommunikation im Alter. Westdeutscher Verlag, Opladen & Wiesbaden, 7–16.

Filipp S & Mayer A-K (1999) Bilder des Alters. Altersstereotype und die Beziehung zwischen den Generationen. Kohlhammer, Stuttgart, Berlin, Köln.

FSO = af Hällström C & Reuter M (2000) Finlandssvensk ordbok. Schildts, Esbo.

Hummert ML (1994) Stereotyps of the Elderly and Patronizing Speech. In: Hummert ML, Wieman JM & Nussbaum JF (ed) Interpersonal Communication in older

- Adulthood. *Interdisciplinary Theory and Research*. Sage Publications, Thousand Oaks, London & New Delhi, 162–184.
- Kramer U (1998) AGEISMUS – Zur sprachlicher Diskriminierung des Alters. In: Fiehler R & Thimm C (Hrsg.) *Sprache und Kommunikation im Alter*. Westdeutscher Verlag, Wiesbaden, 257–277.
- Lalander C e-brev 15.2.2005.
- Maier S (1998) Der Einfluß von Altersstereotypen auf sprachliche Instruktionen. In: Fiehler R & Thimm C (Hrsg.) *Sprache und Kommunikation im Alter*. Westdeutscher Verlag, Opladen & Wiesbaden, 195–212.
- NEO = Nationalencyklopedins ordbok 1–3 (1995–1996) Bra Böcker, Malmö.
- Nikula K (2005a) Åldersdiskursen i finlandssvensk press. Planeringen av en textkorpus. Under utgivning.
- Nikula K (2005b) Jag – en geront? Bilden av äldre i finlandssvensk press. Opublicerat manuskript.
- Nyordsboken. Med 2000 nya ord in i 2000-talet (2000) Svenska Språknämnden och Norstedts Ordbok, Stockholm.
- Sachweh S (1998) „so frau adams↓ guck mal↓ ein fines bac-spray↓ gut↑“ Charakteristische Merkmale der Kommunikation zwischen Pflegepersonal und Bewohnerinnen in der Altenpflege. In: Fiehler R & Thimm C (Hrsg.) *Sprache und Kommunikation im Alter*. Westdeutscher Verlag, Wiesbaden, 143–160.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien (1898–) Lund.
- SOB = Svensk ordbok (1986) Språkdata, Göteborg.
- Sorvali I (2005) Om svenskan i Uleåborg. I: Nikula K et al. (red.) *Svenskan i Finland* 8. Tammerfors universitet, Tammerfors, 284–294.
- Thimm C (1998) Sprachliche Symbolisierungen des Alters in der Werbung. In: Jäckel M (Hrsg.) *Die Umworbene Gesellschaft*. Westdeutscher Verlag, Opladen/Wiesbaden, 113–140.
- Thimm C (2000) *Alter – Sprache – Geschlecht. Sprach- und Kommunikationswissenschaftliche Perspektiven auf das höhere Lebensalter*. Campus Verlag, Frankfurt & New York.
- Thorell O (1981) *Svensk ordbildningslära*. Esselte Studium, Lund.
- Williams A & Nussbaum JF (2001) *Intergenerational Communication Across the Life Span*. Lawrence Erlbaum, Mahwah, New Jersey & London.
- Öberg P (1997) *Livet som berättelse. Om biografi och åldrande*. Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Social Sciences 62. Uppsala University, Uppsala.

Teman med emotioner i dagstidningarnas småannonser

Marianne Nordman

1 Bakgrund

I boken *Emotionen und Emotionsstrukturen in Sachtexten* (2000) frågar sig Silke Jahr vad emotioner är. Enligt vad hon känner till finns det gott och väl ett hundratal olika definitioner beroende på vilka komponenter i emotionsstrukturen som man lyfter fram och vilka nivåer man fokuserar på. Då textproducenten har en emotiv relation till det föremål som han beskriver, kommer denna aspekt till synes också på den språkliga nivån. De språkliga komponenterna har alltså en uttalad relevans när man vill studera emotionalitet i text. (Jahr 2000: 7, 9.)

Emotionalitet i en text kan analyseras ur sändarens perspektiv eller ur mottagarens (Jahr 2000: 17; Hedquist 1978: 17). I min undersökning ser jag emotionaliteten i främsta rummet ur sändarens perspektiv även om jag är fullt medveten om att sändaren alltid har en mottagare i åtanke. Då sändaren strävar efter att utlösa känslöimpulser och impulser till handling hos mottagaren är det givet att sändarens text har en emotiv funktion. (Andersson & Furberg 1984: 94, 127.) Texten fyller normala retoriska krav i det att den övertygar och vänder sig till en månghövdad mottagargrupp. Så är det också med TV-reklam och med olika typer av skriven reklam liksom med texter i annonser. I retorikens s.k. partssystem är det den språkliga utformningen, *elocutio*, som innefattar också den persuasiva funktion där emotiva uttryck är speciellt användbara. (Jfr Wallgren Hemlin 1997: 18–21; Hellspång 2001: 104.) I annonser är bruket av emotiva uttryck ett resultat av många samspelande retoriska strategier. Detta gäller inte minst t.ex. adjektiv med starkt positiva konnotationer (Mautner 1997: 587).

Inför sina studier i saktexter diskuterar Jahr (2000: 71–72) värdering i text. Hon refererar till en klassifikation där man kan skilja mellan primära mål med värderingen och sekundära. De primära målen, som är av det största intresset i min undersökning, anknyter till objektet som sändaren säger något om, till inställningen som sändaren säger sig ha visavi objektet och till den användning av objektet som sändaren informerar

mottagaren om. Värderingarna kan anknyta till vitt skilda aspekter: föremål, personer, handlingar, teorier, idéer och inställningar och sändaren lyfter fram de värderingar som har bestämda och för honom viktiga mål. I mitt annonsmaterial är föremål och personer de mest centrala aspekterna.

2 Material och syfte

Som material för min undersökning använder jag annonserna i LäsarBörsen (*Vasabladet*) och på Pryltorget (*Hufvudstadsbladet*). Jag granskar två olika delmaterial där syftet och premisserna är desamma men där det praktiska förverkligandet, också det fysiska utrymmet, varierar.

Det ena delmaterialet består av 957 annonser i LäsarBörsen i *Vasabladet*. Annonserna publiceras varje lördag i dagstidningen och mitt material härstammar från tiden 27.9–20.12.2003. LäsarBörsen 11.10, 18.10 och 29.11 ingår dock inte i materialet. Annonssören kan välja mellan tre huvudrubriker: Säljes, Köpes och Diverse. Utrymmet för den totala annonstexten anges i ett rutfält som tillåter maximalt 120 tecken inklusive mellanslag. De avgjort flesta annonserna står under rubriken Säljes och där dominerar bilarna.

Det andra delmaterialet består av 955 annonser på Pryltorget i *Hufvudstadsbladet*. Här publiceras annonserna den första lördagen varje månad. Mitt material har samlats in under perioden 4.10.2003–10.1.2004. Annonssörerna kan välja mellan tre huvudrubriker: Säljes, Köpes och Bytes. Under dessa finns dessutom rubriker för olika delområden: Barnprylar, Hemelektronik, Kläder, Bilar & tillbehör, Hem & inredning, Sport & fritid, Båtar & tillbehör, Musik & instrument, Telefoner & tillbehör, Datorer & tillbehör, Litteratur & tidskrifter, Diverse. Också på Pryltorget är annonserna under rubriken Säljes i majoritet. Även om området Bilar & tillbehör är starkt representerat kan man märka att också Hem & heminredning får ett stort utrymme på torget. I mitt material finns inga annonser under rubriken Bytes. Den tilltänkta annonstexten bör rymmas inom ett rutfält med 150 tecken inklusive mellanslag.

De båda tidningarna accepterar alltså olika antal tecken i annonserna så att *Hufvudstadsbladet* tillåter 30 fler tecken per annons än *Vasabladet*.

Eftersom annonserna i mitt material tillåter ett mycket begränsat antal tecken är det intressant att granska i vilken mån sändarna ser det som viktigt och möjligt att argumentera för sitt objekt med emotionella uttrycksmedel, dvs. i vilken mån de ger utrymme för elocutio i sina texter. (Nordman 2005a och Nordman 2005b ger ytterligare aspekter på annonstexterna.) Syftet med min undersökning är att studera vilka temaområden i annonserna som kombineras med de flesta emotiva uttrycken och vilka emotiva ord och uttryck som används mest inom respektive temaområde.

3 Metod

En värdering kan vara emotionell eller icke-emotionell men det är svårt att dra en klar gräns mellan de olika typerna av värdering. Vid en icke-emotionell värdering presenterar sändaren objektiva egenskaper hos objektet medan den emotionella värderingen bygger

på ett personligt ställningstagande hos sändaren. (Jahr 2000: 86.) När annonsören i synnerhet i samband med bilar anger färgen som t.ex. *met. vinröd* är det möjligt att en emotionell värdering ligger bakom hans uttryck. I min analys har jag dock behandlat färgorden som objektiva, icke-emotionella, data. På samma sätt kan t.ex. *ny i nytt avgas*. innebära en emotionell värdering. Också här väljer jag att se ordet som uttryck för icke-emotionell information. Däremot har jag klassificerat uttrycket *som ny* som emotionellt värderande, eftersom objektet inte i sig är nytt, men sändaren lyfter fram egenskapen *ny* i emotionellt värderande syfte. Uttrycket representerar alltså ett personligt ställningstagande från sändarens sida. Samma språkliga uttryck kan således i vissa situationer klassificeras som emotionellt och i andra som icke-emotionellt. Ett adjektiv t.ex. blir emotionellt först när det används vid en emotionellt värderande språklig handling (Jahr 2000: 75–76, 87) som t.ex. när sändaren argumenterar för sitt objekt.

Vanligen brukar ordklasserna adjektiv och substantiv kunna ges den tydligaste emotionella karaktären, medan verb sällan är emotivt intressanta, eftersom de rent generellt är alltför beroende av kontexten för att kunna emotionaliseras (Jahr 2000: 86). De emotiva uttrycken i mitt material består av ensamma adjektiv, adverbförstärkta adjektiv, substantiv, sammansättningar, enstaka verb, fraser, interpunktion och några typografiska markörer.

De tematiska aspekterna i annonserna har jag studerat så att jag noterat det tema som varje emotivt uttryck för sig anknyter till. Induktivt utkristalliseras på så sätt sex temaområden där emotiva uttryck brukas, dvs. kvalitet, pris, ålder, utseende, andra fördelar och uttryck för känslor där interpunktion och typografi förmedlar intrycket. Frekvenser och favoriseringar i fråga om uttryck för emotioner inom varje temaområde tas upp till diskussion och jämförelse.

4 Frekvens

Annonserna i LäsarBörsen innehåller sammanlagt 441 uttryck för emotioner medan Pryltorget har 354. (Frekvenserna studeras och kommenteras utförligare i Nordman 2005a.)

Ordet *bra* är mest populärt i LäsarBörsen följt av frasen *bra skick*. För Pryltorgets del toppas listan av frasen *gott skick* som inte ryms med på LäsarBörsens lista. Därefter följer *snygg* på Pryltorget och på tredje plats *bra skick*. Båda dessa finns med också i LäsarBörsen. De flesta emotiva uttrycken är gemensamma för delmaterialen.

Frekvenslistor visar normalt på sändarnas favoriter, men man kan naturligtvis också kommentera emotiva ord och uttryck som förekommer endast en gång i annonserna. En sådan granskning kan visa på intressanta och överraskande aspekter. LäsarBörsen innehåller 61 olika sådana emotiva engångsuttryck (13,8 % av alla emotiva uttryck) och Pryltorget 47 (13,3 % av alla). I LäsarBörsen är en del av engångsuttrycken starkt emotiva som t.ex. *enastående skick*, *extra gott skick*, *otroligt välhållna*, *problemfri*, *toppenexemplar*, *ypperligt belägen*. Pryltorget ger exempel som *drömbil*, *ovanligt gott skick*, *raretet*, *underbart vacker*.

När det gäller de emotiva uttryckens förekomster och frekvenser visar de båda delmaterialen stora likheter. De vanligaste är vanligast i båda och frekvenserna hos dem

harmonierar. De små skillnader som skymtar fram visar att Pryltorget i fråga om användningen av emotiva uttryck är snäppet mer formellt och språkligt vårdat. LäsaBörsen har ett friare, spretigare språkligt-emotivt grepp men skillnaderna är i grund och botten mycket små.

5 Tematisk synvinkel

För den tematiska grupperingen av ord och uttryck som visar på emotivitet hos sändaren har jag gått igenom samtliga emotiva uttryck och relaterat dem, där detta varit möjligt, till det tema som de hör samman med. På så sätt har sex olika temaområden utkristalliserats. Bruket av skiljetecken (här speciellt utropstecken) och typografiska markörer, som fått bilda en egen grupp, relateras inte till något uttalat enskilt tema. Då är det snarast fråga om en emotivisering av hela det sammanhang där markören finns, ett sätt att väcka mottagarens uppmärksamhet på helheten. Den temasyvinkeln tas med endast i frekvensredovisningen nedan men diskuteras inte närmare som temagrupp. Tabell 1 visar förekomsten av emotivitet i anknytning till olika temaområden i materialet.

Tabell 1. Förekomsten av emotiva uttryck fördelad på olika temaområden i LäsaBörsen (L) och på Pryltorget (P). Värdena ges i absoluta tal och i procent av alla förekomster inom respektive delmaterial.

Tema	L	L	P	P
	Antal	%	Antal	%
Kvalitet	194	44,0	187	52,8
Pris	74	16,8	49	13,8
Utseende	31	7,0	40	11,3
Ålder	22	4,9	20	5,6
Andra fördelar	88	19,9	43	12,1
Skiljetecken, typografi	32	7,3	15	4,2

Det största temaområdet med de flesta emotivitetsmarkörerna i båda materialen är kvalitet. LäsaBörsen har 194 förekomster och Pryltorget har 187. Det är alltså viktigast för sändaren att lyfta fram och med emotiva medel betona kvaliteten hos objektet. Eftersom andelen emotiva uttryck i denna temagrupp är så stor kommer också de generellt mest frekventa emotivitetsmarkörerna att vara de mest frekventa här. Detta framgår av tabell 2.

Tabell 2. De tio/tolv mest frekventa uttrycken för emotivitet i anknytning till temat kvaliteten i LäsarBörsen (L) och på Pryltorget (P). Värdena ges i absoluta tal.

L		P	
bra	42	gott skick	66
bra skick	38	bra skick	17
fint skick	15	bra	15
välhållen	14	välhållen	13
gott skick	12	fint skick	12
välskött	8	prima skick	12
mycket bra skick	7	utmärkt skick	7
toppenfin	6	mycket gott skick	5
felfri	5	välskött	4
toppskick	5	perfekt skick	3
		snyggt skick	3
		toppskick	3

Tabell 2 visar en tydlig samstämmighet mellan materialen i att de fem mest frekventa uttrycken är de samma i båda materialen även om ordningsföljden varierar något. Uttryck med *skick* är speciellt frekventa som kvalitetsmarkörer, vilket känns helt följdriktigt eftersom ordet *skick* enligt *Nationalencyklopedins ordbok* (1996) i första hand står för betydelsen 'aktuella omständigheter i vilka ngn/ngt befinner sig'. Den betydelsen är enligt ordboken vanligen värderande. För placeringarna efter 5 i tabell 2 är variationen mellan materialen större. LäsarBörsen har totalt 42 olika markörer och Pryltorget 35. Av dessa sammanfaller 17 i de båda materialen. Dessa hör också i allmänhet till markörer som förekommer i flera annonser. Den enda avvikaren från Pryltorget med fler än en förekomst i LäsarBörsen är *toppenfin*. Pryltorget är däremot ensamt om *perfekt skick* och *snyggt skick*. LäsarBörsen är speciell med många ordbildningar med *topp-* och *toppen-* (*toppex*, *toppexemplar* men också *toppenexemplar*, *toppenmersu*, *toppenutrustning*) och med ett par starka *otroligt bra skick* och *otroligt välhållna*. I LäsarBörsen väljer man också ett kort sätt att skriva *mycket*, dvs. *mkt* som i *mkt fint hållen*, *mkt välskött*.

En stor temagrupp i båda materialen är den för pris. I fråga om temat pris har jag räknat med endast de verbala emotiva markörerna, men prisangivelser i siffror kan naturligtvis i sig vara emotiva även om det är svårt för en oinitierad att ta ställning till detta. Prisuppgifter är i vilket fall som helst mycket vanliga i annonserna. Tabell 3 visar för båda materialen de emotiva uttryck som har två eller fler förekomster i anknytning till temat pris.

Tabell 3. De fyra mest frekventa uttrycken för emotivitet i anknytning till temat pris i LäsarBörsen (L) och på Pryltorget (P). Värdena ges i absoluta tal.

L		P	
förmånlig	30	förmånlig	16
billig	20	billig	15
endast	20	end./endast	12
fyndpris	2	mycket billig	2

I LäsaBörsen används emotiva uttryck vid temat pris i 74 fall (16,8 % av alla emotiva uttryck) och på Pryltorget i 49 fall (13,8 % av alla). Här fäster man sig vid den ringa variationen i materialet och vid att samtliga uttryck betonar det förmånliga anbudet. LäsaBörsen har totalt sett endast sex olika varianter och Pryltorget åtta. Av dessa är de gemensamma (*billig, förmånlig, end./endast*) mycket frekventa. *Förmånlig* toppar i båda fallen listan med 30 förekomster i LäsaBörsen och 16 på Pryltorget, följt av *billig* hos båda. LäsaBörsen använder också *fyndpris* och *tokbilligt*, medan Pryltorget talar om *mycket billig* och *julklappspris* och lockar en gång t.o.m. med *GRATIS!!!*

Emotiva uttryck i anknytning till utseende utgör en mindre grupp där LäsaBörsen har 31 förekomster (7 % av samtliga emotiva uttryck) och Pryltorget 40 (11,3 % av samtliga). De fyra uttryck som har två eller flera förekomster presenteras i tabell 4.

Tabell 4. De fyra mest frekventa uttrycken för emotivitet i anknytning till temat utseende i LäsaBörsen (L) och på Pryltorget (P). Värdena ges i absoluta tal.

L		P	
snygg	18	snygg	20
söt	3	vacker	9
gullig	2	elegant	4
stilig	2	mycket vacker	2

I båda delmaterialen dominerar *snygg* starkt men sammanfallen i övrigt är få. *Illustrerad svensk ordbok* (1977) ger som primärbetydelse för *snygg* 'ren(lig), prydlig, välvårdad, putsad, ordentlig'. I andra hand kan *snygg* vara ett vardagligt ord för 'vacker'. *Nationalencyklopedins ordbok* (1996) ger betydelserna 1. '(ren och) ordentlig' och 2. 'tämligen vacker och tilldragande'. I annonserna får i synnerhet bilar men också lägenheter epitetet *snygg* (*snygg farmarbil, välhållen och snygg, helt sjukt snygg lägenhet*), men även ett akvarium kan vara snyggt liksom också en kristallkrona. Oberoende av föremål känns betydelsen 'vacker' som mest primär, och också då betydelser som 'prydlig', 'välvårdad' aktiveras är temat utseende det centrala.

LäsaBörsen intensifierar *snygg* på olika sätt med enstaka förekomster av t.ex. *helt sjukt snygg, verkligen snygg* men använder också mer intima emotiva ord för utseende som *gullig* och *söt*. Samma ton vilar över Pryltorget's enstaka *grann* och *nätt*, medan man här också värderar med *vacker* (*mycket vacker, underbart vacker*) (jfr Nordberg 1968: 85–86 om "äkta" värdering) och med *elegant*.

Temagruppen ålder drar till sig ett ganska litet antal emotiva uttryck. LäsaBörsen har 22 förekomster (4,9 % av samtliga emotiva uttryck) och Pryltorget 20 (5,6 % av samtliga). Också här är variationen liten och i båda delmaterialen dominerar *som ny* starkt (19 exempel i LäsaBörsen och 13 på Pryltorget). Nybildningen *nyskick* förekommer en gång i båda materialen och är som sådan intressant med tanke på annonsernas begränsade teckenantal. Men ålder kan också anges med *ej gammalt* eller med längre uttryck som *en av de nyaste, så gott som ny* och *splitterny*, där teckenantalet inte tycks ha bekymrat sändaren. I många av uttrycken finns en försiktig reservation. Jahr (2000: 92) noterar sådana försvagande intensifieringar (*ein wenig, leicht*) och minimala intensifieringar (*wenig, kaum*). Också Nordberg (1968: 89) ser adjektiv som bestäms av inskränkande adverb som värderande. Som försvagande eller inskränkande kan man i mitt material

uppfatta bestämmingar till *ny* i t.ex. *skick nästan som ny*, *relativt ny* och *nästan ny*. Även det frekventa *som ny* kunde hänföras till denna kategori.

För en relativt stor mängd emotiviserande markörer är en differentierad temauppläggning svår. Jag har valt att låta uttrycken gå under rubriken Andra fördelar, eftersom gruppen är mycket blandad och valet av emotiva uttryck ofta starkt kopplat till det objekt som är centralt i annonsen. Då objekten varierar, varierar också uttrycken för värderingar. Hos det centrala objektet betonar sändaren olika typer av fördelar. LäsarBörsen har 88 sådana förekomster (19,9 % av samtliga emotiva uttryck) av vilka 29 är olika och Pryltorget 43 (12,1 % av samtliga) av vilka 18 är olika. Tabell 5 ger en överblick över de uttryck som används mer än en gång i materialen.

Tabell 5. De mest frekventa uttrycken för emotivitet i anknytning till temat andra fördelar i LäsarBörsen (L) och på Pryltorget (P). Värdena ges i absoluta tal.

L		P	
fin	30	fin	17
skötsam	11	fynd	6
mycket fin	8	fyndchanser	3
fynd	5	representativ	2
pålitlig	3	stämningsfull	2
pärla	3		
säker	3		
pigg	2		
rymlig	2		
sällsynt	2		

Mest frekvent i båda delmaterialen är *fin* och därtill förekommer varianten *mycket (mkt) fin* (jfr Nordberg 1968: 85 om "äkta" värdeord). Det värderande ordet *fin* är svårt att kategorisera. Enligt *Nationalencyklopedins ordbok* (1995) har ordet tre huvudbetydelser: 'som har hög kvalitet', 'mycket tunn' och 'som har hög social ställning'. Den kategoriseringen skulle föra alla uttryck med *fin* till temagruppen kvalitet. Dit har jag också hänfört uttrycken *fint skick* och *toppenfin* där kvalitetsaspekten är uppenbar. Men i många fall är kategoriseringen inte så enkel.

I *Illustrerad svensk ordbok* (1977) finns en betydligt mer differentierad semantisk genomgång där *fin* förekommer i 10 olika betydelsekategorier. De som är mest intressanta och relevanta för exemplen i mitt material är gruppen 'prydlig, snygg, proper, städad; elegant, chic; smakfull, dyrbar, utsökt, vacker; läcker, kräslig', möjligen också gruppen 'mondän, förnäm, av familj, kultiverad, belevad; angenäm, behagfull; taktfull, försynt, grannlaga' och den tydliga kvalitetsgruppen 'utmärkt, lysande, förstklassig'.

I LäsarBörsen förekommer *fin* oftast i annonser om bilar, snöskotrar men också i samband med en frontlastare (*finare ex. finns inte, mycket fin och välhållen*). Markeringen ges oftast som en slutkläm direkt före prisangivelsen eller kontaktuppgifterna och förmedlar på så sätt en helhetsbild av objektet. En *fin bil* kan alltså då upplevas som 'utmärkt' men snarast som 'snygg', 'elegant', 'dyrbar' och kanske t.o.m. också som 'angenäm'. Adjektivet *fin* förekommer ibland i annonser där bostäder är

försäljningsobjekt som i *Fin utsikt över Metviken* och *Fin, välhållen bondstuga [...] på lugn och fin tomt*. Också då är det naturligt att se andra aspekter än kvalitet bakom ordet.

På Pryltorget knyts epitetet *fin* till fordon men också till skrivmaskiner (*Fin, tyst [...] kontorsskrivmaskin*), leksaker och pianon, där flera och andra dimensioner än kvalitet aktiveras. Detsamma gäller i exempel som *Fin herrhatt*, *Fina hjälmar för barn* och *Fin bröllopsklänning!*

LäsarBörsens djurannonser ger upphov till bl.a. *gott lynne*, *lättlärd* och *snäll*, medan bostadsannonserna där ger emotiva uttryck som *ypperligt belägen*, *vackert beläget*, *renoveringsfynd*. Också *skötsam* anknyter till uthyrningsannonser som inte finns med på Pryltorget. Innehållsurvalet i annonsgrupperna återspeglas alltså starkt i denna blandade tematiska kategori.

6 Slutord

Min undersökning visar tydligt på sändarens behov att uttrycka emotionalitet i sina annonser. Hans avsikt är att väcka känslor och utlösa impulser till handling hos mottagaren. Det intressanta i mitt material är att även om antalet användbara tecken i annonserna är starkt begränsat och mycken faktainformation måste fås med inom snäva ramar, ger sig sändaren ändå råd att använda emotiva ord och uttryck, ibland t.o.m. ganska långa sådana.

Det studerade materialet visar att emotionerna släpps fram speciellt när det gäller att presentera kvalitet hos objektet (mest frekvent på Pryltorget), men även priset (mest frekvent i LäsarBörsen) betonas med emotiva medel. Intressant är också att emotivitet språkligt knyts till utseende och ålder. Kvalitet, pris, ålder och utseende är ganska generella konkurrensmedel i mitt material, men olika objekt frambringa olika behov av emotionell värdering. Därför är gruppen med s.k. andra fördelar relativt stor och disparat. I kategorierna kvalitet, pris, ålder och utseende har de båda delmaterialen ofta stannat för samma värderande ord och uttryck. Stereotypin beror till en del på stereotypi i produktutbudet, men också på en språklig stereotypi som matchas fram av texttypens, annonsens, begränsade ramar och annonsörernas tendens att tänka i modeller. Ibland hade man som läsare gärna fått sig något annat till livs än *bra* i *en bra bil* och *fin* i *en fin frontlastare*. Och ändå har rutinfraserna ett visst mått av ändamålsenlighet.

Annonsörerna har alltså på ett ganska likartat sätt och trots utrymmesbegränsningar, lyft fram emotioner i sina texter i ett behov att tillfredsställa de krav som AIDA-modellen ställer, dvs. att fånga läsarens uppmärksamhet, att skapa intresse, att väcka en önskan att köpa och att stimulera till köphandling. De temaanknutna emotionerna har sin tydligaste uppgift i att väcka intresse för objektet och att stimulera mottagarens önskan att förvärva detta. Då upplevs det som mest motiverande att spela på kvalitetens och prisets strängar, men tonerna kunde gärna vara fler.

Litteratur

Undersökningsmaterial

Hufvudstadsbladet: Pryltorget 4.10.2003–10.1.2004.

Vasabladet: LäsarBörsen 27.9–20.12.2003 (ej 11.10, 18.10, 29.11).

Övriga källor

Andersson J & Furberg M (1984) Språk och påverkan. Åttonde omarbetade upplagan. Doxa, Lund.

Hedquist R (1978) Emotivt språk. En studie i dagstidningars ledare. Umeå universitet, Umeå.

Hellspong L (2001) Metoder för brukstextanalys. Studentlitteratur, Lund.

Illustrerad svensk ordbok (1977) Bokförlaget Natur och Kultur, Stockholm.

Jahr S (2000) Emotionen und Emotionsstrukturen in Sachtexen. Walter de Gruyter, Berlin.

Mautner G (1997) How science sells: LSP in consumer advertising. In: Lundquist L, Picht H & Qvistgaard J (eds) LSP. Identity and Interface. Research, Knowledge and Society. Copenhagen Business School, Copenhagen, 582–591.

Nationalencyklopedins ordbok (1995, 1996) Bokförlaget Bra Böcker, Göteborg.

Nordberg B (1968) Recensenter och läsare. Studentlitteratur, Lund.

Nordman M (2005a) Emotioner i LäsarBörsen och på Pryltorget. Föredrag hållet vid VAKKI-symposium XXV. Opublicerat manuskript.

Nordman M (2005b) Förkortningar i LäsarBörsen och på Pryltorget. Föredrag hållet vid Svenskan i Finland 9. Opublicerat manuskript.

Wallgren Hemlin B (1997) Att övertyga från predikstolen. Bokförlaget Nya Doxa, Nora.

Oma kieli – rakkautemme, rikkautemme

Marjatta Norman

Nyky aika alleviivaa kielten tärkeyttä kommunikatiivisina työvälineinä ja samalla painottaa sellaisten suurten kielten arvoa, joiden avulla kommunikoiminen on laaja-alaista ja hyödyllistä. Puhutaan ihmiskunnan yhdentymisen tarpeista ja globaalisuudesta ja korostetaan kielen merkitystä tässä kehityksessä. Käsitteiden tulisi olla sellaisia, jotka ovat yhteisiä ja helposti ymmärrettäviä ja kaikkien ulottuvilla.

Kieli-ihmisinä tiedämme kuitenkin, että kielellä on paljon muitakin tehtäviä kuin kommunikoiminen. Ensimmäiseksi oppimaamme kieleen tai kieliin kiinnitymme tuhansin sitein jo ennen syntymäämme, tajuamme aluksi kielen soinnin ja intonaation ja vähitellen avautuvat sanojen merkitykset ja niiden ilmaisemat käsitteet. Samalla kun rakennamme suhdetta kieleemme, rakennamme myös pala palalta oman sisäisen minämme maisemaa ja samalla liitymme myös meitä ympäröivään kulttuuriyhteisöön. Kielen merkitystä pohdittaessa sanotaan tämän vuoksi, että kieli on oleellinen osa identiteettiämme. Kieli on persoonallinen osa itseämme, mutta se on myös tieto- ja kulttuuripankki, tärkeä linkki menneiden, nykyisten ja tulevien sukupolvien välillä. Kulttuurin säilyttämisen ja toisille välittämisen kannalta kirjoitettu kieli on avainasemassa. Enemmistökielisille tämä on selviö, koska kieli on varsin arkinen osa heidän elämästään. He kuuntelevat, puhuvat ja kirjoittavat omaa kieltään uhraamatta ajatusta sille, että oma kieli ei ole itsestäänselvyys kaikille. Monet globaalisuuden sokaisemat ihmiset eivät edes tajua, ettei suinkaan ole samantekevää, millä kielellä missäkin yhteyksissä toimimme, mikäli halutaan, ettei äidin-kieli rapistu ja mekin samalla ihmisinä köyhdy.

Maasta- ja maahanmuuttajana olen joutunut opettelemaan uuden kielen ja tiedän sen vuoksi, että uuden kielen opetteleminen lähes äidinkielen tasolle on pitkä ja työläs prosessi. Kahden kielen pysyttäminen monipuolisina ja tasokkaina suullisina ja kirjallisina käyttövälineinä on koko elämän kestävä työsaika. Oma tilanteeni on ollut onnekas, sillä juureni ovat koko ajan olleet tukevasti kiinni suomalaisessa kulttuurissa ja äidinkielessäni. Uudessa kotimaassakaan en ole joutunut katkaisemaan suhdetta äidinkieleeni. Juuret ovat olleet perusta, jolle olen voinut turvallisesti rakentaa uuden kielen ja kulttuurin

taitojani ja tietojani. Suomen kieli ja suomalainen kulttuuri ovat oppimisprosessissa tarjonneet lepopaikan, josta olen hakenut voimia ja ammentanut intoa uuden kielen rikastuttamiseen ja kehittämiseen. Olen käytännössä kokenut miten tärkeä vahva äidinkielen perusta on elämässä.

Pohjois-Norjassa, nykyisellä asuinalueellani, olen saanut tutustua toisenlaiseen kielitilanteeseen kuin omani. Tässä ajattelen kveenejä, alueen pientä kansallista vähemmistöä, ihmisiä, jotka eivät ole saaneet kokea äidinkieltään, kveeniä, sellaisena vahvana perustana kuin itse olen kokenut omani. Kveeni kuuluu itämerensuomalaisiin kielisiin ja on läheistä sukua suomen kielelle. Nykyisten kveenien isovanhempien koti saattoi vielä olla täysin kveeninkielinen, kun taas koulu ja yhteiskunta ovat aina olleet norjankielisiä. Ankan norjalaistamiskauden aikana Pohjois-Norjassa puhuttavien kielten, norjan, kveenin ja saamen, välinen hierarkia tuotiin jatkuvasti esille. Ryhdyttiin vähitellen ajattelemaan, että kodin kielellä, jos se ei ollut norja, ei ollut suurempaa merkitystä, se oli päinvastoin koulutuksen ja elämässä eteenpäin pääsemisen tiellä. Seuraukset ovat olleet traagisia. Kveenien nykypolvi joutuu opettelemaan esivanhempiensa kielen lähes tulkoon vieraana kielenä.

Kansainvälisessä ihmisoikeuksien julistuksessa pidetään vahvaa äidinkielen perustaa ihmisen perusoikeutena. Vaikka nykyaikana monet ymmärtävät, että kaksi- ja monikielisyys on voimavara, jota pitää vaalia ja jota pitäisi käyttää hyväksi sekä yksilö- että yhteiskuntatasolla, maailmassa on vielä pitkä matka äidinkielen todelliseen kunnioittamiseen. Kveenit, niin kuin monet muutkin vähemmistökieliset, joutuvat taistelemaan oikeudestaan äidinkieleen kynsin hampain. Heidän on taisteltava suuryhteiskunnan tietämättömyyttä ja vastahakoisuutta vastaan ja samanaikaisesti myös oman äidinkielen kehittämissä puolesta. Asiat eivät edisty nopeasti. Tätä kirjoittaessani virallinen taho Norjassa hakee ja miettii kaikessa rauhassa vastausta kysymykseen, onko kveenien kieli murre vai ihan oikea oma kielensä.¹ Näin jarrutetaan kielen elvyttämistä ja saadaan kansan keskuudessa aikaan yhä enemmän epävarmuutta oman kielen arvosta ja sen olemassaolon oikeutuksesta. Kveenin kielessä tapahtuu kuitenkin koko ajan asioita, jotka kertovat elämän merkeistä. Se hämmäntää viranomaisia, koska nämä ovat kauan tuudittautuneet ajatukseen, että kveenien kieli on kuollut ja kuopattu, eikä sille enää voi eikä tarvitse tehdä mitään.

Tämän vuoden Tromssan kansainvälisillä filmifestivaaleilla sain nähdä kveenejä käsittelevän Anstein Mikkelsenin dokumenttielokuvan, jonka nimi on synkän enteellinen *Det tause folkets stille død?* (Vaitonaisen kansan hiljainen kuolema?) Kysymysmerkki nimen lopussa on osoitus filmintekijöiden peloista ja toiveista: vieläkö voidaan jotain tehdä vai onko kaikki toiminta jo myöhäistä? Dokumentissa asetetaan vastakkain yhteiskunnan tietämättömyys ja toisaalta kveenien halukkuus löytää juurensa ja historiaansa. Juurien etsintä vie filmintekijät itään Tornionlaaksoon ja aina Venäjän Karjalaan saakka. Elokuvaan kuvataan filmintekijöiden hämmästyksiä ja ihastusta, kun he kveenien kielellä ymmärtävät ja pystyvät kommunikoimaan Tornionlaakson meänkielisten ja Venäjän karjalaisten kanssa. Se on järästyttävä kokemus ihmisille, jotka lähes koko elämänsä ovat kuulleet ja oppineet, että heidän kielensä on hyödytön jääne vanhoilta ajoilta. Tästä

¹ Hallituksen päätös hyväksyä kveeni kieleksi julkistettiin 26.4.2005.

upeasta kokemuksesta huolimatta elokuvan pohjavire on haikea ja siinä annetaan tilaa pessimismille ja epäilylle kielen tulevaisuudesta.

Yllätysten aika ei kuitenkaan ole ohi! Näin ajattelin ensimmäisen kveeninkielisen romaanin ilmestymisestä syksyllä 2004. Vuonna 1928 syntynyt kirjailija, Alf Nilsen-Børskog, joka on kotoisin Finmarkusta Pyssyjoelta (norjaksi Børselv), teki sen mitä moni ei voinut uskoa tapahtuvan. Hän kirjoitti romaanin *Elämän jatko I. Kuosuvaaran takana* kveenin kielellä ja omisti kirjansa romaanin ensi lehdillä ”ihmisille jotka on antaneet minulle kielen, ja kaikille kuosuvaarantalaisille”. Radiohaastattelussa (NRK Finskending 2004) romaanin ilmestymisen yhteydessä Alf Børskog kertoo, että tämä kieli on ensinnäkin ”hyän äitini kieli, joka opetti sitä mulle kun mie istuin hänen polvella ja sitten minun isän kieli ja sitten se on pyssyjokilaisten kieli”. Näin hän määrittelee äidinkieltensä arvon, se on kieli, jolla hän syvin tunnesitein on sidoksissa vanhempiinsa, sukuunsa ja kulttuuriyhteisöön, jossa on kasvanut.

Romaani kertoo toisen maailmansodan ajoista, jolloin nuori Alf Børskog sai kokea, miten pyssyjokilaiset pakenivat tuntureille saksalaisten hävitystä ja elivät siellä surkeissa oloissa. Tämä on monien finmarkkulaisten, ei ainoastaan kveenien, yhteinen kokemus, ja siitä on kirjoitettu useilla kielillä. Alfin, jonka koulunkäynti, koulutus ja myöhemmin työ-elämä sujuivat norjaksi, olisi hyvin voinut kuvitella kirjoittavankin norjaksi, mikä varmasti olisi ollut helpompi vaihtoehto. Se olisi ilmeisesti ollut myös taloudellisesti kannattavampaa, ja kirja olisi ehkä saanut suuremman lukijakunnan. Mutta Alf ei karttanut vaikeuksia. Kirjoitustyö oli valtava urakka, koska hänellä kveenii kirjoittaessaan ei ollut esikuvia eikä normeja. Hänen oli sen vuoksi koko ajan pohdittava ja tutkittava kielen muotoja ja koeteltava, miten ne kuulostivat ja tuntuivat luontevimmilta. Tällaiseen suurtyöhön ei ryhdy kukaan ilman todellista rakkautta kieleensä. Edellä mainitussa radiohaastattelussa (NRK Finskending 2004) Alf Børskog sanoo näin: ”Tarinan olisin saatanu kirjottaa muula kielellä, mutta se tarina ei olis tullu tosi.” Kertomus ei ole siis oma, kun se on vieraalla kielellä kirjoitettu. Alf jatkaa: ”Ko pyssyjokilaisista kirjottaa, joilla on se (kveeni) kotikielenä, niin niistä ei saata kirjottaa muilla kielillä.”

Romaanin julkistamistilaisuudessa Alf Børskog kertoi, että hänellä on työn alla neljä muuta kirjaa, jotka ovat jatkoa *Kuosuvaaran takana* -romaanille. Jäin miettimään, mikä valtava voima äidinkielessä on, ja mikä ilmaisemisen paine ja tarve on sellaisella ihmisellä, jolta äidinkieli on ryöstetty. Nyt vasta iäkkäänä, eläkkeellä ollessaan, Alf on saanut mahdollisuuden paneutua ominpaansa ja tärkeimpäänsä, äidinkieleensä.

Samaisena syksynä, vuonna 2004, jolloin Alf Børskogin romaani ilmestyi, Kiiperistä kotoisin oleva kveeni, Irene Andreassen, väitteli Tromssan yliopistossa tohtoriksi. Hän on ensimmäinen kveenivähemmistöön kuuluva henkilö, joka on väitellyt kveenin kielestä. Väitöskirja käsittelee Varingin, Porsangin ja Alattion kalojen ja merieläinten nimityksiä ja työ on nimeltään *Tainariksi kuttuthaan se steimpiitti täälä*. Kirjassa valaistaan kveenin kielen merkitystä pohjois-norjalaisissa saamen, kveenin ja norjan kielikontakteissa. Kirjoittaja osoittaa, että kveenin kieli on jättänyt jälkensä Pohjois-Norjan monikerroksiin lainastrategioihin sekä lainanottajana että lainanantajana.

Kaikki kolme edellä mainitsemani työtä, Anstein Mikkelsenin dokumenttielokuva, Alf Børskogin romaani ja Irene Andreassenin väitöskirja tekevät kveenin kieltä ja kulttuuria näkyväksi kveenien keskuudessa ja ilmeisesti myös koko Norjassa. Toivotaan että useammat kveenit rohkaistuisivat kirjoittamaan omalla kielellään. Monet kuitenkin

kyselevät, onko tällä pienellä kieliyhteisöllä tarpeeksi voimia samanaikaisesti kehittää ja standardisoida kielensä ja ottaa myös se käyttöön ilman tuntuvaa rahallista valtion apua.

Kielitieteilijöinä tiedämme että jokainen kieli on oma ainutlaatuinen ja fantastinen maailmansa ja siksi säilymisen ja säilyttämisen arvoinen. Uhanalaisten kielten määrä maailmassa on hälyttävän suuri ja työtä on valtavasti. Kielten maailmassa tarvitaan idealisteja ja työmyyriä. Perimmältään on kyse siitä, millaisen maailman haluamme ja millaisessa maailmassa haluamme toimia. Korostetaanko maailmassamme suurten kielten asemaa ja valtaa vai onko siellä myös pienillä oikeus elää ja vaikuttaa?

Nämä kolme työtä muistuttavat siitä, miten tärkeä äidinkieli on. Äidinkieli on elämämme suurimpia lahjoja, sattuiapa se nyt sijoittamaan meidät niin sanottuun periferiaan tai maailman keskustaan. Periferia voi yllättäen antaa rikkaan näkökulman maailmaan. Stuart Hallin ajatukset kansallisvaltioiden vähittäisestä heikkenemisestä vallankäyttäjinä ja globaalisen ja lokaalisen välille syntyvästä jännitteestä ovat mielenkiintoista luettavaa. Paikallisten kulttuurien arvo ja tärkeys tulevat todennäköisesti korostumaan voimakkaasti samalla kun globaalisuus valtaa alaa. Voi olla, että ihmiset tulevaisuudessa haluavat samaistua ihmisyyteen pikemminkin kuin vaikkapa olla täysin rinnoin kansallisia englantilaisia, norjalaisia tai suomalaisia. Stuart Hall arvelee, että tulevaisuudessa nykyisessä marginaalissa elävät voivat tulla edustamaan arvoja, joita keskustat tarvitsevat. (Hall 2002)

Omasta kielestä ja kulttuurista kiinni pitäminen on jatkuvaa valintojen tekemistä: millä kielellä ilmaisen itseäni, mitä kieltä puhun lapselleni ja miten rohkeasti olen se, mikä olen niin kotimaassani kuin maailmalla. Kieli otetaan haltuun kun sitä kuunnellaan, puhutaan ja kirjoitetaan. Oman kielen haltuunottamisesta oli varmaan kysymys myös silloin, kun Kuosuvaaran pakolaiset metsässä kylmissään ja tulevaisuutta peläten ryhtyivät veisamaan kveeniksi virttä *Sun haltuus rakas Isäni*. Äidinkieli toi virren niin lähelle, tutuksi ja turvalliseksi:

Sun halthuus, rakas Isäni,
Mä aina annan itteni.
Mun sieluni ja ruumhiini
Sä, Herra, ota suojaasi.

Lähteet

- Andreassen I (2003) Tainariksi kuttuthaan se steimpiitti täälä. En studie av kvenske fiske- og sjødyrnavn i Varanger, Porsanger og Alta. Dr. art.-avhandling. Universitetet i Tromsø.
- Hall S (2002) Identiteetti. Suom. ja toim. Lehtonen M & Herkman J. 4. painos. Vastapaino, Tampere.
- Mikkelsen A (2005) Det tause folkets stille død? – en reise i kvenenes verden i fakta og følelser. Tuottaja Siivet – grenseløse bilder. Lakselv.
- Nilsen-Børskog A (2004) Elämän jatko I. Kuosuvaaran takana. Iðut, Indre Billefjord. NRK (15.9.2004), Finskending NRK. Tromsø.

Runouden kääntämisestä

Tuomo Pekkanen

Irma Sorvali on väitöskirjatyöstään lähtien käsitellyt monipuolisesti kääntämiseen liittyviä ongelmia. Kirjassaan *Översättandets teori och praktik* (Gaudeamus 1983) hän on tarkastellut myös erityiskysymystä runouden kääntämisestä (*Översättning av poesi*, sivut 86–91) ja referoinut useiden asiantuntijoiden kannanottoja siitä, onko runon kääntäminen kieleltä toiselle mahdollista vai ei. Omasta puolestani en ole käännöstyön teoreettiseen puoleen puuttunut, mutta minulla on jossakin määrin käytännön kokemusta, koska olen kääntänyt runoutta latinaksi useista eri kielistä, etenkin suomesta.¹ Voin sen perusteella esittää aiheesta käytännön esimerkkejä ja joitakin niihin perustuvia päätelmiä, jotka vaihtelevat käännettävän alkutekstin mukaan. Noudatan tässä Senecan kirjeessään Luciliukselle (6,5) antamaa ohjetta, jonka mukaan tie sääntöjen kautta on pitkä, esimerkkien kautta lyhyt ja tehokas (*Longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla*).²

Quintilianus (35–100 jKr.), Espanjan Calagurriksesta (nyk. Calahorra) kotoisin ollut puhetaidon opettaja, jota pidetään Rooman ensimmäisenä valtion palkkaamana professorina, suositteli oppilailleen tyylin kehittämiseksi kreikkalaisen kirjallisuuden kääntämistä latinaksi ja muistutti, että näin olivat monet aikaisemminkin menetelleet (*Institutio oratoria* 10,5,2 *Vertere Graeca in Latinum veteres nostri oratores optimum iudicabant*). Rooman kirjallisuuden läheinen riippuvuus kreikkalaisista esikuvista on tunnettu tosiasia, ja yksittäisten kirjailijoiden saamia vaikutteita on ahkerasti tutkittu. Yleisin käsitys on,

¹ Kokoelma latinaksi kirjoittamiani runoja sekä erikielisten runojen käännöksiä ja mukaelmia ilmestyy kuluvan vuoden aikana Leuvenin yliopiston sarjassa *Humanistica Lovaniensia*.

² Monet muutkin antiikin auktorit korostavat tämän esimerkeistä lähtevän opetusmetodin (*exemplis discere*) hyödyllisyyttä. Gregorius Suuren (paavina 590–604) mielipidettä ”yleensä enemmän sisältyy esimerkkeihin kuin järkeilyyn” (*Patrologia Latina* 76,1014b *Plus enim plerumque exempla quam ratiocinationis verba compangunt*.) pidetään mallina useille uusissa kielissä esiintyville samaa asiaa korostaville sananlaskuille.

että roomalaiset ovat kreikkalaisia esikuvia mukaillen ja varioiden luoneet uutta ja omintakeista, joskin etenkin lyriikan alalla riippuvuuden lähempi määrittely on usein mahdotonta, koska vanhimmasta kreikkalaisesta lyriikasta on vain katkelmia säilynyt. Vergiliuksen *Aeneis* on syntynyt Homeroksen *Ilias* ja *Odysseia* -eepoksen roomalaiseksi vastineeksi, mutta sitä ei voi pitää Homeroksen käännöksenä eikä edes mukaelmana, vaan se on itsenäinen teos.

Rajan vetäminen käännöksen ja mukaelman välille ei ole aina helppo ja terminologiassa on usein sekaannusta, sillä käännös-nimitystä näkee käytettävän silloinkin, kun kirjoittaja on ottanut toiselta vain osan runosta ja pannut lopun omiaan. Tästä esimerkki on Catulluksen kuluu oodi 51 *Ille mi par esse deo videtur*, jota monesti sanotaan Sapfon käännökseksi, vaikka kysymyksessä on mukaelma, jossa kreikkalaisesta tekstistä on vain ensimmäinen säe tarkkaan käännetty. Muu osa sisältää kyllä useita Sapfolta saatuja kielikuvia, mutta loppuun Catullus on lisännyt oman säkeistön, joka Sapfolta kokonaan puuttuu. Horatiuksen runoissa on paljon kreikkalaista nimitystä sekä kreikkalaisilta lyyrikoilta lainattuja sanontoja ja aiheita, esim. oodissa 1,23 (*Vitas inuleo me similis, Chloe*), jonka alku on Anakreonilta. Yhtään Horatiuksen runoista ei kuitenkaan voida pitää kreikkalaisen esikuvan käännöksenä tai edes mukaelmana.

Luennoidessani Jyväskylän yliopistossa kreikkalaista runoutta olen oppilaita varten kääntänyt latinaksi alkuperäistä mittaa käyttäen näytteitä tunnetuimmilta lyyrikoilta. Sapfolta on säilynyt täydellisenä vain rukous Afroditelle,³ josta latinannokseni on seuraava:⁴

O Venus, diva alma, throno in decoro
 quae dolos nectis, Iove nata, te oro,
 ne meum curis animum fatiges
 neve dolore,
 sed veni huc, si quando alias mihi ante,
 audiens vocem procul, obsecuta es,
 aureo tectoque patris relicto
 ipsa adiisti
 vecta curru; te nitidi ferebant
 trans nigram terram celeres olores,
 firmiter pinnis superis ab auris
 deveniebant
 non morantes, tuque, beata, ridens
 ore divino mihi, qui, rogasti,
 pectus urgeret dolor, invocarem
 cur ego rursus,

³ Kreikankielisenä runo on mm. julkaisussa *Lyricorum Graecorum florilegium*. Basileae 1961: 22.

⁴ Olisi paikallaan julkaista tässä yhteydessä myös käännettyjen runojen alkuperäinen teksti, mutta kreikkalaisen kirjaimiston hankaluuden vuoksi en sitä tee, sillä olen julkaisut Sapfon runon käännöksen aikaisemmin yhdessä kreikkalaisen tekstin kanssa brysseliläisen *Melissa*-lehden numerossa 29, 1989: 2 sekä kokoelmassa *Carmina Lovanii in Aula Instituti Sencie (MSI 03.18) Postrid. Kalend. August. 1993 Academiae Latinitati fovendae octavus conventus*. Antwerpen – Leuven.

quid furens vellem, mihi ut eveniret,
maxime; ”quocum cupis, ut te amore
coniuget Suadela, tibi que Sappho,
quis malefecit?

Namque si fugit, cito te sequetur,
dona si non vult, fit ut ipsa donet,
non amat si te, cito te iam amabit,
etsi ita nolit.”

Advenito et nunc, gravibusque solve
pectoris curis, mihi quod futurum
mens avet votis, facias et ipsa
tu socia esto!

Päivö Oksala on suomentanut Sapphon runon kreikasta samaa runomittaa käyttäen:⁵

Afródite, Zeun tytär, juonimieli,
kirjohuntu, oi ikinuori, pyydän,
ettet ilkkuin mieltäni murra murhein,
valtias ylhä.

Tänne saavu, jos sinä hennon äänen
kuulit kaukaa, mieltäni aina noutain,
kultavaunuin matkasit maahan, jättäin
taattosi linnan.

Virkut, kauniit varpuset luota taivaan
toivat vaunun, sulkavin siivin lentäin
kohti helmaa maaemon mustan ilman
hohtavan halki.

Tänne joutuin ennätit, valta taivaan.
Nuorin kasvoin, nauravin silmin tietää
vaadit, lemmen piinako mulla, miksi
taasen ma kutsun,
minne pyrkii myrskyten mielen kiihko.
Lausut: ”Kenpä lie, kenet tahdot kiertää
lemmen verkkoon? Voi, kuka nurjin mielin
sulle on, Sappho?

Nyt jos karttaakin, pian myötä rientää;
nyt jos torjuu lahjat, jo itse tarjoo;
nyt jos vieroo suukkoja, kohta kerjää,
tahtoa vailla.”

Riennä nytkin luokseni, hädä harmaat
huolet, toiveet täyttääs, joita mieli
harras kaipaa. Taas sinä mulle taiston
kumppani ollos!

⁵ Päivö ja Teivas Oksala, *Kreikkalaisia kirjailijakuvia*. Otava 1965: 57–58.

Sapfon kreikankielisen runon kuusi ensimmäistä säkeistöä muodostavat yhden virkkeen, jonka Oksala on pilkkonut viideksi osaksi. Hänellä on myös joitakin lisäyksiä (*kirjohuntu, ikinuori, hento*), jotka puuttuvat alkutekstistä, ja toisaalta Peitho, Afroditea seuraava suostuttelun jumalatar, latinaksi *Suadela*, on hankalasti käännettävänä jäänyt hänen sinänsä kauniista ja runollisesta suomennoksestaan pois. Latinannos on uskollisempi kreikkalaiselle runolle. Kreikkalaiset nimet on käännetty niiden tavallisilla latinalaisilla vastineilla, ja muutenkin käänнос noudattaa Sapfon runon sisältöä ja rakennetta siihen mitään lisäämättä. Toiseksi esimerkiksi otan latinannokseni anakreonttisesta runosta:⁶

Amor olim apem in roseto
inter rosas iacentem
non vidit, illa pungit
digitumque vulneravit.
Clamans puer dolore
cucurrit et volavit
pulchram petens Cytheren:
”O mater, interibo
moriarque, perditus sum!
Pupugit me enim pinnata
parva anguis, est apis quae
vocata apud colonos.”
Respondit illa Amori:
”Stimulo si apis laboras,
quantum putas laborant,
quos ipse tu sagittas?”

Jambisella dimetrillä kirjoitettu käänнос noudattaa mittansa, säemääränsä ja sisältönsä puolesta kreikkalaista runoa: Amor ei huomaa ruusupensaassa pilevää mehiläistä vaan saa piston sormeensa. Kun hän rientää valittamaan tuskaa äidilleen Venukselle, tämä vastaa: ”Jos sinä kärsit mehiläisen pistosta, kuinka paljon kovemmin kärsivätkään ne, joita nuolillasi haavoitat?” Samasta runosta on ranskalainen Rémy Belleau (1528–1577) kirjoittanut seuraavan muunnelman:⁷

Amour ne voyait pas en close
Entre les replis de la rose
Une mouche à miel, qui soudain
En l’un de ses doigts le vint poindre:
Le mignon commence à se plaindre,
voyant enfler sa blanche main.

⁶ Kreikkalaisen tekstin on viimeksi julkaissut Martin L. West, *Carmina Anacreontea. Editio correctior quam prima (MCMLXXXV), Stuttgartiae et Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri MCMXCIII*. Se löytyy myös em. kokoelmasta *Lycorum Graecorum florilegium*, Anacreontea: 84.

⁷ Belleaun runo on julkaistu teoksessa *Anthologie de la Poésie française*. Librairie Larousse, Paris 1988: 159.

Aussitôt à Venus la belle,
 Fuyant, il vole à tire-d'aile:
 "Mère, dit-il, c'est fait de moi,
 C'en est fait, et faut qu'à cette heure
 Navré jusques au cœur je meure,
 Si secouru ne suis de toi.

Navré je suis en cette sorte,
 D'un petit serpenteau, qui porte
 Deux ailerons dessus le dos;
 Aux champs, une abeille on l'appelle:
 Voyez donc ma plaie cruelle,
 Las! il m'a piqué jusqu'à l'os."

- Mignon, dit Vénus, si la pointe
 D'une mouche à miel, telle atteinte
 Droit au cœur, comme tu dis, fait,
 Combien sont navrés davantage
 Ceux qui sont époints de ta rage,
 E qui sont blessés de ton trait."

Belleau on jakanut kreikkalaisen runon neljäksi stroofiksi ja varustanut säkeet riimein (*aab ccb / dde ffe / ggh iih / jjk llk*). Vaikka hänen tekstinsä seuraa kreikkalaisen runon pääjuonta, hän on riimin ja säkeistörakenteen vuoksi laajentanut sitä useilla yksityiskohdilla. Kyseessä ei ole enää käännös eikä oikeastaan edes mukaelma vaan uusi runo. Tällaisesta runoilusta, jota ei mitenkään sovi väheksyä, löytyy ranskalaisilta renessanssi-runoilijoilta lukuisia esimerkkejä.⁸ Latinannos, joka säilyttää kreikkalaisen runon metriksen rakenteen lisäämättä uusia piirteitä, on käännös, ei mukaelma. Kun niin kreikassa kuin latinassakin runomitta perustuu tavujen kvantiteettiin, on lyriikan varsin tarkkakin kääntäminen kreikasta latinaksi mahdollista, jos osaa riittävästi kumpaakin kieltä. Säkeet ovat yleensä lyhyitä, ja niin Catulluksen kuin Horatiuksen runot osoittavat, miten luontevasti lyyriset runomitat soveltuvat latinan kieleen. Epiikassa tilanne on toinen. Heksametri luonnistuu hyvin kreikan kielellä, jossa on runsaasti mitan edellyttämiä yksi- tai kaksitavuisia täytesanoja. Latinalainen heksametrirunous, jota roomalaiset kreikkalaisten esikuvien mukaan kirjoittivat, on useimmiten raskasta lukea, sillä säkeissä on tavallisesti runsaasti juonen kannalta tarpeettomia täytesanoja, jotka tekevät tyylin pleonastiseksi.

Runouden kääntäminen ranskasta latinaksi, jota olen silloin tällöin kokeillut, on hankalaa, sillä ranskassa on paljon yksitavuisia sanoja, joita on vaikea latinaksi kääntää niin, että säkeet ja säkeistöt pysyisivät samanpituisina ja runon sanoma säilyisi. Charles Baudelairin (1821–1867) runo *L'Invitation au Voyage* ("Kutsu matkalle", kokoelmasta *Les fleurs du mal*, 1857) on Ranskassa yleisesti tunnettu, sillä kaikki tutustuvat siihen jo

⁸ Esim. Pierre de Ronsardin oodi "O Fontaine Bellerie" (G. Pompidou, *Anthologie de la poésie française*. Hachette, Paris 1961: 82) toistaa Horatiuksen oodin 3,13 *O fons Bandusiae* niin, että lähteen nimi on vaihdettu, yksityiskohtia lisäilty ja runo jaettu viideksi riimein koristelluksi säkeistöksi. Perusjuoni pysyy kuitenkin identtisenä.

koulussa ja varsinkin sen kertosaettä kuulee ja näkee usein siteerattavan. Tarkkaa runomittaista käännöstä latinaksi en pidä mahdollisena, vaan latinannokseni on mukaelma, jossa kylläkin runon pääajatus sekä säkeistöjen pituus ja riimikaava säilyvät:⁹

Soror mea, meditare
de dulcedine, viare
illuc cum poterimus!
Tui similis est plaga,
ubi, soror mea maga,
comites aderimus:
sicut soles pluviosi
firmamenti nubilos
animum illaqueant,
sic me mystice tueris
fallax oculis sinceris,
lacrimis qui radiant.
Ibi regnat pulchritudo,
ordo, pax, beatitudo.

Supellectiles splendentes
ornant thalamum, fulgentes
annis fugientibus;
olet ambra, veris flores
nitent ibi rariores
mixtis cum odoribus;
res ex orientis fundo,
vitro specula profundo,
picturarum copia,
illic animum secretis
verbis, dulcibus, assuetis
alloquuntur omnia.
Ibi regnat pulchritudo,
ordo, pax, beatitudo.

Ecce naves errabundae
indolisque vagabundae
in canali dormiunt;
faciant ut gratum tibi,
quod desideras, iam ibi
habent cum adveniunt.
– Solis obitus vernaes
ibi campos et canales

Mon enfant, ma soeur,
Songe à la douceur
D'aller là-bas vivre ensemble!
Aimer à loisir,
Aimer et mourir
Au pays qui te ressemble!
Les soleils mouillés
De ces ciels brouillés
Pour mon esprit ont les charmes
Si mystérieux
De tes traîtres yeux,
Brillant à travers leurs larmes.
Là, tout n'est qu'ordre et beauté,
Luxe, calme et volupté.

Des meubles luisants,
Polis par les ans,
Décoreraient notre chambre;
Les plus rares fleurs
Mélant leurs odeurs
Aux vagues senteurs de l'ambre,
Les riches plafonds,
Les miroirs profonds,
La splendeur orientale,
Tout y parlerait
A l'âme en secret
Sa douce langue natale.
Là, tout n'est qu'ordre et beauté,
Luxe, calme et volupté.

Vois sur ces canaux
Dormir ces vaisseaux
Dont l'humeur est vagabonde;
C'est pour assouvir
Ton moindre désir
Qu'ils viennent du bout du monde.
– Les soleils couchants
Revêtent les champs,

⁹ Latinannos on julkaistu *Melissa*-lehden numerossa 47, 1992: 14–15 ja yhdessä Baudelairen tekstin kanssa kokoelmassa *Carmina. Lovanii in Aula Instituti Sencie (MSI 03.18) Postrid. Kalend. August. 1993*. Vrt. edellä alaviite 4.

totamque purpureo
urbem vestiunt colore,
omnis orbis in calore
acquiescit aureo.
Ibi regnat pulchritudo,
ordo, pax, beatitudo.

Les canaux, la ville entière,
D'hyacinthe et d'or;
Le monde s'endort
Dans une chaude lumière.
Là, tout n'est qu'ordre et beauté,
Luxe, calme et volupté.

Baudelairin runo ja siitä kirjoittamani mukaelma muodostuvat kolmesta neljäntoista säkeen mittaisesta säkeistöstä, joissa kussakin riimin kaava on *aab ccb dde ffe gg*. Ero on tavujen lukumäärässä ja rytmisessä sekä siinä, että ranskan sanoja, jotka eivät latinassa mahdu samaan säemäärään, on jätetty pois. Latinannos on silti sisällöltään hyvin lähellä Baudelairin runoa.

Kun Kalevalan juhluvuonna 1985 käänsin eepoksen latinaksi, eräät kollegat kysyivät, miksi en käyttänyt käänöksessä heksametria, joka on antiikin epiikan mitta. Jos olisin näin menetellyt, olisi lopputulosta tuskin voinut tunnistaa kansalliseepoksemme käänöksiksi. Kun latinan opetus 1950-luvulle asti rajoittui meillä ja monessa muussakin maassa antiikin klassikoihin, eivät vanhemmat latinistipolvet usein lainkaan tunne keskiajalla syntynyttä rytmirunoutta, jolla on kirjoitettu runsaasti niin kristillistä kuin profaaniakin lyriikkaa. Humanistit, jotka halusivat palata antiikkiin, eivät tätä runoudenlajia hyväksyneet, mutta se on elänyt nykypäiviin asti kristillisissä hymneissä ja sekvensseissä. Meillä latinalaista rytmiiikkaa eli aksentoivaa runoutta, jossa mitta ei enää perustu pitkien ja lyhyiden tavujen vaihteluun vaan aksenttiin, kuten useimmissa nykykielissä, edustavat *Piae Cantiones* -laulut, kuten *Ave maris stella*, *Ecce novum gaudium*, *Tempus adest floridum* ja monet muut. Huomattava on, että rytmirunoudessa ei käytetä elisiota ja että etevimmät tämän tyylin edustajat eivät myöskään salli hiatusta, jonka he välttävät siten, että vokaaliin päättyvää sanaa ei sijoiteta vokaalilla alkavan sanan edelle säkeen sisällä. Tunnettu rytmiruno on sekvenssi *Dies irae*, jossa käytetty nelipolvinen trokee soveltuu erinomaisesti suomalaisen kalevalasäkeen kääntämiseen: *Dies irae, dies illa / solvet saeculum in favilla / teste David cum Sibylla* vastaa hyvin säkeen *Vaka vanha Väinämöinen* rytmiä. Olennainen ero kalevalasäkeen ja rytmisen trokeisen dimetrin välillä on siinä, että latinassa ei käytetä murrelmasäkeitä yhtä paljon kuin suomessa ja riimi, joka latinalaisessa rytmiiikassa on 1100 luvulta alkaen säännöllinen ja useimmiten kaksitavuinen, esiintyy suomalaisessa kansanrunoudessa vain satunnaisesti, etenkin silloin, kun perättäisten säkeiden lopussa on käytetty samaa nominin tai verbin taivutusmuotoa. Latinalaiseen käänökseen tällainen loppusointu siirtyy luontevasti:¹⁰

¹⁰ Latinankieliset esimerkit ovat teoksesta *Kalevala Latina*. Carmen epicum nationis Finno-rom in perpetuum memoriam anniversarii centesimi quinquagesimi transtulit Tuomo Pekkanen. Prae-bente sumptus Collegio anni festi Kalevalae celebrandi edidit Societas Kalevalensis. Helsinki 1986.

Hoc est opus operandum,
 haec negotia gerenda:
 est pinsendum et molendum,
 ligno lapidis haerendum,
 adhuc aqua deportanda,
 massa panis praeparanda,
 ligna quoque sunt ferenda.
 (23: 267–73)

Noinpa tässä työt tehä'än,
 askarehet arvatahan:
 survotahan, jauhetahan,
 kivenpuussa kiikutahan,
 vielä vettä kannetahan,
 taikinat alustetahan,
 halot tuoahan tupahan.

Myös alkusointu on helppo säilyttää latinassa, jossa se on antiikista lähtien tavallinen tyylikeino niin proosassa kuin runoudessakin:

Mater misera nolito
avem nimis auscultare!
 Nam cuculus cum cuculat,
pectus palpatat pavore,
fletus oritur ocellis,
 manant lacrimae per genas,
volutantur velut fabae,
granis pisi grandiores:
 vitae tempus cito currit,
forma pulchra deformatur,
 totum corpus corugatur,
 veris cuculo cantante. (4: 507–18)

Elköhön emo poloinen,
kauan kuunnelko käkeä!
Kun käki kukahtelevi,
 niin sydän sykähtelevi,
 itku silmähän tulevi,
ve'et poskille valuvi,
hereämmät herne-aarta,
paksummat pavun jyveä:
kyynärän ikä kuluvi,
vaaksan varsi vanhenevi,
 koko ruumis runnahtavi,
kuultua kevätkäkösen.

Purus est in nive pullus,
purior puella tua;
candet spumans maris unda,
 magis candet tua cara. (11: 385–8)

Puhas on pulmonen lumella,
puhtahampi puolellasi;
valkea merellä vaahti.
valkeampi vallassasi.

Ibi semita nunc patet,
 novus sulcus est sulcatus
 ad poetas pleniores,
vates ad verbosiores
iuventutis iuvenilis,
 huius gentis germinantis. (50: 615–20) kansassa kasuavassa.

Siitäpä nyt tie menevi,
ura uusi urkenevi
laajemmille laulajoille,
runsaammille runoille
nuorisossa nousevassa,

Kun latinalainen säe voidaan muodostaa lähes samasta sanamäärästä kuin suomalaisen, latinannos säilyttää suomalaisen rytmin verkkaisen arvokkuuden. Indogermaanisissa kielissä prepositioiden käyttö ja muutenkin analyttisempi rakenne pakottavat käyttämään säkeessä enemmän sanoja kuin suomessa, jolloin pitkien sanojen luoma juhlallisuus häviää. Tämä käy ilmi jo eepoksen kymmenestä ensimmäisestä säkeestä, kun niitä verrataan eri käänöksissä:

Mieleni minun tekevi,
 aivoni ajattelevi
 lähteäni laulamahan,
 saa'ani sanelemahan,
 sukuvirttä suoltamahan,
 lajivirttä laulamahan.
 Sanat suussani sulavat,
 puhe'et putoelevat,
 kielelleni kerkeävät,
 hampahilleni hajoovat. (1: 1–10)

Nella mente il desiderio
 mi si sveglia, e nel cervello
 l'intenzione di cantare,
 di parole pronunziare,
 co' miei versi celebrare
 la mia patria, la mia gente;
 mi si struggon nella bocca,
 mi si fondon le parole,
 mi si affollan sulla lingua,
 si minuzzano fra i denti.
 (P.E. Pavolini 1909)

I have a good mind
 take into my head
 to start off singing
 begin reciting
 reeling off a tale of kin
 and singing a tale of kind.
 The words unfreeze in my mouth
 and the phrases are tumbling
 upon my tongue they scramble
 along my teeth they scatter.
 (K. Bosley 1989)

Animus meus agitat
 cogitatque cerebellum,
 ut incipiam cantare,
 velim verba dictitare,
 versus veteres proferre,
 bona carmina cantare.
 Liquefiunt iam loquelaes,
 voces excidunt ex ore,
 dum in linguam illabuntur
 et per dentes disperguntur.

Jag är eggad av ett uppsåt,
 lusten leker mig i hågen
 att i toner ta till orda.
 Jag vill skynda mig att sjunga,
 jag vill stämma upp en stammsång,
 jag vill kväda ättekväden.
 Orden formas mjukt i munnen,
 talesätten fogas samman,
 hinna hastigt upp på tungan,
 tränga fram till mina tänder.
 (B. Collinder 1980, 6. painos)

Le désir têtue me démange,
 l'envie me trotte la cervelle
 d'aller entonner la chanson,
 bouche parée pour le chant mage
 égrenant le dit de ma gent,
 la rune enchantée de ma race.
 Les mots me fondent dans la bouche,
 grains de gorge, pluie de paroles,
 ils se ruent, torrent sur ma langue,
 ils s'embruinent contre mes dents.
 (G. Rebourcet 1991)

Sanojen määrä siteeratussa jaksossa (1: 1–10) on: suomi 22, latina 32, italia 45, englantia 48, ruotsi 51, ranska 57. Jokseenkin sama suhde eri käännösten välillä on todennäköinen mitä tahansa jaksoa verrattaessa.

Eino Leino hahmotteli ja kirjoitti *Helkavirsien* ensimmäisen sarjan kesällä 1903 Kangasniemellä Otto Mannisen kotona, toinen sarja ilmestyi 13 vuotta myöhemmin. Koska olin useiden vuosien aikana kääntänyt kummankin sarjan runoista suurimman osan, päätin kesällä 2003, tasan sata vuotta ensimmäisen sarjan ilmestymisen ja 125

vuotta runoilijan syntymän jälkeen, viimeistellä latinannokseni painokuntoon.¹¹ Leinon käyttämässä kalevalamitassa esiintyvät kaikki kansanrunon tyylikeinot, etenkin alkusointu, mutta kertoja on harvemmin ja lause voi jatkua säerajan yli seuraavaan säkeeseen. Kansanrunoudesta Leino on lainannut useita kokonaisia säkeitä, mutta sanonta on hänellä tiiviimpää ja monesti vaikeatajuista ilman selittäviä kommentaareja.¹² Joistakin runoista (esim. *Auringon hyvästijättö*) jäi kääntäjälle vaikutelma, että ne olisivat parempia, jos kirjoittaja olisi niitä hieman lyhentänyt. Näytteeksi otan jakson toisen sarjan runosta *Halla*:

Inde populus stupendus,
varis pedibus evasit,
est exorta gens distorta,
pusillanimis, strabona;
magnis est malitiosa,
parvis contumeliosa,
suis invida vicinis,
clauda, torva, truculenta,
vitae gaudia vitabat,
solis lumine carebat;
cupis similes puellae
puerique penicillis,
omnes diri sicut dumi,
strepitantes, crepitantes.

Kasvoi tuosta kansa kumma,
väärsääriäinen sukesi,
suku lynkkä, heimo länkkä,
kiero-silmä, kitku-sielu,
pahan-suopa suuremmille,
pilkan-suopa pienemmille,
kansa naapurikateinen,
rampa, raaka, synkkä-synty,
ilman ihmisten iloa,
vailla auringon valoa,
tytöt tynnyrin pituiset,
poiat nahturin näköiset,
kaikki kuin katajapehkokot,
äyskiväiset, räyskiväiset. (13–26)

Latinannoksessa sanoja on 41, Leinolla 38. Säkeensisäiset soinnut *lynkkä* – *länkkä*, *äyskiväiset* – *räyskiväiset* toistuvat käännöksissä *exorta* – *distorta*, *strepitantes* – *crepitantes*. Alkusointua ei tässä käännösjaksossa ole aivan yhtä paljon kuin Leinolla (*est exorta*, *magnis* – *malitiosa*, *torva*, *truculenta*, *vitae* – *vitabat*, *puerique penicillis*, *diri* – *dumi*), mutta loppusointu *suuremmille* – *pienemmille* säilyy (*malitiosa* – *contumeliosa*) ja sanat on valittu niin, että ne äänneasunsa puolesta sointuvat yhteen (*populus stupendus*, *cupis* – *puellae*, *distorta* – *strabona* – *malitiosa*, *varis* – *evasit*, *invida vicinis*).

Toiseksi näytteeksi Leinolta otan ensimmäisen säkeistön runosta *Nocturne*, jota monet pitävät kauneimpana suomalaisena runona.¹³

¹¹ Eino Leino, *Helkavirsiä I-II Carmina sacra*. Anno a prima serie edita centesimo, post poetam natum centesimo vicesimo quinto in Latinum vertit Tuomo Pekkanen. Artipictura Oy, Helsinki 2003.

¹² Tärkeitä apuneuvoja käännöstyössäni olivat Viljo Tarkiaisen teos *Eino Leinon runoudesta*. Otava, Helsinki 1954, sekä Pirjo Lyytikäisen kirjoittama johdanto SKS:n vuonna 2000 julkaisemaan *Helkavirsien* editioon.

¹³ Latinannos on julkaistu *Helkavirsiä I-II Carmina sacra* -teoksessa s. 318–319.

Supra spicas – cantat philomena –
 pendet caelo luna lucida,
 fert felicitatem nox serena,
 fit convallis rore humida.
 Non congaudeo, non gemo tristis,
 sit obscuritas in silvis istis,
 nubes rutilans in occidente,
 color collis vento dormiente,
 floris odor, umbra fluminis,
 unde causam sumam carminis.

Ruislinnun laulu korvissani,
 tähtkäpäiden päällä täysi kuu;
 kesä-yön on onni omanani,
 kaskisavuun laaksot verhouu.
 En ma iloitse, en sure, huokaa;
 mutta metsän tummuus mulle tuokaa,
 puunto pilven, johon päivä hukkuu,
 siinto vaaran tuulisen, mi nukkuu,
 tuoksut vanamon ja varjot veen;
 niistä sydämeni laulun teen.

Ruislintu ei ole latinalaiselta nimeltään (*Crex crex*) erityisen runollinen, joten olen korvannut sen satakielellä (*philomela*, keskiajalla myös *philomena*). Riimi säilyy samanlaisena (*ab ab cc dd ee*), alkusointu toistuu useimmissa säkeissä (*supra spicas, fert felicitatem, color collis, floris ... fluminis, causam carminis*) ja sanat on valittu niin, että Leinon runon musiikki välittyisi käänöksessä (*pendet caelo, nubes rutilans, color collis ... dormiente, floris odor*). Suomalaisessa runossa ja sen käänöksessä säkeet 2, 4, 9 ja 10 ovat yhdeksäntävuuisia, muut kymmentävuuisia. Latinan yhdeksäntävuuisissa säkeissä kolmas tavu lopusta lukien (*antepaenultima*), kymmentävuuisissa toiseksi viimeinen tavu (*paenultima*) on painollinen. Kun Leinon yhdeksäntävuuisissa säkeissä on viimeisenä kaksitavuinen + yksitavuinen (2 *täysi kuu*, 9 *varjot veen*, 10 *laulun teen*) tai kolmitavuinen (4 *verhouu*) ja kymmentävuuisissa nelitavuinen (1 *korvissani*, 3 *omanani*, 5 *huokaa*, 6 *tuokaa*, 7 *hukkuu*, 8 *nukkuu*), vastaavat käänös ja alkuteksti myös rytmisesti toisiaan.

Tähän sopisikin lopettaa, mutta kun on kysymyksessä Irman syntymäpäiväonnittelu ja tilaakin vielä vähän käytettävissä, päätän kirjoitukseni lauluun, jonka alkuperän jätän päivänsankarin arvattavaksi:

Miserabilis res lacrimabilis
 transitoria qualiter est,
 hora laeta cum venit amabilis
 transitoria taliter est.
 Fugit gloria, fallunt divitiae,
 neque pectoris durant deliciae,
 spe decipiare – videlicet
 transitoria vita manet.

Suavissimus et odor floribus
 transitorius qualiter est,
 tempus aureum nobis iuvenibus
 transitorium taliter est.
 Tua bella puellula niteat,
 labiorum purpura rubeat,
 tibi rideat dulce – videlicet
 transitoria vita manet.

Mentis impetus cum bibis poculum,
 transitorius qualiter est,
 sponsa, cui damus aureum anulum,
 transitoria taliter est.
 Fugit gloria, fallunt divitiae,
 neque pectoris durant deliciae,
 spe decipiare – videlicet
 transitoria vita manet.

Lähteet

Aineisto, runolähteet

- Anthologie de la Poésie française (1988) Librairie Larousse, Paris.
 Kalevala Latina (1986) Carmen epicum nationis Finnorum in perpetuam memoriam
 anniversarii centesimi quinquagesimi transtulit Tuomo Pekkanen. Praebente sumptus
 Collegio anni festi Kalevalae celebrandi edidit Societas Kalevalensis. Helsinki.
 Leino E (2003) Helkavirsiä I–II. Carmina sacra. Anno a prima serie edita centesimo, post
 poetam natum centesimo vicesimo quinto in Latinum vertit Tuomo Pekkanen.
 Artipictura Oy, Helsinki.
 Lyricorum Graecorum florilegium (1961) Basileae, Helbing & Lichtenhahn.
 Melissa (1989) N:o 29, 2.
 Melissa (1992) N:o 47, 14–15.
 Oksala P & Oksala T (1965) Kreikkalaisia kirjailijakuvia. Otava, Helsinki.

Muu kirjallisuus

- Sorvali I (1983) Översättandets teori och praktik. Gaudeamus, Helsinki.
 Tarkiainen V (1954) Eino Leinin runoudesta. Otava, Helsinki.

Sara Wacklins *Hundra minnen från Österbotten* som tidens tolk

Taina Pitkänen-Koli

1 Inledning

Sara Wacklin föddes i Uleåborg år 1790 och dog i Stockholm år 1846. Hon är mest känd för de kulturhistoriska berättelserna *Hundra minnen från Österbotten* (1844–45; förkortas *Minnen* i fortsättningen). Hon skrev det tredelade verket under sina sista levnadsår i Stockholm. Berättelserna är minnen av vad hon själv upplevt såsom åskådare och åhörare, ibland även deltagare. Sara Wacklin har haft och har fortfarande en viss kulturhistorisk betydelse i Uleåborg.¹ (Se närmare Pitkänen-Koli 1989c)

Boken väckte både stor uppmärksamhet och förargelse i Uleåborg, när den kom ut. Boken kallades ”Hundra lögnerna från Österbotten”. Beskrivningen av framförallt borgarklassen i Uleåborg var bitvis så ironisk och satirisk att hon beskyldes för förfälskning av fakta och för falska personskildringar. Läsarna förstod inte att skildringarna var fiktiva. Nästan alla personer hade sina motstycken i verkligheten. Sara Wacklin använde än det verkliga namnet än pseudonym för de skildrade personerna, t.ex. borgmästaren Timbom hette i verkligheten Timming. I synnerhet Sara Wacklins sätt att närgranska de mångahanda mänskliga svagheter som irriterade uleåborgarna. Enligt Manninen (1990: 103) för denna satiriska stil tankarna till den franska boulevardteatern och Honore de Balzac. Han hade gett ut en serie frodiga noveller *Hundra skämtsamma noveller (Les cent contes drolatiques)* 1832–1837.

Boken anses ha ett visst historiskt värde: den har använts som källa vid Uleåborgs historieskrivning. Den handlar om 1700-talets gamla Uleåborg, tiden kring det finska kriget 1809 och början av 1800-talet. De mest betydelsefulla historiska händelserna är de

¹ Sara Wacklin vann vid årsskiftet 2004/2005 röstningen över alla tiders mest berömda uleåborgsbo i tidningen *Kaleva*.

svenska kungarnas, Adolf Fredriks och Gustaf Adolfs, besök i Uleåborg 1752 och 1802, den ryske kejsaren Alexanders resa i Österbotten 1819 och Uleåborgs brand 1822.

Sara Wacklin var intressant som person. Hon avviker från sin tids kvinnotyp: hon är vetgirig, öppen för nya tankar och intryck och har lätt att röra sig från ett ställe till ett annat. Hon var medveten om kvinnans ställning under sin tid. Hon hade kontakter med tidens emanciperade kvinnor och deras produkter. En viktig inspirationskälla var säkert Fredrika Bremer, född i Finland men levte hela sitt liv i Sverige. Hon hade redan 1828–1831 publicerat *Teckningar utur hvardagslifvet*, humoristisk-känslosamma skildringar av borgarklassens vardags- och hemliv. När de två första delarna av *Minnen* hade kommit ut 1844 tackade Fredrika Bremer Sara Wacklin och konstaterade i sitt brev att ”än skrattretande än rörande berättelser är ett värdefullt tillskott i den svenska litteraturen” (Manninen 1990: 112).

Likaså hade Sara Wacklin en spännande levnadskarriär med hänsyn till sin tid. Det särpräglade består av hennes självständiga handlande som kvinna. Kvinnan var inte myndig under hennes levnadsperiod. Man levde i ståndssamhället; den borgerliga samhällsrevolutionen med upphävandet av ständerna hade inte än börjat i Sverige-Finland. Det var viktigt att man härstammade från en god släkt och att man talade svenska även i Finland. De yttre märkena klädsel, levnadsvanor, boende och bildningsnivå samt utseende hos kvinnorna var avgörande. Detta kommer väl fram i *Minnen*.

För kvinnornas del var det speciellt viktigt i vilket stånd de var födda och om de var gifta eller inte. Ogifta kvinnor hade inga rättigheter. De enda kvinnor som fick någon utbildning var de vilkas föräldrar skaffade guvernant för sina barn, även för flickor. Sara tillhörde de utvalda. Familjernas ekonomiska situation var helt beroende av familjefädrens ekonomiska och sociala ställning. Saras pappa dog, när hon var tre och ett halvt år gammal. Som sextonåring tog Sara på sig att livnära sin mamma och bror genom att arbeta som biträdande lärare. Det var just i läraryrket hon gjorde sin yrkeskarriär. Hon grundade två flickskolor, s.k. mosterskolor i Uleåborg. Dåförtiden stod det fritt fram för att starta en skola. Före den egentliga lärarkarriären arbetade hon som guvernant hos landshövding Hjärne i Åbo och på annat håll i Finland samt gjorde en studieresa till Stockholm. (Mäki 1990)

Som lärare var hon före sin tid. I *Minnen* finns en berättelse *Moster Stina*, som anses anspela på Sara själv som lärare. Hon kunde inte acceptera den utbildning flickorna fick i de flesta skolor och hem: man lärde sig brodera, tala språk – i synnerhet franska sällsкаpsfraser, spela klavier, måla, räkna i huvudet, skriva, behärska geografiska och historiska namn och katekes; finska lärde man sig föga. Ovannämnda färdigheter var önskvärda inom äktenskapsmarknad. Varje flickas – och hennes familjs – viktigaste önskan var att göra ett gott gifte. Sara ironiserade häftigt denna typ av utbildning i *Minnen*.

I Sara Wacklins skolor lärde man sig religionskunskap, räkning, historia, geografi, franska, tyska, musik och handarbete. Hon försökte förena teori med praktik genom att göra utflykter i naturen, använda teater och musik. Mot tidens ideal rörde hon också politiska frågor under lektionerna. Hon var också före sin tid i sin avogaställning till bruk av våld och aga inom undervisningen. Ett bra exempel på det sistnämnda är berättelsen *Fritt val*. (Se närmare Mäkelä 1991)

2 Analys

I min analys av *Minnen* sätter jag verket i relation till den sociala och kulturhistoriska situationen i Uleåborg i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Framför allt är jag intresserad av att studera hur Sara Wacklin lyckas iakttä kvinnans sämre lott i samhället, vilken bild hon ger av kvinnorna under tidigt 1800-tal, relationen och maktrelationen mellan könen och likaväl mellan olika samhällsklasser. I slutet av 1700-talet och början av 1800-talet började ståndssamhället uppluckras i Europa tack var den påbörjande industrialismen. Av intresse är i vilken mån Saras exceptionella levnadskarriär och tankesätt har lämnat spår i *Minnen*. Jag studerar också den bild hon ger av det borgerliga samhället, dess värderingar och normer.

Analysmetoden är vald så att den tillåter romanens innehållsanalys med hjälp av språket. Språket är skapat genom en social överenskommelse och format av den sociala gemenskapen. Kvinnliga författare kan utöver att gestalta verkligheten även ge uttryck åt sina drömmar och visioner (se också Tuohimaa 1989: 68 ff.). I min analys kombinerar jag stilforskningens och språkvetenskapens traditionella metoder med frågeställningar hämtade från kvinnoforskningen med närläsning av texten samt tolkning av både den och analysresultatet. I kvinnoforskningsperspektiv tillhör min undersökning närmast kvinnoforskningens fjärde fas. Analysen utgår från språket. Jag vidtar två typer av innehållsanalyser, den syntaktiskt-semantiska och lexikala. Den förstnämnda bygger på M.A.K. Hallidays systemgrammatiska modell (Halliday 1985, se också Pitkänen-Koli 1989b, 1990). Jag studerar noggrant subjekt, predikatsverb och objekt i satserna, alltså satskärnan. Subjektet klassificeras i två typer: CAUSER och AFFECTED och predikats verbet i flera huvudkategorier: handling, mentala verb med underkategorierna: emotiv, kognitiv och perception samt beteende, därtill relationsverb och verbalisering. Genom denna analys får jag fram vilka figurer författaren tillåter handla, känna, iakttä osv. Och på vilket sätt de handlar, känner, utsätts för föremål för mentala aktiviteter och vem som handlar mot vem.

Frågan om subjektet är central i humanistisk kvinnoforskning. Kvinnan har inte haft möjligheter att fungera som subjekt i ett patriarkaliskt samhälle, hennes viktigaste uppgift har varit att reflektera mannen och stärka mannens psyke (se Tuohimaa 1989: 68 ff.). Också Pil Dahlerup (1976: 172) framhäver vikten av att i kvinnotexter studera det handlande subjektet i samband med undersökningen av struktureringen av själva händelseförloppet. Om vi utgår från kvinnans roll i samhället under årtusenden som den "andra", är det uppenbart att kvinnans subjektroll i huvudsak inte är den AGERANDES utan UPPLEVARENS och ERFARARENS (jfr Pitkänen-Koli 1989b).

I den lexikala innehållsanalysen studerar jag vissa typer av substantiv närmare (se bilaga 1). Vilka som tas med beror på innehållet i boken och syftet med undersökningen (se också Hassler-Göransson 1976; Pitkänen-Koli 1987). En del av de valda Wacklinvariablerna anknyter till dikotomin offentlig/privat sfär. Som offentlighetsvariabler kan klassificeras bl.a. sådana som anger sociala mönster, umgängesvanor, samhällelig position och nationalitet. Med hjälp av närgranskningen av de lexikala variablernas antal och kvalitet får jag en uppfattning om vad boken vidareförmedlar av seder och bruk, samhällsklasser, kvinnans och mannens sociala ställning och t.o.m. av den påstådda fosterlandskänslan hos Sara Wacklin. Den här granskningen motiveras genom den

samhällsförändring som skedde vid sekelskiftet 1700/1800. Industrialismen skilde åt kvinnans och mannens värld: kvinnorna stannade hemma och männen blev aktörer i den offentliga verksamheten. Som kvinnans uppgift definierades vård av hem och barn. Hennes hemarbete kompletterade mannens utåtriktade arbete. Jag strävar också efter att kartlägga den bild boken förmedlar oss av kvinnor och män. Den feministiskt kritiska litteraturforskningen handlar just om kvinnobilden, i synnerhet den stereotypa bilden, i de litterära verken.

Minns tre delar består av 31, 35 och 34 berättelser. Bland dessa hundra berättelser består flera av bara en sida. Bland stoffet har jag plockat fram 42 ”kvinnopartier” och 52 ”manspartier”, alltså textbitar, vilka klart och tydligt koncentrerar sig på att beskriva antingen kvinnors eller mäns liv. I fjorton kvinnopartier finns också stoff för manstext, eftersom rena mansberättelser inte räckte till för samma ordantal som i kvinnoberättelser.² Excerperade meningar är dock inte blandade. I den syntaktisk-semantiska innehållsanalysen består stickprovet av 1 500 meningar, sammanlagt 31 219 ord. I den lexikala innehållsanalysen fördubblas samplen och då stiger antalet ord till 62 030 ord.

Jag koncentrerar mig på den lexikala innehållsanalysen men behandlar dock först kort den syntaktisk-semantiska analysen³ som kan närmare läsas i Pitkänen-Koli 1989b och 1990. Sara Wacklin avviker från andra undersökta kvinnliga författare, Moa Martinson och Märta Tikkanen, så att hon använder oftare den subjektstyp, AFFECTED, vars roll är UPPLEVARES/ERFARARES. Dess andel är hög 80 %. Följdriktligen är AKTÖRENS förekomst rätt oansenlig. Just UPPLEVARE/ERFARARE-rollen är viktig i kvinnornas liv, den anknuter till livets basfrågor, som har med natur, liv och död samt människorelationer att göra. Det är den kommunikativa rollen, i vilken talare-lyssnare, utgångspunkt-mål, glädje-ångest etc. smälter ihop. (Pitkänen-Koli 1989b) Den systemlingvistiska verbanalysen, i vilken man studerar handlingsverb, emotiva, kognitiva och perceptionsverb (alltså mentala) samt verb som anger relation och verbalisering samt beteende lyfter fram ett viktigt tematiskt handlingsverb i *Minns*, nämligen *dansa*. Emotiva verb är mycket mångsidiga i *Minns*; de varierar mer hos Sara Wacklin än hos Moa Martinson och Märta Tikkanen, även om Märta Tikkanen använder dem oftare. Tematiska emotiva verb i *Minns* är *roa*, *blekna*, *tycka om*, *skratta*, *ångra*, av vilka *skratta* också anger beteende. Också hos kognitiva verb är variationen stor i *Minns*, men inget av dem fungerar som temaverb. De är *veta*, *känna*, *tänka*, *tycka*, *tro*, *igenkänna*, *vilja*, *glömma*, *önska* och *förstå*. Predikatsverbanalysen visar att *Minns* berättartekniskt representerar ren episk tradition bl.a. på följande grunder: ett stort antal handlingsverb, för det mesta konkreta, verbala processer är koncentrerade på specifika verb och vissa kognitiva verb representerar författarinnans egna begründanden. (Pitkänen-Koli 1989a)

Ordförrådsforskningen har visat att 100 mest använda olika ord innefattar en stor del av texten; i modern svensk skönlitteratur varierar mängden mellan 37,0 % och 55,8 %

² Kvinnopartier har hämtats ur följande berättelser: del I nr 6, 9, 10, 13, 15, 18–21, 27, 28, 31, del II nr 1, 2, 6, 8–14, 19, 22, 27–31, 34, del III nr 1, 2, 5, 6, 8, 11–13, 21, 26, 29, 31. Manspartier har hämtats ur följande berättelser: del I nr 5, 7, 8, 11, 12, 15, 17, 23–31, del II nr 3–10, 13, 15–19, 22–28, del III nr 3–5, 7, 9–11, 14, 18, 28–34.

³ Analysen gäller bara del II. Den delen är dock mest intressant ur berättarteknisk synpunkt; behandlingen är både realistisk och romantisk. I synnerhet det existerande sociala normsystemet belyses på ett detaljerat sätt.

(Allén 1970: 52). I *Minnen* är deras andel 45,6 % av ordförrådet, vilket står nära värdet i äldre skönlitteratur 44,8 % (se Thavenius 1972: 80). Bara en liten del av orden är innehållsmässigt betydelsefulla, eftersom de oftast förekommande orden är strukturord. De 100 mest frekventa orden i *Minnen* innehåller dock några ord, som kan kallas temaord⁴. De är intressanta ur människobeskrivningens synvinkel. De är *barn*, *Uleåborg*, *kejsare* och *glädje* samt *ung*, *liten*, *hel* och *gammal*. T.ex. ordet *kejsares* förekomst, bara i del II, visar hur viktig roll beskrivningen av Kejsar Alexander I:s resa i Österbotten 1819 utgör i del II. Andra delens berättelser fr.o.m. nr 22 har ovannämnda överrubrik. Redan denna oansenliga mängd innehållsord lyfter fram att det i *Minnen* gäller både det offentliga och det privata livet. När antalet mest använda ord ökas till 150, vilket innefattar 50 % av ordförrådet, kommer det fram att det är fråga om en historiebeteckning: ord som anger tid förekommer tätt. Därtill blir ord som anger människornas hälsotillstånd (välmående/illamående) synliga. Ökandet av ordmängden gör skillnaden mellan kvinno- och manspartier större.

2.1 Från patriarkalisk familj till mer fördelat liv

Minnen är inte ett enhetligt verk; tyngdpunkten varierar i olika delar. Skillnaderna behandlas mer ingående senare i artikeln. Undersökningen av ordförrådet visar att så är fallet. I första delen beskriver Sara Wacklin framför allt högre samhällsklassens personer och är noga med att ange deras titlar och klädsel. Beskrivningen av kvinnor i denna del koncentreras i hemmets sfär i kvinnopartier. Också miljön utgör föremål för beskrivningen. I manspartier beskriver författaren familjemedlemmar samt personernas, framför allt männens egenskaper, i synnerhet illamående och betonar männens yrkesbeteckningar.

Också i andra delen är beskrivningar av personer från högre samhällsklassen dominerande, framför allt männen med titlar och yrkesbeteckningar som anknyter till armén. Negativa känslor och krig präglar denna del. Krigets betydelse i delen påverkar så att manspartier spelar en stor roll även i kvinnopartier. Ryska arméns närvaro i Uleåborg för med sig fester och andra nöjen, ett bra ex. är verben *dansa*, *roa*, *skratta* och *blekna*, likaså substantiven *bal* och *kavaljer*. Också ord som anger kommunikationsmedel och nationaliteter är frekventa. Arméns närvaro slår tydligt genom i både kvinno- och manspartier. Männens egennamn anges, likaså rapporteras deras inre egenskaper och illamående.

Tredje delen är minst manlig till karaktären, även om det berättas om flera finländska och uleåborgska manliga kulturpersonligheter sådana som Bergbom, Castren, Franzén, Julin, Lönnrot, Melin, Runeberg och Snellman. De representerar den gryende finska patriotismen. I den berättas också mest om vanligt folk. Tredje delens berättelser fr.o.m. nr 13 har överrubriken *Spridda scener från Uleåborgs brand den 23 maj 1822*. Den här branden gjorde slut på Sara Wacklins första skola i Uleåborg. I manspartier kommer också kvinnorna fram, vilket inte sker i de tidigare delarna. Manspartier handlar om högreståndsmän med titlar och yrkesbeteckningar. I kvinnopartier karakteriseras kvinnor

⁴ Gränsen för temaord går vid $f < 10$.

genom yttre egenskaper, seder och religiositet. Egennamn anges. Gemensamma drag i kvinno- och manspartier är beskrivningen av familjemedlemmar och välmående.

2.2 *Kvinnor i den privata – män i den offentliga sfären*

Människoskildring i allmänhet är mer begränsad i manspartier. Författaren klarar sig med färre substantiv och adjektiv än i kvinnopartier. Beskrivningen i kvinnopartier är mer nyanserad. *Mannen* ser ut att representera *människan*. Temaorden i manspartierna förekommer också i kvinnopartierna men inte vice versa. Även om beskrivningen i kvinnopartier koncentreras på kvinnor, är männens roll stor i partierna, i synnerhet i första delen; minst i tredje delen – jfr vad jag skrivit om kvinnan som subjekt tidigare i artikeln. Första delen avslöjar borgarklassens mäns syn på familjelivet i ståndssamhällets tecken.

Drygt en femtedel av substantiven i manspartierna anger plats, oftast *Uleåborg* och *stad*. Näst största gruppen utgörs av släktnamnen, t.ex. *Julin* och *Wacklin*, samt appellativen *gubbe*, *son/gosse*, *yingling*, tredje gruppen i ordningen är tidsangivelser och fjärde offentlighetens manspersoner *kejsare*, *general* och *hovråd*. Även andra appellativ förekommer men mer sällan. De vanligaste är *fader*, *far*, *pappa*, andra är *man*, *karl*, *herre*. Mannen beskrivs inte i samma mån i den privata sfären som kvinnan. Det historiska stoffet representeras av männen.

Appellativ anknutna till kvinnor i manspartier är förenade med kvinnans familjeroll: *mor*, *moder*, *mamma*, *fru* (*hustru* används bara i del I), *änka*, *maka*. *Fruentimmer* och *dam* förekommer aldrig i manspartierna; i kvinnopartierna förekommer de i del II med anknytning till baler och fester som konstaterats ovan. *Änka* är mycket frekvent i första delen men förekommer också i del III. Hon karakteriseras oftast med attributet *fattig* i kvinnopartierna.

Hälften av de mest frekventa orden i manspartierna finns också bland de mest frekventa orden i kvinnopartierna, de är alltså gemensamma ord; de är offentlighetens män, tids- och platsangivelser och välmåendeorden *glädje* och *hjärta* (se ovan). De placeras dock olika i frekvensordningen i kvinno- och manspartierna. De mest frekventa enstaka orden i manspartierna är *Uleåborg* (i kvinnopartierna nr 24), *stad* (nr 16), *kejsare* (nr 14), *dag*, *hand/händer* (nr 6) och *barn* (nr 1). Kvinnopartiernas toppord är *barn*, *mor/mamma*, *flicka*, *gumma* och *glädje*, igen familjeanknytning, och fördelningen kvinnor i den privata, män i den offentliga sfären.

Den största ordgruppen i kvinnopartierna utgörs av både appellativ som anger kvinnor och förnamn, *flicka*, *gumma*, *fru*, *damer*, *Maria*, *Stina* och *Lisu*, samt av kvinnliga släktord och familjemedlemmar som *mor*, *syster*. Nästan lika stor grupp utgörs av ord för hälsotillstånd och familjesammanhang. Inte så sällan beskrivs illamående (*tårar*, *sorg* och *bekymmer*) samt tillflykten till Gud.

Ordningen av de viktigaste temagrupperna i kvinno- och manstexterna:

Kvinnotext	Manstext
EGENSKAP, inre och yttre	EGENSKAP, framför allt inre
KÄNSLOR	YRKE
HÄLSA/VÄLMÅENDE	TITEL
FAMILJ/SLÄKT	SAMHÄLLSKLASS, i sht den högre
MÄN	HÄLSA, i sht illamående
EGENNAMN OCH TITEL (män)	EGENNAMN
SAMHÄLLSKLASS, i sht högre	FAMILJ/SLÄKT
KLÄDER, SMYCKEN	KÄNSLOR, i sht de negativa
HEM/BOSTAD	KVINNOR
YRKE (män)	POLITIK
RELIGION	KRIG

Prioriteringar i kvinnans och mannens liv ser ut att vara olika. Sara Wacklin beskriver lika ofta kvinnors och mäns egenskaper, hos männen oftast inre egenskaper. De är *ädla*, *tappra* och *flitiga* men ganska känslösa eller visar negativa känslor. Det är viktigt att benämna männen och ange deras sociala status. I manspartier talas inte mycket om familjemedlemmar eller släkt. Däremot tillhör kvinnan mannens familjegemenskap, om hon överhuvudtaget figurerar i dessa partier. Hon representeras av *liten tjänarinna* eller *gammal värdinna*. Krig och politik tillhör mannens sysselsättningar.

Män behandlas mycket mer i kvinnopartier än kvinnor i manspartier. Männen förses med släktnamn, titlar och yrkesbeteckningar; kvinnan däremot är namnlös i betydelsen att hon inte markeras med släktnamn utom en gång i del III, *Lise Keckman*. Männens yrkesbeteckningar är mest varierande i del III, är av både högre och lägre rang. De enda yrkesbeteckningar som ges kvinnor anknyts i huvudsak till lägre samhällsklasser *piga*, *tjänstefolk*, *trotjänarinna*. Av titlarna används bara *fru*, som är ytterst frekvent, vilket jag konstaterade ovan. Kvinnans domän är familj och släkt; frekventa är *döttrar*, *sysstrar* och *änkor*; *söner* används sällan, däremot dock *fader*.

Som slutsats konstaterar jag att författarens beskrivning i kvinnopartierna rör sig i den privata sfären, i manspartierna både i den privata och offentliga sfären; den offentliga sfären dominerar. Beskrivning av seder och bruk samt normer koncentreras i kvinnopartier. Borgarklassens ideal för familjeförhållandena slår genom.

2.3 Ung flicka och god mor

Sist vill jag komplettera analysen med att se med vilka huvudord de mest frekventa adjektiven, *ung*, *stor*, *god*, *gammal*, *liten* och *vacker* förekommer. Storleksordningen är denna: *Ung* förekommer dubbelt så ofta som andra adjektiv, resten av adjektiv lika jämt. Också *glad* tillhör de högfrekventa adjektiv som används i alla delar. Dess huvudord är sällan en mänsklig gestalt. Övervägande del av adjektiven fungerar i attributiv ställning i *Minnen*. Bland attributen lyfter författarinnan alltså upp ålder och inre och yttre egenskaper. Attributiv, målande beskrivning präglar i hög grad Sara Wacklins stil.

Attributen används oftast vid beskrivningen av utseendet hos romangestalterna, i delarna I och III anknytta till kvinnor och i del II också till män, vilket beror på den dominerande roll militären har i delen. Sara Wacklins officerare är *granna, eleganta, hyggliga, vackra* och *prydliga*. Kvinnorna ser ut att vara *unga, små, sköna, vackra, bleka, söta* och *nätta*. Tredje delen innehåller särskilt mycket av attributiv beskrivning. Den innehåller också både ovanligt många kvinnliga huvudord, t.o.m. en namngiven kvinna, *Lise Keckman*, och manliga familjemedlemmar, *fader* och *son*.

Som figuren i bilaga 2 visar tillhör huvudorden de viktigaste temagrupperna i *Minnen*: det privata, familj och släkt, och det offentliga, högre samhällsklass. Bland substantiven dyker upp några nya som inte toppat substantivlistor, sådana som *skönheter, syskon, son, borgmästare, regent (kejsare, monark), soldater, officerare*. Manliga huvudord är mer differentierade än kvinnliga. I enlighet med de tidigare resultaten representerar kvinnliga huvudord familjeroller och är delvis kollektiva benämningar. När Sara Wacklin beskriver kvinnor med ovannämnda attribut är de antingen i *mor-* eller *dotter-*rollen, framför allt i dotterrollen (90 %). Kombinationen *god mor* förekommer bara i kvinnopartierna. Det är intressant att lägga märke till att männen i kvinnopartier aldrig är små – pojkar/söner i manspartier däremot är – mannen i manspartier är aldrig vacker – officerare i kvinnopartier är vackra.

Eftersom mor och far är goda, fadern därtill gammal, döttrar och söner unga och små, döttrarna därtill vackra, kvinnor/”damer” ochönheter unga, soldater unga och vackra, makthavande goda, regenten därtill stor, eftersom bara männen representerar finskheten både i kulturens, handels och krigets område och den enda finska kvinnliga figuren är skönhet, kommer jag till den slutsatsen att Sara Wacklin väl har lyft fram den samhällsstruktur, i vilken det råder ståndssamhällets kvinnoideal men också borgarklassens gryende hemkult förenad med romantiska inslag, idealisering av stormän.

Jag utvidgar betraktelsen utanför ovannämnda attributiva temaord och konstaterar att kvinnorna hos Sara Wacklin oftast har endast goda egenskaper: mödrarna är *ömma* och *goda*, döttrarna *oskyldiga, fromma, dugliga* och *arbetsamma*. Bara gummor kan ha dåliga egenskaper: de kan vara *sluga, häftiga* och *envisa*. Män har både goda och dåliga sidor, å ena sidan är de *artiga, gentila, förståndiga, tappra* och *visa*, å andra sidan *stränga, grymma, listiga* och *otäcka*. Utanför temaorden finner man i kvinnopartier också huvudord som anger kvinnoyrken, sådana som *lärarinna, sköterska, sjuksköterska, barnlärarinna* och *värdinna* samt titlarna *borgmästarinna, prostinna*.

Ett innehållsmässigt intressant attribut är *finsk*, som är typiskt för tredje delen och manspartier i allmänhet. Attributet förenas med kulturoord *lyra, namn, ordspråk, skrifter, språk* och *nationallynne* eller mansnamn som representerar den finska patriotismen, som konstaterats tidigare. I kvinnopartier förekommer ordet i femtedel av fallen och bara en gång anknytt till ett kvinnligt huvudord, *finska Schönheter*.

Det är intressant att lägga märke till hur Sara Wacklins sätt att berätta förändras mot en försonligare och mer romantisk ton i tredje delen. Man frågar sig, i vilken mån kritiken av de två första delarna, som kom ut 1844, har påverkat henne eller fortgående vistelse i Stockholm gett en mer balanserad syn på före detta hemstadens invånare.

Litteratur

Undersökningsmaterial

Wacklin S (1844–45) Hundrade minnen från Österbotten (förkortad Minnen). K. R. Looström, Stockholm.

Övriga källor

- Allén S (1970) En undersökning av nusvenskans vokabulärsystem. I: Allén S & Thavenius J (red.) Språklig databehandling. Datamaskinen i språk- och litteraturforskning. Studentlitteratur, Lund, 31–59.
- Dahlerup P (1976) Metoder för kvinnotextforskning. I: Westman Berg K (red.) Textanalys från könsrollssynpunkt. Prisma, Stockholm, 164–185.
- Halliday MAK (1985) An introduction to Functional Grammar. Arnold, London.
- Hassler-Göransson C (1976) Fyrtio författare i statistisk belysning. Scriptor, Stockholm.
- Manninen K (1990) Nöyryys ja uhma – Sara Wacklin. Teoksessa: Nevala M-L (toim.) ”Sain roolin, johon en mahdu”. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja. Otava, Helsinki, 98–114.
- Mäkelä R (1991) Sara Wacklin tyttöjen koulutuksen uranuurtajana. Kasvatus, Suomen Kasvatustieteellinen aikakauslehti, The Finnish Journal of Education 3: 227–232.
- Mäki P (1990) Muutama sananen Sarasta. Sara Wacklinin elämä ja muistelmat. Sara Wacklin -juhlavuoden toimikunta. Oulu.
- Pitkänen-Koli T (1987) Hedenvind i tiden. En kvantitativ studie i Hedenvind-Erikssons litterära språk. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 19. Uppsala.
- Pitkänen-Koli T (1989a) An Analysis of some Literary Texts on the Basis of Systemic Grammar. Föredrag vid Sixteenth International Systemic Congress, Hanasaari, Helsinki, June 12-16th.
- Pitkänen-Koli T (1989b) De emotiva kvinnorna. Ett experiment på vissa kvinno- och manstexter i systemgrammatisk anda. Naistutkimus–Kvinnoforskning 2: 37–44.
- Pitkänen-Koli T (utg.) (1989c) Sara Wacklin och ”Hundrade minnen från Österbotten”. Stilistiska iakttagelser ur traditionell och kvinnovetenskaplig synpunkt. Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet, Serie B, nr 13. Uleåborg.
- Pitkänen-Koli T (1990) Om klassificering av verb enligt systemlingvistik. Analys av några svenska skönlitterära författare. I: Andersson E & Sundman M (red.) Svenskans beskrivning 17. Förhandlingar vid Sjuttonde sammankomsten för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning. Åbo den 18–19 maj 1989. Åbo, 303–314.
- Thavenius J (1972) Stil och vokabulär. En undersökning av formord i lyrik och prosa. CWK Gleerup, Lund.
- Tuohimaa S (1989) På spaning efter kvinnligt subjekt och kvinnlig skrift. I: Pitkänen-Koli T (red.) Kvinnans liv i fiktion och verklighet i ett historiskt perspektiv. Nordkalottsymposium inom kvinnoforskning. Uleåborgs universitet 10.3.-11.3.1989.

Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet, Serie B,
nr 14. Uleåborg, 68–76.

Lexikala variabler

personbeteckningar: yrke, egennamn, titel

hem: bostad, mat, dricka

människa:

inre egenskaper (”blyg”, ”god” etc.)

yttre egenskaper (utseende)

familjemedlemmar, släkt

kön: kvinnligt, manligt

social tillhörighet: tjänstefolk

socialklass: övre, medel, lägre

nationalitet

politik

krig (anknyter till krig och krigsväsendet, det militära)

underhållning: dans, utflykter etc.

samfärdsel: kommunikationsmedel, geografiska namn (ortnamn o.d.)

miljöskildring: natur o.d.

religion, religiös hållning

seder och bruk

hälsa, välmående

sorg, sjukdom, död

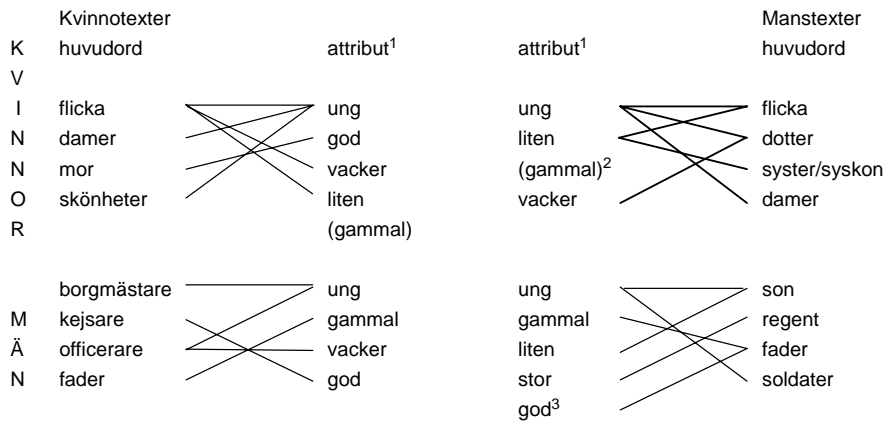
klädsel, smycken

material

uttryck för positiva känslor

uttryck för negativa känslor

Bilaga 2

1. Attributen står i storleksordningen.
2. Som huvudord till *gammal* fungerar *gumma*, *mor* och *dam*.
3. I manspartier är manliga familjemedlemmar *goda*.

Figur. De viktigaste huvudorden och attributen i kvinno- och manstexter i relation till varandra.

Nu blir det vinter. Att skriva om ett givet tema utgående från rubrik, stimulusord eller stimulusbilder

Jaana Puskala

1 Inledning

Det är en utmanande uppgift för en forskare att planera en skriftlig uppgift så att han i största möjliga mån skulle komma åt de kognitiva strukturer eller begreppssystem som en skribent behärskar. Det är många olika faktorer som inverkar på det som skribenten väljer att skriva ner på papper: bl.a. hans kunskaper om det aktuella temat, hans uppfattning om vad mottagaren förväntar sig att få veta och hans motivation (jfr t.ex. Puskala 2003: 290).

Min studie är en del av en pilotundersökning som i sin tur hör till **ett större forskningsprojekt** som går under namnet *Språkbad, interaktion och kognition*. Inom projektet kombineras det två specialiteter som finns på Institutionen för nordiska språk vid Vasa universitet: språkbadsforskning och forskning i fackspråklig kommunikation.

En av språkbadets huvudprinciper är att eleverna får ämnesundervisning på språkbadsspråket, dvs. ett språk som inte är deras modersmål. Samtidigt som de förvärvar kunskaper om ämnet ökar också deras ämnesspecifika språkliga färdigheter.

Det övergripande syftet med projektet är att undersöka hur språkbadselever bygger upp kognitiva strukturer via den ämnesundervisning som de får på språkbadsspråket samt att undersöka vad som kännetecknar deras ämnesspecifika kommunikation på språket i fråga.

Innan det samlas in skriftligt material för det större projektet genomförs **en pilotundersökning**. Där testas för det första vilket slags tema som skulle vara lämpligt för skrivuppgiften och för det andra vilket slags uppgiftsgivning (att skriva utgående från rubrik, stimulusord eller stimulusbilder) som ger ett mångsidigt och tillförlitligt material.

Materialet för pilotundersökningen har samlats i sammanlagt sex språkbadsklasser i Vasa så att det ingår två parallellklasser i årskurserna 3, 6 och 9 i undersökningen. Den ena parallellklassen har skrivit om julen, den andra om vintern. Inom varje klass har en tredjedel av eleverna skrivit sin text enbart utgående från rubrik, en tredjedel utgående

från stimulusord och en tredjedel utgående från stimulusbilder. Alla elever fick i uppgift att berätta om det aktuella temat för en språkbadslev i Australien.

Den teoretiska utgångspunkten för pilotundersökningen utgörs av den syn på begreppet text som bl.a. Berge (1988) har och som också jag har tillämpat i min undersökning av universitetsstuderandes fackkommunikativa kompetens (Puskala 2003). Det innebär att alla texter har ett hierarkiskt ordnat innehåll, dvs. en makrostruktur som består av små innehållsliga enheter. Dessa innehållsliga enheter formuleras på olika sätt till språkliga uttryck, vilka i sin tur ordnas på varierande sätt till meningar, stycken och hela texter. De språkliga uttrycken och deras ordningsföljd utgör textens mikrostruktur. Textens olika delar har också olika funktioner i helheten, dvs. alla texter har en funktionsstruktur. (Berge 1988: 84–86, se också Puskala 2003: 20.)

I **en tidigare delstudie inom pilotundersökningen** (Mård-Miettinen, Pilke, Puskala & Södergård u.u.) har en forskargrupp genom en analys av texternas makrostruktur sökt svar på de två frågorna, alltså vilket av de två makroteman (vinter eller jul) och vilket slags uppgiftsgivning som är lämpligast vid insamling av det större materialet. I analysen inledades texternas innehåll i mindre innehållsenheter, mikrote-man och delteman.

I delstudien har det kommit fram att eleverna i alla årskurser har skrivit längre texter om makrotemat *vinter* än om makrotemat *jul*. De har också flera mikrote-man i sina texter och flera delteman i samband med de olika mikrote-man när de har skrivit om makrotemat *vinter*. Detta tyder på att makrotemat *vinter* har resulterat i mångsidigare material än makrotemat *jul* och att vi i fortsättningen hellre skall välja ett tema som hör ihop med de fyra årstiderna och deras växling. Valet av årstiden beror naturligtvis på vilken årstid som ligger närmast testtillfället. (Mård-Miettinen m.fl. u.u.)

Delstudien har dock inte gett ett lika entydigt svar på den andra frågan, alltså vilken av de tre typerna av uppgiftsgivning som är lämpligast vid insamling av det större materialet. Resultaten antyder att många av texterna, speciellt skrivna av yngre elever utgående från stimulusorden eller stimulusbilderna inte är koherenta utan snarare en samling meningar som dock oftast ryms under det angivna makrotemat. (Mård-Miettinen m.fl. u.u.)

I **den här delstudien** söker jag ett mera entydigt svar på frågan vilket slags uppgiftsgivning som är lämpligast vid insamling av det större materialet. Som material har jag de sammanlagt 60 texter som språkbadsleverna i den ena av parallellklasserna i varje årskurs har skrivit om makrotemat *vinter*. Analysen utgår från texternas mikrostruktur, vilket innebär att jag koncentrerar mig på elevtexterna som texter.

Det primära syftet med delstudien är att få fram skillnader och likheter mellan texterna skrivna utgående från de tre typerna av uppgiftsgivning. Jag kommer alltså inte att utvärdera själva texterna, spegla dem mot en speciell vuxennorm och lyfta fram oklarheter, inkonsekvenser och brister i dem (jfr Ledin 1998: 7).

I testuppgiften uppmanades alla elever att berätta om det aktuella temat för en språkbadslev i Australien. Skrivuppgiften skulle bli mera meningsfull för eleverna när de hade en sådan mottagare i tankarna som kunde antas veta mycket litet om temat på förhand. Skribenterna skulle vara tvungna att förklara olika fenomen på ett annat sätt för en som kanske inte har upplevt den finländska vintern eller julen än för t.ex. läraren. På det här sättet kunde man komma åt mer avancerade begreppssystem, resonerade vi forskare.

Jag antar dock utgående från resultaten i den första delstudien (Mård-Miettinen m.fl. u.u.) att speciellt de yngre eleverna har haft för många variabler att ta hänsyn till i skrivuppgiften. Det har nämligen kommit fram i tidigare studier av elevtexter (t.ex. Ledin 1998: 45, jfr också Berge 1988: 81) att eleverna har problem med att avgöra vilket kommunikativt projekt som är aktuellt när de enligt uppgiften skall skriva t.ex. till en jämnårig kamrat, men när den egentliga mottagaren ändå är en lärare. I pilotundersökningen har två tredjedelar av skribenterna haft ännu en variabel att räkna med vid planering av sin text: det angivna stimulusmaterialet. Därför antar jag att de yngre eleverna skriver mer sammanhängande texter utgående från rubrik än utgående från någon typ av stimulusmaterial men att texterna skrivna av eleverna i åk 9 är lika koherenta oberoende av uppgiftsgivning.

När jag har analyserat texternas koherens har jag utgått från en analys av de explicita konnektionerna. I enlighet med Ledin (1998) och Martin (1992) har jag indelat konnektionerna i fyra typer: additiva, komparativa, temporala och kausala konnektioner som i sin tur kan vara meningsinterna eller meningsexterna. Konnektionsanalysen har jag kompletterat med en analys av den tematiska koherensen, dvs. en analys av referensbindningar. Jag koncentrerar mig på de texter som är skrivna utgående från stimulusmaterial där stimulusorden eller stimulusbilderna klart har påverkat skribenten när denna har formulerat texten. Jag diskuterar hur koherenta dessa texter är jämfört med texter skrivna av elever i samma årskurs men utgående från rubrik.

2 När det blir vinter i Finland regnar det snö.

Texterna i åk 3

Texterna om vintern skrivna av eleverna i åk 3 består i genomsnitt av 75 ord, drygt 9 meningar och ett stycke. Texterna binds i medeltal samman av 5,3 konnektivbindningar av vilka ca 70 % är meningsinterna. Det genomsnittliga antalet bindningar är högst i texterna skrivna utgående från stimulusbilderna (6,2 bindningar) och lägst i texter skrivna utgående från rubriken (4,3).

De vanligaste konnektivbindningarna i texterna är additiva och temporala vilkas sammanlagda andel är i texterna skrivna utgående från rubriken ca 90 % (se exempel 1). Andelen förblir dock kring 80 % i texterna skrivna utgående från stimulusorden eller stimulusbilderna (se exemplen 2 och 3). Det är nästan enbart i texter skrivna utgående från någotdera stimulusmaterialet där det återfinns några kausala eller komparativa bindningar.

De flesta av bindningarna i de fyra exemplen nedan är typiska för texterna i åk 3. Både den meningsinledande additiva konjunktionen *och* och den meningsinledande temporala bisatsen kan i allmänhet anses ha två textuella funktioner. De signalerar att skribenten tar upp ett nytt tema, vilket i en text skriven av en vuxen skulle signaleras genom byte av stycke. Samtidigt har de en sammanbindande funktion. (Jfr Ledin 1998: 22.) Användningen av den meningsinledande additiva konjunktionen *och* är också ett typiskt talspråkligt drag (se Laurén 2003: 147 f.). Valet mellan dessa två bindningstyper med textuella funktioner varierar mellan individerna så att det i en text i åk 3 förekommer

sammanlagt 15 dylika temporala bisatser men inga meningar inledda med *och*, i en annan text 4 fall med meningsinledande *och* men inga meningar inledda med temporala bisatser.

I det följande återges fyra texter skrivna utgående från de tre typerna av uppgiftsgivning i sin helhet. Konnektivbindningarna i exemplen är markerade med fetstil. I exemplen 2 och 3 har jag markerat de ord med kursiv som återfinns bland stimulusorden i uppgiften. I exempel 4 har jag, i de fall där sambandet mellan en stimulusbild och en mening i texten har varit klart, inom parentes lagt till numret på den aktuella bilden. Testuppgiften finns med som bilaga.

Text 5P3C i exempel 1 är skriven utgående från rubrik. Den består av 55 ord, 9 meningar och ett stycke och innehåller alltså litet färre ord än texterna om vintern i genomsnitt. I texten ingår 5 konnektivbindningar av vilka fyra är meningsexterna. Skribenten har tillämpat en mindre traditionell interpunktion i samband med de tre första meningarna. Han har också indirekt tagit hänsyn till mottagaren genom att upprepa adverbialfrasen *i Finland*. Den här strategin tillämpas av hälften av de elever i åk 3 som har skrivit sin text utgående från rubrik.

Ex.1

På vintern i Finland. Rägnar det snö. **då** blir marken vit. **Och** fåglarna flyger bårt. **Men** några fåglar blir kvar i Finland. **Och** lövena faller från träden. Bjönarna går och sover. Man kan skida och skrinna på vintern i Finland. Insektena gå **okso** och såva. I Finland kan det bli 20-30 grader kalt på vintern. (5P3C)

Det ingår fem mikroteman i text 5P3C: *vädret*, *marken*, *djuren*, *växterna* och *människan*. Skribenten har också i sin text ett typiskt drag för de elever i åk 3 som har utgått från enbart rubrik: när han skriver om mikrotemat *djur* använder han begrepp på en eller två abstraktionsnivåer, dvs. *fågel*, *insekt* och *björn* men inte alls överbegreppet *djur*. Han har också disponerat sin text så att information om de olika djurarterna blandas med information om växter och människans vinteraktiviteter. Oftast ingår det dock enbart mikrotemana *människan* och *vädret* i texterna skrivna av eleverna i åk 3 utgående från rubrik.

Texterna 9F3C i exempel 2 och 12P3C i exempel 3 är båda skrivna utgående från stimulusorden. Text 9F3C innehåller 101 ord, 10 meningar och ett stycke, text 12P3C 95 ord, 10 meningar och ett stycke. De är alltså litet längre än texterna om vintern i genomsnitt. Text 9F3C innehåller sammanlagt 10 konnektivbindningar, text 12P3C sammanlagt 8. Av dem är alla andra utom en bindning med adverbet *också* i text 12P3C meningsinterna.

Ex. 2

När blir man vinter så *vädret* blir kallare. *Vädret* blir lite tunkt **och** börjar komma snö. **När har kommi snö gätte mycket så** kan man skida och skrinna. På vintern *marken* börjar bli is och snö **och när människorna går där** så dom kan halka och stöta huvudet. **När blir det vintern så** *människorna* sätter mycket gläder på sig. *Människorna* sätter stenar på isen **att** man hlkcar inte. **Nä blir det vintern djurerna** buter färg exempel ekorren buter färg på grå. Björnen sovär hela vintern. *Växterna* dödar **när kommer vintern**. Vintern är **så kall att** däm dör **när är så kalt**. (9F3C)

Ex. 3

När det blir vinter i Finland regnar det snö. *Marken* är vit **och** vatnet är på is. Några *växter* blommar inte, **men** några *växter* blommar. *Djuren* sover i sina håll, några *djur* sover **också** in i snön. *Människan* kler sig varmt **för att när vintern kommar**, kommar också kalt väder. **När det är vinter** kan man åka kälka. Man kan komma sjuk **om man kler sig dåligt**. Det är lite svalt att köra bil på vintern. I träden finns inga löv på vintern, **för att vinden tar dem på hösten**. Några *djur* lever på vintern. (12P3C)

Text 9F3C innehåller fem av de sex mikrotemana: *vädret*, *marken*, *djuren*, *växterna* och *människan*, i text 12P3C ingår också mikrotemat *vattendragen*. Skribenten till text 9F3C har använt både överbegrepp som *djur* och underbegrepp som *ekorre* och *björn* i sin text. Detta är typiskt för hälften av dem som har skrivit sina texter utgående från stimulusorden. Andra hälften (bland dem skribenten till text 12P3C) använder ord på en abstraktionsnivå (*djur* och *växter*) i sin text, alltså ord som återfinns bland stimulusorden.

Text 12P3C är den enda av texterna skrivna utgående från stimulusorden i åk 3 där skribenten har använt adverbialfrasen *i Finland* och på det sättet tagit hänsyn till mottagaren. I båda exempeltexterna finns dock kausala bindningar som eventuellt är avsedda för en mottagare som inte vet så mycket om vintern i Finland. (Se sista meningen i text 9F3C där skribenten anger den kalla vintern som orsak till att växterna dör samt tre meningar i text 12P3C där skribenten anger det kalla vädret som kommer med vintern som orsak till att man klär sig varmt, den dåliga klädseln som orsak till att man blir sjuk och höstvindarna som orsak till de kala lövträden.) Detta tyder på att stimulusorden tillsammans med uppmaningen om att berätta om temat för en mindre bevandrad mottagare har lyckats locka fram litet mer avancerade kunskapsstrukturer hos dessa skribenter än enbart en rubrik.

Text 19F3C i exempel 4 är skriven utgående från stimulusbilderna. Texten med sina 37 ord, 4 meningar och ett stycke är en av de kortaste texterna om vintern. I text 19F3C ingår bara 2 meningsinterna konnektivbindningar. Att skribenten inte har några som helst koherensmarkörer mellan meningarna är typiskt för speciellt de texter som är skrivna utgående från stimulusbilderna. Skribenterna till dessa texter har inte klarat av att skriva en sammanhängande text utgående från bilderna utan de har skrivit något om det som de ser i bilderna.

Ex. 4

Nu blir det vinter **och** barnen gungar i gungan. (bild 6) I träden är det mycket snö. (bild 4, bild 3?) Det är kalla och varma platser. (bild 1) Våren kommer, haren kommer från buet **och** hemtar mat från skogar, (bild 5) i skogen finns mycket träd. (bild 2) (19F3C)

Mikrotemana i text 19F3C i exempel 4 är också litet svårare att identifiera än mikrotemana i texterna i exemplen 1–3. Med säkerhet ingår mikrotemana *människan*, *djuren* och *växterna* i texten. Mikrotemat *vädret* döljer sig bakom formuleringen *Det är kalla och varma platser* med vilken skribenten hänvisar till bild 1 med en väderlekskarta över Finland. Skribenten till text 19F3C har på samma sätt som de flesta skribenter som

utgått från stimulusbilderna nämnt bara det djur som återfinns i bild 5 men sällan några andra. Där syns bildens inverkan mycket tydligt.

Skribenten till text 19F3C tar inte hänsyn till mottagaren på något sätt i sin text. Detta är också typiskt för texterna skrivna utgående från stimulusbilderna i åk 3. I endast två av de sex texterna använder skribenterna adverbialfrasen *i Finland* en gång och låter på det sättet indirekt mottagaren synas i texten.

3 När det är vinter kommer det kallt och det snöar.

Texterna i åk 6

Texterna om vintern skrivna av eleverna i åk 6 består i genomsnitt av 164 ord, ca 18 meningar och 1,8 stycken. Det skall dock poängteras att bara 4 av texterna (19 %) består av fler än ett stycke.

Texterna binds i medeltal samman av 10,6 konnektivbindningar. Det genomsnittliga antalet bindningar är högst i texterna skrivna utgående från stimulusorden (11,5 bindningar) och lägst i texter skrivna utgående från rubriken (10,0 bindningar). Skillnaderna mellan de olika typerna av uppgiftsgivning är således små.

De vanligaste konnektivbindningarna i texterna är additiva och temporala, och de flesta av dessa har likadana textuella funktioner som i texterna skrivna av åk 3 (se exemplen 5 och 6). De kausala bindningarnas andel överstiger 15 % oberoende av uppgiftsgivning i texterna skrivna av eleverna i åk 6. Detta tyder på att eleverna i åk 6 är medvetna om en hel del kausala relationer och låter också dessa komma explicit fram i texterna. De komparativa bindningarna utgör 23,2 % av bindningarna i texterna skrivna utgående från stimulusorden. Annars är deras andel obetydlig.

I det följande återges tre texter skrivna utgående från de tre typerna av uppgiftsgivning i sin helhet. Texterna i exemplen innehåller litet färre ord och meningar än texterna om vintern i genomsnitt i åk 6. Konnektivbindningarna i exemplen är markerade med fetstil. I exempel 6 har jag markerat de ord med kursiv som återfinns bland stimulusorden i uppgiften.

Text 4P6C i exempel 5 är skriven utgående från rubrik. Den består av 154 ord, 13 meningar och ett stycke. Texten innehåller 10 konnektivbindningar av vilka tre är meningsexterna och en i andra meningen består av en satsradning¹.

Ex. 5

När i finland blir vinter kommer här jätte kallt **och** börjar snöa ganska mycket. I vinter kan man jöra snö gubbar och leka snöbolskrig det är jätte rolig **men** där kan komma våt. Här kan man **också** skrinna och skida och åka med slalom. Jag tycker om att skrinna och åka med slalom. Det är roligt att skrinna **därför att där kan man gå så hårt och jöra altting roligt**. Med slalom är **också** **därför** roligt **att gå när med dem kan man också gå så hårt och gå med hissen opp till beriget**. Skidningen är ganska roligt. I vintern alla blummor och kräs blir under snön. I

¹ Satsradning innebär att en huvudsats fogas till en huvudsats utan konjunktion (se Ledin 1998: 14; Näslund 1981).

vintern kan man **också** åka med isen och gå **också** där. **När det blir jul här** är snö redan ganska 25-50 cm i marcken. Vintern är det längst årstid i Finland. Vintern slutar **när det börjar vara över 10 grader varmt**. Julen i Finland är vit. (4P6C)

Text 4P6C innehåller fyra mikroteman: *vädret, marken, växterna* och *människan*. De två kausala bindningarna i texten anger dock inte någon orsak och verkan utan skribenten motiverar snarare sitt eget intresse för de olika sportgrenarna genom dem. Det förekommer dock också några kausala bindningar i texterna skrivna utgående från rubrik i åk 6 där skribenten t.ex. anger det kallare vädret vara orsaken till att regnet övergår till snöfall.

Skribenten har tre gånger använt adverbialfrasen *i Finland* och på det sättet indirekt tagit hänsyn till mottagaren. Alla skribenter i åk 6 som skrivit sin text utgående från rubrik har åtminstone på detta sätt riktat sin text till den australiensiska språkbadseleven. Några har också skrivit sin text i brevform och tilltalat mottagaren direkt genom hela texten.

Text 11P6C i exempel 6 som är skriven utgående från stimulusorden innehåller 115 ord, 16 meningar och ett stycke. Texten innehåller 6 konnektivbindningar av vilka en är meningsextern. Den kausala bindningen i texten anger en förutsättning för att man kan forma snöbollar. Den kan eventuellt tolkas som ett försök att berätta för en icke-insatt mottagare om detta faktum. Skribenten har dock inte direkt tagit hänsyn till mottagaren i sin text, vilket är fallet i hälften av texterna i åk 6 skrivna utgående från stimulusorden. Den andra hälften tilltalar däremot mottagaren direkt. De har också kausala bindningar i sina texter där de t.ex. anger det kalla vädret vara orsak till att isen blir så stark att man kan köra bil på isen.

Ex. 6

När det är vinter kommer det kallt **och** det snöar. Snö är kallt och vått. *Marken* blir kallt **och** där bildas is. ganska många *vaxter* dör. På havet och sjöar bildas is. Man kan t.ex. skrinna på isen. **Om snöen är lite fuktigt** så man kan göra snöbollar **och** kasta gamla gummor eller gubbar. Man kan **också** göra snö gubbar. Di är ganska fina. *Människor* most använda mera kläder än på sommaren. Jag är föd på vinter tjugonde av december år 1992. de är ganska nära julen. Många *djuren* kan gå och sova, och sova hela vinter. någrä byter färg av brun till vit. Det kan vara -30°C kallt på vintern. Det är inte kul. SLUT (11P6C)

I text 11P6C ingår alla de sex angivna mikroteman (*vädret, marken, vattendragen, växterna, djuren, människan*), vilket är typiskt för texterna skrivna utgående från stimulusorden i åk 6. Skribenten använder underbegreppen *hav* och *sjö* av det angivna mikrotemat *vattendragen*. Han diskuterar också olika djurarters beteende på vintern, men nämner inga arter vid namn, vilket är också annars typiskt för texterna i åk 6 som är skrivna utgående från stimulusorden.

Det mest konkreta exemplet på mindre koherenta texter skrivna utgående från stimulusbilder i åk 6 återfinns i exempel 7. Siffrorna 1–6 ingår i skribent 21P6C:s text. De hänvisar till de sex stimulusbilderna i testuppgiften som han också har numrerat. Testuppgiften finns med som bilaga.

Texten består av 134 ord, 11 meningar och 6 stycken. Det ingår 11 meningsinterna konnektivbindningar i texten. Texten kan anses ha alla de sex mikrotemana trots att skribenten inte går djupare in på de olika temana.

Ex. 7

1. De har blir vinter i Finland. Det är grader i -4 till +3. I Vasa kommer snö och vatten **och** i Helsingfors kommer **också** snö och vatten.
2. I här Finland är gette fint i skogen. Där är gette tyst **och** där blåsar inte mycke.
3. Här kommer i december is om vatten, i några år iset är inte stark **och** nån har död där **när iset har går sönder men** några år iset går inte sönder **om man kör bil i is**.
4. I lapland är gette fint **när rängnar snö**. Trädor kommer gette fint **när det kommer vit om små**.
5. Kaniner kommer vit i vintrar **och** sommar de är brun.
6. I snö kan göra va man vill, tilexsempper i Snögubbe, Snöhäst, iglu och snöboll krig **och** man kan gor och rutsa i backet med pulk. (21P6C)

Skribent 21P6C har i stället för en sammanhängande text skrivit sex korta självständiga texter av vilka alla andra förutom text 2 kan tänkas ha makrotemat *vinter*. Läsaren har dock svårt att förstå sammanhanget utan stimulusbilderna, eftersom de fem texterna 1, 3, 4, 5 och 6 binds ihop av endast svaga referensbindningar (*vinter-december-is-snö-vintrar-snö*). Text 2 kan tänkas ha ännu svagare referensbindningar med texterna 1 (*Finland*), 3 (*här*) och eventuellt 4 (*skog-träd*).

Texterna 1, 2, 4 och 5 beskriver enbart det fenomen som bilden representerar (väderprognosen, skogen, de snötäckta vinbären som också kan tolkas som rönnbär, haren). Texterna 3 och 6 utvecklar bildens innehåll vidare. Speciellt i text 3 som utgörs av en enda mening kan man anse meningen vara snarare textuellt än syntaktiskt motiverad (jfr Kress 1994, Ledin 1998).

I text 3 har skribenten antagligen tagit hänsyn till den tilltänkta mottagaren, språkbadsleven i Australien som knappast vet att man kan köra bil på isen. Han använder också adverbialfrasen *i Finland*, vilket är ett typiskt indirekt sätt att ta hänsyn till mottagaren i texterna i åk 6 skrivna utgående från stimulusbilderna. I de flesta texter i åk 6 skrivna utgående från stimulusbilderna förekommer kausala bindningar vilka också kan anses vara ett indirekt sätt att ta hänsyn till mottagaren. Det förekommer dock inga direkta hänvisningar till mottagaren i texterna.

4 I Finland har vi alla fyra årstider och nu blir det vinter.

Texterna i åk 9

Texterna skrivna av eleverna i åk 9 består i genomsnitt av 183 ord, 16 meningar och 3,7 stycken. I 70 % av fallen (14 texter) har skribenten indelat sin text i stycken.

Texterna binds i medeltal samman av 14,5 konnektivbindningar. Det genomsnittliga antalet bindningar är högst i texterna skrivna utgående från stimulusbilderna (15,6 bindningar) och lägst i texter skrivna utgående från rubriken (13,7 bindningar).

I åk 9 dominerar de additiva bindningarna oberoende av uppgiftsgivning. Näst frekventast är de temporala bindningarna, men de kausala och komparativa bindningarna är nästan lika frekventa i texterna skrivna utgående från rubrik eller från stimulusbilderna. I texterna skrivna utgående från stimulusorden dominerar dock de additiva och temporala bindningarna med en sammanlagd andel på ca 75 %.

I det följande återges tre texter skrivna utgående från de tre typerna av uppgiftsgivning i sin helhet. Konnektivbindingarna i exemplen är markerade med fetstil. I exempel 9 har jag markerat de ord med kursiv som återfinns bland stimulusorden i uppgiften. I exempel 10 har jag, i de fall där sambandet mellan en stimulusbild och en mening/ett stycke i texten har varit klart, inom parentes lagt till numret på den aktuella bilden. Testuppgiften finns med som bilaga.

Text 7P9F i exempel 8 är skriven utgående från rubrik. Den är med sina 145 ord, 11 meningar och ett stycke litet kortare än texterna om vintern i genomsnitt i åk 9. Texten med sina två mikrote-man (*vädret, människan*) är en typisk representant för texterna skrivna utgående från rubrik i åk 9. Bara i två av de sammanlagt sju texterna nämns några andra mikrote-man än dessa två. Däremot har skribenten tagit hänsyn till mottagaren och också tilltalat honom direkt i texten, vilket förekommer i fyra av de sammanlagt sju texterna skrivna utgående från rubrik i åk 9. Några av skribenterna har också definierat vissa begrepp i sina texter, som t.ex. skribent 3P9F begreppet 'skidning': *man åker med två brädor under fötterna.*

Ex. 8

När det blir vinter börjar det snöa **och** det blir kallt, normalt 0 till -30°C. På vintern brukar människorna skrinna, skida, oka snowboard **eller** vad som hälst man kan på vintern göra. Den populäraste vinter sporten är kanske ishockey **men** den kan man nyförtiden spela på sammaren. ja **men** visst har ni också ishaller i Australien. jag har hört att man kommer monga spelare från Canada till Australien. jag vet två som har **också** spelat i Finland en år. Många finländare tycker skid åkning. Några år sedan var det så kallad "hiihto buumi" alltså människorna tyckte att skid åkning var cool. Jag tycker inte om att skida det är för jobbigt till mig. Mera tycker jag om ishockey den är mera intresant. Jag tycker att Finland är bra plats att leva i. Vädret är inte för varmt på sammaren **och** inte för kallt på vintern. (7P9F)

Texten innehåller sammanlagt 9 explicita konnektivbindningar, av vilka en är meningsextern och två utgörs av satsradningar (*Några år sedan var det så kallad "hiihto buumi" alltså människorna tyckte att skid åkning var cool. Jag tycker inte om att skida det är för jobbigt till mig.*). De två fallen med satsradningar är de enda i texterna skrivna av åk 9, vilket tyder på att det är en allmän tendens att de blir färre ju äldre eleverna blir (se Ledin 1998: 24). Det ingår inga explicita kausala bindningar i texten, vilket dock är sällsynt i texterna i åk 9 skrivna utgående från rubrik.

Text 11F9F i exempel 9 som är skriven utgående från stimulusorden innehåller 195 ord, 11 meningar och fyra stycken, och är alltså litet längre än texterna om vintern i genomsnitt i åk 9. I texten ingår 16 konnektivbindningar av vilka en är meningsextern, och på samma gång inleder den ett stycke. Den kausala bindningen utgörs av bindningen mellan depressionen och den kalla och mörka årstiden. Skribenten hänvisar indirekt till mottagaren genom att använda adverbialfraser som *här i Finland* och *hit till Finland*.

Skribenterna i åk 9 som skrivit sina texter utgående från stimulusorden har använt bara dessa två indirekta sätt för att ta hänsyn till mottagaren.

Ex. 9

När det blir vinter här i Finland händer det många saker. Först av allt blir *vädret* kallare **och** dagarna mörkare och kortare. Man märker det redan tidigt på hösten, **när solen inte skiner så många timmar än på sommaren, och äfter att den har gått ner** blir det kallt.

Också naturen ändras. Trädernas löv blir gula eller röda **och** faller bort. Det ser ut **som om alla växter skulle hålla på att dö**. *Djuren* försöker äta så mycket som de bara kan **och** gömma mat för att de kunde överleva vintern, några fågelarter **också** flyger iväg till Afrika och sydEuropa.

På hösten regnar det mycket, **och när det blir kallare** börjar det snöa. Snön är det som gör vintern hit till Finland, **och** det skulle vara hemskt **om det var så varmt på vintern att all snö skulle smälta**.

Till *människorna* gör vintern det, att man måste ha mera kläder på **när man går ute, och** man blir lättare sjuk och får snuva. Några blir också depressiva **för att det är kallt och mörkt och det regnar och** de vill flyga till något varmt ställe **men jag tycker att det är bra att ha vinter**. (11F9F)

Texten innehåller alla de sex angivna mikroteman (*vädret, marken, vattendragen, växterna, djuren, människan*) vilket är typiskt för texterna skrivna utgående från stimulusorden i åk 9. Skribent 11F9F har i sin text ett väl utvecklat begreppssystem på tre–fyra olika nivåer: *natur – växter, djur – träd, fåglar – löv*. Hon diskuterar också vad olika djurarter gör före vintern. Skribenten till text 11F9F med en välutvecklad kunskapsstruktur är ingalunda ett undantag bland de skribenter i åk 9 som utgått från stimulusorden. I de flesta av texterna diskuterar skribenterna ett eller flera teman på ett lika utvecklat sätt.

Text 16P9F i exempel 10 är skriven utgående från stimulusbilderna. Den består av 172 ord, 12 meningar och 6 stycken och är således litet kortare än texterna om vintern i genomsnitt i åk 9. De 14 konnektivbindningarna är alla meningsinterna. Av dem är 4 komparativa (*men*) och två kausala. Skribenten tilltalar mottagaren direkt i avslutningen. Annars är hänvisningarna till mottagaren lika indirekta som i de övriga texterna i åk 9 som är skrivna utgående från stimulusbilderna (t.ex. användning av pronomenet *vi* och substantivet *Finland*).

Ex. 10

I Finland har vi alla fyra årstider **och** nu blir det vinter. I början av vintern är det ungefär 0 – -3°C kalt **men** det rengnar snö som har blandats med vatten. I Lapland börjar det att snöa först **och** temperaturen där är -2 – -4°C i början **men** det går neråt helatiden. (bild 1)

I vinter har nästan alla träd tappat sina blad **och** det ser ganska sorligt ut. (bild 2) Alting är vit eller gråt (det beror med temperaturen) **och** solen skiner inte så mycket. (bild 3?) **Äm t.e.x. någrä bär har överlevats** är dom ny djubfrysta. (bild 4)

Vatten är förändrats till is (bild 3) **och** det är ganska halt där ut.

Många djur sover över vinter **men** mång gör det inte. Några t.e.x. haren förvandlar sina päls färg till vit **för att blanda i snön.** (bild 5)

I vinter kan man **också** leka genåm att göra snöbollar, kasta dem, göra en snöslot, gå ner backen, göra många andra saker, **men** man måste alltid minnas att ta varma kläder **när man kommer ut.** (bild 6)

Det var det **och** hälsningar till Australien. (16P9F)

I texten ingår alla de sex mikrotemana *vädret, marken, vattendragen, växterna, djuren* och *människan*. Styckeindelningen följer annars bilderna, bara i andra stycket finns det tydliga spår av att skribenten har hämtat inspiration i två eller eventuellt tre bilder. I tre av de sammanlagt sju texterna i åk 9 skrivna utgående från stimulusbilderna kan man lika tydligt koppla ihop olika avsnitt i texten med motsvarande bilder. Resten har kunnat lösgöra sig bättre från bilderna och använt dem mera som inspiration.

Skribenten använder dels allmänna pronomen och substantiv som *allting, träd* och *bär* i sin text, dels går djupare in på begreppssystemet djur där han har tre olika nivåer: *djur – hare – päls*. Han förklarar också varför vissa djur byter färg inför vintern.

I de flesta texter i åk 9 som är skrivna utgående från stimulusbilderna ingår mycket välutvecklade begreppssystem som i de tre textavsnitt i exempel 11 där skribent 17P9F diskuterar mikrotemat *djur*. Avsnitten utgör ca en fjärdedel av hela texten. Den sista meningen avslutar texten.

Ex. 11

[---] Många djur växlar sin pälsfärg till vit p.g.a. kommande vintern, när det finns snö. Många fåglar flyger till söder, där de övervintrar. Före det samlas dom i stora flock.

[---]

Djuren har samlat mycket mat så att de kan överleva vintern. Många djur som björnar går i ide. Men människorna måste mata många djur, som bofinkar och ekorrar. De har inte vanligtvis tillräckliga reserver av mat, och man ger dom solrosfrön och nötter.

[---]

Naturet anpassar sig ganska bra till förändringen och några djur får djur i mitten av vintern. (17P9F)

Begreppssystemen i de tre textavsnitten består av begrepp på fem olika nivåer: *natur – djur – fågel – björn, bofinke, ekorre – päls(färg)* samt som är nära relaterade till dessa som *mata djur – mat/föda – solrosfrön, nötter* och *fåglar – flock – övervintra i söder* och *djur – få djur/föda ungar*. Åtminstone skribent 17P9F har lyckats skriva en mångsidig text utgående från stimulusbilderna.

5 Nu blir det vinter! Sammanfattande diskussion

Texterna skrivna utgående från någon typ av stimulusmaterial tenderar att vara mer "vetenskapliga" än texterna skrivna utgående från rubrik. Begreppssystemen är längre

utvecklade i texterna skrivna utgående från stimulusmaterial än i de texter där skribenten inte har haft tillgång till stimulusmaterial. Också de explicita kausala relationerna är i allmänhet fler i texterna skrivna utgående från någon typ av stimulusmaterial och dessa relationer anger mer exakt orsak och verkan än de gör i texterna skrivna utgående från rubrik. Detta stämmer också i de yngre skribenternas texter trots att de naturligt nog har överlag färre kausala bindningar i sina texter än de äldre eleverna.

Några av texterna skrivna utgående från stimulusbilderna visar dock att skribenterna har haft problem att skapa en sammanhängande text utgående från bilderna. Detta har att göra med skribenternas utvecklingsnivå: texterna skrivna utgående från stimulusbilderna blir desto mer sammanhängande ju äldre skribenter det är fråga om. I åk 9 är texterna mest sammanhängande.

De flesta av de yngre eleverna har inte kunnat ta hänsyn till den tilltänkta mottagaren som inte vet så mycket om temat. Däremot har den här variabeln inspirerat många av eleverna i åk 6 och 9 så att de har förklarat många fenomen på ett sätt som annars kunde ha varit svårt att stimulera fram.

Med stöd från resultatdelen i den här delstudien kan följande rekommendationer ges med tanke på materialinsamlingen för det större projektet.

- Det tycks behövas något slags styrning för att man skall få fram några mer avancerade begreppssystem än de helt vardagliga som berör människan och speciellt olika vinteraktiviteter (jfr också sammanfattande diskussionen i Mård-Miettinen m.fl. u.u.). Det behövs med andra ord något slags stimulusmaterial att utgå ifrån i skrivuppgiften.
- Man borde överväga noga om stimulusbilderna alls är den bästa utgångspunkten för en skrivuppgift som är avsedd för elever i olika årskurser.
- Med stöd från resultatdelen från min delstudie rekommenderar jag att man skall använda en uppgiftsgivning med stimulusord vid insamling av det större materialet. Då måste man dock komma ihåg det som har kommit fram i den tidigare delstudien: att stimulusorden inte bör vara alltför abstrakta så att också de yngre eleverna kan förstå deras innebörd.
- Vid samling av skriftligt material för det större projektet kunde samma typ av mottagare med fördel användas i skrivuppgiften. Dennes roll kunde också poängteras av testledaren så att ännu fler elever kunde ge skriftliga uttryck för en del av de kunskapsstrukturer som de har.
- En annan möjlighet att locka fram olika kunskapsstrukturer är att en del av det skriftliga materialet skulle bestå av det prov som ordnas efter ett visst temablock.

Med tanke på den framtida analysen av det större materialet är det en viktig detalj som inte ännu har undersökts i pilotundersökningen: hur eleverna tillägnar sig den adekvata terminologin. I de texter som har ingått i denna delstudie använder skribenterna formuleringar som *björnen sover* och *djur får djur*. Det vore intressant att undersöka i vilken utsträckning dessa mer allmänspråkliga uttryck används i undervisningen (t.ex. i form av en bekant barnsång) eller om de bara är elevernas egna förenklade versioner av de mer fackspecifika uttrycken *björnen ligger i ide* och *djuren föder ungar*. Detta skulle kräva klassrumsobservationer kompletterade med lärarintervjuer samt genomgång av

använt läromaterial. En mycket central variabel i detta sammanhang är en beskrivning av språkbadsprogrammet och dess språkliga mål.

Litteratur

Undersökningsmaterial

60 uppsatser om vinter skrivna av elever i åk 3, 6 och 9 i Vaasan keskuskoulu.

Övriga källor

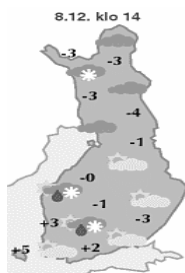
- Berge KL (1988) Skolestilen som genre. Med påtvungen penn. Landslaget for norsk-undervisning (LNU) og I.W. Cappelens förlag, Lillehammer.
- Kress G (1994) Learning to write. Routledge, London.
- Laurén U (2003) Språkbadslevers berättande. Studier i berättelsestrukturer samt syntaktisk och lexikal kompetens i språkbadslevers muntliga och skriftliga produktion. Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia 247. Språkvetenskap 41. Vasa universitet, Vasa.
- Ledin P (1998) Att sätta punkt. Hur elever på låg- och mellanstadiet använder meningen i sina uppsatser. I: Språk och stil 8: 5–47.
- Martin J (1992) English text. System and Structure. John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia.
- Mård-Miettinen K, Pilke N, Puskala J & Södergård M (u.u.) Temaspecifik kognition i språkbadslevernars uppsatser I: Svenskan i Finland 9. Jyväskylän.
- Näslund H (1981) Satsradningar i svenskt elevspråk. FUMS rapport nr 95. Uppsala universitet, Uppsala.
- Puskala J (2003) Fackkommunikativ kompetens, i synnerhet textuell. Finsk- och svenskspråkiga ekonomie studerande informerar på svenska om ett företagsförvärv. Acta Wasaensia Nr 116, Språkvetenskap 24. Vasa universitet, Vasa.

Flicka

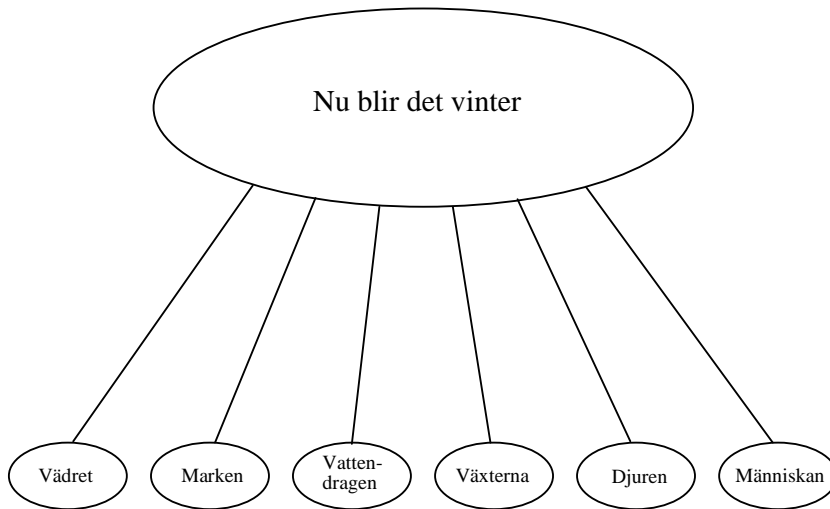
Pojke

Berätta för en språkbadslev i Australien vad som händer när det blir vinter i Finland.
På pappret finns några ledtrådar som ger dig idéer vad du kan skriva om.
Du får välja så många av dem som du vill. Sätt "Nu blir det vinter" som rubrik.

Stimulusbilder

Stimulusord

Rubrik

Berätta för en språkbadslev i Australien vad som händer när det blir vinter i Finland.
Sätt "Nu blir det vinter" som rubrik.

Logos och pathos på Runebergsfest

Carita Rosenberg-Wolff

1 Inledning

Den femte februari år 2004 kulminerade firandet av nationalskalden Johan Ludvig Runebergs 200-årsjubileum i Svenska litteratursällskapets årshögtid. Festen ägde rum i solennitetssalen i Helsingfors universitet och kan säkert beskrivas som en av de glansfullaste under året. Iscensättningen var gjord med största omsorg, salen elegant dekorerad, programmet omfattande med nyskriven musik och dikt. Publiken var festklädd. Kort sagt: Detta var en fest så högtidlig och briljant som bara låter sig göras. Vid denna fest hölls också tal. Jag vill i denna artikel granska de två huvudtalerna, nämligen hälsningsanförandet som hölls av ordföranden för Svenska litteratursällskapet professor Håkan Andersson och festtalet som hölls av Svenska Akademiens ständige sekreterare filosofie doktor Horace Engdahl. Vartdera festtalet uppfyller de kriterier som kan ställas på *genus demonstrativum*, festtalet, en av antikens tre taltyper. Genremässigt befinner sig festtalen i gränsmarkerna mellan talad och skriven text. Talen är helt uppenbart muntliga produkter, som i detta fall båda återgår på en skriven text. Vardera talaren har givetvis beaktat det muntliga i själva talsituationen, och i detta fall även Runebergsfestens högtidliga och ceremoniella grundton. Vid en fest av denna dignitet kunde publiken också vänta sig att talen skulle vara intellektuella, analytiska och gärna också berörande och att de skulle framföras i en elegant och spirituellt språklig dräkt.

En vanlig uppfattning, då man jämför offentligt språkbruk mellan Sverige och Finland, är att svenska talare är mer informella i sitt språkbruk än finländska (bl.a. Saari 1995). De finska artighetsstrategierna där talarna visar respekt för åhöraren bl.a. genom att undvika direkt tilltal eller att framhäva sig själva har lämnat avtryck också i svenskan i Finland. Man kunde därför säga att det formellare språkbruket i Finland snarare är en kulturell egenhet (med historiska rötter) än en språkbunden sådan. I retoriska termer kunde man med andra ord hävda att det finländska offentliga talet mer representerar *logos* och det rikssvenska sättet kunde luta mer mot *pathos*. Vid Runebergsfesten den femte februari

2004 är den ena talaren svensk, den andra finländsk. Festtalaren Horace Engdahl representerar den sverigesvenska normen, hälsningstalaren Håkan Andersson den finlandssvenska. Finns det någonting ”typiskt rikssvenskt” i det ena talet och något ”specifikt finländskt” i det andra? Kan man iaktta skillnader i formalitet talarna emellan?

Jag har i min analys försökt att fånga upp formella eller informella drag i talen genom att anlägga flera perspektiv; ett retoriskt, ett syntaktiskt och ett uttalsmässigt. I det retoriska har jag betraktat texten som helhet i sin situationella kontext, och studerat sådana ord och uttryck som förlänar talen sitt specifika tonfall. En intressant fråga är hur pass mycket talarna låter sitt eget jag vara närvarande i talet. Genom att tala om sig själv blottlägger talaren sina egna tankar och känslor för publiken på ett sätt som tvingar publiken att bemöta dem (Hellspong 1992: 103–104). Jaget står för närvaro, och närvaro är grunden för *pathos*. I det syntaktiska perspektivet har jag, genom att räkna antalet substantiv i talen strävat efter att få en uppfattning om hur nominala texterna är. En verbal stil med många verbkonstruktioner betraktas generellt som en talspråklig stil. En nominal stil med många substantiv och prepositioner representerar en skriftspråkligare, formellare stil. Mikael Reuter (2004: 4) antar att det inom den syntaktiska normen kan finnas generella skillnader mellan finlandssvenskan och rikssvenskan, men att denna skillnad inte lätt låter sig beskrivas. Vad uttalet beträffar har jag studerat sådana drag i uttalet som också de kan ge en vink om textens formalitetsnivå. Det gäller talarnas uttal av *det* och *de* och av deras val av form för demonstrativerna *den här*, *den där*, *de här*, *de där*, d.v.s. den form dessa realiserar i uttalet.

Studien bygger på en grov transkription av en videoupptagning av talen. Beräkningarna av ordfrekvenser är delvis manuellt gjorda (andelen substantiv i texten), vilket kan medföra en viss felmarginal. De övriga beräkningarna är gjorda med hjälp av konkordansprogrammet Monoconc.

2 Den retoriska situationen

Ett hälsningstal och ett festtal har olika karaktär. Hälsningstalarens uppgift är, förutom att hälsa publiken välkommen, också att introducera festtalaren, som utan tvekan förväntas hålla det betydelsefullaste talet. Vardera talaren har alltså fått sig tilldelad var sin retoriska roll i det ceremoniella spel som en fest av Runebergsfestens slag utgör. Att jämföra talen utan att beakta detta vore inte rättvist, särskilt inte mot hälsningstalaren. Hälsningstalet ska naturligtvis också ha ett eget innehåll.

I sitt hälsningsanförande belyser Håkan Andersson Runebergs betydelse för det ”nationella projektet” och den roll Runeberg spelade för den krets som grundade Svenska litteratursällskapet. Talet berör samhällseliga frågor och hålls i en berättande, analyserande ton. Talaren lyfter i sitt tal inte fram sin upplevelse av det han talar om, utan beskriver fakta och händelser. I sitt tal, som omfattar 2 025 ord, relaterar Håkan Andersson till sig själv vid 14 tillfällen (åtta belägg på *jag*, två på *min*, tre på *mig* och ett på *mina*). Av de åtta beläggen på *jag* har fyra med själva hälsandet att göra:

Med stor uppskattning och glädje får *jag* härtill speciellt välkomna Svenska Akademiens ständige sekreterare Horace Engdahl som vår festtalare.

De övriga fyra *jag* förekommer i kontexter som följande:

De e alltså något av Sällskapet självförståelse som *ja* här ska försöka begrunda.

Tonläget är resonerande och fritt från *pathos*. Endast i slutet av hälsningsanförandet skymtar något av talarens egen känsla fram:

Ja följer här Hans Ruin i spåren då han vid sällskapets femtioårsjubileum nittontrettifem sammanfattande slog fast: De e tron på kärlekens allmakt. De må också gälla oss. Alla bär denna ofta misstänkliggjorda men ännu obesegrade kraftkälla i sitt bröst, sitt eget hjärta.

Också rubriken för talet anger den sansade tonen *Runeberg – nationens man och vår*.

Festtalet, som omfattar 3 223 ord, hade fått rubriken *Att gråta fädernas tårar*. Rubriken svarar mot anslaget i talet, där Horace Engdahl lyfter fram sin egen läsning av Runeberg. Vid 25 tillfällen relaterar han till sig själv (13 belägg på *jag*, tre på *min*, tre på *mina* och sex på *mig*) och visar hur starkt Runeberg berör honom. Ett nyckelord för hela talet kunde vara "känsla". Även om Horace Engdahl inte nämner ordet *pathos* i sin text är det just det som blir det centrala i hans tal: att han blir rörd till tårar av att läsa Runeberg, att en sådan reaktion var just den som Runeberg själv i tiden hade velat framkalla hos läsaren:

Runeberg får oss att känna hur hett vi önskar att människan skulle va: sån hon först tyckes oss när vi var barn. Om vi hinner höja garden, skjuter vi ifrån oss dikten med en liten inling av skam, överjaget gör sej påmint. Annars är de fara värt att vi får tårar i ögonen.

Ordet *tårar* förekommer sju gånger i talet, ordet *känsla* tre gånger, *gråta* två gånger. Men det är inte bara i ordvalet som Engdahl framhäver *pathos*. Han bygger medvetet, och öppet inför publikens blickar liknelser så att han blir nöjd med dem, såsom i följande exempel där han analyserar betydelsen av ordet *här* i *Vårt land*. Han drar publiken med sig från det finländska landskapets karghet till en biblisk värld, till Egyptens sand. Runeberg blir en Kristus som utgjuter sitt blod för oss tvivlande läsare:

Här striddes våra fäders strid
Här, här, i klar som mulen tid,
Och de var här de blodet flöt,
Och här och här är detta land,
Vårt öga ser de här

med mera välkända formuleringar. Ordet upprepas som om tanken på fosterlandet gjorde diktaren alldeles häpen, ja, som om idén var svår att fatta, svår att tro på: att de att de verkligen va här och för oss, just dig och mig, som tidigare generationer stred och uthärdade, att de vi ser när vi blickar ut över tallbackarna tillhör oss lika mycket som vår hand eller vårt öga. Fosterlandet sticker plötsligt upp i dagen, liksom framgrävt ur egyptisk sand. Nej, den liknelsen e för svag. Här, här. Och de

var här de blodet flöt, Ja här för oss de var. För dig utgjutet, läsare! Här: sträck ut din hand, tag på landet, de av olyckor genomstungna, du Tomas Tvivlare, tag på din frälsares sår.

Detta är talets emotionella höjdpunkt, där Engdahl skapar samma effekt på publiken som Runeberg har på honom själv. Inte ett öga är torrt bland oss festklädda. I sitt tal talar Engdahl för *pathos* och han väjer inte själv för att vara patetisk.

3 Nominal och verbal stil

Liksom det talade språket varierar från situation gör det skrivna det också. De två talen vid Runebergsfesten är vardera skrivna för samma, högtidliga kontext.

I en rad omfattande korpusundersökningar av tal- och skriftspråkliga stildrag i varierande talade och skrivna genrer har olika språkliga drag korstabellerats mot varandra. På detta sätt har man fått fram information om hurdana drag som förekommer i olika texttyper (Biber 1988; Lagerholm 1999). Den information korpusundersökningarna ger vid handen leder så småningom till att det kanske inte är relevant att diskutera skillnaden mellan talad och skriven text, eller att diskutera textens formalitetsgrad som sådan. Det är summan av särdrag som gör att en text kan karakteriseras som mer talspråklig eller mer skriftspråklig. Att skriften har en nominal tendens jämfört med det talade språket, vars stil är mer verbal anses enligt Lagerholm (1999) som en av de grundläggande skillnaderna mellan talat och skrivet språk. För att kunna bestämma graden av nominalitet i texterna har jag räknat det totala antalet substantiv och prepositioner i texterna. Dessa ger enligt Lagerholm (1999: 56) en fingervisning om hur pass nominal texten är. Jag har gjort en uppskattning av andelen substantiv av samtliga ord i båda talen och funnit att Anderssons tal innehåller 26,9 % substantiv och Engdahls 18,6 %. Av prepositionerna har jag räknat med de fem vanligaste i båda talen. Vilka dessa är framgår av tabellen.

Tabell. Andelen prepositioner av samtliga ord.

	Engdahl	Andersson
totalt antal ord	3 223	2 025
<i>i</i>	2,79 %	4,62 %
<i>av</i>	1,42 %	1,87 %
<i>för</i>	1,21 %	1,13 %
<i>på</i>	0,93 %	0,88 %
<i>med</i>	0,81 %	0,54 %
<i>till</i>	0,74 %	1,73 %
total andel prep.	7,90 %	10,77 %

Andelen substantiv + prepositioner i Andersson text blir enligt denna beräkning 37,67 % av hela ordmängden. Motsvarande tal för Engdahls del är 26,50 %. Denna siffra kan tolkas så att Anderssons text är mer skriftspråklig än Engdahls.

4 Läsuttal

I vår finländska talkultur är festtal så gott som alltid upplästa tal. Det upplästa talet är uppläsning av en text som skrivits på förhand, och talaren kan inte, liksom i ett extemporerat tal improvisera i själva talsituationen. På Runebergsfesten har båda talarna skrivit sitt tal och memorerat det så att framförandet sker utan möda. Båda vinnlägger sig om sig om en vårdad lässtil. Inom denna vårdade stil kan man dock iakta variationer.

Pronomenformerna *de, di och dom*

Uttalet av subjektformen av personliga pronomenet *de* har i finlandssvenskan prestigeformen *di* (t.ex. Pedersen et al. 1996). Formen *dom* håller på att bli allt allmännare också i det s.k. neutrala standardspråket, som i och för sig kan betraktas som en abstraktion. Ingen talar ett neutralt standardspråk, helt utan regional färgning (Ivars 2005: 21). Håkan Andersson använder sig nästan genomgående av formen *di* utom vid två tillfällen där han läser ut *de* (som det står i hans manus) som *de*. Men uttalet *de* måste reserveras för *det*, vilket är det vanliga både i Sverige och i Finland. Båda talarna använder genomgående uttalet *de* för *det*. Horace Engdahl å sin sida uttalar enligt den vanliga rikssvenska normen både *de* och objektformen *dem* som *dom*. I Anderssons tal saknas belägg på objektformen.

Uttalsformerna *de, di och dom* kan enligt min mening signalera ett formalitetsval i finlandssvenskan. Denna möjlighet saknas i sverigesvenskan. Den framväxande sverigesvenska mediespråksnormen med ett betydligt bokstavsensligare uttal än tidigare, där ord som *de, det och är* uttalas bokstavsensligt, berör jag inte i denna uppsats eftersom Horace Engdahl inte använder sig av den.

Pronomenformerna *denna, detta och dessa*

Vardera talaren använder genomgående former av demonstrativer som signalerar en hög grad av formalitet även om de skulle användas i skrift. Talarna använder formerna *denna, detta och dessa* i stället för de talspråkligare *den här, det här och de här*, av vilka det inte finns ett enda belägg i någotdera talet.

Reduktioner i ordslut: *Tydlia och blodia*

En uttalslättnad som förekommer i Engdahls tal saknas helt hos Andersson. Det är uttalet av det obetonade *-iga* som *-ia* i ordslut. Dyliga reduktioner förekommer vid tolv tillfällen i Engdahls tal, såsom i följande exempel: *tydlia, blodia, samhällia, hastia, vanlia*. Å andra sidan använder han vid elva tillfällen också oreducerade former såsom *riktiga, känslomässiga, eviga, tidiga, beständiga, ödsliga* med ett hörbart *g* i uttalet. Samma ord förekommer inte i reducerad och oreducerad form. Denna typ av reduktion förekommer också i finlandssvenskt ungdomsspråk, men inte i prestigeuttalet.

5 Tunga konstruktioner

I vartdera talet förekommer några tunga skriftspråkliga konstruktioner med attribut. Följande tre exempel, där informationen packats tätt är hämtade ur Håkan Anderssons text:

Då ja hälsar denna ståtliga församling, *värnare av Runebergs minne*, i dag *av utrymmesbrist uppdelad* på två salar, välkommen till Svenska litteratursällskapets i Finland årshögtidlighet tjuguhundrafyra.

Hur framstod Finland i dessa, huvusakligen *från tysk tankevärld å tyska förhållanden emanerade* synsätt?

å dess betydelse för *de övergripande bildningsidealets förverkligande*

I Anderssons text finns fler och längre konstruktioner av motsvarande slag, men de saknas inte heller helt hos Engdahl:

Den postädla världens tvivlande, genomsådande, *mot skönskrift misstänksamma* inbyggare

Hälsningstalet handlar som tidigare nämnts om det finländska nationsbygget. Möjligen är det ämnet i sig som skapar ett sådant ordval, att konstruktionerna får drag av kansli-prosa. I festtalets emotionellt laddade ordval ger motsvarande konstruktioner inte samma tunga intryck.

6 Rollfördelning eller språklig konvention?

Min fallstudie av de två talen på Runebergsfesten visar att de skiljer sig från varandra i retoriskt, syntaktiskt och uttalsmässigt hänseende. Där den finlandssvenske hälsningstalaren kan anses representera *logos* genom att tala formellt, lugnt och lidelsefritt med en del skriftspråkliga vändningar kan den rikssvenske festtalaren sägas representera *pathos* som visar sig i en emotionell laddning och uttalsformer som signalerar talspråkighet. Denna uppsats ger inte svaret på varför det finns en skillnad. Olikheten kan bero på en rollfördelning i den retoriska situationen. Hälsningstalaren lämnar artigt plats för festtalaren, som får skörda de retoriska lagrarna. Skillnaden kan också förklaras med att hälsningstalaren är äldre och därmed representerar en ålderdomligare norm. Slutligen kan skillnaden ha att göra med olika språkliga konventioner, att finlandssvenskan är formellare än rikssvenskan. Själv tror jag att alla dessa faktorer bidrar till olikheterna mellan talen.

Litteratur

Undersökningsmaterial

- Andersson H (2004) Hälsningsanförande. Johan Ludvig Runebergs 200-årsjubileum, Svenska litteratursällskapet. Den 5 februari 2004.
- Engdahl H (2004) Festtal. Johan Ludvig Runebergs 200-årsjubileum, Svenska litteratursällskapet. Den 5 februari 2004.

Övriga källor

- Biber D (1988) Variation across speech and writing. University Press, Cambridge.
- Hellspång L (1992) Konsten att tala. Handbok i praktisk retorik. Studentlitteratur, Lund.
- Ivars A-M (2005) Talspråket regionaliseras. Språkbruk 1: 20–23.
- Lagerholm P (1999) Talspråk i skrift. Om muntlighetens utveckling i svensk sakprosa 1800–1997. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 54. Institutionen för nordiska språk. Studentlitteratur, Lund.
- Pedersen U, Rosenberg-Wolff C & Uddström I (1996) Va va de du sa? Handbok i finlandssvenskt uttal. Universitetsförlaget, Helsingfors.
- Reuter M (2004) Hur eniga är vi om språknormen? Språkbruk 3: 4–5.
- Saari M (1995) Det kulturbundna språket. I: Sphinx. Finska Vetenskaps-Societetens årsbok, serie B. Helsingfors, 15–25.

”Välöversatt”

Om översättare och översättningar i en tidning

Paula Rossi

1 Inledning

I *Svenska Dagbladet* den 5 april 2004 recenserades en historisk roman om Alexander den store skriven av Valerio Massimo Manfredi. Recensenten Lars Rydbeck är inte nöjd med romanen och undrar hur det är möjligt att boken har översatts till 28 språk och givits ut i 34 länder. Recensenten har hittat flera sakfel i boken och är av den åsikten att författaren är okunnig om de krav som ställs på denna genre. Han konstaterar vidare att den svenska översättaren inte har haft någon lätt uppgift. Enligt honom är det omöjligt att ”förvandla ett torftigt italienskt original till något spänstigt på svenska” (Rydbeck 2004a). Några veckor senare, den 22 april 2004, återkommer recensenten till sin recension. Han har nämligen under tiden fått veta att den svenska översättningen inte var gjord från originalet, italienskan, utan från en engelsk översättning. Detta gör att han bland annat tillskriver, åtminstone en av de i den första artikeln nämnda konstigheterna, den svenska översättaren i stället för den italienska författaren. Detta exempel illustrerar väl de fall där recensenten egentligen inte vet, vems text han recenserar. Är felet i texten författarens, den engelska översättarens eller den svenska översättarens? Vems arbete är det som bedöms?

Syftet med den föreliggande artikeln är att redogöra för på vilket sätt och i vilka sammanhang översättare och översättningar behandlas och diskuteras i en dagstidning. Får översättaren beröm eller kritik för sitt arbete? Materialet till denna artikel är hämtat ur *Hufvudstadsbladet* (Hbl) i maj–augusti 2004. Sammanlagt ingår 56 artiklar av varierande längd (till exempel recensioner, översättarintervjuer och nekrologer) i materialet. Utöver detta material har jag också studerat den finska tidningen *Kaleva* under samma period. Resultaten av det sistnämnda materialet har redogjorts i ett annat sammanhang (se Rossi u.u.).

2 Artiklar i Hbl

2.1 Recensioner

Den klart dominerande gruppen i materialet är recensioner av översatt litteratur. De utgör två tredjedelar av artiklarna i materialet. I recensionerna behandlas översättningar från flera olika språk, exempelvis från engelska, finska, franska, latin, nederländska, polska, ryska, turkiska och ungerska. Målspråket är huvudsakligen svenska, någon enstaka gång finska eller engelska. I de flesta fallen går de recenserade verken under benämningen böcker. Mer sporadiskt har de exempelvis klassificerats som romaner, barnböcker, ungdomsböcker, deckare eller memoarer.

Recensionernas rubriker avslöjar vanligtvis inte att det handlar om översatt litteratur. Typiska rubriker är korta nominalfraser, som på ett slagkraftigt sätt informerar om innehållet i den recenserade boken:

Med eld i händerna (Hbl 18.5.2004)

I tomrummet efter en dotter (Hbl 6.6.2004)

117 kilo förödmjukelse (Hbl 6.7.2004)

Följande rubriker som innehåller hänvisningar till främmande länder eller städer (*Tjuvasjien*, *Kuba* och *Rom*) utgör ett undantag. De får läsaren att ana att det inte gäller svensk litteratur i original:

Unik antologi om tjuvasjisk poesi (Hbl 14.7.2004)

Kubanska rytmer blir till melankoli (Hbl 22.7.2004)

Elakt och klokt från antikens Rom (Hbl 22.8.2004)

Ett par andra rubriker hänvisar till det ”förnyade” språket i boken eller till den nya titeln vilket gör det klart för läsaren att den recenserade boken är en översättning:

Fem-böckerna firas med uppdaterat språk (Hbl 13.6.2004)

Sagan om Ringen blir Ringarnas herre (Hbl 14.6.2004)

I de flesta recensionerna anges den viktigaste informationen om verket kortfattat strax under rubriken. Den angivna informationen varierar i viss mån. Recensionerna lyfter upp författarens namn, namnet på översättningen, förlaget och utgivningsåret enligt följande:

Salman Rushdie:

Överskrid denna gräns

Bonniers 2004 (Hbl 24.6.2004)

Översättaren nämns inte alltid, men dock oftast, i det här sammanhanget:

Kari Levola: Jag vill
Övers. Henrika Ringbom
Söderströms 2004 (Hbl 18.5.2004)

Betydligt ovanligare är att originalverkets titel eller översättningens sidoantal presenteras:

Christa Wolf
Liksom levande (Leibhaftig)
Övers. Karin Mossdal
Norstedts 2004 (Hbl 13.6.2004)
Ruth Rendell: Syndafallet. En Wexforddeckare. Natur och Kultur, 352 sidor (Hbl 15.7.2004)

Om översättaren inte har nämnts i början av artikeln, har han/hon inte heller presenterats i själva texten. Ungefär en femtedel av recensionerna lämnar översättaren helt utan omnämnande. Drygt en tredjedel av artiklarna anger översättaren både i början och i själva texten. Recensenten däremot nämns alltid i slutet av artikeln.

Efter att ha läst recensionen förblir det ofta oklart för läsaren om recensenten diskuterar originalverket eller översättningen (jfr Balk 2004: 95). Det framgår inte av artikeln vilkendera boken recensenten läst igenom.

Vare man är för eller emot Rushdies syn på saker så är boken både välskriven och tankeväckande läsning. (Hbl 24.6.2004)
Liffner är [sic!] både väl påläst och språkligt säker och lyckas med konststycket att aldrig bli tråkig. (Hbl 12.7.2004)

Recensenten kan till och med ge citat ur översättningen som exempel på författarens språk eller stil. Recensenten tycks ta för givet att översättaren återgett originalet utan några som helst förändringar, vilka dock är typiska i översättningsprocessen (se Huhtala 1995: passim; Rossi 2003: passim).

Liksom levande börjar med det ödesdigra ordet "Skadad" och slutar med den tröstande raden "Inte ska du gråta ..." ur en dikt av Ingeborg Bachmann. Däremellan spänner romanens dryga 130 sidor. Man läser de betydelsemättade meningarna långsamt. Det frestar ibland på tålmodet, i vissa partier är det som om texten stod och stampade på stället. Banala uttryck och vardaglig jargong som författaren emellanåt tillgriper kan läsas självironiskt men passar egentligen inte in i helheten. (Hbl 13.6.2004)

Hisnande formuleringar som "dagen halkar fram på tidens yta" eller "världen är bara en tillfällig störning i ljusets fria flöde" kan ibland hota att göra texten alltför abstrakt eller till en renodlad tankekonstruktion kring tillvarons kemi och fysik, men om och om igen bryts den kyliga perfektionen av små beskrivningar av berättarens ofta mycket vardagliga och jordnära förehavanden ... (Hbl 14.7.2004)

Kritikern recenserar originaltexten på basis av översättningen, som likställs med originalet. I följande exempel blir det dock klart att recensenten inte läst originalet.

Kritikern medger att han inte kan källspråket ungerska, men kommer ändå med följande kommentar om översättningen:

Och att översättningen är strålande. Påstår jag helt fräckt fast jag inte kan ungerska och inte kan jämföra med originalet. Men en så klar och njutbar text *måste* vara väl översatt. (Hbl 8.8.2004)

Det är inte endast författaren utan också översättaren som får bära ansvar för innehållet, stilen och ordvalet i översättningen. I följande recension har kritikern insett detta och med fog lagt till översättarens namn (*Malte Persson*) efter originalförfattaren (*Thomas Kling*). Detta visar att recensenten har funderat på och också visar för läsaren vilka som är ansvariga för texten.

Ibland har Kling skapat egna nykonstruktioner [...] Innan jag fått tag på det tyska originalet funderar jag länge på vad Kling (eller Persson) menar med att hon är ”utteraperad”. (Hbl 1.5.2004)

Av de recensioner som ingår i materialet innehåller klart under hälften någon kommentar till översättningens kvalitet. Även om materialet är litet, kan man klart se vissa tendenser. När recensenten prisar översättningen nämner han/hon oftast också översättaren vid namnet. När översättningen kritiseras utelämnas översättarens namn. Samma tendens kunde man se i recensionerna i *Kaleva* under den aktuella tiden (se Rossi u.u.).

Stella Parland gör med sitt goda språksinne texten full rättvisa i sin översättning. (Hbl 5.7.2004)

Översättaren Hans-Jacob Nilsson har klarat utmaningarna berömligt. (Hbl 31.7.2004)

Översättningen, som vanligt av Sven-Christer Swahn är skicklig, flyhänt. Men också vårdslös när det gäller konturer, nyanser. (Hbl 18.5.2004)

Man får sig ett gott skratt över många av barnens dråpliga misstag, men tyvärr känns det också som om något gått förlorat i översättningen. Många av ordlekarna och kapitelslutklämmarna sitter inte riktigt som de ska. (Hbl 18.5.2004)

Som framgår av exemplen ovan, ger recensenterna inte några exempel på olika fall som skulle bekräfta kritiken. Recensenten motiverar inte sin åsikt på något sätt (jfr Ingo 1991: 240). När det är fråga om positiv feedback prisas översättningen vanligen endast med ett positivt adjektiv eller ett annat välvilligt ord. Det förblir oklart på vilket berömmet baserar sig:

Amuletten från Samarkand är en uppskakande och fängslande historia. Välöversatt också. (Hbl 10.5.2004)

Lyckligtvis, för den som inte behärskar spanska, finns självbiografen numera på engelska i Edith Grossmans fina översättning med titeln *Living to Tell the Tale*. (Hbl 16.5.2004)

Henrika Ringbom gör i sin smidiga översättning Levolas säkra berättargrepp full rättvisa. Boken känns också särskilt väl vald eftersom den också i sin översättning s.a.s. bibehållit sin atmosfär av finländskhet. (Hbl 18.5.2004)

Jopi Harris finska översättning är samvetsgrann och man får hoppas att Finlands Wagnersällskaps initiativ inspirerar till fortsättning. (Hbl 4.8.2004)

Om recensenten hittat något negativt att säga, gäller det oftast enstaka ord. Översättaren kan känna sig orättvist behandlad, när recensenten hänger upp sig på detaljer. I följande fall har översättaren återgett ordet *citron* med ordet *gurka*, vilket recensenten påpekar, men förlåter på grund av textens flyt.

Vissa kompromisser har översättaren känt sig tvungen till, vilket ibland rubbar sambandet mellan bild och text. Den finska versionens: "Yksi noita on hapan kuin sitruuna/ ja aina hän on niin yksinään/ ettei muistaa voi edes nimeään." lyder på svenska: "Det finns EN häxa så trumpen och tvär/ och sur som en gurka, med svår karaktär/ som levit i sitt ensliga ensamhet/ tills hon glömt sitt namn och alls inte vet/ hur man finner ett medel mot nedstämdhet/ men söker oupphörligt trots allt det." Att bilden visar en citron och ingen gurka är ett litet glapp som uppstår för att texten skall få fint flyt, så det må vara förlåtet. (Hbl 5.7.2004)

Ett välkommet undantag i materialet är följande exempel där recensenten citerar översättarnas egna kommentarer till det aktuella översättningsarbetet. Översättarna klargör varför översättningsuppdraget varit så svårt:

De [översättarna] talar om textens polyfoni och om att Péter Esterházy med sin litterära teknik spränger det ungerska språkets konventionella former. Anspråkslöst tillägger de att det knappast underlättar översättandet och att mycket går (den svenska) läsarens näsa förbi. Som t.ex. den stilistiska leken med Shakespeare i ungersk 1800-talsdräkt! Nåja, till det kan man bara säga att alldeles tillräckligt återstår. (Hbl 8.8.2004)

Det är inte bara översättaren utan också förlaget som kritiserar. I exemplet nedan gäller recensionen ett spanskt originalverk som översatts till engelska, men som inte än har fått någon svensk översättning:

Så när får vi läsa självbiografen på svenska? Förmodligen aldrig, tyvärr. [---] Man tar sig för pannan! Pengar är ju viktigt, men ett förlag borde rimligen också ha något slags kulturellt ansvar, i synnerhet för sina egna författare. Det handlar ju inte om en liten sketen dussinförfattare, utan om en av det sena 1900-talets viktigaste konstnärer, som dessutom har en stor svensk läsekrets. (Hbl 16.5.2004)

2.2 Övriga artiklar

Översättarnas arbete diskuteras mest i samband med översättarintervjuer. Översättaren Björn Wahlberg har på nytt översatt flera av Tintin-albumen. Skribenten inleder artikeln (Hbl 4.5.2004) med att konstatera att detta har varit ”ett av den svenska litteraturens vanskligaste översättaruppdrag”. I artikeln koncentreras därför på några av de svåraste översättningsproblem som dykt upp under översättningsarbetet och hur översättaren löst dessa. Som exempel på en lösning berättar översättaren att han kontaktade svenska tyngdlyftningsförbundet för att komma på en bra översättningsmotsvarighet till ett franskt ord.

I en annan översättarintervju (Hbl 13.7.2004) presenteras Natalia Ivanychuk, som översätter från norska till ukrainska. I artikeln poängteras att översättaren lärt sig norska mer eller mindre på egen hand. Hon hade aldrig hört någon tala norska, men ändå började hon översätta norsk litteratur, vilket väntas förvåna läsarna (jfr Rossi u.u.). I rubriken kallas hon för Ukrainas egen muminmamma eftersom hon håller på att översätta Muminböckerna till ukrainska. Det som diskuteras i samband med denna översättningsuppgift är hur hon har hanterat med de namn som Tove Jansson gett sina figurer. Översättaren har bytt ut de svenska namnen till motsvarande namn på ukrainska, eftersom hon velat förmedla de associationer som kopplas ihop till dessa namn.

De artiklar som presenterar flera böcker samtidigt behandlar översättarna på olika sätt. I artikeln *Hösten blir romanernas* (Hbl 19.5.2004) anges en lista över nyutkommen och kommande litteratur. I samband med översatta verk nämns översättaren. Översättarna utelämnas däremot i en längre artikel om barn- och ungdomsböcker där både gamla favoriter och nyutgivna böcker presenteras. Endast i ett fall har översättarens namn fått plats. I materialet får översättarna alltför lite uppmärksamhet även i samband med nyheterna om översättarpris. Prismotiveringen anges endast mycket kortfattat:

De [Viola Parente-Capkova och Antonio Parente] får priset för sitt förtjänstfulla och banbrytande arbete för finsk litteratur i Tjeckien och Italien. (Hbl 25.8.2004)

Även i de två nekrologerna (Hbl 8.6.2004, 23.6.2004) över avlidna översättare konstateras endast att de avlidna personerna fungerat som översättare utan att ange exempel på de översatta verken.

3 Slutord

Ingo (1991: 240) påpekar att det i litteraturanmälningar ägnas ingen eller endast lite uppmärksamhet åt översättarens arbete, vilket även kommit fram i detta material (se även Enwald 2000: 190 ff., Kujamäki 2000: 225). Enligt honom är orsaken till att översättningskritiken inte existerar, att det inte finns någon modell som skulle kunna fungera som bas för bedömning av översättningar och inte heller något vedertaget mönster (Ingo 1991: 240, se även Saksa 2004: 162, jfr Sorvali 1988: 70 ff.).

På basis av materialet kan man konstatera att översättarna vanligen glömts bort i presentationen av översatt litteratur. Recensenterna använder tämligen intetsägande ord

och uttryck vid bedömning av översättarnas arbete. Översättningen är *smidig, fin* eller till och med *strålande*. Någon noggrannare analys av översättarens arbete förekommer inte. Detta är beklagligt, eftersom en analys med konstruktiv kritik skulle vara nyttig för översättarna (se Sorvali 1994: 90).

I många artiklar har skribenterna fäst sin uppmärksamhet på översättning av enstaka ord eller namn. Det är betydligt svårare och mer tidskrävande för recensenten att studera stilen och kommentera större helheter i översättningen. Detta förfarande förstärker tyvärr den gamla missuppfattningen om översättandet: det gäller att ersätta ett ord på källspråket med ett annat ord på målspråket (se Sorvali 1990: 186, 1996: 121).

Enstaka översättningsfel tycks roa dagens läsare. År 2003 gav Atena Kustannus Oy ut en samling av översättningsgrodor, som samlats in från tv-program och filmer. Den populära boken *Yhdeksänmetrinen maasika. Käännöskukkasten parhaita* fick fortsättning i år, när förlaget gav ut andra delen *Agentti Appelsiini, Käännöskukkasten parhaita 2*. Böckernas författare, Jouni Paakkinen, poängterar att de flesta personer som tycker om att läsa om översättningsgrodor ändå förstår att sporadiska fel är mänskliga och hör till översättningsarbetet. Det finns inte en sådan översättare som inte skulle begå några fel. (Paakkinen 2005: 5) Att alla översättare gör fel framhäver även författaren och översättaren Märten Westö i sin kolumn (Hbl 23.5.2004). Han jämför översättaren med en skådespelare som inte har haft en tillräckligt lång repetitionstid. Även om det är mänskligt att göra fel har översättaren enligt honom klarat sig med hedern i behåll om hans översättning inte nämns i en bok som *Yhdeksänmetrinen maasika*.

Litteratur

Undersökningsmaterial

Hufvudstadsbladet (Hbl): maj–augusti 2004.

Övriga källor

- Balk E (2004) Mitä odotan käännöskritiikiltä? Teoksessa: Oittinen R & Mäkinen P (toim.) Alussa oli käännös. 4. painos. Tampere University Press, Tampere, 95–106.
- Enwald L (2000) Lyriikan kääntäminen ja sen kritiikki. Teoksessa: Paloposki O & Makkonen-Craig H (toim.) Käännöskirjallisuus ja sen kritiikki. Helsingin yliopiston käännöstieteellisiä julkaisuja I. Ammattikielten ja kääntämisen opintokokonaisuus, Helsingin yliopisto, Helsinki, 176–198.
- Huhtala (Rossi) P (1995) Från teori till praktik. Analys av översättningar från finska till svenska. Acta Univ Oul B 20. Uleåborg.
- Ingo R (1991) Från källspråk till målspråk. Introduktion i översättningsvetenskap. Studentlitteratur, Lund.
- Kujamäki (2000) *Seitsemän veljeksien* saksannokset ja romaanin saksankielinen vastaanotto – kaksi eri maailmaako? Teoksessa: Paloposki O & Makkonen-Craig H (toim.) Käännöskirjallisuus ja sen kritiikki. Helsingin yliopiston käännöstieteellisiä

- julkaisuja I. Ammattikielten ja kääntämisen opintokokonaisuus, Helsingin yliopisto, Helsinki, 199–227.
- Paakkinen J (2004) Yhdeksänmetrinen maasika. Käännöskukkasten parhaita. 5. painos. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä.
- Paakkinen J (2005) Agentti Appelsiini. Käännöskukkasten parhaita 2. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä.
- Rossi P (2003) Translated and Adapted – The Influence of Time on Translation. *Meta. Traduction pour les enfants. Journal des Traducteurs. Volume 48, 1–2: 142–153.*
- Rossi P (u.u.) ”Hän tuntuu terävästi aistineen kirjailijan kielen” Kääntämisen esittelyä lehdissä. Utkommer i Kääntämisen tutkimuksen päivät Oulussa 9.12.2004.
- Rydbeck L (2004a) Usel såpa om Alexander. I: Svenska Dagbladet 5.4.2004.
- Rydbeck (2004b) Översättning av en översättning. I: Svenska Dagbladet 22.4.2004.
- Saksa S (2004) Baabelin perilliset. Kääntäjien ja kääntämisen historiaa. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä.
- Sorvali I (1988) Kielenkääntäminen. Tutkimuksen ja opetuksen ongelmia. Kouvolan kääntäjänkoulutuslaitoksen julkaisuja N:o 4. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Sorvali I (1990) Studier i översättningsvetenskap. Institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet, Uleåborg.
- Sorvali I (1994) Översättare och översättningsprocess. Andra oförändrade upplagan. Institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet, Uleåborg.
- Sorvali I (1996) Unohdettu kääntäjä. Pohjoinen, Oulu.

Men det är Oululaista att ej förstå sig på prester.
Några drag i folkskollärarinnan Sofia Berghs brev

Mirja Saari

Senare hälften av 1800-talet var språkligt sett en brytningstid i vårt land. Finska språket erövrade domäner inom vilka man tidigare bara använt svenska, och många svensk-språkiga lärde sig finska eller antog finska som sitt huvudspråk (se närmare t.ex. Klinge 1980; Ruutu 1980). I samband med detta uppstod också en ny typ av kontakt mellan de två språken. Finskan hade fram till denna tidsperiod främst varit ett talat språk, uppdelat på dialekter, medan det tack vare språkmännens strävanden och J.V. Snellmans nationella bildningsprogram nu hade utvecklats till ett gångbart skriftspråk för så gott som alla ändamål (Lehikoinen & Kiuru 1991).

En viktig andel i finskans frammarsch hade tillkomsten av högre finskspråkiga läroverk. Den första högre elementarskolan för pojkar grundades i Jyväskylä 1858, och sex år senare, 1864, inledde en privat finsk flickskola sin verksamhet i samma stad. Joensuu fick motsvarande skolor 1865, Helsingfors en privat flickskola 1869 och en privat elementarskola (*suomalainen alkeisopisto*) 1871 och Tavastehus ett normallyceum 1873. Samtidigt omvandlades skolorna i Tammerfors, Gamla Karleby och Uleåborg delvis till tvåspråkiga läroanstalter. På 1890-talet var antalet finska skolor större än antalet svenska, och redan på 1880-talet hade antalet elever i de finskspråkiga skolorna överstigit antalet elever i de svenskspråkiga skolorna. (Halila 1980.)

Samtidigt med de finska läroverken tillkom Finlands första lärarseminarium. Också det grundades i Jyväskylä, år 1863. Utbildningen pågick i fyra år varav det sista året utgjordes av praktisering i övningsskolan (*mallikoulu*). Förebilderna för utbildningen hade hämtats i Schweiz och Tyskland, dit senaten hade skickat unga magistrar på studieresa (Raitio 1913; Nuolivaara 1956). Det nygrundade seminariet väckte stort intresse bland unga män och kvinnor och hade redan det första läsåret 40 studerande; 25 män och 15 kvinnor. Seminarieåren satte djupa spår i de unga eleverna. Detta framgår t.ex. av följande citat ur lärarinnan Sofia Berghs brev till dottern Aili 24.4.1913, inför

seminariets 50-årsjubileum: ”Om inte något skildt inträffar kan det hända att jag far till Jkylä. Då skulle jag få fira det andra 50 års jubileet. I tacksamt minne har jag Jkylä. Vistelsen där, var en vändpunkt i mitt lif. Jag tror att det var Guds ledning och med Hans hjälp gick jag igenom allt.”

Sofia Bergh hörde till de unga seminaristerna som kom från svenskspråkiga hem. Sofia Christina Höckert, senare Bergh, var född år 1851 i Uleåborg. Hon var dotter till handlanden Henrik Herman Höckert och Johanna Nylander och hade gått i svensk flickskola i Uleåborg. Lärarexamen vid seminariet avlade hon 1876. Uppgifter saknas om hennes kunskaper i finska före 1872 då hon inledde sina studier vid seminariet, men enligt Raitio (1913) var färdigheten i finska bristfällig hos en del studerande. Man måste dock anta att Sofia Bergh åtminstone behärskade talad finska, eftersom hon var uppvuxen i det finskdominerade Uleåborg. Det finns uppgifter om att herrskapet i Uleåborg under första hälften av 1800-talet i viss utsträckning använde finska (Hautala 1975). Svenska kom dock att vara det närmaste språket för Sofia Bergh i fortsättningen för hon talade svenska med sin make, fil.mag. Immanuel Bergh som var prästson från Limingo, och barnen. Sin lärarverksamhet utövade Sofia Bergh dock till allra största del i finskspråkiga skolor. Efter sin examen var hon verksam som lärarinna vid Jyväskylä finska flickskola 1876, vid Uleåborgs förberedande skola 1876–1879, vid Kuopio förberedande skola 1883–1887 och vid Elementarskolan i Mariehamn 1889 av vilka den sistnämnda givetvis var en svenskspråkig skola. Sin viktigaste livsgärning utförde hon vid Uleåborgs stads finska folkskola, där hon var anställd under åren 1889–1923, sammanlagt i 34 år. Sofia Bergh dog år 1932 i Uleåborg och hann bli nästan 81 år gammal. Jag har fått tillgång till en del av hennes rika korrespondens och ska i det följande redogöra för några drag i den.

1 Brev

De brev som jag studerat härstammar från tiden 1912–1929. Sammanlagt är det frågan om 49 brev som ingår i en större samling. Av dem är 29 skrivna till dottern Aili, senare Fabritius (1885–1969) som fungerade som svensklärare i Åbo och 20 till sonen Volmar Bergh (1890–1972) som i början av brevväxlingen var studerande i Helsingfors och senare verkade som lektor i finska vid bl.a. Stockholms högskola samt Köpenhamns och Århus universitet. Alla Sofia Berghs brev till de två barnen är skrivna på svenska. Att svenska också var det naturliga samtalsspråket mellan henne och hennes barn framgår av en intervju med Volmar Bergh. Barnen gick trots detta i finsk skola (Voipio 2005).

Tämä meidän lapsuutemme aika oli kielipoliittisesti Suomessa sellaista taiteaika. Mosterit kuitenkin käyttivät joka päivä suomea puhekielenä, vaikka minä useimmiten puhuin ruotsia sekä fastereiden että mostereiden kanssa. Vain jos oli referoitava jokin suomen kielelle luonteomainen asia, niin silloin minä puhuin suomea. Muuten olin kaksikielinen lapsesta saakka. Äidin kanssa en voinut ajatellaakaan, että olisin virittänyt suomenkielistä keskustelua, ja jos joskus yritin

kirjoittaa vanhemmilleni suomeksi, niin se päättyi alkuunsa, tuntui, että välillemme tuli aivan vieras suhde, jos kirjoittaisin suomeksi.¹ (Voipio 1986: 13.)

Sofia Bergh använde svenska också utanför hemmet. Hon hade ett livligt umgänge i Uleåborg med företrädare för båda språkgrupperna. På grund av de starka språkpolitiska åsikterna kunde dessa emellertid inte besöka henne samtidigt, utan t.ex. namnsdagsbjudningar anordnades i två omgångar, en bjudning för de finskspråkiga och en annan för de svenskspråkiga (Voipio 2005).

Sofia Bergh skrev flitigt till sin dotter Aili och sin son Volmar. Under långa perioder skickade hon brev till dem varje vecka, ibland t.o.m. oftare. Aili och Volmar var ständigt i hennes tankar, hon skickade dem råd och uppmanade dem att förtrösta på Gud. Breven innehåller också beskrivningar av livet i Uleåborg, vad som inträffat i staden, i synnerhet inom församlingen och inom musikkivet. Sofia Bergh var nämligen själv en mycket god pianist. I breven berättar hon också utförligt om vem hon träffat och i vilket sammanhang detta skett. Dels handlar det om hennes många släktingar, dels om vänner och bekanta och deras liv och öden. Hon fungerade tydligen också som ett slags länk mellan sin make Immanuel Bergh och barnen, delvis därför att Bergh arbetade som lektor i latin och grekiska på andra orter, bl.a. i Viborg. Sofia Bergh skriver t.ex. så här till sonen Volmar (17.8.1925):

(1) Undrar hvem det är som prenumererar på Hufvudstadsbladet åt Pappa. Är det kanske Du? Du skrev intet om försändningen ifr Bergdahls. Skall den ditsändas? Pappa beder hälsa och tacka dig för förfrågningen om hans helsa.

Exempel på Sofia Berghs omsorg om sina barns andliga liv ingår i följande utdrag:

(2) Ja, det är ju min Ailis namnsdag. Outsägliga suckar och böner gå till Honom som är idel kärlek och godhet, all goda gåfvors gifvare. Han vare Ditt allt i alla skiften. (Brev till Aili 16.11.1912)

(3) Kommer just ifr kyrkan/² Var där med tjänarinnan. Kanske har äfven du varit 1st Advent i kyrkan. Nu predikas 1st årgångens text. Den är djupt allvarlig. Pastor Wallinmaa hade en allvarlig, innehållsrik predikan/ Kyrkan var fullsatt. En vacker kör sjöng Hosianna/ Om du ej varit i kyrkan vill du väl göra mig till viljes och läsa dagens text ifr. psalmboken. (Brev till Volmar 27.11.1926)

¹ 'Denna vår barndom var språkpolitiskt sett en övergångstid i Finland. Mostrarna använde dock varje dag finska som talspråk, fast jag talade oftast svenska med både mostrarna och fastrarna. Bara då det gällde att referera någonting som var kännetecknande för finska språket talade jag finska. Annars var jag tvåspråkig ända sedan barndomen. Jag kunde inte ens tänka mig att inleda ett samtal på finska med mamma, och jag någon gång försökte skriva till mina föräldrar på finska, avbröts det genast, det kändes som om det uppstod ett främmande förhållande mellan oss, om jag skulle skriva på finska.'

² Snedstreck används vid återgivningen av texten vid radslut när stort skiljetecken saknas och följande rad inleds med stor bokstav och ny mening.

Också språkfrågan, förhållandet mellan finskt och svenskt, behandlas ibland. Sofia Bergh skriver till dottern Aili (28.11.1912):

(4) Här håller på att bildas en ny naiskuoro ('damkör') med Helmi³ som ordförande och Nokela som dirigent. Det är meningen att få en allians mellan ung och gammal fennomaner. Jag är ännu Thomas⁴ hur det lyckas. Fruntimmer är i allmänhet småaktiga och göra af myggor kameler.

I ett annat brev till Aili (25.10.1912) kommenterar Sofia Bergh sin makes inställning till finska språket:

(5) Elins man har ju varit i Mhmn. Pappa väntade honom på besök/ Pappa är där på fina middagar/ Hans öra störs nu ej af finska språket som han ej kan smälta/ Sedan hans mandat blir slut, far han till Stockholm på besök.

Makarna Bergh var av brevutdraget att döma av olika åsikt när det gällde attityden till finska språket. Av intervjun med Volmar Bergh (Voipio 1986) framgår dock att förhållandet mellan Sofia och Immanuel Bergh var mycket gott och att språkfrågan inte var något problem för dem.

2 Iakttagelser av språkbruket

Breven är mycket informella och meningsbyggnaden oftast enkel. Kännetecknande för diskursen är att den innehåller många frågor, uppmaningar och utrop. Sofia Bergh skriver till sonen Volmar t.ex. så här (28.9.1919):

(6) Käre Volmar! Helmi har emottagit ditt bref med alla de högt trafvande planerna. Huru fann du smak för Wehmersalmi? Där är ju så trångt och fult. Väl att däraf intet blef! Det tyckes vara så för dig, att "aptiten växer". Då du engång börjat taga lån, gör du det "utan att blinka"! Spänn bågen ej för högt, den kan helt hastigt brista. Icke tror jag att Hanna skulle vilja bilda aktie bolag för att köpa sommarvilla i Kuopio. Icke är det sagt, att Helmi länge skulle orka med det bråket att uppställa landthushåll.

Det är tydligt att mor är mycket intresserad av sin sons förehavanden och har sin åsikt om dem. Hon ger råd och väntar sig också svar på sina frågor. Detta bidrar till intrycket av ett slags samtal som förs brevledes mellan dem. Sofia Bergh använder själv verbet *språka* om korrespondensen (om brev som interaktion, Nordlund 2005) och avslutar ett brev på följande sätt:

³ Helmi var en äldre dotter till Sofia Bergh.

⁴ Thomas syftar här på Tomas tvivlaren.

(7) Vi vänta snart några rader af dig/ Kanske har du någon ledig stund, då du kan sätta dig ned för att *språka* med oss här uppe/ Mor din (Brev till Volmar 26.10.1927)

Sofia Bergh är noga med att brevpapperet ska vara av god kvalitet. I samma brev skriver hon så här:

(8) Har du så mycket arbete, att du ej hinner skaffa dig hyggligt brefpapper. Det sista var ju som något skräp papper, så att man hade svårt att få reda på något/ Köp t.ex. sådant som detta papper. Det är gott äfven för en dålig stil. (Brev till Volmar 26.10.1927)

När det gäller den syntaktiska strukturen kan man finna en del typiska drag för svenskan i Finland. Frågesatserna innehåller ofta *månne* (ex. 9 och 10 nedan) och konstruktionen *fast huru många/mycket* (ex. 11) förekommer flera gånger. I (10) ingår också den typiska konstruktionen *vi var med Manni* där det alltså är frågan om två personer, inte fler.

(9) Nog blir din vistelse dyr i Hfors, men det kan ej undvikas – Men det som kan undvikas är uppköp af villa – på *skuld/ Månne* du skulle få hyra rum af Sascha/ Han flyttar i November till Hfors. (Brev till Volmar 28.9.1919)

(10) I går afse *voro vi med Manni* kommunikanter/ Mannermaa hade ett godt skriftetal och jag kände mig lycklig att få knäböja vid Herrans bord. Önskade dig denna stund, då Du ännu kunde hafva behof af denna själs näring. Tänkte *huru månne* Du tillbringar denna dag/ Har du varit till någon kyrka i Stockholm. (Brev till Volmar en långfredag utan årtal)

(11) Nu skall Du effektivt genomdrifva, att Hanna tager tjänstledighet ett år för att hvilas. Hon får vikarier *fast huru många*. (Brev till Volmar 4.7.1916)

Också andra finländska drag kan iakttas. Partikeln *nu* (ex. 12) med icke-temporal betydelse används på samma sätt som i dag i Finland men vanligtvis inte i Sverige (Hakulinen & Saari 1995):

(12) Då Levon på Mutala hade frågat honom, om han tänkte gifta sig, hade han svart: ”Ei hän tiedä, kun tuo äiti puoli on niin pahan kurinen ja tahtoo pistää nokkansa joka paikkaan” (’Han vet inte, när den där styvmodern är så illasinnad och vill lägga näsan i blöt i allt’)/ Det oaktadt hafva de nu vexlat ringar och på vårvintern skall *nu* Aini föras till denna öde mo, där intet vatten är. Få *nu* se om han har så mycken energi att han får något möbel så att Aini ej behöfver träda i toma rum, där hon får söka en stol hvar hon kan sätta sig. (Brev till Aili 7.11.1912)

Finsk influens kan eventuellt ses i ordföljden i vissa fall. I satsen *Frintimmer är i allmänhet småaktiga och göra af myggor kameler* som ingår i ex. (4) ovan står adverbialiet före objektet i likhet med finskan, där den nya informationen tenderar att stå sist i satsen (Nyström 1993). Ett annat exempel är *Hon får vikarier fast huru många* i (11)

där den efterställda bestämningen kunde ha finskans ”Hän saa sijaisia vaikka kuinka monta” som förebild.

Så som framgår av ex. (12) innehåller breven också finska sekvenser. Dessa är i själva verket inte alls ovanliga i Sofia Berghs brev, även om det inte ingår finska i varje brev. Bruket av finska är typiskt i ett citat som ovan, dvs. det är vanligt att ett citat återges på det språk som det ursprungligen uttalats på. Citaten i Sofia Berghs brev kan också bestå av utdrag ur Bibeln eller återge delar av en predikan. På liknande sätt använder hon finska i talesätt och idiom:

(13) Kära Aili ! ”*Torstai se viikolle hurakan antaa*” (‘Det är torsdagen som sätter fart på veckan’) sade en gammal dags arbetare. Det är ock så. Andra hälften af veckan begynner då. (Brev till Aili 10.4.1913)

(14) I dag hafva Mostrarna bjudit flickorna Nyman då de ämnat sig, dit gå vi i dag. Helmi börjar också finna att det är tröttsamt att hafva fremmand ofta, *yhti hurakkaa* (‘en enda ruljans’). (Brev till Aili 17.10.1912)

(15) I går hade vi fastrarna och Bergroths hos oss. Vi lefvde *muistojen merkeissä* (‘i minnenas tecken’). (Vykort till Volmar 17.2.1927)

Typiskt för Sofia Bergh är att hon återger namn på tillställningar, läroanstalter, föreningar o. dyl. på det språk som använts i den kontext hon refererar till. Hon talar om *Maatalous juhla* (‘jordbruksfest’), *Herättäjä juhlat* (‘väckelsemöte’), *Heränneitten Kansanopisto* (‘pietisternas folkhögskola’), *Mamsellein koulu* (‘mamsellernas skola’), *Nuor Suomal sanoma lehti juhla* (‘Ungfinnarnas tidningsfest’), *Nuorten kuoro* (‘ungdomskör’) och *Piirimieli sairaala* (distriktssinnessjukhus’). På motsvarande sätt redogör hon för nya företeelser och händelser i Uleåborg som t.ex. grundandet av en damkör (*naiskuoro*) i ex. (4) ovan. Andra exempel återges i (16), (17), (18) och (19) nedan:

(16) Här finns nu en *kasvi ruokala* (‘vegetariskt matställe’). Fru Mielonen lät i går afhemta middag hem. Middagen bestod af: potäter, morots bullor, kålrots låda, kålsoppa kokad i mjölk, saftkrem med skum kost 25 p. (Brev till Aili 25.10.1912)

(17) Helmi har ff[i]rat sin namns dag med mycket gäster/ Vet du, hennes röst har gått så mycket framåt/ Hon har haft stor nytt[a] af sina sångtimm[ar] för Elna Herzten. I Måndags hade hon *näyte tunti* (‘provlektion’) i flickskolan. Den hade gått bra. (Brev till Volmar 12.5.1927)

(18) Här blir Nykterhets fest/ Helmi måste uppträda med sina elever ifr flickskolan/ Det har blifvit i flickskolan en *rinnakkais luokka* (‘parallellklass’) och därför har Helmi mera timmar/ (Brev till Volmar 8.10.1926)

(19) I tisdags var här *Emäntä* (‘fru’) Alakulju för att hålla föredrag om *Kotikasvatus* (‘hemuppföstran’). Hon är en utmärkt talarinna och talar *kansanomaisesti* (‘folkligt’) så att alla förstå och ingen tröttnar att höra på henne. (Brev till Aili 14.4.1916)

Sofia Bergh tycks också ibland ty sig till finska när det gäller en evaluering (Forsskåhl u.u.). Detta kan ses i (19) ovan (*kansanomaisesti*) och (20), (21) och (22):

(20) Framtiden skall utvisa om mina farhågor varit grundlösa. Jag är den första som gifver honom erkännande, om han visar sig vara en kara kar och ej en *saamaton nahjus* ('oföretagsam slöflock'). (Brev till Aili 7.11.1912)

(21) Volmar skref ett så förståndigt brev till Helmi om *naisten konstikkaisuus* ('kvinnors krånglighet'). Du skall sedan läsa det. (Brev till Aili 5.12.1912)

(22) En mycket begåfvad och allvarlig prest, härlig röst, utmärkt deklamation, vacker organ, vackert språk såväl svenska som finska, se där alla prästa gåfor. Men det är *Oululaista* ('typiskt för uleåborgare') att ej förstå sig på prester. (Brev till Aili 17.5.1915)

Breven innehåller också många andra typer av finska inslag, främst enskilda ord och fraser, men ibland också en kortare sekvens av meningar:

(23) Min käre Volmar! Nu skall du få höra *Mannin juhlista* ('om Mannis fest'). Hon tackar för din gåfva samt för din *ylistys kirje* ('lovordande brev'). (Brev till Volmar 11.12.1927)

(24) Skrif nu genast till hvilka åtgärder du skridit. *On tosi hätä kysymyksessä. Olen tukalimmassa asemassa, minuunhan kaikki vastuu kohdistuu!* ('Jag är verkligen i nöd. Jag är i den svåraste situation, det är ju jag som får bära ansvaret för allt!') (Brev till Volmar 4.7.1916)

Bruket av finska inslag följer samma mönster som man kan iaktta i brev som skrivits av andra jämnåriga kvinnliga före detta seminarister i Jyväskylä (Saari 2003). Antagligen kan kodväxlingen betraktas som både en stilistisk resurs och en form för att markera gemenskap eller *common ground* (Clark 1996) mellan brevskrivarna. Språkbruket kan därmed jämföras med t.ex. den kodväxling mellan finska och svenska som man kan iaktta hos dagens svenskspråkiga ungdomar i Helsingfors.

3 Slutord

Lärarinnan Sofia Berghs språkval och språkbruk hade högst sannolikt många paralleller under den tid som behandlats ovan. Kännetecknande för denna typ av språkbyte var att övergången till finska inte ägde rum på en gång utan att användningen av finska växte fram småningom, genom en eller ett par generationer som var så gott som fullständigt tvåspråkiga (se Tandelfelt 1988, Saari 2001). I fråga om familjen Bergh var svenska språket det naturliga kommunikationsmedlet för båda makarna från barndomen. Deras barn talade svenska hemma men gick i finsk skola, och detsamma gällde ännu delvis för följande generation. För därpå följande generation, dvs. Aili Fabritius barnbarn, har finska däremot varit både skolspråk och hemspråk.

Den täta brevväxlingen med dottern Aili Fabritius och sonen Volmar Bergh ger läsaren en levande bild av livet i Uleåborg inom den krets Sofia Bergh rörde sig i. Eftersom författarinnan var aktiv inom många områden och hade ett stort umgänge är brevsamlingen ett värdefullt dokument om stadens invånare och aktuella frågor under de första decennierna på 1900-talet.

Litteratur

Undersökningsmaterial

A. Brev från Sofia Christina Bergh (1851–1932)

- till dottern Aili, sedermera Fabritius (1886–1969) under åren 1912–1926. 29 brev, renskrivna av Tatjana Samopjan. Privat brevsamling i fru Margareta Voipios ägo.
- till sonen Volmar Bergh (1910–1972) under åren 1916–1928. 20 brev, renskrivna av Charlotta af Hällström. Privat brevsamling i fru Margareta Voipios ägo.

B. Intervju

- Voipio (2005) = Intervju med fru Margareta Voipio, f. Fabritius, dotter till Aili Fabritius, 16.4.2005 i Tavastehus.

Övriga källor

- Clark HH (1996) *Using language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Forsskåhl M (u.u.) *Evaluerande TKEn i svenska samtal – En topologisk-strukturell studie*. Utkommer i *Svenskans beskrivning* 27.
- Hakulinen A & Saari M (1995) *Temporaalisesta adverbista diskurssipartikkeliksi*. *Virittäjä* 99: 481–500.
- Halila A (1980) *Oppikoululaitos*. Teoksessa: Tommila P, Reitala A & Kallio V (toim.) *Suomen kulttuurihistoria II*. WSOY, Porvoo, 175–185.
- Hautala K (1975) *Oulun kaupungin historia III 1809–1856*. Oulun kaupunki, Oulu, 420–421.
- Lehikoinen L & Kiuru S (1991) *Kirjasuomen kehitys*. Toinen painos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Klinge M (1980) *Poliittisen ja kulttuurisen Suomen muodostuminen*. Teoksessa: Tommila P, Reitala A & Kallio V (toim.) *Suomen kulttuurihistoria II*. WSOY, Porvoo, 11–41.
- Nordlund S (2005) *Talande texter. Om muntlighet och skriftlighet i en brevväxling från sent 1800-tal*. Föredrag vid konferensen *Svenskan i Finland 9*, Jyväskylä 31.3–1.4.2005.
- Nuolivaara R (1956) *Piirteitä Jaako Länkelästä hänen omien ja omaistensa muistelmien valossa*. Teoksessa: Suolahti EE (toim.) *Muistikuvia III*. Suomalaisia kulttuurimuistelmia. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki, 5–103.
- Nyström I (1993) *Informationsstruktur och grammatisk struktur på kollisionskurs*. Några synpunkter på ordföljdsproblem i finlandssvenskan. I: Ivars A-M et al. (red.) *Språk och social kontext*. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur B:15. Helsingfors universitet, Helsingfors, 191–204.
- Raitio K (1913) *Jyväskylän Seminaarin 50-vuotinen toiminta*. Katsaus sen syntyyn ja vaiheisiin. K.J. Gummerus O.Y., Jyväskylä.
- Ruutu M (1980) *Kulttuurikehityksen yleislinjat*. Teoksessa: Tommila P, Reitala A & Kallio V (toim.) *Suomen kulttuurihistoria II*. WSOY, Porvoo, 65–134.

- Saari M (2001) Språkval och språkbyte inom en prästsläkt i autonomitidens Finland. I: Blomqvist M et al. (red.) Våra språk i tid och rum. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur B:21. Helsingfors universitet, Helsingfors, 198–209.
- Saari M (2003) På väg mot ett blandspråk? Finska inslag i svenskan förr och nu. I: Ivars A-M et al. (red.) Boken om våra modersmål. Festskrift till Mikael Reuter på hans 60-årsdag den 17 maj 2003. Schildts Förlags Ab, Esbo, 294–308.
- Tandefelt M (1988) Mellan två språk. En fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Multiethnica Upsaliensia 3. Uppsala.
- Voipio M (1986) Muistelmat. Hämeenlinna. (Stencil).

Columbus translator – Die Neue Welt der Übersetzung

Gerhard Schmitt

Euch, den kühnen Suchern, Versuchern,
und wer je sich mit listigen Segeln auf
furchtbare Meere einschiffte [...]
(Nietzsche, *Also sprach Zarathustra*,
ksa.4.197)

In der 1961 erschienenen Lyriksammlung von Helvi Juvonen findet sich unter dem Titel *UUSI KOLUMBUS* die Übersetzung eines Nietzsche-Gedichts. Es lautet

UUSI KOLUMBUS

Rakas, enää älä luota
Genovassa kehenkään.
Liikaa katsoo merten vuota
kaikki kääntymättä päin.

Kalliin etsin etäisestä,
Genova taa vajoaa.
Jäädy sydän, käsi kestä.
Merta riittää – entä maa?

Väkeville aukee teitä.
Milloinkaan ei palata.
Kaukaa tervehtivät meitä
Onni, maine, kuolema.

Im Sommer 1882 hatte Nietzsche einen ähnlich überschriebenen Text, *Columbus novus*, verfasst, der jedoch außer der Überschrift kaum Ähnlichkeiten mit der Übersetzung Juvonens aufweist. So enthält das übersetzte Gedicht drei Strophen, während der *Columbus novus*-Originaltext aus dem Sommer 1882 nur zweistrophig ist. Dabei ist die Anordnung der Motive in Vers und Strophe so abweichend von Nietzsches Vorlage, dass sie wohl kaum nur auf die adaptierende Freiheit des Übersetzers zurückzuführen ist. Man vergleiche die beiden Texte zunächst nur unter diesem Oberflächenaspekt:

Columbus novus.

Dorthin will ich, und ich traue
Mir fortan und meinem Griff!
Offen ist das Meer: in's Blaue
Treibt mein Genueser Schiff.

Alles wird mir neu und neuer
Hinter mir liegt Genua.
Muth! Stehst du doch selbst am Steuer,
Lieblichste Victoria! (ksa.10.34)

Unsere Irritation nimmt zu, wenn man erkennt, dass die heute gültigen Nietzsche-Ausgaben von Colli und Montinari insgesamt sechs verschiedene Versionen des Columbus-Gedichts erkennen lassen, von denen keine der Form und dem Inhalt entspricht, die uns in der Übersetzung vorliegt. Kurz gesagt: das von Helvi Juvonen übersetzte Columbus-Gedicht hat es so wohl nie gegeben, vor uns liegt die Übersetzung einer Textmontage, die bereits in der Naumannschen Ausgabe aus dem Jahre 1904 zu finden ist, und die erst in den 1950er Jahren von Karl Schlechta als Fälschung durch die Nietzsche-Schwester und der von ihr abhängigen Herausgeber erkannt und getilgt wurde. Der Text, der Juvonen vorlag lautete

DER NEUE COLUMBUS

Freundin! – sprach Columbus – traue
Keinem Genueser mehr!
Immer starrt er in das Blaue –
Fernstes lockt ihn allzu sehr!

Fremdestes ist nun mir theuer!
Genua – das sank, das schwand –
Herz, bleib' kalt! Hand, halt das Steuer!
Vor mir Meer – und Land? – und Land? ---

Stehen fest wir auf den Füßen!
Nimmer können wir zurück!
Schau' hinaus: von fernher grüßen
Uns Ein Tod, Ein Ruhm, Ein Glück!

Um die uns vorliegende Übersetzung Helvi Juvonens kritisch bewerten zu können, kann nun nicht nur ausschließlich auf die verdorbene Montage zurückgegriffen werden, sondern es muss das gesamte Netz der erhaltenen Variationen und Versionen überblickt werden. Die früheste Version (Text 1, ksa.10.12) stammt aus dem Sommer 1882, aus den so genannten *Tautenburger Aufzeichnungen* für Lou von Salomé. Sie trägt die nicht ausgefüllte Überschrift ‚An ---‘ und umfasst drei Strophen, von denen die erste und dritte – notwendige Freiheiten des Übersetzers eingerechnet – im Großen und Ganzen der übersetzten Version entsprechen. Die Übersetzung für das zu gewinnende ‚Goldland und Amerika‘ in der zweiten Strophe fehlt allerdings.

Aus derselben Zeit stammt die erste, bereits oben angeführte Variation (Text 2, ksa.10.34). In der dritten Fassung (ksa.10.53) finden sich acht Verse zu einer Strophe zusammen genommen. Dabei entsprechen die ersten fünf Zeilen denen des *Columbus novus*, die drei letzten im Text 2 durch die Anrede der ‚Lieblichsten Victoria‘ sehr persönlich gehaltenen Verse, lauten nun ins Philosophische gewendet. ‚Weit hinaus glänzt Raum und Zeit - / „Heil dir, Schiff! Heil deinem Steuer! / „Um dich braust die Ewigkeit!“-

In den identischen Versionen 4 (ksa.10.108) und 5 (ksa.sb.6.271), letztere hatte Nietzsche Anfang Dezember auf einer Postkarte Lou von Salomé zugeschickt, kehrt Nietzsche wieder zu der zweistrophigen Form zurück. Dabei ist die erste Strophe identisch mit dem Text 1, die auch der ersten Strophe des finnischen Textes entspricht. Die zweite Strophe lautet. ‚Wen er liebt, den lockt er gerne / Weit hinaus aus Raum und Zeit -- / Über uns glänzt Stern bei Sterne, / Um uns braust die Ewigkeit‘ (ebd.). Der Text auf der Briefkarte ist unterschrieben. ‚M e i n e r l i e b e n L o u . F. Nietzsche‘ (ksa. sb.6.271). Lou von Salomé reagierte nicht auf dieses Gedicht, sie ließ sich nicht, wie Curt Paul Janz in seiner großen Nietzsche-Biographie schreibt, ‚[...] in Raum und Zeit hinaus und in grenzenlose Ewigkeiten ‚locken‘‘ (Janz 1993 III: 13).

Die letzte und wahrscheinlich endgültig ausgearbeitete Fassung aus dem Herbst 1884 (Text 6, ksa.11.328) trägt die Überschrift *Y o r i c k – C o l u m b u s*. Sie umfasst vier Strophen, von denen die erste den einführenden Strophen der Versionen 1 sowie 4/5 entspricht und damit der ersten Strophe in Helvi Juvonens Übersetzung. Bis auf das Motiv des sinkenden Genua ist die zweite Strophe neu verfasst. Auch sie erscheint in der finnischen Version relativ nahe an dem Original übersetzt. Die dritte Strophe nahm Nietzsche aus den Versionen 2 und 3, in denen sie jeweils die Eingangsstrophe bildet. In Juvonens Gedicht fehlt diese Strophe mit dem gravierenden Motiv des ‚Blauen‘ völlig. In der vierten und abschließenden Strophe hat Nietzsche dann die Motive der Schlussstrophe aus 2 (‚Alles wird mir neu und neuer‘), das Raum/Zeit-Motiv aus 4/5, sowie die Ewigkeits-Metapher aus 3, 4/5 verarbeitet. Auch diese Strophe fehlt bei Juvonen.

Übersetzte man Juvonens Fassung zurück, so würde eine lyrische Collage entstehen, die die Überschrift aus dem Text 2 genommen hätte, die erste Strophe aus den Texten 1, 4/5 und 6, die zweite Strophe aus dem Text 6, und die Schlussstrophe entspräche ungefähr dem Schlussquartett der Fassung 1. Dabei fehlt die so wichtige Metapher des ‚fest auf den Füßen Stehens‘.

Der erste Überblick über dieses Textgewebe lässt uns bereits die konsistenten Kernmotive von den weniger festen unterscheiden, an denen Nietzsche in den verschiedenen Variationen immer wieder arbeitet. Unverändert bleiben das Motiv der zurückbleibenden bzw. versinkenden Stadt Genua und die Verlockung durch die Ferne,

das Motiv des Aufbruchs ins Blaue, die Anrede der Freundin durch Columbus und die eher traditionell gehaltene Form des Gedichts. Dieses sind die tragenden Elemente des Gedichts – eine Erkenntnis, auf die bei der Bewertung der Übersetzung zurückgekommen werden muss.

Um es gleich vorweg zu klären: Nietzsches Columbus-Gedicht schildert kein unmittelbares Erlebnis. Nietzsche war nicht der kühne Seefahrer, den er in diesem Text aus dem Herbst des Jahres 1884 beschreibt. Zwar zog er die wenigen Schiffsreisen den ihn strapazierenden Zugfahrten vor, andererseits kannte er die Seefahrt eher von ihrer peinlichen und peinigenden Seite. In einem Brief an Malwida von Meysenbug vom 13. Mai 1877 hatte er die kurze Überfahrt von Neapel nach Genua geschildert.

Das menschliche Elend bei einer Meerfahrt ist schrecklich und doch eigentlich lächerlich, ungefähr so wie mir mitunter mein Kopfschmerz vorkommt, bei dem man sich in ganz blühenden Lebensumständen befinden kann – kurz ich bin heute wieder in der Stimmung des „heitern Krüppelthums“, während ich auf dem Schiffe nur die schwärzesten Gedanken hatte und in Bezug auf Selbstmord allein darüber im Zweifel blieb, wo das Meer am tiefsten sei, damit man nicht gleich wieder herausgefischt werde und seinen Errettern noch dazu eine schreckliche Masse Gold als Sold der Dankbarkeit zu zahlen habe. Übrigens kannte ich den schlimmsten Zustand der Seekrankheit ganz genau aus der Zeit her, wo ein heftiges Magenleiden mich mit dem Kopfschmerz im Bruderbunde quälte [...]. Nun kam die Unbequemlichkeit hinzu, in jeder Minute dreimal – bis 8 mal die Lage zu wechseln und zwar bei Tag und Nacht. Sodann in nächster Nähe Gerüche und Gespräche einer schmausenden Tischgesellschaft zu haben, was über alle Maassen ekeleregend ist. (ksa.sb.5.235)

Nietzsches Gedicht erweist sich also auch vor diesem Zeugnis nicht als spontan entstandenes Erlebnisgedicht, sondern als ein von ihm über mehrere Jahre hinweg variiertes und moduliertes Text, der Spuren der verschiedensten Einflüsse aufweist. Die stärksten sind seine Bilder von Columbus und der Freundin Lou von Salomé. Columbus steht für die gedankliche Metapher einer Denkweise, Lou für ein konkretes Liebeserlebnis. So gesehen wird die saubere Einteilung der Literaturwissenschaft – hier gefühlsbetontes Erlebnisgedicht, dort kühl kalkuliertes Gedankengedicht – bereits auf der oberflächlichen Deutungsebene der Textgenese verwischt. Genauer gesagt, das konkrete und für Nietzsche tragische Liebeserlebnis wird in die intellektuell strukturierte Columbus-Metapher aufgenommen und in dieser Form von Nietzsche verarbeitet.

Wie weit Nietzsches Columbus-Bezug zurückreicht, hat u.a. Peter Gasser in den Nietzsche-Jahrbüchern dargelegt (Gasser 1995). In einem anderen Sinnzusammenhang – es geht um die Wiederholbarkeit der Welt – taucht er bereits in der *Unzeitgemässen Betrachtung Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben* (ksa.1.261) auf. Als Entdecker einer Neuen Welt, genauer gesagt als Denker, der die Notwendigkeit des Vorhandenseins einer Neuen Welt logisch folgert (ksa.3.45) und damit zum „Enträthler der Welt“ (ksa.3.318) wird, führt ihn Nietzsche in der *Morgenröthe* an. Das Gewicht einer aussagekräftigen Metapher hatte die Columbus-Chiffre schließlich erhalten, als Nietzsche im Winter 1880 nach Genua übersiedelt. Ende April verlässt er die Stadt, um

Anfang Oktober nach seinem ersten Aufenthalt in Sils Maria zurück zu kehren. Im Herbst 1881 notiert Nietzsche:

Jetzt komme ich mir wie Einer vor, der gelernt hat, mit allen Winden zu fahren – und seine Straße! Heute bin ich ganz in meiner Genueser Kühnheit und weiß kaum, wohinaus ich noch alles fahren soll – es ist als ob das Dasein mir zu eng wäre und als ob ich ein neues entdecken oder schaffen müßte. I c h b r a u c h e R a u m , eine sehr große weite unbekannte unentdeckte Welt, es eckelt mich sonst. (ksa.9.624)

Nietzsches Gedicht wirkt auf den ersten Blick nicht wie ein modernes Gedicht. Drei vierzeilige Strophen, Kreuzreim, vierhebige, trochäische Verse, abwechselnd stumpfe und klingende Kadenz – das ist spätestens seit der Romantik eine sehr gängige Gedichtform, allein eine Synkope im Schlussvers scheint dieses Regelmaß aufzubrechen. Das eigentlich Moderne des gesamten Textkomplexes äußert sich in der Motivwahl und in den Inhalten, die durch die Art der Motivverflechtung entstehen. Dabei spielen vor Allem die bereits angesprochen Metaphern des ‚Blauen‘ und ‚Fremden‘, der nun veränderte Genua-Bezug – Genua bezeichnet nicht mehr seine Kühnheit, denn ‚Genua sinkt‘ hinter ihm –, das Verhältnis von ‚Meer‘ und ‚Land‘ und schließlich das ‚fest auf den Füßen stehen‘ eine entscheidende Rolle.

In allen vor uns liegenden Textvarianten bilden das ‚Blaue‘ und das ‚Meer‘ auf der einen Seite und ‚Genua‘ und das ‚Land‘ auf der anderen eine Opposition. Wenn Nietzsche ‚das Blaue‘ / ‚das Meer‘ mit dem Begriff ‚Fremdestes‘ umschreibt, steht Genua nun für die bekannte Welt, die durch ihre moralischen und kulturellen Landmarken strukturiert ist, die ihrerseits das Denken des Menschen in ausgefahrenen Bahnen leiten und fesseln. Nur der Typ des „Furchtlosen“ (ksa.3.573) wird sich davon befreien können. Diesem columbianischen Menschen ...

[...] scheint eben irgend eine Sonne untergegangen, irgend ein altes tiefes Vertrauen in Zweifel umgedreht, ihnen muss unsre alte Welt täglich abendlicher, misstrauischer, fremder, „älter“ scheinen. (ksa.3.574)

Für Nietzsche ist der Mensch der Alten Welt nur noch eine Funktion der ihn umfassenden Glaubens- und Denkkultur. Seine Konsequenz ist: „lieber auswandern, in wilden und frischen Gegenden der Welt Herr zu werden suchen und vor Allem Herr über mich selber; [...]“ (ksa.3.184). Dabei ist er sich völlig im Klaren, auf was er und Alle, die sich von seinem Columbus-Bild verführen lassen, einlassen wird, wenn er den Horizont der alten, endlich gewordenen Welt verlassen haben wird und sich nun auf offenem Meer bewegt.

Im Horizont des Unendlichen. — Wir haben das Land verlassen und sind zu Schiff gegangen! Wir haben die Brücke hinter uns, — mehr noch, wir haben das Land hinter uns abgebrochen! Nun, Schifflein! sieh' dich vor! Neben dir liegt der Ocean, es ist wahr, er brüllt nicht immer, und mitunter liegt er da, wie Seide und Gold und Träumerei der Güte. Aber es kommen Stunden, wo du erkennen wirst, dass er unendlich ist und dass es nichts Furchtbareres giebt, als Unendlichkeit. Oh des armen Vogels, der sich frei gefühlt hat und nun an die Wände dieses Käfigs stösst! Wehe, wenn das Land-Heimweh dich befällt, als ob dort mehr Freiheit gewesen wäre, — und es giebt kein „Land“ mehr! (ksa.3.480)

Das Land, das Nietzsche hinter sich abgebrochen hat waren „Falsche Küsten“ (ksa.4.267), die von Nietzsches *Zarathustra* mit „falschen Sicherheiten“ gleichgesetzt werden (ebd.). Wer die Tafeln, auf denen diese Wahr- und Sicherheiten verzeichnet waren, zerbricht, begibt sich in den offenen Horizont der moralischen und geistigen Optionen seiner Subjektivität – „[...] da erst schiffte ich den Menschen ein auf seine hohe See [...]“ sagt Zarathustra (ksa.4.267).

Nietzsches Denken äußert sich in der verwendeten Seefahrtsmetapher als ein Denken, das nicht nur alte und liebgewordene Wahrheiten als „bewegliches Heer von Metaphern“ (ksa.1.880) und „Illusionen“ (ksa.1.880 f.) und damit als „sinnlich kraftlos“ (ksa.1.881) in Frage stellt und aufhebt, sondern er hat das Land und seine Küsten dauerhaft hinter sich abgebrochen. Genua liegt hinter ihm (Text 1, 2), es ‚sank‘ und ‚schwand‘ (Text 6). Geblieben ist ihm der Charakter des Genuesen, dem nicht zu trauen ist (Text 1, 4/5, 6), weil dieser selbst der wertverkrusteten Welt nicht mehr traut und zur Fahrt in den offenen Horizont des Meeres aufbricht. Dieses Meer ist das grenzenlose Ungeheuer des Leeren, der *horror vacui*, das es nicht zu überqueren, sondern in dem es sich zu etablieren gilt, ohne darin neue Schein-Wahrheiten und ‚falsche Küsten‘ zu erkennen zu vermeinen. So wird Nietzsches Seefahrt zu einer ziel- und endlosen Wanderung. Denn: ‚es giebt kein „Land“ mehr!‘ (ksa.3.480). Nietzsche bezeichnet sich im Aphorismus 575 der *Morgenröthe* als „Luft-Schifffahrer des Geistes“ (ksa.3.331), dessen Schicksal er mit den folgenden rhetorischen Fragen umreißt:

Und wohin wollen wir denn? Wollen wir denn über das Meer? [...]. Wird man vielleicht uns einstmals nachsagen, dass auch wir, nach Westen steuernd, ein Indien zu erreichen hofften, — dass aber unser Loos war, an der Unendlichkeit zu scheitern? (ksa.3.331)

Wohlgemerkt: Gescheitert sind diese ‚Luft-Schifffahrer des Geistes‘ nur in der Sehweise derjenigen, die ihnen dies nachsagen, also der zu Hause Gebliebenen. Im eigenen Selbstverständnis ist dieser Aufbruch für diese Seefahrernaturen der Gewinn ihres Lebens, jenseits aller falschen Küsten.

Der Verlust des Landes, des festen Bodens unter den Füßen ist eine Metapher, die den Verlust einer allzu eng gewordenen Wirklichkeit beschreibt. Das Land erscheint hier als der Biotop des Wirklichen, das Meer der des Möglichen. Nietzsche drückt das mit dem Begriff des ‚Blauen‘ aus, der als Farbsymbol in der deutschen Sprache das gesamte

Spektrum des Unwirklichen, Möglichen von der Lüge, ‚das Blaue vom Himmel herunter lügen‘, bis zu Sehnsucht und Hoffnung, ‚die blaue Blume der Romantik‘, umreißt.

In unserem Kontext weist Nietzsches Columbus-Metapher mit diesem Bezug über das historische Vorbild hinaus und wird zum neuen Columbus, dem *Columbus novus*. Während der Verdienst des alten Columbus im Ankommen in Amerikas bestand, äußert sich die Größe des neuen in seinem Aufbruch aus Genua und seiner Fahrt ins land- und uferlose ‚Blaue‘. In dieser Metapher entbirgt sich die Antwort auf die Frage, die Nietzsche 1886 in dem *Versuch einer Selbstkritik* zu seiner *Geburt der Tragödie* gestellt hatte: „Giebt es einen Pessimismus der S t ä r k e ?“ (ksa.1.12).

Was es zu diesem Pessimismus bedarf hat Nietzsche im lyrisch dichtesten Vers des ganzen Gedichts ausgedrückt: ‚Herz, bleib‘ kalt! Hand, halt‘ das Steuer!‘. Diese beiden Kola der Entschlossenheit umreißen den Kern der Aussage: Es geht um die Subjektpotenz des Menschen. Alt, weil bis zum Überdruß unbewohnbar geworden war ihm die vertraute Welt, weil sie von einem obsolet gewordenen Ordnungsdenken reguliert wurde, das seinen Schaffensdrang, seinen Über-Mut zum Um- und Neubewerten alter Werte zu ersticken drohte. Humanität, begriffen als gestaltende Subjektivität, war in diesem eng gewordenen Horizont des Alten nicht mehr möglich. Wer sich wie Nietzsches Zarathustra seine eigenen Gesetzestafeln aufstellen wollte, musste die Freiräume neuer Horizonte aufsuchen. In der alten durchstrukturierten Welt gab es für die Columbianischen Naturen nichts mehr zu wollen, darum drängt es sie in das offene Nichts. Die Antwort auf die Frage nach dem Pessimismus der Stärke formuliert Nietzsche als Schlusssatz der *Genealogie der Moral*: „[...] lieber will noch der Mensch d a s N i c h t s wollen, als n i c h t wollen ... (ksa.5.412) – im Kontext unseres Gedichts lesen wir: Lieber wird der Mensch den Freiraum des Offenen, ‚Blauen‘ wollen, als zu erleben, wie sein Wille in der kleinkarierten Alten Welt ersticken wird.

Im Deutschen ist das Idiom ‚auf seinen eigenen Füßen stehen‘ ein geläufiger Ausdruck für diese nur noch sich selbst verpflichtete und selbstgerechte Subjektivität. So geläufig, dass der philosophische Hintergrund dieser Wendung gar nicht mehr befragt wird: Eigentlich stehen wir nicht ‚auf‘ unseren Füßen. Wir stehen auf mehr oder weniger festem Boden – Land oder Meer, und zwar stehen wir mit unseren Füßen auf diesem Boden, z.B. dem sogenannten Boden der Tatsachen. Wenn Nietzsche nun die eigenen Füße als den Grund bezeichnet, auf dem wir stehen, so negiert er damit die Bedeutung des außerhalb der menschlichen Subjektivität gedachten Grundes unseres Standortes. Wir stehen damit nicht mehr auf dem Boden einer moralisch fundierten Kultur, sondern wir ruhen auf und in uns selbst. Wer meint, das Bild der Füße wäre hier überstrapaziert, sehe sich die betreffenden Texte des Tänzers, Schlittschuhläufers und Wanderers Nietzsche an!

Wir waren von einer metaphorischen gedoppelten Opposition – ‚Land‘, ‚Genua‘ vs. ‚Meer‘, ‚Blaues‘ – ausgegangen, in der sich Nietzsches Denken im Gegensatz zum traditionellen Denken dargestellt hatte. Diese Konfrontation ist nun auch in der bereits festgestellten Opposition von traditioneller Form des Gedichts und seiner Metaphorik der neuen bzw. modernen Welt zu erkennen. So wie er das Land hinter sich abbricht, so scheint er auch die in sich geschlossene Form seines Gedichts durch die hymnisch gehaltene Schlusszeile zu zerbrechen. Nietzsche erzielt diesen Effekt, indem er den bis dahin alternierenden Trochäen eine Senkung entzieht, wenn er den unbestimmten Artikel ‚ein‘ als ‚Ein‘ groß schreibt. Die Majuskel macht es dem Leser unmöglich diese Silbe als die erwartete Senkung zu lesen und führt zu einem synkopierenden Hebungsprall zweier

auf einander folgender betonter Silben. Auf der Ebene der Analyse muss uns die Frage, ob diese gebrochene Rhythmisierung beabsichtigt war oder ob sie Nietzsche nur als Flüchtigkeit unterlaufen ist, noch nicht interessieren. Ihr wird später nachzugehen sein.

Uns genügt es hier, diese Struktur zu verzeichnen und ihr auch auf der semantischen Ebene des Gedichts zu folgen. Nietzsche schreibt ‚Ein Tod, Ein Ruhm, Ein Glück‘. Die nächstliegende Begründung könnte lauten, es handle sich um einen gemeinsamen Tod und Ruhm, um ein gemeinsames Glück, in denen Columbus und die Freundin verbunden sind. Aber dahinter scheint mehr zu liegen. Die Großschreibung eines unbestimmten Artikels könnte eine der von Nietzsche so geschätzten Paradoxien sein, hier die Bestimmung des Unbestimmten durch den schätzenden, Werte setzenden Menschen. Majuskel und Synkope verursachen also nicht nur die Steigerung des hymnischen Tons, sondern können auch die philosophische Grundaussage des Gedichts verstärken: Das Subjekt kann sich als Sinnstiftendes nur noch im Kosmos des Unbestimmten äußern. Dass diese Deutung zwar plausibel, aber zu weit hergeholt und für den vorliegenden Text nicht zu halten ist, wird sich im Folgenden erweisen.

Uns stellt sich zunächst die Frage, wie eine fremdsprachliche Übersetzung diesem komplexen Textgewebe gerecht werden kann. Jeder Übersetzer steht vor dem Problem, dass er seinem Publikum ein Lese- oder Hörverständnis vermitteln muss, das dem der Leser oder Hörer in der Ausgangssprache, die durch Kulturen und Zeiten getrennt sind, möglichst weitgehend entspricht. Um dem nicht erreichbaren Ideal einer textidentischen Übersetzung möglichst nahe zu kommen, sollten folgende Überlegungen angestellt werden: Jede Übersetzung eines Textes muss von vier Ebenen ausgehen, auf denen sich dessen Wirkung äußert: 1) Die syntaktische, 2) die semantische, 3) die pragmatische und 4) die ästhetische Ebene.

Da es nicht möglich zu sein scheint, eine Übersetzung eines Textes zu liefern, die auf allen diesen vier Ebenen vorlagenkongruent ist, muss sich der Übersetzer die Frage stellen, auf welchen dieser Ebenen die Wirkung dieses Textes besonders eindrucksvoll realisiert wird. Dabei half uns der Überblick über die verschiedenen von Nietzsche verfassten Textvarianten. Auf diesen bedeutungstragenden Ebenen muss nun besonders treu übersetzt werden, während die notwendigen Kompromisse auf den weniger wesentlichen Ebenen eingegangen werden können. Wir erhalten damit eine klare Unterscheidung zwischen Abweichungen und Fehlern innerhalb eines übersetzten Textes: Abweichungen können sich durch Bezüge zu anderen Textebenen legitimieren, während Fehler als Folgen eines falschen Textverständnisses oder als Akte sprachlicher Willkür keine sinnvollen Relationen zu den anderen Ebenen, weder der Vorlage noch der Übersetzung, eingehen.

Mit dieser Überlegung erhält man ein wichtiges Kriterium für die Qualität eines Textes: Je mehr Ebenen bei der Textrezeption eine wichtige Rolle spielen, desto höher ist die künstlerische Qualität des Textes einzustufen. Dabei muss beachtet werden, dass in der Lyrik, besonders in der modernen, diese vier Ebenen nicht schematisch voneinander getrennt zu sehen sind. So wird in Nietzsches Gedicht das syntaktische Element des großgeschriebenen unbestimmten Artikels als paradoxe Bestimmung des Unbestimmten auf der semantischen Ebene wirksam und gleichzeitig auf der ästhetisch-prosodischen Ebene, indem es durch die Großschreibung eine eigentlich unbetonte Silbe zur betont gelesenen steigert und damit über die entstehende Synkope den hymnischen Eindruck der Schlusszeile evoziert. Mit diesen Binnenbezügen wird das lyrische Gedicht zu einem

selbstreferentiellen Text, indem es in seinen Bezügen zunächst in sich selbst zirkuliert und so in sich auf sich selbst verweist. Diese Selbstreferenz macht das Maß seiner Poetizität aus, die sich in dem vorliegenden Gedicht vor Allem durch die philosophische Aussage auf der semantischen und durch den hymnischen Ton auf der ästhetischen Ebene äußert.

Wie erscheinen nun diese Strukturen, Aussagen und Bilder in Helvi Juvonens Übersetzung? In der Großform des Gedichts scheint sie durchaus adäquate Übersetzungslösungen gefunden zu haben. Wie die Vorlage handelt es sich in ihrer Version um ein dreistrophiges Gedicht, jeder Vers enthält vier trochäische Hebungen, was der finnischen Sprache keine Probleme bereitet, da sie fast ausschließlich aus natürlichen Trochäen besteht. Wie die Vorlage verfügt die Übersetzung über einen Kreuzreim, in dem jeweils der erste und dritte Vers mit einer unbetonten Silbe und der zweite und vierte mit einer betonten Silbe schließt. Abweichend von der Vorlage führt sie die Alternation auch durch den Schlussvers hindurch, ohne die Synkope und deren mögliche Bedeutung zu beachten.

Weitere Unterschiede und Abweichungen finden sich dann auf der semantischen Ebene. Zunächst fällt auf, dass die namentliche Erwähnung Columbus', die dem Text den Charakter eines Rollengedichts unterlegt, im Eingangvers der ersten Strophe fehlt. Allerdings wird der Charakter der direkten und persönlichen Anrede nur wenig gemindert, das lyrische Ich wird auch in dieser Form deutlich erkannt. Problematischer ist der Ersatz der Metapher des ‚Blauen‘. Dass Juvonen hier auf eine lexikonmechanische Übersetzung verzichtet, kann gute Gründe haben. So entspricht die Semantik des finnischen Wortes ‚sininen‘ nicht deckungsgleich der des deutschen ‚blau‘. ‚Sininen‘ erscheint im finnischen Kulturraum als ein durchweg positives Farbsymbol, das aus einem mythisch überhöhten, fast religiösen Naturbild bezogen wird.

Aber was setzt Juvonen dafür? Bei ihr ist der Blick des Genuesers nicht in die Tiefe des blauen Raums gerichtet, sondern er blickt auf etwas, das sie mit ‚vuota‘ übersetzt hat. Mir erscheint diese Entscheidung aus mehreren Gründen problematisch: Bei zugegeben oberflächlichem Lesen kann der Leser ‚vuota‘ als ‚Haut‘ bzw. ‚Oberfläche‘ des Meeres verstehen. Umso mehr, wenn er als Nietzsche-Kenner weiß, dass Nietzsche Formulierungen wie „Meeres-Haut“ (ksa.3.411) oder „Oberfläche [...] eine bewegliche stürmische Haut auf einem seichten Gewässer“ (ksa.4.86) tatsächlich verwendet hatte. Allerdings entspräche dies nicht der finnischen Syntax. Juvonen hätte dann den Partitiv ‚vuotaa‘ benutzt. Die hier verwendete Form ist aus der Grundform ‚vuo‘ abgeleitet und bezeichnet eine Meeresströmung. Dabei wird jedoch, wie mir eine wortassoziative Umfrage belegen konnte, immer auch ‚vuota / Haut‘ über das Klangerlebnis mit assoziiert. Es ist, als ob der Finger eines unsicheren Pianisten beim Anschlag versehentlich die benachbarte Taste streift.

Wie immer man sie auch lesen und verstehen mag – Juvonens Übersetzung fehlt in jedem Fall die Tiefendimension des grenzenlosen ‚Blauen‘, die sich aus dem farblichen Verschmelzen von Meer und Himmel dem Betrachter ergibt. So bleibt der gesamte semantische Bereich unangesprochen, in dem der Begriff des blauen Raums bei Nietzsche seine Wortmagie entfaltet. Aber damit nicht genug: Nietzsche hatte, wie bereits vermerkt, sein Gedicht um die Doppel-Achse ‚Genua / Land‘ auf der einen Seite und ‚Meer / Blau‘ auf der anderen herum konstruiert. Mit dem ersatzlosen Verzicht auf die Übertragung der ‚Blau‘-Semantik verflacht auch der semantische Charakter der Meeres-

Metapher deutlich. Juvonen erweist sich in ihrer Analyse der Wirkungsweise des Gedichts als zu stark dem Formelement des Endreims verpflichtet, zu dessen Gunsten sie ‚luota / (ver)trauen‘ auf ‚vuota / Meeresströmung‘ respondieren lässt. Ihre Entscheidung zugunsten dieses einen musikalisch-ästhetischen Aspekts muss in einem philosophisch so gehaltvollen Gedicht kritisch überdacht werden.

Der Übersetzer sieht sich damit vor einem Dilemma: Einerseits muss die grenzenlose, dreidimensionale Raum-Semantik des Textes erhalten bleiben, andererseits kann der fragliche Begriff ‚blau‘ wegen seiner interkulturellen Unschärferelation nicht mechanisch übersetzt werden. Eine m.E. gute Lösung wurde von meinen Studenten gefunden, die die dritte und vierte Zeile der ersten Strophe so übersetzten: ‚Sineen tuijottaa hän aina‘ - / ‚Kaukaisin niin houkuttaa!‘. Im Sinne der vorgenommenen Unterscheidung von Abweichungen und Fehlern handelt es sich um eine bewusst vollzogene ästhetisch-semantiche Abweichung, indem der Schlüsselbegriff von dem ästhetisch eindrucksvollen Versschluss an den Verseingang verlagert wird. Es handelt sich dabei um eine Veränderung der ästhetischen Perspektive, die die semantischen Inkongruenzen zwischen der deutschen Vorlage und der finnischen Übersetzung weniger scharf wirksam werden lässt, sodass man nicht auf diesen programmatischen Begriff verzichten muss.

Waren bisher die Gründe für Juvonens Abweichungen von der Textvorlage einzusehen gewesen, so ist die Übertragung der ersten Zeile der Schlussstrophe nicht mehr nachzuvollziehen: ‚Stehen fest wir auf den Füßen‘ übersetzt sie mit ‚Väkeville aukee teitä‘ / ‚dem Starken, Mächtigen öffnen sich die Wege‘. Damit wird die unerschütterbare Selbstbestimmung des Subjekts durch einen Satz ersetzt, in dem sich ein triviales Nietzsche-Verständnis hinter dem Klischee des erfolgreichen Gewaltmenschen in diesem Gedicht äußert. Diese Formulierung ist mit keinem Bezug zu einer der anderen Ebenen zu rechtfertigen. Es handelt sich nach unserer Definition um einen Übersetzungsfehler.

Auf die mögliche Bedeutung des Schlussverses für das gesamte Gedicht war bereits eingegangen worden. Sinngemäß wird er von Juvonen durchaus adäquat übersetzt, allerdings hat sie in der artikellosen finnischen Sprache nicht die Ausdrucksmöglichkeiten der Rhythmisierung, die Nietzsche in der Verwendung des unbestimmten Artikels einsetzt. Die Silben- und Hebungsanzahl nähert sie der Vorlage an, indem sie die metrische Einheit, bei Nietzsche gebildet aus einem betonten Artikel plus einem unbetonten einsilbigen Substantiv – ‚Ein Tod‘ etc. –, durch jeweils zweisilbige Substantive – ‚onni‘ etc. – ersetzt. Den rhythmischen Fluss, der mit dem Enjambement aus dem vorhergehenden Versschluss einsetzt, dann mit der synkopierenden Doppelhebung auf ‚Uns‘ und ‚Ein‘ die prosodische Stauhöhe des Hymnischen erreicht und über den Schluss hinaus klingen lässt, kann sie mit den Mitteln der finnischen Sprache nicht erreichen, wenn sie nicht die Semantik dieses Verses durch eine Distanzierung von einer allzu wortgetreuen Übersetzung realisieren würde.

Vor dem Hintergrund einer tieferen Nietzsche-Kenntnis, als sie bei der Übersetzerin damals hatte vorliegen können, hätte man sich von den Begriffen ‚Tod‘, ‚Ruhm‘, ‚Glück‘ lösen können. ‚Tod‘, ‚Ruhm‘ und ‚Glück‘ spielen in Nietzsches Philosophie der ewigen Wiederkehr keine besondere Rolle, sondern entsprechen eher den Wertvorstellungen des an Land gebliebenen Bildungsphilisters. „Trachte ich denn nach G l ü c k e? Ich trachte nach meinem W e r k e!“ (ksa.4.408), mit dieser Aussage, die auch Columbus charakterisieren könnte, schließt Nietzsches Zarathustra.

Tatsächlich beweist uns ein Blick auf die Juvonen allerdings nicht zugänglichen Variationen, dass die Wortbedeutung der Schlusszeile nicht zu dem harten Kern der Textaussage gehört. Sie stammt aus der frühen Textversion 1, wird schon in 2 verworfen und durch das eher triviale ‚Lieblichste Victoria‘ ersetzt. In 3 beginnt sich die endgültige Form durchzusetzen: ‚Um dich braust die Ewigkeit‘, die in 4 und 5 nur durch die Pluralform des Personalpronomens ‚Um uns braust die Ewigkeit‘ verändert wird. In der letzten, zur Veröffentlichung bestimmten Form lesen wir schließlich ‚Lacht mir zu die Ewigkeit‘. Bei aller Variation gleich bleibend ist der für Nietzsche zentrale Begriff der ‚Ewigkeit‘ – man denke an die ‚ewige Wiederkehr des Gleichen‘ – und das durchweg alternierend gehaltene, nicht synkopierende Metrum, das dieses Gedicht von Anfang bis zu Ende durchzieht. Vor dem Hintergrund dieser Kenntnisse erscheint nun das alternierende Metrum in der Schlusszeile von Juvonens Übersetzung zu rechtfertigen, wenn es auch eher aus Versehen als auf Grund einer philologisch genauen Analyse entstanden war.

All das soll nun nicht als Vorwurf an die Übersetzerin gerichtet verstanden werden, sondern als Begründung, warum vor Allem literarische Übersetzungen immer wieder neu erarbeitet werden müssen. Veränderungen im Sprachbestand zwischen verschiedenen Zeiten und Kulturen, dazu vertiefte Forschungsergebnisse führen zu dem erstaunlichen Befund, dass Originaltexte dieser Qualität nie veralten, sehr wohl aber ihre Übersetzungen. Ähnlich wie die Schiffe des Neuen Columbus erreichen sie nie das utopische Goldland der vorlagenkongruenten Übersetzung. Aber das ist nicht entscheidend. Wichtig ist dass dieser Aufbruch immer wieder gewagt wird. Vieles, was hier aus der Bedeutung der Nietzscheschen Seefahrtsmetapher heraus gelesen wurde, kann auch für Texte und vor Allem für Texte in der Übersetzung gelten. So wie man früher das Verlassen des festen Landes für ein lästerliches Sakrileg gehalten hatte, so warnt man vor der Übersetzung von Lyrik. ‚Gedichte sind unübersetzbar‘, das ist ein so häufig formuliertes Vorurteil, dass es des Einzelbelegs nicht bedarf. Auch die Lyrik soll hinter den linguistisch gesicherten Küsten der jeweiligen Sprachkultur verharren. Vor dem Aufbruch aus der kulturell vermessenen und beschlossenen Topographie der Ausgangssprache in das ‚Blaue‘ der Zielkultur wird gewarnt. Wer dennoch das Übersetzen wagt, kann die verschiedenen Gefahren des ästhetischen-semantischen Schiffbruches nur durch analytische List und artistische Entschlossenheit bestehen. Voraussetzung ist die gründliche Standortbestimmung des gegebenen Textes und die kontrollierte Bestimmung der vorgenommenen sprachlichen Manöver. Letztlich unterscheiden sich Schiffe und Texte in dieser Perspektive nicht so viel: Zwar sind sie im geschützten Heimathafen am sichersten, ihre Wirklichkeit und Schönheit entfalten sie jedoch auf der offenen See interkultureller Diskurse. Nietzsches Aufruf an die Philosophen gilt auch und besonders den Übersetzern:

Es giebt noch eine andere Welt zu entdecken – und mehr als eine! Auf die Schiffe, ihr Philosophen! (ksa.3.530)

Literaturverzeichnis

- Gasser P (1995) "Columbus Novus" – Zum rhetorischen Impetus von Nietzsches Philosophie. Nietzsche-Studien, Bd. 24. De Gruyter, Berlin & New York, 137–161.
- Janz CP (1993) Friedrich Nietzsche Biographie. Carl Hanser, München.
- Juvonen H (1961) Kootut Runot. WSOY, Helsinki.
- Nietzsche F (1904) Nietzsche's Werke. Druck und Verlag von C.G. Naumann, Leipzig.
- Nietzsche F (1980) Kritische Studienausgabe. Colli G & Montinari M (Hrsg.) DTV, München. (= ksa).
- Nietzsche F (1986) Kritische Studienausgabe. Sämtliche Briefe. Colli G & Montinari M (Hrsg.) DTV, München. (= ksa.sb).

Yritys tekstinä

Satu Selkälä

Selbst das Geschäftsleben,
wenn man es richtig zu betrachten weiß,
ist eine Dichtung.
Robert Musil (1952): *Der Mann ohne
Eigenschaften*

1 Johdanto

Tekstin tutkimuksessa ei olla edelleenkään yksimielisiä siitä, miten *teksti* tulisi määritellä. Jokainen tutkija lähtee tietysti omista tutkimusintresseistään ja määrittelee näin ollen tekstin juuri omaa tutkimustaan palvelevaksi.

Yrityselämä on tullut yhä kiinnostavammaksi tutkimuskohteeksi myös humanististen tieteiden alalla, yritysten kulttuuria, johtamista, päätöksentekoa ja viestintää tutkitaan yhä enemmän. Tässä artikkelissa pohdin nimenomaan filologina tekstin ja yrityksen yhteyksiä toisiinsa ja sitä, miten yritys tekstinä voidaan vastaanottaa ja tulkita. Näkökulmassani korostuu subjektiivisuus sen vuoksi, koska yritykset pyrkivät vetoamaan ja vaikuttamaan asiakkaisiin, heidän subjektiiviseen ymmärryksen rakenteeseensa.

2 Tekstin käsitteestä tekstilingvistiikassa

Tekstilingvistiikassa on ollut kaksi pääsuuntausta, jotka määrittelevät tekstin eri tavoin¹. Niin sanottu kielen järjestelmään suuntautunut tekstilingvistiikka lähti siitä, että juuri teksti on primääri kielellinen merkki, jona strukturalismin ja generatiivisen transformaatikieliopin kulta-aikoina pidettiin lausetta. Teksti siis määriteltiin 'koherentiksi lauseiden

¹ Tekstin tutkimuksen historiasta ks. mm. Sowinski 1983.

muodostamaksi jonoksi'. Tämänkin määritelmän pohjana on kuitenkin ajatus siitä, että teksti muodostuu lauseista; lause on siis tekstin rakenteellinen yksikkö. Tekstin koherensso taas muodostuu lauseiden välisistä syntaktis-semanttisista suhteista. (Brinker 1992: 14.)

Kielen järjestelmään suuntautuneen tekstilingvistiikan kritisoijat nostivat esille tekstin viestinnällisen funktion, jota ei aikaisemmin ollut huomioitu tekstin määrittelyssä. Niinpä tästä koulukunnasta käytetäänkin nimitystä viestintään suuntautunut tekstilingvistiikka. Se siis suuntasi huomionsa myös tekstin ulkoisiin tekijöihin, sen viestinnällisiin tehtäviin. Teksti määriteltiin siten pikemminkin viestintätapahtuman tuotteeksi.

Näitä kahta suuntausta seurasi lukuisa määrä tekstin tutkimuksia, joissa ei varsinaisesti määrittelyä tekstin käsitettä, vaan sille muotoiltiin erilaisia piirteitä. Ehkä tunnetuimpia näistä määrittelyistä on de Beaugranden ja Dresslerin lista tekstin ominaisuuksista. Sen mukaan tekstin täytyy täyttää seitsemän tekstuaalisuuden kriteeriä, jotta se voitaisiin ymmärtää tekstiksi. Nämä kriteerit ovat

- 1) koheesio, joka tarkoittaa tekstin komponenttien kielipollisia riippuvuussuhteita,
- 2) koherenssi, jolla tarkoitetaan tekstin kognitiivisia sisältöjä ja niiden suhteita toisiinsa. Suhteet voivat tulla tekstissä esille joko eksplisiittisesti tai implisiittisesti.
- 3) Tekstin intentionaalisuus tuo esille tekstin lähettäjän tarkoituksen, kun taas
- 4) hyväksyttävyyden riippuu tekstin vastaanottajan odotuksista: voiko tekstiä pitää hyödyllisenä ja relevanttina tekstin vastaanottajalle.
- 5) Tekstin informatiivisuus puolestaan pitää sisällään sen, kuinka odotettavaa tai tuttua tekstin sisältö vastaanottajalle on.
- 6) Tilannesidonnaisuudella ymmärretään tekstin sopivuus tilanteeseen nähden ja
- 7) intertekstuaalisuuden kriteeri tarkoittaa tekstin suhdetta toisiin teksteihin ja

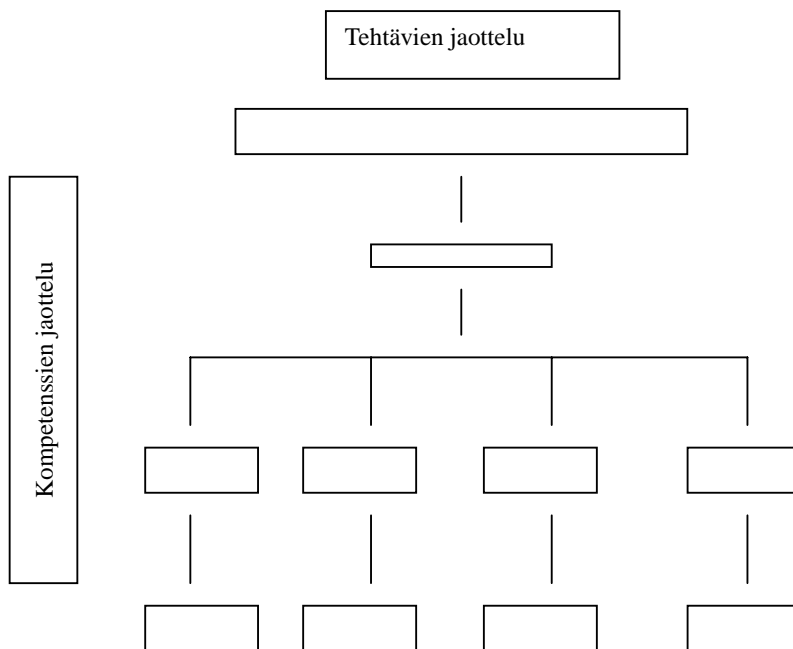
tekstilajeihin. (de Beaugrande & Dressler 1981.) Kaksi ensimmäistä kriteeriä koskevat tekstin sisäisiä suhteita, kun taas loput kriteerit on ymmärrettävä tekstin ulkoisiksi tunnusmerkeiksi. Tekstin intentionaalisuus, hyväksyttävyyden ja informatiivisuus liittyvät tosin hyvin tiiviisti myös tekstin sisäisiin ominaispiirteisiin. Tämän perusteella de Beaugrande ja Dressler siis määrittelevät tekstin kommunikatiiviseksi tapahtumaksi (*communicative occurrence*), joka täyttää nämä yllämainitut seitsemän tekstuaalisuuden kriteeriä. Jos teksti ei jostain syystä täytä kaikkia kriteereitä, sitä ei voida pitää kommunikatiivisena ja näin ollen se ei ole teksti (ibid.: 3).

Lopuksi vielä yksi määritelmä, joka on sekoitus kaikista edellisistä. Klaus Brinker (1992: 17) määrittelee tekstin kielellisten merkien rajatuksi jonoksi, joka on itsessään koherentti ja ilmentää kokonaisuutena havaittavan viestinnällisen tehtävän. Kuten kaikissa muissakin definitioissa, myös tässä lähdetään siitä, että tekstit voidaan erottaa ei-teksteistä tiettyjen piirteiden avulla.

Viimeksi esiteltyt, erityisesti de Beaugranden ja Dresslerin määritelmän sisältämät tekstin ominaispiirteet ovat sinällään erinomainen pohja tekstin tutkimukselle. Kuitenkin näissä kaikissa määritelmässä on mielestäni kaksi asiaa, joihin on syytä kiinnittää erityistä huomiota: tekstin kommunikatiivisuuden vaatimus sekä tekstin ja ei-tekstin erottaminen toisistaan.

3 Yrityksen suhde tekstin käsitteeseen

Käytän seuraavassa sanaa *yritys* kuvaamaan sekä liike-elämässä toimivia että julkisia yrityksiä ja organisaatioita. Yritykset muodostavat hyvinkin komplekseja rakenteellisia kokonaisuuksia. Kokonaisuus muodostuu siten, että yrityksen sisällä tehtävät ja niihin liitettävät kompetenssit jaetaan mahdollisimman järkevästi niin, että syntyy yrityksen kannalta toimiva yhteisö. Ammattikirjallisuudessa puhutaan vertikaalisesta ja horisontaalisesta toiminnan ja tehtävien järjestelämisestä (Schertler 1988: 129, Oppiva organisaatio -työryhmän mukaan²). Horisontaalinen jaottelu tarkoittaa tehtävien jakamista eri osastoihin, kuten henkilöstöhallintoon, talousasioihin, tutkimukseen jne. Vertikaalisella tarkoitetaan puolestaan näiden osastojen sisällä tapahtuvaa tehtävien jakamista, voisi sanoa hierarkiatasoihin, kuten päällikkö, toimistotyöntekijä jne. Samankaltainen jaottelu tehdään muuten myös ammattikielten luokituksessa (vrt. mm. Roelcke 1999). Yritys rakentuu siten useasta eri komponentista. Kaaviona se voidaan esittää esimerkiksi seuraavalla tavalla:

Kaavio. Esimerkki yrityksen rakenteellisesta mallista.

² <<http://www.artm-friends.at/am/ol-site/lo-orga.htm>>

Jo pelkkä kaavion pintapuolinen tarkastelu osoittaa, että yrityksen rakenteella on yhteyksiä tekstin rakenteeseen. Ensinnäkin sekä tekstillä että yrityksellä on otsikko, joka ilmentää sisällön³. Yrityksen otsikko on sen nimi, esimerkiksi TeliaSonera. Teksti jakaantuu erilaisiin aihekokonaisuuksiin, joiden tehtävää yrityksessä palvelevat eri osastot tai jaostot, kuten myyntipalvelut, jakelu, tutkimus ja tuotekehitys. Näiden eri osa-alueiden on toimittava saumattomasti yhdessä, jotta yritys ylipäänsä voisi toimia; siis oltava kohesiivinen ja koherentti kokonaisuus, mikä on myös tekstin sisäisen rakenteen kannalta ehdottoman välttämätön vaatimus. Mielenkiintoista tässä yhteydessä on se, että kielitieteessä koheesio määritellään kieliopillisiksi riippuvuussuhteiksi. Näillä kieliopillisilla suhteilla ilmaistaan kuitenkin syvemmällä tekstin rakenteessa olevia suhteita, merkityssisältöjä, jotka siis jollain tavalla on tuotava esille tekstin pintatasolla. Tämä tapahtuu siis kielen sanojen avulla. Kuitenkin juuri tämä kriteeri on mielestäni ongelmallinen. Koska teksteillä on jokin syvempi merkitys, joka voidaan peilata struktuurina, emme voi lähteä siitä, että pelkästään sanojen avulla voisimme tuoda ilmi tämän rakenteen. Saman tehtävän voivat täyttää esimerkiksi kuvat, äänet, eleet, symbolit ja hieroglyfit. Myös yritykset ovat paljon muitakin kuin sanoiksi puettavia rakenteita, jotka kieliopin avulla nivotaan yhteen: niillä on tunnusmerkkeinä myös kuvia, ääniä, tekoja, kokonaisia rakennuskomplekseja. Haluan tässä yhteydessä viitata Georg Büchnerin Woyzeck-teokseen, jossa päähenkilö Woyzeck pohdiskelee juuri struktuurin ja sen ymmärtämisen suhdetta:

WOYZECK: Sehn Sie, Herr Doktor, manchmal hat einer so 'en Charakter, so 'ne Struktur. – [...] Die Schwämme, Herr Doktor, da, da steckt's. Haben Sie schon gesehn, in was für Figuren die Schwämme auf dem Boden wachsen? Wer das lesen könnt! (Büchner 1964: 188.)

Esimerkistä voimme huomata siis, että jopa merenelävien muodostamien kuvioiden voidaan ajatella ilmentävän sille ominaista rakennetta, jonka voisi näiden kuvioiden avulla tulkita tai ymmärtää. Palaan tähän tulkinnan ja ymmärtämisen problematiikkaan hieman myöhemmin.

Kun siirrytään tekstin sisäisistä ominaisuuksista sen ulkoisiin kriteereihin, mukaan tulevat sekä lähettäjä, vastaanottaja että konteksti, ja niiden suhde tekstiin. de Beaugranden ja Dresslerin kriteerilistaan peilaten lähettäjän kannalta olennaisia ominaisuuksia ovat lähinnä intentionaalisuus ja informatiivisuus, joka tosin on myös vastaanottajalle tärkeä. Yrityksen osalta intentionaalisuus tarkoittaa ennen kaikkea sitä, että yrityksen *lähettäjä*, siis omistaja, toimitusjohtaja tms. haluaa tekstin, siis yrityksensä toimivan järkevästi, taloudellisesti ja voitollisesti. Siten hän luonnollisesti rakentaa tekstinsä sitä silmällä pitäen, että kaikki tekstin osat palvelevat juuri tätä tarkoitusta. Informatiivisuus puolestaan tarkoittaa lähettäjän kannalta yrityksen sidosryhmien, asiakkaiden, alihankkijoiden, analyttikoiden, sijoittajien jne. ottamista huomioon tekstin rakenteen määrittelemisessä. Vastaanottaja sitä vastoin tulkitsee omista lähtökohdistaan käsin, kuinka informatiivinen

³ van Dijk (1972: 20) määritelmässä lähtökohdana tekstin koherenssin kuvaukseen ovat lauseiden semanttis-temaattiset suhteet. van Dijk:n ajatuksena on tekstin sisällön kuvaaminen lyhyesti esimerkiksi otsikkona. Tässä on olettamuksena, että tekstillä on syvärakenteensa, joka ilmenee pintarakenteessa kielen tasolla.

teksti hänelle on, siis kuinka odotuksenmukaista ja tuttua yrityksestä saatava tieto on. Se, miten relevantti tai hyödyllinen – ns. hyväksyttävyyden kriteeri – yritysteksti on, riippuu täysin tekstin vastaanottajasta.

Kaksi viimeistä tekstuaalisuuden kriteeriä liittyvät tekstiä ympäröivään maailmaan, kontekstiin. Tilannesidonnaisuuden voidaan yrityksen kohdalla ajatella olevan se, miten hyvin se sopii ympäristöönsä, yhteiskuntaan ylipäänsä ja mikä tehtävä sillä siinä on. Toisaalta myös se, miten relevantti sen katsotaan olevan, toisin sanoen onko sille tilaa juuri siihen aikaan juuri siinä tehtävässä, olosuhteissa ja ympäristössä, kuuluvat tämän kriteerin piiriin. Intertekstuaalisuuden vaatimus osoittaa yrityksen suhteet toisiin toimijoihin, siis sen, kuinka paljon tai vähän sillä on yhteyttä – joko rakenteellista tai sisällöllistä – esimerkiksi markkinoilla toimiviin muihin yrityksiin, teksteihin.

Tämän perusteella voimme todeta, että yrityksen, ollakseen kommunikatiivinen, siis toimiva (koska kommunikatiivisuuden tarvitaan aina kolme osapuolta – lähettäjä, teksti ja vastaanottaja), on täytettävä kaikki edellä mainitut kriteerit pystyäkseen selviytymään nykyisessä kilpailuyhteiskunnassa. Tähän on puolestaan ehdoton edellytys se, että yritys kykenee luomaan ja viestimään itsestään sellaisen kuvan, joka tukee näiden kriteerien täyttymistä.

4 Tekstin reseptio

Kommunikatiivisuuden ajatellaan kumpuavan itse tekstistä, sen rakenteesta, lähettäjistä ja vastaanottajasta. Kommunikatiivisuuden käsite itsessään sisältää jo sen, että teksti, ollakseen teksti, tarvitsee myös vastaanottajan, tulkitsijan. Tätä kautta pääsemmekin pohtimaan tekstin olemassaolon problematiikkaa. Lingvistiikassa lähdetään siis siitä, että tekstin tulee täyttää edellä mainitut kriteerit, jotta sen voidaan katsoa olevan teksti. Kuitenkin tekstin tärkein ominaisuus on se, onko se mahdollista tulkita. Koska jos tekstillä ei ole vastaanottajaa, tulkitsijaa, se jää vajaaksi.

Tekstillä on siis kolme ulottuvuutta: lähettäjä (joka voi itse myös tiedostamattaan olla lähettäjän roolissa), teksti itse sekä tekstin vastaanottaja. Keskityn seuraavassa tekstin ja sen vastaanottajan suhteeseen tuodakseni esille sen, miten esimerkiksi yritys voidaan tulkita.

Tekstin voidaan ajatella olevan objekti, siis tarkastelun kohde. Tulkinta puolestaan tapahtuu vastaanottajan, subjektin, ja tekstin vuorovaikutuksen kautta. Tämä kahden osapuolen välinen vuorovaikutus on perustavaa laatua oleva tekstin käsitteen määrittelyssä.

Gadamer (1997: 51) lähtee siitä, että teksteillä täytyy olla merkitys, 'järki' (*Sinn*), joka voidaan ymmärtää. Ymmärtäminen on Gadamerin mukaan monimutkainen prosessi, joka vaatii hieman lisävalaistusta. Gadamer siis puhuu ihmisessä olevasta ns. esiyymmärryksestä (*Vorverständnis*). Se koostuu ihmisen mielessä olevista, vielä näennäisesti järjestyttävistä fragmenteista, tiedon palasista, jotka liittyvät johonkin tiettyyn asiaan⁴.

⁴ Tässä huomautettakoon, että Gadamerin esiyymmärryksen käsite ei tarkoita samaa kuin usein esitetty käsite esi- tai alkutiedosta (*Vorwissen*) juuri sen vuoksi, että esiyymmärrys on pirstaloitunutta tietoa, kun taas *Vorwissen* käsitetään tietokokonaisuudeksi.

Tällaisina fragmentteina voidaan pitää esimerkiksi asiakkaan pirstaleisia havaintoja jonkin yrityksen tuotteesta, toiminnasta tai sen kokonaisuudesta.

Ymmärtämisen prosessin seuraavassa vaiheessa ihmisen on koottava olemassa olevat tiedon palaset yhteen. Tästä vaiheesta Gadamer (1997: 55) käyttää nimitystä *Vorurteil*. Tämä saksan kielen sana *Vorurteil* ymmärretään usein negatiivissävyyiseksi ennakkolukuksi. Gadamer tarkoittaa sillä kuitenkin sitä ymmärtämisen vaihetta, jossa fragmenteista koostuva tieto on järjestynyt tietynlaiseksi kokonaisuudeksi. Kuitenkaan tämäkään tieto ei ole ihmisen ymmärrys asiasta. Yritykseen tai siitä välittyvään kuvaan peilaten tässä vaiheessa oleva ihminen on jo koonnut havaintonsa ja antanut yrityksestä 'ensimmäisen tuomionsa', kuten termi *Vorurteil* ehkä tässä yhteydessä voitaisiin suomen kielellä ilmaista.

Ymmärtäminen tapahtuu Gadamerin (1997: 150) sanoin vasta tulkinnan, interpretaation myötä. Oikeastaan hän katsoo tekstin syntyvän vasta tulkinnan kautta. Tekstille on siis ominaista, että se yhdessä tulkinnan kanssa vasta muodostaa olevan, ymmärrettävän. Tekstiä ei voida kuitenkaan pitää lopullisena tuotteena, vaan se on nähtävä välietappina ymmärtämistapahtumassa (vrt. viestintään suuntautunut tekstilingvistiikka, joka ymmärtää tekstin lopputuotteeksi). Myös Gadamer, niin kuin lingvistikin, lähtee siis siitä, että on olemassa tekstejä ja ei-tekstejä. Koska hänen mielestään teksti syntyy vasta interpretaation kautta, voidaan olettaa, että maailma on kuitenkin täynnä tekstejä, jotka vain "ovat" jossain ja syntyvät sitten kun ne tulkitaan, tekstit ovat siis loputtomia. Juuri sen vuoksi Gadamerin (1997: 145) mukaan koskaan ei pysty ymmärtämään kaikkea olevaa. Samansuuntainen ajatus voidaan todeta olleen Derridalla, jonka mielestä kaikki maailmassa on tekstiä – tekstin ulkopuolella ei ole mitään⁵. Hän ei kuitenkaan tee eroa tulkinnan ja olevan välille. Yhtäläisyys kuitenkin mielestäni on olemassa, koska molemmat lähtevät siitä, että tulkittavat tekstit ovat loputtomia (maailma on täynnä tulkittavia tekstejä).

Ymmärtämistapahtumaan liittyy siis useita eri vaiheita, joista syntyy subjektin ja objektin vuorovaikutuksessa tekstin ymmärtäminen. Tähän vuorovaikutusprosessiin tulevat mukaan sekä subjektin että objektin sisältämät ominaisuudet. Kun subjekti yrittää ymmärtää objektia, se tiedostamattaan projisoi omia ominaispiirteitään, odotuksiaan ja oletuksiaan objektiin tai objektin piirteitä itseensä. Näin objektiin tai subjektiin voi projisoi-tua sellaisia piirteitä tai ominaisuuksia, jotka saavat liioitellun roolin ymmärtämistapahtumassa (Jung 2001: 125). Tähän voisi antaa esimerkin muutaman vuoden takaisesta, silloin vielä Teliaan fuusioimattoman Soneran UMTS-lisenssi-kaupasta, kun Sonera osti Saksasta miljardeja maksaneen osuuden kolmannen sukupolven matkapuhelinverkkoon. Suomen kansalaiset katsoivat tämän olevan suomalaisen huipputeknologian riemuvoitto ja menivät siihen mukaan, koska halusivat nähdä asian juuri niin. Tässä suomalaiset projisoi-vat oman halunsa seisoa teknologian huipulla siten, että Sonerasta saamastaan kuvasta (= huipputeknologian edelläkävijä) haluttiin – sitä itse tiedostamatta – myös jotain itselle. Kaikki suomalaiset halusivat liittyä huippuosaajien kasvavaan joukkoon. Tässä tapauksessa kyseessä oli kollektiivinen projekti.

Tekstin ja sen vastaanottajan vuorovaikutuksessa on kyse Gadamerin (1997: 162) sanoin horisonttien yhteensulautumisesta (*Horizontverschmelzung*). Tällä hän tarkoittaa tekstin ja vastaanottajan eri lähtökohtia, jotka siis tekstin ymmärtämisen myötä sulautuvat

⁵ "Ein Text-Äußeres gibt es nicht" (Derrida 1974: 274).

yhteen. Kun tulkitsija ymmärtää tekstin, siis omaksuu sen, mitä tekstissä sanotaan, teksti itse lakkaa olemasta. Esimerkkinä tästä voisi olla vaikka asiakkaan ja jonkin yrityksen tuotteen suhde. Asiakas tavallaan sulautuu yhteen tuotteen kanssa, jonka hän päätyy ostamaan. Hän tunnistaa tuotteessa itsensä, jolloin itse tuote, teksti, häviää.

5 Lopuksi

Perustavaa laatua oleva asia tekstin ymmärtämisessä on kyky rakentaa tiedon palasista, fragmenteista järkevää kokonaisuus. Yrityksen ymmärtäminen tekstinä voidaan perustaa ajatukseen, että tekstuaalisuuden kriteerit – edellyttäen että koheesion vaatimat riippuvuussuhteet voivat olla muunkinlaisia kuin kieliopillisia – ovat osa näitä palasia. Kun ne kootaan yhteen koherentiksi kokonaisuudeksi, voidaan luoda ymmärrys.

Gadamer siis ynnää, että kaikki minkä voimme tulkita, on teksti, mitä emme voi, ei ole teksti. Perusero lingvistiikassa määriteltyyn tekstiin on se, että esimerkiksi taideteos, joka ei itsessään sisällä yhtään sanaa tai lausetta, tai jokin arkipäivän ohimenevä tilanne, joka jostain syystä jää mieleen, rakentuu mielessämme tekstiksi. Myös esimerkiksi jonkin yrityksen logo voi edustaa mielessämme hyvinkin kompleksia tekstiä.

Tekstiä voidaan muokata paremmin toimivaksi, niin myös yrityksiä muokataan useasta eri syystä: tehokkuuden, järkevyyden, profiloinnin, kasvun jne. vuoksi. Tästä voimme johtaa, että koska teksti tarvitsee tulkinnan syntyäkseen uudelleen tekstiksi, myös yritys tarvitsee tulkitsijan, *ymmärtäjän*, joka synnyttää sen uudelleen. Näin yrityksen sidosryhmillä on erityisen tärkeä tehtävä tekstin, yrityksen elämässä.

Nykypäivänä yrityksillä on kuitenkin melkoinen työ pitää tekstinsä koossa ja yhtenäisenä. Yritysten organisaatiomalleja muutetaan jatkuvasti uusien trendien mukaan, yritykset fuusioituvat ja monikansallisia yrityksiä syntyy entistä enemmän. Tekstin tuottajalla on tässä siis erityisen haastava tehtävä saada yritys toimimaan kuin hyvä teksti, kommunikatiivisesti. Mutta myös tekstin tulkitsijalla on entistä vaikeampi ymmärtää tarkastelemaansa tekstiä sen kompleksisuuden vuoksi. Alussa esittämäni Musil-sitaatti onkin erityisen hieno esimerkki liike-elämän ja filologian yhteydestä: jopa liike-elämä voidaan ymmärtää tekstiksi. Kunhan vain osaa tarkastella oikeasta näkökulmasta.

Lähteet

- de Beaugrande R-A & Dressler W (1981) Einführung in die Textlinguistik. Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft, 28. Niemeyer, Tübingen.
- Brinker K (1992) Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. 3., durchgesehene und erweiterte Auflage. Grundlagen der Germanistik, 29. Berlin.
- Büchner G (1964) Woyzeck. Büchners Werke in einem Band. Hg. von den nationalen Forschungs- und Gedenkstätten der klassischen deutschen Literatur in Weimar, Berlin und Weimar.
- Derrida J (1974) Grammatologie. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

- van Dijk TA (1972) *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*. Mouton, The Hague & Paris.
- Gadamer H-G (1997) *Gadamer Lesebuch*. Grondin J (Hrsg.) Mohr, Tübingen.
- Jung CG (2001) *Traum und Traumdeutung*. C.G. Jung-Taschenbuchausgabe in elf Bänden. Herausgegeben von Lorenz Jung auf der Grundlage der Ausgabe „Gesammelte Werke“. Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co.KG, München.
- Musil R (1952) *Der Mann ohne Eigenschaften*. Rowohlt, Hamburg.
- Roelcke T (1999) *Fachsprachen*. Schmidt, Berlin.
- Sowinski B (1983) *Textlinguistik. Eine Einführung*. Urban-Taschenbücher, 325. Stuttgart, Berlin, Köln & Mainz.
- Schertler W (1988) *Unternehmensorganisation: Lehrbuch der Organisation und strategischen Unternehmensführung*. Oldenbourg Verlag, München. Viitattu <<http://www.artm-friends.at/am/ol-site/lo-orga.htm>>.

Från jag wil idher berætta till här måste jag berätta för er – strukturförändringar vid verbet *berätta*

Beatrice Silén

Mitt intresse för verbet *berätta* väcktes då jag gick igenom Bergroths *Finlandssvenska* (1917) för att se vad han hade att säga om bitransitiva verb. Bland de verb där *åt*-fraser används på ett för högsvenskan främmande sätt nämner Bergroth *berätta*. Till min förvåning säger han inte bara att högsvenskan här använder prepositionen *för* utan också att mottagaren konstrueras utan preposition då akkusativobjektet står sist: *han berättade mig sin historia*. Verbet *berätta* hade tydligen i början av 1900-talet varit ett bitransitivt verb som kunnat konstrueras antingen med dubbelt objekt eller med objekt och adverbial och inte som i dag ett verb där mottagarrollen alltid måste realiseras som prepositionsfras om den ges ett språkligt uttryck. En förändring hade tydligen skett i verbets struktur, men hur hade den gått till och vad hade varit orsaken till förändringen? Eftersom jag håller på med en undersökning om hur mottagaren realiseras vid bitransitiva verb i finlandssvenska och sverigesvenska talspråksmaterial känns det angeläget att försöka besvara frågorna. I finlandssvenskt talspråk kan man skönja en tendens att vid flera traditionellt bitransitiva verb använda struktur med objekt och adverbial i stället för dubbelt objekt (se Silén u.u.). En alltmer utbredd användning av struktur med objekt och adverbial kan på sikt tänkas leda till en strukturförändring. Att studera en fullbordad strukturförändring, som den vid verbet *berätta*, kan därför vara belysande.

I min undersökning har jag använt maskinläsbart material. Jag har utnyttjat Språkbankens korpusar: *Källtext*, *Strindbergs romaner*, *Äldre svenska romaner* och *Bonniers romaner 1977–78* och *Fornsvenska textbanken* vid Lunds universitet. Fornsvenska belägg har jag med andra ord hämtat ur *Källtext* och *Fornsvenska textbankens samlingar* med äldre och yngre fornsvenska texter. I textbankens *nysvenska annex* har jag kunnat excerpera belägg från slutet av 1500-talet till början av 1700-talet. *Äldre svenska romaner* ger, liksom *Strindbergs romaner*, belägg ur texter skrivna under 1800-talet och början av 1900-talet. Antalet belägg från de olika tidsperioderna varierar

emellertid mycket. *Källtext*, som omfattar 1 096 244 ord, ger endast 15 belägg, medan till exempel *Åldre svenska romaner*, som omfattar 3 702 748 ord, ger hela 1 386 belägg. Det är alltså inte enbart fråga om att textmängden från senare tider är större än från medeltiden utan också om att verbet inte används särskilt ofta i de fornsvenska texter som ingår i materialet.

1 Fornsvenska

Verbet *berätta* kan ledas tillbaka till lågtyskans *berichten*, 'göra rätt, visa till rätta, undervisa, gifva (refl.: mottaga) nattvarden' (SAOB B 1370). Verbet har också i svenskan enligt SAOB (B 1369–1373) haft fyra olika huvudbetydelser av vilka endast betydelsen 'om ett meddelande, tillkännagivande l. bekantgörande af ngt' levtt kvar till idag, medan betydelse som 'om utdelandet l. mottagandet af nattvarden', 'förrätta, utträtta (ett uppdrag o. d.)' och 'berättigad till (erhållande af ngt)' dött ut. I mitt fornsvenska material finns ett belägg på betydelsen 'mottaga nattvarden', *hwar hon matte wnfva ihesu christi wärdogasta likama sik berättandis* (Legenden om Sankta Amalberga). För övrigt är det den första betydelsen som gäller.

Sökningarna i de fornsvenska textbankerna ger sammanlagt 22 belägg på verbet *berätta*. Av dessa belägg framgår att *berätta* i fornsvenskan var ett bitransitivt verb. Mottagaren realiseras som dativ i alla belägg utom ett. Också i de exempel som ges i Söderwalls ordbok över medeltidssvenska konstrueras verbet med dubbel objekt. I det enda belägget i mitt material där mottagaren utlämnats framgår det klart av föregående mening vem mottagaren av berättelsen kommer att vara (ex. 1). Vanligen utgörs mottagaren av ett personligt pronomen. Fokus ligger på vad som berättas, på nyheten mannen vill höra i exempel 2 och på berättelsen om vad som sker då kvinnan läser pater noster i exempel 3.

1. Hon swaradhe / Jak bidher / at thu wili wer- dhoghas j morghon koma til mik / j mina høgtidh iak hafwer thik reeth Oc haff aman mz thik / Tha wil iak berætta thz iak hafwer j mino hiærta / (Själens tröst)
2. Mannin vardh mykit undrande at fughlin talade oc lofwadhe han sleppa om han honom nokot nytt vilde berætta (Barlam och Josafat)
3. Hon swaradhe / Thz wil iak idher berætta / Tha iak byriar pater noster oc sigher (Själens tröst)

Precis som i modern svenska placeras det indirekta objektet normalt före det direkta (se Wennig 1930: 105 ff.; Jörgensen 1987: 138 f.) Ordningföljden mellan de två objekten är emellertid inte låst utan det indirekta objektet kan stå efter det direkta. Det gör det enligt Wennig (1930: 106 ff.) då ackusativobjektet får kontrastiv betoning eller när dativobjektet följs av relativ bisats eller av andra orsaker är tyngre än ackusativobjektet. Dativobjektet följer ackusativobjektet i endast ett av mina belägg (ex. 4). I det exemplet är det mottagaren som uppbär fokus i satsen. Som framgår av textutdraget syftar det direkta objektet på broderns *oloflika lusta*, som nämns i föregående mening, medan det centrala budskapet i den sats där *berätta* ingår är att kvinnan inte vågar tala om det för sin man.

4. Oc huru hon diktadhe drømin / at hon matte swa osmittat vntkoma sins bonda brodhers oloflika lusta / aff hwilkom han hetelika bran til henna / Thy at hon ey thordhe hans odygdh sinom bonda berætta / at ey skulde osæmmia ok draap them j mellom koma / (Själens tröst)

I fornsvenskan var ordföljden friare än i modern svenska och reglerades mer av informationsstrukturen än i dag. Enligt Jörgensen (1987: 159) var principen om informativ vikt i viss utsträckning överordnad principen om satsdelsfunktion. Principen om informativ vikt innebär att lätta led går före tunga, anaforiska före icke-anaforiska, led med givet innehållet före led med nytt innehåll, med andra ord att tematiska led går före rematiska. (Jörgensen 1987: 157) Också placeringen av objekten vid bitransitiv påverkades av de ovannämnda faktorerna (Falk 1997: 33). Falk påpekar ändå att ordningen indirekt objekt – direkt objekt var den ommarkerade. Den var den vanligaste och den där undantag från regeln att kort/känt föregår långt/nytt kunde förekomma.

Eftersom *berätta* med ett undantag när alltid konstrueras med två objekt sluter jag mig till att det indirekta objektet ingår som ett obligatoriskt komplement till verbet i fornsvenskan. För det talar också det faktum att mottagaren har kunnat konstrueras som subjekt till verbet i passiv. Följande exempel är hämtade ur SAOB: *Therefore skal ock folket warda .. wäl berättat j sakenne* (1541), *Dessutom är jag förwisso berättad vorden, at denna vår Stad skal warda förbränd* (1727). Kasusen dativ kunde enligt Falk (1997) i fornsvenskan bestämmas antingen lexikalt eller semantiskt. Vid bitransitiva verb i fornsvenskan var det normala mönstret dativ + ackusativ där det indirekta objektet tog lexikalt kasus (Falk 1997: 70). Dativen kunde emellertid också beteckna rollen Mottagare/Benefaktiv eller Upplevare i sådana fall då rollen inte ingick i verbets obligatoriska argumentstruktur. I sådana fall var kasusen enligt Falk (1997: 46) semantiskt bestämd. Skillnaden mellan en lexikalt och semantiskt bestämd dativ blir synlig då den process som leder till förlusten av lexikalt kasus inleds på 1400-talet. Vid verb där Upplevaren inte ingår i verbets obligatoriska argumentstruktur bestäms som nämnt dativen inte lexikalt utan semantiskt. Denna skillnad gör att den fria dativen inte drabbas av förändringarna. *Det har hänt (honom) en olycka. Det tycktes honom som om ...* (Falk 1997: 156 f.) Detta ser Falk (1997: 157) som förklaringen till varför optionellt indirekt objekt inte kan motsvaras av subjekt i passiv: *Han köpte mig ett hus. *Jag köptes ett hus.* En dativ kan inte stå som subjekt i svenskan. ”Generellt gäller [...] att de Upplevare som i fornsvenska var optionella inte motsvaras av nominativa subjekt idag.” (Falk 1997: 158) Att mottagaren vid verbet *berätta* kunnat konstrueras som subjekt vid passiv tyder alltså på att dativen varit lexikalt bestämd och det indirekta objektet ett obligatoriskt led.

Verbet *berätta* i fornsvenskan skiljer sig såldes på två punkter från det verb vi har i svenskan i dag: För det första ingår mottagaren som ett obligatoriskt komplement till verbet och för det andra realiseras detta komplement som objekt inte som adverbial.

På 1400-talet inleddes den förändring som ledde till att lexikalt kasus så småningom försvann. På 1600-talet hade majoriteten av de opersonliga tvåställiga verben förlorat lexikalt kasus medan de bitransitiva verben drabbades sist (Falk 1997: 168). Kasusförlusten har troligen bidragit till de förändringar i verbet *berättas* struktur som ledde till att verbet började konstrueras med prepositionsfras. Pamp (1971: 28) menar att kasusförlusten ledde till att ordföljden blev mera låst och till att bruket av prepositions-

fraser ökade och delvis kom att ersätta de gamla dativformerna. Också Platzack (1988: 123), som visserligen anser att finitkongruensens försvinnande ligger bakom de flesta syntaktiska förändringar under äldre nysvensk tid, ser kasusbortfallet som orsaken till att det inte längre går att placera dativobjektet efter akkusativobjektet. Behovet att kunna flytta en mottagare som uppbär informationsfokus längre högerut verkar av mitt äldre nysvenska material ha varit en orsak till att *för*-fraser börjar användas med verbet *berätta*. Då det inte längre går att morfologiskt särskilja ett objekt som står i dativ från ett akkusativobjekt, går det inte heller längre att helt enkelt placera ett informationstungt indirekt objekt efter det direkta objektet.

2 Äldre nysvenska

I *det nysvenska annexet* i Fornsvenska textbanken har jag kunnat analysera texter från slutet av 1500-talet till 1740-talet. De yngsta texterna jag hämtat belägg ur är från 1730- och 1740-talen, alltså tillkomna efter 1732 som ju räknas som gränsen mellan äldre och yngre fornsvenska. Jag har emellertid inte i denna uppsats särskilt dessa belägg från de övriga, emedan jag inte tycker mig se någon större skillnad i användningen av verbet *berätta* i texterna skrivna före eller efter 1732. Texterna i denna samling ger sammanlagt 150 belägg på verbet *berätta*. I 37 av dessa belägg realiseras mottagaren, oftast som indirekt objekt men också i sju belägg som *för*-fras och i ett som *till*-fras¹. Faktorer som verkar ha spelat en roll vid valet av struktur är informationsstruktur och tyngd. I fem av beläggen där *berätta* konstrueras med objekt och adverbial ligger fokus på mottagaren. Objektet utgörs av demonstrativa eller relativa pronomen eller substantiv med demonstrativa pronomen som bestämningar, alltså fraser med stark anaforisk syftning till det föregående. Mottagaren utgörs däremot av obestämda nominalfraser, ofta tunga sådana (ex. 5), eller av definitiva nominalfraser (ex. 6) i belägg där den nya informationen ligger i att just denna person mottagit upplysningarna.

5. En gång då de Gamla berättade denna forn-sagan för Resande som i Templet wille offra, och derpå lydde med Andakt, märkte Philemon ... (van Dalin)
6. Desse märken äro ej satte på Renshornen, som man berättat för Scheffero(n), hwilket ... (Högström)

De indirekta objekten utgörs däremot i majoriteten av fallen av personliga pronomen (ex. 7) men också av tilltals- och omtalsfraser som *Min Greve*, *baron Stadig* (ex. 8). Fokus ligger i de flesta beläggen på det direkta objektet som vanligen utgörs av en sats eller en indefinit nominalfras.

7. han berättade mig med största alfwarsamhet i Werlden, hur Fröken Mouche sårat hans Hiärta, (van Dalin)
8. Men jag måste beklageligen tillstå, och berätta min Herr Argus, att jag ... (van Dalin)

¹ hwilken Gouv. van Osten moste twjfwelzutan hafwa förglömt at beretta til Köpenhamn (Spiegel)

En förklaring till att mottagaren ibland börjar konstrueras som *för*-fras kunde tänkas vara att det finns ett behov att kunna placera en rematisk mottagare längre högerut även efter det att ordningsföljden mellan objekten inte längre är fri på grund av kasusförlusten. Denna förklaring räcker emellertid inte. Det finns nämligen belägg redan från äldre nysvensk tid där *för*-frasen föregår objektet. Det äldsta är från *Bibeln 1541* (SAOB: berätta, B 1371) och återges här i exempel 9. De två andra är från 1680. Ett av dem ges i exempel 10.

9. Menelaus haffuer berettat för oss, huru j begäre fara in j vår land.
10. Rymde een af generalerna tienare til the danske och berettade för Konungen i Danmark hela vårt lägers tillståndh för hwilket man refererade, at honom war gifwen een stor föräring (Spegel)

Mottagarna i exempel 9 och 10 kan emellertid trots placeringen före det direkta objektet anses vara rematiska. I exempel 9 kan den viktiga informationen anses ligga i att "vi" vet om planerna och i exempel 10 i att danska kungen blivit informerad. Utifrån de sju beläggen med *för*-fras i mitt material och exemplet i SAOB menar jag att det verkar ha funnits en tendens att realisera rematiska mottagare vid verbet *berätta* som *för*-fras. Tyngdprincipen gör emellertid att *för*-fraserna i exemplen 9 och 10 placeras före objekten. I exempel 10 utgörs visserligen inte objektet av en sats, men genom att relativsatsen *för hwilket* anknyter till upplysningarna tjänaren gett kungen blir objektsledet tungt.

En rematisk mottagare behöver emellertid inte alltid realiseras som *för*-fras. I Gyllenborgs *Swenska Sprätthöken* från 1740 påträffas flera belägg där fokus ligger på det indirekta objektet. Så är fallet bland annat i exempel 11 där kammarpigan Sara just sagt greve Hurtigs dräng Champagne att hennes matmor är villig att ta emot greven – svaret är alltså bekant – och fokus ligger på att greven skall få veta det.

11. jag will straxt gå at berätta min Grefwe Ert svar (Gyllenborg)

I Widmark 2003 diskuteras språket och stilen i pjäsen *Swenska sprätthöken* ingående. Widmark konstaterar att Gyllenborg låter personerna tala på olika stilistisk nivå beroende på deras sociala rang men också beroende på situationen. Flera av personerna rör sig på en hög stilistisk nivå emedan de tillhör de högsta samhällsskicken. Ibland förekommer till och med repliker som följer stilen i det offentliga talet som påminner om skriftspråket. Drängen Champagne, som med sin herre vistats i Frankrike och där tillägnat sig en hel del franska vanor, kan tänkas eftersträva det "gemena" talet som hörde hemma i bildade kretsar i Stockholmstrakten. Det är inte otänkbart att Gyllenborg därför låter honom välja en äldre, mer skriftspråklig struktur. Enligt SAOB hörde den bitransitiva strukturen framför allt hemma i skriftspråket. Under punkt γ i ordboksartikeln där skriftspråksdraget omnämns är det första exemplet hämtat från 1701 (se SAOB B 1372).

Beläggen ur de äldre nysvenska texterna visar alltså att verbet *berätta* inte längre struktureras lika som i fornsvenskan. För det första kräver verbet inte längre två objekt, vilket verkar ha varit fallet i fornsvenskan. Tvärtom står verbet i majoriteten av fallen med endast ett objekt som beskriver vad som berättas. För det andra kan mottagaren ibland realiseras som en *för*-fras trots att den fortfarande oftast realiseras som indirekt

objekt. Det förefaller emellertid som om mottagare realiserade som objekt och som adverbial fyller olika pragmatisk funktion genom att tematiska mottagare verkar realiseras som objekt medan rematiska realiseras som prepositionsfras.

3 1830–1940

Korpusen *Äldre svenska romaner* innehåller romaner från 1830-talet fram till 1940. De äldsta romanerna är Fredrika Bremers *Familjen* 1830–31 och C. J. Love Almqvists *Kapellet* från 1838 och den nyaste Karin Boyes *Kallockain*. Korpusen *Strindbergs romaner* omfattar texter från 1872 (ungdoms journalistik, *Mäster Olof* och *Svenska folkets öden*) till *Tal till svenska nationen* 1910. Dessa två korpusar bör ge en god bild av hur verbet *berätta* används i svenskan vid den tid Bergroth skriver sina rekommendationer.

Utvecklingen man kan skönja i de äldre nysvenska texterna går vidare så att tendensen att realisera mottagaren som *för*-fras ytterligare förstärks. Däremot verkar tendensen att utelämna mottagaren ha stabiliserats. Tendenserna kan belysas med siffrorna i tabell 1 och 2.

Tabell 1. Antalet uttryckta mottagare i förhållande till antalet belägg av verbet *berätta*.

Korpus	Antalet belägg	Antalet och andelen belägg med uttryckt mottagare	
Fornsvenska texter	22	21	96 %
Nysvenska annexet	150	37	25 %
Strindbergs romaner	389	42	11 %
Äldre svenska romaner	1386	359	26 %

Siffrorna i tabell 1 visar en kraftig förändring i benägenheten att realisera mottagaren mellan fornsvensk och nysvensk tid. Däremot går det inte att utläsa någon förändring under nysvensk tid. Den låga andelen belägg med utsatt mottagare hos Strindberg visar att det kan finnas individuella skillnader hos olika författare.

Tabell 2. Antalet och andelen mottagare realiserade som indirekt objekt och som adverbial.

Korpus	Indirekt objekt		Adverbial (<i>för</i> - eller <i>till</i> -fras)	
Fornsvenska texter	21	100 %		
Nysvenska annexet	29	78 %	8	22 %
Strindbergs romaner	17	40 %	25	60 %
Äldre svenska romaner	130	36 %	229	64 %

Tabell 2 visar klart att tendensen att realisera mottagaren som *för*-fraser blir allt starkare. Under äldre nysvensk tid realiseras mottagaren i drygt tre fall av fyra som objekt. Under 1800-talet och början av 1900-talet har det blivit vanligare att realisera mottagaren som

för-fras än som objekt, men fortfarande realiseras mottagaren i ca fyra fall av tio som objekt.

Man hittar belägg där mottagaren realiserats som indirekt objekt hos samtliga författare som ingår i korpusen *Äldre svenska romaner*. Det handlar alltså inte om ett språkdrag som enbart förekommer hos de äldsta författarna. Däremot kan man se en tydlig skillnad i antalet belägg hos de äldre och yngre författarna. Hos C. L. Almqvist, vars romaner i korpusen utkommit mellan åren 1838–43, finner man tio gånger oftare struktur med indirekt objekt än struktur med *för*-fras (31/3), medan Hjalmar Bergman, vars romaner utgivits mellan 1910–1930 endast ger ett belägg på bitransitiv struktur mot tretton med *för*-fras.

De mottagare som realiseras som indirekt objekt utgörs i de allra flesta fall både i *Strindbergs romaner* och i *Äldre svenska romaner* av personliga pronomenen som inte uppbär fokus i satsen. I *Äldre svenska romaner* finner man därtill några belägg där det indirekta objektet utgörs av tilltalsfraser (t.ex. *herrn, min lilla hennes nåd*) eller andra nominalfraser (t.ex. *pojken*). Också i dessa fall ligger fokus på vad som berättas.

12. Han satt just och berättade henne en alldeles omöjlig skolpojks historia som ... (Söderberg)
13. Jag följde händelsernas genius till slutet, och jag skall berätta dig alltsammans. Jag var såsom i själva medeltiden, (Almqvist)
14. Ingen kristen själ kan höra oss. Fru M.: Nå, då skall jag berätta, min lilla hennes nåd, en faslig historia ... (Bremer)

Bitransitiv konstruktion används med andra ord framför allt då det indirekta objektet utgörs av ett obetonat personligt pronomen och fokus ligger på vad som berättas. I dylika fall är emellertid inte bitransitiv konstruktion den enda tänkbara. I mer än hälften av alla *för*-fraser i korpusen *Äldre svenska romaner* utgörs rektionen av ett personligt pronomen (118 av 229). Också hos Strindberg följs prepositionen *för* i hela 14 belägg av personliga pronomen. Personliga pronomen realiseras dock lite oftare som objekt (55 %) än som prepositionsfras (45 %) i *Strindbergs romaner*. Det är värt att notera att *för* inte i ett enda av de sju beläggen i *Nysvenska annexet* följs av ett personligt pronomen. I alla de sju beläggen följs *för* av substantivfraser.

I vissa fall kan man anse att *för*-frasen uppbär fokus (se ex. 15), men oftast är det precis som vid bitransitiv konstruktion objektet som gör det. Mottagarna vid verbet *berätta* utgörs med andra ord oftast av ett tematiskt obetonat personligt pronomen oberoende av om det realiseras som objekt eller adverbial. Hos Strindberg utgörs mottagarna i 74 % av beläggen av personliga pronomen (31 av 42 belägg).

15. Det har hon också berättat för mig. (Lagerlöf)

Enligt min mening går det inte att se någon skillnad i om mottagaren realiseras som indirekt objekt eller som prepositionsfras. Följande uppställning utifrån beläggen hämtade ur Selma Lagerlöfs romaner ger en bild av hur oklar situationen är.

Tabell 3. Valet av struktur vid verbet *berätta* i Lagerlöfs romaner.

	Bitransitiv struktur	Struktur med <i>för</i> -fras
Tematisk mottagare tematiskt objekt (NP)	6	5
Rematisk mottagare tematiskt objekt (NP)		7
Objektet är en sats	5	11
Objektet är en <i>om</i> -fras	6	4
Frasen: ngt att berätta ngn	3	
Totalt	20	27

Som framgår av tabell 3 använder Lagerlöf något oftare struktur med *för*-fras än bitransitiv struktur. Flest bitransitiva strukturer (11 av romanens 21 belägg) finner man i *Nils Holgerssons underbara resa* från 1906. I den äldsta romanen *Gösta Berlings saga* finns endast ett belägg på bitransitiv struktur mot fyra med *för*-fras. De enda klara tendenser man kan utläsa av tabellen är att tematiska mottagare konstrueras som *för*-fras om objektet är en nominalfras och att mottagaren i frasen *ngt att berätta ngn* alltid är objekt. Man kan också skönja en tendens att realisera mottagaren som *för*-fras då objektet utgörs av en sats. För övrigt är det svårt att urskilja någon pragmatisk skillnad mellan strukturerna, vilket också framgår av exempel 16 och 17, båda hämtade ur *Nils Holgerssons underbara resa*.

16. men då blev prosten liksom upprörd och sade, att han ville berätta en historia för oss. Och när han hade slutat, (Lagerlöf)
17. Men ni får ha tålmod med mig, för jag måste först berätta er en gammal historia. Det var en gång (Lagerlöf)

De två strukturerna förefaller med andra ord att användas parallellt utan att det går att urskilja varken någon semantisk eller pragmatisk skillnad mellan dem. Den bitransitiva strukturen har klart en snävare användning genom att den så gott som aldrig används då fokus ligger på mottagaren.² Däremot kan strukturen med objekt och adverbial användas oberoende av om fokus ligger på mottagaren eller objektet. Man kan anta att det är detta förhållande som lett till att den bitransitiva strukturen vid verbet *berätta* så småningom försvunnit. Eftersom den inte längre fyller en egen funktion har den blivit överflödig.

Samtidigt kan man notera att strukturer där adverbialet föregår objektet vid verbet *berätta* blivit vanliga. *För*-frasen står före objektet i 106 av 229 belägg i *Äldre svenska romaner*, hos Strindberg ännu oftare, nämligen i 17 av 25 belägg. Detta är fallet speciellt då objektet utgörs av en sats (ex. 18) eller då det som berättas realiseras som ett prepositionsobjekt, en *om*-fras (ex. 19). Men det kan också vara fallet om objektet utgörs av en tung substantivfras (ex. 20) och i några fall till och med då objektet utgörs av relativt korta nominalfraser som *hela ditt liv*, *sina hemligheter* eller *långa, långa historier*.

² Undantag utgörs av några belägg där det direkta objektet antingen utgörs av ett relativt pronomen eller helt saknas.

18. Hon kom för att berätta för honom, att hon skulle gifta sig med den rikaste mannen i Korskyrka – (Lagerlöf)
19. Och han tar också med sig en ung man som blivit benådad av makterna, ett underbarn, som berättar för mig om ett av sitt livs äventyr, vilket endast är alltför likt mina, (Strindberg)
20. Och för att förklara min tro för honom genom ett exempel berättar jag för honom följande historia, en detalj ur mitt liv som varit så rikt på providentiella tilldragelser, (Strindberg)

Man kan konstatera att ordningsföljden mellan mottagaren och objektet fortfarande styrs av samma faktorer som i fornsvenskan, nämligen informativ vikt och tyngd. En rematisk mottagare placeras längre till höger och en mottagare som utgörs av en *för*-fras placeras före ett tungt objekt trots att det strider mot svenskans allmänna ordföljdsprincip att objekt placeras före adverbial.

Beskrivningen i *Nusvensk ordbok* avspeglar situationen i början på 1900-talet. Det anges att *berätta* i skriftspråket kan konstrueras med indirekt objekt, vanligen då det är ett pronomen och i frasen *låta sig berätta(s)*. Orden *kan* och *vanligen* anger den valfrihet som råder vid denna tid. I nusvenska ordböcker såsom *Nationalencyklopedins ordbok* och *Svenskt språkbruk*, saknas strukturen med dubbelt objekt helt. Jag har ändå velat se om den äldre strukturen ännu kan påträffas i texter. I detta syfte har jag gjort sökningar på *berätta*, *-r*, *-de* och *-t* följt av personligt pronomen i korpusen *Bonniers romaner 1977–78*.

Sökningen ger sammanlagt 6 träffar på 2 692 belägg. Tre av beläggen förekommer i en roman av Barbro Hallen, *Tigerdöden*. Samtliga belägg påträffas i repliker yttrade av en mrs Bradley, till exempel: *jag vill berätta er allting*. Eftersom det endast är i mrs Bradleys repliker strukturen förekommer antar jag att författaren med den vill antyda interferens från hennes modersmål engelska. Att engelskans struktur *tell somebody something* kan inverka på valet av struktur i svenskan har jag menat mig märka i helsingforssvenska ungdomssamtal där jag bland annat funnit följande belägg: *hon få: int ut nånting av de här ska ja berätta dej (.) helt (.) liksom*. (Svestra) De tre övriga följer det äldre mönstret, till exempel: *den liknelse som vår Herre Jesus berättade oss* (Stolpe). Sökningen visar med andra ord att man i dagens svenska kan finna enstaka belägg på bitransitiv struktur vid verbet *berätta* men att strukturen i princip dött ut.

4 Sammanfattande diskussion

Min undersökning visar verbet *berättas* utveckling från bitransitivt verb till ett där mottagaren optionellt kan realiseras som adverbial i form av en *för*-fras. I fornsvenskan konstrueras verbet så gott som undantagslöst med två objekt. Ordningföljden mellan de två objekten är i princip fri. Om mottagaren uppbär informationsfokus kan det indirekta objektet placeras sist, men i normalfallet står det indirekta objektet före det direkta. I äldre nysvenska konstrueras verbet fortfarande vanligen med dubbelt objekt. Mottagaren kan emellertid realiseras som *för*-fras om fokus läggs på mottagaren av meddelandet eller av berättelsen. I detta skede kan man med andra ord skönja en arbetsfördelning mellan de två strukturerna. Mot slutet av 1800-talet och början av 1900-talet realiseras mottagaren

vid verbet *berätta* oftare som adverbial än som indirekt objekt. Mottagaren konstrueras framför allt som indirekt objekt då den utgörs av ett obetonat pronomen och inte uppbär fokus i satsen. Eftersom mottagare som utgörs av obetonade personliga pronomen också kan realiseras som *för*-fraser går det inte längre att urskilja en pragmatisk skillnad mellan de två strukturerna. Mot slutet av 1900-talet kan man notera att den bitransitiva strukturen i princip har försvunnit ur svenskan. Den kan visserligen leva kvar i enstaka belägg hos enskilda språkanvändare eller ibland smyga sig in i svenskan genom inflytande från engelskans struktur *tell somebody something*.

I denna uppsats har jag endast följt ett bitransitivt verbs väg från medeltiden till våra dagar. Det vore emellertid intressant att studera vad som skett även med fornsvenskans andra bitransitiva verb. De bitransitiva verben utgjorde enligt Falk (1997: 179) en enhetlig lättidentifierbar grupp. Ändå kan man i dag konstatera att de ursprungligen bitransitiva verben konstrueras olika. Medan *berätta* inte längre är ett bitransitivt verb måste till exempel *lära* fortfarande alltid konstrueras bitransitivt. Andra verb så som *ge* och *visa* kan konstrueras antingen bitransitivt eller med objekt och adverbial. Vad som lett till att de olika verben gått olika vägar är en fråga värd en egen undersökning.

En annan fråga jag inte kunnat gå in på är vad som sker med ett verbs semantik då ett obligatoriskt argument övergår till att bli optionellt, så som mottagaren vid verbet *berätta*. Är det lättare att utelämna ett argument som realiseras som adverbial än ett som realiseras som objekt? Att så kan tänkas vara fallet kan man få belägg för om man studerar användningen av verbet *ge* i helsingforssvenskan och sverigesvenskan. I helsingforssvenskan realiseras mottagaren oftast av en prepositionsfras medan den i sverigesvenskan oftast realiseras som objekt. I helsingforssvenskan kan man höra folk säga *kan du ge en öl därifrån* (Svestra), medan man i sverigesvenskan i ett sådant fall vill lägga in ett indirekt objekt *ge mig en öl*. (Se Silén u.u.)

Resultatet av denna lilla undersökning är tänkvärt ur finlandssvensk synpunkt. I dagens helsingforssvenska ser vi hur *åt*-fraser förekommer vid verb där man i standard-språket oftast har dubbelt objekt: *ge en bok åt honom*, *lova åt någon att ...* Många helsingforssvenska talare uppfattar inte någon betydelskillnad mellan *ge honom en bok* och *ge en bok åt honom*, vilket tyder på att vi befinner oss på ungefär samma plats i utvecklingen som verbet *berätta* befann sig kring sekelskiftet 1900.

Litteratur

- Bergroth H (1917) Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift. Holger Schildts förlag, Borgå.
- Falk C (1997) Fornsvenska upplevarverb. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 49. Lund University Press, Lund.
- Jørgensen N (1987) Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltidslagar. Lund University Press, Lund.
- Nationalencyklopedins ordbok (2004) Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Bra böcker, Höganäs.
- Pamp B (1971) Svensk språk- och stilhistoria. Gleerups, Lund.

- Platzack C (1988) Syntaktiska konsekvenser av det fornsvenska formsystemets upplösning. I: Platzack C & Teleman U (utg.) *Sagt och skrivet*. Festskrift till David Kornhall den 5 november 1988. Institutionen för nordiska språk. Lunds universitet, Lund, 121–142.
- SAOB = Ordbok öfver svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Tredje bandet Barhufvud – beta (1906) Lund.
- Silén B (u.u.) Dubbelt objekt eller objekt och adverbial? Konstruktionsval i sverigesvenskan och finlandssvenskan. I: *Svenskans beskrivning 27*.
- Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser (2003) Utarbetad av Svenska språknämnden. Norstedts ordbok.
- Söderwall KF (1884) Ordbok öfver svenska medeltidsspråket. Svenska fornskriftsällskapet, Lund.
- Wennig EA (1930) Studier över ordföljden i fornsvenskan. Predikatets bestämningar i äldre och yngre fornsvenska. A.-B. PH Lindstedts Univ.-BOKHANDEL, Lund.
- Widmark G (2003) *Swenska sprätthöken* som samtidsdrama. I: Strömquist S (red.) *Svenska på scen. Ord och stil 34*. Hallgren & Fallgren, Uppsala, 37–58.
- Östergren O (1919) Nusvensk ordbok. Första bandet A–E. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Management by perkele eller management by förankring?

Kristiina Suikkari

1 Inledning

Globaliseringen har lett till många företagsfusioner också mellan Finland och Sverige, t.ex. Nordea och Telia Sonera för att nämna de kanske mest bekanta. Fusionerna har dock ingalunda visat sig vara oproblematiske – trots ländernas gemensamma historia och geografiska närhet. Misslyckanden har ofta berört ledarskap: det har varit omöjligt för de finska och svenska cheferna att samarbeta. Misslyckanden gäller dessutom inte bara företagsfusioner: för några år sedan fick både Lasse Pöysti och Jouko Turkka som gästande teaterchefer i Sverige komma tillbaka med mjölkståget p.g.a. stora konflikter med sina medarbetare där. Kan man förklara dessa misslyckanden mellan de två länderna utifrån några mer generella teorier eller är det bara fråga om personlighetskrockar?

Många studier tyder på skillnader mellan finländare och svenskar (t.ex. Ekwall & Karlsson 1999; Suikkari 2004; Karlsson 2005a). Skillnaderna gäller olika företeelser som språkbruk, ledarskap samt förhållningssätt till olika aspekter i samhället i allmänhet. Vad gäller t.ex. språkbruket ser finländarna ut att vara avståndstagande, medan svenskarna snarare tar kontakt. Svenskarna slår vidare vakt om grupptillhörighet, finländarna snarare om sin integritet. Beträffande skillnader i ledarskap mellan Finland och Sverige bemöter man ofta två begrepp: management by perkele och management by förankring. Det gäller alltså hur man leder företag i de två länderna.

2 Nationella kulturer bildar företagskulturer

Kultur har definierats utifrån fler olika perspektiv. En välkänd definition utgår från att kultur inbegriper tankemönster (ett folks gemensamma sätt att tänka), beteendemönster (att bete sig på samma sätt), artefaktmönster (gemensamma sätt att tillverka och använda materiella ting) samt spår i naturen (agrikultur och kulturbygd).

Hofstedes (1991: 12 ff.) utgångspunkt i definieringen av kultur är analog till datorernas värld: mental programmering. Programmeringen startar inom familjer och fortsätter sedan livet ut, i skolan, på arbetsplatsen, i samhället överhuvud. Han menar vidare att en typisk term för ens *mentala mjukvara* är kultur. Den delas av alla inom en gemenskap, den är ett kollektivt, inlärt och socialt fenomen. Kultur är dessutom ett relativt fenomen och man borde inte värdebedöma när det gäller kulturer annorlunda än ens egen. Man ska vidare tänka efter innan man börjar tillämpa de egna kulturella värdena på andras.

Enligt Hofstede (1991: 16 ff.) består den mentala mjukvaran av fyra kulturmanifestationer: symboler, hjältar, ritualer och värderingar. Symboler är det ytligaste kulturuttrycket och består av ord, gester, bilder och objekt med en särskild betydelse. Sådana är t.ex. flaggor och Coca Cola. Symbolers betydelse känns igen av endast dem som delar kulturen. Hjältar är levande och döda samt verkliga eller påhittade personer som med sina högt prisade karaktärsdrag inom en kultur tjänar som modeller för uppförande. Hofstede räknar även fantasifigurer som hjältar, t.ex. Läderlappen i USA eller Asterix i Frankrike. Ritualer är kollektiva aktiviteter som utförs för sin egen skull utan att ha något särskilt mål. De är ändå socialt nödvändiga, exempelvis olika sätt att hälsa på eller visa respekt. Även affärsmöten eller politiska möten är ofta rituella handlingar. Dessa tre manifestationer är den synliga delen av kultur, men deras kulturella innebörd uppstår endast när de införstådda tolkar dem som sådana. Värderingar utgör kulturens kärna. De inlärs undermedvetet redan i tidig barndom och är därför svåra att förändra med tiden. De kan inte upptäckas av utomstående utan kan förstås utifrån de sätt på vilka en individ agerar.

På basis av en undersökning mot slutet av 1960-talet om människors värderingar från 53 länder föreslår Hofstede (1991) en klassificering av *nationella kulturer*. Undersökningen byggde på frågeenkäter som hade skickats till IBM-anställda i olika länder, inklusive Finland och Sverige. Hofstede (ibid.: 23 f.) menar att dessa anställda var lika på alla sätt utom beträffande nationalitet, vilket leder till att deras svar ovanligt klart visar kulturskillnader mellan de berörda länderna. Hofstede (ibid.) upptäckte fyra problemområden i IBM-svaren som representerar *dimensioner* av nationella kulturer. En dimension ses som en kulturell aspekt som kan mätas visavi andra kulturernas motsvarande aspekt – och därför kan användas för att karaktärisera en viss nations kultur. De olika dimensionerna studerades med avseende på hur det förhåller sig i olika institutioner som familjen, skolan, arbetsplatsen (som i detta fall är företag), lokalsamhället. De olika dimensionerna är maktavstånd, individualism/kollektivism, feminitet/maskulinitet samt osäkerhetsundvikande.

För att sammanställa maktavståndet i företag frågades de anställda följande:

- Hur ofta förekommer följande problem: att anställda är rädda för att visa att de inte håller med sina chefer?
- Anställdas uppfattning av sin chefs verkliga beslutsfattarstil
- Anställdas preferens för sin chefs beslutsfattarstil

Resultatet blev att *maktavståndet* är hög i asiatiska, afrikanska och latinska (både latineuropeiska som Frankrike och latinamerikanska) länder samt arabländer. Malaysia toppar på rangordning 1 (rangordning är från 1 för den högsta avståndet till 53 för den lägsta). I USA, Storbritannien, övriga Europa samt Israel är maktavståndet däremot lägre.

Den lägsta maktdistansen har Österrike (dvs. 53 plats). Finland och Sverige ligger mycket nära varandra, på 46 resp. 47 plats. I länder med liten maktdistans – som alltså i Finland och Sverige – önskar medarbetarna en konsulterande ledning, att ledare rådgör med medarbetarna före ett beslut. De anställda kan ta kontakt med och säga emot sina ledare. (Hofstede 1991: 37 ff.) I länder med stor maktdistans däremot önskar medarbetare enligt Hofstede (ibid.: 39 ff.) autokratisk ledning. De anställda kan varken säga emot sina chefer eller ta kontakt.

Den andra dimensionen är *individualism/kollektivism*. Dimensionen definieras på följande sätt:

Individualism gäller samhällen i vilka banden mellan individerna är lösa. Var och en förväntas sköta sig själv och sina närmaste i familjen. Kollektivism som denna individualisms motsats, kännetecknar samhällen i vilka människor från födelsen och framåt integreras i starka, väl sammanhållna ingrupper, som under personens hela livstid fortsätter att skydda honom eller henne i gengäld för en obetingad lojalitet. (Hofstede ibid.: 67)

Dimensionen går alltså ut på att studera den omfattning i vilken individer eller grupper är normbildande, vilkendera som står i fokus i ett samhälle.

Hofstedes (ibid.: 70) resultat visar i sammanhanget en klar skillnad mellan rikare och fattigare länder: individualismen är hög i rikare länder, medan kollektivismen dominerar i fattigare länder. Det visar sig vidare att länder med hög maktdistans är de kollektivistiska – och det omvända. I rangordningslistan toppar USA (1 plats, som här alltså betecknar hög individualism), på den lägsta platsen (nr 53, den mest kollektivistiska) finns Guatemala. Skillnaden mellan Finland och Sverige är här något större: Sverige står på 10 plats och är således mer individualistiskt än Finland på 17 plats.

Den tredje dimensionen är *maskulinitet/feminitet*, som tar fasta på frågan i vilken mån traditionella mansvärderingar (t.ex. pengar, materiella ting) eller traditionella kvinnovärderingar (t.ex. omsorg, sociala värderingar) prioriteras i ett samhälle. Enligt Hofstede (1991: 106 f.):

Maskulinitet präglar samhällen i vilka de sociala könsrollerna är tydligt åtskilda; män förutsätts vara självhävdande, tuffa och inriktade mot materiell framgång; kvinnor förutsätts vara mer anspråkslösa, ömma eller mjuka och engagerade av livets kvalitet. Feminitet präglar samhällen i vilka de sociala könsrollerna överlappar varandra; både män och kvinnor förutsätts vara anspråkslösa, ömma eller mjuka och inriktade på livets kvalitet.

Av undersökningen framgår att de mest maskulina länderna är Japan (1 plats i rangordningen) och Österrike (2 plats). De mest feminina länderna är Sverige (53) och Norge (52) – Finland kommer nära och ligger på 47 plats. (Hofstede ibid.: 108 f.)

Den fjärde dimensionen är *osäkerhetsundvikande*. Med detta avser Hofstede (ibid.: 143) ”i hur hög grad medlemmarna i en kultur känner sig hotade av osäkra eller okända situationer”. Osäkerhet är inte bara en subjektiv upplevelse utan kan också delvis delas av andra i individens samhälle. Hofstedes studie avser just sådana osäkerhetskänslor som är förvärvade och inlärd, som tillhör samhällenas kulturella arv och som överförs och

förstärks via de ingående institutionerna (familj, skola m.m.). Frågan är således hur ett samhälle förhåller sig till svåra situationer och osäkerhet.

Det starkast osäkerhetsundvikande landet i Hofstedes (ibid.: 144 f.) undersökning var Grekland (1 plats i rangordningen), medan Singapore var det svagast osäkerhetsundvikande landet. Även Sverige är ett bara svagt osäkerhetsundvikande land (på 50 plats), medan Finland är klart mer osäkerhetsundvikande och kommer på 31 plats.

Med hjälp av dessa dimensioner kan man således studera företag utifrån tvärkulturella krockas perspektiv i synnerhet i samband med fusioner. Det som Hofstede (ibid.: 184) menar är att det kan vara svårt att överföra en ny företagskultur till en ny kulturkontext, kulturerna tenderar att skydda sig mot externt tryck och befinner sig hela tiden i en kamp mot varandra. Företagskultur bygger på de inre förhållandena inom ett företag och manifesteras genom artefakter, materiella ting (produkter, logos), värderingar, relationer, ledarskap. Och det är alltså den dominerande kulturen inom ett helt samhälle som påverkar företagets kultur.

Ett exempel på en ny kulturs landning till en annorlunda kulturell kontext är IKEA i Ryssland. Binnmyr (2003) studerade hur det gick till när IKEA landade i Ryssland. Han menar att IKEAkultur klart sammanfaller med den svenska kulturen: det är höga sociala värderingar, man ska ta hand om varandra på bästa möjliga sätt. Ingvar Kamprad är den kulturella hjälten. Maktstånd på både IKEA och i Sverige är låg, och feminina värden uppskattas. De kulturella symbolerna för de båda sammanfaller åtminstone delvis – t.ex. genom färgerna blå och gul. Den ryska kulturen däremot är ett toppstyre med knappast någon etik eller moral i ekonomiska frågor. Samhället och företag är hierarkiskt uppbyggda, dvs. maktståndet är hög. Dessa skillnader avspeglas i de ryska medarbetarnas tankar. De kommenterar den nya, svenska arbetsplatsen med bl.a. följande citat:

- Det är väldigt annorlunda, ibland vet man inte vem som är boss.
- Vi jobbar alla mot samma mål och det demokratiska inom Ikea inbjuder till att ta egna initiativ.
- Många är helt enkelt inte vana vid detta egenansvar, ett stort steg att ta.
- Vi pratar mer än vad vi jobbar, möten och annat går före vårt egentliga arbete.
- Att kunna uttrycka tankar och idéer förhållandevis fritt är det som känns mest specifikt för Ikea.
- Eftersom jag arbetar med marknadsföring känns det ibland som ett privilegium att kunna arbeta under sådana här fria förhållanden. Jag har jobbat några år bland annat i ryska företag och stämningen här är mera harmonisk och öppen jämfört med mina tidigare arbeten.
- Det är som att korsa statsgränsen. Man känner sig som om man kommit till ett annat land, som att komma till västvärlden i ett enda steg.
- Det konstiga är att kunna prata med den högsta chefen.

3 Ledarskap

Ledarskap (eller chefskap) har studerats länge i synnerhet i militära och politiska sammanhang. Under de senaste två decennierna har studierna dock alltmer berört ledarskap i olika typer av organisationer och företag. Begreppet kan definieras på fler olika sätt. Enligt Jacobsen och Thorsvik (2002: 473) kan det betraktas som ett speciellt beteende som utövas för att påverka andras tänkande, inställning och uppförande. Inom företag innebär ledarskap enligt dem att få andra att arbeta för vissa mål, att motivera andra att prestera mer och att få andra att trivas. Denna definition har en nära anknytning till begreppet ledarstil. Därtill betyder ledarskap en rad handlingar av en eller fler individer, vilket har att göra med ledarens personlighetsdrag. Northouse (1997) menar att ledarskapet är en process genom vilken en individ påverkar en grupp av individer för att uppnå ett gemensamt mål (Wolvén 2000: 252).

Lippits och Whites (1958) klassiska studie av olika ledarstilar under 1940-talet bygger på tre olika typer av ledarstilar. För det första finns *en auktoritär ledarstil* där ledaren är moraliserande, intolerant mot nya idéer samt fientlig mot främlingar. Av de anställda väntas obetingad lydnad och underkastelse. All kritik uppfattas av ledaren som hot mot den egna ledarpositionen. Alla beslut görs av ledaren, medarbetarna får inte delta. Medarbetarna beskrivs som lata och passiva, som behöver kontrolleras. För det andra finns en motsatt ledarstil, *den demokratiska*. Den demokratiska ledaren är flexibel, tolerant, öppen och nyfiken på nya idéer. Medarbetarna får delta i planeringen samt uppmuntras till kritik och diskussioner. Beslut görs tillsammans. Medarbetarna betraktas som aktiva, kreativa, som arbetar gärna mot det gemensamma målet. Den tredje ledarstilen benämns *laissez faire-stilen*. Ledaren har inga speciella personlighetsdrag, men ses som passiv som utövar minimal – eller ingen – kontroll. Laissez faire-ledaren ger medarbetarna en fullständig frihet och betraktar direktiv, kontroll och uppmuntran som onödiga, eftersom dessa enbart stör medarbetarnas möjligheter att uppnå sina mål. Varje ingripande skulle utgöra en störning. (Wolvén *ibid.*: 123 f.) De demokratiskt ledda medarbetarna anses ha det bästa arbetsklimatet. Idérikedomen och motivationen bland dem är hög, dessutom har de en bra samarbetsanda. De auktoritärt ledda anställda däremot känner maktlöshet, meningslöshet och brist på motivation i arbetet, och vantrivs ofta. (Wolvén *ibid.*: 124 f.)

Ledare tillskrivs olika ”roller” i sin ledarposition. En ledarroll innebär enligt Jacobsen och Thorsvik (*ibid.*: 479) ”en integrerad helhet som formar de förväntningar som ställs på ledarens arbete liksom ledarens egna förväntningar”. Mintzbergs (1973) ofta refererade klassificering utgår från tio olika ledarroller som indelats i tre huvudgrupper. *Interpersonella roller* har att göra med kontakt med andra människor. Bland dessa har ledaren *roller som galjonsfigur*, som hänvisar till mer eller mindre symboliska plikter som att underteckna dokument, delta i möten och ta emot besökare. Galjonsrollen har en marginell betydelse, men är något som måste genomföras. Till de interpersonella rollerna hör också *rollen som ledare*. Denna roll inbegriper bl.a. ledarens uppgifter att inspirera medarbetarna, ha hand om deras träning och utbildning, ge kritik och beröm, befordra och avskeda. Den kanske viktigaste uppgiften som ingår är ledarens ansvar att åstadkomma en god anpassning mellan medarbetarnas individuella och företagets kollektiva behov. En tredje interpersonell roll är att ledaren ska fungera som *förbindelse-*

led. Förbindelseledsrollen innehåller bl.a. alla formella och informella aktiviteter för att skapa fungerande nätverk både i och utanför företaget. Denna roll har numera börjat få en alltmer stor betydelse: ledarens uppgift därmed är att etablera nya kontakter samt att utväxla information och tjänster med omvärlden. (Jacobsen & Thorsvik 2002: 479 f.)

Den andra huvudkategorin – *informationsrollen* – innehåller för det första ledarens *roll som övervakare*. Ledaren har här som uppgift att söka information ur olika källor för att övervaka företagets utveckling och omvärldens värdering av dess verksamhet. Ledaren ska dessutom analysera och bearbeta den sökta informationen för att upptäcka vad det kan finnas för problem och möjligheter för företaget. För det andra har ledaren *rollen som informationsförmedlare*. Detta innebär att sprida information till medarbetarna och motta information från dem. Ledaren är ensam om att veta allt om företaget, han/hon är en generalist, medan medarbetarna är specialister. Ledaren kan således spela en central roll som förmedlare av intern och extern information. Skillnad görs mellan objektiv information, som gäller faktiska förhållanden, och värdeorienterad information, dvs. hur något borde vara. En av ledarens viktigaste uppgifter i sammanhanget är att förmedla värdeorienterade utsagor, som kan användas som riktlinjer i beslutssituationer. Den tredje rollen är *rollen som talesman*. Detta betyder att ledaren ska representera och presentera företaget för intressenter i omvärlden. Han ska vara medveten om vad som sker i företaget och pågår i omvärlden för att företaget ska kunna vinna respekt. I praktiken innebär detta ofta lobbying. (Jacobsen & Thorsvik *ibid.*: 481)

Den tredje huvudkategorin benämns *beslutsroller*. Den första rollen här är *rollen som entreprenör*, vilket för ledaren innebär att ta initiativ till förändringar för att förbättra företagets situation. Det kan vara fråga om t.ex. maskininvesteringar, utvecklande av nya produkter eller omorganisering av olika verksamheter i företaget. Dels gör ledaren detta själv, dels kan han delegera ansvaret. Ledaren har här även *rollen som krislösare*. Det gäller plötsliga oväntade kriser som ska lösas, t.ex. konflikter bland medarbetarna, hotande förlust av företagets resurser eller konflikter i relation till andra företag. Rollen betraktas som en av de viktigaste ledaren har. Till beslutsroller hör även *rollen som resursfördelare*. Det gäller att kontrollera och fördela företagets resurser (pengar, material, personal, utrustning, tjänster) på ett vettigt sätt för att kunna kontrollera över prioritering av vad företaget ska satsa på. Det är en integrerad del av beslut om vad företaget ska göra och när, och hur olika uppgifter ska lösas, och därför en av de mest centrala uppgifterna för ledaren. Den sista rollen ledaren har är *rollen som förhandlare*. Detta inkluderar förhandlingar t.ex. med andra företag eller myndigheter. Som exempel därpå kan nämnas förhandlingar med facket om löner eller om fusioner med andra företag. (Jacobsen & Thorsvik *ibid.*: 482)

Under 1920–50 talen utvecklades s.k. ledningsdragsteorier (*trait theories*). Dessa inspirerades av psykologiska test och utgick från tanken att goda ledare har vissa egenskaper som skiljer dem från andra personer. Enligt Jacobsen och Thorsvik (*ibid.*: 487) har de flesta undersökningar kommit fram till följande drag hos *goda* ledare:

- Hög aktivitetsnivå – ledare arbetar mycket och snabbt
- IQ långt över genomsnittet
- Självförtroende – ledare vet att de kommer att få inflytande och nå de egna målen

- Maktorientering och makthämning – ledare söker makt men är försiktiga med att utnyttja den makt de nått; det sistnämnda innebär förmåga att undvika maktmissbruk
- Stark prestationsönskan – ledare sätter höga mål för sig själva och riktar in alla resurser på att nå dem
- Utåtriktning och säkerhet i sociala situationer

Whetten och Cameron (1998) menar ytterligare att en god ledare har tre typer av egenskaper. För det första personliga färdigheter som självinsikt, förmåga att lösa problem och vara kreativ samt att kunna hantera stress. För det andra mellanmännsliga färdigheter, t.ex. förmåga att kommunicera med andra, lyssna och ge stöd, motivera och påverka samt hantera konflikter. För det tredje grupporienterade färdigheter som att kunna delegera befogenhet och bygga välfungerande arbetsgrupper. (Jacobsen & Thorsvik *ibid.*: 488)

Det är alltså mycket som krävs av ledare – i synnerhet om man vill bli betraktad som en *god och effektiv* ledare. Och man kan faktiskt fråga sig om det finns ledare som besitter alla dessa egenskaper eller om man snarare borde studera ledare i samband med deras eget företag. Det betonas allmer interaktion och samarbete mellan ledare och medarbetare, vilket sammanfaller klart med företagets tänkande i allmänhet idag, dvs. interaktion med omvärlden, med kunderna och alla andra instanser utanför företaget som man *samarbetar* med. Det gäller inte längre envägskommunikation t.ex. i PR eller marknadsföring utan tvåvägskommunikation där man beaktar den feedback man får från kunderna, underleverantörer etc. samt det som överhuvud sker i omvärlden. I marknadsföring talar man numera helst om relationsmarknadsföring i stället för traditionell marknadsföring, kunden ses som en viktig *del* av företaget i stället för att vara en mottagare, att man tar hänsyn till kundens behov och agerar därefter – det är inte kunden som ska ändra på sina behov utan företaget som ska ändra sig för att kunna bemöta kundens behov.

En intressant personlig erfarenhet av ledarskapet ges av Peter Granström (2005). Han redovisar i en artikel hur han efter flera år som chef kom att tänka på ledarskapet på ett nytt sätt. Hans tankar väcktes av ett citat av Gandhi: *There goes my people, I must follow them – I'm their leader*. Enligt Granström (*ibid.*: 52) insåg han då att ledarskapet inte handlar om att ens medarbetare ska gå dit ledaren pekar åt, utan att dessa ska *vilja* gå dit ledaren pekar åt. Det som skiljer åt en chef och en riktig ledare är engagemang. Med detta menar Granström att det inte är ledaren som ska engagera sig i jobbet arton timmar om dygnet utan att det ska vara medarbetare som engagerar sig i den vision ledaren har målat upp. Det som enligt Granström (*ibid.*: 53 f.) krävs av en god ledare är bl.a. följande drag eller egenskaper: att vara sig själv, talang, ärlighet, att ledaren själv tror på företagets mål, litet tur samt träning. Ett viktigt drag är dessutom modet att göra beslut även om det skulle visa sig att det var fel beslut. Enligt Granström kan man inte bli en god ledare om man inte får träna sig i att ta konsekvenserna av felaktiga beslut.

4 Ledarskap i Finland och Sverige

I dagens globaliserade värld är företagsfusioner över statsgränser allt vanligare. Företag kan knappast längre isolera sig, att bara göra inhemska affärer är allt mindre möjligt. Sammanslagningar inom länder har enligt Hofstede (1991: 183 f.) ofta visat sig innebära misslyckanden men sammanslagningar över statsgränser misslyckas ännu oftare. Oftast görs beslut om fusioner bara utifrån ekonomiska överväganden. Men misslyckanden har visat sig bero i synnerhet på kulturella skillnader. Hofstede menar att kulturella aspekter därför borde tillmätas lika stor vikt som ekonomiska frågor. Enligt Hofstedes ovan citerade kulturella dimensioner ligger Finland och Sverige rätt så nära varandra. Och ändå har det funnits många krockar och misslyckanden vid finsk-svenska företagsfusioner.

Andreas Rosenlew med många års ledarskapsfarenhet i de båda länderna (och i övriga länder) menar att misslyckanden oftast beror på skillnader i ledarskap. Han (2005: 134) formulerar sig utgående från tanken att de största skillnaderna mellan finska och svenska chefer härstammar från ländernas historiska erfarenheter: att Finland behövt kämpa för sin existens i fler krig, medan Sverige har fått leva skyddat. Detta har lett till helt olika förhållningssätt vilka återspeglas inom ledarskapet i samhället och företag. Han menar därmed att finskt management har fortfarande likheter med militär utbildning, medan management i Sverige bygger på förankring. Termen *förankring* kan vara svår att uppfatta, eftersom den som bl.a. Östberg (2005: 104) konstaterar saknar motsvarighet i finskan. Språkbruk (3/2004) rekommenderar den finska termen *jalkautuminen*, medan man i övrigt ofta använder helt allmänt den direkta översättningen *ankkurointi* (t.ex. de intervjuade medarbetarna och cheferna i programmet *Kulturkompassen*). Vad som avses med förankring i sammanhanget är chefens ansvar att låta medarbetarna medverka i beslutsprocessen i stället för att göra beslut ensam. Rosenlew (ibid.: 134 ff.) listar upp ett antal aspekter där de två länderna skiljer sig åt: i Finland tillåts ledare vara ledare, i Sverige förväntas ledaren söka godkännande för sitt agerande. I Finland tar man ansvar, i Sverige får man ansvar. Medan de finska ledarna "går i täten för 'trupperna' och visar vägen, och kanske ibland kastar en blick över axeln för att se om dessa hänger med, går de svenska ledarna bakom trupperna i takt med de långsammaste och frågar hur de mår". Och vidare: finländarna handlar, svenskarna förhandlar. En finsk chef ska dessutom personligen ha hand om genomförandet av ett uppdrag, medan svenskarna går ingenstans utan att förhandla och utan att vara säkra på att alla följer med (dvs. utan att förankra). Jantelagen i samband med svenska ledare innebär något som "Du ska inte tro att du är mer än andra" – vilket betyder att ledare inte tillåts ha den auktoritet som deras position kräver. Jantelagen i Finland däremot lyder snarare "Om du uppnått en viss position ska du inte stoltsera med det" – ledarens auktoritet ifrågasätts alltså inte. Ledarens uppgift i Sverige är att skapa förutsättningar för medarbetare, medan den finska ledarens uppgift är att visa vägen. (ibid.: 137 f.)

Karlsson (2005b) kommer med samma slags tankar om finskt och svenskt ledarskap. Han framhåller (ibid.: 181) hur finländare och svenskar inte alltid inser hur mycket svårigheter de kommer att bemöta i ledaruppdrag i grannlandet. Och dessa skillnader bygger på skillnader mellan den finska och den svenska kulturen. Det som är av central betydelse är att de olika företagskulturerna behöver genomlysas och skillnaderna för-

klaras för alla i företaget. I synnerhet ledningen måste vara på sin vakt och visa att den ser olikheterna men samtidigt övertyga att skillnaderna är en tillgång. Man ska identifiera de starka sidorna hos de båda parterna och försöka skapa gemensamma rutiner för att kunna arbeta tillsammans. Han avslutar genom att konstatera följande: ”Finländare arbetar bäst under hårt tryck och går med lätthet från kaos och kris till klarhet och genomförande. Svenskar arbetar bäst med planering, framförhållning och delaktighet. Lyckas man kombinera vars och ens styrkor, har man hittat framgångsnyckeln.” (ibid.: 182)

5 ”Igel kickade Hintikka”

När Tapio Hintikka avgick som ordförande i Telia Sonera i mars 2004 uppstod en livlig debatt i den finska och svenska pressen. Den mest centrala frågan var om Hintikka verkligen avgick eller om han istället fick sparken. Enligt den finska pressen var det tvivelsutan en företagskulturell kollision som i mycket berodde på olika chefskulturer i Finland och Sverige och som sedan ledde till att Hintikka fick sparken.

Enligt vice ordföranden i Telia Sonera, Carl Bennet, var Hintikkas avgång helt knuten till honom som person. En majoritet i styrelsen var missnöjd med Hintikkas sätt att sköta arbetet, något som bland andra arbetstagarrepresentanterna i styrelsen höll med om. ”Äntligen. Det är min spontana kommentar. Det hade varit en katastrof om han hade fått fortsätta. Tapio Hintikka har en auktoritär ledarstil som aldrig har fungerat”, sade en facklig representant i styrelsen. (Almgren 2004) En annan hänvisar till Hintikkas militära ledarstil: ”Han agerar som en general som leder en armé. Det har varit en ohållbar situation med en ordförande som inte är lyhörd, som inte förstår att beslut måste förankras och som inte lett arbetet demokratiskt.” (Carlsson & Eriksson 2004) Hintikka betraktades som auktoritär och ointresserad av att lyssna till andra eller förankra beslut. När Hintikka något senare frågades om begreppet förankring var bekant för honom var hans svar rätt så avslöjande: ”Oli kyllä. Veneilystä. Siellä sitä on syytä silloin tällöin tehdä” (Raivio 2004).

Enligt TT (i Östgöta Correspondenten) var det därtill olika syn i ersättnings- och bonusfrågor mellan ordföranden och styrelsemajoriteten, som Bennet påpekade: ”Vi är mer återhållsamma på den svenska sidan”. Hintikka kände inte igen sig i Bennets beskrivning. Han uppgav i stället politiska motiv som upprinnelsen till att han tvingades säga upp sig – i praktiken fick sparken. Enligt honom fanns politiska meningskiljaktigheter om vem som bör ingå i Telia Soneras nästa styrelse. (ibid.) ”Jag trodde att vi i Telia Sonera skulle agera helt affärsmässigt. Men i själva verket har jag blivit en del i det svenska politiska spelet och det gillar jag inte” sade Hintikka i Dagens Nyheter (Almgren 2004). Därtill betraktades Hintikka som för snabb i sina mål att utveckla företaget. Hintikka själv menade att sammanslagningen av Telia Sonera var gjord och att det skulle vara dags för att gå in för en globalisering. Han ville avancera snabbt i framför allt Turkiet och Ryssland. Det var vd:n Anders Igel som började bromsa och det blev konflikt. Hintikkas kommentar till detta var: ”Asioita pitää viedä eteenpäin, ei jäädä ihastelemaan, kuinka hyvin integraatio onnistui. Tämä on mielestäni heikko kohta. Minä ainakin poistan varmistimen, kun kuulen, että toimitusjohtaja puhuu historiaaavu-

tuksista, ei tulevaisuudesta.” (Raivio 2004) Att Hintikka och Igel inte kunde samarbeta anses vara beroende av deras olika beslutsfattarstilar: Hintikka var van vid att göra snabba beslut och kunde inte stå ut med Igels ältande inför varje beslut (Alkio 2004).

Även om Hofstedes kulturdimensioner inte visar stora skillnader mellan Finland och Sverige, är det här åtminstone delvis fråga om en kulturell kollision som rör i synnerhet stilen att leda. Att Hintikka (och senare även vice vd:n Harri Koponen) fick sparken från Telia Sonera beror på olika attityder till chefskap i Finland och Sverige. Både Bennet och Hintikka (och Igel) har de goda egenskaper som krävs av ledare. Det som skiljer dem åt är deras syn på ledarskap: medan Bennet betonar management by förankring, menar Hintikka att management by perkele inte har dött. Redan ett par år innan avgången från Telia Sonera kommenterade Hintikka ledarskap: ”Johtamisessa on menty löperöön suuntaan, ja varoitaa siitä. On vain kylmä tosiasia, että tämä avoin maailma nykyisellä muutosten vauhdilla vaatii kovia vastuunottoja yksilötasolla.” (Puustinen 2002) Hintikkas ledarskap i Telia Sonera byggde på beslutsamhet och aggressivitet, han var en ensam beslutsfattare som inte insisterade på gruppdiskussioner eller samstämmighet. Man kan således fråga sig om Hintikka saknar några av de goda egenskaper som krävs av en god ledare (t.ex. förmåga att lyssna, ge stöd, hantera konflikter – jfr ovan). Men det är givetvis också mer allmänna kulturella skillnader mellan finländare och svenskar som ligger bakom.

Under en av mina kurser i företagskommunikation gjorde en studerandegrupp (Erkinpalo et al. 2003) en liten undersökning om hur nordiska företag samarbetar. Studerandena skickade ut en frågeenkät till ett antal företag i Danmark, Finland, Norge och Sverige. Deras främsta mål var att redogöra för språkanvändningen vid samnordiska möten, men de fick också massor av andra kommentarer. Ett välbetygsfullt exempel på vad man måste beakta när det gäller samarbete mellan företag är ett citat från en medarbetare i ett av de berörda företagen:

Vad som kan vara svårare är de skiftande ländernas kulturer – snarare än språket. T.ex. att man i Danmark gör på ett sätt, på ett annat i Norge och i Sverige kan man inte göra så alls.

Litteratur

- Alkio J (2004) Hintikan ero Telia Sonerasta täynnä riitoja. Helsingin Sanomat 30.3. 2004.
- Almgren J (2004) Telia Soneras ordförande lämnar styrelsen efter bråk. Svenska Dagbladet 29 mars 2004.
- Binnmyr A (2003) Ikea i Ryssland – En kvalitativ studie om kulturella skillnader och kollisioner. Sociologiska Institutionen, Lunds Universitet. Tillgänglig på <<http://theses.lub.lu.se/undergrad/by-subject/S000/S210/>>.
- Carlsson B & Eriksson R (2004) Svenska staten anklagas för passivitet i Telia-affären. Dagens Nyheter 29 mars 2004.
- Ekwall A & Karlsson S (1999) Mötet. En bok om kulturskillnader och ledarskap. Storkamp Media, Larsmo.

- Erkinpalo A, Hakkarainen J, Jokela S, Kaketti E & Kurttio M (2003) Internordisk kommunikation. Uppsats i projektet Virtuell nordistik. Institutionen för tyska, franska och nordiska språk, Uleåborgs universitet. Tillgänglig på <<http://www.oulu.fi/srpkl/kvyryitys/opas1.htm>>
- Granström P (2005) Management by leisure. I: Karlsson S (red.) Aderton kommentarer om ledarskap. Finska Akademien, 51–56.
- Hofstede G (1991) Organisationer och kulturer – om interkulturell förståelse. Studentlitteratur, Lund.
- Jacobsen DI & Thorsvik J (2002) Hur moderna organisationer fungerar. Studentlitteratur, Lund.
- Karlsson S (red.) (2005a) Aderton kommentarer om ledarskap. Finska Akademien.
- Karlsson S (2005b) Kommunikationens dilemma. I: Karlsson S (red.) Aderton kommentarer om ledarskap. Finska Akademien, 173–182.
- Kulturkompassen (2000) Kotimainen opetusohjelma. YLE.
- Puustinen T (2002) Vielä voimissaan: management by perkele. *Talouselämä* 500, 24.5.2002.
- Raivio J (2004) Ruotsin valtio erotti Hintikan. *Suomen Kuvalehti* nr 20, 14.5.2004.
- Rosenlew A (2005) Ledare och vilseledare. I: Karlsson S (red.) Aderton kommentarer om ledarskap. Finska Akademien, 133–140.
- Språkbruk (2004) Nr 3. Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors.
- Suikkari K (2004) Sverigefinsk samtalsstil. Om inläring av ett andraspråks pragmatiska färdigheter. *Acta Univ Oul B* 56. Oulu.
- Wolvén L-E (2000) Att utveckla mänskliga resurser i organisationer. Studentlitteratur, Lund.
- Östberg R (2005) Management by beslutsångest. I: Karlsson S (red.) Aderton kommentarer om ledarskap. Finska Akademien, 101–108.
- Östgöta Correspondenten (2004) Telia Soneras ordförande tvingas gå. TT/Stockholm. 29 mars 2004.

Iakttagelser över bruket av *hem-* och *hemma-* som partiklar i verbsammansättningar

Pirjo Söderholm

1 Inledning

Adverbena *hem* och *hemma* kan stå som förled i olika sammansättningar: *hemarbete*, *hembiträde*, *hembygd*, *hemdator*, *hemvård*. Det första intrycket av verbsammansättningar med *hem-/hemma-* som förled är att de till vissa delar är ålderdomliga (*hembära*, *hemförlova*, *hemtagen*, *hemvävd*) eller så väcker de positiva känslor (*hembakat*, *hemstickat*, *hemmastadd*). I det följande granskas förleden *hem-* och *hemma-* närmast som förled i verbsammansättningar.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet är att utreda hur produktiva *hem* och *hemma* är som verbpartiklar och om det finns skillnader i bruket av dem. Enligt SAOB (1997) är den kortare formen *hem-* vanligare i modern svenska, medan fornsvenska gynnade den längre *hemma-*. Det finns dock undantag till detta bruk, som SAOB förklarar enligt följande:

- a) i sammansättningar som betecknar (tid för) uppehåll eller kvarstannande i hemmet används *hemma-*
- b) i uttryck som ger betydelsen 'i hemorten' eller 'i hemlandet' används *hemma-*. Detta innebär att *hemma* får utvidgad betydelse till att gälla hemorten eller hemstaden eller till och med hemlandet, men kanske ändå inte andra länder i EU?
- c) Förutom i dessa betydelser används *hemma-* enligt SAOB (1997) också ofta då man vill "uttrycka inskränkning av ngt's användning l. förekomst l. försiggående

osv. till det egna hemmet” varvid lokaliseringen sker till ett hem överhuvud eller till en inrättning o.d. med sådana arbetsmetoder som används i ett hem. Det anmärkningsvärda här är att SAOB även på denna punkt utvidgar handlingen eller förekomsten att gälla ett hem överhuvudtaget eller till och med någon inrättning, men troligen lämnas ändå fabriker utanför. Det påpekas ju i ordboken att arbetsmetoderna är sådana som används hemma eller i ett hem.

Ovannämnda skillnader i bruket av de två förleden är ändå inte riktigt systematiska, eftersom SAOB å andra sidan ger både *hem-* och *hemma-* som alternativ vid de flesta verben.

SAOB (1997) har en semantisk utgångspunkt, där den adverbiala, lokalisering betydelser hos *hemma* är utslagsgivande. Min förmodan är att denna betydelse har bleknat och att *hem* har samma betydelse, dvs. ’att något sker hemma’, med den påföljden att *hem* har förlorat något av sin riktningangivande, adverbiala betydelse åtminstone vid vissa verb.

Som känt så kan man *bränna hemma* i betydelsen ’tillverka sprit’, men man brukar ändå inte *hembränna*. Min avsikt är att granska regelbundenheten hos den sammansatta, lexikaliserade participformen *hembränt* samt övriga ord kring företeelsen. Även på denna punkt framgår det att man *bränner hemma* eller åtminstone förr i närtrakterna kring hemmet, men alla sammansättningar och nybildningar till företeelsen har ändå förleden *hem-*, vilket enligt min mening visar att den adverbiala riktningangivande betydelsen bleknat.

Ovan påpekades att några verbsammansättningar med *hem-/hemma-* som förled väcker positiva associationer. Det positiva är emellertid inte självklart, utan det kan slå över till något negativt, gammalmodigt och lantligt som t.ex. vid *hemvävt*. Denna företeelse betraktas under rubriken *Betydelseförskjutningar*.

1.2 Material och metod

Verbsammansättningarna granskas i de sverigesvenska och finlandssvenska korpusarna i Språkbanken vid Göteborgs universitet och Språkbanken i Finland. Primärmaterialet bland de sverigesvenska korpusarna består av *SvD00* och *Svenska Parole*, som granskats via Språkbanken i Finland. De övriga sverigesvenska tidningskorpusarna undersöks sporadiskt. I de finlandssvenska materialen ingår *FISC*, *Hufvudstadsbladet 1998* och *1999* (Hbl98; Hbl99), *Jakobstads Tidning 1999* och *2000* (JT99; JT00). Dessutom anlitas några ordböcker i samband med analysen. Jämförelser görs mellan det sverigesvenska och finlandssvenska materialet, men med en liten reservation, eftersom det sverigesvenska materialet är betydligt större än det finlandssvenska.

2 Parallella participformer med antingen *hem-* eller *hemma-*

Participformerna med *hemma-* som förled är färre än de med *hem-* som förled i de undersökta materialen. Förleden *hem-* kopplas vanligen till verb som anger riktning:

vända, flytta, köra, forsla, bjuda, gå, komma någonstans, dvs. *hem*. Participformerna till dessa verb är sammansatta: *hemvändande, hemflyttad, hemkörd, hemforslad, hembjuden, hemgången, hemkommen*. Å andra sidan kan t.ex. verben *bo, vara, göra* ta ett fritt adverbial som anger befintlighet såsom *hemma*, man *bor, är* och *gör* något *hemma*, vilket ger följande participformer: *hemmaboende, hemmavarande, hemmagjord* (med parallellformen *hemgjord*).

Likadant kan man *baka, rulla, odla, bränna, riva* och *sy hemma*, men participformen lyder ändå *hembakat, hembränt, hemodlat, hemrivet, hemsytt*. Den lexikaliserade betydelsen hos *hem-* har alltså avbleknat och partikeln uttrycker detsamma som *hemma*. Åtminstone i detta undersökningsmaterial står *hem-* som ovan framgår vid verb som uttrycker någon syssla som utförs hemma.

En närmare granskning av verbet *baka (hemma)* ger vid handen att det finns vacklan i bruket av förleden även vid detta verb. Participformen till verbet lyder *hembakad* eller *hemmabakad* med dess olika böjningsformer, substantiverat *hembakat* el. *hembakt*, och stället där man bakar kan förutom hemmet vara ett *hembageri*. I Hb199 och SvParole kallas personen som bakar för *hemmabagare* och det som han sysslar med är enligt Hb198 *hemmabak*, medan SvParole har både *hemmabak* och *hembak* och dessutom också *hembakning*.

1. Nybryggt kaffe och *hemmabakade* kokoskakor åker fram på soffbordet där snusdosan redan ligger. (SvParole)

Om man vill betona att bakningen skett uttryckligen hemma, verkar sammansättningen få förleden *hemma-*, i annat fall förekommer det variation, som det är svårt att se något mönster i. Dessutom kan *hemmabak* användas också bildligt:

2. Nej, ett sådant formaliserat deltagarförfarande hör hemma i juristers, företagares och de resursstarkas värld. Förslaget har kraftig doft av *hemmabak*. (Hb198)

Här är det inte fråga om att någon bokstavligen bakat, utan *hemmabak* har använts i överförd betydelse. Det finns en negativ nyans i metaforen, förslaget är på något sätt hemgjort, amatörmässigt, som man knådat ihop hemma. Se närmare nedan om betydelseförskjutningar.

Även några andra verb har parallella participformer med antingen *hem-* eller *hemma-* som förled. Parallellformer förekommer inte i övriga verbformer i materialen.

I det sverigesvenska materialet förekommer följande parallella former (belägg anges i första böjningsformen och antalet belägg inom parentes). I SvD00 finns *hemgjord* (21)/*hemmagjord* (33), *hemlagad* (14)/*hemmalagad* (1), *hemsnickrad* (10)/*hemmasnickrad* (1). Parallella former förekommer också i SvParole: *hembakad* (40)/*hemmabakad* (1), *hembyggd* (1)/*hemmabyggd* (2), *hemgjord* (23)/*hemmagjord* (49), *hemkokad* (4)/*hemmakokad* (2), *hemproducerad* (1)/*hemmaproducerad* (1) och *hemsnickrad* (10)/*hemmasnickrad* (2). I dessa två sverigesvenska korpusar är alltså *hemgjord* en av de frekventaste participformerna med en parallellform med *hemma-* som förled. Korpusarna är sammanlagt större än de undersökta finlandssvenska, vilket inverkar på antalet belägg. I de finlandssvenska korpusarna förekommer endast

perfektparticipformen *hemmagjord* med parallellformen *hemgjord*, utom i JT00 där också *hemmaproducerad* används, men inte *hemproducerad*.

Perfektparticipformerna med *hem-/hemma-* som förled används antingen predikativt eller attributivt. Huvudbetydelsen är i majoriteten av fallen i alla de undersökta materialen den bokstavliga, 'att något tillverkas hemma', och det som tillverkas är närmast mat. Se följande exempel ur SvParole:

3. Hon startade redan i slutet av november med pepparkakorna, sen kom den *hemkokta* syltan, gotter, lutfisk och skinka. (SvParole)

Det finns också belägg på *hemgjorda vapen, bomber och båtar* och några belägg med överförd betydelse, som i exemplet nedan:

4. Däremot är hans teknik halvdan och hans framträdande aningen *hemgjort*, och det gör att det hela tiden finns ett förbehåll i framtoningen. (Hbl 98)

Den något negativa framtoningen i *hemgjort* i ovananförda exempel behandlas närmare nedan under rubriken *Betydelseförskjutningar*.

Följande exempel ur SvD00 visar kontrasten mellan det som tillverkats annanstans (industriellt) och det hemlagade:

5. Hämtmat, kemtvätt och video blir aldrig detsamma som *hemlagat, hemstruket* och *hemmagjord* underhållning, tycks hon mena. Tv-bolaget CNN bjöd in Cheryl Mendelson till studion för en inspektionsrunda av dammlager och fettfläckar i mikrovågsugnen. Men när hon lyriskt beskrev tillfredsställelsen med strykning för att det luktar så gott invände reportern kort: - Jag tycker att det luktar godast när någon annan stryker. (SvD00)

I exemplet ovan är *hemlagat* och *hemstruket* substantiverade participformer och *hemmagjord* står som attribut till *underhållning*. Uppräkningen av det hemlagade ger ändå inte formen *hemgjord underhållning* i analogi till de övriga participformerna med verbpartikeln *hem-*. Det kan sammanfattningsvis konstateras att verbsammansättningar med *hem-* som förled är frekventare i alla tempusformer än de med *hemma-* som förled, men betydelskillnader mellan parallella former är svåra att spåra. *Hem-* är ett prefix, som vid många verb förlorat den ursprungliga adverbiala betydelsen, som anger riktning och sammanfaller med *hemma* till betydelsen i stil med beskrivningen i SAOB (1997) och särskilt vid punkterna a) och c).

3 Nybildningar

Förleden *hemma-* visar sig vara produktiv i idrottsspråket. Åkermalm (1952: 22) som undersökt 1940- och 1950-talens tidningsspråk har kommit till att bl.a. *vinna, segra, slå* och *besegra* är mycket vanliga verb i idrottssammanhang och att de används som efterled

i verbsammansättningar. Här kan nämnas några av hans rön: *promenadvann*, *uppvisningsvann*, *tekniksegrade*, *spurtbesegrade* (a.a.: 21).

Samma verb (*vinna*, *segra*, *slå* och *besegra*) är givetvis fortfarande aktuella i idrottsspråket och ett modernare material visar att verbpartikeln *hemma-* träder in i bilden i sin adverbiala funktion: 'att *vinna*, *segra*, *slå* eller *besegra* någon *hemma*'. Verben används i fast sammansättning i alla tempusformer, t.ex. *hemmavinna*, *hemmaslå*, och den kanske naturligaste tempusformen är preteritum, eftersom ju reportrarna skriver om matcher som spelats och tävlingar som genomförts. SvD00 har följande belägg: *hemmabesegra*, *hemmaslå* och *hemmavinna*. De tre verben förekommer alla i preteritum med 1 belägg. I SvParole finns *hemmabesegra* med 5 belägg varav 4 är preteritumformer och 1 är en infinitiv och *hemmaslå* med 1 belägg i preteritum. De finlandssvenska korpusmaterialen har inga belägg på dessa verb. Nedan presenteras ett belägg med *hemmavinna* ur SvD00:

6. I Uefacupmatchen mot HJK Helsingfors gjorde "Henke" båda Celtics mål. Celtic *hemmavann* med 2–0. (SvD00)

Hemmabesegra och *hemmavinna* kan å ena sidan anses som retrograderingar till substantiven *hemmaseger* och *hemmavin* i stil med Åkermalms (a.a.: 8 ff.) *atombomba* av *atombomb*. Å andra sidan har de troligen bildats i analogi med övriga sammansatta verb med efterleden *besegra* och *vinna*. *Hemmaslå* har förmodligen bildats i analogi med de övriga verben inom idrottsspråket. Däremot förekommer inte *hemmaförlora* i materialen, utan man säger hellre:

7. Inte heller Pontus Farnerud spelade när hans Monaco *förlorade hemma* mot Glasgow Rangers (SvD00)

Betydelsen hos *hemma* framträder tydligt, eftersom motsatsen är *borta*:

8. Svensklaget Hansa Rostock *förlorade* Bundesligapremiären *borta* mot Borussia Dortmund med 0–1. (SvD00)

Dessa verb förekommer inte i de äldsta sverigesvenska tidningskorpusarna, de första beläggen dyker nämligen upp i DN 1987 (*hemmabesegra* 8 belägg). Press 98 har verbet *hemmafalla*, dvs. *hemmaföll* i sin idrottsspalt i betydelsen 'förlora' och inte som synonym till *hemfalla* 'låta sig upptas av ngt, åter tillfalla, utsätta för viss påföljd' (NEO 1995: 620):

9. Fem baklängesmål i en och samma match har heller inte inträffat sedan AIK *hemmaföll* mot Göteborg med just 1–5 i allsvenskan för fem år sedan. (P98)

Den svenska versionen av sökkaparen *Google* framvisar flera belägg på både *hemmabesegra* och *hemmaslå* och en noggrannare blick på texterna visar att åtminstone några av beläggen härstammar från *Ålandstidningen*. Nedan presenteras ett exempel på företeelsen i sverigesvenskt material, där man använt infinitivformen av verbet:

10. Och en lagom start på nya seriesatsningen vore att *hemmabesegra* Sheffield W som i lördags spelade 1 --- 1 borta mot div III --- laget Chester i FA --- cupen. (SvParole)

4 Betydelseförskjutningar

Hembränt och hembränning

Participformen *hembränt* har substantiverats till att betyda sprit som tillverkas hemma. Vid sidan av substantiveringen används också participformen som adjektivattribut, man talar om *hembränd sprit*.

11. Polisen hade i november hos mannen hittat 30 liter 34 procents *hembränt* och en självtillverkad bränneriapparat. (JT00)
12. Tjänstemännen har noterat att alkoholkonsumtionen [så!] bland yngre har ökat på sistone. Ofta dricker de *hembränd sprit*, som förefaller vara lätt att få tag på. (SvParole)

Utöver denna lexikaliserade betydelse kan *hembränt* också betyda att man bränner CD-skivor på dator såsom belägget i SvParole anger:

13. Ödsligt radiohus I riksprogrammet turas sex nattpratare om att vaka i ett ödsligt radiohus i sällskap av en CD-spelare samt ett antal licensfria skivor inklusive radions egna '*hembrända*' CD-plattor med överföringar av friköpta bandinspelningar. (SvParole)

Författaren till texten upplever att *hembränna* har lexikaliserats i så pass hög grad i betydelsen 'att tillverka sprit hemma' att han för säkerhets skull använder citattecken kring attributet. I modernt sverigesvenskt tidningsspråk såsom *Göteborgs Posten* från 2002 fanns ett belägg på *hembrända skivor*, utan citattecken. I *Göteborgs Posten* 2001 fanns det fem belägg på *hembrända skivor* el. *hembrända CD-skivor* samt ett belägg på *hembrända spel* med vilket man avser datorspel. Substantivet *hembränning* har vid sidan av den traditionella betydelsen 'att tillverka sprit hemma' fått den moderna betydelsen 'att bränna skivor/spel hemma' i dagens svenska:

14. Om skivindustrin sänkte priserna på cd-skivor i stället för att höja dem, skulle piratkopiering bli mindre intressant. Men jag misstänker att man lägger på en summa på varje skiva för att täcka in "osålda exemplar på grund av *hembränning*". (SvD00)

Förutom *hembränning* förekommer också *hembrännande* i SvParole. I det betydligt mindre finlandssvenska korpusmaterialet fann jag inga belägg på *hembränna* i ovannämnda modernare betydelse. Däremot förekommer *hembrännare* i Hb199 och JT00 i betydelsen 'ngn som tillverkar sprit', liksom också *hembränneri* (Hb199) för utrymmet för tillverkningen där man använder en *hembränningsapparat* (FISC) som ingår i *hembränneriutrustningen* (JT99).

Ordet *hem* har enligt SAOB (1997) troligen fått sin befästa ställning som substantiv på grund av att man under senare hälften av 1700-talet, företrädesvis genom av tyskan förmedlade litterära inflytelser från England, började ge ordet en varmare känslöstämning. Denna positiva känsla syns också i några participformer ur det sverigesvenska primärmaterialet SvD00. Verben ger uttryck åt arbetsmetoder som används i ett hem eller i hemliknande förhållanden i stil med vad SAOB (1997) anger ovan: *hembakad, hembränd, hemfiskad, hemgjord, hemgravad, hemkocht, hemlagad, hemodlad, hemplockad, hemrullad, hemrökt, hemsnickrad, hemstickad, hemstruken, hemsydd, hemsyrad, hemvävd*.

Alla dessa verb ger uttryck för arbeten som ofta utförs för hand hemma eller i hemliknande förhållanden i motsats till verkstad eller fabrik. Som exempel kan nämnas *hembakad* som enligt *Nusvensk ordbok* (1981: 177) är något som bakats hemma eller i hembageri. Utöver ovannämnda verb förekommer det ytterligare några andra i det finlandssvenska materialet: *hembonat, hembryggd, hembyggd, heminspelad, hemkonserverad, hemkryddad*.

15. Fräscha mattor och gardiner ger ett *hembonat* intryck. (Hbl99)

Hembonat betyder närmast att det är rent och snyggt och att man har bonat golvet som man brukar göra där hemma, åtminstone förr. Lika positivt är det då JT00 citerar några Kovjokibor, som är stolta över att allt är hemlagat på deras Valborgsfest:

16. Plättar, munkar, mjöd, grillkorv och tunnbröd är vad som står till buds. – Allt är *heimlaga*, intygar festkommittén, som tillsammans med de andra Kovjokiborna har bråda dagar och nätter framför sig för att hinna göra allt i ordning till första maj. (JT00)

Förleden *hem-/hemma-* är produktiva också i sammansättningar i participform såsom de modernare formerna i SvParole visar: *heminspelad, hempermanentad*. Nedan ett exempel på *hempermanentad*:

17. Föreståndarinnan skakar på huvudet så att de risigt *hempermanentade* lockarna möts i en ljudlös kollision. (SvParole)

Hempermanentade kan anses som en retrogradering av substantivet *hempermanent*.

Prefixet *hem-* (*hemma-*) har huvudsakligen en positiv värdeladdning, men verbsammansättningar som *hemgjord/hemmagjord, hemsnickrad* och *hemvävd* kan användas också i negativ bemärkelse i vissa kontexter.

Hemgjort med parallellformen *hemmagjort* kan alltså också användas i överförd betydelse med en något negativ nyans (se ex. 4) såsom konstaterades tidigare. Det förekommer ingen skillnad mellan dessa former, utan båda används främst i den bokstavliga betydelsen, men också i den överförda. *Nusvensk ordbok* (1981: 181 f.) förklarar *hemgjord* (*verka hemgjord*) med att det ibland kan betyda enkel eller lite klumpig eller dylikt, ibland grov men kraftig (men hederlig). Förklaringen är inte riktigt entydig utan den går i olika riktningar, mot det negativa och tillbaka till det positiva. Den berör närmast människor.

Hemgjort betyder också 'handgjort' i vissa kontexter och i denna betydelse är det utan tvivel något positivt som man ofta får betala för. Se exemplet nedan:

18. I våras var vi på en mäsä i Wales där vi marknadsförde *hemgjorda* nagelfilar. (Hbl99)
19. *Hemgjorda* produkter har enligt Stockmann börjat uppskattas igen efter 1980-talets vilda, lansiga år. (Hbl98)

Även *hemsnickrat* används förutom i den bokstavliga betydelsen också i överförd betydelse:

20. Här ger inte nykterheten värdighet. Han är auktoritär i sitt lilla rike, vi får aldrig veta hur han agerar på behandlingshemmen där han arbetar. Men den som läser Situation Stockholm med rapporter om *hemsnickrade* behandlingsmetoder, godtycke och missbruksvård till lägstbjudande kan tyvärr bara alltför väl tänka sig. (SvD00)

Av 10 belägg på *hemsnickrat* i SvD00 har 7 använts i överförd betydelse och 3 i bokstavlig betydelse. Dessutom fanns det ett belägg på *hemmasnickrat* med bokstavlig betydelse. Av de 10 beläggen i SvParole har 3 använts i bokstavlig betydelse och 7 i överförd. Den parallella formen *hemmasnickrat* förekommer också 2 gånger: det ena belägget har använts i överförd och det andra i bokstavlig betydelse. Nedan ett exempel på överförd betydelse hos *hemmasnickrat*:

21. Han är förtjust i att införa nya termer, men hans *hemmasnickrade* begrepp tillför inte debatten något nytt – de är snarare förvillande. Det finns en del nonsens som allvarligt sänker förtroendet för resten av boken: [...]. (SvParole)

Snickra har enligt NEO (1996: 195) den bildliga betydelsen 'att sätta ihop av olika delar' och verbet kan i vissa kontexter få en något negativ, nedsättande betydelsenyans som sammansättning antingen med förleden *hem-* eller *hemma-*.

Typen *hemvävd* används positivt eller neutralt om tyger:

22. En riktig traditionstyngd Carl Larsson-jul är vad de flesta drömmer om. Hemslöjdstomar, julbockar och stallyktor. Peppakakshjärtan [så!], lingonkransar, hemstöpt och *hemvävt*. (SvParole)

Överförd på t.ex. människor kan betydelsen bli negativ:

23. Men hon var inte alls sådan som hon spelade på scenen. Hon var mycket *hemvävd*, gick aldrig på något party. När vi andra festade åkte hon hem till hotellet, berättar Jimmy Thomas. (SvParole)

NEO (1995: 623) definierar *hemvävd* som 'präktig, men föga originell eller spännande'. Samma betydelsenyans förekommer också i finska: *kotikutoinen* är något som vävts hemma, men den överförda betydelsen är negativ. Exempelvis i SvParole förekommer det

17 belägg på *hemvävd/-t/-a* varav endast 5 används om något som vävts hemma, alla de övriga står i överförd betydelse.

24. Vad betyder internationella kvinnodagen för dig? Det är viktigt att ha kvar de internationella solidaritetsdagarna. Det internationella har sjunkit undan allt mer och allting har blivit så *hemvävt*. (SvParole)

I exemplet ovan framträder betydelsemotsättningen tydligt, nu är det fråga om det internationella vars motsats är något *hemvävt*. Ordet används i bildlig betydelse för att representera något som vi har eller gör hemma, i hemlandet i motsats till det internationella, det eftersträvarsvärda.

Nusvensk ordbok (1981: 190, 193) förklarar *hemvävd/hemmavävd* med den bokstavliga betydelsen, medan *hemsnickrad* inte förekommer i boken. Med hjälp av förleden *hem-* eller *hemma-* kan man alltså tillsammans med ett lämpligt verb uttrycka bildligt att något är ickeprofessionellt gjort.

5 Sammanfattning

Det visade sig att båda förlederna, *hem-* och *hemma-*, används i olika sammansättningar och speciellt i samband med verb. De används också parallellt i participformerna av vissa verb som *-göra*, *-laga*, *-snickra*, *-bygga*, *-koka* och *-snickra*. I dessa former har de samma betydelse. Det parallella bruket är frekventare i det sverigesvenska korpusmaterialet och sammansättningar med *hem-* som förled är frekventast.

Förleden *hemma-* används i adverbial funktion som produktiv verbpartikel i idrottsspråket vid verb som *-vinna*, *-segra*, *-slå* och *-besegra*, vilket ger verben *hemmavinna*, *hemmasegra*, *hemmaslå* och *hemmabesegra* i resultat. Verben förekommer inte i det finlandssvenska materialet. Dessa verb används i alla tempusformer i fast sammansättning, men mest i förgången tid, eftersom de används i artiklar som handlar om idrottsevenemang som anordnats.

Participformerna av verbsammansättningar är ett levande material såsom framgått ovan och de kan också få nya betydelser. Det lexikaliserade substantivet *hembränt* (med *hembränning* och också *hembrännande*) har i och med teknikens framfart börjat användas också om CD-skivor o.d. och inte bara om sprit. Det förekommer också sådana betydelseförskjutningar som ger uttryck för värdeladdningar. Här avses participformer som *hemgjort*, *hemsnickrat* och *hemvävt*, som å ena sidan betyder något som man värdesätter, eftersom det är handgjort, men å andra sidan är det något negativt, amatörmässigt och kanske också gammalmodigt. Det är fråga om den bildliga användningen av participformerna, som utgör ett levande område inom semantiken. Det går nämligen att lägga till förleden *hem-* eller *hemma-* till nästan vilket verb som helst som uttrycker handling och använda det i en oväntad kontext, varvid betydelsen hos verbet lätt blir överförd med en negativ klang.

Litteratur

Undersökningsmaterial

FISC, Hufvudstadsbladet 1998 och 1999 (Hbl98; Hbl99), Jakobstads Tidning 1999 och 2000 (JT99; JT00) Språkbanken i Finland.

Svenska Dagbladet 2000 (SvD00) Språkbanken vid Göteborgs universitet.

Svenska Parole (SvParole) Via Språkbanken i Finland.

Övriga källor

NEO = Nationalencyklopedins ordbok (1995–1996) Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Bra Böcker, Höganäs.

Nusvensk ordbok (1981) Av Östergren O. Andra bandet. Widstrand & Wahlström, Stockholm.

SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien (1997) Språkbanken vid Göteborgs universitet [www]. Hämtat från <<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>>.

Åkermalm Å (1952) Om verbet atombomba och liknande bildningar i nutida svensk dagspress. Nysvenska studier 32: 8–46.

Projektet *Uttal med fonetik* i samarbete med studerande i nordisk filologi

Birgitta Tamminen & Kirsi Lepistö

1 Inledning

Den nya examensreformen väckte många frågor inom universitetsvärlden. Många förhoppningar men också farhågor förutspåddes. Det gav ändå både lärare och studenter en möjlighet att revidera och påverka det nuvarande kursutbudet. Speciellt de obligatoriska kurserna i *Svensk fonetik* och *Uttal (I och II)* krävde en total förnyelse. Examensreformen gav oss en chans att förena tre mindre kursenheter till en större integrerad helhet. Det här var startpunkten för att projektet *Utvecklingsgruppen för uttal med fonetik* uppstod. Vi beslöt oss för att samarbeta med studenter i nordisk filologi, så att även de kunde få sina röster hörda. Samarbete mellan lärare och studenter i kursplanering är en resurs som borde användas oftare, vilket också bl.a. Karjalainen & Alha (2003: 101 f.) påpekar.

Genom en aktiv värvning fick vi åtta studenter, både huvud- och biämnesstuderande, som lockades av möjligheten att vara med och planera ett kursinnehåll från första början. Majoriteten av dem hade redan avlagt ifrågavarande kurser och därmed hade de synpunkter och idéer på hur kurserna kunde omarbetas för att bättre gagna studenternas behov.

Projektet påbörjades i februari 2005 och pågår fortfarande. Under våren har vi samlats fyra gånger i storgrupp, då vi gemensamt diskuterat kursinnehållet, undervisningsmetoderna samt kursprogrammet i sin helhet. I denna artikel vill vi kortfattat beskriva vårt projekt.

2 Kursinnehåll

De tidigare studierna i *Svensk fonetik* och *Uttal (I och II)* har varit placerade i grund- och ämnesstudierna, därvid blir det inte heller några förändringar genom examensreformen. Däremot integreras kurserna från tre skilda kurser till en större integrerad kursenhet. Tidigare har man börjat med *Uttal I* under höstterminen och den teoretiska delen, *Svensk fonetik*, har påbörjats under vårterminen. Detta ville både lärarna och studenterna ändra på och det gjorde vi på så sätt, att *Svensk fonetik* går hand i hand med *Uttal I*-kursen direkt från höstterminens början för första årets studerande. *Uttal II* integreras som en fortsättning till detta direkt på vårterminen. Tidigare har den varit placerad i början av andra årets studier på höstterminen.

Den väsentliga skillnaden mellan det gamla och det nya systemet är, att de inte längre anses som skilda kurser, utan de kompletterar varandra. Hela det första studieåret får studenterna en kompakt uttalsstudiekurs i stället för en uppdelning på en termin första året och en termin under andra året. Därmed hoppas vi också att studenterna själva förstår vikten av att lära sig ett bra uttal och vi tror att budskapet når fram bättre på detta integrerade sätt.

Tidigare har kurserna varit uppdelade på speciella områden. I första uttalskursen har man gått igenom allmänna regler för uttal, konsonanter och vokaler, jämfört finlandssvenskt uttal med rikssvenskt. Fortsättningskursen har varit mer inriktad på rikssvenskt uttal, med huvudtryck på betoning (ord-, fras- och satsbetoning) samt på intonation. Med den nya kursenheten, som alltså fortlöper under ett helt studieår, i åtanke var det lättare att planera grunderna i uttal och fonetik för att sedan koncentrera sig på fördjupade insikter i ämnet. Problemet med de tidigare kursformerna har mer eller mindre varit att de inte har känts sammanhängande, vilket vi nu hoppas kunna ändra på. Dessutom har fortsättningskursen innehållit en del onödigt repetition från första kursen, vilket vi nu kan korrigera p.g.a. att kurserna blir sammanlänkade till en mångsidig kursenhet.

Även rent konkreta detaljer, som att grupperna som bildas på hösten fortsätter på våren utan nya anmälningar till kurserna eller nya tidsmässiga schemaläggningar, gör vårt arbete enklare. Naturligtvis tar det flera år innan en så här stor kursenhet fungerar som den ska, men vi har naturligtvis alla möjligheter att förbättra på den med tiden. Om de yttre ramarna fungerar, så finns det förutsättningar för att även innehållet ska fungera på bästa möjliga sätt.

Vad gäller den nya kursenheten, *Uttal med fonetik*, så kommer vi att påbörja kursen med en sondering av vad studenterna redan kan. Detta för att på bästa möjliga sätt utnyttja de resurser som studenter eventuellt redan innehar (Kekäle 1994: 58 f.).

En integrerad kurs skapar möjligheter för studenter att åstadkomma annat utöver det vanliga studerandet. Förutom att studenterna får en möjlighet till att bättre förstå sammanhanget mellan det teoretiska (fonetik) och det praktiska (uttal), har de också större möjligheter att bilda t.ex. studiegrupper redan från början. Under vanliga föreläsningar är mottagaren oftast mer passiv, medan läraren är den som är aktiv, även om man naturligtvis också kan aktivera lyssarna på olika sätt. Föreläsandet fungerar bättre med rent teoretiska ämnen, men sådana ämnen som förutsätter både teoretiska och

praktiska kunskaper, kräver även andra undervisningsmetoder (se bl.a. Kekäle 1994: 13). Vi hoppas hitta en gyllene medelväg för vår kursenhet.

3 Projektet *Uttal med fonetik*

Projektet *Uttal med fonetik* genomfördes under handledning av två lärare som tidigare undervisat i ovannämnda kurser.

Arbetsgången under projektet inleddes med ett introduktionsmöte i februarimånad. Under introduktionsmötet gick vi genom projektets syfte, vilket var att planera en enhetlig kursenhet av de tidigare enskilda kurserna *Uttal I*, *Uttal II* och *Svensk fonetik*. Under projektets gång skulle vi bl.a. diskutera kursens innehåll, undervisning och material. Vi var alla överens om att vi ville planera en kurs där teorin tillämpas med praktiken. Detta var en utgångspunkt som vi utgick ifrån i vår planering. Under det första mötet beslutade vi att studenterna skulle delas in i tre smågrupper och att varje grupp skulle ha en kurs som de arbetade med. En grupp valde att arbeta med *Uttal I*, den andra med *Uttal II* och den tredje gruppen valde att fundera på kursens innehåll ur den teoretiska aspekten. Den första uppgiften var att gå genom det kursmaterial som använts på de enskilda kurserna. Studenterna hade tillgång till de enskilda kursernas kursmaterial eftersom de utdelas i början av varje kurs.

Det andra mötet började med att studenterna kommenterade kursmaterialet som de hade granskat i sin grupp. Deras kommentarer gällde t.ex. överlappningar (gäller *Uttal I* och *Uttal II*), sådant som kan strykas och sådant som de anser sig behöva mer träning i. De ansåg att det nu fanns en möjlighet att fördjupa sig i sådant som tidigare skulle ha behandlats under en senare kurs och därmed kunde ett tema behandlas utförligare på en och samma gång. Studenterna hade också förslag på texter som kunde användas i samband med uttalsövningarna. De ville läsa olika typer av texter t.ex. nyheter, tidningsartiklar, recept och dialoger. En grupp föreslog texter ur Harry Potter-böckerna och allmänbildande texter om kända svenskar. Studenterna hade även bekantat sig med nyare kurslitteratur för att bättre kunna uttala sig om materialets tillämpning på kursen. Vissa delområden i *Fonetikens grunder* (Engstrand 2004) ansågs lämpa sig väl som teoretisk bakgrundslitteratur. Det andra mötet avslutades med att studenterna fick i uppgift att fundera på kursens uppläggning till nästa gång.

I slutet av mars sammanträdde vi för att diskutera hur kursen borde läggas upp. Studenterna var av den åsikten att fonetikens grunder borde undervisas under höstterminen och att en fördjupning i något valfritt tema inom samma ämne kunde ske på vårterminen. Under våren kunde den valfria fördjupningen ske antingen självständigt eller i grupp. Studenterna ansåg att undervisningen i fonetik kunde ges i början av veckan under höstterminen då den teoretiska delen av kursen skulle behandlas och de muntliga övningarna kunde placeras i slutet av veckan. Studenterna ansåg att uttalsövningarna kunde pågå hela det första studieåret. De föreslog två uttalslektioner i veckan och att undervisningen kunde ges under en dubbellektion. Hittills har undervisningen i uttal givits en timme åt gången. Det sammanlagda antalet lektioner i veckan har varit två gånger 45 minuter. Vi lärare har motiverat detta förfarande med att det blir för jobbigt att öva uttal 90 minuter i sträck. Ett intressant förslag var också att en lektion kunde

reserveras för lärarledd uttalsundervisning och att den andra lektionen eventuellt kunde vara självständigt arbete i grupp. Med tanke på de resurser som vi har till förfogande är detta ett välkommet alternativ. Det är viktigt att studenterna lär sig att ta ansvar för sin inlärninng och att arbeta i grupp. Grupparbetets betydelse som en effektiv inlärningsmetod borde inte underskattas. Grupparbetets fördelar diskuteras bl.a. i Kuittinen (1994: 103).

I april var det dags att diskutera olika tentamensmodeller. Studenterna fick fria händer att planera och föreslå olika tentamenssätt. Smågrupperna hade ganska liknande förslag: ett teoriprov och två uttalsprov. Efter att ha diskuterat detta tillsammans kom vi fram till att ett uttalsprov möjligen räcker men att studenterna skall få muntlig feedback redan under höstterminen och det egentliga uttalsprovet skall anordnas under vårterminen. Teoriprovet anordnas däremot redan under höstterminen då de fonetiska grundkunskaperna testas. På våren fortsätter de teoretiska studierna i form av grupparbete eller självständigt arbete. Olika tentamensmöjligheter presenteras av Karjalainen & Kempainen (1994). (Se även Karjalainen, Alha & Jutila 2003: 65–69.) Kursens utvärdering diskuterades också flitigt mellan lärare och studenter. Ett gemensamt vitsord för hela kursen där både muntliga och teoretiska kunskaper bedöms ansågs orimligt. Studenterna var av den åsikten att betoningen borde ligga på den muntliga delen. Vi lärare måste förstås överbäga och ta ställning till detta innan kursen börjar nästa höst.

Under vårens sista träff ska vi lärare presentera en möjlig kursplan för studenterna, där vi tagit hänsyn till deras önskemål och förslag så långt som det varit möjligt.

4 Feedback

En annorlunda kurs som *Utvecklingsgruppen för Uttal med fonetik* kräver naturligtvis feedback. Lärarna bad studenterna att skriva ner några rader om det som de själva ansåg vara väsentligt och i en förkortad form tar vi upp några saker nedan. Lärarna bestämde sig även för att ge feedback till de övriga deltagarna när planeringen väl är över.

Själva arbetssättet är något som har varit populärt. Vi delade upp vår grupp på åtta deltagande i tre mindre sådana, och varje grupp fick sitt eget arbetsområde. De träffades i sin smågrupp för att utarbeta planer och sedan sammanstrålade vi i större grupp för att diskutera vad alla kommit fram till. Oftast väckte diskussionerna nya idéer, vilket naturligtvis också är meningen med detta arbetssätt. Studenterna kommenterade det positiva med att samarbeta i grupp på följande sätt: "... det ger mycket mer till studerande i jämförelse med att om studerande jobbar endast självständigt ...". "Det var kul att fundera på olika saker ur olika synpunkter (studerande–lärare), låta tankarna vila och sedan samla ihop dem igen och diskutera dem tillsammans." Överlag var alla överens om att ett samarbete mellan både lärare och studenter är fruktbart.

De flesta ansåg också att det var nyttigt att få vara med och planera en kursenhet som man själv redan avlagt och på detta sätt försöka justera de oegentligheter som alltid tycks finnas, hur man än fingranskar. Någon skrev på följande sätt: "En bra idé att studenter får en chans att påverka kursens innehåll, det är ju studenter som bäst vet det som behövs och det som inte behövs." En alltigenom nyttig, men annorlunda, universitetskurs.

Studenterna som läser till ämneslärare tyckte att det var guld värt att få en liten inblick i hur man planerar kursinnehåll. Övriga tyckte att de hade fått bättre förståelse för hur

man lägger upp en kurs och för att läraren ibland måste göra impopulära val också (dvs. ta med sådant som är nyttigt, men inte speciellt roligt).

Planerandet ansågs vara av nytta, men däremot inte helt problemfritt, eftersom det fanns flera saker som studenterna var tvungna att hålla i minnet. Delvis har det med resurser att göra (både materiella sådana och lärarresurser), och delvis med mer konkreta saker som t.ex. hur många timmars undervisning som är tillräckligt för en kurs av denna storlek. Det är emellertid saker som vi lärare måste ta ställning till när vi slutligen slår fast kursinnehållet.

Det som kan anses som konstruktiv kritik är det, att studenterna ansåg att vi kunde ha haft fler sammanträffanden i storgrupp, eftersom fler goda idéer uppstod och diskussionerna ansågs givande. Kanske borde det ändå inte tas som kritik, utan mer som ett tecken på att det här sättet att diskutera i storgrupp lärare och studenter emellan verkligen fungerar. Nu har vi haft en träff var tredje vecka ungefär, däremellan har alltså de tre smågrupperna träffats för sig eller så har medlemmarna i dem arbetat på egen hand. Vi har ännu en träff i maj och dessutom en avslutande träff nästa höst för att samla in nya idéer som eventuellt dyker upp under sommaren och för att på papper kunna visa alla deltagare vad de åstadkommit. En sista fingranskning och genomgång av materialet innan den nya examensformen träder i kraft.

Feedback är alltid något som får en att reflektera över hur saker och ting egentligen gick. Med denna feedback måste det konstateras att de studerande fick ut mer av denna kurs än vad en vanlig universitetskurs hade kunnat erbjuda, främst med tanke på fortsatta studier eller framtida yrkesfärdigheter. Detta var något som de flesta även själva anknöt sin feedback till.

5 Sammanfattande diskussion

Projektet *Utvecklingsgruppen för fonetik med uttal* är inte avslutat i skrivande stund, utan som tidigare nämdes ska vi träffas ett par gånger än för att slutföra det, i alla fall vad gäller studenternas del. För lärarnas del börjar allvaret efter planeringen och ihopsamlandet av material. Hittills har emellertid projektet varit både lyckat och samtidigt lärorikt. Vi lärare har fått många ovärderliga synpunkter och idéer från studenterna, utan vilka vi hade varit en erfarenhet fattigare. Å andra sidan har studenterna fått ta del av en process i hur man planerar en universitetskurs, en lärdom som de säkerligen kommer att ha nytta av även under sina fortsatta studier och i det framtida yrkeslivet.

Vi lyckades med att förena nytta med nöje, dvs. studerandena får studieveckor för sitt arbete i projektet. Som avslutande tentamen ska de lämna in en loggbok över det de själva gjort och förklara varför de tagit del av projektet. Förhoppningsvis kommer vi att ha möjligheter till att planera kurser tillsammans med studerande även i fortsättningen, även om det kanske inte blir i samma skala.

Litteratur

- Engstrand O (2004) *Fonetikens grunder*. Studentlitteratur, Lund.
- Karjalainen A & Alha K (2003) Opetussuunnitelman arviointi ja kehittäminen. Teoksessa: Karjalainen A (toim.) Akateeminen opetussuunnitelmatyö. Opetuksen kehittämissyksikkö, Oulun yliopisto, 88–104.
- Karjalainen A, Alha K & Jutila S (2003) Anna aikaa ajatella. Suomalaisen yliopisto-opintojen mitoitusjärjestelmä. Opetuksen kehittämissyksikkö, Oulun yliopisto.
- Karjalainen A & Kemppainen T (1994) Vaihtoehtoisia tenttikäytäntöjä. Ohjeita ja ideoita yliopistotenttien kehittämiseen. Korkeakoulupedagogiikan perusmateriaaliprojekti. OPM, Oulun yliopisto.
- Kekäle J (1994) Luento-opetuksen kehittäminen. Vähemmällä luennoimisella parempiin tuloksiin. Korkeakoulupedagogiikan perusmateriaaliprojekti. OPM, Oulun yliopisto.
- Kuittinen M (1994) Mitä luennoinnin sijaan? Malleja opiskelijan itsenäisen työskentelyn lisäämiseksi. Korkeakoulupedagogiikan perusmateriaaliprojekti. OPM, Oulun yliopisto.

Oscar Parland – ”dionyysinen primitivisti”

Eero Tarasti

Kirjoittaessani Oscar Parlandista, joka minulla oli ilo tuntea n. 15 vuoden ajan, on heti sanottava, että se Oscar, jonka tapasin, oli jo vanha eläkkeelle ajat sitten siirtynyt henkilö. Hän oli seestynyt vanhus, ihastuttava yhdistelmä venäläistä, balttilaista, saksalaista, suomenruotsalaista kulttuuria, ihminen jolla oli aina jotain hienoa ja ymmärtävää sanottavaa toisesta. Hiljattain televisiossa esitetty dokumentti hänestä, jossa hänen poikansa Oliver ja miniänsä Monica olivat keskeisiä voimia, tarjosi kuitenkin välähdyksiä toisesta Oscarista, siitä johon viittaa tämän luvun alaotsikko – Oliverin luonnehdinta isästään. Oli toinenkin Oscar, joka esitelmävuoroaan odottaessaan polki käytävällä jalkaa raivoissaan, kun edeltävä saksalainen professori vei hänen aikaansa, ja joka vielä mieluusti heittäytyi seikkaluihin vanhoilla päivilläänkin, se joka oli puukko kädessä tapellut Heidistä Rabbe Enckellin kanssa. Oscar sai elämässään jatkoajan, olen iloinen että saatoin julkaista hänen esseitään *Synteessissä* ja kutsua häntä Imatran semiotiikan päiville, joita ei lopulta voitu kuvitellakaan ilman Oscaria ja Heidiä.

Mutta kohtasin hänet ensi kerran Suomen Estetiikan Seuran kokouksessa Porthaniassa, jossa Erik Tawaststjerma oli pitänyt vuosijuhlaesitelmän. Sitä jatkettiin Hotelli Helsingin kabinetissa, Oscar ja Heidi tietenkin mukana. Toisen kerran tapasin hänet Mariankatu 11:n ovella, jolloin hän ilmoitti haluavansa tutustua ja ottavansa yhteyttä. Näin kävikin ja syynä oli hänen veljensä Henry Parlandin tuotanto ja jälkimaine. Tällä välin Henri Broms oli keksinyt, että Henry oli ensimmäinen suomalainen semiootikko, joka enonsa lietalais-suomalaisen filosofin Wilhelm Sesemannin kautta oli perehtynyt ns. Venäjän formalistien teorioihin. Henry oli Kaunasissa kirjoittamissaan kulttuurisessa eräänlainen Roland Barthes ennen Barthesia. Hän oli romanttinen runoilijahahmo, jossa oli Parlandien suvun villiä boheemiutta, minkä takia hänet lähetettiin pois Helsingin turmiollisesta Sturm und Restaurang -elämästä ja viettelyksistä enon luo Liettuaan – sillä seurauksella että Henry sairastui siellä kurkkumätään ja menehtyi siihen vain 22-vuotiaana. Tämän johdosta hänen ja siis Oscarinkin äiti joutui mielisairaalaan loppuiäkseen.

Epäilemättä tämä tapahtuma johti uran valintaan eli Oscarista tuli psykiatri. Mutta hän oli myös taiteellisesti monipuolisesti lahjakas kuten muutkin veljensä.

He kirjoittivat, soittivat, maalasivat, leikkivät mielikuvitusleikkejä, joissa lähikukkulaa nimettiin wagneriaanisesti Valhallaksi, keräsivät perhosia ym. Oscar soitti myös pianoa. Hän sävelsi psykiatrisen sarjan, jossa musiikin keinoin kuvasi erilaisia mielilaitteja maanisdepressiivisestä tilasta skitsofreniaan.

Kaikki tämä paljastui minulle vasta asteittain, mutta em. seuran kokouksissa hän herätti huomiota pyytämällä aina puheenvuoroa oli sitten esitelmän aihe mikä tahansa ja esittämällä siitä hitaaseen tyyliinsä pitkiä kommentteja. Kaikki eivät enää tuntuneet ottavan niitä vakavissaan. Oscar puhui hitaasti, koska oli kokenut infarktinkin, mutta Heidin mukaan hän oli aina ollut, ilman kohtaustakin, hidas tai sanokaamme rauhallinen. Kun Oscarin tavaksi tuli sitten soitella sai aina varautua pitkään juttutuokioon.

Oscar tuli mukaan semiotiikan kuvioihin heti alusta alkaen. Hän alkoi pitää niissä sarjaa esitelmää suvustaan, ensiksi Henrystä, sitten hänen oppi-isistään ja lopulta myös omista töistään, romaaneistaan, työstään psykiatriassa, sairaiden taideteosten tulkinnoista jne. Hänen tarinansa mm. Wilhelm Sesemannin vaiheista, vangitsemisesta, joutumisesta Siperian vankileirille, kirjeistä ja paluusta olivat henkeäsalpaavan jännittävää semiotiikkamme lähihistoriaa. Parlandien suvusta semiotiikan seura löysi jalonsäädönsä ja historiansa. Toisaalta Oscar koki pääsevänsä näissä yhä laajenevissa kokouksissa ikään kuin jalustalle, mikä inspiroi häntä kirjoittamaan ja julkaisemaan. Lopulta ilmestyi hänen laaja teoksensa *Tieto ja eläytyminen. Esseitä ja muistelmia* – kaikki alun pitäen semiotiikan symposiumeissa testattuja puheita.

Oscar ja Heidi alkoivat kutsua kotiinsa Munkkiniemeen illallisille. Ruoan oli aina valmistanut Oscar itse. Aluksi saatiin snapsia, Oscarin omaa sekoitusta, lääkärinähän hänellä oli helppo pääsy vahvoihin juomiin. Hieman pelotti joskus siemalla niitä. Alkupalana oli yleensä kaviaarivoileipiä, pääruokana höyrytettyä lohta. Jälkiruokana Heidin valmistamaa kakkua. Sain Heidiltä kerran autenttisen vahvistuksen Runebergin torttu -reseptilleni, olihan Heidi suoraan Johan Ludvigin tyttärentyttärentytär. Mutta jo käynti tässä kulttuurikodissa oli elämys sinänsä. Seinät olivat täynnä maalauksia ja piirustuksia, hyvin taiteellisia, valokuvia taiteilijattavista, pöydät täynnä kirjoja ja papereita. Flyygeli täysin nuottipinojen peittämä. Sanomalehtiä oli pinotto joka nurkkaan. Oscar oli niitä ihmisiä, jotka eivät kenneet heittämään mitään pois. Usein näinä iltoina myös musisoitiin, kaikkien piti soittaa jotain. Pöydässä keskusteltiin filosofiasta, semiotiikasta, taiteesta, musiikista. Kun Oscar ja Heidi sitten kävivät vastavisiiteillä ei ollut kulunut kuin muutama tunti vierailun päättymisestä kun Oscar jo soitti ja kiitti kaikkea erityisesti kommentoiden ja kehuen.

Sittemmin Oscarin syntymäpäiviä juhlittiin hänen kotonaan ja saimme tutustua myös muihin Parlandin suvun jäseniin. Parlandithan olivat alun perin skotlantilaisia, mutta isoisän vanhempi veli oli arkkitehti Alfred Parland (1842–1919), joka oli piirtänyt Pietarin värikkään Kristuksen ylösnousemuksen kirkon, sen, jossa Aleksanteri II murhattiin. Kerran illallisilla oli Lassi Nummi puolisoineen, kerran taas nuori ruotsalainen kirjallisuustieteilijä Pär Stam, joka teki väitöskirjaa Henry Parlandista. Luonnollisesti lainasin kirjastosta pian Oscarin kaunokirjalliset teokset, romaanit, *Lumottu tie*, *Härän vuodet* ja *Muuttumisia*. Niistä syvimmän vaikutuksen teki viimeksi mainittu. Se on yhä vieläkin keskeinen referenssiteokseni, syvällisen omakohtaisen kokemuksen sävyttämä aikuisromaanin – ei lasten maailmaan niin leimallisesti keskittyvä kuin Oscarin muu tuotanto.

Siinä on suurenmoisia musiikkikohtauksia, kun pianisti Oras soittaa kylpylässä Beethovenin *Waldstein-sonaattia* ja Oscar kuvaa sen alkua filosofisin termein. Se on kuin ilmetty lainaus Hegelin *Logiikan tieteestä*, mutta Oscar itse väitti jakson olevan peräisin Parmenideelta. Romaanissa on terävää ihmispsykyken analyysiä yhteydessä eri henkilöiden kehkeytyviin kohtaloihin. Hän puhuu ihmisen yllättävistä muodonmuutoksista, joissa uusi persoona kuoriutuu vanhan alta täysin odottamatta. Tai siitä miten eettiset tekijät pohjimmaltaan muovaavat ihmisen kohtaloa enemmän kuin mikään muu – hieman yllättävää kuultuna lääkärin suusta, jonka luulisi ennemmin uskovan pelkkään biologiaan. Hänen teoksensa ovat Eeva-Liisa Mannerin suomentamia. Sittemmin sain kirjallisuustieteilijä Sinikka Tuohimaalta kuulla, että puolestaan Manner käytti näytelmässään *Poltettu oranssi* psykiatrin mallina juuri Oscaria. Kun tästä keskusteltiin eräässä Imatran symposiumissa, Oscar joutui puolustelemaan tämän psykiatrin käytöstä. Enhän minäkään niiden kaikkien kanssa voinut naimisiin mennä!

Äärimmäisen tärkeä vaihe Oscarin elämässä oli se kun hänen romaaniaan *Lumottu tie*, joka kuvaa maailmaa pikkupoika Rikin kannalta alettiin filmata, ohjaajana Åke Lindman. Jonkin aikaa Oscar oli täysin tässä elokuvanteossa mukana. Näin saatiin aitoa proustlaista ilmapiiriä verkastempoiseen kannakselaisen perhe-elämän kuvaukseen. Kaikki tyypit olivat aitoja isoäidistä ”ossus-kossusta” toistelevaan enoon. Elokuva esitettiin sitten myös kansainväliselle yleisölle Imatran päivillä. Thomas A. Sebeokin 10-vuotiaat tyttäret pitivät sitä liian hitaana, kun taas japanilaista Masao Yamaguchia nimenomaan hitaus viehätti.

Kävin Oscarin kanssa kesäaikaan kirjeenvaihtoa. Kirjeitä ja kortteja on kaikkiaan 15, mutta niistä on yksi ylitse muiden: 13-sivuinen kirje ja itsetilitys kirjoitettu Helsingissä 4.–6.8.1985 ja lähetetty kesähuvilallemme Mikkeliin. Kyseessä on ennemmin eräänlainen päiväkirjan katkelma. Se keskittyy juuri em. elokuvantekoon, jonka lumoissa Oscar tuon kesän oli. Niinpä hän pohtii pitkään elokuvan musiikkiosuuksia ja erityisesti siinä keskeistä laulua *Kurjesta ja harmaahaikarasta*. Elokuvaan käytettiin sitten Ernst Pingoudin ja Oscarin omaa musiikkia. Mutta kirjeessä on muitakin mainitsemisen arvoisia kohtia, jotka valtavat tuonaikaisia keskustelujamme.

Oscar kertoo 6.8. saaneensa kirjeen Georg Henrik v. Wrightiltä. Oscar oli lähettänyt tälle artikkelinsa psykiatrian tieteiden välisestä asemasta *Synteessä* 3/84. v. Wright oli tavannut liettualaisen loogikon Rolandas Pavilioniksen – joka oli vuotta aiemmin vierailut Suomessa ja Jyväskylässä ja myös kotonamme Helsingin Yliskylässä yhdessä Parlandien kanssa. Kyseessä oli myös Greimasin mainitsema nuori lahjakkuus; v. Wright oli tavannut hänet Suomen ja Neuvostoliiton välisessä logiikan seminaarissa Gruusiassa. Ylpeänä Oscar kertoo, että v. Wright kirjoitti hänen esseestään: *Den var läröräk för mig att läsa*. Ainoa varaus, jonka v. Wright esitti, koski kohtaa s. 332, jossa Oscar kertoi kehuneensa Tom Reuteria siitä, että tämä kemiallisen terminologian sijasta käyttää sanontaa, että solut keskustelelevat keskenään, ja väitti solujen välisen mikrotasolla tapahtuvan viestinnän kuuluvan semiotiikan piiriin. v. Wright kirjoittaa

På en punkt har jag en liten reservation. Jag tror man skall hålla sig kritisk till genetikers, hjärnforskares och andras tal om ”kommunikation” på kroppens mikronivåer. Det är ett analogiserande talesätt, som blivit mycket populärt, men som jag finner förfärligt vilseledande. Faran med det som jag ser den består i att det ”färgar av sig” på vår uppfattning om mänsklig kommunikation, som då uppfattas allt mer ”mekanistiskt” – och därför också ”omänskligt”. Och detta strider ju mot andan om tendensen i Er för mycket tilltalande syn på psykiatris natur och användningen av Sesemanns distinktion mellan ”Erkenntnis och Wissen”!

Kieltämättä kiinnostava kannanotto, jos ajattelee nykyistä ns. biosemiotiikkaa.

Kauttaaltaan mielenkiintoinen on Oscarin kuvaus filmausprosessista ja sitä seuraavat filosofiset ajatukset elämästä. Haluan lainata tämän osan kirjettä kokonaisuudessaan, koska se ehkä paremmin kuin mikään ulkopuolinen kuvaus päästää meidät sisälle Oscarin ajatus- ja tunnemaailmaan:

Siirryn nyt tämän kesän tärkeimpään elämykseen; vierailuumme Ruissalossa Turun läheisyydessä Åke Lindmannin työryhmän luona, joka tekee Tv filmiä Lumotusta tiestä. Heidi, Monica ja minä olimme siellä 5 päivää, seurassimme filmausta jossa m. m. pojantyttäreni 11 v. Stella näyttelee erästä sivuroolia. Tutustuimme lavastukseen ja puvustoon, jolla on merkittävä osa filmissä, myös siinä esiintyvien eläinten, satuolentojen ja hirviöiden vuoksi. Naamiot sarvikuonosta, virtahevosta ja kirahvista, jotka osallistuvat Rikin jouluaatonviettoon ja ovat mukana laulamassa Stille Nacht, heilige Nachtia Iran säestäessä laulua pianolla. Tutustuimme tulilinnun lintumaisiin jalkateriin, kirkkaan punaisista sulista valmistettuun höyhenpukuun siipineen, sekä riikinkukontapaiseen, värjätystä, riikinkukon sulista tehtyyn, puolikaareksi levittäytyvään pyrstöön – kaula ja pää puutuivat vielä. Tarkoituksena on, että 12 v. tyttö joka käy balettikoulua olisi tämän puvun sisällä ja esittäisi tulilinnun tanssin. Tulilinnun valmistajaksi ja pukujen suunnittelijaksi osoittautui erään nuoruuden ystävättären taidekorkeakoulun käynyt tytär.

Filmin lavastaja Sikoff, johon tutustuin, on venäläinen emigrantti. Hänen äidinisänsä oli amiraali Samsonov, sen kenraali Samsonovin pikkuserkku, jonka armeija tuhoutui 1914 Tannenbergin taistelussa ja joka tappionsa vuoksi teki itsemurhan (Solschenitsyn Elokuu 1914). Amiraali Samsonovilla oli läheiset suhteet tsaari Nikolai II hoviin. Sodan aikana hänen alaisuuteensa kuului Suomen luotsilaitos ja rannikkopuolustus. Hän kohteli alamaisiaan hyvin ja säästy joutumasta Vallankumouksellisten järjestämien verilöylyjen uhriksi. Hän jäi asumaan Suomeen ja kuoli täällä.

Sikoff on sisustanut sisätilat, joissa filmaus tapahtui (3 kpl vuosisadan vaihteen koristeellista huvilaa Ruissalossa) huolellisesti ja suurella asiantuntemuksella, käyttäen siihen suurelta osalta omaa isoisältään perittyä pietarilaista irtaimistoaan: tauluja, suurennettuja valokuvia, veistoksia, aseita ym., joka hänen sanojensa mukaan heijastaa tsaarinaikaista, pietarilaista korkeakulttuurista ja luo ajanmukaisen historiallisen tunnelman huoneisiin.

Filmauksen seuraaminen oli minulle uutta ja opettavaista – niin erilaista kuin teatterin kappaleen harjoitus – katselen filmiä siitä lähtien aivan toisin silmin.

Olen tullut vakuuttuneeksi että filmistä tulee hyvä, omaperäinen ja taiteellisessa mielessä korkeatasoinen elokuva. Varsinkin näkemäni filmatut pätkät panevat minut uskomaan, että näin on. Siinä on jotain Viscontin filmien kuvallisesta rikkaudesta, koristeellisuudesta ja värikkyudestä. Myös Ingmar Bergmannin Fanny ja Alexander tulee mieleen (Jouluaaton juhlaillallinen). Kun mainitsin tästä Lindmanille otin Viscontin Tiikerikissan esimerkiksi. L. sanoi siihen että Tiikerikissasta oli helppoa tehdä filmi, koska sen juoni on niin yksinkertainen. Vaikeus Lumotun Tien filmaamisessa on että sen teksti on niin komprimoitu ja sisältää niin paljon asioita että on vaikeata päättää mitä siitä on otettava filmiin ja mitä jätettävä pois. Hän on rajoittunut kirjan lapsihahmojen sisäisen maailman kuvaamiseen, mutta jo nyt hänellä on valokuvattua filminauhaa suurempi määrä kuin koskaan aikaisemmin tekemissään filmeissä. Jo nyt kuvatusta nauhamateriaalista riittää 4 tunnin filmiksi, mutta filmi saisi olla vain 1 1/2 tunnin kestävä. Alussa hän puhuikin 90 min. filmistä, sitten 105 min ja 10 mutta taloudellisista syistä on epävarmaa tuleeko TV:n johto hyväksymään sellaista. Sehän nostaa filmin kustannuksia; joka tapauksessa toivon että filmistä tulee mahdollisimman pitkä.

Åke L. on enemmän käytännön mies kuin teoreetikko, kun kerroin hänelle Synteesin viimeisestä elokuvaa käsittelevästä numerosta, hän ei osoittanut suurempaa kiinnostusta. Koulutukseltaan hän on näyttelijä. Hänen ohjaustaan seurattessani olen eniten ihailnut hänen kuvallista mielikuvitustaan ja psykologista eläytymiskykyään, hänen loputonta mielenmalttiaan ja kykyään käsitellä ihmisiä ja innostaa heitä tekemään parastaan. Yhteistyö hänen kanssaan on miellyttävää ja mutkatonta. Hän on ennen kaikkea taiteilija ja kokee elämän taiteilijan silmin ja korvin. Kirjani suhteen koen, että hän tajuaa ja arvostaa sitä, missä tunnen parhaiten onnistuneeni kirjailijana ja että hänen kauneudentajunsa on sukua minun omalle. On tämän vuoksi jännittävää seurata miten hän transformoi tekstissään piilevät, häilyvät muistikuvat ja fantasiat selvästi hahmottuviksi konkreettisiksi näkö- ja kuuloaistimuksiksi ja näistä sitten vähitellen rakentaa filmin.

Hän selitti minulle että filmi kirjastani tulee senkin vuoksi olemaan erikoinen, että siltä puuttuu tavanomainen varsinainen juoni. Tiedän tämän hyvin: kirjani muodostuu sarjasta, löysästi yhteen kyhätystä episodeista, joilla on vähän kerronnallista yhteyttä keskenään ja jota johdanto ja loppuluku kehystävät. Eheyttävänä ja yhteen sitovana tekijänä toimii kerronnallinen minä-perspektiivi, kaikki on nähty ja koettu 4–5-vuotiaan Rikin tajunnan kautta ja kuvaa hänen mikrokosmostaan. Filmin narratiivinen komponentti tulee Lindmannin mukaan olemaan tavallista heikompi, mutta tämä tulee olemaan pikemmin eduksi kuin haitaksi filmille. Jos narratiivinen komponentti on hyvin vahva, katsojan kiinnostus keskittyy kokonaan filmin kerronnallisen juonen seuraamiseen – ”miten tässä loppujen lopuksi käy” ja filmin kuvallinen ja äännteellinen viesti varsinkin esteettisessä mielessä jää taka-alalle ja huomioita vaille. Heikon narratiivisuutensa ja palapelimäisen rakenteensa vuoksi kirjani filmissä yllätysmomentti vahvistuu ja sekvenssien kuvallinen ja äännteellinen aistillinen vaikutus korostuu ja katsojalle jää paremmin aikaa tajuta ja nauttia kuvauksen kauneusarvoista.

Voimakkain elämys koko Ruissalossa käynnistämme oli Riki-hahmon esittäjän, 6-vuotiaan Marcus Hietasen kohtaaminen sekä henkilökohtaisesti tutustuessani häneen, että seurattessani hänen työskentelyään filmauksessa ja katsellessani hänen

roolintulkintojaan kehitetyissä filmipätkissä. En rupea seikkaperäisesti selostamaan vaikutusta joka hän teki minuun. Jotain hänen olemuksesta heijastuu ja selviää Anna-lehden filmausta koskevista valokuvista ja tekstistä, jonka oheistan kirjeeseeni. Lindman pitää Marcusta suoraan sanoen uutena filmitähtenä, jonka hän on pelkän intuition perusteella löytänyt parin sadan lapsiehdokkaan joukosta. On tietysti totta että Marcus on vain eräänlainen medio, joka toteuttaa Åken kirjani koskevat intentiot. Mutta on hätkähdyttävää millä tavalla Marcus tämän tekee;

Pidän eräänä osoituksena Åken nerokkuudesta, että hän lapsikuvauksessaan on uskaltanut käyttää vielä leikki-iässä olevia lapsia päärooleissa. Näkemissäni tämänaiheisissa filmeissä ohjaajat ovat käyttäneet pienikokoisia mutta vanhempia ja kehittyneempiä lapsia. Eräs Åken lahjoista on nimenomaan kyky psykologisesti ymmärtää ja käsitellä lasta. Ja Marcuksen Riki-hahmon vaikuttava esittäminen on vastaus tälle eläytyvälle osallistuvalla lähestymiselle – Sesemann tulee tässä mieleeni. Leikkimielinen lapsi on vielä universaali-taiteilija, joka elää myytin sieluteussa ihmemaailmassa, joka on äänetön ja jossa kaikki on mahdollista. Nähdäkseni Marcuksen tähtimäisyys ja ilmiömäinen lahjakkuus näyttelijänä perustuu tähän. Leikki-iässä on omalla tavallaan yleisneron alku, mutta kouluiässä nämä kyvyt valitettavasti katoavat suuremmalta osalta meitä. Marcuksen tapauksessa uskon kuitenkin, että hänen poikkeuksellinen lahjakkuutensa on kestävää laatua.

Omituista kyllä kuoleman väistämättömyys tuntuu helpommalta tämän ihmeellisen pojan kohtaamisen jälkeen. Elämys sovittaa jollain tavalla minäni omaa eksistenssini kanssa. Poikahan esittää hyvin kirjaimellisella tavalla eräänlaista haamua tai kaksoisminää itsestäni lähes 70 vuotta sitten. Toisaalta hän toteuttaa, saattaa loppuun ja kehittää edelleen elämäni keskeisiä pyrkimyksiä, tavoitteita ja päämääriä taiteellisella tasolla ja jatkaa tavallaan toimintaani tulevaisuudessa kun eksistenssini on päättynyt. Mieleeni tulee senaattori Buddenbrook, joka vähän ennen kuolemaansa tutustuttuaan Schopenhauerin filosofiaan löytää lohdutusta murheeseen likeyrityksen jatkuvan alaschenon ja poikansa välinpitämättömyyden vuoksi ajatteleamalla, että mikä tahansa liikeasioista kiinnostunut, tarmokas, älykäs ja tulevaisuudessa menestyvä poika edustaa hänen seuraajaansa ja tavallaan jatkaa hänen omaa elämäntyötään. Novellissa Kuolema Venetsiassa toistuu sama teema tällä kertaa esteettisellä tasolla.

Mielestäni vierailuni Ruissalossa, filmiryhmän ja Marcuksen kohtaaminen sopi hyvin romaanin loppukuvaukseksi. Ja kun ajattelen romaania hahmottuu heti oman elämäni romaani edessäni, joka on valmiina sisässäni ja on kaivannut vain tämän loppuluvun järjestyäkseen kokonaisuudeksi. Se pitäisi vaan kirjoittaa paperille. Se koostuisi elämäni tärkeimmistä eksistentialisesti koetuista elämyksistä, – vastakkaisina pääteemoina olisivat toisaalta kokemukseni kuolemasta – toisaalta taiteelliset pyrkimykseni ja elämykseni kauneudesta, – perspektiivi: taaksepäin suuntautunutta mennyttä elämää tarkastelevan vanhan miehen sisäistä monologia minä-muodossa. Tähän voidaan huomauttaa, että ainakin loppu plagioisi Thomas Mannin Kuolemaa Venetsiassa. Vastaväitteenä voidaan esittää, romaani ajallisesti ja paikallisesti eroaisi siksi paljon novellista, että yhtäläisyydet peittyisivät ja pikemminkin olisivat eduksi kuin haitaksi kirjalleni. Elämmehän tänä päivänä aivan kuten Mannin novellin sankarit rauhan ja hyvinvoinnin aikakautta, jota eräänlainen väsymys ja kyllästyminen kulttuuriin värittää ja mahdollisen

maailmansodan uhka varjostaa. Suurin ongelmani on tietysti, tuleeko minulle koskaan jäämään aikaa kirjoittamaan tämä tekele. On helppoa kuvitella mitä vaan, mutta on vaikeata toteuttaa vähäisintäkään murto-osaa siitä!

Lopuksi Oscar tyypilliseen vaatimattomaan tapansa päivittelee kirjeensä pituutta ja antaa ohjeita miten lukea sitä, vaikka se onkin varmaan väsyttävä ja pitkäveteinen. ”Luekaa kirjettäni pätkittäin ja vain silloin kun teillä ei ole jotain tärkeämpää ja mukavampaa luettavaa.” Tämä oli hänelle niin kuvaavaa vaatimattomuutta ja toisen ihmisen huomioonottamista. Tällä hetkellä Oscarin mainitsema romaani on jo toimitettu Oliverin ja Monican ansiosta. Hän puhui siitä usein viimeisinä aikoinaan. Heidän poikseutuksen jälkeen Oscar valitti olevansa kuin eksynyt. Hän kasvatti itselleen pitkän parran, mikä teki hänet aivan Leo Tolstoin näköiseksi. Hän sanoi sen olevan merkki vanhuuden hyväksymisestä. Mutta hän jaksoi käydä Imatran semiotiikan kesätapahtumissa, saapui aina ensimmäisenä ja poistui viimeisenä. Hän olisi vaikka joka ilta istunut jatkoilla kellarin yökerhossa tanssimassa ystäviensä kanssa, jos he vain olisivat viettäneet aikaansa siellä. Hän oli aina valmis kokemaan uutta ja jännittävää.

Sittemmin Suomen Semiotiikan Seura ja Helsingin yliopiston opintokokonaisuus päättivät ryhtyä järjestämään semiotiikan päivää Helsingissä kerran vuodessa. Kun ajan-kohtaa valittiin se osui syyskauden lopulle marraskuun loppuun – ja kuin kohtalon osoittamana Oscarin päiväksi. Keksittiin alkaa jakaa myös Oscar-palkintoa, joka tosin oli vain vertauskuvallinen ansio ja kunniakirja, jossa komeili Oscarin nuoruudessaan piirtämä fantasiaeläin, ketun ja koiran välimuoto. Ainakin semiotiikat siis muistavat Oscaria joka vuosi. Hänen työtään jatkavat myös hänen lapsenlapsensa Stella ja Jessica, jotka ovat esiintyneet puhujina seuran symposiumeissa.

Lähteet

Aineisto

Parland O (1982–1994) Kirjeet tekijälle.

Keskeistä kirjallisuutta

Broms H (1985) Alkukuvien jäljillä. Kulttuurin semiotiikka. WSOY, Porvoo.

Parland H (1981) Hamlet sanoi sen kauniimmin. WSOY, Porvoo.

Parland H (1988) Sönder. Författarförlaget, Malmö.

Parland H (1996) Rikki (Velox-paperille vedostamisesta). Kustannus Oy Tamara Press, Helsinki.

Parland O (1966) Muuttumisia. WSOY, Porvoo.

Parland O (1983) Lumottu tie. WSOY, Porvoo.

Parland O (1991) Tieto ja eläytyminen. Esseitä ja muistelmia. WSOY, Porvoo.

Parland O (2001a) Härän vuodet. 3. painos. WSOY, Helsinki.

Parland O (2001b) Peilipoika. Parland O & Parland M (toim.) Kostamo E (suom.)
WSOY, Helsinki.

Parland O (2001c) Spegelgossen. Schildts Förlags Ab, Esbo.

Parland O (2003) Flanellkostym och farsans käpp. Schildts Förlags Ab, Esbo.

Die Translation als Kommunikation und der Translator als Kommunikator

Leona Van Vaerenbergh

In diesem Beitrag werden einige Theorien daraufhin verglichen, wie sie die *translatorische Kommunikation* und die *Rolle des Translators* auffassen. Es betrifft die funktionalistische Kommunikationstheorie von Nord, die Theorie der translatorischen Kompetenz von Risku und die Relevanztheorie von Gutt. Durch diese Wahl werden zwei funktionalistische Theorien, diese von Nord und diese von Risku, und zwei kognitive Übersetzungstheorien, die handlungstheoretisch orientierte von Risku und die relevanztheoretische von Gutt in den Vergleich einbezogen. Am Ende steht eine persönliche Stellungnahme und werden einige weiterführende Forschungsaufgaben formuliert.

1 Translation: eine Form der interkulturellen Kommunikation?

Ausgangspunkt ist die Definition von *Translation* in den genannten Theorien.

Erste Definition: funktionalistischer Ansatz

Translation ist die Produktion eines funktionsgerechten Zieltextes in einer je nach der angestrebten oder geforderten Funktion des Zieltextes (Translatkopos) unterschiedlich spezifizierten Anbindung an einen vorhandenen Ausgangstext. Durch die Translation *wird eine kommunikative Handlung möglich*, die ohne sie aufgrund vorhandener *Sprach- und Kulturbarrieren* nicht zustande gekommen wäre. (Nord 1995: 30 – eigene Hervorhebung)

Der Kern dieser Definition ist

- dass Translation eine kommunikative Handlung ermöglicht;
- Sprach- und Kulturbarrieren überwindet.

Dazu wird auch schon angegeben

- dass es einen AT und einen ZT gibt;
- dass sich die Beziehung des ZT zum AT je nach der angestrebten oder geforderten Funktion des ZT unterscheidet.

Zweite Definition: Relevanztheorie

[...] translation – in the primary sense – is an *act of communication*, more precisely, an *act of interpretive use across language boundaries* (Gutt 2000: 211 – eigene Hervorhebung).

[...] translation consists in *interlingual quotation*, that is it is an *instance of quotation* – direct or indirect – where the *quote* is in a *different language from the original* (Gutt 2000: 236 – eigene Hervorhebung).

Most importantly, they realize that language differences are only one of the barriers that stand in the way of communication across languages; the *other*, and sometimes more formidable, *barrier* is that of *differences in contextual background knowledge* (Gutt 2000: 238 – eigene Hervorhebung).

Die Definition enthält folgende wesentliche Elemente:

- Übersetzen ist kommunikatives Handeln;
- Übersetzen ist interpretativer Sprachgebrauch, ist ein Fall von Zitat;
- Übersetzen ist Zitat über Sprachgrenzen hinweg;
- Übersetzen ist Zitat über die Unterschiede im kontextuellen Wissen hinweg.

Dritte Definition: translatorische Kompetenz

Durch Übersetzen soll eine *Kooperation erzeugt*, ermöglicht, zustandegebracht werden (Risku 1998: 54 – eigene Hervorhebung).

[...] „einen Text übersetzen“ hieße „*über Kulturbarrieren hinweg erfolgreich kommunizieren* oder *zu erfolgreicher Kommunikation beitragen*“ – vorausgesetzt, dass Kommunikation nicht als bloße Signalübertragung verstanden wird (Risku 1998: 70 – eigene Hervorhebung).

Übersetzen ist *kooperative Textgestaltung*: Übersetzer, Bedarfsträger, Rezipienten, Autoren und andere Beteiligte sind alle in den Prozeß nach Möglichkeit einzubinden (Risku 1998: 236 – eigene Hervorhebung).

Die Definition enthält folgende wesentliche Elemente:

- Übersetzen soll Kooperation erzeugen;
- Übersetzen bedeutet erfolgreich kommunizieren oder zur erfolgreichen Kommunikation beitragen, und dies über Kulturbarrieren hinweg;
- Übersetzen ist kooperative Textgestaltung.

Die Konstante in allen drei Definitionen ist, dass Übersetzen Kommunikation ist oder Kommunikation erzeugt und dass Übersetzen Sprach- und Kulturbarrieren überwindet. Daneben findet man für die einzelnen Theorien kennzeichnende Akzentsetzungen: die verschiedenen Funktionen des Zieltextes und die unterschiedliche Anbindung an den Ausgangstext in Nords Ansatz, den Begriff *Kontext* in der Relevanztheorie und die

Betonung des Begriffs *Kooperation* in Risikus Beschreibung der translatorischen Kompetenz.

Aus der Behandlung der translatorischen Kommunikationssituation, inklusive der Auffassung von *Situation*, *Kontext* und *Kultur*, sowie der Rolle des Translators im Kommunikationsgefüge, wird die Spezifität jeder einzelnen Theorie deutlich hervorgehen.

1.1 Kommunikation und Kommunikationsgefüge

1.1.1 Kommunikationstheorie und Translationstheorie

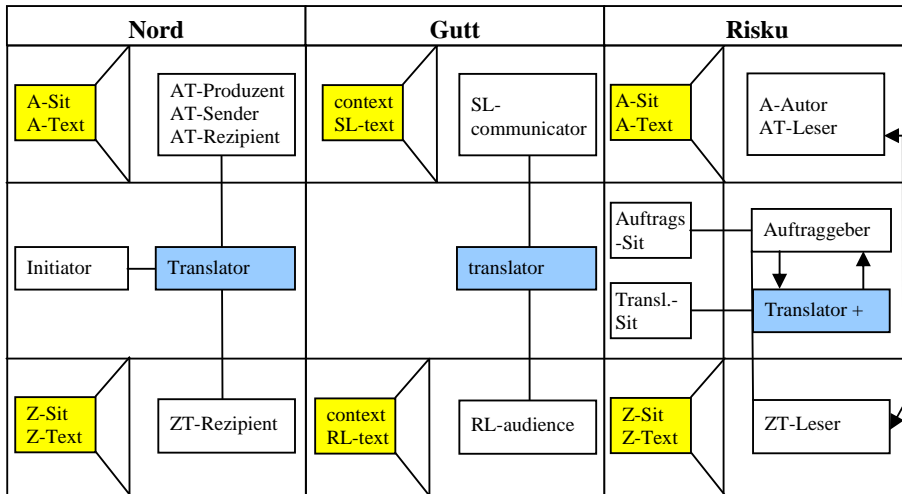
Auch wenn die drei Ansätze darin übereinstimmen, dass sie Übersetzen als Kommunikation auffassen, so bedeutet dies noch nicht, dass sie unter *Kommunikation* dasselbe verstehen und dass sie das Verhältnis zwischen Translation und Kommunikation, das Verhältnis zwischen Kommunikationstheorie und Translationstheorie auf dieselbe Weise interpretieren.

Über den Inhalt von *Kommunikation* folgt später mehr, doch als Hintergrund für den Vergleich der Kommunikationsgefüge ist vor allem das Verhältnis zwischen Kommunikation und Translation, zwischen Kommunikationstheorie und Translationstheorie von Belang, denn gerade in diesem Punkt unterscheidet sich Gutt's Bearbeitung der Relevanztheorie von Sperber und Wilson von den anderen Theorien. Gutt definiert die Translation ganz einfach und explizit als Teil einer allgemeinen Kommunikationstheorie:

[...] since the phenomena of translation can be accounted for by this general theory of ostensive-inferential communication, there is no need to develop a separate theory of translation (Gutt 2000: 199).

Diese reduktionistische Auffassung drückt sich ganz deutlich im Kommunikationsgefüge aus.

1.1.2 Kommunikationsgefüge

In diesem vergleichenden Überblick der Kommunikationsgefüge springen einige Unterschiede ins Auge, die sich in drei Einheiten gruppieren lassen: (1) die Komplexität des Gefüges, (2) die Bezeichnung der Partner, (3) die Situations- bzw. Kontextabhängigkeit der Kommunikation.

(1) Die Komplexität des Gefüges reicht von einer sehr einfachen Kommunikationsstruktur bei Gutt zu einem dichten Netz von Beziehungen bei Risiko. Gutt reduziert die Kommunikationsstruktur hauptsächlich auf den ausgangssprachlichen Kommunikator (*SL-/O-communicator*), den Translator und das zielsprachliche Publikum (*RL-/T-audience*). Die für die translatorische Kommunikation spezifische Rolle des Auftraggebers fehlt. Implizite geht er davon aus, dass diese Rolle mit der des Translators zusammenfällt: Er legt nämlich die informative Intention fest. Risiko bindet noch stärker als Nord den Auftraggeber in die Kommunikationsstruktur ein, sieht auch die Möglichkeit vor, dass der Translator mit anderen Experten zusammenarbeitet (*Translator +*) und unterscheidet explizite eine Auftrags- und Translationssituation.

(2) Die Bezeichnungen im Überblick sind diejenigen, die im jeweiligen Werk am häufigsten vorkommen. Doch vor allem Risiko verwendet auch eine Menge von Alternativen:

- Neben *Autor* und *Leser* stehen auch *Orientierende* und *Orientierte*. Auch *Empfänger* und *Rezipient* kommen vor, obwohl sie diese Begriffe wegen ihrer Verbindung mit dem Shannonschen Modell selbst ablehnt.
- Neben *Auftraggeber* stehen auch *Besteller* und *Bedarfsträger*.
- Neben *Translator* stehen auch *Übersetzende*, *Handelnde* und *Entscheidungsträger* (immer im Plural).

- Neben *Kooperations-* und *Kommunikationspartner* führt sie den Begriff *Kommunikanten* (und auch *Handelnde*) ein.
- (3) In den drei Theorien wird die Translation als situations- bzw. als kontextabhängig aufgefasst. Welche Begriffe in jeder einzelnen Theorie benutzt werden und welche Bedeutung sie bekommen, soll weiter erläutert werden.

1.2 Kommunikationssituationen und Kontext

Drei Fragen sollen geklärt werden:

- (1) Bedeutet *Situation* bei Nord und Risku dasselbe?
- (2) Sind *Situation* (Nord, Risku) und *Kontext* (Gutt, Risku) als Synonyme zu betrachten?
- (3) Was bedeuten *Umwelt* (Gutt, Risku) und *Situativität* (Risku)?

(1) Situation

Nord betrachtet die *situationellen* Faktoren als externe Faktoren; Risku fasst *Situation* nicht nur als externe, sondern vor allem als kognitive Realität auf: Repräsentationen werden situations-/kontextspezifisch gebildet; Bedeutung und Sinn werden kontextspezifisch gebildet. Sie verwendet *Situation* und *Kontext* als Synonyme. Außerdem führt sie in einer Definition von *Situation* den Begriff *Umwelt* ein: „*Situation* als aktuelle innere und äußere Umwelt“ (Risku 1998: 61).

(2) Situation – Kontext

Gutt bestimmt ausdrücklich, dass *Kontext* nicht auf eine externe Wirklichkeit oder eine vorangehende Textstelle oder Äußerung verweist, sondern auf eine ‚*kognitive Umwelt*‘: *cognitive environment*, das ist ‚die mentale Anwesenheit von Annahmen über die Welt‘ (Gutt 2000: 27).

(3) Umwelt – Situativität

Anders als Gutt unterscheidet Risku zwischen innerer und äußerer *Umwelt*. Sie stützt sich für ihre Definition von *Umwelt* auf Strohner:

[...] die Umwelt eines Individuums kann definiert werden als jener Teil seiner Realität, mit dem er in funktionaler Relation steht und ein System bildet – inklusive seinem eigenen Körper als eine Art innere Umwelt (Risku 1998: 25).

Im weiteren Verlauf ihres Werkes werden die Begriffe *innere* und *äußere Umwelt* in ihre kognitive Interpretation der Translation integriert:

Jeder Translationsauftrag ist eine Herausforderung, die innere Umwelt (Repräsentation) genauso wie die äußere Umwelt (auch interpersonell in der Kooperation) kohärenter, erfolgreicher und sinnvoller zu gestalten (Risku 1998: 231).

Der Begriff *Situativität* steht in Riskus Theorie für Reflexivität und Flexibilität (Risku 1998: 141), zwei wesentliche Merkmale der kommunikativen und translatorischen Kompetenz. So wie *Situation*, *Kontext* und *Umwelt* die Bedeutung einer externen oder kognitiven Realität bekommen, verweisen auch *Kultur* und *Kommunikation* je nach der Theorie auf eine externe Wirklichkeit, eine kognitive Wirklichkeit oder eine kognitive Kompetenz.

1.3 Kultur und Kommunikation

Mit der Literatur zum Kultur- und Kommunikationsbegriff kann man eine ganze Bibliothek füllen; eine Auseinandersetzung mit dieser Literatur gehört aber nicht zum Konzept dieses Beitrags. Es werden die Inhalte, die *Kultur* und *Kommunikation* in den vorliegenden Theorien bekommen, nur insofern definiert und voneinander differenziert als erforderlich ist um die Bestimmung der kommunikativen Position und der sozialen Rolle des Translators verstehen zu können.

Nicht nur wird *Kultur*, so wie *Situation* und *Kontext*, einmal als externe, einmal als kognitive Realität verstanden; es zeichnen sich auch eine statische und eine dynamische Auffassung von Kultur ab. Formulierungen wie „Funktion-in-Kultur“ (Nord 1995: 24) und „socio- and historico-cultural factors“ (Gutt 2000: 206) lassen auf eine eher statische Auffassung von Kultur schließen. In der erkenntnistheoretischen, konstruktivistischen Kognitionstheorie Riskus dagegen erscheint *Kultur* als etwas Dynamisches:

Den stetigen Prozeß der gegenseitigen Wissensmodifikation und Kompatibilitätsbildung durch Kooperation nenne ich *Kultur*. *Kulturell* heißt damit potentiell kooperationsstauglich. (Risku 1998: 52)

Kultur ist nicht nur ein Faktum, ein Hintergrund, vor dem Kommunikation stattfindet, sondern bedeutet Kooperationsstauglichkeit, ist also (auch) eine Kompetenz, die – in Riskus Theorie – der Kommunikation vorangeht, ja eine Voraussetzung zur *Kommunikation* ist. Die Vorstufen der Kommunikationskompetenz sind Kooperationskompetenz und Kulturkompetenz.

Kooperation bewirkt eine gegenseitige Modifikation des Wissens zwischen Kooperationspartnern (Risku 1998: 52 – eigene Hervorhebung).

Durch Kooperation entsteht ein *kultureller* Bereich [...] (Risku 1998: 56).

Kultur definiert sich [...] nach der Kompatibilität der Handlungen und ihren Zielen – und nicht z.B. nach Lokalität, Nation, Sprache, Klima (Risku 1998: 52 – eigene Hervorhebung).

Kommunikation als weitere kognitive Reflexionsstufe baut auf der Kooperationskompetenz (Kulturkompetenz) auf [...] (Risku 1998: 243).

Jede Kommunikation ist ein Versuch, die Umwelt als etwas zu betrachten, genauer: sich diesem Etwas gegenüber in einer bestimmten Weise zu verhalten, die eigenen Handlungsweisen in dieser Umwelt zu überprüfen oder zu bestätigen und den

Kommunikationspartnern bestimmte Handlungsweisen (inklusive Interpretationen, Denkart) vorzuschlagen (Risku 1998: 196).

Mit diesem konstruktivistischen Ansatz nimmt Risku Stellung gegen die intentionale Sichtweise, die Gutt in seiner relevanztheoretischen Interpretation des Übersetzens vertritt. Diese Sichtweise geht davon aus, dass der Rezipient die Meinungsintention des Kommunikators (beim Übersetzen die Meinungsintention des ‚source language communicators‘), die intendierte Interpretation, inferieren wird.

Die dynamische, konstruktivistische Auffassung von Kultur und Kommunikation prägt wesentlich die sozial-gesellschaftliche und kulturelle Rolle des Translators, der nach den Ausführungen über das Kommunikationsgefüge, über Situation und Kontext, über Kultur und Kommunikation, ab jetzt im Mittelpunkt des Interesses steht.

2 Der Translator: ein interkultureller Kommunikator?

2.1 Kulturzugehörigkeit

In den dargestellten Kommunikationsgefügen steht der Translator überall in der Mitte; er wird weder der Ausgangs- noch der Zielsituation, weder der Ausgangs- noch der Zielkultur zugeordnet. Nur Risku äußert sich explizite über die erwünschte kommunikative und kulturelle Zugehörigkeit des Translators. Gefragt sind „aktive kommunikative Kompetenz“ in der Zielsprache, also Zugehörigkeit zur zielkulturellen Gemeinschaft.

[...] wichtig ist die Beherrschung der Zielsprachenverwendung in ihren vielfältigen kognitiven Kulturen und kommunikativen Konventionen (Risku 1998: 162).

Dies impliziert aber nicht automatisch, dass der Translator aus der Fremdsprache in seine Muttersprache übersetzt, denn die Zugehörigkeit zu einer Kultur oder einer kommunikativen Gemeinschaft lässt sich nicht aufgrund von (Mutter)Sprache oder Lokalität bestimmen:

Die Zugehörigkeit zu einer kommunikativen Gemeinschaft basiert nicht auf Lokalität oder Nation bzw. auf den Sprachen, die in der Kindheit gelernt wurden, sondern definiert sich durch die Fähigkeit, kulturelle Schemata und Konventionen verwenden zu können (Risku 1998: 162).

Neben dieser Frage nach der Zugehörigkeit des Translators zur Ausgangs- oder Zielkultur, gibt es eine zweite Frage, nämlich diese nach dem Verhältnis des Translators zur Ausgangssituation und zur Zielsituation.

2.2 Kommunikationspartner besonderer Art

Sowohl Nord als Risku sind der Meinung, dass der Translator kein Kommunikationspartner wie die anderen Partner im Kommunikationsgefüge ist. Nord ist der Meinung, dass er als Rezipient des Ausgangstextes und Produzent des Zieltextes sowohl an der Ausgangssituation als an der Zielsituation teilhat. Sie fügt hinzu: „Ein normaler Kommunikationspartner ist er jedoch nicht.“ (Nord 1995: 11) Risku unterscheidet den Translator von den anderen Kommunikationspartnern, indem sie ihm lieber die Rolle eines Beobachters, eines Problemlösers und eines Entscheidungsträgers zuweist. Gutt behauptet, dass „[...] translation is an act of communication between translator and target audience only.“ (Gutt 2000: 213). Meint er damit, dass der Translator ein Kommunikator ist wie jeder andere?

2.2.1 ‚Gebrochene‘ Kommunikation zwischen A-Autor und Z-Leser

Nord beschreibt die translatorische Kommunikation als ‚gebrochen‘:

[...] und die Botschaft durch die Zwischenschaltung von Initiator und Translator gewissermaßen „gebrochen“ erscheint (Nord 1995: 13).

Dies ist gewissermaßen mit Guts Interpretation der Übersetzung als interlinguale Berichterstattung vergleichbar: „Translation as a case of interlingual reported speech or quotation“ (Gutt 2000: 210). Der Translator soll dem Zielpublikum darüber informieren, was der Ausgangsautor in seinem Text geschrieben hat. Dabei bemüht sich der Translator um ‚optimale interpretative Ähnlichkeit‘ mit dem Original. Nach dem Prinzip der Relevanz ist diese Ähnlichkeit mit dem Original eine, von der angenommen wird, dass sie adäquate kontextuelle Wirkung hat ohne unnötigen Verarbeitungsaufwand.

Das von Gutt beschriebene Verhältnis des Translators zum Ausgangsautor und Zielleser ist bei Nord und Risku eines der möglichen:

Der ZT kann [...] *Dokument* einer vorangegangenen Kommunikationshandlung sein [...] (Nord 1995: 82 – eigene Hervorhebung).

Risku redet in diesem Fall von einer retrospektiven Rezeption und beschreibt die Rolle der Übersetzenden als „Rapporteure“ wie folgt:

Ein Fall für die *retrospektive Rezeption* liegt auch dann vor, wenn die Übersetzenden die Rolle der „Rapporteure“ (Mossop 1983) einnehmen: Die Zielempfänger treten in Kommunikation mit den Übersetzenden, deren Thema entweder die Ausgangssituation als ganzes oder ein Teil davon ist, z.B. die möglichen Intentionen des Ausgangssenders, die Interpretationen der Ausgangsempfänger oder die sprachliche Form des Ausgangstextes (Risku 1998: 192 – eigene Hervorhebung).

2.2.2 *Kommunikation zwischen Translator und Z-Leser*

Gutt betrachtet, wie eher schon zitiert, die Translation als eine Kommunikation, die ausschließlich zwischen dem Translator und der Zielgruppe verläuft; die Botschaft geht aber nur über den Ausgangstext und die intendierte Meinung des Ausgangskommunikators. Nord stellt neben die Übersetzung als Dokument die Übersetzung als Instrument. In diesem Fall richtet sich der Translator stärker auf die Zielempfänger aus. Die Übersetzung ist dann

Kommunikationsinstrument in einer neuen Kommunikationshandlung, also ein Informationsangebot für den Z-Empfänger, für das der AT eine Art „Modell“ abgibt (Nord 1995: 82).

Risku legt sich nicht auf eine Einteilung nach Textfunktionen fest, sondern geht von kognitiven Kompetenzen des Translators, wie Reflexivität und Flexibilität, von seiner Kompetenz der Selbstorganisation aus. Der Translator bestimmt selbst seine Position und seine Rolle, abhängig von der Situation und den Kommunikationspartnern, und auch in Rücksprache mit den letztgenannten, vor allem mit dem Auftraggeber.

Durch die wechselnden Anforderungen dynamischer Situationen steigt die Notwendigkeit, sich selbst immer wieder bewusst zu positionieren, wobei die eigene Position von der Repräsentation der Gesamtsituation und damit auch den Kooperationspartnern abhängt (Risku 1998: 258).

Der Rolle des Translators wird in Riskus Kompetenztheorie viel Bedeutung beigemessen.

2.2.3 *Soziale Rolle, Expertenrolle und sozialer Status*

Nord beschreibt den Translator in seiner Relation zu dem AT-Sender, dem ZT-Rezipienten und dem Initiator, bezeichnet seine Position im Kommunikationsgefüge aber nicht als ‚soziale Rolle‘. In Riskus Tektonik der Translation dagegen ist die *soziale Rolle* eines der vier Elemente der kognitiven Realität des Problemlösers. Die soziale Realität des Translators ist der eines Experten. Die *Expertenrolle* ist der soziale Aspekt der Expertenkompetenz. (Risku 1998: 91) Zu seiner Expertenrolle gehört es, dass der Translator Prioritäten setzt und Verantwortung übernimmt: interpretativ, konstruktiv und in der Selbstorganisation. Er entscheidet auch, wenn er die Translation nicht oder nicht allein machen kann.

Als Translatoren haben sie die Kompetenz, die für die konkrete interkulturelle Kommunikation vorrangigen Probleme zu erkennen. Das heißt auch, dass sie erkennen sollten, wenn sie die gesamte Problemlösung nicht alleine durchführen können, und eine Kooperation mit anderen Experten vorzuschlagen ist. (Risku 1998: 151)

Die Expertenkompetenz des Translators ist eine Voraussetzung für seinen *sozialen Status*.

Diese Einbindung des Translators in ein [komplexes] Kooperations- / Kommunikationsgefüge, sein Verhalten zu den Kommunikationspartnern und seine Problemlösungskompetenz prägen die Kernbegriffe der drei Theorien, die hier verglichen werden: Loyalität, Relevanz und Expertentum.

2.3 Loyalität, Relevanz und Expertentum

Die funktionalistische Theorie Nords steht der Relevanztheorie um einiges näher als die anderen funktionalistischen Theorien, indem sie das Prinzip der *Loyalität* einführt, das sie als die Relation des Übersetzers zum Sender, zum Initiator und zum Adressaten des Zieltextes definiert.

Loyalty refers to the interpersonal relationship between the translator, the source-text sender, the target-text addressees and the initiator (Nord 1997: 126).

Der wesentliche Ausgangspunkt der Relevanztheorie ist, dass menschliche Kommunikation die Erwartung optimaler *Relevanz* schafft, für die Übersetzung bedeutet dies: optimale Ähnlichkeit, die konsistent ist mit dem Prinzip der optimalen Relevanz. Der Übersetzer respektiert die Intention des Autors und die Erwartungen des Publikums und strebt für seine Zielgruppe ein optimales Verhältnis zwischen Verarbeitungsaufwand und kontextueller Wirkung an.

Der Kern des *Expertentums* ist gerade, dass das Verhältnis des Translators zu seinen Kommunikationspartnern, zur Ausgangssituation und zur Zielsituation nicht im Voraus festgelegt wird. Die Festlegung dieser Verhältnisse gehört zu den Anforderungen des Translators als eines Experten. Translatorisches Expertentum fasst Risku zusammen als Transformation und Sinnkonstruktion.

Loyalität und Expertentum / Professionalität sind menschliche Eigenschaften; Relevanz ist eine Eigenschaft des Produkts. Loyalität ist „eine ethische Qualität im Zusammenleben von Menschen“ (Nord 1995: 32); das Bewirken adäquater kontextueller Wirkung zu minimalem Verarbeitungsaufwand (Gutt) sowie die Sinnkonstruktion (Risku) sind menschliche Kompetenzen. Gutts kognitiv-kommunikativer Ansatz betont die kognitionspsychologische Kompetenz, in Riskus Expertenauffassung tritt die sozialgesellschaftliche Kompetenz in den Vordergrund.

3 Synthese und Überlegungen zu weiteren Forschungsaufgaben

3.1 Hypothese der Integration

Um das Phänomen *Translation* so umfassend wie möglich zu ergründen (beschreiben und erklären) ist es erforderlich, von möglichst vielen Perspektiven an den Untersuchungsgegenstand heranzugehen. Produkt- und Prozessforschung (vorgangs-

orientiert und übersetzerorientiert) sind nicht nur komplementär, sondern bedingen sich auch gegenseitig in ihrer Entwicklung. Der Vergleich der drei behandelten Theorien führt zu folgenden Perspektiven auf die soziale Dimension der Translation, die – meiner Meinung nach – integrierende Bestandteile eines (zu konstruierenden) Gesamtbildes sind:

- (1) Die Translation ist Kommunikation im pragmatischen, soziologischen und kognitiven Sinne.
- (2) Translation ist eine besondere Form der Kommunikation, nicht im reduktionistischen Sinn als zurückführbar auf, sondern mit eigenen Merkmalen, die sie von anderen Kommunikationsformen unterscheidet. Diese Eigenart der Translation als Kommunikationsform zeigt sich darin,
 - dass es mehr und andere Kommunikationspartner gibt. Ein Auftraggeber / Initiator und ein Translator (eventuell in Kooperation mit anderen Experten) gehören ausschließlich zu dieser spezifischen Form der Kommunikation.
 - dass auch mehr kommunikative Beziehungen und zwei Kommuninaktionssituationen entstehen.
- (3) Situationelle Faktoren sind textexterne Faktoren, auf die sich interne, textlinguistische Faktoren beziehen. Situation und Kontext können auch als kognitive Wirklichkeit verstanden werden. Situativität ist eine kognitive Kompetenz.
- (4) Kooperation gilt als Arbeitsmodell im Translationsvorgang, und ist auch eine kognitive Kompetenz.
- (5) Kultur ist, genauso wie die in sie eingebetteten Situationen, eine externe Wirklichkeit, eine kognitive Wirklichkeit und eine kognitive Kompetenz.
- (6) Der Translator hat mehrere Kommunikationspartner und ist in verschiedene soziale Relationen eingebunden. Aufgrund seines Auftrags und seiner Intention kann er einer dieser Relationen Vorrang geben.
- (7) Die Expertenkompetenz des Translators bestimmt seinen sozialen Status.
- (8) Die Rolle des Translators ist eine kommunikative, sozial-gesellschaftliche und kulturelle – in den eher beschriebenen Bedeutungen. Solche Rolle und Funktion hat auch das Translat.

3.2 Überlegungen zu Forschungsaufgaben

Die Integrationshypothese führt zu drei mit Forschungsaufgaben verbundenen Überlegungen.

3.2.1 Erste Überlegung: Lexikon der Fachterminologie – zur Verständigung in Wissenschaft und Didaktik

Die einzelnen Theorien und Ansätze prägen eine eigene Terminologie, jeweils in der Sprache ihrer Begründer. Um sich in dieses Gefüge über Sprachgrenzen hinweg zurechtzufinden, ist mittlerweile ein großer Bedarf an einem mehrsprachigen Lexikon

translationswissenschaftlicher Fachbegriffe entstanden. Ein solches Lexikon sollte einerseits zu einer besseren Verständigung der Wissenschaftler beitragen, die oft dasselbe Wort mit einem neuen Inhalt verwenden, oder unterschiedliche Terminologie für ähnliche Inhalte einsetzen. Andererseits sollte es auch didaktische Zwecke erfüllen, denn im didaktischen Prozess soll die Reflexion über die eigene Tätigkeit möglichst eindeutig verbalisiert werden.

3.2.2 Zweite Überlegung: Das Translat als „Kommunikationsträger“

Unter dem Einfluss der soziologischen und kompetenzorientierten Translationstheorien, die den Begriff der Translation vertieft und erweitert haben und neue ergänzende Sichtweisen in die Wissenschaft eingebracht haben, könnte die Neigung entstehen die Verbalisierung, den linguistischen Aspekt des Translats untezubetonen. Davor sollte man sich hüten, denn in der sprachlichen Realisierung schlagen sich externe und kognitive Wirklichkeiten nieder, und sie ist für die Leser (Zielgruppe) auch wieder Ausgangspunkt für Informationsverarbeitung und Kommunikation. Der Text ist ‚*Kommunikationsträger*‘. Es ist also wichtig, dass er mit der größtmöglichen Präzision und Professionalität verfasst wird. Die Arbeit an der Verbalisierung ist auch im didaktischen Prozess von Belang, da nicht nur Kompetenzerweiterung zu Produktoptimierung, sondern auch Produktoptimierung zu Kompetenzerweiterung leitet.

3.2.3 Dritte Überlegung: Kompetenzenvielfalt und Didaktik

Das bringt uns zur dritten und letzten Überlegung. Risku erwähnt verteilt über ihr Werk eine Menge von Kompetenzen und Fähigkeiten, über die der Translator, gemeint ist der translatorische Experte, verfügen soll. Wenn man sie sammelt, ergibt sich in alphabetischer Reihenfolge folgende Liste:

Durch- und Umsetzungskompetenz,
 Entscheidungskompetenz,
 Expertenkompetenz,
 Handlungskompetenz,
 interkulturelle Fähigkeit,
Kommunikationskompetenz,
kommunikative Fähigkeiten,
Kooperationskompetenz,
Kulturkompetenz,
 Problemlösungskompetenz,
 Sinnkonstruktionsfähigkeit,
soziale Kompetenz,
 Textkompetenz,

Translationskompetenz,
translatorische Fähigkeiten.

Hier zeichnet sich eine weitere Forschungsperspektive mit didaktischen Zwecken ab: In welcher Reihenfolge und Kombination sollen diese Kompetenzen erworben werden und mit welchen didaktischen Methoden? Sind die sozialen Kompetenzen, die K-Kompetenzen, die primären, die grundlegenden, weil sie Voraussetzungen und wesentliche Komponenten der anderen Kompetenzen sind?

Literaturverzeichnis

- Gutt E-A (2000) Translation and Relevance. Cognition and Context. St. Jerome, Manchester & Boston.
- Nord C (1995³) Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse. Groos, Heidelberg.
- Nord C (1997) Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained. St. Jerome, Manchester.
- Risku H (1998) Translatorische Kompetenz. Kognitive Grundlagen des Übersetzens als Expertentätigkeit. Studien zur Translation; Bd. 5. Stauffenburg, Tübingen.

Kielenopetusta kielikeskuksen intensiivikursseilla – pohdintoja pohjoisesta

Birgitta Vehmas

1 Intensiivisen kielenopetuksen taustaa

Intensiivinen kielenopetus ja -oppiminen ovat ikiaikaisia ilmiöitä. Siitä viime kädessä oli kyse, kun merimiehet ja kauppiaat alkoivat puhua vieraita kieliä saadakseen leipänsä ja kun muinaiset ulkomailta tuodut orjat ja myöhempien aikojen sotavangit oppivat valloittajiensa kielen. Tätä ilmiötä kuvaa esimerkiksi Frans G. Bengtsson teoksessaan *Röde Orm*, kun päähenkilö alkaa oppia arabian kieltä (Bengtsson 2002: 67–68). Intensiiviovetuksen edustajia olivat myös erikieliset kotiopettajat, joita varakas väki on lapsilleen hankkinut viimeisten 2 000 vuoden aikana, kreikkalaiset orjat vain vaihtuivat mademoiselleksi, Fräuleiniksi tai missiksi aina kulloistenkin suhdanteiden mukaan (Tolstoi 1988: 5). Kielitaito on merkinnyt yksilön henkiinjäämisen tai muun menestyksen kannalta ratkaisevaa seikkaa. Myös valtiot ovat tarvinneet näkyviä tuloksia kielenopettamisesta, tästä ovat esimerkkeinä USA:n joukkojen kieltenopiskelu II maailmansodan aikaan (Leino 1979: 107) ja venäjän tehokurssit Ruotsin armeijassa 1960-luvulla (prof. Peter Seipelin haastattelu 19.11.1993). Viimeistään sotilaskäytössä oppimisen mittariksi tuli saavutetun kielitaidon ohella myös siihen käytetty aika.

Verrattaessa nykyajan intensiivikursseja yllä mainittujen oppimistilanteiden intensiteettiin jääme selvästi jälkeen, mutta meillä onkin harvoin henki kyseessä, korkeintaan valmistuminen ja työelämässä menestyminen – eivät toki vähäisiä asioita nekään.

”Kaikille ei suoda sellaista ylellisyyttä, että voi olla päätoiminen opiskelija”. Tämän hiukan haikean repliikin olen kuullut useammin kuin kerran kurssieni aikuisopiskelijoilta, jotka opiskelunsa lisäksi hoitavat vaativaa palkkatyötä ja pientä tai isompaa perhettä ja joilla ajan puute tuntuu suurimmalta ongelmalta. Lähinnä tämän ryhmän tarpeita ajatellen Lapin yliopistossa alettiin järjestää intensiivikursseja. Toinen ryhmä intensiivikurssien käyttäjistä ovat hyvin tehokkaat ja nopeaoppiset nuoret opiskelijat, jotka eivät aio viittä

vuotta vanheta yliopistolla, vaan haluavat Maailmalle, isolla M:llä. Silloin tiiviisti toteutetut ja nopeasti suoritettavat kielikurssit ovat yksi pieni oikopolku valmistumiseen.

Meillä Lapin yliopiston kielikeskuksessa intensiivikurssiksi määritellään sellainen kurssi, jonka voi suorittaa yhden tai kahden viikon aikana ja jossa oppitunteja on yleensä neljästä kahdeksaan päivässä. Tämä ei liene mikään virallinen määritelmä, mutta luulen sen olevan melko yleisessä käytössä maamme korkeakoululaitoksessa. Lapin yliopistossa tätä kurssityyppiä on käytetty tutkintoihin kuuluvilla, niin sanotuilla pakollisilla kielikursseilla. Ensinnäkin kirjoitus- ja puheviestinnässä, jolloin tuntimäärät vaihtelevat 20–24 tuntiin, sekä ennen kaikkea englannin ja ruotsin kursseilla. Nekin ovat pakollisia ja laajempia kuin edellä mainitut viestinnän kurssit, niiden laajuus on vaihdellut tiedekunnittain 48–72 tuntiin.

Intensiivikursseja on ollut tarjolla Lapin yliopiston piirissä jo 15 vuoden ajan. Aluksi niitä järjestivät kesäyliopisto ja avoin yliopisto, mutta viimeisten viiden vuoden aikana kielikeskuksen omiakin kursseja on pidetty kesällä; yksi pakollisten kurssien rinnakkaisryhmä on pidetty alku- tai loppukesästä. Kurssit ovat olleet hyvin suosittuja, osallistujalistat ovat täyttyneet nopeasti; niille on siis päästy eikä jouduttu. Tiedekuntien ja hallinnon kannalta nämä kurssit ovat oivallisia, sillä ne ovat omiaan nopeuttamaan läpivirtausta ja täten valmistumista. Tämä on tietysti yksi yliopiston päätavoitteista. Kun kielten tunnit yleensä tiedekuntien mielestä vievät paljon aikaa lukukausien aikana eikä päällekkäisyyksiltä näin voi välttyä, ovat kesäajalle siirretyt kurssit vapauttamassa tilaa substanssiaineiden opiskelulle. Koska intensiivikurssit niin monen tahon mielestä ovat tarpeellisia, pyrimme luomaan ”courses in which ‘relevance’ to the learner’s needs and interests are ‘paramount’” (Hutchinson & Walters 1987: 8). Pyrimme siis toteuttamaan käyttäjän toiveita, vaikka tämän kurssimuodon edut ja haitat vaativat vielä pohdintaa. Ylen tiivis kurssi edellyttää tiukkaa ydinainesanalyysia. Tämä puolestaan saattaa johtaa ”riisuttuun malliin”, jossa opiskelija – etten sanoisi asiakas – saa tilaamansa paketin toimittajalta, joka ei ehkä ehdi olla opettaja toivomallaan tavalla.

2 Intensiivikurssien toteutus

Intensiivikurssin toteuttaminen on vaativa opetustehtävä. Kuten jo mainitsin, pohtivat opettajamme jatkuvasti näiden kurssien etuja ja haittoja, ja mielipiteet ja arviot kurssien pitämisestä ja tuloksista vaihtelevat. Pedagogisesti ja didaktisesti opettaja saa panna kaikkensa likoon silloin, kun esimerkiksi integroitu, lähes 50 tunnin kurssi, puristetaan kahdelle kesäviikolle. Integroiduilla kursseilla tulee harjoitella kaikkia kielen osa-alueita, joten työtapoja on vaihdeltava monta kertaa päivässä ja joka päivälle tarvitaan uusi teema. Ryhmää tuntematta on tehtävä hyvin yksityiskohtaiset tuntisuunnitelmat ja näille varasuunnitelmat. Tekstianalyysin, puhumisen, kuuntelun ja kirjoittamisen tulee vuorotella siten, että opiskelijan virkeysaste ja relevantti työtapo kohtaavat. Kertaukselle ja sovellutuksille jää vain vähän aikaa. Jos taas on kyse pelkästään suullisen taidon harjoittelusta, on vaihtelevan ohjelman suunnittelu vieläkin vaikeampaa. Lisäksi systeemi on varsin haavoittuvainen: rakennuksen kesäremontin aiheuttama porausääni tai uuvuttavan kuuma luokkahuone saattavat jo olla seikkoja, jotka tekevät yhden puolikkaan päivän tehottomaksi, tämä aika voi olla 10 % koko kurssin tunteista.

Kiireen, paineen ja vauhdin vastapainona erittäin motivoituneet ja asiaan keskittyneet opiskelijat ovat kurssien suuri plussapuoli. Kuten edellä mainitsin, opiskelijat ovat suorastaan kilpailleet pääsystä näille kursseille, ja tämä näkyy heidän opiskelussaan. Yhteen asiaan syventyminen ja tiivis yhteistyö ryhmäläisten kesken tuntuvat lisäävän opiskelumotivaatiota.

Intensiivisiä kursseja pyydetään jatkuvasti. Koska ne ilmeisesti ovat tulleet jäädäkseen, on nähdäkseni tarpeen hiukan selvittää, mikä tekee ne niin suosituiksi opiskelijoiden keskuudessa ja mitä niitä järjestävät opettajat ajattelevat asiasta.

3 Opiskelijoiden ajatuksia kielten intensiivikursseista

Vuosien 2002 ja 2003 aikana pidin yhteensä neljä ruotsin kielen intensiivikurssia, kaksi oikeustieteiden tiedekunnan kurssia ja kaksi kurssia avoimen yliopiston opiskelijoille. Muut kurssit pidettiin Rovaniemellä yliopiston tiloissa, mutta yksi avoimen ryhmä oli Inarissa. Näillä neljällä kurssilla oli yhteensä 77 opiskelijaa: oikeustieteiden ryhmät olivat keskimääräistä suurempia, 26 ja 28 opiskelijaa, kun taas avoimen ryhmät melko pieniä, Rovaniemellä 16 ja Inarissa vain 7 opiskelijaa. Tapanamme on kurssin loppuessa käydä palautekeskustelu ja kerätä kirjallinen palaute. Näillä kursseilla viimeinen tunti yleensä osuu perjantai-iltapäivälle ja osa toispaikkakuntalaisista on jo lähtenyt kotiin päin. Siksi vastauksia oli vain 54 eli 70 % koko määrästä. Pyysin palautelomakkeessani opiskelijoiden ajatuksia intensiivikurssin hyvistä ja huonoista puolista sekä evästystä seuraavien samantyyppisten kurssien suunnitteluun.

Hyviä puolia olivat opiskelijoiden muotoilemana seuraavat – mainitsen kunkin asian vain kerran, sillä samanlaisia vastauksia tuli runsaasti: ”hyvä, tiivis, hyödyllinen, tehokas, tiiviys teki unohtamisen mahdottomaksi, kova työ, tiivis tahti pakotti keskittymään, yhtäjaksoisuus pakottaa keskittymään, työläs mutta haasteellinen, vaativa ja antoisa, hauska vaikka raskas, palvelee hyvin oppimista, hitsasi porukan yhtenäiseksi, redundanssi toimii, suosittelen muillekin”.

Huonoihin puoliin taas kirjattiin seuraavanlaisia asioita: ”OK, mutta aika loppui kesken, sisäistämään ei ehtinyt, ehkä liian kiireinen, OK mutta löysempi tahti, enemmän aikaa, pidemmälle ajalle, opiskelijoiden homogenisointi olisi paikallaan, pienryhmien vaihtaminen tarpeen, etukäteismateriaalia lähetettävä”.

Eväiksi seuraaville kursseille annettiin seuraavat ohjeet: enemmän aikaa, lisää aikaa, 1–2 päivää lisää, opetusta 4 päivää/viikko, lisää harjoituksia/kielioppia/ääntämistä.

Vastauksissa on selvää ristiriitaisuutta, sillä valtaosa näki tiiviin toteutuksen kurssin plussapuolena, mutta huonona puolena todettiin, että tahti oli liian tiivis. Itse yllätyin siitä, että tässä pienessä otoksessa 53 opiskelijaa 54:stä katsoi, että intensiivikurssi silti on normaalia, siis 4–8 tuntia viikossa etenevää kurssia parempi tapa oppia kieltä. Palautteessa 15 henkilöä 54:stä katsoi, että aikaa tarvitaan enemmän. Kaikki pitivät hyvänä sitä, että kerrankin sai keskittyä vain yhteen kurssiin ja ryhmien työ onnistui heidän mielestään paremmin näillä kursseilla.

4 Opettajien ajatuksia intensiivikursseista

Kielikeskuksessamme on 14 päätoimista opettajaa, 10 lehtoria ja 4 tuntiopettajaa. Saadakseni selville heidän ajatuksiaan intensiivikursseista annoin heille vastattavaksi kymmenen avointa kysymystä, jotka olivat hyvin käytännönläheisiä. Tarkoitukseni oli selvittää, haluammeko opettaa intensiivikursseja, mitkä kurssit tähän sopivat ja mihin päin haluamme ohjata kurssitarjontaamme. Kaikki kollegani eivät olleet intensiivikursseja pitäneet, mutta niistä yhdestätoista, jotka olivat pitäneet, vastasi kahdeksan ja kun omatkin kokemukseni otan huomioon, niin vastaajia on 9:11, mikä lienee ihan hyvä suhde.

Kysymykset olivat seuraavat:

1. Mille ryhmälle tai tiedekunnalle olet pitänyt opetusta intensiivikurssin muodossa?
intensiivikurssi = tiivis esim. kesäkurssi, opetusta vähintään 4 t/pv
2. Mitä erityisjärjestelyjä teit kurssille valmistautuessasi – muita kuin yleensä kurssin alkaessa?
3. Mitkä seikat tuntuivat hyviltä tämän intensiivisen toteutuksen vuoksi?
4. Mitkä seikat tuottivat vaikeuksia samasta syystä?
5. Millaisia pedagogisia ja didaktisia seikkoja näillä kursseilla tulee ottaa huomioon?
6. Miten ryhmä toimi? Miten se jaksoi? Oliko kurssin alussa vaikeampaa vai helpompaa työskennellä kuin lopussa?
7. Miten oma energiasi riitti? Riittivätkö ”paukut” loppuun asti? Kauanko meni ”toipumiseen” kurssin jälkeen?
8. Näkemyksesi siitä, tarvitaanko näitä kursseja tulevaisuudessa enemmän vai vähemmän. Minkä tyypillisillä kursseilla tämä kurssimuoto toimii parhaiten?
9. Neuvojasi tällaisia kursseja suunnittelevalle.
10. Minkälaista palautetta opiskelijat antoivat tästä kurssimuodosta?

Vastaajat edustivat kolmea kieltä ja kuhunkin kieleen tuli kolme vastausta:

- a) puhe- ja kirjoitusviestinnän opettajat
- b) englannin opettajat, joista kaksi opetti suullista taitoa ja yksi tekstikurssia
- c) ruotsin opettajat, jotka kaikki opettivat integroitua kurssia, siis kaikkia kielen osa-alueita tuli harjoitella samalla kursilla

Opettajamme ovat varsin kokeneita ja ammattitaitoisia, heillä on kaikilla yli kymmenen vuoden opetuskokemus. He ovat opettaneet sekä normaalisti eteneviä, lukukauden aikana pidettäviä kursseja että näitä intensiivikursseja. Kaikilla vastanneilla oli kokemuksia useamman intensiivikurssin läpiviemisestä.

4.1 Puhe- ja kirjoitusviestinnän opettajien ajatuksia intensiivikursseista

Kaikissa viestinnän opettajien vastauksissa korostetaan ennakkosuunnittelun ja -tiedotuksen tärkeyttä. Monet viestinnän kursseista pidetään yhdessä viikossa. Kurssi on niin lyhyt, että aikaa vaativat toimenpiteet on mahdotonta toteuttaa kesken kurssin. Puheviestinnän ”talvikurssilla” voi valmistella ja kohdentaa kurssia vielä sen edetessä, kun kurssilaisiin on ehtinyt tutustua, mutta intensiivikursseilla se ei käy. Joskus ennakoitavat voivat helpottaa tiivistä kurssia.

Kysyttäessä tämän kurssimuodon etuja ja haittoja oli päällimmäisenä hyvänä puolena ryhmäytymisen nopeus ja se, että opettaja sai helpommin kuin muilla kursseilla kontaktin opiskelijoihin. Motivaatio ja lataus säilyivät opiskelijoilla hyvänä, ja asiat pysyivät hyvin opiskelijoiden mielessä, kun he pääsivät nopeasti soveltamaan oppimaansa. Poissaoloja oli vähän. Huonoina puolina mainittiin, että päällekkäisyydet muun opetuksen kanssa ovat ongelmallisia sekä oppijan että opettajan kannalta ja yksikin huono päivä opiskelussa, esimerkiksi sairauden tähden, voi jo aiheuttaa paljon hankaluutta. Tulee myös huomata, että viestintäkompetenssin kehittäminen edellyttää pitkäjänteistä toimintaa, viikossa tai kahdessa sitä ei saavuta.

Kysymyksissä 5–7 pohdittiin, miten toimijat saivat opetuksen pysymään tehokkaana ja kiinnostavana sekä miten he ovat onnistuneet jakamaan tämän kuormittavan työn tarkoituksenmukaisella tavalla. Vastauksissa todettiin, että vireystila on säilytettävä ja keinoina mainittiin vaihtelevat työtavat ja -jaksot, monipuoliset harjoitukset sekä eri kanavien hyödyntäminen; vaarana taas vastaanottokyvyn ylikuormittuminen. Viestinnän opettajien mukaan ryhmä toimi hyvin koko kurssin ajan, mutta päivän viimeinen tunti oli raskas pitää. Opettajien oma jaksaminen parani siitä, että sai keskittyä yhteen kurssiin kerralla, vaikka kurssin jälkeen olikin ”takki tyhjä”.

Kysymyksissä 8–10 tiedusteltiin kurssien tarpeellisuutta yleensä, mitä neuvoja kokenut opettaja antaisi novisille, ja minkälaista palautetta opiskelijat näistä intensiivikursseista olivat antaneet. Viestinnän opettajat katsoivat, että näiden kurssien osuutta kokonaistarjonnasta ei tule lisätä. Ne sopivat työssä käyville aikuisopiskelijoille, tarkasti rajattujen taitojen ja tilanteiden harjoitteluun ja taitojen kertaukseen. Neuvoissa korostettiin sekä opettajan että opiskelijoiden motivaation ratkaisevaa merkitystä. Lisäksi tulee etukäteen pohtia kaikki mahdolliset kriittiset kohdat ja epäonnistumisen mahdollisuudet, koska ”isoon mokaan” kurssilla ei ole aikaa tuloksen kärsimättä.

4.2 Englannin kielen opettajien arvioita intensiivikursseista

Suullisilla englannin kielen kursseilla opettaneet myös totesivat, että huolellinen valmentautuminen ja selvästi suurempi määrä materiaalia kuin normaalisti etenevillä kursseilla ovat tarpeen, samoin mahdollisten yllätysten pohtiminen. Jotta opiskelijat saisivat enemmän hyötyä kurssista, tekstianalyysikurssilla on viisainta lähettää yksi tai useampi ennakkotehtävä sekä tarveanalyysikysely noin viikkoa ennen varsinaisen kurssin alkamista, jotta opiskelijoilla olisi ”vauhti päällä” jo kurssin alkaessa.

Intensiivikurssien etuja ja haittoja pohdittaessa englannin opettajilla oli kaikkein positiivisimmat käsitykset tämän kurssimuodon toimivuudesta. Keskittymisen paranemi-

nen mainittiin myös näissä vastauksissa, mutta lisäksi todettiin kurssin säästävän aikaa ja henkistä valmentautumista, kun ei tarvitse hajottaa energiaansa monelle kurssille samanaikaisesti. Tiivis rytmi pitää sekä opettajalla että opiskelijalla kurssin mielessä koko ajan, opettaja oppii nimet ja kunkin persoonalliset tarpeet tavallista paremmin, opiskelijat eivät unohda edellisen päivän asioita, ja motivaatio säilyy hyvänä. Tämä tulee lähelle tilannetta, jossa toimitaan kokonaan kohdekielen varassa. Lisäksi systeemi on palkitseva, koska opintosuoritukset tulevat nopeasti.

Haittoina todettiin vain systeemin haavoittuvuus, esimerkiksi opiskelijan sairastuminen voi lohkaista niin ratkaisevan osan kurssista, ettei suoritusmerkintää voi antaa. Läksyjen varaan ei juuri voi laskea, ja pitkien päivien viimeisellä tunnilla ote saattaa hölentyä – molemmilla.

Kohdassa, jossa kysyttiin pedagogisista ratkaisuista ja osapuolien jaksamisesta, tuli esille paljon positiivisia kokemuksia. Suullisissa tehtävissä edettiin yleisistä tehtävistä opiskelijoiden omaan tuottamiseen ja yksilöesityksiin. Mainittiin myös pyrkimys kriittisen pedagogiikan käyttöön siten, että systeemejä ja asioita kyseenalaistetaan ja siten saadaan aikaan tiukkaa mielipiteen vaihtoa, jopa väittelyitä. Vaihtelevat työtavat ja vaihtoehtoiset suunnitelmat olivat välttämättömiä. – Tekstianalyysin puolella on tavallista tarkemmin pohdittava tehtävä- ja tekstityyppisiä, jotta saadaan aikaan vaihtelua. Loppupäivään sijoitetaan aamun ohjelmaa vapaampi, interaktiivisempi ja opiskelija-keskeisempi työskentely.

Englannin kursseilla koettiin koko ryhmän yhteistyö hyväksi ja ryhmädynamiikka oli yleensä parempi kuin talvikursseilla. Intensiiviselle kesäkurssille tuntuu hakeutuvan ”kunnianhimoisempaa, motivoituneempaa, kurinalaisempaa ja fokusoidumpaa väkeä” kuin talven kursseille. Opiskelijoiden energia on riittänyt hyvin, ja se on antanut voimia myös opettajille. Työ on palkitsevampaa, kun tulokset näkee niin pian.

Kysymyksiin, jotka koskivat kurssien tarpeellisuutta ja tulevaisuutta, oli vastaus myös positiivinen: intensiivikurssien katsottiin sopivan erittäin hyvin esimerkiksi suullisen kielitaidon kursseille ja myös tekstikurssien kohdalla niiden katsottiin olevan oppimisen kannalta hyvä vaihtoehto. Pienenä huolena nähtiin asenne kieleen – onko aine vakavasti otettava oppiaine, jos sen voi ”istua viikossa pois”? Ensikertalaiselle englannin opettajat neuvoivat tarkkaa ennakkosuunnittelua ja vahvaa energialatausta, joka auttaa jaksamaan tämän rankan työrupeaman. Tulee myös tuntea opetettavien opiskelijoiden ammattialan terminologia. Englannin intensiivikursseista tullut opiskelijapalaute on ollut poikkeuksetta myönteistä.

4.3 Ruotsin opettajien arvioita intensiivikurssien käytöstä

Ruotsin opettajat korostavat myös tarkkaan pohdittua aikataulua ja kurssisuunnitelmaa sekä tarvittavan oppimateriaalin suurta määrää. Monilla integroiduilla kesäkursseilla on useiden alojen edustajia, joten näiden alojen yhteiset alueet on syytä kartoittaa. Lisäksi tulee miettiä, mitä on se ydinaines, jonka ehdottomasti haluaa ehtiä käydä läpi kurssilla. Vaihtoehtoisia tehtäviä pitää olla runsaasti, ja ohjelmassa tulee olla jouston vara. Havainnollinen kommentti oli esimerkiksi: ”Periaatteessa suunnittelin kaksi kurssia, joita toteutusvaiheessa yhdistelin.”

Tämän kurssimuodon hyvistä ja huonoista puolista tuli muun muassa seuraavanlaisia ajatuksia: heterogeeninen ryhmä on hyvä mahdollisuus saada esille samojen aiheiden eri näkökulmat, läsnäoloprosentti oli hyvä ja opiskelijat todella sitoutuivat kurssiin. Ongelmaksi koettiin muun muassa se, että tiukan aikataulun vuoksi kaikki eivät pääse tavoitteeseensa, siis kielilain edellyttämään vähimmäiskielitaitoon. Jos lähtökohta on heikko, ei nopealla kurssilla ehdi omaehtoisesti paikata aukkoja. Intensiivikurssilla ei juuri ole mahdollista nostaa opiskelijan todellista kielitaitoa, tästä on puhunut muun muassa professori Sauli Takala KIEVI-projektin seminaarissa Helsingin yliopistossa helmikuussa 2004. Koko opetusaika ei ole yhtä tehokasta kuin esimerkiksi kolmen tunnin jaksoissa etenevä kurssi. Tämä on rankka tapa tehdä työtä: jos opetusta on kuusi tuntia päivässä ja illat menevät valmistelu- ja korjaustehtäviin, ei opettajalla saa olla juuri mitään muita aktiviteetteja samanaikaisesti – tämä koskee myös opiskelijoita.

Pedagogiselle ja didaktiselle toteutukselle tunnusomaisia ovat vaihtelevat työtavat, esimerkiksi tietokonehuone on ahkerassa käytössä ja verkkomateriaali tarpeellista. Muuten menetelmät ovat samat kuin muilla integroiduilla kursseilla, siis yksilö-, pari- ja ryhmätyöt vaihtelevat, perinteistä luento-opetusta on hyvin vähän. Kotitehtävät ovat ongelma: tutustuminen uuteen asiaan kotona helpottaa tuntityöskentelyä, mutta voiko pitkän päivän jälkeen vielä vaatia kotityötä. Jos taakka tulee liian isoksi, opiskelija saattaa luovuttaa. Enimmäkseen ryhmät jaksoivat työskennellä tehokkaasti, ja niissä vallitsi ”positiivinen ja iloinen tekemisen meininki”. Paremmat auttoivat heikompia. Varsinkin sellaisissa ryhmissä, joissa eri-ikäiset työskentelivät yhdessä, ryhmäläisillä oli toisiaan täydentävää osaamista. Nuoret, äskettäin koulunsa päättäneet osasivat vielä hyvin kielioppirakenteet ja keskeisen sanaston, kun taas iäkkäämmät, jo pitkään työelämässä ja yhteiskunnassa toimineet, tunsivat suomalaisen yhteiskunnan ja oikeuslaitoksen rakenteen – nämä tiedot yhdistämällä ryhmät pystyivät todella hyvin suoriutuksiin. Motivaatio ja innokkuus säilyivät – ja opiskelijoiden veto piti opettajankin vauhdissa.

Pohdittaessa intensiivikurssien tarvetta ja tulevaisuutta tuli esille monenlaisia ajatuksia. Tämän tyyppinen kurssi voi toimia hyvin, jos sille varataan ainakin kaksi viikkoa aikaa ja jos kurssilaisilla on hyvä lähtötaso. Toisaalta ruotsin kohdalla ei ole todettu, että oppimistulokset olisivat parempia tätä kurssimuotoa käyttäen. Intensiivikurssin oppimistulosten pysyvyyttä olisi mielenkiintoista selvittää. Miten ”nopeasti pois istuttu ruotsi” auttaa vielä työhaastattelussa, onko sen avulla mahdollista seurata oman alansa pohjoismaista kehitystä ja pystyykö tuleva virkamies palvelemaan ruotsinkielisiä kansalaisia?

5 Yhteenveto

Intensiivikurssit ovat jo pysyvä osa kielenopetuksen kenttää, koska tämän tyyppiset kurssit mahdollistavat opiskelun ja työn yhdistämisen. Tiivis toteutus voi kuitenkin karsia kurssista sen pienen ”kimalluksen”, jonka lyhytkin kirjallisuus- tai muu kulttuuriohjelma voi antaa ankaraan ammattipainotteiseen arkeen. Opiskelijat saavat vain ja juuri sen, mitä ovat tulleet hakemaan: tiiviin tieto- ja taitopakettin sekä pikaiset pisteet. Kovin tiukassa lienee nykyisilläkin opettajilla se käsitys, että kurssin ”kova” aines on ydinainesta ja ”pehmeä”, siis kulttuuri sanan laajassa merkityksessä, on se osuus, josta karsitaan. Näin

on ainakin itselleni käynyt. Täytyy vain toivoa, että pystyn parempaan ydinaineksen määrittelyyn, kun seuraava intensiivikurssi tulee kohdalleni.

Mielestäni olisi hyvä, jos intensiiviopetuksen jaksot voisivat olla osa laajempaa kurssikokonaisuutta, johon kuuluisi lähiopetusta, verkko-opiskelua, muita etätehtäviä ja kertaavia, intensiivisiä jaksoja. Kurssit voisivat ajoittua eri opiskeluvuosiin. Ajatus ”pois istutusta” kielikurssista tuntuu nurinkuriselta kansainvälistyvien työmarkkinoiden aikakaudella. Siksi pitäisin tärkeänä, että eri kielistä järjestettäisiin intensiivisiä päivitys- ja kertauskursseja, jotka opiskelijat voisivat valita juuri ennen valmistumistaan. Opiskelija, joka oivaltaa, että viestintä- ja kielitaidot ovat ”tuoretavaraa” siinä missä hänen oman alansa ammattitaitokin, osaa varmasti valmistuttuaan vakuuttaa työntajat osaamisellaan. Näin hän pääsee haastavaan ja mielenkiintoiseen työhön ja saa ehkä hyvää palkkaakin. *Non scholae sed vitae discimus* pätee edelleen, eihän täällä koulua varten opiskella, vaan elämää varten.

Lähteet

Kirjalliset lähteet

- Bengtsson FG (1941/2002) Röde Orm. Norstedts förlag, Stockholm/Nörhaven paperback A/S, Danmark.
 Hutchinson T & Waters A (1987) English for Specific Purposes. A learning-centred approach. Cambridge University Press, Cambridge.
 Leino A-L (1979) Kielididaktiikka. Otava, Helsinki.
 Tolstoi L (1988) Anna Karenina. Kalima E (suom.). 14. painos. WSOY, Porvoo.

Suulliset lähteet

- Seipel P, professori, Tukholman yliopisto: Haastattelu Lapin yliopistossa 19.11.1993.
 Takala S, professori: Esitelmä KIEVI-projektin avausseminaarissa Helsingin yliopiston kielikeskuksessa 20.2.2004.

Författare

Blomqvist Marianne, professor emerita, docent, Helsingfors universitet
Bluhm Lothar, professor i germansk filologi, Uleåborgs universitet
Bull Tove, professor i nordisk språkvetenskap, Universitetet i Tromsø
Heinonen-Aho Heli, lektor i franska språket, Uleåborgs universitet
Helin Irmeli, docent, professor i översättningsvetenskap (tf.), Helsingfors universitet
Ingo Rune, professor emeritus, Vasa universitet
Kampman Ulla, lektor emerita, Uleåborgs universitet
Koskela Merja, professor i tillämpad språkvetenskap, Vasa universitet
Kosunen Riitta, lektor i nordisk filologi, Uleåborgs universitet
Kukkonen Pirjo, docent, universitetslektor, Helsingfors universitet
Laurén Christer, professor i svenska språket, Vasa universitet
Laurén Ulla, docent, lektor emerita i svenska språket, Vasa universitet
Lehti-Eklund Hanna, professor i nordiska språk, Helsingfors universitet
Lepistö Kirsi, lektor i nordisk filologi, Uleåborgs universitet
Lilius Pirkko, docent emerita, Helsingfors universitet
Lönnroth Harry, assistent i nordiska språk, Tammerfors universitet
Majamaa Raija, specialforskare, Finska Litteratursällskapet
Martin Xavier, lektor i franska språket, Uleåborgs universitet
Nikula Kristina, professor i nordisk filologi, Tammerfors universitet
Nordman Marianne, professor i svenska språket, Vasa universitet
Norman Marjatta, førsteamanuensis, Universitetet i Tromsø
Pekkanen Tuomo, professor emeritus, Jyväskylä universitet
Pilke Nina, fil.dr, professor i svenska språket (tf.), Vasa universitet
Pitkänen-Koli Taina, docent emerita, Uleåborgs universitet
Puskala Jaana, fil.dr, post doc-forskare, Vasa universitet
Rosenberg-Wolff Carita, lektor i svensk talteknik, Helsingfors universitet
Rossi Paula, professor i nordisk filologi, Uleåborgs universitet
Saari Mirja, professor i nordiska språk, Helsingfors universitet
Schmitt Gerhard, docent, lektor i germansk filologi, Uleåborgs universitet
Selkälä Satu, lektor i germansk filologi, Uleåborgs universitet
Silén Beatrice, universitetslektor i svenska språket, Helsingfors universitet

Suikkari Kristiina, lektor i nordisk filologi, Uleåborgs universitet

Söderholm Pirjo, fil.dr, Joensuu universitet

Tamminen Birgitta, lektor i svenska språket, Uleåborgs universitet

Tarasti Eero, professor i musikvetenskap, Helsingfors universitet

Van Vaerenbergh Leona, professor i tyska (språk, kultur och översättning), Hoger
Instituut voor Vertalers en Tolken, Antwerpen

Vehmas Birgitta, lektor i svenska språket, Lapplands universitet

Irma Sorvalis viktigaste publikationer

1973

Färöingasaga. I: Färöiska Studier. Lundastudier i Nordisk språkvetenskap. Serie D. Meddelanden nr 5, s. 4–7.

Färöiska runinskrifter. I: Färöiska Studier. Lundastudier i Nordisk språkvetenskap. Serie D. Meddelanden nr 5, s. 85–90.

1974

Studier i de svenska översättningarna av Vergilius. Aeneis I, II, VI, VII, XI, XII och Bucolica. Meddelanden från institutionen för nordisk filologi vid Helsingfors universitet. Serie A nr 1. Akademisk avhandling. 192 s.

1975

The Peoples of Hermanaric Jordanes, Getica 116. Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia. Sarja B, nide 187. 89 s.

1978

Elias Lönnrot – en tvåspråkig författare. I: Nysvenska Studier Årg. 58, s. 95–166.

1979

Att skriva på två språk. I: Skrifter utgivna av institutionen för filologi II vid Tammerfors universitet, Nordisk filologi nr 4. Festskrift till Björn Pettersson 29.12.1979, s. 307–318.

Tentamenssvenska. Studier över finska studenters tentamenssvar. Joensuun korkeakoulun kielten osaston julkaisuja no 5. 92 s.

1980

Animalia. I: En vänskrift tillägnad Carl-Eric Thors på hans 60-årsdag den 8 juni 1980. Mirja Saari & Helena Solstrand (utg.). Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Serie B nr 5, s. 315–356.

1981

Om samstämmighet vid översättning. I: Nysvenska studier Årg. 61, s. 78–87.

1982

Tentamenssvenska. I: Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordiska litteratur vid Helsingfors universitet. Serie B nr 6, s. 291–303.

1983

Att skriva uppsatser och avhandlingar. Meddelanden från institutionen för nordisk filologi vid Uleåborgs universitet. Serie A nr 7. Uleåborg. 23 s.

Inforem i översättning. I: Erikoiskielet ja käännösteoria – Vakki-seminaari III. Vöyri 29.–30.1.1983. Vaasan korkeakoulu, s. 97–113.

On simplification: Simple and simplified language in examination papers. I: Cross-Language Analysis and Second Language Acquisition 1. Jyväskylä. Cross-Language Studies No 9. Jyväskylä, s. 241–255.

Samstämmighet vid översättning. I: Fagsprogligt Center. AScLA Symposiet Oversættelse og Tolkning, 4.–6. oktober 1982. Handelshøjskolen i København, s. 19–34.

Svenska som målspråk i Finland. I: Nordens språk som målspråk. Stockholms universitet, s. 90–102.

Svenska språket och översättningsvetenskap. I: Svenskans beskrivning 14. Lund, s. 165–173.

Översättandets teori och praktik. Gaudeamus. Helsinki. 118 s.

1984

Elias Lönnrot – kaksikielinen kirjailija. I: Lönnrotin aika. Kalevalaseuran vuosikirja 64. Pekka Laaksonen (toim.), s. 107–118.

Elias Lönnrot: Suomalaisten maagisista parannuskeinoista. Suomentaneet Irma ja Tuomas Sorvali. Kalevalaseuran vuosikirja 64. Pekka Laaksonen (toim.), s. 189–194.

En skrift om Frans Michael Franzén. Irma Sorvali (utg.). Meddelanden från institutionen för nordisk filologi vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 7. Uleåborg. 42 s.

Fem studier tillägnade Åke Granlund på hans 70-årsdag 28.4.1984. Meddelanden från institutionen för nordisk filologi vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 5. Uleåborg. 36 s.

Frans Michael Franzén. I: En skrift om Frans Michael Franzén. Irma Sorvali (utg.). Meddelanden från institutionen för nordisk filologi vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 7. Uleåborg, s. 7–15.

Kuningas Hermanarikin valtakunta. Kuuluiko siihen suomensukuisia kansoja? I: Faravid. Pohjois-Suomen historiallisen yhdistyksen vuosikirja VIII. Rovaniemi, s. 25–55.

Tentamenssvenska. Gaudeamus. Helsinki. 188 s.

1985

Antero Varelius: Suomen kansaa. Kansatieteellisiä havaintoja suuriruhtinaskunnan alueelta. Suomentaneet Irma ja Tuomas Sorvali. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 108 s.

Översättandets 200 år i Finland. Forskningstradition och praktisk verksamhet. Meddelanden från institutionen för nordisk filologi vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 8. Uleåborg. 153 s.

1986

Inforeme – How to Measure Information-Content. I: Babel Vol. XXXII, No. 1. International Journal of Translation – Quarterly Journal devoted to information and research in the field of translation, s. 58–63.

Introduktion till nordisk språkvetenskap. Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie A nr 8. Uleåborg. 80 s.

Sju studier tillägnade Lars Huldén på hans 60-årsdag 5.2.1986. Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 9. Uleåborg. 59 s.

Tvåspråkiga spel på kort. I: Xenia Huldeniana. – En vänskrift tillägnad Lars Huldén på hans 60-årsdag 5.2.1986. Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Serie B nr 10. Helsingfors, s. 181–191.

1987

Om svenskan i Uleåborg. Irma Sorvali (utg.). Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie C nr 4. Uleåborg. 88 s.

On translating non-finite verb phrases from Finnish into Swedish and vice versa. I: Proceedings of the Sixth International Conference of Nordic and General Linguistics, Helsinki, August 18–22, 1986. The Nordic Languages and Modern Linguistics 6. Helsinki, s. 357–367.

Översättningsanalys (& Ebba Lindberg). Publications of the Institute for Translator Training in Kouvola, University of Helsinki, No 2. 257 s.

1988

Kielenkääntäminen. Tutkimuksen ja opetuksen ongelmia. Kouvolan kääntäjänkoulutuslaitoksen julkaisuja. Sarja A N:o 4. Helsingin yliopisto. Helsinki. 131 s.

1989

Mistä käännöksen tuntee? I: Kääntäminen ja kielten opetus. Reeta Jokisaari (toim.). Täydennyskoulutusseminaari 21.2.1989. Kymenlaakson täydennyskoulutuslaitoksen julkaisuja. Sarja A n:o 1. Helsingin yliopisto. Helsinki, s. 12–17.

100 Years of Swedish and Finnish as Source Language and Target Language in Finland. I: Papers in Translation Studies, Prague – Kouvola. Irma Sorvali (ed.). Kouvolan kääntäjänkoulutuslaitoksen julkaisuja. Sarja A N:o 5, Helsingin yliopisto. Helsinki, s. 102–126.

Papers in Translation Studies, Prague – Kouvola. Irma Sorvali (ed.). Kouvolan kääntäjänkoulutuslaitoksen julkaisuja. Sarja A N:o 5, Helsingin yliopisto. Helsinki. 137 s.

1990

Informationsförmedling på olika nivåer. I: Nordistik i 150 år. Undervisning och forskning i nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet 1840–1990. Ann-Marie Ivars & Mirja Saari (utg.). Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Serie B nr 13. Helsingfors, s. 175–186.

Studier i översättningsvetenskap. Institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Uleåborg. 288 s.

Svenska språket i original och översättning i Finland. I: Svenskan i Finland. Kristina Nikula och Antti J. Pitkänen (red.). Skrifter utgivna av institutionen för filologi II vid Tammerfors universitet, nordisk filologi. Nr 14. SiF rapport 1. Tammerfors, s. 157–163.

1991

Finlandssvenskan från översättningsteoretisk synpunkt. I: Nordsvenska 8. Umeå, s. 126–136.

On Translating LSP. An Investigation Based on Interviews with Translators. I: Unesco, ALSED-LSP Newsletter. The Copenhagen School of Economics. Vol. 13, No. 4 (32), s. 11–20.

Suomalaisten maagisista parannuskeinoista. Om Finnarnes magiska Medicin. Finska Läkare-Sällskapets Handlingar 1842. Suom. Irma & Tuomas Sorvali. I: Elias Lönnrot, Valitut teokset 3. Kirjoitelmia ja lausumia. Raija Majamaa (toim.). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki, s. 22–40.

Översättningsprocess. Frågor och problem kring ett forskningsprojekt. Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 15. Uleåborg. 36 s.

1992

Bakom kulisserna. Språkliga och icke-språkliga studier. Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 16. Uleåborg. 78 s.

Boupppteckningar i en savolaxisk släkt i början av 1800-talet. Institutionen för nordiska språk, Uleåborgs universitet. Uleåborg. 62 s.

Information-Content Transfer by Using Notes. I: *Translatologica Pragensia IV*. Acta Universitatis Carolinae. Philologica 4/1990. Univerzita Karlova. Praha, s. 149–165.

Jättiläiset kielentutkimuksen kohteena. I: Suomen varhaishistoria. Tornion kongressi 14.–16.6.1991. Kyösti Julku (toim.). *Studia Historica Septentrionalia* 21. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys. Rovaniemi, s. 540–558.

Översättare och översättningsprocess. Institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Uleåborg. 143 s.

1993

Att undervisa i översättning – kääntämisen opetus. Seminarium i Uleåborg 17.11.1992. Irma Sorvali & Paula Heikkinen (utg.). Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 17. Uleåborg. 35 s.

Kääntämisen opetus – tarvitaanko uudelleenarvointia? (& Paula Heikkinen). I: Att undervisa i översättning – kääntämisen opetus. Seminarium i Uleåborg 17.11.1992. Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 17. Uleåborg, s. 7–11.

Kääntämisestä (& Paula Heikkinen). I: Löytöretki Eurooppaan. Raportti yhdessä SUKOLin kanssa järjestetyistä kieltenopettajien päivistä 20.–21.9.1991. Ilkka Marjomaa, Jukka Nykyri & Auvo Veteläinen (toim.). Oulun yliopisto. Täydennyskoulutuskeskus. Oulu, s. 75–79.

1994

Kääntämisentutkimuksen päivät Oulussa 14.–15.12.1993. Irma Sorvali (toim.). Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 18. Uleåborg. 100 s.

1995

Att undervisa i översättning. I: Nordens språk som andraspråk 3. Tredje forskarsymposiet i Jyväskylä 24.–25.3.1995. Maija Kalin & Sirkku Latomaa (red.). Högskolornas språkcentral. Jyväskylä universitet. Jyväskylä, s. 200–208.

Ilmaisjakelehdet – aikamme viestintää? I: Kielten väliset kontaktit. AFinLAN vuosikirja 1995. Pirkko Muikku-Werner & Kyösti Julkunen (toim.). Suomen sovelletun yhdistyksen julkaisuja No. 53. Jyväskylä, s. 195–206.

Kääntämisentutkimuksen päivät Oulussa 13.–14.12.1994. Irma Sorvali (toim.). Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 19. Uleåborg. 82 s.

Kääntämistä ja käännöstutkimusta Suomessa. I: Kääntämisentutkimuksen päivät Oulussa 13.–14.12.1994. Irma Sorvali (toim.). Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 19. Uleåborg, s. 9–21.

Translation Theory in Translator Training in Finland. I: *Folia Translatologica. International Series of Translation Studies*. Ed. Milan Hrala & Ivana Cenkova. Vol. 4. *Papers in Translation Studies*, Prague – Kouvola. Prague, s. 57–68.

1996

Interviews with Translators – An Analysis of the Translation Process. I: *Proceedings of the Tenth Biennial Conference of the British Association of Scandinavian Studies held at the University of Surrey 8–11 April 1995*. Gunilla Anderman & Christine Baner (eds). University of Surrey, s. 54–66.

Kääntämisentutkimuksen päivät Oulussa 12.12.1995. Irma Sorvali (toim.). Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 20. Uleåborg. 57 s.

Translation Studies in a New Perspective. Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main. 142 s.

Unohdettu kääntäjä. Pohjoinen. Oulu. 210 s.

1997

Kääntämisentutkimuksen päivät Oulussa 10.–11.12.1996. Irma Sorvali (toim.). Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 22. Uleåborg. 93 s.

Änglarnas språk. I: Ord och några visor tillägnade Kurt Zilliacus 21.7.1997. Marianne Blomqvist (red.). Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. B:18. Helsingfors, s. 293–295.

1998

A Quantitative Approach to Translation. I: *Journal of Quantitative Linguistics*. Vol. 5, No 1–2. Swets & Zeitlinger. Festschrift in Honour of Juh. Tuldava, s. 96–99.

Jokapäiväinen kaksikielinen leipämme... I: *Matkalla kielestä kieleen. Juhlakirja Rune Ingon 60-vuotispäiväksi*. Antero Niemikorpi (toim.). *Acta Wasaensia*. No 63. Kielitiede 13. Universitas Wasaensis. Vaasa, s. 182–191.

Kääntämisentutkimuksen päivät Oulussa 28.11.1997. Irma Sorvali (toim.). Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 23. Uleåborg. 54 s.

Pienimuotoisten suomalaisten tekstien kääntämisestä. I: Kääntämisen tutkimuksen päivät Oulussa 28.11.1997. Irma Sorvali (toim.). *Meddelanden från institutionen för nordiska språk Uleåborgs universitet. Serie B nr 23.* Uleåborg, s. 31–43.

Reijo Turunen (& Ulla Pennanen, Tuomas Sorvali, Annika Waenerberg). Joensuun taidemuseon näyttelyjulkaisu 1. Joensuu. 132 s.

Reijo Turunen – koloristi ja tunteiden välittäjä. Reijo Turunen, a colorist and a communicator of feelings (& Tuomas Sorvali). I: Reijo Turunen. Ulla Pennanen, Irma ja Tuomas Sorvali & Annika Waenerberg (tekijät). Joensuun taidemuseon näyttelyjulkaisu 1. Joensuu, s. 44–47.

The Translator as a Creative Being with special regard to the translation of literature and LSP. I: *Babel Revue Internationale de la Traduction.* John Benjamins Publishing Co. Volume 44, No 3, s. 234–243.

1999

Iloinen graduntekijä. Opas opiskelijoille ja ohjaajille. Pro gradu philosophico (& Paula Huhtala). Pohjoismainen filologia. Oulu. 59 s.

Kääntämisen tutkimuksen päivät Oulussa 4.12.1998. Irma Sorvali (toim.). *Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 24.* Uleåborg. 64 s.

Original Texts and their Translations in a Postmodern Society. I: *Proceedings of the 5th International Congress of the International Society of Applied Psycholinguistics. Psycholinguistics on the Threshold of the year 2000.* Maria da Graça Pinto, João Veloso & Belinda Maia (eds). ISAPL97. Porto, Portugal 25–27 June 1997. Faculdade de Letras da Universidade do Porto. Porto, s. 607–609.

2000

Eepos: teksti, käänös, uuskäänös, tulkinta, musiikki, kuva. I: Kääntämisen tutkimuksen päivät Oulussa 15.12.1999. Irma Sorvali (toim.). *Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 25.* Uleåborg, s. 8–28.

Iloinen graduntekijä. Opas opiskelijoille ja ohjaajille (& Paula Huhtala). Oulun yliopiston oppimateriaalia. Didascalica Universitatis Ouluensis. Humanistiset tieteet. B 1. Oulu. 53 s.

Kääntämisen tutkimuksen päivät Oulussa 15.12.1999. Irma Sorvali (toim.). *Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 25.* Uleåborg 2000. 106 s.

2001

Information Given on Bread Packages. I: *ISI Congress Papers. Nordic-Baltic Summer Institute for Semiotic and Structural Studies. Part III. Sections: Semiotics Practise in Therapy, Semiotics of Translation, 19th Annual Meeting of the Semiotic Society of Finland.* June 12–21, 2000 in Imatra, Finland. Editor Eero Tarasti,

Assistant Editors: Richard Littlefield, Lotta Rossi & Maija Rossi. Publication of International Semiotics Institute, Cultural Centre. Imatra, s. 280–304.

Kääntämisen tutkimuksen päivät Oulussa 12.12.2000. Irma Sorvali (toim.). Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 26. Uleåborg. 59 s.

Leipäpakkauksen viestejä. I: Puhe ja kieli. Tal och språk. Speech and Language. 21:3, s. 103–113.

Mitä kuuluu projekteille *Käännösprosessi* ja *Arkikieli*. I: Kääntämisen tutkimuksen päivät Oulussa 12.12.2000. Irma Sorvali (toim.). Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 26. Uleåborg. s. 49–57.

Parasta ennen – Bäst före – Best before. Elintarvikepakkauksen monikielisiä merkintöjä. I: Mission, Vision, Strategies, and Values. A Celebration of Translator Training and Translation Studies in Kouvola. Edited by Pirjo Kukkonen and Ritva Hartama-Heinonen. Editorial Board Dinda L. Gorlée, Pertti Hietaranta, Pirjo Kukkonen. Helsinki University Press. Helsinki, s. 203–210.

2002

Critical aspects on certain references to Finno-Ugric peoples in historical documents. I: The Roots of Peoples and Languages of Northern Eurasia IV. Ed. by Kyösti Julku. *Historica Fenno-Ugrica*. Societas Historiae Fenno-Ugrica. Oulu, s. 260–270.

Eläinmetaforat ihmisen identiteetin luojina. I: Synteesi 2, s. 31–35.

Kommunikation i småtryck. I: Språk som formar vär(l)den. Festskrift till Christer Laurén på 60-årsdagen. Red. av Siv Björklund, Merja Koskela & Marianne Nordman. Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia 241. Språkvetenskap 40. Vaasan yliopisto. Vaasa, s. 259–268.

Käännökset antiikin kulttuurin välittäjinä(kö?). I: *Antiquitas Borea – Antiikin pohjoinen ulottuvuus*. Janne Pölönen & Eero Jarva (toim.). Historian laitos ja Taideaineiden laitos, Oulun yliopisto. *Acta Universitatis Ouluensis, B Humaniora* 48. Oulun yliopisto. Oulu, s. 178–190.

Kääntämisen tutkimuksen päivät Oulussa 11.12.2001. Irma Sorvali (toim.). Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 27. Uleåborg. 76 s.

What do Expressions with *North* and *Northern People* tell us? I: *International Journal of Circumpolar Health*. February. Vol. 61:1, 1–84, s. 61–69.

2003

Adventtikalenterin ihmeellinen maailma. I: Synteesi 2, s. 63–69.

Djurmetaforer. I: Från Närpes-dialekt till EU-svenska. Festskrift till Kristina Nikula. Redigerad av Harry Lönnroth. Tampere University Press. Tampere, s. 259–272.

Kieli ja kulttuuri kääntämisessä – uudet vai vanhat kehykset. I: Kääntämisen-
tutkimuksen päivät Oulussa 11.12.2002. Irma Sorvali (toim.). Meddelanden från
institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 28. Uleåborg,
s. 61–74.

Kääntämisen tutkimuksen päivät Oulussa 11.12.2002. Irma Sorvali (toim.).
Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie
B nr 28. Uleåborg. 77 s.

Svenskan i Finland 7. Föredrag vid sjunde sammankomsten för beskrivningen av
svenskan i Finland. Uleåborg 19–20 april 2002. Irma Sorvali & Paula Rossi (red.).
Acta Universitatis Ouluensis. Humaniora B 49. Oulun yliopisto, Oulu. 254 s.

2004

Ei lasten ulottuville – Förvaras oåtkomligt för barn. Lääkepakkauksia ja
pakkauselosteita molemmilla kotimaisilla. I: Kääntämisen tutkimuksen päivät
Oulussa 2.12.2003. Irma Sorvali (toim.). Meddelanden från institutionen för
nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie B nr 29. Uleåborg, s. 60–71.

Integrerad etikundervisning i nordiska språk. I: Nordiska språk. Nättidskrift.
<<http://www.uwasa.fi/hut/svenska/nords/smarre/sorvali.php3>>.

Kääntämisen tutkimuksen päivät Oulussa 2.12.2003. Irma Sorvali (toim.).
Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Uleåborgs universitet. Serie
B nr 29. Uleåborg. 71 s.

Livsmedelsförpackningar i ord och bild. I: Text, bild, samhälle. Kristina Nikula,
Kaisa Alanen & Harry Lönnroth (red.). Nordistica Tamperensia. A 4. Tammerfors
universitet. Tammerfors, s. 227–242.

Nordistiken vid universitetet i Uleåborg. I: Nordistikens historia i Finland.
Redigerad av Harry Lönnroth. Tampere University Press. Tammerfors, s. 153–184.

Pienpainatteiden teksti ja kuva. I: Papers from the 30th Finnish Conference of
Linguistics, Joensuu, May 15–16, 2003. Marja Nenonen (ed.). Joensuu, s. 207–
213.

The Problem of the Unit of Translation: a Linguistic Perspective. I: Übersetzung –
Translation – Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungs-
forschung. An International Encyclopedia of Translation Studies, Encyclopedie
internationale des sciences de traduction. de Gruyter, Berlin, New York, s. 354–
362.

2005

Om svenskan i Uleåborg. I: Svenskan i Finland 8. Kristina Nikula, Harry
Lönnroth, Kaisa Alanen, Carl-Eric Johansson (red.). Nordistica Tamperensia A 5.
Tammerfors universitet. Tammerfors, s. 284–294.